

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
103-cü ildönümünə həsr olunmuş*

**“HEYDƏR ƏLİYEV:
MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”**

IX Beynəlxalq elmi konfransın

MATERIALLARI

5 may 2026-cı il

IX International Scientific Conference

**“HEYDAR ALIYEV:
THE IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE”**

dedicated to the 103rd anniversary of the birth of the National Leader Haydar Aliyev

MATERIALS

5 May 2026

IX Международная научная конференция

**«ГЕЙДАР АЛИЕВ:
ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И
ТОЛЕРАНТНОСТИ»**

посвященная 103-летию со дня рождения Общенационального лидера Гейдара Алиева

МАТЕРИАЛЫ

5 мая 2026 года

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 103-cü ildönümünə həsr olunmuş
“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”

IX Beynəlxalq elmi konfransın materialları.

– Bakı: Mütərcim, 2026. – 256 səh.

ISBN: 978-9952-28-827-8

© ADU, 2026

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr: **Abdullayev K.M.**
(Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik)

Sədr müavini: **Əliyeva H.Ə.**
(ADU-nun Elm və İnnovasiya məsələləri üzrə prorektoru, professor)

Üzvlər

1. **Qəribova J.Ə.** (ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor)
2. **Cəfərova T.Ş.** (ADU-nun Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru, dosent)
3. **Mehrabov V.A.** (ADU-nun Ümumi işlər üzrə prorektoru, dosent)
4. **Şahməmmədova Ş.İ.** (Tədris məsələləri üzrə prorektor v.i.e., psix.ü.f.d.)
5. **Əliyev L.R.** (ADU-nun Multikulturalizm mərkəzinin müdiri)
6. **Bejenaru L.E.** (Yassı Universitetinin professoru,
Yassı Universitetində Azərbaycan Multikulturalizm mərkəzinin müdiri, Rumıniya)
7. **Abdiyeva Ə.M.** (ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent)
8. **Altay A.** (Atılım Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin dekanı, professor, Türkiyə)
9. **Botta P.** (Argentina La Plata Milli Universitetinin Azərbaycanşünaslıq mərkəzinin müdiri, professor, Argentina)
10. **Çomaklı Ö.** (Ərzurum Atatürk Universitetinin rektoru, professor, Türkiyə)
11. **General Kyani Mahmud** (Pakistanın Milli Müasir Dillər Universitetinin rektoru, Pakistan)
12. **Gürel Ə.** (Türkiyənin Iğdır Universitetinin rektoru, professor, Türkiyə)
13. **Laborda J. G.** (İspaniyanın Alkala Universitetinin Təhsil fakültəsinin dekanı, professor, İspaniya)
14. **Eke B.** (Türkiyə Cümhuriyyəti Dil və Sistem Fondunun sədri, Türkiyə)
15. **Həsənov R.V.** (Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru)
16. **İmanov M.K.** (ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, akademik)
17. **Markoviç L.** (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının nəzdində Avropa Sülh və İnkişaf birliyinin akademik direktoru, professor, Serbiya)
18. **Vulf K.** (Augsburq Universitetinin professoru, Almaniya)

I BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI, TARİX VƏ MÜASİRLİK

Aida Bashirova

Azerbaijan University of Languages

THE ROAD OF TRIUMPH

Keywords: policy, nation, love, strength, opportunity

Açar sözləri: siyasət, millət, sevgi, güc, imkan

Ключевые слова: политика, нация, любовь, сила, возможность

This thesis is dedicated to the 103rd birth anniversary of Heydar Alirza oglu Aliyev, the former President of the Republic of Azerbaijan, world-wide known political and public figure who began leading Azerbaijan very successfully in the most complicated period of the nation. In my work I would like to present the difficult life way of H.A. Aliyev with great love, as if thanking him in literary way on behalf of the Azerbaijani people.

The first aspect I would like to address is his love towards his country. When the Motherland was in the hand of the enemies he heated his country in the love light and with warmth of the hearts of people. It is one thing to discuss one's wisdom theoretically or philosophically, and quite another to actually be presented with the fact that it will happen. As you proceed along this path you will come more face to face with the truth in this. H.Aliyev's way is very inspiring path to walk. He had chosen the only road in his political struggle history – the straightway grounded on maximum objectivity! He could carry on his shoulders his nation as Atlas-kind strength. Then you will have to process your reactions to that. But there is always a great deal of grace and light and love surrounding the path; so it is not all that difficult to find your way and to continue. It is a good opportunity for us to follow N.Aliyev's path if we want to gain the superiority of position.

The sense and wit of H.Aliyev had stepped to the new blossoming period. And fruit comes after flowers! In order to take his country and nation to the road of the civic world he opened the way for great works, which could be understood only by mighty men.

I am honored to direct your attention with great gratitude to the thoughts of our respectable President Heydar Alirza oglu Aliyev. He could express his exactly grounded thoughts with arguments and proofs clearly. His very speech in the Milli Majlis-Parlament was as the brightest page of the political history of the world, could be considered the peak of the orator mastering as well. In his bright speech he expressed wishes and desires of his nation. Years will pass but his speech will be as an example of the most valuable and powerful piece of political and economical enunciation to prepare a political background for restoring of the justice.

From my perspective I would say that our number one priority is to take Heydar Alirza oglu Aliyev's policy as a life example and it is our primary responsibility to pass to the builders of future. This has always been the intention of our hearts.

References:

1. [1.https\\en Wikipedia.org](https://en.wikipedia.org)

ORGANIZATION OF TURKIC STATES: FROM REGIONAL COOPERATION TO STRATEGIC INTEGRATION

Açar sözlər: *Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT), regional integrasiya, iqtisadi əməkdaşlıq, strateji tərəfdaşlıq.*

Keywords: *Organization of Turkic States (OTS), regional integration, economic cooperation, strategic partnership.*

Ключевые слова: *Организация тюркских государств (ОТГ), региональная интеграция, экономическое сотрудничество, стратегическое партнёрство.*

The Organization of Turkic States (OTS) is one of the significant regional organizations in the contemporary system of international relations, formed on the basis of a shared history, language, and culture, while directing its activities toward broader dimensions of political and economic cooperation. Established on October 3, 2009 in Nakhchivan under the name “Cooperation Council of Turkic-Speaking States,” the organization has undergone a process of institutional development over time, shaping its current structure and expanding its geographical scope of activity [1].

The founding members of the organization were Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Turkey, while Uzbekistan later joined as a full member. In addition, Hungary, Turkmenistan, the Turkish Republic of Northern Cyprus, and the Economic Cooperation Organization have, at various times, obtained observer status. This expansion demonstrates that the OTS is not merely an ethno-cultural platform, but also an open and inclusive mechanism for regional cooperation [2].

The primary objective of the OTS is to strengthen multifaceted cooperation among member states, enhance mutual trust, and promote regional integration based on shared interests. These objectives are enshrined in the Nakhchivan Agreement, which defines the main directions of the organization’s activities. The organization operates in accordance with the fundamental principles of international law—namely, the sovereignty of states, territorial integrity, and the preservation of international security—thereby providing a foundation for its recognition as a legitimate and reliable partner in the international system [1].

The institutional structure of the Organization also enables the systematic implementation of cooperation. The Council of Heads of State, the Council of Foreign Ministers, the Council of Elders, the Committee of Senior Officials, and the Secretariat constitute the principal governance mechanisms of the OTS. In addition, through affiliated bodies such as TURKPA, TURKSOY, and the International Turkic Academy, the Organization’s activities are further expanded, and integration in the cultural and humanitarian spheres is deepened [1].

In recent years, cooperation within the framework of the OTS has not been limited to political dialogue but has also yielded significant results in strengthening economic integration. Business forums, investment initiatives, and economic platforms organized among member states have stimulated the expansion of mutual trade and investment opportunities. In this regard, the “Turkic Vision – 2040” concept serves as one of the key documents defining the Organization’s long-term development strategy [3].

Statistical indicators clearly demonstrate the economic potential of the OTS. Turkey’s nominal GDP amounts to 761.4 billion USD, Kazakhstan’s to 181.7 billion USD, Uzbekistan’s to 57.9 billion USD, while Azerbaijan and Turkmenistan each account for approximately 48 billion USD, and Kyrgyzstan for 8.5 billion USD. Overall, the trade turnover within the Organization’s area reaches 536 billion USD, corresponding to approximately a 2.8 percent share in global trade [3]. These figures indicate that the OTS is gradually emerging as a center of economic power. From a geographical perspective, the location of OTS member states along the historic Silk Road further enhances their strategic importance. Against the backdrop of daily trade between China and Europe exceeding 1 billion USD, the Turkic world functions as one of the principal transit and logistics hubs along this route [3]. This factor accelerates the development of transport and energy projects, thereby strengthening the region’s geoeconomic role.

The Republic of Azerbaijan is among the countries that attach particular importance to cooperation within the framework of the OTS. Azerbaijan's initiatives and active diplomatic engagement make a significant contribution to deepening integration within the Organization. In this context, the strategic partnership between Azerbaijan and Turkey also plays a leading role in the development of the OTS. The 12th Summit of the Council of Heads of State of the OTS, held on October 7, 2025, in the city of Gabala, Azerbaijan, is regarded as an important milestone in the Organization's development [4]. The Summit constituted a landmark event in terms of further strengthening political, economic, and cultural integration across the Turkic world. In his address, the President of the Republic of Azerbaijan, İlham Aliyev, delivered important messages regarding the consolidation of the idea of unity, the expansion of cooperation, and the ensuring of sustainable stability in the region [5].

The Gabala Summit once again demonstrated that the OTS is not only a platform based on historical and cultural affinity but also a robust mechanism of cooperation grounded in strategic interests and the principles of mutual benefit. Owing to the political will and solidarity of its member states, this platform is expected to strengthen further and expand its influence at both regional and global levels.

In conclusion, the Organization of Turkic States represents one of the successful examples of regional integration in the contemporary era. Its activities demonstrate that a model of cooperation based on shared values can yield significant outcomes in terms of economic development, political stability, and cultural rapprochement. Future prospects suggest that the OTS will evolve into an important actor not only within the region but also on the international stage.

References:

1. Azərbaycan - Türk Dövlətlər Təşkilatı (TDT) münasibətləri- <https://mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi-tdes-munasibetleri>
2. TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI- <https://www.turkicstates.org/az/organization-of-turkic-states>
3. Türk Dövlətləri Təşkilatı: Dünyanın yeni güc mərkəzi - https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2023_1417.pdf
4. Qəbəldə Türk Dövlətləri Təşkilatının 12-ci Zirvə görüşü – Prezident İlham Əliyevin tarixi və strateji çıxışı- https://www.yeniazerbaycan.com/YAPxeber_e129938_az.html
5. Qəbəldə Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət Başçıları Şurasının 12-ci Zirvə görüşü keçirilib.- <https://president.az/az/articles/view/70283>

Ayxan Hüseynli

Naxçıvan Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV: MİLLİ VƏ MÜASİR İNKİŞAFIN HİMAYƏDARI

Açar sözlər: *multikulturalizm, milli-mədəni dəyərlər, müasir sivilizasiya.*

Key words: *multiculturalism, national-cultural values, modern civilization.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, национально-культурные ценности, современная цивилизация.*

Hər bir xalqın dünyagörüşünün, adət-ənənələrinin, milli-əxlaqi dəyərlərinin, özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətlərinin min illər ərzində formalaşması, qorunması, inkişaf etdirilməsi, yaşadılması həmin xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin kökündə dayanır. Millətin milli dəyərləri, adət-ənənələri onun dilində, dinində, tarixində, ədəbiyyatında öz əksini tapır. Milli dəyərlərin itirilməsi həmin xalqın taleyinin, varlığının itirilməsinə gətirib çıxara bilər.

1995-ci ildə qəbul edilmiş milli konstitusiyamız müasir dünyanın sivil dəyərlərinə və qanun yaradıcılığı təcrübəsinə, xalqımızın çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə, milli və ümumbəşəri prinsiplərə söykənərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu üçün möhkəm təməl yaratmışdır.

Hüquqi dövlət quruculuğu yolunda inamla irəliləyən Azərbaycanda Konstitusiya ən ali qüvvəyə malik olan insan, dövlət və cəmiyyət münasibətlərinin əsaslarını nizamlayan hüquq normaları sistemidir. Milli strateji sənəd olan ölkə konstitusiyası cəmiyyətdə siyasi konsensusu, etnik-milli və dini dözümlülüyü, multikulturalizmi təşviq edən ali sənəd olması da xüsusi vurğulanmalıdır.

Multikulturalizm qərb fəlsəfəsi fikrində özünə yer almış mədəniyyətlərin müxtəlifliyi və çoxçalarlığı mənasında işlənir. Multikulturalizm dedikdə, çox mədənilik, bir çox fərdi mədəniyyətin bir arada yaşadığı cəmiyyəti müəyyən edən söz başa düşülür. Bu gün, mədəni müxtəliflik bütün bəşəriyyəti düşündürən problemə çevrilib. Tanınmış Avropa tədqiqatçısı Xantinqtan “Sivilizasiyaların toqquşması” əsərində multikulturalizm məsələsinə toxunaraq yazır: “Soyuq müharibədən sonra dünyada insanlar arasındakı ən mühüm fərqlər nə siyasi, nə iqtisadi, nə də ideoloji fərqlərdir. Bunlar mədəni fərqlər və müxtəlifliklərdir”. İnsanlar ən sadə suala cavab istəyirlər: “Biz kimik?”. Onlar bu sualı din, dil, tarix, dəyərlər, adət-ənənələr, bir sözlə, mədəniyyət anlayışı ilə cavablandırmağa çalışırlar.

Azərbaycanda multikulturalizm dəyərlərinin çox qədim və tarixi kökləri var. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bu günümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir. Bunun fonunda, müasir dövrdə həllini tapması yalnız bir əsas məsələ qalırdı: hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin yerini müəyyən etmək və bunu dahi rəhbər Heydər Əliyev etdi. O, Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçdi və öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu mövcud olmuş, dini və etnik-milləti tolerantlığa verilən konstitusion hüquqi status dünyəvi dövlət modelini seçmiş respublikamızda insanların müqəddəs inanclarına necə böyük həssaslıqla, hörmətlə yanaşıldığını bir daha sübuta yetirmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində milli dəyərlər uğrunda mübarizənin önündə getmiş, imzaladığı sərəncamlarla milli mədəni abidələri fiziki və mənəvi cəhətdən restavrasiyasına, milli köklərə qayıdışın sürətlənməsinə çalışmışdır. Ümummilləti lider tolerantlıq, dözümlülük, multikulturalizm kimi yüksək dəyərləri müstəqillik illərində inkişaf etdirərək, onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı. Bu mərhələ siyasi mərhələ idi. Xalqımızın multikultural ənənələrinin qorunması və inkişaf etdirilməsi yeni mərhələdə Cənab prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir. Qeyd olunur ki, müasir dünyada qloballaşma prosesinin nəticəsi kimi ortaya çıxan sivilizasiyalararası toqquşma və ziddiyyətlər hər bir xalqın dini dəyərlərinin qorunması məsələsini çağdaş zamanın aktual məsələlərindən birinə çevrilmişdir.

Multikulturalizmi Azərbaycanın dövlət siyasəti, xalqımızın həyat tərzidir. Qürur hissi ilə qeyd etmək olar ki, bu gün Azərbaycan multikulturalizmi, tolerantlıq mərkəzinə çevrilib. Dahi rəhbər Heydər Əliyev deyirdi: “Biz nadir bir irsin varisiyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq, böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyatı olan ölkəmizin həm dünənini, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır”.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərov.A.Q. Tariximizin Heydər Əliyev zirvəsi: məqalələr // A. Q. Cəfərov; red. O. Musayev; Azərbaycan Kitab, Maarif və Poliqrafçılar İctimai Birliyi.- Bakı: Təhsil NPM, 2023.- 240 s.
2. Hacıyev İ. M. Heydər Əliyev siyasəti: tarix və müasirlik: monoqrafiya / İ. M. Hacıyev; red. İ. Ə. Həbibbəyli; AMEA Naxçıvan bölməsi.- Təkmilləşmiş, əlavələr edilmiş II nəşr.- Bakı: Elm, 2023.- 336 s.
3. Novruzov V.T. İnkişaf və tərəqqinin Heydər Əliyev modeli. / V.T.Novruzov – Bakı: Azərənşr, - 2004. - 288 s.

Burak Eke

Language and System Foundation – Turkey

FROM YESTERDAY TO TOMORROW: HEYDAR ALIYEV

Açar sözlər: Heydər Əliyev, “Kitabi-Dədə Qorqud”, Süni intellekt

Key words: Heydar Aliyev, Book of Dede Korkut, Artificial Intelligence

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Книга Дедэ Коркуд, Искусственный интеллект

Abstract: National Leader Heydar Aliyev did not limit his focus solely to military, political, and economic matters in the process of realizing the New and Great Azerbaijan. Cultural matters were among his most significant areas of focus. In this regard, one of his greatest contributions was his efforts to restore the Book of Dede Korkut to its rightful place by examining and analyzing it from various perspectives, thereby enhancing

its role in the individual, intellectual, and social development of the Azerbaijani people. He also placed special emphasis on increasing the contributions of scientists in the diaspora to Azerbaijan. One of the most important among them was undoubtedly Lotfi A. Zadeh. The National Leader also devoted immense effort to the development of new scientists, including Kamal Abdulla and Rafiq Aliyev. Thus, the links in the chain stretching from the past to the future have been formed. The presentation will focus on the contributions and advancements in artificial intelligence and computational linguistics – fields that have become indispensable elements of contemporary society worldwide – achieved through the efforts of the National Leader and those he mentored.

National Leader Heydar Aliyev did not limit himself to military, political, and economic matters in the process of realizing the New and Great Azerbaijan. Cultural matters were also among his most important areas of focus. In this regard, one of his greatest contributions was restoring the Book of Dede Korkut to its rightful place, examining and analyzing it from various perspectives, and working to enhance its role in the individual, intellectual, and social development of the Azerbaijani people. In my speech, starting with these efforts I will focus on the contributions and significance of the work carried out by those following in the footsteps of the National Leader regarding artificial intelligence—a field that has become an indispensable element of contemporary society worldwide.

The first things that need to be mentioned regarding the General National Leader's work on the Book of Dede Korkut are the laws and regulations that have been enacted. On April 20, 1997, a decree was signed regarding the celebration of the 1,300th anniversary of the “Book of Dede Korkut” saga. On February 21, 1999, a decision was made regarding the State Commission's action plan for organizing the anniversary celebrations. Within this framework, a special state commission was established, and the anniversary events were planned and carried out at the state level.

Events were also held at the international level. An international symposium was organized in 1998 under the framework of UNESCO. Additionally, various events were held in Germany (Dresden), Russia (Moscow), Turkey, and other countries. In 1999, a monument to Dede Korkut was built in Nakhchivan. The Dede Korkut Encyclopedia was published in 2000 and scientific studies examining and analyzing the Book of Dede Korkut from various perspectives gained momentum. Theater performances, exhibitions, and other cultural programs were organized, and commemorative coins were minted in honor of the anniversary. In 2000, a grand celebration was held in Baku with the participation of heads of state from Turkic-speaking countries at the international level.

These efforts—which aim to uncover the nation's cultural roots, strengthen shared values, clarify its position within the international order, enhance cooperation, promote the power of culture on the international stage, and contribute to the shaping of personal identity and values—have now gone far beyond what could have been foreseen by those he mentored and those who follow in his footsteps; this is precisely the subject of this speech.

The national leader has also placed great importance on fostering relationships with Azerbaijani-origin scientists in the diaspora to increase their contributions to their homeland. One such figure is the Azerbaijani-American scientist Lotfi A. Zadeh. He is a scientist who has contributed to many contemporary disciplines, including general systems theory, large language models, artificial intelligence, machine learning, robotics, command and control, and soft computing. We know him best for his work on fuzzy sets and fuzzy logic.

Zadeh started from the fundamental idea that in order to build machines that think and behave like humans, it is necessary to understand how humans think. He believed that the greatest human characteristic is the ability to make correct decisions with limited information in uncertain (fuzzy) situations. That is because humans think through language. The language itself is a fuzzy system.

In contrast to the machine's binary 1/0, black-and-white way of thinking, he saw that in real life, the human mind and language contained infinite options between 1 and 0, and infinite colors beyond black and white. He emphasized the importance of the concept of partiality in the human mind. Thus, fuzzy sets and fuzzy logic emerged—a system suited to the human mind, language, and the true workings of life, capable of transcending the binary structure of formal logic.

The National Leader has always placed great importance on raising young scientists. Two of these are Kamal Abdulla and Rafiq Aliyev, who are now considered the scientific heirs of Lutfü A.

Zade. And when all these factors came together, "The Book of Dede Korkut and Fuzzy Logic" were published. In the work, the language of the Book of Dede Korkut is examined in light of the principles of fuzzy logic. This reveals the quality of our ancestors' words that goes beyond black-and-white, right-and-wrong, offering the listener and reader opportunities for interpretation and choice. The English edition of the work was published by Springer, one of the world's leading scientific publishers.

This book has elevated the Book of Dede Korkut to a position of great importance not only in connecting it to the present day but also for our future. Thanks to developments such as contemporary linguistics, natural language processing, large language models, artificial intelligence, and machine learning, it has gone beyond the realm of classical fields.

We all know that language follows a systematic order. As demonstrated in Claude Shannon and Warren Weaver's groundbreaking 1949 work, "The Mathematical Theory of Communication", the functioning of natural language – and its mathematical aspect – is essentially a matter of probability theory. Zadeh explains this by stating, "Uncertainty is a property of information. Shannon's groundbreaking work led to the universal acceptance of the thesis that information is, by its very nature, statistical."

In linguistics, geometric and mathematical concepts such as fields, sets, vectors, matrices, and tensors are now of vital importance. Today, language has moved beyond being the sole concern of literary scholars, lawyers, and linguists to become the domain of software specialists, computer engineers, and mathematicians.

The Book of Dede Korkut and Fuzzy Logic has become a groundbreaking work that exceeds the limits of its time by enhancing the intersection of contemporary linguistics and mathematics.

Danuta Chmelovskaya

Varşava Universiteti

HAYDAR ALİYEV VE POLONYA İLİŞKİLERİ

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Azərbaycan-Polşa münasibətləri, enerji və diplomatik əməkdaşlıq*

Keywords: *Heydar Aliyev, Azerbaijan-Poland relations, energy and diplomatic cooperation*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, азербайджано-польские отношения, энергетическое и дипломатическое сотрудничество*

1990 sonrasında Polonya-Azerbaycan ilişkileri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta ve Doğu Avrupa'nın tamamını etkisi altına alan dönüşümlerin ritmi içinde gelişmiştir. Her iki devlet için de bu dönem, uluslararası konumlarını yeniden tanımlama süreci anlamına gelmekteydi; ancak başlangıç koşulları birbirinden oldukça farklıydı. Polonya, Doğu Bloku'ndan çıkmakta ve kararlı biçimde Avrupa-Atlantik bütünleşmesine yönelmekteydi. Azerbaycan ise Sovyet imparatorluğunun çözülüşü, Dağlık Karabağ çatışması, iktidar krizi ve dış politikanın yönüne ilişkin sert tartışmaların gölgesinde yeni devlet yapısını inşa etmekteydi. Bu nedenle Varşova ile Bakü arasındaki ilişkiler en başından itibaren duygusal olmaktan çok pragmatik bir nitelik taşımıştır. Bu ilişkiler, ağır bir tarihsel ihtilafın yükünü taşımıyordu; ancak kendiliğinden doğan bir yakınlığa da dayanmıyordu. Diplomasi, hukuk, ticaret, enerji, siyasal temaslar ve ortak çıkar dilinin sabırla oluşturulması yoluyla sıfırdan inşa edilmeleri gerekiyordu.

Başlangıç noktası, bağımsız Azerbaycan devletinin yeniden kuruluşuydu. Ağustos 1991'de Moskova'daki başarısız darbe girişiminin ardından Azerbaycan bağımsızlığını ilan etmiş, 18 Ekim 1991'de ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığına İlişkin Anayasal Kanun kabul edilmiştir. 29 Aralık 1991 tarihli referandumda toplum, devletin bağımsızlığına ve egemenliğine verdiği desteği teyit etmiştir. Bakü'deki resmî cumhurbaşkanlığı materyallerinde, 1918 tarihli Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile 1991 sonrasındaki yeni devlet arasındaki süreklilik vurgulanmaktadır. Bu husus, Azerbaycan siyasal kültürü ve devlet olgusunun anlatılma biçimi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte Batılı kaynaklar, bu sürecin ne basit ne de sakın olduğunu hatırlatmaktadır. Çünkü

bağımsızlık, Ermeni-Azerbaycan çatışmasının şiddetlendiği ve devlet kurumlarının iç dengelerinin ciddi biçimde sarsıldığı bir dönemde gerçekleşmiştir.

Polonya, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni 27 Aralık 1991 tarihinde tanımıştır. Bundan yaklaşık bir ay sonra, 24 Ocak 1992'de Polonya Dışişleri Bakanı Krzysztof Skubiszewski Azerbaycan tarafına bir nota göndermiş, 21 Şubat 1992 tarihli cevap ise diplomatik ilişkilerin kurulmasının resmî tarihi olarak kabul edilmiştir. Bu an yalnızca takvimsel bir önem taşımaz. Polonya'nın Azerbaycan'ı çok hızlı biçimde uluslararası hukukun yeni ve egemen bir öznesi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Resmî Polonya kaynaklarına göre Polonya Cumhuriyeti'nin Bakü Büyükelçiliği 1998 yılında, Azerbaycan'ın Varşova Büyükelçiliği ise 2004 yılında açılmıştır. Bazı Azerbaycan kaynaklarında ise Polonya'nın Azerbaycan'daki temsilciliğinin faaliyete başlamasına ilişkin tarih olarak 23 Ağustos 2001 gösterilmektedir. Bu tarih büyük olasılıkla temsilciliğin farklı bir örgütsel aşamasına ya da tam anlamıyla faaliyete geçirilmesine işaret etmektedir. Bu farklılık küçük olmakla birlikte, metnin gerçekten titiz olması isteniyorsa kaydedilmeye değerdir.

1990 sonrası Polonya-Azerbaycan ilişkilerinden Heydar Aliyev'in rolünü ele almadan söz etmek mümkün değildir. Çünkü Azerbaycan, onun iktidarı döneminde görece siyasal istikrara kavuşmuş ve Polonya ile ilişkilerin geliştirilmesini de mümkün kılan dış politika modelini oluşturmuştur. Azerbaycan'ın resmî kaynaklarında Aliyev, 1993 yılında yeniden iktidara geldikten sonra devleti dağılmaktan kurtaran, devlet sürekliliğini yeniden tesis eden ve kaostan devlet konsolidasyonuna geçişi mümkün kılan lider olarak sunulmaktadır. Batılı kaynaklar ise bu süreci daha çok boyutlu biçimde değerlendirmektedir.

Aliyev'in Azerbaycan'ın yeni politikası açısından önemi yalnızca kişisel istikrar sağlamasından ibaret değildi. Onun iktidarı döneminde, stratejik egemenliğini korumak isteyen, buna karşılık Batılı yatırımlara, teknolojiye ve ihracat kanallarına açılmayı hedefleyen bir devlet modeli şekillenmiştir. Bu noktada dış politikanın enerjiyle bağlantılandırılması özellikle önemlidir. Polonya'nın ekonomik bilgi notunda, çağdaş Azerbaycan'ın refahının temelinde petrol ve gaz çıkarımının bulunduğu, 1994 yılında Batılı şirketlerle imzalanan anlaşmanın ise ekonomik gelişmenin yeni bir aşamasını başlattığı açıkça vurgulanmaktadır. Polonya açısından bu, Azerbaycan'ın yalnızca uzak bir Güney Kafkasya devleti olarak değil, Avrupa'nın enerji güvenliği mimarisinde potansiyel bir ortak olarak algılanmaya başlanması anlamına gelmiştir. Bu bakış açısı daha sonra özellikle Aleksander Kwaśniewski'nin, ardından da Lech Kaczyński'nin cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Polonya ile temaslarda oldukça görünür hale gelecektir.

İkili ilişkilerde ilk gerçekten güçlü dönemeç, Heydar Aliyev'in 26-28 Ağustos 1997 tarihlerinde Polonya'ya yaptığı resmî ziyaretidir. Azerbaycan kaynaklarında bu olay, iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin açılması olarak sunulmaktadır. Ziyaret sırasında Aliyev, Cumhurbaşkanı Aleksander Kwaśniewski ile görüşmüş, iki lider Azerbaycan Cumhuriyeti ile Polonya Cumhuriyeti arasında dostane ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin bir bildiri imzalamıştır. Azerbaycan kaynakları, bu ziyaretin ilişkilerin normatif temelini genişlettiğini ve bunlara hukuki ve siyasal bir zemin kazandırdığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda görüşmeler sırasında Karabağ çatışması ve Polonya'nın Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne verdiği destek konusu da belirgin biçimde gündeme gelmiştir. Dolayısıyla bu ziyaret yalnızca nezaket amaçlı bir temas değil, sonraki yıllardaki işbirliğinin temel eksenlerinin çizildiği bir görüşme niteliği taşımıştır.

Aleksander Kwaśniewski'nin cumhurbaşkanlığı dönemi ayrıca ele alınmayı hak etmektedir. Çünkü Polonya-Azerbaycan ilişkileri tam da bu dönemde gerçek siyasal ağırlık kazanmıştır. İlk olarak, Kwaśniewski'nin cumhurbaşkanlığı dönemi Varşova ile Bakü arasındaki ilk üst düzey siyasal açılım anını kapsamıştır. İkinci olarak bu dönem, Polonya'nın NATO ve Avrupa Birliği'ne hızla yaklaştığı, Azerbaycan'ın ise bölgedeki manevra alanını kaybetmeden Batı ile işbirliği yolları aradığı bir zamana denk gelmiştir. Böyle bir düzende Polonya, Azerbaycan için yalnızca ekonomik açıdan değil, sembolik açıdan da önemli bir ortak haline gelmiştir. Polonya, postsovyet bölgeden gelip dönüşümünü başarıyla tamamlamış ve Batılı yapılarda daha güçlü bir konum elde etmiş bir devlettir. Polonya açısından ise Azerbaycan, Doğu politikası, güvenlik ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi üzerine düşünenin giderek daha önemli bir unsuru haline gelmekteydi.

Bu aşamanın doruk noktası, Aleksander Kwaśniewski'nin 27-29 Ekim 1999 tarihlerinde Azerbaycan'a yaptığı resmî ziyareti. Polonya cumhurbaşkanlığı kaynaklarından açıkça anlaşıldığı üzere bu

ziyaret, Polonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın özgür ve bağımsız Azerbaycan'a yaptığı ilk ziyaretti. Heydar Aliyev ile yapılan görüşmelerden sonra iki cumhurbaşkanının ortak açıklaması ile PGNiG ve Azerbaycan devlet petrol şirketi arasında işbirliğine ilişkin niyet mektubu imzalanmıştır. Polonyalı iş insanlarından oluşan bir grubun ziyarette yer alması, Varşova'nın Bakü'yü yalnızca siyasal bir yönelim olarak değil, somut ekonomik işbirliği alanı olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Ziyaret sırasında karşılıklı istişarelerin önemi, ilişkilerin daha da sıkılaştırılması ihtiyacı ve birçok alanda çıkar ortaklığı da vurgulanmıştır. Bu, ilişkinin beyanlar düzeyinden daha somut proje ve planlar düzeyine geçmeye başladığı bir andı.

Kwaśniewski döneminde güvenlik ve Avrupa-Atlantik işbirliği boyutu da belirginleşmiştir. Polonya Cumhurbaşkanı, Azerbaycan'ın Barış İçin Ortaklık programına katılımına destek verdiğini ifade etmiş, ortak görüşmelerde Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi ve NATO ile bağlantılı yapılardaki işbirliğinin önemi vurgulanmıştır. Aynı zamanda Polonya, Azerbaycan'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımına ve Dağlık Karabağ çevresindeki çatışmanın barışçıl çözümüne destek verdiğini beyan etmiştir. Polonya anlatısında Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesinin, hammadde kaynakları ve ulaştırma güzergâhları bakımından dünyanın kilit alanlarından biri olarak ortaya çıkması da son derece önemlidir. Bu dil, 1990'ların sonunda Varşova'da Azerbaycan hakkında nasıl düşünüldüğünü iyi göstermektedir. Azerbaycan egzotik bir yön olarak değil, güvenlik, enerji ve Avrupa-Asya işbirliğinin gelecekteki biçimi üzerindeki daha büyük oyuna yerleşmiş bir ortak olarak görülmektedir.

Polonya-Azerbaycan ilişkilerinde sürekli geri dönen enerji meselesi de tam olarak bununla bağlantılıydı. Kwaśniewski'nin ziyaretiyle ilgili materyallerde, imzalanan niyet mektubunun Hazar petrolünün aranması, işletilmesi ve taşınmasına ilişkin olduğu bilgisi yer almaktadır. Polonya, Bakü-Supsa hattına, oradan Karadeniz üzerinden Odessa'ya, ardından Odessa-Brody-Gdańsk petrol boru hattına dayanan ulaştırma seçeneğiyle de ilgilenmekteydi. Bu durum, 1990'ların sonunda Azerbaycan'ın Orta Avrupa'nın gelecekteki enerji çeşitlendirmesinin halkalarından biri olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Bugünden bakıldığında, o dönemdeki projelerin tümünün öngörülen biçimde gerçekleşmediği görülmektedir. Ancak düşünce yönünün kalıcı olduğu ve daha sonra hem ikili ilişkilerde hem de Hazar Denizi bölgesinden gaz ve petrol konusundaki daha geniş Avrupa tartışmalarında tekrar tekrar gündeme geldiği açıktır.

Kwaśniewski'nin cumhurbaşkanlığının son dönemi, ilişkilerin sürekliliğine dair bir başka önemli sembol getirmiştir. Mart 2005'te İlham Aliyev Polonya'ya resmî bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Azerbaycan kaynaklarına göre bu ziyaret sırasında yedi anlaşma imzalanmış, bunlar arasında askerî işbirliği anlaşması da yer almıştır. Diğer materyallerde ekonomi ve gümrük alanlarına ilişkin anlaşmalara da işaret edilmektedir. Bunun iki yönlü önemi vardır. İlk olarak, Heydar Aliyev'in ölümünden ve iktidarın oğlu tarafından devralınmasından sonra Polonya ile ilişkilerin yavaşlamadığını teyit etmektedir. İkinci olarak, Kwaśniewski'nin cumhurbaşkanlığının son döneminde Azerbaycan ile temasların savunma ve teknik konuları da kapsayacak ölçüde daha kurumsallaşmış bir aşamaya girebildiğini göstermektedir. Bu nedenle Aleksander Kwaśniewski'nin cumhurbaşkanlığı döneminin, daha sonraki siyasal ve ekonomik ortaklığın gerçek temellerinin oluşturulduğu dönem olduğu söylenebilir.

2005 sonrasında Polonya-Azerbaycan ilişkileri sürdürülmüş, ancak dinamikleri bölgesel durum ve her iki devletin dış politika öncelikleri doğrultusunda değişmiştir. Polonya kaynakları, özel dinamizmin daha sonra Lech Kaczyński'nin cumhurbaşkanlığı yıllarına denk geldiğini, 2010-2015 döneminde ise bir duraklama yaşandığını, 2015'ten itibaren yüksek nitelikli siyasal diyalogun yeniden inşa edilmeye başlandığını vurgulamaktadır. 2017 yılında İlham Aliyev'in Varşova ziyareti sırasında stratejik ortaklık ve ekonomik işbirliğine ilişkin yol haritası hakkında ortak bir bildiri imzalanmıştır. Bu belge stratejik diyalogu, uluslararası forumlarda işbirliğini, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini, savunmayı, bilimi, eğitimi ve kültürü kapsamaktaydı. Mayıs 2019'da Andrzej Duda'nın Bakü'ye yaptığı resmî ziyaret sırasında siyasal ve enerji konularının yanında tarihsel boyut da öne çıkmıştır. Bu bağlamda, XIX. ve XX. yüzyılların dönümünde Bakü'nün modern çehresinin oluşmasına katkıda bulunan Polonyalı mimarların anılması önem taşımıştır. Bu ilişkiler açısından pragmatizm ile tarihsel belleğin çoğu zaman birbirini tamamlaması oldukça karakteristiktir.

Mevcut durum, yani Nisan 2026 itibarıyla tablo, Polonya-Azerbaycan ilişkilerinin istikrarlı, pratik ve çok katmanlı, ancak Polonya kamuoyundaki tartışmalarda hâlâ çok görünür olmayan bir ilişki ol-

duğunu göstermektedir. Haziran 2024'te Dışışleri Bakan Yardımcısı Marek Prawda, Bakü'de Polonya-Azerbaycan siyasal istişarelerine katılmıştır. Taraflar, siyasal ve ekonomik ilişkilerin canlandırılması imkânlarını, Doğu Ortaklığı çerçevesindeki işbirliğini, Avrupa Birliği'nin Azerbaycan ile ilişkilerini ve Güney Kafkasya'daki güvenlik durumunu ele almıştır. Polonya ayrıca Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki barış sürecine ve bölgenin istikrara kavuşturulmasına destek verdiğini beyan etmiştir. Bu önemlidir, çünkü Varşova'nın bugün Bakü ile ilişkileri yalnızca ticaret prizmasından değil, Avrupa Birliği'nin daha geniş komşuluk politikasının bir unsuru olarak da gördüğünü göstermektedir.

Ekonomik boyutun önemi de bugün açık biçimde görülmektedir. Ekim 2025'te Varşova'da Polonya-Azerbaycan Ekonomik İşbirliği Hükümetlerarası Komisyonu'nun dokuzuncu toplantısı yapılmış, toplantıya eşlik eden önemli etkinliklerden biri de PAIH ve Azerbaycan ajansı AZPROMO'nun katılımıyla düzenlenen Polonya-Azerbaycan İş Forumu olmuştur. Böyle bir forumun hükümetlerarası düzeyde düzenlenmiş olması, her iki tarafın ilişkileri yalnızca siyasal beyanlar düzeyinde değil, somut ekonomik araçlar yoluyla da geliştirmek istediğini göstermektedir. PAIH'in resmî açıklamasında iki ülkenin artan öneminden, ticaret hacminin artırılması, engellerin azaltılması ve Polonyalı şirketlerin Karabağ bölgesinin yeniden inşasıyla bağlantılı altyapı projelerine katılım perspektiflerinden söz edilmiştir. Çatışmanın kendisine ilişkin siyasal değerlendirmelerden bağımsız olarak, bu son husus 2020 sonrasında Azerbaycan'ın yabancı ortakları geri kazanılan bölgelerdeki yeni durumla bağlantılı ekonomik süreçlere de dahil etmeye çalıştığını göstermektedir.

Azerbaycan tarafı da ilişkilerin daha da derinleştirilmesine yönelik iradeyi göstermektedir. Haziran 2025'te Dışışleri Bakanı Ceyhun Bayramov, Polonya Cumhuriyeti'nin yeni Büyükelçisi Paweł Radomski'yi kabul etmiş ve mevcut siyasal diyalog düzeyinin tatmin edici olduğunu, karşılıklı ziyaretler ile üst düzey temasların ilişkilerin sürekliliği için sağlam bir temel oluşturduğunu belirtmiştir. Açıklamada bakanlıklar arası siyasal istişarelerin, hükümetlerarası komisyonun ve parlamenter çalışma gruplarının önemi vurgulanmıştır. Bakü'nün işbirliği için perspektif alanlar olarak hem geleneksel hem de yeşil enerjiyi, ayrıca ulaştırmayı, lojistiği, eğitimi, kültürü, sporu ve gençlik politikasını göstermesi özellikle önemlidir. Bu artık yalnızca petrol ve gazla sınırlı bir dil değildir. Bu, olgunlaşan ve aşamalı olarak genişleyen bir ilişkinin dilidir.

Ticaret göstergeleri de işbirliğinin maddi bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bu düzey, ilişkinin tüm Polonya ekonomisi açısından birinci dereceden bir ortaklık olarak tanımlanmasına henüz izin vermemektedir. Polonya ekonomik bilgi notuna göre, 2023 yılında Polonya'dan Azerbaycan'a ihracat 161 milyon doları aşmış, ithalat ise 73 milyon dolar olmuştur. Ocak-Temmuz 2024 döneminde Polonya ihracatı 70,4 milyon dolara, ithalatı ise 6,1 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatta elektromakine sanayii ürünleri, araçlar, hazır gıda ürünleri ve kimyasal ürünler öne çıkarken, Azerbaycan'dan ithalatta en önemli kalemi mineral ürünler, özellikle ham petrol yağları oluşturmuştur. Bu veriler ilişkinin gerçek yapısını iyi göstermektedir. Polonya Azerbaycan'a öncelikle işlenmiş ve sanayi ürünleri satmakta, Azerbaycan'dan ise esas olarak hammaddeler ve seçilmiş tarım-gıda ürünleri ithal etmektedir. Dolayısıyla bu, belirgin ekonomik tamamlayıcılığa sahip bir ilişkidir.

Son aylarda tarım-gıda işbirliğinin gelişimi de özellikle görünür hale gelmiştir. Şubat 2026'da Polonya Tarım ve Kırsal Kalkınma Bakanlığı'nda Bakan Yardımcısı Jacek Czerniak ve Büyükelçi Nargiz Gurbanova'nın katılımıyla ticaret hacminin artırılması, uzman desteği ve tarım-gıda sektörü için somut girişimlere ilişkin görüşmeler yapılmıştır. Polonya tarafı Azerbaycan'ı tarım alanında önemli ve gelecek vadeden bir ortak olarak tanımlamıştır. Bu yön yalnızca ekonomik değil, siyasal açıdan da önemlidir. Çünkü Polonya-Azerbaycan ilişkisinin klasik diplomasi ve enerjinin ötesine geçerek üreticiler, ihracatçılar ve günlük ticari dolaşım açısından doğrudan anlam taşıyan sektörler düzeyine indiğini göstermektedir. Devletler arasındaki ilişkileri çoğu zaman en güçlü biçimde kalıcı hale getiren de tam olarak bu tür alanlardır. Çünkü bunlar yalnızca cumhurbaşkanlarının sembolik jestlerine değil, dağınık, pratik ve tekrarlanabilir çıkarlara dayanır.

Bununla birlikte Azerbaycan ile ilişkilerin daha zor bir boyutu olduğu da unutulmamalıdır. Dürüst bir akademik çalışmada bu boyut göz ardı edilmemelidir. Bir yandan Polonya, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiştir. Bu tutum hem 1990'ların sonundaki eski belgelerde hem de daha yeni açıklamalarda görülmektedir.

Sonuç olarak, 1990 sonrası Polonya-Azərbaycan mlişkileri, tek bir gösteriřli kırılma noktasına deęil, iyi deęerlendirilmif bir dizi tarixsel ana dayanan ve ařamalı olarak olgunlařan bir mliřki olarak tanımlanabilir. İlk olarak Polonya'nın Azərbaycan'ın baęımsızlıęına hızlı tepkisi ve 1992'de diplomatik mliřkilerin kurulması söz konusuydu. Ardından devleti istikrara kavuřturan ve onu daha öngörülebilir, ancak aynı zamanda giderek daha merkeziyetçi bir ortak haline getiren Heydar Aliyev dönemi geldi. Sonrasında mliřkiler Aleksander Kwařniewski'nin cumhurbaşkanlıęı döneminde güçlü biçimde geliřti; en önemli ziyaretler gerçekleřti, temel belgeler imzalandı ve enerji ile ekonomi alanındaki iřbirlięi açıkça bařlatıldı. Bugün, 2026 yılında, Polonya ve Azərbaycan düzenli siyasal diyalog yürütmekte, ticaret hacmini geliřtirmekte, sektörel iřbirlięini güçlendirmekte ve birbirlerini yararlı, önemli ve gelecek vadeden ortaklar olarak deęerlendirmektedir. Bu, duygular üzerine kurulu bir ittifak deęildir. ıkar, tarixsel bellek ve jeopolitik basiret üzerine kurulu bir mliřkidir. Tam da bu nedenle kalıcı olmuřtur.

Elxan Yusifov

Kmal Yusifova

Azrbaycan Dillr Universiteti

HEYDR LİYEVIN TÜRK DÜNYASI SİYASTİ

Açar szlr: mdni irs, integrasiya, mdni diplomatiya

Keywords: *cultural heritage, integration, cultural diplomacy*

Ключевые слова: *культурное наследие, интеграция, культурная дипломатия*

srlr boyu türk dünyası Orta Asiyadan Anadoluya, Qafqazdan Balkanlara qədər tarix, mənəvi dəyərlər, ortaę dil, mədəniyyət əsasında formalařmıř genif diapazonlu sivilizasiya məkanını əhatə etmiřdir. Bu coęrafi məkan fərqli siyasi dövrləri keçməsinə baxmayaraq n bařlıcası dil olmaqla, adət-ənənə, folklor v bütövlükdə mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamıřdır. Türk dünyasındakı bu baęlılıę təkcə tarixi və etnik aspektdən deyil, həm də ortaę mədəni irsin qorunması və inkiřaf etdirilməsi yolunda aparılan ideoloji-siyasi fəaliyyətlərlə glendirilmifdir.

Keçən əsrin 90-cı illərində Sovet İttifaqının daęılmasından sonra yaranan müstəqillik türk dövlətləri arasındakı əlaqələrin yeni mərhələyə keçməsinə təkan verdi. Bu mərhələdə Azərbaycan Respublikasının mummill lideri Heydər liyev türk xalqları arasındakı mədəni integrasiyanın glendirilmsind mühüm rol oynamıřdır. Belə ki, Ulu ndrin siyasi strategiyasında türk dünyası ilə integrasiya, türk dövlətləri arasındakı sıx siyasi və iqtisadi mkdařlıęın inkiřafı, təhsil və elm sahəsində əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, ortaę mədəni layihələrin təşkili və həyata keçirilməsi, bu mədəni irsin qorunaraq gələcək nəsillərə ötürülməsi prioritet istiqamətlərdən biri kimi myynlřdirilmifdir. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan türk dünyasının integrasiya prosesində fəal iřtirak edən əsas dövlətlərdən birinə evrilmiřdir.

Heydər liyev türk dünyasının mədəni irs konsepsiyasının hər bir türk xalqının tarixi inkiřaf prosesində formalařmıř maddi və qeyri-maddi dəyərlərin məcmusunu ifadə etdiyini bildirərək vuręulayırdı ki, bu xalqların mədəni irsi oxřaxli xarakterə malik olub dil və dbiyyat, folklor v řifahi xalq yaradıcılıęı, tarixi abidələr v memarlıę, musiqi və incəsənət, adət-ənənələr v mill dəyərləri əhatə edir. Onun fikrincə, türk xalqlarını birlřdirn əsas amillərdən biri olan ortaę mədəni irs və onun qorunması gələcək mkdařlıę üçün möhkəm zəmin yaradır. Elə bu səbəbdəndir ki, türk dövlətlərinin sarsılmaz əlaqələrinin daha da glendirilmsi uęrunda Ulu ndrin söylədiyi aforizmlər “Türk dünyasının gələcəyi onun birliyinddir”, “Bizim kklrimiz birdir, tariximiz birdir, dilimiz birdir”, “Birliyimizi qorumaę hər bir türk dövlətinin borcudur”, “Dil birliyi, fikir birliyi, iř birliyi əsas prinsipimiz olmalıdır”, “Türk xalqları arasındakı dostluę v qardařlıę əbədi olmalıdır” milliyətcə türk olan hər bir insanın soy-kkn baęlılıęını qoruyub saxlamasına böyük təsir baęıřlayır [1, s. 45–52, 118–126, 301–305].

Heydər liyev türk dünyasının beynəlxalq müstəvidəki rolunu “Türk dünyası beynəlxalq arenada daha fəal olmalıdır”, “Türk xalqlarının birliyi dünya üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir”, “Türk dünyasının birliyi slh v sabitliý xidmət edir” kimi fikirləri ilə xarakterizə edir. Onun türk dünyasının

mədəni və siyasi integrasiyasının inkişafındakı atdığı mühüm addımlar, həyata keçirdiyi siyasət türk xalqları arasında əlaqələrin güclənməsinə və ortaq mədəni irsin qorunmasına mühüm töhfə vermişdir. O, dövlətlər arasındakı münasibətlərin inkişafında mədəni diplomatiyanın mühüm rol oynayan bir vasitə olduğunu qeyd edərək bu diplomatiyanı Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Azərbaycanın zəngin mədəni irsinin dünyada tanındılması, türk xalqları arasında mədəni əlaqələrin gücləndirilməsi, ortaq mədəni layihələrin həyata keçirilməsi, mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi Heydər Əliyev mədəni diplomatiyasının əsas məqsədlərindən idi. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan türk dünyasının mədəni integrasiyasının əsas mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Türk dövlətləri arasında mədəni əməkdaşlığın inkişafında Türksöy və Türk Dövlətləri Təşkilatlarının fəaliyyətləri ortaq mədəni irsin qorunması və tanındılması istiqamətində müxtəlif layihələr həyata keçirirlər [3, s.33-41, 102-110; 2, s.12-25, 88-96]. Bu təşkilatlar türk dövlətləri arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığın inkişafını təmin edən əsas platformalardan biridir. Azərbaycan bu təşkilatların fəaliyyətində iştirak etməklə türk dünyasında mədəni əlaqələrin inkişafına mühüm töhfə verir.

Türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın inkişafı Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olaraq qalmaqdadır. Müasir dövrdə qloballaşma prosesləri milli və mədəni identikliyin qorunmasını daha da aktual edir. Bu baxımdan prezident İlham Əliyev türk xalqları arasında mədəni əməkdaşlığın inkişafının ortaq mədəni layihələrin həyata keçirilməsində, mədəni irsin qorunması üzrə beynəlxalq proqramların hazırlanmasında, gənclər arasında mədəni mübadilə proqramlarının təşkilində, ortaq mədəni festival və tədbirlərin keçirilməsində olduğunu vurğulayır. Hal-hazırda türk dövlətləri arasında keçirilən zirvə görüşləri və birgə layihələr türk dünyasının siyasi və mədəni integrasiyasının güclənməsinə mühüm töhfə verir. Bu istiqamətlərdə həyata keçirilən fəaliyyətlər türk dünyasının mədəni birliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir (çıxışlar, nitqlər və məruzələr toplusu). Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı, 1997, 612 s. İstifadə olunmuş səhifələr: s. 45–52, 118–126, 301–305.
2. Türk Dövlətləri Təşkilatı. Türk əməkdaşlığı və integrasiya perspektivləri üzrə hesabat. İstanbul: OTS Publications, 2021, 156 s. İstifadə olunmuş səhifələr: s. 33–41, 102–110.
3. Türksöy (kollektiv müəllif). Türk dünyasının ortaq mədəni irsi. Ankara: Türksöy nəşriyyatı, 2018, 240 s. İstifadə olunmuş səhifələr: s. 12–25, 88–96.

Emil Qasımov

Azərbaycan Dillər Universiteti

TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN İNTEQRASIYASINDA HEYDƏR ƏLİYEV FAKTORU

Aşar sözlər: türk dövlətləri, əməkdaşlıq, inkişaf, integrasiya

Keywords: *turkic states, cooperation, development, integration*

Ключевые слова: *тюркские государства, сотрудничество, развитие, интеграция*

Türklər Altay dağlarından başlayaraq Avropanın mərkəzinə qədər uzanan böyük coğrafi ərazidə dövlətçilik tarixi irsi formalaşdıran xalq olmuşdular. Müasir dövrdə təxminən 12 mln km²-lik bir ərazidə, əsasən Avrasiya materikində yaşayırlar. Türkdilli xalqların birlik ideyası qədimdən bəri başlamış və əsasən XIX əsrin sonlarından etibarən başlayaraq turançılıq ideyası adı ilə tanınmağa başlamışdır. Bu ideya siyasi aspektdə olmasa da, mədəni və linqvistik bir hərəkət kimi xüsusilə Çar Rusiyası və Osmanlı İmperiyasında yaşayan türk xalqlarının milli oyanış dövründə formalaşmışdır. Lakin, həm daxili həm də geosiyasi səbəblərdən tam siyasi birliyə çevrilə bilməmişdir.

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə müstəqil türk dövlətlərinin beynəlxalq münasibətlərin subyektinə çevrilməsi ilə türk xalqları arasında əməkdaşlığın yeni mərhələsinin əsası qoyulmuş oldu. Məhz bütün beş türk dövlətlərinin müstəqilliyini ilk tanıyan Türkiyə Respublikası olmuşdu (2,101).

Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə ölkə rəhbərliyinə qayıdışı yalnız Azərbaycan dövlətçiliyi üçün deyil, eyni zamanda yeni müstəqillik əldə etmiş digər türk dövlətlərinin inkişafı üçün önəmli tarixi hadisə hesab olunur. H.Əliyev 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Ali Sovetində proqram xarakterli çıxışında xarici siyasətin vacib istiqaməti kimi türkdilli dövlətlərlə münasibətlər barədə qeyd etmişdir ki, "Bu baxımdan Türkiyə ilə əlaqələrlə keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan türkdilli ölkələrlə əlaqələrimiz sürətlə etməlidir. Bizim bu dövlətlərlə əlaqələri qırmaq olmaz, əksinə, inkişaf etdirmək lazımdır"(1,470-479). Söylənilən mesajlar əslində türk dövlətləri arasında siyasi-iqtisadi və mədəni bağları möhkəmləndirməklə yanaşı həm də, milli təhlükəsizlik üçün vacib olduğunu təsdiqləmiş fundamental kəlam kimi dəyərləndirilir.

Müasir dövrdə Türk birliyi integrasiyasını həm ikitərəfli həm də, çoxtərəfli münasibətlər istiqamətində formalaşdırmaq mümkündür. 1992-1993-cü illərdə Azərbaycanda hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr tərəfindən ümumtürk həmrəyliyi istiqamətində Türkiyə Respublikası istisna olmaqla, digər türk dövlətləri ilə münasibətlərdə boşluq hökm sürürdü. Bu boşluq ulu öndərin Mərkəzi Asiya türk dövlətlərinə səfərləri çərçivəsində qəbul edilmiş rəsmi sənədlər və əldə olunmuş razılaşmalar əsasında aradan qaldırılmışdır (3, 83-128). 1992-ci ildən 2010-cu ilədək keçirilən Türkdilli Dövlətlərin Zirvə Görüşləri türk birliyi ideyasının yeni inkişaf modeli olan siyasi-iqtisadi platformanın əsasını qoymuş oldu (4). Keçirilən on zirvə görüşündən altısı məhz ulu öndər H.Əliyevin bilavasitə iştirakı və təmsilçiliyi ilə gerçəkləşmişdir. Əməkdaşlıq istiqamətində atılan addımlar uzunmüddətli tərəfdaşlığın dərinləşdirilməsinə töhfə verir. Türkdilli Dövlətlərin Zirvə Görüşləri 2009-cu ildə Naxçıvan müqaviləsi ilə institusinalaşdı. Sonrakı mərhələdə 12 noyabr 2021-ci il tarixində Türk Dövlətləri Əməkdaşlıq Şurasının VIII Zirvə görüşü çərçivəsində təşkilatın adı bərabərhüquqlu strateji tərəfdaşlıq və iqtisadi integrasiya modeli hesab edilən Türk Dövlətləri Təşkilatına (TDT) dəyişdirilmişdir. TDT müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində yeni bir güc mərkəzinin formalaşmasını və global geosiyasi arxitekturanın yenidən qurulmasını şərtləndirən həlledici faktordur.

Türk xalqları arasında ədəbi-mədəni birliyin yaradılmasına böyük önəm verən ümummilli lider H.Əliyevin xüsusi diqqət və qayğı göstərdiyi TÜRKSÖY, türkdilli ölkələr arasında qardaşlığın möhkəmlənməsinə mühüm töhfələr verən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlardan biridir. Bakıda TÜRKSÖY-un VIII toplantısında nitq söyləyən H.Əliyev vurğulayırdı ki, "bizi birləşdirən ortaq dil, mənəvi dəyərlər və dini köklər sarsılmazdır. Mövcud imkanlardan istifadə edərək bu birliyi daha da inkişaf etdirmək bizim əsas vəzifəmizdir" (5).

Bu gün türk dövlətləri arasındakı sıx əməkdaşlıq mühiti H.Əliyevin diplomatik irsinin və onun müəyyən etdiyi prioritet xarici siyasət hədəflərinin qanunauyğun məntiqi nəticəsidir. Onun uzaqgörən strateji kursu regionda sülh və təhlükəsizliyin bərqərar olmasına, habelə türk dünyasının beynəlxalq müstəvidə nüfuzlu güc amilinə çevrilməsinə xidmət etmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. B.,1997. I kitab, 597 s.
2. Məmmədli N. Mərkəzi Asyanın türk dövlətləri və Türkiyə. B.,2005, 322 s.
3. Ruintən S. Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi əlaqələr sistemində (XX əsrin 90-cı illəri). B., 2005, 236 s.
4. Dövlət başçılarının zirvə görüşləri. turkicstates.org/az/presidential-summits.
5. Xalqa bağışlanmış ömürdən anlar:1996-cı ilin noyabrı. Science.gov.az/az/news/open/23692.

Gülöyşə Əhmədzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TÜRK BİRLİYİ İDEYASININ FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, türk dünyası, integrasiya, mədəni əlaqələr

Keywords: Heydar Aliyev, turkic world, integration, cultural relations

Ключевые слова: Гейдар Алиев, тюркский мир, интеграция, культурные связи

Türk birliyi ideyasının formalaşması XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində baş verən milli oyanış prosesləri ilə bağlıdır. Bu dövrdə türk xalqları arasında ortaq kimlik anlayışı güclənmiş, mədəni və siyasi birlik ideyaları irəli sürülmüşdür. Lakin bu ideyaların həyata keçirilməsi müxtəlif siyasi maneələr

səbəbindən mümkün olmamışdır. XX əsrin böyük hissəsində türk xalqları müxtəlif imperiyaların və siyasi sistemlərin tərkibində yaşamışdır. XX əsrin sonlarında dünya siyasi sistemində baş verən dəyişikliklər türk xalqlarının yenidən yaxınlaşmasına şərait yaratdı. Müstəqillik qazanan türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın qurulması zərurəti meydana çıxdı. Bu mərhələdə türk birliyi ideyasının siyasi reallığa çevrilməsi üçün güclü liderlik tələb olunurdu. Bu baxımdan, Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. O, yalnız milli dövlət quruculuğu ilə kifayətlənməyərək, türk dünyasının integrasiyasını strateji hədəf kimi müəyyənləşdirmişdir.

1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycan üçün dönüş nöqtəsi oldu. Bu dövrdə ölkənin xarici siyasətində sabitlik yaradıldı və türkdilli dövlətlərlə əlaqələr prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirildi. 1994-cü ildə imzalanan “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyasını sürətləndirdi. Bu layihə eyni zamanda türk dünyasının iqtisadi baxımdan yaxınlaşmasına zəmin yaratdı. 1995-1996-cı illərdə Azərbaycan ilə Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan və digər türk dövlətləri arasında diplomatik münasibətlər genişləndirildi, qarşılıqlı rəsmi səfərlər intensiv xarakter aldı. 1997-ci ildə keçirilən türk dövlət başçılarının sammitlərində Ümummilli lider Heydər Əliyev fəal iştirak edərək ortaq siyasi mövqelərin formalaşdırılmasına töhfə verdi. 1998-ci ildə Böyük İpək Yolunun bərpası ideyası çərçivəsində regional əməkdaşlıq təşviq edildi. Bu təşəbbüs türk dövlətləri arasında nəqliyyat və iqtisadi əlaqələrin inkişafına xidmət etdi. 2000-2002-ci illərdə enerji və nəqliyyat layihələri vasitəsilə türk dövlətləri arasında integrasiya daha da dərinləşdirildi, mədəni və humanitar layihələrə dövlət dəstəyi artırıldı. 2003-cü ilə qədər aparılan siyasət nəticəsində Azərbaycan türk dünyasının fəal və etibarlı tərəfdaşına çevrildi.[1]

Türk birliyi ideyasının əsas dayaqlarından biri mədəni yaxınlıqdır. Heydər Əliyev bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmiş və mədəni əlaqələrin inkişafını dəstəkləmişdir. Onun təşəbbüsü ilə müxtəlif mədəni tədbirlər, konfranslar və festivallar keçirilmişdir. Bu tədbirlər türk xalqları arasında qarşılıqlı anlaşılanın və əməkdaşlığın güclənməsinə xidmət etmişdir. Təhsil və elm sahəsində əməkdaşlıq da bu siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. Tələbə mübadiləsi və birgə elmi layihələr türk dünyasının integrasiyasına töhfə vermişdir.

Dil türk birliyinin əsas sütunlarından biridir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi önəm verərək onu dövlət dili kimi möhkəmləndirmişdir. Eyni zamanda, türk dilləri arasında yaxınlaşma və qarşılıqlı anlaşmanın artırılması istiqamətində addımlar atılmışdır. Bu siyasət milli kimliyin qorunması və türk dünyasının mədəni birliyinin gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün türk dünyasında integrasiya prosesləri daha da genişlənmişdir. Müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar və əməkdaşlıq platformaları bu prosesin davamlı xarakter aldığını göstərir.[2] Bu inkişafın əsasını məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji xətt təşkil edir. Onun siyasəti türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın dərinləşməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir (I-XX cildlər). Bakı: Azərneşr.
2. Türk Şurası. (2019). Türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq sənədləri.

Həcər Atakişiyeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASININ SİYASİ İNTEQRASIYASI: TARİXDƏN MÜASİR ƏMƏKDAŞLIQ MODELİNƏ

Açar sözlər: Azərbaycan ədəbiyyatı, mədəniyyət, ədəbiyyatşünaslıq, Heydər Əliyev, Türk dünyası, tarix

Keywords: Azerbaijani literature, culture, literary criticism, Heydar Aliyev, Turkic world, history

Ключевые слова: азербайджанская литература, культура, литературная критика, Гейдар Алиев, тюркский мир, история

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən köklü dəyişikliklər Türk dünyasının yenidən formalaşmasına və dövlətlərarası əməkdaşlığın genişlənməsinə şərait yaratdı. Bu prosesdə mühüm rol oynayan siyasi liderlərdən biri Heydər Əliyev olmuşdur. Onun

həyata keçirdiyi siyasət Türk dövlətləri arasında integrasiyanın əsasını qoymuş və bu gün də davam edən əməkdaşlıq modelinin formalaşmasına ciddi təsir göstərmişdir. Sovet dövründə milli kimlik və ortaq türk dəyərlərinin qorunması mürəkkəb şəraitdə həyata keçirilirdi. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına xüsusi diqqət yetirmiş, Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşının və dilinin qorunmasını prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirmişdir. Bu yanaşma yalnız milli dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinə deyil, eyni zamanda Türk dünyası ilə gələcək integrasiyanın ideoloji əsaslarının formalaşmasına xidmət etmişdir. Milli ideyanın gücləndirilməsi, ortaq tarixi köklərə dönüş və Türk kimliyinin qorunması sonrakı dövrdə siyasi integrasiyanın başlanğıc nöqtəsinə çevrildi. Beləliklə, Heydər Əliyevin hələ sovet dövründə həyata keçirdiyi siyasət müstəqillik illərində Türk dünyası ilə əlaqələrin qurulması üçün zəmin yaratdı. Müstəqillik dövründə siyasi integrasiyanın başlanğıcı heç asan olmadı. Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Heydər Əliyev xarici siyasətdə Türk dövlətləri ilə əlaqələrin inkişafını prioritet istiqamət kimi müəyyən etdi. Bu siyasətin əsas məqsədi ortaq tarixi və mədəni dəyərlərə əsaslanan siyasi əməkdaşlıq platformasının yaradılması idi. Bu çərçivədə Türkiyə ilə münasibətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. “Bir millət, iki dövlət” prinsipi Azərbaycan–Türkiyə əlaqələrinin ideoloji və siyasi əsasını təşkil edərək digər Türk dövlətləri üçün də əməkdaşlıq modeli rolunu oynadı. Bu model qarşılıqlı etimad, strateji tərəfdaşlıq və ortaq maraqlara əsaslanırdı. Eyni zamanda, Orta Asiya Türk respublikaları – Kazaxstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan və Turkmenistan ilə diplomatik münasibətlər genişləndirildi, siyasi dialoq və qarşılıqlı səfərlər intensivləşdirildi. Bu əlaqələr Türk dünyasının siyasi integrasiyasının ilkin mərhələsini təşkil edirdi. Türk dövlətləri arasında integrasiyanın dərinləşdirilməsi məqsədilə keçirilən zirvə görüşləri və beynəlxalq təşəbbüslər mühüm rol oynadı. Heydər Əliyev bu proseslərdə fəal iştirak edərək ortaq siyasi mövqelərin formalaşdırılmasına töhfə verdi. Bu görüşlər nəticəsində dövlətlərarası əməkdaşlığın institusional əsasları formalaşdı, siyasi və iqtisadi sahələrdə koordinasiya gücləndi, regional sabitlik və təhlükəsizlik məsələlərində ortaq yanaşmalar inkişaf etdirildi. Siyasi integrasiyanın mühüm dayaqlarından biri iqtisadi əməkdaşlıq, xüsusilə enerji sahəsində həyata keçirilən layihələr olmuşdur. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş enerji strategiyası Xəzər regionunun resurslarını dünya bazarına çıxarmaqla yanaşı, Türk dövlətləri arasında qarşılıqlı asılılığı və əməkdaşlığı gücləndirmişdir. Heydər Əliyevin Türk dünyasına göstərdiyi xidmətlər nəticəsində regionda geosiyasi sabitliyin möhkəmlənməsinə, Türk dövlətlərinin beynəlxalq mövqelərinin güclənməsinə, iqtisadi integrasiyanın sürətlənməsinə nail olundu. Enerji layihələri siyasi integrasiyanın praktiki alətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu gün Türk dünyası arasında əməkdaşlıq yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş siyasi kurs müasir dövrdə də uğurla davam etdirilir və daha da inkişaf etdirilir. Heydər Əliyev Türk dünyasının siyasi integrasiyasının formalaşmasında həlledici rol oynamışdır. Onun uzaqgörən siyasəti nəticəsində ortaq tarix və mədəniyyətə əsaslanan əməkdaşlıq modeli yaradılmış və bu model müasir dövrdə də uğurla tətbiq olunmaqdadır. Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strateji istiqamətlər Türk dövlətləri arasında birliyin möhkəmlənməsinə, regional sabitliyin təmin olunmasına və gələcək integrasiya proseslərinin dərinləşməsinə xidmət edir. Bu baxımdan, onun siyasi irsi yalnız tarixi əhəmiyyət daşıyır, həm də Türk dünyasının gələcək inkişafı üçün mühüm konseptual əsas kimi çıxış edir.

Xatirə Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN “REGIONUN LİDER DÖVLƏTİ STRATEGİYASI” TRACECA LAYİHƏSİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: Region, layihə, nəqliyyat, konfrans, proqram

Key words: Region, project, transport, program

Ключевые слова: Регион, проект, транспорт, программа

Cənubi Qafqazın hər üç dövləti 1993-cü ildə qeyri-rəsmi “Böyük İpək Yolunun Bərpası” adını almış, sənəd şəklində tərtib edilmiş TRACECA proqramına (TRANSPORT Corridor Europe-Caucasus-Asia) qoşulmuşdu [5]. Avropa İttifaqı, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyadan 14 dövlətin iştirak etdiyi

Proqram ilə nəqliyyat əlaqələri və kommunikasiya sahəsində əməkdaşlıq, həmin ölkələrin iqtisadi inkişafına və onlar arasında dialoqların tərəqqisinə imkan yaradılması və regional əməkdaşlığın əsasının qoyulması nəzərdə tutulmuşdu [7, s.13].

Layihə çərçivəsində Azərbaycan və Gürcüstan, Xəzərdə Bakını Batumi və Poti limanları ilə birləşdirən dəmir yolunun tikilməsi nəzərdə tutulmuşdu [6]. Ermənistan isə Zəngəzurdan İrana dəmir yolu tikilməsində xüsusi maraq göstərirdi [5]. Proqramda nəzərdə tutulan uzunluğu 140 min km. olan nəqliyyat yolu multimodal daşınmaların inkişafına şərait yaradırdı. 1997-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze tərəfindən TRACECA proqramı çərçivəsində hazırlanmış çoxtərəfli Nəqliyyat Sazişi imzalanması məqsədilə Qafqazda 1998-ci ildə konfrans keçirilməsi barəsində birgə təklif irəli sürülmüşdü. Bu məqsədlə 1998-ci il sentyabrın 8-9-da Bakıda “Avropa-Qafqaz-Asiya, Böyük ipək yolunun bərpası” üzrə keçirilən beynəlxalq konfransı TRACECA proqramının inkişafında mühüm mərhələ olmuşdur. Konfransda 32 ölkənin (o cümlədən İsveç, Norveç, Finlandiya və ABŞ nümayəndələri) və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri iştirak edirdilər [8]. Konfransın əsas siyasi nəticəsi olaraq Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin texniki və iqtisadi məsələlərini özündə ehtiva edən “Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişaf etdirilməsi üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında çoxtərəfli əsas saziş” (Əsas Saziş) adlanan mühüm sənəd imzalanmışdı. Sazişin prinsipləri çərçivəsində görülməli tədbirlər “Avropa-Qafqaz-Asiya” nəqliyyat dəhlizi ilə yük daşımalarının həcmi artırılmasına imkan verirdi.

Beynəlxalq konfransda çıxışı zamanı Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev böyük İpək Yolunun bərpasının tarixi zərurət olduğunu qeyd edir və göstərirdi ki: *“Tarixi İpək Yolunun bərpası, yeni-yeni ölkələrin bu prosesə cəlb edilməsi xalqlarımızın yaxınlaşması və qarşılıqlı surətdə zənginləşməsi, yeni müstəqil dövlətlərin istiqlaliliyyətinin və suverenliyinin möhkəmlənməsi, bu dövlətlərdə demokratik islahatların, bazar islahatlarının uğurlu aparılması üçün güclü təkan verəcəkdir.”* [2, s.93].

Beynəlxalq konfransda TRACECA layihəsinin işlərini planlaşdırmaq və həyata keçirilməsinin koordinasiya etmək məqsədilə Bakı şəhərində xüsusi “mənzil-qərargah”ın yaradılması qərara alınmışdı [6, s.408]. Ermənistanın yeni Prezidentinin (1998-ci ildə seçilmiş R.Koçaryan) gəlişi əvvəlcə elan edilsə də, bu baş tutmamış, Ermənistan-Azərbaycan münasibətində əlaqələrə aid olan kəskin polemikaya səbəb olmuşdu [6].

Bakı konfransı belə formatlı hər bir beynəlxalq görüş kimi təkcə nəql edilməsinin və tranzitin texniki məsələlərini deyil, həm də ilk növbədə daha ciddi məsələlərdən olan energetika və münasibətlərin nizama salınmasını açıq şəkildə müzakirə etməyə imkan yaratmışdı. TRACECA proqramının həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasında “Tarixi İpək Yolunun bərpası üzrə Beynəlxalq Bakı Konfransının qərarlarının yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar tədbirlər haqqında” 1998-ci il 26 oktyabr tarixli fərmanının [1] xüsusi rolu olmuşdur.

Avropanın global strategiyasına daxil olan TRACECA çərçivəsində okean limanlarına sərbəst çıxışı olmayan Cənubi Qafqaz dövlətlərinin siyasi və iqtisadi müstəqilliyi nəzərdə tutulurdu. Aİ tərəfindən səxavətlə ödənilən alternativ nəqliyyat dəhlizinin yaradılması Cənubi Qafqaz dövlətlərini Avropa bazarına çıxaran imkanlardan biri idi. TRACECA-ya Aİ hər il 9-11 mln. avro həcmində maliyyə yatırır. Bu layihə Rusiya, İran və Hindistanın iştirak etdiyi “Şimal-Cənub” nəqliyyat dəhlizi ilə kəskin rəqabət şəraitində həyata keçirilir. Təkcə bir ildə (məsələn, 2007-ci ildə) Aİ TRACECA-nın inkişafına 30,7 mln. avro pul ayırmışdı [9, s.69].

TRACECA proqramı çərçivəsində nəqliyyat sahəsində həyata keçirilən ən böyük layihələrdən biri uzunluğu 840 km olan, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə ərazisindən keçən Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu xəttinin tikintisi olmuşdur. [4]. Proqramın uğurlu fəaliyyətinin vacib aspektlərindən biri Ümum-millə lider Heydər Əliyev tərəfindən şəxsən dəstəklənməsi olmuşdur [3, s.49]. Cənubi Qafqazın həm ərazi, həm də əhali baxımından ən böyük dövləti Azərbaycan bu layihənin təşəbbüskarlarından biri olmuş və TRACECA Hökumətlərarası Komissiyasının Daimi Katibliyi məhz Bakı şəhərində yerləşmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları və sərəncamları.[Elektron resurs] // <https://vxida.gov.az/az/page/ferman-ve-serencamlar>
2. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müəciətlər, fərmanlar. Mart, 1998 - iyun, 1998. On beşinci kitab / H.Ə.Əliyev. – Bakı: Azərneşr, – 2005. – 528 s.

3. İsakov, H.V. Azərbaycan Respublikasının “Böyük İpək Yolu”nun bərpasında iştirakı: 1991-2005-ci illər: monoqrafiya / H.V.İsakov. AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. – Bakı: Şərq-Qərb, 2011. – 248 s.
4. Алиев, И.Г. Каспийская нефть Азербайджана / И.Г.Алиев. – Москва: Известия, – 2003. – 712 с.
5. Гаджиев, К.С. Мифы и реальности “Нового Великого шелкового пути” // – Москва: Мировая экономика и Международные отношения, – 2008. №11, – с.3-14.
6. Дегоев, В.В. Большая игра на Кавкасе: история и современность. Статьи, очерки, эссе / В.В.Дегоев. 2-е издание, расш.и дополн. – Москва: SPSL – “Русская панорама”, – 2003. – 512 с.
7. Нефляшева, Н. Кавкас и Новый шелковый Путь, //Кавкаcский уcел / – 14 декабря, – 2011[Elektron resurs]
8. History of TRACECA [Electronic resource] // <http://www.traceca-org.org/en/traceca/history-of-traceca>
9. The TACIS Programme Annual Report 1999/Report from the Commission // – Brussels: – 20.12.2000. – p.48. Com (2000) 835 final səh.49-50 // www.inogate.org

İbrahim Kazımbəyli

Azərbaycan Dillər Universiteti

ORCID 0000-0002-8761-9927

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN XİLASKARLIQ MİSSİYASINDA MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK VƏ TARİXİ VARİSLİK

Açar sözlər: milli, dövlətçilik, xilaskarlıq, varislik.

Keywords: national, statehood, salvation, succession.

Ключевые слова: национальный, государственность, спасение, преемственность.

Azərbaycan xalqı çox müdrik bir xalqdır. Bu xalqın çox zəngin tarixi keçmiş, qədim dövlətçilik tarixi, çox şaxəli mədəni irsi mövcuddur. XX yüzildə xalqımız öz müstəqil dövlətçiliyin iki mərhələdə qazanmağa nail oldu. Bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri var. XX yüzil bütün dünyada çox ağır, çətin bir dövr sayılır. Azərbaycan üçün də siyasi hadisələr, müharibələr, təlatümlü illər, soyqırım, repressiya, deportasiya və s. kimi yadda qalmışdır.

XX yüzilin ikinci on illiyində 28 may 1918-ci ildə müsəlman Şərqində ilk dəfə Azərbaycanda demokratik təsisatlara əsaslanan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildi. Bu qısa bir mərhələ müstəqil dövlətçiliyimizin ən parlaq və şanlı səhifəsi kimi tarixə düşmüşdür. Qısa müddət ərzində ağır tarixi şəraitdə Cümhuriyyət hökuməti çox böyük işlər gördü. Cümhuriyyətimizin ömrü qısa oldu, cəmi 23 ay fəaliyyət göstərə bildi. Bolşeviklər tərəfindən ərazimiz işğal olundu, milli hökumətimiz devrildi. Xalqımız 70 il Sovet rejiminin təsiri altında qaldı.

Azərbaycan ikinci dəfə 1991-ci il 18 oktyabrda müstəqillik haqqında konstitusiyaya aktını qəbul etməklə öz müstəqilliyinə qovuşmuş və özünü Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi elan etmişdir.

XX yüzil həmçinin Azərbaycan xalqına Ümummilli lider Heydər Əliyev kimi müdrik zəka sahibi, polad iradəli, xalqımızın iftixarı olan, dünya şöhrətli bir şəxsiyyət bəxş etmişdir.

Müstəqilliyimizin və bütün uğurlarımızın təminatçısı olan Ulu Öndər Heydər Əliyevi Uca Tanrı sanki Azərbaycana bir xilaskar kimi göndərmişdir. Bütün həyatını xalqına həsr edən tarixi şəxsiyyət ən çətin anlarda öz xilaskarlıq missiyasını çox böyük ustalıqla yerinə yetirə bildi.

Tarixi proseslərə qısa ekskursiya etsək görərik ki, Azərbaycanın XX əsr tarixində iki dəfə çox mühüm tələyüklü mərhələ olmuşdur. Yəni iki dəfə müstəqil dövlətçiliyimiz mövcud olmuşdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısa bir tarixi dövr (23 ay) yaşamış oldu. Ancaq bu qısa dövr ərzində milli hökumət çox böyük işlər həyata keçirə bildi. Lakin məlum bolşevik işğalı bu müsbət dinamikanı aparmağa qoymadı. Bolşeviklər Azərbaycanı işğal etdilər. Cümhuriyyət fəallarının bir qismi məhv edildi, digər bir qismi isə mühacirət həyatına keçdi. Hər iki tarixi mərhələdə ağır təziqlər-işgəncələr, siyasi elitanın məhvi həyata keçirilib. Bu haqda çox fikir-müləhizə yürütmək olar. Bizim əsas məqsədimiz Azərbaycanın ikinci müstəqillik dövründən, xüsusi ilə yeni bir istiqamətə keçid dövrünə və sonrakı tarixi prosesinə qısa bir konseptual baxış formalaşdırmaqdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev keçid dövründə mürəkkəb problemlərin həlli istiqamətində öz dərin zəkası, gücü, praktiki və siyasi fəaliyyəti ilə diqqət çəkir. Bu elə bir mərhələdir ki, burada yalnız xalqına inanan və onun problemləri ilə yaşayan, bütövlükdə xalq tərəfindən qəbul olunan lider baş çıxara bilərdi.

Bu baxımdan Heydər Əliyevin ideya nəzəri, siyasi, ideoloji, dövlət və praktik fəaliyyəti son dərəcə dolğun, zəngin bir maraq kəsb edir. Ölkədə ağır sosial-iqtisadi durum hökm sürür. Təcavüzkar erməni silahlı birləşmələri öz havadarlarının dəstəyi ilə Azərbaycan torpaqlarını işğal edir, bir milyondan artıq qaçqın və məcburi köçkün müstəqil ərazilərimizə pənah gətirirdilər.

1991-ci ildə və 1992-ci ilin birinci yarısında respublikaya rəhbərlik edən şəxslər dünyada və SSRİ-də gedən siyasi proseslərdə xalqın müstəqillik iradəsinin əksinə hərəkət edirdilər. Uzaqgörən dövlət adamı Heydər Əliyev prosesləri daha çevik analiz edərək Azərbaycanın müstəqillik uğrunda mübarizəsini labüd tarixi-siyasi hadisə kimi qiymətləndirirdi.

Keçdiyimiz tarixi yola nəzər salarkən açıq şəkildə görürük ki, dövlət müstəqilliyinin qazanılması bütövlükdə xalqın milli sərvətidir. Lakin müstəqillik uğrunda mübarizə aparanlara qarşı o dövrün hakim dairələri açıq şəkildə qarşı çıxır. Elə başa düşürdülər ki, biz bir xalq olaraq həmişə kiminsə yedəyində getməliyik. Ancaq böyük dövlət xadimi hadisələri daha düzgün qiymətləndirərək deyirdi: “1991-ci ildə demək olar ki, Azərbaycan üçün dövlət müstəqilliyi tabaqda gətirilib Azərbaycan rəhbərliyinin qarşısına qoyulduğu halda, hələ fikirləşirdilər ki, biz müstəqil dövlət olmamalıyıq. Ancaq tarix bunların hamısına cavab verdi”.

Heydər Əliyev siyasi irsinin, dövlətçilik məktəbinin layiqli davamçısı Cənab Prezident İlham Əliyev demişdir: “Heydər Əliyev tarixin böyük bir hissəsidir. Onun əməlləri, bütün təşəbbüsləri bir məqsəd daşıyırdı. Azərbaycan xalqına xidmət etmək, ölkəmizi gücləndirmək, müstəqilliyimizi möhkəmləndirmək, demokratik cəmiyyət qurmaq...Azərbaycanda bu siyasətin alternativini yoxdur” [2, s.24]

Tarixi proseslərin gedişi və təcrübə göstərir ki, hər bir xalqın hansısa əlverişli situasiyada milli-etnik soykökünə qayıdışı əsasən liderin milli baxışından, dövlətçilik təcrübəsindən bilavasitə asılıdır.

Ulu Öndərin öz xalqı qarşısında olan xidmətləri saysız-hesabsız xilaskarlıqla göstərilə bilər. Hakimiyyətinin bütün mərhələlərində bu missiyanı öz üzərinə götürmüş və şərəflə sona qədər daşıya bilmişdir. Onun dolğun və bütöv şəxsiyyəti hər zaman hər bir azərbaycanlı üçün canlı nüsxə olub və gələcəkdə də mükəmməl nüsxə olacaq. Heydər Əliyevin başladığı hər bir iş, atdığı hər bir addım Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin əbədi və dönməz olmasına xidmət göstərmişdir.

XX yüzildə Azərbaycan xalqının yetirdiyi təkrar olunmaz keyfiyyətləri ilə seçilən nadir şəxsiyyət olan Heydər Əliyev də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında, azərbaycanlıların istiqlal duyğularında, milli dövlətçilik düşüncəsini müxtəlif yollarla hələ sovetlər birliyi dövründə birinci hakimiyyəti zamanı həyata keçirməyə başladı.

Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev isə müstəqilliyin gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün daha böyük tarixi missiyanı yerinə yetirmişdir. Tarixi və siyasi baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyan 15 oktyabr 2021-ci il tarixində Müstəqillik günü haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu təsdiq edilmişdir [1]. Qanunda deyilir: “1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Milli Şurası İstiqlal Bəyannaməsini imzalamaqla Azərbaycanın müstəqilliyini dünyaya bəyan etmiş, xalqımızın çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirmişdir. Cəmi 23 ay mövcud olmuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti müsəlman Şərqində demokratiya ənənələrinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. 1991-ci il oktyabrın 18-də “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktında 1918-ci il 28 may tarixli İstiqlal Bəyannaməsinə və “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il 30 avqust tarixli Bəyannaməsinə istinad olunmuş, Azərbaycan Respublikasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğu təsbit edilmişdir. Beləliklə, “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Aktına əsasən Azərbaycan xalqı 1991-ci il oktyabrın 18-də öz müstəqilliyini bərpa etmişdir. [3, s.92]

Beləliklə, adıçəkilən qanunla tarixi hadisələrə bir daha düzgün siyasi qiymət və doğru-düzgün quruluş verilmişdir.

Müstəqillik və ən müasir dövlətçilik tariximizin ən ali zirvəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin tam bərpa edilməsidir ki, bunu da şəriksiz lideri müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevdir.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan" qəzeti. 16 oktyabr 2021.
2. Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi. Azərbaycan, 2007.
3. Ümummilli lider Heydər Əliyev və milli dövlətçiliyimizin inkişaf məsələləri. Bakı, 2006.

Ixtiyar Yoqubov

Semerkant Devlet Pedagoji Universiteti

ORCID: 0009-0006-7914-725X

SOVET SONRASI DÖVRDƏ ÖZBƏK TÜRKÇƏSİNİN İNKİŞAFI VƏ AZƏRBAYCAN İLƏ DİL ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: *Özbək Türkçəsi, sovet sonrası dövr, Azərbaycan–Özbəkistan dil əlaqələri*

Keywords: *Uzbek Turkish, post-Soviet period, Azerbaijan–Uzbekistan language relations*

Ключевые слова: *узбекский язык, постсоветский период, азербайджано-узбекские языковые связи*

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra türk respublikalarında milli kimlik və dil məsələləri ön plana çıxmış, bu kontekstdə Özbək Türkçəsi sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Müstəqilliklə birlikdə Özbəkistanda dilin dövlət dili statusu gücləndirilmiş, latın əlifbasına keçid prosesi başlanmış və dilin leksik, terminoloji və funksional imkanları genişləndirilmişdir. Bu proses yalnız daxili inkişaf ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda digər türk dilləri ilə əlaqələrin canlanmasına da səbəb olmuşdur.

Bu dövrdə Azərbaycan ilə Özbəkistan arasında dil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq yeni mərhələyə yüksəlmişdir. Xüsusilə Heydər Əliyev dövründə qurulan siyasi və mədəni əlaqələr türk dilləri arasında qarşılıqlı anlaşıma və inteqrasiyanı gücləndirmişdir. Azərbaycan türkçəsi ilə Özbək Türkçəsi arasında ortaq leksik fond, tarixi köklər və struktur xüsusiyyətlər bu yaxınlaşmanı asanlaşdırmışdır.

Müasir dövrdə isə Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində aparılan əməkdaşlıq dil sahəsində əlaqələrin daha da inkişafına təkan verməkdədir. Ortaq əlifba, terminologiya və elmi əməkdaşlıq istiqamətində atılan addımlar türk dillərinin yaxınlaşmasına xidmət edir. Nəticə olaraq, sovet sonrası dövrdə Özbək Türkçəsinin inkişafı yalnız milli çərçivədə deyil, həm də türk dünyası kontekstində, xüsusilə Azərbaycan ilə dil əlaqələri vasitəsilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Namiq Əsədov

Azərbaycan Dillər Universiteti

XX ƏSRİN 50-70-ci İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN SSR-lə BOLQARISTAN XR VƏ MACARISTAN XDR ARASINDA ELMİ ƏMƏKDAŞLIĞA DAİR

Açar sözlər: *Azərbaycan SSR, elmi əməkdaşlıq, Bolqarıstan və Macarıstan*

Keywords: *Azerbaijan SSR, scientific cooperation, Bulgaria and Hungary*

Ключевые слова: *Азербайджанская ССР, научное сотрудничество, Болгария и Венгрия*

Şərqi Avropanın sosialist ölkələrindən biri olan **Bolqarıstan** ilə Azərbaycan SSR arasında XX əsrin ikinci yarısından elmi əlaqələr intensiv inkişaf etmişdir. 1952-ci ildə SSRİ və BXR arasında SSRİ-nin ali məktəblərində bolqar gənclərinin təhsil alması haqqında müqavilə imzalanmışdır və bu müqavilə müvafiq olaraq Azərbaycan SSR-in ali təhsil müəssisələrinə də şamil edilirdi. [3, s.57]

Maarifçiliyin inkişafı Bolqarıstanın ali təhsil müəssisələrində yenidənqurma tələb edirdi. Müvafiq olaraq Sovet İttifaqından 1953-cü ildə müəllimlərdən ibarət nümayəndə heyəti BXR-ə göndərilmişdir və bu heyətin tərkibində Azərbaycanın elm xadimləri də var idi. Onların sırasında Məmmədəğa Şirəliyev, Yusif Məmmədov kimi pedaqoqlar var idi. BXR-in Sofiya Universitetinin nəzdində müəllim kadrlarının hazırlanması üçün xüsusi şöbə yaradılmışdır və Azərbaycanın elmi heyəti bu şöbədə çalışırdı. Azərbaycan müəllimləri həmçinin rəhbər vəzifələrə təyin olunurdular, məsələn, Məmmədəğa Şirəliyev türk filologiyası fakültəsinin dekanı vəzifəsinə təyin olunmuşdur. [6, s.33]

1960-cı illərdə bolqar və azərbaycanlı geoloqlar qarşılıqlı fəaliyyət göstərirdilər. Görkəmli bolqar geoloqu Y.Karakovlev 1964-cü ildə Bakıya səfər etmişdir. Y.Karakovlev burada qabarıq perlitlər sahəsində fəaliyyətini davam etdirmişdir. 1960-cı illərin sonlarında coğrafiya sahəsində Azərbaycan və Bolqarıstan elm xadimlərinin təcrübə mübadiləsi həyata keçirilmişdir. Azərbaycanın elmi işçilərindən ibarət nümayəndə heyəti Bolqarıstan Qızıl gül, Efir yağları və Dərman bitkiləri İnstitutunda təcrübə proqramlarında iştirak edirdilər. [3, s.58]

Elmi əməkdaşlıq məsələlərinə dair SSRİ ilə Bolqarıstan arasında 1960-cı ilin sentyabr ayında yeni bir müqavilə bağlanmışdır. Bu müqavilədə ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrin təhsilinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Müvafiq olaraq Sovet İttifaqının ali təhsil müəssisələrində bolqar tələbələr üçün geniş imkanlar yaradılırdı. Həmçinin, Azərbaycan SSR-in ali təhsil müəssisələrində bolqar tələbələrə geniş yer ayrılırdı və təhsilini uğurla başa vuran bolqar gəncləri aspiranturada saxlanılırdı. [6, s.34-36]

1960-cı illərdə bolqar tələbələr Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda, Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında təhsil alırdılar. 1970-ci ilin ikinci yarısında Azərbaycan Universitetləri və Bolqarıstanın Sofiya Universiteti arasında pedaqoji heyətin mübadiləsi haqqında müqavilə imzalanmışdır. [3, s.57] Elm və təhsil sahəsində Azərbaycan SSR EA və Bolqarıstan Şərqşünaslıq İnstitutu əməkdaşlıq etmişdir. Azərbaycan SSR alimləri bəlkəşünaslıq üzrə keçirilən I Beynəlxalq Konqresdə iştirak etmişdir. 1971-ci ildə Bolqarıstanda ümumdünya sərgisi keçirilmişdir və burada azərbaycanlı elm xadimləri K.Məmmədşad, T.İsmayılov və digərləri iştirak etmişdir. [4]

Azərbaycan SSR və BXR-in ali təhsil müəssisələri arasında tələbə inşaat dəstələrinin mübadiləsi aparılırdı. Bolqar tələbələri 1978-ci ildə yay əmək semestrlərini Bakı şəhərində keçirmiş və azərbaycanlı inşaatçılarla birgə fəaliyyət göstərmişdir. Eyni zamanda azərbaycanlı tələbələr də Bolqarıstana yollanırdılar, məsələn, Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Lenin adına Qırmızı Əmək Bayrağı ordenli tələbələri dərslərinin üçüncü semestrini Bolqarıstanda keçirərək, bolqar arxeoloqları ilə birgə elmi tədqiqatlar aparmışlar. [6, s.37]

Şərqi Avropanın sosialist ölkələrindən olan *Macarıstan* və Azərbaycan SSR arasında elm və təhsil sahəsində əməkdaşlıq dinamik inkişaf etmişdir. Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan və Macarıstan institutları arasında elmi-təcrübə mübadilələri həyata keçirilirdi, onların sırasında MXR-in Mişkolts Texniki İnstitutu ilə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutu arasında olan mübadilələri göstərmək olar. Azərbaycan və Macarıstan EA-ları səmərəli şəkildə əməkdaşlıq edirdilər. Loranda Etvens adına Budapeşt Universiteti Azərbaycan Dövlət Universiteti ilə əməkdaşlıq edirdi və onların nümayəndələri bir sıra elmi simpozium və konfranslarda bir araya gəlirdilər.

Elmi əməkdaşlıq bitki fiziologiyası və kimya, kibernetika, riyaziyyat və başqa sahələr üzrə aparılırdı. 1961-ci ildə MXR-də A.Mirzəcanzadənin “SSRİ-də qazma və hasilat üzrə hidravlik tədqiqatların xülasəsi” mövzusunda məruzəsi olmuşdur. [2, s.121] Budapeşt şəhərində 1963-cü ildə makromolekulyar kimyanın nəzəri problemlərinə dair XV Beynəlxalq Simpozium keçirilmişdir. Bu simpoziumda Bakı şəhərindəki Ümumittifaq Elmi-tədqiqat Olefinlər İnstitutunun nümayəndələri də iştirak etmişdir. İnstitutun direktoru M.Dalin və laboratoriya müdiri A.Bünyadzadə simpoziumda məruzələrlə çıxış etmişdirlər. Məruzələrin mövzuları bunlar idi: “Yüksək temperaturalarda polimer maddələrin parçalanma mexanizmi haqqında”, “Çatlamaya qarşı davamlı olan yeni növ polietilen alınması”. [5]

Görkəmli macar alimi Tibor Tot 1967-ci ildə Azərbaycan SSR-də elmi məzuniyyətdə olmuşdur. Alim macar xalqının mənşəyinin müəyyən edilməsi sahəsində tədqiqat işləri aparırdı. Azərbaycanda olarkən Azərbaycan SSR EA Tarix İnstitutunun elmi işçisi olan R.Qasimovanın tədqiqat işləri ilə tanış olmuşdur. Həmçinin onun “Mingəçevir qazıntıları zamanı əldə edilmiş kəllələrin antropoloji tədqiqi” adlı monoqrafiyasını nəzərdən keçirmişdir. Tibor Tot Şamaxıya da səfər edərək buradakı antropoloji və arxeoloji materiallarla tanış olmuşdur. Eyni zamanda o, tədqiqat işi ilə bağlı Azərbaycan Tarix Muzeyindəki daş və tunc dövrünə aid materialları nəzərdən keçirmişdir. [2, s.121]

1970-ci ildə Budapeşt şəhərində Beynəlxalq Elmi Konfrans keçirilmişdir. Bu konfransda Azərbaycan EA-nın Fizika İnstitutunun laboratoriya rəhbəri M.Talıbi də iştirak etmişdir. M.Talıbi konfransda “Selen və Tellur əsasında nazik təbəqəli metal-dielektrik yarımkeçirici strukturlarının fiziki xassələrinin tədqiqi” mövzusunda məruzə ilə çıxış etmişdir. [5]

1976-cı ildə Azərbaycan SSR-də macar elm günləri keçirilmişdir və bu tədbirlər ölkələrarası elmi əməkdaşlığın inkişafında müsbət rol oynamışdır. Keçirilən tədbirlər çərçivəsində elm xadimləri 18 məruzə ilə çıxış etmişdirlər. Elm günlərində, həmçinin ölkələrarası elmi əməkdaşlıqdakı problemlərə də toxunulmuşdur. [1, s.558]

Göründüyü kimi, XX əsrin 50-70-ci illərində Azərbaycan SSR-lə BXR və MXDR arasında müxtəlif istiqamətləri əhatə edən səmərəli elmi əməkdaşlıq olmuşdur. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra isə bir çox sahələrdə olduğu kimi elm sahəsində də əlaqələrimiz daha yüksək səviyyədə inkişaf etməkdədir.

Ədəbiyyat:

1. Beynəlxalq mədəni əlaqələr: Dərslik/ M.C Manafovanın və N.T Əfəndiyevanın redaktəsi ilə. Bakı:Sabah, 2008, 660 s.
2. Məmmədov H.N. Azərbaycan-Macaristan münasibətlərinin inkişaf tarixindən // Pedaqoji Universitet xəbərləri-humanitar elmlər seriyası, 2015,№2, s.120-124
3. Məmmədov H.N. Azərbaycan-Şərqi Avropa: mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın tarixi. Bakı:Mütərcim, 2008, 311 s.
4. Ömərov V.A/ Azərbaycan-Bolqarıstan mədəni integrasiyası (XX əsrin 70-ci illəri) // <https://sesqazeti.az/news/mia/366336.html> istinad tarixi: 19 sentyabr, 2013
5. Ömərov V.A. Azərbaycan-Macaristan mədəni əlaqələri (XX əsrin 70-ci illərinədək). “Səs” qəz. Bakı, 2013, 23 sentyabr, №177(4425)
6. Sərdarov Z.H. Səmərəli əməkdaşlıq:Sovet İttifaqının Bolqarıstanla əməkdaşlığında Azərbaycanın iştirakı. Bakı, 1979, 82 s.

Nəzakət İmamverdiyeva

Bakı Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI: TARİX VƏ MÜASİRLİK KONTEKSTİNDƏ TÜRK XALQLARININ MİLLİ TƏHSİL ƏNƏNƏLƏRİ

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, türk dünyası, milli təhsil, mədəni irs, multikulturalizm*

Keywords: *Heydar Aliyev, Turkic world, national education, cultural heritage, multiculturalism*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, тюркский мир, национальное образование, культурное наследие, мультикультурализм*

Türk xalqlarının milli təhsil ənənələri onların tarixi inkişafında mühüm rol oynamış və bu gün də mədəni identikliyin qorunmasında əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Bu ənənələr qədim dövrlərdən formalaşaraq ailə və icma mühitində ötürülən bilik və davranış sistemindən başlayaraq, orta əsrlərdə mədrəsə təhsilinə, müasir dövrdə isə dövlət əsaslı təhsil sistemlərinə qədər inkişaf etmişdir. Bu prosesdə təhsil yalnız biliklərin ötürülməsi deyil, həm də milli-mənəvi dəyərlərin, sosial məsuliyyətin və mədəni irsin formalaşdırılması funksiyasını yerinə yetirmişdir. Heydər Əliyevin türk dünyası ilə bağlı siyasəti bu tarixi-mədəni kontekstdə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onun dövlətçilik strategiyasında milli kimliyin qorunması ilə yanaşı, türk xalqları arasında mədəni və humanitar əlaqələrin inkişafı mühüm yer tutmuşdur. Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilən təhsil və mədəniyyət siyasəti milli dəyərlərin müasir təhsil sistemində integrasiyasını gücləndirmiş, eyni zamanda türk dünyası ilə elmi-mədəni əməkdaşlığın genişlənməsinə şərait yaratmışdır.

Müasir dövrdə qloballaşma şəraitində türk xalqlarının təhsil sistemləri arasında integrasiya və qarşılıqlı təsir daha da aktuallaşmışdır. Bu kontekstdə milli təhsil ənənələrinin qorunması ilə yanaşı, müasir innovativ yanaşmaların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil həm milli identikliyin formalaşması, həm də mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı üçün strateji vasitəyə çevrilmişdir.

Nəticə etibarilə, türk xalqlarının milli təhsil ənənələri tarixi köklərə əsaslanaraq müasir dövrdə də inkişaf etməkdədir və Heydər Əliyevin türk dünyası ilə bağlı siyasəti bu prosesin güclənməsinə mühüm töhfə vermişdir. Bu yanaşma həm milli dəyərlərin qorunmasına, həm də türk dünyasında əməkdaşlığın genişlənməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Xəlilov, S. (2014). *Heydər Əliyev dühası yüksəliş yollarına işıq salır*. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. (Məqalələr 2009–2014)
2. Abbasov, İ. (2009). *Tarixin gedişini dəyişən şəxsiyyət: Heydər Əliyev*. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. (Məqalələr 2009–2014)
3. Quluzadə, M. (2009). *Böyük azərbaycanlı*. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası. (Məqalələr 2009–2014)
4. Guliyev, E. (2023). *Heydar Aliyev ve Türk dünyası*. Bakı: Müəllim.
5. <https://files.preslib.az/projects/heydaraliyev/earticles.pdf>

Nigar Atakişiyeva

Şabran şəhəri Oktay Bəşirov adına 2 nömrəli ümumi orta məktəb

ORCID: 0009-0005-2651-6229

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA KİMYA SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINDAKI ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan, kimya, rəqəmsal mühit, reaksiya, termin, sənaye

Keywords: Azerbaijan, chemistry, digital environment, reaction, term, industry

Ключевые слова: Азербайджан, химия, цифровая среда, реакция, термин, промышленность

Kimya sənayesi müasir dövrdə iqtisadi inkişafın əsas sütunlarından biri hesab olunur. Xüsusilə təbii sərvətlərlə zəngin olan Azərbaycan üçün bu sahənin inkişafı strateji əhəmiyyət kəsb edir. Kimya sənayesi yalnız xammalın emalı ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda elmi-texniki tərəqqinin, innovasiyaların və sənayeləşmənin əsas hərəkətverici qüvvələrindən biridir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən iqtisadi və sənaye siyasəti kimya sənayesinin inkişafına mühüm təkan vermişdir. Onun uzaqgörən qərarları nəticəsində neft-kimya kompleksi gücləndirilmiş, elmi potensial artırılmış və sənayenin strukturunda mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Neft-kimya sənayesinin formalaşması və inkişafı hər bir zaman Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycanın zəngin neft ehtiyatları kimya sənayesinin inkişafı üçün geniş imkanlar yaratmışdır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə bu potensialdan səmərəli istifadə olunması əsas prioritetlərdən biri olmuşdur. 1994-cü ildə imzalanmış Əsrin müqaviləsi Azərbaycanın iqtisadi inkişafında dönüş nöqtəsi hesab olunur. Bu müqavilə xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına, neft hasilatının artmasına və nəticə etibarilə neftin emalı və kimya sənayesinin inkişafına şərait yaratmışdır.

Neft məhsullarının emalı nəticəsində müxtəlif kimyəvi maddələrin istehsalı genişlənmiş, bu da kimya sənayesinin iqtisadi əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Sənaye infrastrukturu və kimya müəssisələrinin inkişafı həmçinin ulu öndərin diqqət mərkəzində saxladığı məsələlərdəndir. Heydər Əliyevin sənayeləşmə siyasəti çərçivəsində kimya sənayesi xüsusi yer tutmuşdur. Mövcud müəssisələrin modernləşdirilməsi və yeni istehsal sahələrinin yaradılması bu istiqamətdə atılan mühüm addımlardan olmuşdur. Bu baxımdan Sumqayıt şəhərinin inkişafı xüsusi qeyd olunmalıdır. Sumqayıt uzun illər ərzində Azərbaycanın əsas kimya sənayesi mərkəzi kimi formalaşmışdır. Burada fəaliyyət göstərən müəssisələr sintetik materialların istehsalı, gübrə və digər kimyəvi məhsulların hazırlanması, sənaye üçün zəruri xammalın təmin edilməsi kimi sahələrdə mühüm rol oynamışdır. Bu müəssisələrin fəaliyyəti ölkənin iqtisadi potensialını artırmaqla yanaşı, kimya sənayesinin davamlı inkişafına zəmin yaratmışdır. Kimya sənayesinin inkişafı yalnız istehsal sahəsi ilə deyil, həm də elmi və təhsil potensialı ilə sıx bağlıdır. Heydər Əliyev bu sahədə kadr hazırlığına və elmi tədqiqatlara xüsusi diqqət yetirmişdir. Onun təşəbbüsü nəticəsində ali təhsil müəssisələrində kimya və texniki ixtisasların inkişafı dəstəklənmiş, elmi-tədqiqat institutlarının fəaliyyəti genişləndirilmiş, gənc mütəxəssislərin hazırlanması üçün şərait yaradılmışdır. Bu tədbirlər nəticəsində ölkədə kimya sahəsində peşəkar kadrların yetişdirilməsi təmin edilmiş və elmi potensial gücləndirilmişdir. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində kimya sənayesi Azərbaycanın iqtisadi sistemində mühüm yer tutmağa başlamışdır. Bu sahənin inkişafı nəticəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, ixrac potensialının artmasına,

regionların sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Kimya sənayesinin inkişafı həm də digər sənaye sahələrinin (kənd təsərrüfatı, tikinti, energetika və s.) inkişafına müsbət təsir etmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycanda kimya sənayesinin inkişafındakı rolu çoxşaxəli və strateji xarakter daşıyır. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən siyasət nəticəsində ölkədə neft-kimya kompleksi formalaşmış, sənaye infrastrukturunu gücləndirilmiş və elmi-texniki baza inkişaf etdirilmişdir. Heydər Əliyevin əsas xidmətlərindən biri kimya sənayesini yalnız xammalın emalı səviyyəsində saxlamayıb, onu daha geniş iqtisadi və elmi sistemin bir hissəsinə çevirməsi olmuşdur. Bu yanaşma sənayenin davamlı inkişafını təmin etməklə yanaşı, Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə mövqeyini də gücləndirmişdir. Onun uzaqgörən siyasəti nəticəsində kimya sənayesi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayan sahələrdən birinə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycanda kimya sənayesinin inkişafı istiqamətində əldə olunan uğurların əsasında məhz həmin dövrdə qoyulmuş möhkəm təməl dayanır. Heydər Əliyevin kimya sənayesinə verdiyi töhfələr yalnız keçmiş dövr üçün deyil, həm də gələcək inkişaf üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir və bu sahənin davamlı inkişafına istiqamət verir.

Mehriban Qurbanova-Ərəbxanova

Azərbaycan Dillər Universiteti

ORCID: 0000-0003-1013-5016

AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURAL İNKİŞAF MODELİ VƏ QLOBAL DİALOQ TƏŞƏBBÜSLƏRİ

Açar sözlər: *Multikulturalizm, tolerant, globallaşma, mədəniyyətlərarası dialoq*

Keywords: *Multiculturalism, tolerant, globalization, intercultural dialogue*

Ключевые слова: *Мультикультурализм, толерантность, глобализация межкультурный диалог*

Bu gün dünyanın müxtəlif bölgələrində, sivilizasiyaların qarşılıqlı təsir göstərdiyi müasir və globallaşmış mühitdə, dini və etnik qruplar arasında anlaşılmazlıq və dözümsüzlük səbəbindən müxtəlif növ qarşıdurmalar baş verir. Azərbaycanın tarixi inkişaf xüsusiyyətləri onu çoxmədəniyyətli və çox-konfessiyalı cəmiyyət kimi formalaşdırmışdır. Ölkənin əlverişli coğrafi mövqeyi və müxtəlif etnik-dini qrupların əsrlər boyu birgəyaşayışı nəticəsində tolerantlıq və multikulturalizm ictimai münasibətlərin əsas komponentinə çevrilmişdir [5]. Bu xüsusiyyətlər Azərbaycan modelinin mahiyyətini təşkil edərək onu beynəlxalq müstəvidə nümunəvi təcrübə kimi təqdim edir.

Elmi ədəbiyyatda tolerantlıq fərqliliklərin qəbul edilməsi və onlara hörmətlə yanaşma kimi izah olunur. Bu anlayış yalnız passiv dözümlülük deyil, həm də qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlığın təmin edilməsinə yönəlmiş aktiv sosial mövqedir. Multikulturalizm isə daha geniş çərçivədə müxtəlif mədəniyyətlərin qorunması və inkişafını təmin edən dövlət siyasəti kimi çıxış edir [2]. Azərbaycanda bu iki prinsip bir-birini tamamlayaraq həm sosial mühitdə, həm də idarəetmə sisteminə öz əksini tapmışdır.

Tolerant mühitin formalaşmasında yalnız tarixi ənənələr deyil, həm də hüquqi mexanizmlər mühüm rol oynayır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının bərabərliyi təsbit edilmiş, milli, dini və irqi ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi vurğulanmışdır [1] Bu hüquqi baza müxtəlif xalqların və dini icmaların öz kimliklərini qoruyaraq cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edir.

Azərbaycanda tolerantlığın əsas səbəbləri tarixi proseslər, ölkənin strateji mövqeyi, mühüm ticarət yollarının üzərində yerləşməsi və əhalisinin etnik müxtəlifliyidir. Tarixi sənədlər, ədəbi-bədii əsərlər və mədəni abidələr bunu təsdiqləyir. Məsələn, Qafqazdakı ən qədim kilsələrdən olan Kiş məbədi (I əsr) və Cənubi Qafqazın ən qədim İslam ibadətگاهی olan Şamaxı Cümə məscidi (743-cü il) göstərir ki, müxtəlif dinlər burada erkən dövrlərdən fəaliyyət göstərmişdir. Sonrakı illərdə məscidlərin, kilsələrin və sinaqoqların tikilməsi tolerantlıq ənənəsinin canlı göstəricisidir. Belə nümunələrdən biri də Quba rayonunun Qırmızı qəsəbəsində XIX əsrdə inşa edilmiş “Altı günbəz” sinaqoqudur ki, bu yəhudilərin Quba xanı Hüseynəli xanın icazəsi ilə altı gün ərzində məskunlaşmalarını simvolizə edir.

Tolerantlıq və multikulturalizm anlayışları bir-birinə yaxın olsa da, eyni mənanı daşımır. Daha geniş anlayışda bu, humanist dünyagörüşünü əks etdirən və eyni ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların mədəni hüquqlarını tanıyan siyasət kimi formalaşmışdır. Multikulturalizm həm fərdi dövlətlərdə, həm də qlobal səviyyədə millətlərin və məzhəblərin mədəni müxtəlifliyinin qorunması, inkişaf etdirilməsi və harmonizasiyasına, həmçinin azsaylı xalqların və dövlətin milli titul mədəniyyətinin integrasiyasına xidmət edir.

Müasir dövrdə qlobal miqyasda ksenofobiya, ekstremizm və dini ayrı-seçkilik kimi mənfi tendensiyaların artması mədəniyyətlərarası dialoqun aktuallığını daha da artırır. Bu baxımdan Azərbaycan yalnız daxili sabitliyi qorumaqla kifayətlənmir, həm də beynəlxalq səviyyədə bu ideyaların təşviqində fəal iştirak edir. Xüsusilə “Bakı Prosesi” təşəbbüsü müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqun inkişafına yönəlmiş mühüm platforma kimi çıxış edir [5].

“Bakı Prosesi” çərçivəsində təşkil olunan beynəlxalq forumlar və konfranslar fərqli ölkələrdən olan nümayəndələri bir araya gətirərək qarşılıqlı anlaşıma və əməkdaşlığın genişlənməsinə şərait yaradır. Bu təşəbbüs nəticəsində Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoq sahəsində qlobal mərkəzlərdən birinə çevrilmişdir [4]. Eyni zamanda bu platforma sülh, tolerantlıq və multikultural dəyərlərin təşviqində mühüm rol oynayır.

Nəticə etibarilə, Azərbaycan modeli sübut edir ki, etnik və dini müxtəlifliklər düzgün idarə olunanda cəmiyyət üçün təhlükə deyil, əksinə, inkişaf və sabitliyin əsas mənbələrindən biridir. Bu modelin beynəlxalq səviyyədə tətbiqi mədəniyyətlərarası anlaşmanın gücləndirilməsinə və qlobal problemlərin həllinə töhfə verə bilər [3]

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası (2012).
2. Aslanova, R. (2004). Qloballaşma və mədəni müxtəliflik.
3. Əhədova, S. (2014). Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər
4. Xəlilov, S. (2009). Sivilizasiyalararası dialoq
5. Quliyev, S. (2021). Mədəniyyətlərarası dialoqun Azərbaycan modelinin mahiyyəti.

Sona Kərimova
Sumqayıt Dövlət Univerteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ: SOSIAL RİFAH VƏ İNKİŞAF YANAŞMASI

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, dövlətçilik siyasəti, müstəqil Azərbaycan*

Keywords: *Heydar Aliyev, state-building policy, independent Azerbaijan*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, политика государственности, независимый Азербайджан*

Tarixin istənilən mərhələsini, ictimai-siyasi hadisələri tədqiq edərək ictimai prosesin iştirakçısı və yaradıcısı olan siyasi liderdən, dövrün böyük şəxsiyyətlərindən yan keçmək mümkün olmur. Lakin tarixin özünün də sərt tələbləri, şərtləri mövcuddur.

Axı zaman keçdikcə hər bir liderə, şəxsiyyətə illərin yaddaşında yaşamaq nəsis olmur. Bu mənada tarixi şəxsiyyətə, siyasi xadimə, onun xidmətlərinə yaşadığı və fəalliyət göstərdiyi zamandan uzaqlaşdıqca daha dərinlən və tam aydınlığı ilə qiymət vermək mümkün olur. Ötən əsrin 90-cı illərində baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələr, erməni təcavüzü, daxili sabitliyin pozulması yenidən qurulmuş, kövrək ölkəmizin müstəqilliyini ciddi təhlükə qarşısına qoymuşdur. Belə bir tarixi anda xalqımız dahi, uzaqgörən siyasi lider, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin ətrafında birləşərək müstəqil dövlətin yaşamasına nail oldu. Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə ölkədə populist, heç bir iqtisadi amillərə cavab verməyən sosial siyasət mövcud idi [1].

Heydər Əliyev siyasətinin əsas prioritetləri Azərbaycan dövlətçiliyinin daha da möhkəmləndirilməsi, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü bərpa olunması qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş soydaş-

larımızın öz doğma yurdlarına qayıtması, əhalinin sosial vəziyyətinin durmadan yaxşılaşdırılması, dövlət idarəçiliyinin səmərəli, dünya standartlarına uyğun şəkildə qurulması, rəhbər işçilərin məsuliyyətinin artırılması, ölkəmizin beynəlxalq aləmdə əlaqələrinin daha da genişləndirilməsi Azərbaycanın dünya birliyinə, o cümlədən avropa xalqları ailəsinə daha çox inteqrasiya olunması təşkil edir [2. s.67-68].

Ölkənin və onun əhalisinin təhlükəsiz, əmin-amanlıq şəraitində və rifah halında yaşaması sosial-siyasi və milli-əxlaqi mühitin, birgəyaşayış norma və qaydalarının mövcudluğunu özündə ehtiva edir, bu da özü-özlüyündə güclü dövlət anlamını verir. Heydər Əliyevin qurduğu və layiqli davamçısı prezident İlham Əliyevin daha da kamilləşməsi üçün yorulmadan fəaliyyət göstərdiyi müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi, sosial Azərbaycan dövləti məhz bu parlamentlərə malik olub ölkənin gələcək və sürətli inkişafının mühüm başlanğıcını

Ədəbiyyat:

1. Böyük insan. Ziya Yusifzadə. BAKI 2014
2. Sosial siyasətin Heydər Əliyev modeli. Hadi Rəcəbli. Azərbaycan. 2010. <https://anl.az/download/azerbaycan/2010/may/118217.htm>
3. Yeni Azərbaycan Partiyası. (2019). Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyası. Bakı təşkil edir [3. s.45-46].

Şəfəq Abdullayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

TÜRK DÜNYASI KONTEKSTİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: *Türk Dünyası, mədəni əlaqələr, regional əməkdaşlıq, iqtisadi inkişaf.*

Keywords: *Turkic World, cultural relations, regional cooperation, economic development.*

Ключевые слова: *Тюркский Мир, культурные связи, региональное сотрудничество, экономическое развитие.*

Qloballaşmanın gətirdiyi yeni addımlar tarixi zərurətlər üzündən əsrlər boyu parçalanmış, bir-birindən ayrı düşmüş Türk Dünyası ölkələri üçün əldən verilmiş imkanları gündəmə gətirmək üçün tamamilə yeni imkanlar yaratmışdır. Qloballaşmanın digər mühüm aspekti regionallaşmadır. Türk Dünyasının bölgələşməsinə çağdaş anlayışlara uyğun olaraq yeni hədəflərə yüksəltmək üçün böyük imkanlar yaratmışdır [1, s. 139].

XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində Azərbaycan siyasətində ən mühüm liderlərdən biri olan Heydər Əliyev yalnız Azərbaycan Respublikasının deyil, həm də Türk Dünyasının inteqrasiyasının gücləndirilməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Onun liderliyi dövründə Azərbaycan, yalnız öz müstəqilliyini qorumaqla qalmamış, həm də Türk xalqları arasında birliyin möhkəmləndirilməsi, regional əməkdaşlığın inkişafı və Azərbaycanın beynəlxalq arenada mövqeyinin gücləndirilməsi istiqamətində müstəsna addımlar atmışdır.

Heydər Əliyev Türk Dünyasına olan münasibətini hər zaman yüksək dəyərləndirmiş, Türk xalqlarının mədəni və tarixi bağlılığını vurğulamışdır. Onun prezidentliyi dövründə, Türk dünyasında birgə əməkdaşlıq və anlayış inkişaf etmiş, bu əlaqələrin inkişafı məqsədilə bir çox layihələr həyata keçirilmişdir. Heydər Əliyev Türk xalqları ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsi, onların birliyinin gücləndirilməsi üçün strateji addımlar atmışdır.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan, Türk mədəniyyətinin bir hissəsi kimi, bu ənənələri yaşatmaq və təbliğ etmək üçün müvafiq tədbirlər görmüşdür. Azərbaycan, Türk xalqları arasında mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafını təşviq etmiş və bu sahədə müştərək layihələr, konfranslar və festivallar təşkil edilmişdir. Türk Dünyasının birliyi, öz tarixi kökləri ilə əlaqədar olaraq, Heydər Əliyev üçün yalnız bir siyasi məsələyə deyil, həm də mədəni və tarixi bir məsələ kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Heydər Əliyev yalnız mədəni əlaqələri gücləndirməklə kifayətlənmədi, eyni zamanda Türk dövlətləri ilə iqtisadi və siyasi sahələrdə də sıx əməkdaşlıq yaradıb. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan, öz

müstəqilliyini qorumaqla yanaşı, regional güc olaraq öz mövqeyini möhkəmləndirə bildi. Bu, xüsusilə Azərbaycanın xarici siyasətindəki əsas strateji yönümlərin formalaşdırılmasında açıq şəkildə hiss olundu.

Azərbaycanın enerji ehtiyatları, xüsusilə neft və qaz sahəsindəki imkanları, Türk Dünyası ölkələri ilə daha sıx əlaqələr qurmaq üçün böyük bir platforma yaratmışdır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan, Qafqazın strateji enerji mərkəzinə çevrildi və bununla da Türk ölkələri ilə enerji mübadiləsi sahəsində əhəmiyyətli əməkdaşlıq imkanları yaradıldı.

Heydər Əliyevin Türk Dünyası kontekstindəki rolu çoxşaxəlidir və onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan, yalnız bir milli dövlət olaraq deyil, həm də regional güc kimi öz yerini tapdı. Onun liderliyi altında, Azərbaycan, Türk dünyasında birliyə, əməkdaşlığa və qarşılıqlı anlaşmaya əhəmiyyətli töhfə vermişdir.

Onun siyasəti və diplomatik fəaliyyəti, yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün Türk dünyası üçün bir model olmuşdur. Bu, Heydər Əliyevin Azərbaycanı müstəqil və güclü bir dövlətə çevirməklə yanaşı, Türk xalqları arasında da əməkdaşlıq və həmrəylik yolunda atdığı mühüm bir addımdır.

Ədəbiyyat:

1. Yusifova K.X. Türk dünyasında iqtisadi əməkdaşlıq. Azərbaycan Universiteti Siyasi və ictimai elmlər kafedrasının təşkilatçılığı ilə türk dünyasının tarixi, mədəniyyəti və müasir dövrdə geosiyasi vəziyyətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş "Qlobal çağırışlar və Türk dünyası" mövzusunda II beynəlxalq elmi konfrans. B., 2025. s. 139.
2. Deniz İstikbal. Türk dünyasında ekonomik iş birliyi. İstanbul, 2023.
<https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/turk-dunyasinda-ekonomik-is-birligi>

Türkan Qurbanova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MÜASİR DÖVLƏT QURUCULUĞU PROSESİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ: TARİXİ TƏKAMÜL, LİDERLİK VƏ VARİSLİK

Açar sözlər: Heydər Əliyev, müasir Azərbaycan, dövlətçilik strategiyası, azərbaycançılıq məfkurəsi, Milli Qurtuluş, Əsrin müqaviləsi, siyasi varislik, iqtisadi intibah, milli kimlik.

Abstract: This article examines Heydar Aliyev's unparalleled services in the formation of Azerbaijani statehood. The author analyzes both the economic revival policy of the Great Leader during the Soviet era and his salvation mission and modern development model during the years of independence.

Keywords: Heydar Aliyev, modern Azerbaijan, statehood strategy, Azerbaijanism ideology, National Salvation, Contract of the Century, political succession, economic revival, national identity.

Аннотация: В данной статье исследуются неоценимые заслуги Гейдара Алиева в формировании азербайджанской государственности. Автор анализирует как политику экономического возрождения Великого лидера в советский период, так и его спасительную миссию и современную модель развития в годы независимости.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, современный Азербайджан, стратегия государственности, идеология азербайджанства, Национальное спасение, Контракт века, политическое преемство, экономическое возрождение, энергетическая дипломатия, национальная идентичность.

Azərbaycan xalqı üçün Heydər Əliyev təkcə bir siyasi lider deyil, həm də milli kimliyin qoruyucusu və müasir dövlətin memarıdır. Onun 30 ildən artıq davam edən rəhbərliyi dövrü Azərbaycanın "qaranlıqdan işığa" çıxış dövrü kimi xarakterizə olunur.

1969-cu ilin 14 iyulunda Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycanın siması tamamilə dəyişdi. O dövrdə Azərbaycan SSRİ daxilində bir respublika hesab olunurdu. Heydər Əliyev qısa müddətdə respublikanı sənaye mərkəzinə çevirdi. Bakı Məişət Kondisionerləri Zavodu, Yeni Bakı Neftayırma Zavodu kimi nəhəng müəssisələr məhz onun təşəbbüsü ilə quruldu. Bu, Azərbaycanın iqtisadi asılılığını azaldan strateji addım idi. Heydər Əliyev uzaqgörənliklə anlayırdı ki, müstəqil dövlət üçün savadlı kadrlar lazımdır. Hər il 800-dən çox gənc SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilirdi. Bu gün həmin "Heydər Əliyev məktəbi"nin yetirmələri dövlət idarəçiliyinin onurğa sütununu təşkil

edir. 1971-ci ildə hərbi məktəbin yaradılması gələcək milli ordumuzun zabit korpusunun formalaşması üçün atılmış ən böyük addım idi.

1991-ci ildə müstəqillik qazanılsa da, 1993-cü ilə qədər ölkə xaos içində idi. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti, daxili qiyamlar və iqtisadi iflic Azərbaycanı məhvə sürükləyirdi. Xalqın təkidli dəvəti ilə 1993-cü ilin 15 iyununda Heydər Əliyevin qayıdışı Milli Qurtuluş Günü kimi tarixə düşdü. O, ilk növbədə daxili sabitliyi təmin etdi. 1994-cü və 1995-ci illərdəki dövlət çevrilişinə cəhdlərin qarşısını qətiyyətlə alaraq xalqı vahid amal ətrafında birləşdirdi. 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilən ilk Konstitusiya demokratik və dünyəvi dövlətin hüquqi bazasını yaratdı. Ölüm hökmünün ləğvi (1998) və insan hüquqları üzrə institutların yaradılması Azərbaycanın Avropaya integrasiyasını sürətləndirdi.

Heydər Əliyev dühası Azərbaycanın təbii resurslarını ölkənin müstəqilliyinin təminatına çevirməyi bacardı. 20 sentyabr 1994-cü ildə dünyanın 11 nəhəng neft şirkəti ilə imzalanan müqavilə ölkəyə milyardlarla investisiya gətirdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri təkcə iqtisadi deyil, həm də təhlükəsizlik layihələri idi. Bu kəmərlər Azərbaycanı Avropanın enerji təhlükəsizliyinin mühüm halqasına çevirdi. Təbii sərvətlərdən gələn gəlirlərin şəffaf idarə olunması üçün Dövlət Neft Fondunu (ARDNF) yaratmaqla, o, neft kapitalını insan kapitalına çevirmək hədəfini qoydu.

Azərbaycançılıq Məfkurəsi: Milli Kimliyin Təməli

Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri də Azərbaycançılıq ideologiyasını dövlət siyasətinə çevirməsidir. Bu məfkurə ölkədə yaşayan bütün etnik qrupların və dinlərin nümayəndələrini vahid bir dövlət bayrağı altında birləşdirdi. "Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!" kəlamı milli qürur rəmzinə çevrildi. Azərbaycan dilinin saflığının qorunması, latın qrafikasına tam keçid və milli adət-ənənələrin dövlət səviyyəsində təbliği məhz onun strateji xətti idi.

Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi ondan ibarət idi ki, o, qurduğu dövlətin gələcəyini etibarlı əllərə təslim etdi. 2003-cü ildə xalqa müraciətində İlham Əliyevi özünün siyasi varisi elan edərək demişdi: "İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri İlham Əliyev başa çatdıra biləcək".

Bu gün müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin ideyalarının təntənəsidir:

44 Günlük Vətən Müharibəsi: 2020-ci ildə qazanılan tarixi qələbə ulu öndərin ən böyük arzusu olan Şuşanın və Qarabağın azad edilməsi vəsiyyətinin yerinə yetirilməsi idi. **İqtisadi Qüdrət:** Bu gün Azərbaycan Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının 70%-dən çoxuna sahibdir və kosmik sənaye, bərpa olunan enerji sahəsində global varisdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin həm dünəni, həm bu günü, həm də sabahıdır. Onun yaratdığı möhkəm dövlətçilik təməli olmasaydı, bu gün Azərbaycanın regionun lider dövlətinə çevrilməsi mümkün olmazdı. Tarix sübut edir ki, liderlər gedir, lakin onların qoyduğu ideyalar və dövlətlər əbədi yaşayır. Heydər Əliyev yolu Azərbaycanın əbədi müstəqillik və inkişaf yoludur.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, İ. H. (2005). Müstəqilliyimiz əbədidir (Çoxcildlik). Bakı: Azərneşr. (Ulu öndərin çıxışları və nitqlərinin toplusu).
2. Həsənov, Ə. M. (2015). Azərbaycanın dövlətçilik strategiyası və Heydər Əliyev irsi. Bakı: "Zərdabi LTD" nəşriyyatı.
3. Yaqublu, N. (2013). Heydər Əliyev: Şəxsiyyət və Zaman. Bakı.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (1995). Bakı: Hüquq nəşriyyatı.
5. Paşayeva, Q., & Aslanov, R. (2010). Heydər Əliyev və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Elm.
6. "Əsrin Müqaviləsi" – 25 il: uğurlar və perspektivlər. (2019). Beynəlxalq konfransın materialları. Bakı.
7. Andriyas, K. (2008). The Architect of Azerbaijan: Heydar Aliyev and the Building of a Nation. London: I.B. Tauris. (Beynəlxalq perspektiv üçün).
8. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma Mərkəzi. (e-resurs: aliyevheritage.org).

TARİX YAZAN LİDER: HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ İRSİNƏ YENİ BAXIŞ

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, siyasi irs, dövlətçilik, Azərbaycançılıq, multikulturalizm*

Keywords: *Heydar Aliyev, political legacy, statehood, Azerbaijanism, multiculturalism*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, политическое наследие, государственность, азербайджанство, мультикультурализм*

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin formalaşması və inkişafı prosesində Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti xüsusi mərhələ təşkil edir. Onun siyasi irsi yalnız tarixi hadisələrin xronologiyası ilə deyil, eyni zamanda dövlət quruculuğu, milli həmrəylik, siyasi sabitlik, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycanın layiqli yer tutması ilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan Heydər Əliyevin siyasi irsinə yeni baxış onun fəaliyyətini yalnız keçmişin siyasi təcrübəsi kimi deyil, həm də müasir Azərbaycanın inkişaf strategiyasının ideya-siyasi əsası kimi qiymətləndirməyə imkan verir [1].

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətinin əsas mahiyyəti dövlətçilik düşüncəsinin möhkəmləndirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Xüsusilə 1993-cü ildən sonra ölkədə hökm sürən siyasi böhran, iqtisadi tənəzzül və ictimai gərginlik şəraitində onun hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanı parçalanma təhlükəsindən xilas etmişdir. Qısa müddət ərzində ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olunması, hüquqi dövlət quruculuğunun əsaslarının yaradılması və idarəetmə sisteminin yenidən təşkili Heydər Əliyevin strateji siyasi baxışının nəticəsi idi [2]. Onun rəhbərliyi dövründə formalaşan siyasi idarəçilik məktəbi yalnız həmin mərhələnin problemlərini həll etməmiş, həm də gələcək nəsillər üçün sabitlik, inkişaf, ictimai həmrəylik və strateji düşüncə ənənələrini möhkəmləndirmişdir. Onun siyasi irsinə yeni baxış ilk növbədə müstəqilliyin qorunması və milli maraqlara əsaslanan siyasətin formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətli bir addımdır. Heydər Əliyev milli dövlətçilik ideyasını praktik idarəçilik mexanizmləri ilə birləşdirərək Azərbaycançılıq məfkurəsini cəmiyyətin aparıcı ideoloji xəttinə çevirmişdir. Bu məfkurə milli kimliyin qorunması, vətəndaş birliyinin gücləndirilməsi və dövlət-vətəndaş münasibətlərinin sağlam təməllər üzərində qurulmasına xidmət etmişdir [3].

Eyni zamanda, Heydər Əliyevin siyasi irsi tolerantlıq, multikulturalizm və sülh siyasəti ilə də sıx bağlıdır. O, Azərbaycanın çoxmillətli və çoxkonfessiyalı cəmiyyət modelini dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi dəyərləndirmiş, müxtəlif xalqların və dini icmaların qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşamasını ölkənin sabit inkişafının vacib şərti hesab etmişdir. Bu yanaşma bu gün də Azərbaycanın beynəlxalq imicində və humanitar siyasətində öz əksini tapır.

Heydər Əliyevin siyasi kursunun mühüm istiqamətlərindən biri də uzaqgörən xarici siyasət strategiyası olmuşdur. Onun təşəbbüsü ilə qurulan balanslaşdırılmış xarici siyasət xətti Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdaş kimi tanınmasına şərait yaratmış, enerji diplomatiyası vasitəsilə ölkənin geosiyasi mövqeyini gücləndirmişdir. “Əsrin müqaviləsi” kimi mühüm addımlar Azərbaycan dövlətinin iqtisadi və siyasi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynamışdır [2].

Beləliklə, Heydər Əliyevin siyasi irsinə yeni baxış göstərir ki, onun fəaliyyəti yalnız bir dövrün siyasi rəhbərliyi ilə məhdudlaşmır. Bu irs müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji, siyasi və mənəvi dayaqlarından biri kimi bu gün də aktuallığını qoruyur. Heydər Əliyev həqiqətən tarix yazan lider kimi xalqın yaddaşında dövlətçilik məktəbinin banisi və milli inkişaf strategiyasının müəllifi olaraq qalır.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H. Ə. *Müstəqilliyimiz əbədidir*. Bakı: Azər nəşr, 2008
2. Mehdiyev, R. *Azərbaycan: tarixi irs və müstəqillik fəlsəfəsi*. Bakı, 2001
3. Həsənov, Ə. *Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti*. Bakı, 2005

INTEGRATION PROCESSES OF AZERBAIJAN WITH THE TURKIC WORLD DURING THE SELJUK RULE APPROACHES IN TURKISH HISTORIOGRAPHY

Keywords: *Seljuks, Azerbaijan, Turkic world, integration processes, Turkish historiography.*

Açar sözlər: *Səlcuqlar, Azərbaycan, türk dünyası, integrasiya prosesləri, Türkiyə tarixşünaslığı.*

Ключевые слова: *Сельджуки, Азербайджан, тюркский мир, интеграционные процессы, турецкая историография.*

Introduction

The Seljuk expansion into the South Caucasus in the eleventh century marked an important stage in the historical development of Azerbaijan. After the Battle of Dandanqan in 1040, Azerbaijan was incorporated into the Seljuk political system, which brought significant changes to the region's administrative structure, ethnic composition, and cultural life. This process was not limited to political control alone; it also accelerated Azerbaijan's connection with the broader Turkic world [2]. One of the main factors behind this transformation was the migration of Oghuz Turkic tribes into Azerbaijan. These migrations strengthened the Turkic element in the region and contributed to long-term cultural and demographic change. At the same time, the Seljuk administration introduced institutional mechanisms, especially the iqta system, which helped integrate Azerbaijan into a wider imperial framework [7, p. 80].

In Turkish historiography, Azerbaijan is generally presented as an important part of the Seljuk world because of its strategic position between Anatolia, the Caucasus, and Central Asia. Therefore, the integration of Azerbaijan during the Seljuk period is interpreted not only as a political development but also as a broader historical process of connection with the Turkic world.

Integration Processes of Azerbaijan with the Turkic World during the Seljuk Rule: Approaches in Turkish Historiography

The integration of Azerbaijan into the Turkic world during the Seljuk period was a multidimensional process that combined migration, political consolidation, and cultural interaction. Turkish historiography places particular emphasis on the role of Oghuz migrations in strengthening the Turkic presence in Azerbaijan. These migrations not only changed the demographic structure but also introduced new social and cultural elements that influenced the long-term development of the region [6].

Another important aspect of integration was the establishment of Seljuk political authority [3, p. 28]. The incorporation of Azerbaijan into the Seljuk administrative framework created a system in which local governance structures were maintained while being subordinated to central control. Through administrative mechanisms such as the iqta system, Azerbaijan was incorporated into a broader imperial structure while maintaining certain local governance practices. This approach allowed the Seljuks to ensure both political stability and administrative continuity [4, p. 102]. Economic and geographical factors also played a key role in this process. Due to its strategic location, Azerbaijan functioned as a connecting link between Anatolia, Central Asia, and the Caucasus. This facilitated trade, mobility, and the exchange of cultural and intellectual values within the Turkic world [1]. From a cultural perspective, the Seljuk period contributed to the synthesis of Turkic traditions and Islamic civilization in Azerbaijan. Turkish historians emphasize that this synthesis led to the consolidation of a shared Turkic-Islamic identity, while at the same time preserving local characteristics [5, p. 154].

Conclusion

In conclusion, the integration of Azerbaijan into the Turkic world during the Seljuk rule can be understood as a complex historical process involving migration, administrative organization, and cultural interaction. Turkish historiography interprets this period as a crucial stage in strengthening Turkic identity and establishing long-term regional connections. Azerbaijan's role within the Seljuk system was not peripheral but central, as it served as a bridge between different parts of the Turkic

world. This integration contributed to the formation of a shared historical and cultural space, the impact of which can be traced in later periods of regional development.

References:

1. Sevim A., and Merçil E. (2023). Selçuklu Devletleri Tarihi. Siyaset, teşkilat ve Kültür. Ankara: TTK, 769 p.
2. Гусейнсаде Р. А. (2013). Сельджукская эпоха истории Кавказа. – М.: Kremlin Multimedia, 184 p.
3. Ayan E. (2010). “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi”. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 1(2), pp. 19-50.
4. Məmmədova A. (2021). “Erken Ortaçağ'da Güney Kafkasya'nın Türk Toplumu veya Güney Kafkasya'nın Erken Ortaçağ Tarihine Yeni Bir Bakış”. XVIII Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 10, pp. 97-116.
5. Yıldız, S. N., & Durak, K. (2020). Cultural and intellectual life in the Seljuk world. Journal of Islamic Studies, 31(2), pp. 145–168.
6. Şərifli M. X. “IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri”. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, 2013 (Əsli 1978, Bakı: Elm), 344 p.
7. Burgu, A. (2018). Feridun Nâfiz Uzluq'un Selçuklu tarihçiliğine katkıları: Türkiye Tarihi Selçuklular Devri. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 9, pp. 72–93.

Александр Нестеров

*Уральский федеральный университет
им. первого Президента России Б.Н. Ельцина*

ПОЛИТИКА РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ЧУХУР-СААДСКОМ БЕГЛЕРБЕКСТВЕ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVII ВЕКА: У ИСТОКОВ АСЕРБАЙДЖАНСКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Ключевые слова: Сефевидское государство, Чухур-Саад, религиозная толерантность, Чухурсаадское беглербекство, Амиргуна хан, каджары ахча коюнлу

Açar sözlər: Səfəvi dövləti, Çuhur-Saad, dini tolerantlıq, Çuhursaad beyərbeylik, Əmirquna xan, Ağça Koyunlu Qacarlar

Keywords: Safavid Empire, Chuhur-Saad, religious tolerance, Chuhur-Saad beylerbeylik, Amirgunah khan, Ahcha Koyunlu Qacar.

Сефевидское государство, сформировавшееся в XVI веке на территории Азербайджана и распространившее свою державность на значительную часть владений современных Ирана, Ирака и Афганистана, как и его западный сосед – Османская империя – проводило по отношению к своим подданным политику веротерпимости. Несмотря на то, что государственной религией Сефевидов был ислам шиитского толка, в Сефевидском государстве с ним мирно сосуществовали разнообразные неисламские конфессии: различные варианты христианства (монофизитство, несторианство, яковитство, католицизм, православие), послоний сороастрим, иудаизм и др.

Не было исключением в этом отношении и Южный Кавкас. Вставший в 1604 году во главе отвоеванного у Османской империи и воссозданного Чухур-Саадского беглербекства Амиргуна хан ахча-коюнлу каджар последовательно проводил политику веротерпимости, декларированную верховным правителем государства, шахом Аббасом I. Переселение почти всего населения региона из региона вглубь Ирана, засвидетельствованное многими историками того времени, никак не было связано с политикой религиозной нетерпимости: шах Аббас и Амиргуна хан опасались, что недавние османские подданные в условиях военных действий могут оказаться «пятой колонной» Османской империи в тылу сефевидских войск. Наоборот, христианские историки XVII – XVIII века, писавшие на армянском языке, засвидетельствовали гуманное отношение чухурсаадского беглербекса к местным христианам и их храмам. Так, Аракел Даврижеци, писавший в середине XVII века, свидетельствует о покровительстве Амиргуна хана христианскому населению Чухур-Саада и христианскому духовенству [1]. Об этом же свидетельствует и Сакарий Канакерци [3], писавший в конце XVII века, но сохранивший

множество свидетельств о времени Амиргуна хана. Аналогичную позицию занимает и Есаи Хасан-Джалалян [2]. Необходимо отметить, что о политике веротерпимости Амиргуна хана каджара и его сына и преемника Тахмасп Кули хана свидетельствуют и мусульманские историки – сефевидский писатель Искандер бей мунши туркман [5], османский автор Ибрахим эфенди Печеви [4] и другие. Историки XVII века также отмечают, что аналогичную политику религиозной толерантности проводил и преемник Амиргуна хана Тахмасп Кули хан ахча-коюнлу каджар.

Таким образом, необходимо отметить, что политика веротерпимости была характерным явлением для земель Азербайджана и в период Сефевидского государства, причем даже в условиях тяжелой войны, продолжавшейся с незначительными перерывами свыше ста лет – с начала XVI века вплоть до мирного договора 1639 года. При этом особо последовательно эту политику проводили каджарские правители Чухур-Саадского (Ираванского) и Карабахского (Гянджинского) беглербекств.

Литература:

1. Аракел Даврижеци. Книга историй / Аракел Даврижеци. Москва: Наука, 1973. – 623 с.
2. Есаи Хасан-Джалалян. Краткая история страны Агванской / Есаи Хасан-Джалалян. Баку, 1989. – 48 с. ISBN 5-8066-0234-6.
3. Сакарий Канакерци. Хроника / Сакарий Канакерци. Москва: Наука, 1969. – 320 с.
4. Ибрахим Эфенди Печеви. История / Ибрахим Эфенди Печеви. Баку: Элм, 1988. – 100 с.
5. İsgəndər bəy münşi türkmən. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarihe-ələmaraye-Abbasi) / İsgəndər bəy münşi türkmən. Bakı: Şərq-Qərb, 2010. 1144 s. ISBN 978-9952-34-620-6.

Рафиг Аббасов

Азербайджанский университет языков

ИС ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКИХ НАУЧНЫХ СВЯЗЕЙ

Ключевые слова: *Азербайджан, Китай, азербайджано-китайские отношения, Шелковый путь*

Açar sözlər: *Azərbaycan, Çin, Azərbaycan-Çin əlaqələri, Böyük ipək yolu*

Keywords: *Azerbaijan, China, Azerbaijan-Chinese relations, Silk Road*

Исторический визит общенационального лидера Азербайджана Гейдара Алиева в КНР в 1994 году, его выступление в Академии общественных наук Китая, подписанный во время визита договор о научно-техническом сотрудничестве заложили основу и определили стратегию азербайджано-китайских научных связей в сфере естественных и общественных наук. За прошедшие годы научный обмен между нашими странами успешно развивался, ведущие ученые азербайджанских академических институтов приняли активное участие в работе почти 100 научных конференций по различным отраслям знаний, проводимых в КНР, были подписан договор о научном сотрудничестве между Национальной Академией наук Азербайджана и Академией общественных наук Китая, в Парке высоких технологий НАНА был создан Азербайджано-китайский центр трансфера технологий. Были также налажены прямые партнерские связи между отдельными профильными научными институтами, включая Китайскую инженерную и Сельскохозяйственную академии двух стран, научно-информационный обмен посредством Центральной научной библиотеки НАНА и Национальной библиотеки Китая.

Приоритетными сферами научного сотрудничества между нашими странами остаются исследования истории азербайджано-китайских торговых и культурных контактов на древнем Шелковом пути, которые исследуются в Институте истории, Институте истории науки и Музее истории Азербайджана, а также, в частности истории литературных связей в Институте литературы, современные проблемы политико-экономического развития Китая в Институте востоковедения, где действует филиал Института Конфуция Азербайджанского университета языков, специализирующийся на научно-просветительской деятельности, посвященной

культурному взаимодействию на Новом Шелковом пути. В Институте экономики и в Институте философии НАНА с участием ведущих китайских ученых, проводятся традиционные научные конференции, посвященные древнекитайской философии, китайскому опыту проведения политико-правовых и социально-экономических реформ и китайской политики модернизации. Вся эта научная деятельность, безусловно, не только обогащает фундаментальные общественные и гуманитарные науки Азербайджана, но и позволяет выработать конкретные рекомендации по углублению цивилизационной интеграции стран и народов вдоль исторического Шелкового пути.

Экологические проблемы, изменение климата, в том числе и в политико-экономическом аспекте в современном мире являются серьезным вызовом человечеству. В условиях реализации в Азербайджане государственных экологических программ, китайской программы строительства экологической цивилизации необходимо объединить усилия по активизации научных исследований в данной области, нацеленных в первую очередь на практический результат. В связи с этим активно развивается сотрудничество между профильными институтами НАНА, ученые которых регулярно принимают участие на проводимых в Китае Азиатских географических и ботанических конгрессах и научно-исследовательскими организациями Китая.

Научное сотрудничество Азербайджана с Китаем, страной уникального научного потенциала, страны с выдающимися учеными, исследования которых занимают верхние строчки в мировых научных рейтингах, страной, которая благодаря проекту Один пояс, один путь, не только в транспортном, но и в мультикультуральном аспекте объединяющей Европу и Азию, для Азербайджана, страны, расположенной геополитическом и культурном перекрестке двух частей света, безусловно является одним из важнейших стимулов расширения фундаментальных и прикладных инновационных исследований. А историческое цивилизационное культурное взаимодействие наших двух стран, проявляющееся в архитектуре, музыке, изобразительном, декоративно-прикладном искусстве, включая такие традиционные сферы, как ковроткачество, шелк, фарфор не только играют большую просветительскую роль, но и представляют огромный интерес для исследователей двух стран.

Особенностью современной науки является тесная связь с развитием всего общества и соответственно возрастанием роли научно-прикладных исследований в обеспечении повышения уровня и качества жизни. В связи с этим расширение научно-информационного обмена, проведение совместных научных разработок с учеными из Китая, страной, являющейся одним из мировых лидеров в области высоких технологий и инновациях, представляет для Азербайджана большой интерес. НАНА имеет определенный опыт сотрудничества с отдельными китайскими компаниями и научными учреждениями по реализации, в том числе на базе Парка высоких технологий совместных разработок новых материалов, селекции тутового шелкопряда и др.

Китайская инициатива «Один пояс один путь», осуществляемая в период успешной реализации политики модернизации общества и экономики Китая, открывает широкие перспективы для политического и экономического сотрудничества евроазиатских государств. Реализация данного проекта определяется конкретными политическими решениями, успех которых во многом зависит от прикладных научных политологических и экономических разработок и рекомендаций, которые с учетом грандиозности задач должны отличаться комплексным и системным подходом. Сегодня в системе НАНА многие академические институты в своих планах научных исследований, в той или иной степени разрабатывают темы, связанные с китайской проблематикой, начиная от древней истории тюркско-китайского взаимодействия, китайской филологии до изучения политико-экономических и культурологических предпосылок участия Азербайджана в новом проекте евразийской интеграции, обмениваются научной информацией и сотрудничают с китайскими учеными. Касаясь созданного в Китае Альянса международных научных организаций «Пояса и пути», трудно переоценить его роль в качестве платформы для расширения научно-технологического сотрудничества, продвижения коммуникации между учеными Азербайджана и Китая,

воспитанию инновационного поколения азербайджанских ученых, которые уже сегодня с большим интересом принимают участие в совместных исследованиях современной научной проблематики, публикуются в ведущих китайских журналах.

В азербайджано-китайском научно-техническом сотрудничестве нет непреодолимых проблем, но, необходимо в первую очередь, провести «инвентаризацию» действующих ныне приоритетных направлений науки и технологий, в рамках которых целесообразно осуществлять совместное научно-инновационное сотрудничество. При этом важно разработать эффективные формы межгосударственного партнерства и организационно-экономического взаимодействия исполнителей данных программ, а также создать эффективную систему обмена учеными, а также студентами и аспирантами для прохождения научной и производственной практики по основным направлениям научно-инновационного развития. Последнее предусматривается в договоре о подготовке научных кадров, заключенным между НАНА и Пекинским университетом иностранных языков.

Сегодня, когда наука в азербайджанском и китайском обществе играет важную роль во многих отраслях и сферах жизни людей, является важным показателем уровня развития государств, трудно переоценить значение реализации совместных научно-исследовательских программ наших двух стран, исторически связанных Великим Шелковым путем, а в настоящее время глобальным проектом «Один пояс, один путь». Рассчитанный на перспективу данный проект требует серьезного научного обеспечения, причем не только в рамках активно развивающихся азербайджано – китайских научных связей в области истории, экономики, культуры, но и в ракурсе системного, интегрированного подхода. Ведь проект «Один пояс, один путь» не только транспортно-экономический коридор, он является проектом, объединяющим народы с уникальной культурной и политической составляющей. Думаю, что весьма своевременным было бы создание азербайджано-китайской научной структуры, специализирующейся на комплексных исследованиях в данной сфере.

Литература:

1. “Azərbaycan Respublikası və Çin Xalq Respublikası arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasının 30-cu ildönümü. Prezident salnaməsi”. Bakı, 2022.
2. Azərbaycan-Çin: Dostluq münasibətləri sərhədləri aşır. Bakı, 2002.
3. Heydər Əliyev və Çin (seçilmiş müsahibələr, məktublar, çıxışlar). Bakı, 2019.

II BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI, MƏDƏNİ İRS

Abdumalik Xamidov

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

BADIIY ASARLARDA XALQ TURMUSH TARZI VA MILLIY MENTALLIKNI IFODALASH VOSITALARI

Kalit soʻzlar: lingvokulturologiya, antropotsentrik paradigma, milliy mentallik, badiiy matn, madaniyat, til, konsept, lingvomadaniyat, xalq turmush tarzi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy asarlarda xalq turmush tarzi va milliy mentallikni ifodalash vositalari lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Til va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik, antropotsentrik paradigma doirasida inson omilining oʻrni yoritiladi. Shuningdek, lingvokulturologiyaning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda ushbu yoʻnalishda faoliyat olib borgan olimlarning ilmiy qarashlari tahlil etiladi.

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni oʻrganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, antropotsentrik paradigma asosida olib borilayotgan tadqiqotlarda inson omili, uning tafakkuri va milliy mentalligi til orqali tahlil etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, Lingvokulturologiya fani muhim ilmiy yoʻnalish sifatida shakllandi.

Badiiy asarlar xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi, urf-odatlarini va qadriyatlarini oʻzida mujassam etgan muhim manba hisoblanadi. Ularda milliy mentallik til birliklari, obrazlar va konseptlar orqali ifodalanadi. Shu bois badiiy matnlarni lingvokulturologik jihatdan tahlil qilish ilmiy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi.

Ilm-fan taraqqiyoti davomida turli nazariy qarashlar va ilmiy yoʻnalishlar shakllanib kelgan. Jumladan, Mahmud Koshgʻariy oʻz faoliyati davomida til, adabiyot va xalq ogʻzaki ijodiga oid qimmatli maʼlumotlarni jamlagan. Uning merosi bugungi kunda ham til va madaniyat aloqadorligini oʻrganishda muhim manba boʻlib xizmat qiladi.

XX asrning oxirlariga kelib fanlararo integratsiya kuchayib, inson omiliga yoʻnaltirilgan tadqiqotlar kengaydi. Natijada tilshunoslik va madaniyatshunoslik uygʻunlashib, lingvokulturologiya shakllandi. Ushbu fan til va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni oʻrganadi hamda xalqning madaniy qadriyatlarini til orqali tahlil qiladi.

Lingvokulturologiyaning nazariy asoslari Wilhelm von Humboldt, Aleksandr Potebnya, Edward Sapir kabi olimlar tadqiqotlarida oʻz aksini topgan. Shuningdek, Valentina Maslova ushbu fan rivojini bosqichlarga ajratib oʻrganadi.

Sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Abdurauf Fitrat va Isʼhoqxon Ibrat asarlarida ham til va madaniyat uygʻunligi masalalari oʻz ifodasini topgan.

Vera Telia fikriga koʻra, lingvokulturologiya insonning madaniy tafakkurini til birliklari orqali oʻrganadi. Vladimir Vorobyov esa bu fanni til va madaniyat oʻrtasidagi oʻzaro taʼsirni aks ettiruvchi kompleks ilmiy soha sifatida taʼriflaydi.

Badiiy asarlarda xalq turmush tarzi va milliy mentallik turli vositalar orqali ifodalanadi. Jumladan:

- leksik birliklar (milliy realiyalar, etnografizmlar);
- frazeologizmlar va maqollar;
- obraz va ramzlar tizimi;
- konseptual birliklar;
- muallif nutqi va personajlar dialogi.

Mazkur vositalar orqali xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlari va ijtimoiy hayoti aks ettiriladi.

Madaniy til va til madaniyati tushunchalarini farqlash muhimdir. Madaniy til jamiyatning umumiyl til kompetensiyasini ifodalasa, til madaniyati tarixiy taraqqiyot davomida shakllangan milliy xususiyatlarni aks ettiradi. Shu jihatdan, badiiy matnlar lingvomadaniy axborotni saqlovchi va uzatuvchi muhim vosita hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy asarlar xalqning milliy mentalligi va turmush tarzini ifodalovchi muhim lingvokulturologik manbadir. Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlik inson omilini chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Lingvokulturologik yondashuv esa badiiy matnlarda mujassam bo'lgan milliy-madaniy mazmunni ochib berishda samarali metod hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 456 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2000. 23–56-бетлар.
3. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. –М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 112–134-бетлар.
4. Воробьев В.В. Лингвокультурология. – М.: Изд-во РУДН, 2008. – 340 с.
5. Edward Sapir. *Language and Culture*. – New York: Harcourt, 1921. – 98–120-бетлар.
6. Alisher Navoiy. *Xamsa*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2011. – 210–245-бетлар.
7. Abdurauf Fitrat. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000. – 134–156-бетлар.
8. Is'hoqxon Ibrat. *Ilmiy-ma'rifiy asarlar*. – Toshkent: Fan, 1999. – 75–102-бетлар.

Aysel Ələsgər

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Özbəkistan Dövlət Dünya Dilləri Universiteti*

TÜRK DÜNYASININ MƏDƏNİ İRSİ VƏ ONUN İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNDƏ TƏZAHÜRÜ

Açar sözlər: *Türk dünyası, mədəni irs, inklüziv təhsil, multikulturalizm, folklor, pedaqoji integrasiya*

Keywords: *Turkic world, cultural heritage, inclusive education, multiculturalism, folklore, pedagogical integration*

Ключевые слова: *тюркский мир, культурное наследие, инклюзивное образование, мультикультурализм, фольклор, педагогическая интеграция*

Türk dünyasının mədəni irsi tarixən formalaşmış və bu gün də dinamik şəkildə inkişaf edən çoxşaxəli dəyərlər sistemidir. Bu irs yalnız maddi abidələrlə məhdudlaşmır, eyni zamanda dil, folklor, şifahi ədəbiyyat, musiqi, adət-ənənələr və kollektiv yaddaş kimi qeyri-maddi komponentləri də əhatə edir. Türk xalqlarını birləşdirən bu ortaqların mədəni baza onların tarixi yaddaşını qoruyur, kimlik şüurunu möhkəmləndirir və nəsillərarası əlaqəni təmin edir. Müasir təhsil sistemində isə bu irsin ötürülməsi artıq yalnız məlumat xarakterli deyil, həm də şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəlmiş pedaqoji proses kimi qiymətləndirilir.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində mədəni irsin qorunması məsələsi daha da aktuallaşmışdır. Bu kontekstdə UNESCO tərəfindən qəbul edilmiş “qeyri-maddi mədəni irs” konsepsiyası mədəni dəyərlərin yalnız qorunmasını deyil, həm də onların sosial mühitdə aktiv şəkildə yaşadılmasını prioritet kimi müəyyən edir. Bu yanaşma təhsil sistemində də öz əksini tapır: mədəni irs artıq dərsləklərdə statik məlumat kimi deyil, interaktiv, təcrübəyə əsaslanan və şagirdin fəal iştirakını tələb edən bir öyrənmə resursuna çevrilir.

İnklüziv təhsil mühiti bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnklüzivlik yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şagirdlərin təhsilə cəlb olunması ilə məhdudlaşmır; bu anlayış daha geniş mənada bütün şagirdlərin – fərqli sosial, mədəni, dil və idrak xüsusiyyətlərinə malik olan fərdlərin – təhsil prosesində bərabər iştirakını nəzərdə tutur (Ainscow, 2020). Məhz bu mühitdə türk dünyasının mədəni irsi güclü pe-

pedaqoji vasitə kimi çıxış edir. Məsələn, dərş prosesində dastanların, atalar sözlərinin və xalq nağıllarının istifadəsi şaqirdlərdə yalnız dil bacarıqlarını deyil, həm də mədəni empatiya və sosial həssaslığı inkişaf etdirir. Bu isə inklüziv sinif mühitində qarşılıqlı hörmət və anlayışın formalaşmasına real töhfə verir.

Türk dünyasının klassik ədəbi irsi də inklüziv təhsil üçün zəngin mənbədir. Məsələn, Nizami Gəncəvi və Əlişir Nəvai kimi mütəfəkkirlərin əsərlərində insanın mənəvi kamilliyi, ədalət, tolerantlıq və sevgi kimi universal dəyərlər ön plana çəkilir. Bu ideyaların tədris prosesinə inteqrasiyası şaqirdlərin yalnız akademik deyil, həm də etik və sosial inkişafına təsir göstərir. Belə mətnlər inklüziv təhsil mühitində fərqliliklərin qəbul edilməsinə və dəyərləndirilməsinə yardım edən mühüm vasitələrdəndir.

Türk dünyasının çoxdilli və multikultural təbiəti inklüziv təhsilin əsas prinsipləri ilə üst-üstə düşür. Müxtəlif türk xalqlarının dilləri və mədəniyyətləri arasında oxşarlıqlar və fərqlər şaqirdlər üçün müqayisəli öyrənmə imkanları yaradır. Bu isə onların həm öz milli kimliklərini daha dərinləndirən anlamalarına, həm də digər mədəniyyətlərə açıq olmalarına şərait yaradır. Bu kontekstdə TÜRKSOY və Beynəlxalq Türk Akademiyası kimi qurumların həyata keçirdiyi layihələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu təşkilatlar ortaq mədəni irsin tədris materiallarına daxil edilməsini təşviq edir və regionlararası təhsil əməkdaşlığını gücləndirir.

Real təhsil praktikasında bu yanaşmanın tətbiqi müxtəlif formalarda müşahidə olunur. Məsələn, Azərbaycan və Özbəkistan universitetlərində müəllim hazırlığı proqramlarında milli-mədəni komponentlərin kurikulumuna inteqrasiyası getdikcə genişlənilir. Inklüziv dərş modellərində mədəni irs elementlərindən istifadə – məsələn, layihə əsaslı öyrənmə, rəqəmsal hekayələndirmə (digital storytelling) və ya folklor əsasında qurulan rollu oyunlar – şaqirdlərin dərşə marağını artırır və onların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almağa imkan verir. Bu yanaşma həm də tələbələrin tənqidi düşünmə və yaradıcılıq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Nəticə olaraq, türk dünyasının mədəni irsi inklüziv təhsil mühitində yalnız öyrənilən obyekt deyil, həm də pedaqoji transformasiyanın aktiv alətidir. Onun təhsil sisteminə inteqrasiyası şaqirdlərin mədəni kimliklərinin formalaşmasına, sosial inteqrasiyanın güclənməsinə və qlobal vətəndaşlıq dəyərlərinin inkişafına xidmət edir. Bu baxımdan mədəni irsin inklüziv təhsil kontekstində öyrədilməsi həm regional əməkdaşlıq, həm də beynəlxalq mədəni dialoq üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

Ədəbiyyat:

1. Ainscow, M. (2020). *Promoting inclusion and equity in education*. Routledge.
2. Banks, J. A. (2015). *Cultural diversity and education*. Routledge.
3. UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris.
4. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2014). *An introduction to functional grammar*. Routledge.
5. Nizami Ganjavi. (2011). *Selected works*. Baku: Şərq-Qərb.
6. Navoi, A. (2006). *Khamsa*. Tashkent.
7. International Organization of Turkic Culture (TÜRKSOY). (2022). Cultural heritage projects.
8. Turkic Academy. (2021). *Research and integration programs in the Turkic world*.

Cəmilə Məhərrəmovə

AMEA Naxçıvan Bölməsi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASINDA ELM, TƏHSİL VƏ DİLÇİLİK SİYASƏTİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, türk dünyası, elm, təhsil, dilçilik, Azərbaycan dili, inteqrasiya

Keywords: Heydar Aliyev, Turkic world, science, education, linguistics, Azerbaijani language, integration

Ключевые слова: Гейдар Алиев, тюркский мир, наука, образование, лингвистика, азербайджанский язык, интеграция

Giriş. XX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri türk dünyasının siyasi, mədəni və elmi baxımdan yenidən formalaşdığı dövr kimi xarakterizə olunur. Bu prosesdə Azərbaycan Respublikasının ümum-milli lideri Heydər Əliyevin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan yalnız milli dövlət quruculuğu sahəsində deyil, həm də türk dünyası ilə əlaqələrin gücləndirilməsi istiqə-

mətində mühüm addımlar atmışdır. Heydər Əliyevin siyasətində elm və təhsil əsas prioritetlərdən biri olmuş, dilçilik isə milli kimliyin əsas elementi kimi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır[2]. Bu baxımdan, onun fəaliyyəti yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütövlükdə türk dünyası üçün strateji əhəmiyyət daşımışdır.

Heydər Əliyevin türk dünyasına yanaşması tarixi köklərə, ortaq mədəniyyətə və dil birliyinə əsaslanırdı. Onun fikrincə, türk xalqları arasında əməkdaşlıq yalnız siyasi deyil, həm də elmi və mədəni sahələrdə inkişaf etdirilməlidir [3, s.359-360]. Ortaq türk kimliyinin gücləndirilməsi, elm və təhsil sahəsində integrasiyanın artırılması, ortaq dil və mədəni dəyərlərin qorunması, beynəlxalq elmi əməkdaşlığın genişləndirilməsi bu siyasətin əsas istiqamətləridir. Heydər Əliyev türk dövlətləri arasında münasibətlərin möhkəmləndirilməsini strateji məqsəd kimi müəyyən etmişdir.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda elmin inkişafı dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmuşdur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fəaliyyəti genişləndirilmiş, beynəlxalq əlaqələr gücləndirilmişdir. Türk dünyası ilə elmi əməkdaşlıq çərçivəsində, ortaq konfranslar və simpoziumlar keçirilmiş, alimlər arasında mübadilə proqramları yaradılmış, ortaq tədqiqat layihələri həyata keçirilmişdir. Bu əməkdaşlıq türk xalqları arasında elmi integrasiyanı sürətləndirmiş və ortaq elmi mühitin formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Heydər Əliyev təhsili dövlətin inkişafının əsas amillərindən biri kimi qiymətləndirirdi. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan təhsil sistemi beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır. Türk dünyası ilə təhsil sahəsində əməkdaşlıq tələbə mübadilə proqramları, ortaq təhsil layihələri, türk universitetləri arasında əməkdaşlıq kimi istiqamətlərdə inkişaf etmişdir. Bu proseslər nəticəsində Azərbaycan gəncləri türk dünyasının digər ölkələrində təhsil alma imkanı əldə etmiş, eyni zamanda xarici tələbələr Azərbaycana cəlb olunmuşdur.

Dil milli kimliyin əsas göstəricilərindən biridir. Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişaf etdirilməsini dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. 1995-ci il Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edilmişdir [1, s.5]. Bundan əlavə latın qrafikasına keçid təmin edilmiş, dilin saflığının qorunması istiqamətində tədbirlər görülmüş, terminologiya sahəsində islahatlar aparılmışdır. Bu siyasət Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə tanınmasına və türk dilləri arasında mövqeyinin möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur.

Türk dilləri arasında qarşılıqlı anlaşıma məsələsi həmişə aktual olmuşdur. Heydər Əliyev bu sahədə ortaq əlifba və terminologiyanın yaradılmasını dəstəkləmişdir.

Bu istiqamətdə ortaq terminoloji baza yaradılması təşviq edilmiş, dilçilik sahəsində beynəlxalq konfranslar təşkil olunmuş, türk dillərinin yaxınlaşdırılması istiqamətində elmi tədqiqatlar aparılmışdır. Bu tədbirlər türk dünyasında dil birliyinin gücləndirilməsinə xidmət etmişdir. Heydər Əliyevin siyasəti bu gün də Azərbaycan Respublikasının inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Onun müəyyən etdiyi istiqamətlər Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Müasir dövrdə türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq daha da genişlənmiş, Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində yeni layihələr həyata keçirilir, elm, təhsil və dilçilik sahəsində integrasiya dərinləşir.

Nəticə. Aparılan tədqiqat göstərir ki, Heydər Əliyevin türk dünyası ilə bağlı siyasəti kompleks və strateji xarakter daşımışdır. O, elm, təhsil və dilçilik sahələrini milli inkişafın əsas sütunları kimi müəyyən etmiş və bu istiqamətlərdə mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Onun fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan türk dünyasının aparıcı ölkələrindən birinə çevrilmiş, elmi və təhsil sahəsində integrasiya güclənmiş, dilçilik sahəsində mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. Beləliklə, Heydər Əliyevin irsi türk dünyasının gələcək inkişafı üçün mühüm elmi və strateji baza rolunu oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 1995, 48 s.
2. Əliyev H. Azərbaycanın inkişaf strategiyası və milli ideologiya. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2001, 320 s.
3. Həsənov A. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 400 s.

MÜASİR DÖVRDƏ FRANSIZ-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: *fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələri, diplomatik əlaqələr, müttəfiqlik*

Keywords: *french-Azerbaijani literary relations, diplomatic relations, alliance*

Ключевые слова: *Франко-азербайджанские литературные связи, дипломатические отношения, альянс*

Ölkəmizin müstəqilliyinin bərpa olunması Azərbaycan-Fransa münasibətlərinin möhkəmlənməsinə təkan verdi. Belə ki, 1991-ci il 31 dekabr tarixində Sovet ittifaqı süquta uğrayır və bir müddət sonra Fransa ilə Azərbaycanın qarşılıqlı əlaqələri rəsmi müstəviyə keçir.

21 fevral 1992-ci ildə Fransa ilə Azərbaycan arasında diplomatik əlaqələrin əsası qoyulur.

16 mart 1992-ci ildə Fransanın Azərbaycanda, 20 oktyabr 1994-cü ildə Azərbaycanın Fransada səfirliyi açılır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə ilk olaraq Türkiyə, onun ardınca isə Fransa öz səfirliklərini açmışlar.

Danılmaz faktdır ki, ümumilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ildə Fransaya rəsmi səfər etmiş və bu onun prezident elan edildikdən sonra xaricə etdiyi ilk rəsmi səfəri olmuşdur.

Fransız-Azərbaycan mədəni əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi layihələri də qeyd etmək vacibdir. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban Əliyeva, fransız-Azərbaycan əlaqələrinin mədəniyyətin müxtəlif sahələrində inkişafı istiqamətində silsilə tədbirlərin keçirilməsinə təkan vermişdir. Fondun dəstəyi ilə Fransanın müxtəlif şəhər və regionlarında Azərbaycan mədəniyyəti günləri keçirilir. 2012-ci ildə Parisdə Azərbaycan mədəniyyət mərkəzi açıldı. Dünya mədəniyyət beşiyi olan Parisdə Azərbaycan mədəniyyətinin təbliği də, öz növbəsində, tarixə unudulmaz hərflərlə yazıldı.

Heydər Əliyev Fondunun maliyyə yardımı ilə:

1) 1999-cu ildə Fransada Beynəlxalq festival keçirilmiş və Azərbaycan Dövlət Simfonik Orkestrinin ifasında dahi Azərbaycan bəstəkarları Üzeyir Hacıbəyli, Qara Qarayev və Fikrət Əmirovun əsərləri dinlənilmişdir.

2) 2005-ci il tarixində Strazburq Katedral Kilsəsinin bərpasına maliyyə dəstəyi göstərilmişdir.

3) Aşağı Normandiya regionunda 20-ə yaxın kilsənin bərpasına maddi yardım göstərilmişdir.

Fransız İnstitutu və Fransanın Azərbaycandakı Səfirliyinin iş birliyi nəticəsində, ölkəmizdə Frankofoniya günləri, kitab sərgiləri, tərcümə ilə bağlı seminarlar təşkil edilmiş və bu da iki ölkə arasında mədəni dialoqun qurulmasına öz töhfəsini vermişdir.

Fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələrində ən böyük layihələrdən biri də “Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası”nın fransız dilində dərc edilməsidir. Antologiya XX-XXI əsr yazıçılarının seçilmiş əsərlərindən ibarət olmaqla fransız oxucularına nümayiş etdirilmişdir.

Müasir dövrdə fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin möhkəmləndirilməsində xalq yazıçısı, akademik Kamal Abdullayevin fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, akademik Kamal Abdullayev ilə fransız ensiklopedist Michel Malherbin uğurlu əməkdaşlığı nəticəsində fransız dilində “Parlons azerbaïdjanais (Azərbaycanca danışaq) kitabı nəşr olunmuşdur.

Kitab Azərbaycan mədəniyyətinin, adət-ənənələrinin, dil və ədəbiyyatının dünyaya, ələlxüsüs fransız oxucularına tanıtılması baxımından fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələri tarixində mühüm hadisədir.

Müasir dövrümüzdə Fransa-Azərbaycan əməkdaşlığı sahəsində baş vermiş digər önəmli hadisələrdən biri isə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Fransanın keçmiş Prezidenti Fransua Ollandın təşəbbüsü ilə Azərbaycan-Fransız Universitetinin yaradılması oldu.

Azərbaycan-Fransız Universitetinin yaradılması məzunları ikili diplomla (Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin və Strazburq Universitetinin diplomları) təmin etməklə yanaşı, həm də dövlətlərarası

əməkdaşlığı qüvvətləndirdi. Bu böyük addımın atılması nəticəsində, hər iki ölkə arasında iş birliyi beynəlxalq səviyyəyə çatdı. UFAZ'ın yaradılması nəticəsində, Azərbaycan və Fransanın mədəniyyət, ədəbiyyatşünaslıq, ümumilikdə humanitar sahələrdə olan müttəfiqliyi dəqiq elmlərdə də öz əksini tapdı.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla Kamal, Michel Malherbe, 2008, Paris, L'Harmattan.
2. Hüseynova, N. (2021). Mədəniyyətlərarası dialoq və rəqəmsal nəşriyyat. Bakı: Mədəniyyət Nazirliyi.
3. İsmayılov, E. (2021). Fransız-Azərbaycan mədəni əlaqələri: Tarix və perspektivlər. Azərbaycan Humanitar Elmlər Jurnalı, 2(3), 45–52.

Ələviyyə Ömərova

Bakı Dövlət Universitetinin Qazax filiali

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTLƏRİNƏ BİR NƏZƏR

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Azərbaycan, təhsil, xalq, müəllim.*

Key words: *Heydar Aliyev, Azerbaijan, education, people, teacher.*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Азербайджан, образование, люди, учитель.*

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının gələcəyinə istiqamətlənmiş strategiyasında təhsil sahəsinin inkişaf etdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri olub. “Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsidir. O, milli məqsədlər, mənafeələr əsasında qurulmalıdır”, - deyən dahi rəhbər təhsil siyasətinə dövlətçiliyin təməl prinsiplərindən biri kimi yanaşıb. Bu istiqamətdə həyata keçirilən islahatlar təhsilin bütün pillələrini və maddi-texniki bazasını əhatə edib. Ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan təhsil islahatları bu sahənin inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir. Azərbaycan xalqı məhz o illərdə sosial-iqtisadi və mədəni tərəqqi yoluna qədəm qoymuş, xalqın özünüdərkli və özünü təsdiqləməsi üçün zəruri, ilkin şərtlər yaradılmış, əhalinin intellektual inkişaf səviyyəsi ölçüyəgəlməz dərəcədə yüksəlmişdir. Heydər Əliyev milli tərəqqinin, elmin, mədəniyyətin və mənəviyyatın inkişafının əvəzedilməz vastəsi olan təhsilə bəxş etdiyi töhfələri, təhsil sisteminin ahəngdar inkişafı yolundakı xidmətləri ölçüyə gəlməz dərəcədə yüksəkdir.

Dünya sivilizasiyasının tarixi təcrübəsi göstərir ki, elmə, təhsilə yüksək qiymət verən dövlət başçıları bununla nəinki öz ölkələrinin iqtisadi və mədəni yüksəlişini təmin edir, həm də mədəniyyətə böyük töhfə vermiş olurlar. Bu mənada Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli təhsilin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət özünə məxsusluğu ilə seçilir. Belə ki, möhtərəm Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 1969-cu ildən başlanan tarixi mərhələ bugünkü Azərbaycan elminin inkişaf dövrü kimi qavranılır.

Azərbaycan təhsilinin inkişafı sahəsində Heydər Əliyevin xidmətləri iki istiqamətdə getmişdir:

- Heydər Əliyev milli tərbiyə və təhsilə dair nəzəri göstərişləri.
- Heydər Əliyev milli təhsil quruculuğunda, təhsilin müxtəlif sahələrinin ahəngdar inkişaf yolunda gördüyü işlər(1).

Ulu rəhbərimiz tərəfindən bəyan olunan mahiyyət etibarlı ilə müstəsna əhəmiyyətli ictimai-siyasi dəyəərə malik bu konseptual fikri ifadə edən həmin üç sözün (təhsil, millət, gələcək) hər biri ayrı-ayrılıqda da qəlblərdə xoşməramlı mənəvi-psixoloji ovqat yaratmaqla insanlarda qayğılı-ümidli, nikbin düşüncələr, məhrəm duyğular oyadan dərin mənəyüklü sözlərdir. O sözlərin məntiqi qovuşuğundan yaranan müdrik fəlsəfi müddəə isə işıqlı, səbatlı bir cəmiyyətin (dövlətin) bərqərar olmasının mənəvi-ideoloji dayağı, ideya mənbəyi, inkişaf rəmzi kimi səslənir. Bu müddəanın işığına üz tutub irəlilədikcə gözlərimiz önündə təhsilin cəmiyyət həyatında reallaşdırma bildiyi təmiz, ülvəi niyyətlərin əksi canlanır. Bəlkə də Ulu Öndərimiz proqram istiqamətli bu çağırışı edərəkən yüksək ayarlı təhsilin, maarifçi dünyagörüşünün nuruna bürünən qurub-yaratmaqda olduğumuz indiki müasir cəmiyyətin hədəflərini nəzərdə tutmuşdu. Bu hədəflər isə bugünkü həyatımızda zaman-zaman reallaşmaqda davam edir:

* siyasi sabitlik hökm sürür, sağlam mənəvi-psixoloji mühit, ünsiyyət, qarşılıqlı hörmət və məsuliyyət mədəniyyəti, dövlətçilik və vətəndaşlıq mövqeyi formalaşır;

* beynəlxalq aləmdə ölkənin nüfuzu, insanların elmi və mədəni-intellektual səviyyəsi yüksəlir, rəqabətqabiliyyətli kadrların əhatə dairəsi getdikcə genişlənir;

* milli təəssübkeşlik, milli birlik, milli soykökünə, milli adət-ənənələrə bağlılıq, vətənpərvərlik hissləri güclənir;

* iqtisadiyyat yüksələn xətlə inkişaf edir, əhalinin maddi durumu, rifah halı yaxşılaşır və sosial müdafiəsi təmin olunur, yoxsulluq səviyyəsi və işsizlik, cinayət hadisələri minimum həddə enir, demokratik təsisatlar və ailə institutu möhkəmlənir;

* istedadlı insanların potensialının reallaşdırılmasına diqqət və qayğı göstərilir, yaradıcı və təşəbbüskar fəaliyyət dəstəklənir və qiymətləndirilir;

* cəhalət və xurafat yönü dünyagörüşü, dini ayrı-seçkilik, destruktiv xarakterli fəaliyyətlər aradan qaldırılmaqla tolerantlıq mədəniyyəti təqdir edilir və s. (2,s. 1).

Milli tərəqqidə, müstəqil dövlət quruculuğunda təhsilin, tərbiyənin əvəzsiz rolu olduğunu Ulu öndər həmişə vurğulamışdır. Azərbaycan təhsilinin milli tariximizdə coşqun yüksəlişi, əsl intibah illəri kimi daxil olan ilk mərhələsi Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin 1969-82-ci illər dövrünə təsadüf edir. 1999-cu ildə təhsil sahəsində islahat proqramının qüvvəyə minməsi ölkəmizdə təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, milli təhsil ənənələrinə sadıq qalmasını da təmin etmişdir. Bunun üçün Heydər Əliyev “İnsan təhsilin əsasını orta məktəbdə alır. Ona görə də bütün təhsil sistemində orta məktəb xüsusi yer tutmalıdır” – konseptual göstərişini əsas tutmuşdur. Ulu öndər gənc nəslin nümayəndələrində təhsil və pedaqogikaya sevgi, ehtiram yaratmaq üçün demişdir: “Təhsil millətin gələcəyidir. Mən müəllimdən yüksək ad tanımıram. Müəllim sənəti şərəfli bir sənətdir” Bu istiqamətdə atılmış unudulmaz ən ciddi yeniliklərdən biri yazımızın yeni əlifbaya keçirilməsi – latın qrafikalı əlifbanın reallığa çevrilməsi idi. Heydər Əliyevin – “Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır” tarixi çağırışı təhsil sistemində özünün tam həllini tapmışdır. İstedadlı gənclərin təhsilə marağını daha da artıraraq dəstəkləmək üçün Heydər Əliyevin ali məktəblərə qəbul imtahanlarından ən yüksək bal toplamış abituriyentlərlə şəxsən görüşməsi, onlara Prezident təqaüdünün verilməsi barədə qərar qəbul etməsi dahi şəxsiyyətin təhsilə olan diqqətinin daha bir nümunəsi olmuşdur. Heydər Əliyev 1970-82-ci illərdə Azərbaycandan kənarda təhsil almış yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri “Azərbaycanın yetirmələri, Azərbaycanın milli sərvəti” kimi yüksək qiymətləndirmişdir. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra cəmiyyətimizin hər bir sahəsində olduğu kimi, təhsil sahəsində də bir canlanma, yeniləşmə nəzərə çarpmağa başladı. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təhsil sahəsindəki siyasətinin böyük təsiri nəticəsində müsbət irəliləyişlər olmuş, orta ixtisas, eləcə də ali məktəblərdə struktur dəyişiklikləri baş vermiş, təhsil müəssisələrinin madditexniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində ciddi quruculuq işləri aparılmış, problemlərin həlli üçün effektiv üsul və metodların tətbiqi önə çəkilmişdir. Heydər Əliyev öz nitqində demişdir: “İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Respublikamızın müstəqil dövlət kimi milli ideologiya konsepsiyasını yaradaraq, təhsil sahəsində milli məqsədlər və mənafeələr əsasında qurulmalıdır” (3, s.251).

Təhsil hər bir xalqın və dövlətin inkişafının əsas dayaqlarından biridir. Güclü dövlət yalnız savadlı və mədəni cəmiyyətin üzərində qurula bilər. Bu baxımdan Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev təhsili milli inkişafın əsas prioriteti kimi qiymətləndirmiş, bütün fəaliyyətində bu sahəyə xüsusi diqqət ayırmışdır. Onun "Təhsil millətin gələcəyidir" fikri bu gün də milli təhsil siyasətinin ideoloji sütunu olaraq qəbul edilir. Heydər Əliyev təhsilə yalnız bir sahə kimi deyil, həm də milli kimliyin, dövlət müstəqilliyinin və vətəndaşlıq şüurunun formalaşmasının təməli kimi baxırdı. Heydər Əliyev müəllim əməyinə, müəllim peşəsinə yüksək qiymət verərək demişdir. “Mən Yer üzündə müəllim adından yüksək bir ad tanımıram”. Prof. Rüşad Hüseynzadənin və dos. Sultanəli Qurbanovun bu yaxınlarda çapdan çıxmış “Yer üzünün ən şərəfli peşəsi – müəllimlik” adlı əsəri çox dəyərli və əhəmiyyətli olaraq, ulu öndərin təhsilimizə, maarif və mədəniyyətimizə onun inkişafına daim diqqət və qayğısı əks etdirilmişdir (4).

Ədəbiyyat:

1. <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com>.
2. Azərbaycan müəllimi-2023, 17 fevral №7,səh1.
3. Heydər Əliyev mənaviyyəti, mənavi dəyərlər, mənavi tərbiyə, Bakı, 2008, səh.637.
4. Hüseynzadə R.L., Qurbanov S.Ş. Yer üzünün ən şərəfli peşəsi – müəllimlik. Bakı: Müəllim, 2025, 400 səh.

VII SINIF TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT DƏRSLİYİNDƏ DÜNYA MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN TƏQDİMƏTİ VƏ MULTİKULTURAL TƏHSİL

Açar sözlər: Azərbaycan, təhsil, təsviri incəsənət, dərslik, multikulturalizm

Keywords: Azerbaijan, education, fine arts, textbook, multiculturalism

Ключевые слова: Азербайджан, образование, изобразительное искусство, учебник, мультикультурализм

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin estetik dünyagörüşünün formalaşmasında təsviri sənət mühüm əhəmiyyət daşıyır. VII sinif təsviri incəsənət dərslərində dünya incəsənəti tarixinin öyrədilməsi xüsusi yer tutur və bu proses şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına xidmət edir. Dərslərdə şagirdlər təsviri sənətin müxtəlif məzmun xətləri üzrə bilik və bacarıqlar əldə edirlər.

“Memarlıq üslubları” mövzusunda şagirdlər müxtəlif dövrlərə və mədəniyyətlərə aid memarlıq nümunələri ilə tanış olur, tarixi abidələrin xüsusiyyətlərini öyrənirlər. Mövzuda antik memarlıqda qalın və bir-birinə yaxın yerləşən sütunlar, Bizans üslubunda günbəzli konstruksiyalar, roman memarlığında tağvari qapı və pəncərələr, qotik üslubda isə hündür qüllələr, uzadılmış tağlar və vitrajlarla zəngin fasadlar haqqında məlumat verilir. Eyni zamanda intibah, barokko və rokoko kimi memarlıq istiqamətlərinin əsas xüsusiyyətləri də şagirdlərə təqdim olunur.

“Təsviri sənətdə işıq və kölgə” mövzusunda şagirdlər barokko dövrünün məşhur italyan rəssamı Karavacconun yaradıcılığı ilə tanış olurlar. Dərsdə rəssamın əsərlərində işıq və kölgə kontrastından ustalıqla istifadə etməsi, rənglərin zənginliyi və sadə jestlər vasitəsilə güclü emosional təsir yaratması izah edilir. Mövzuya aid verilmiş cədvəldə Karavacconun yaradıcılığı ümumi şəkildə təqdim olunur. Cədvəldə rəssamın bədii üslubu, istifadə etdiyi texnika və əsas əsərləri göstərilir. Buraya “David və Qoliaf”, “Falçı”, “Madonna ilə ilan”, “Oğlan”, “Balaca xəstə Vaxx”, “Meduza Qarqona”, “Musiqiçilər”, “Meyvə səbəti ilə oğlan” kimi məşhur tablolar daxildir.

VII sinif təsviri incəsənət dərslərində holland rəssamı Rembrandtın yaradıcılığı şagirdlərə təqdim olunur. O, Holland rəngkarlığının qızıl dövrünün görkəmli nümayəndəsi və işıq-kölgə ustası kimi tanınır, xüsusilə çoxsaylı portretləri ilə məşhurdur. Dərslərdə rəssamın yaradıcılığı cədvəl formasında qısa şəkildə izah edilir. Burada onun mövzu dairəsi, üslubu və istifadə etdiyi texnikalar göstərilir, həmçinin “Gecə gözetçiləri”, “Səfil oğulun qayıtması”, “Yaşlı qadın portreti”, “Həkim Nikolas Tülpün anatomiya dərsi” kimi məşhur əsərləri qeyd olunur.

“Süjetli əsərlərdə insan obrazı” mövzusunda rus rəssamı İlya Repinin yaradıcılığı şagirdlərə təqdim olunur. Onun əsərlərində insan münasibətləri, əmək həyatı və real xarakterlər realist üslubda əks etdirilir. Dərslərdə xüsusilə rəssamın məşhur “Burlaklar Volqada” əsəri haqqında məlumat verilir. Bu tablo ağır əmək şəraitini göstərməklə yanaşı, xalqın dözümlüyü və azadlıq uğrunda mübarizə ruhunu ifadə edir.

“Rəssam əsərlərində zadəgan geyimləri” mövzusunda şagirdlər ispan rəssamı Dieqo Velaskesin portret yaradıcılığı ilə tanış olurlar. Onun tablolarında saray mühitinə xas təntənəli geyimlər, sakit və zərif hərəkətlər, həmçinin zəngin interyerlər estetik təsir yaradır. Dərslərdə xüsusilə Velaskesin məşhur “Menina” əsərinə diqqət yetirilir. Tablonun mərkəzində balaca infanta Marqarita saray xanımları və cırtanların əhatəsində təsvir edilmişdir. Kompozisiyada rəssamın öz portreti də yer alır. Şahzadəyə xidmət edən saray xanımları “menina” adlandırıldığı üçün əsər də bu adla tanınır.

Mövzunun nəticələri göstərir ki, təhsil prosesində dünya xalqlarının incəsənətinin öyrədilməsi şagirdlərin dünyagörüşünü genişləndirir və onlarda multikultural düşüncənin formalaşmasına şərait yaradır. Dərslərdə müxtəlif ölkələrin tanınmış rəssamlarının əsərləri təqdim olunaraq onların bədii xüsusiyyətləri izah edilir. Bu mövzuların tədrisi nəticəsində şagirdlərin estetik zövqü inkişaf edir və incəsənət nümunələrinə münasibət bildirmə bacarığı formalaşır.

Ədəbiyyat:

1. VII sinif təsviri incəsənət dərsləri// Bakı 2022 //96 s.

HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASINDA DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏETMƏ FƏLSƏFƏSİ

Açar sözlər: Milli ideologiya, islahatlar, strateji inkişaf, siyasi sabitlik, müstəqillik dövrü siyasəti

Ключевые слова: Национальная идеология, реформы, стратегическое развитие, политическая стабильность, политика периода независимости

Keywords: National ideology, reforms, strategic development, political stability, policy of the independence period

Əgər 1993-cü ildə xalqın tələbi və təkidi ilə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməsəydi, Azərbaycan çox böyük bəlalarla üzləşə bilərdi. Ölkə parçalanma ərəfəsində idi. Vətəndaş müharibəsi, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində torpaqlarımızın itirilməsi, digər təhlükəli amillər ölkəni dağıtdırdı. Azərbaycan böhran içində idi... Heydər Əliyevin bütün həyatı, bütün fəaliyyəti bir amala qulluq edirdi. Azərbaycançılıq, Azərbaycan dövlətinə, Azərbaycan xalqına xidmət, millətimizə xidmət etmək onun həyatının ən ümdə amalı idi.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Heydər Əliyev rəhbərliyi dövründə respublikanın sosial-iqtisadi vəziyyəti hərtərəfli təhlil edilmiş, mövcud geriliyin səbəbləri müəyyən olunaraq onların aradan qaldırılması üçün məqsədyönlü inkişaf proqramları hazırlanmışdır. Bu siyasətin əsas prioritetlərindən biri texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və məhsul keyfiyyətinin artırılması olmuşdur. Həmin dövrdə keçirilən partiya plenumlarında keyfiyyət məsələsi strateji istiqamət kimi ön plana çəkilmiş və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti bu hədəflərə uyğun şəkildə yönləndirilmişdir. Eyni zamanda, elmi potensialın istehsalata tətbiqi, müasir texnologiyaların istifadəsi və avtomatlaşdırmanın genişləndirilməsi iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici amillərindən biri kimi çıxış etmişdir. Bu tədbirlər nəticəsində sənaye istehsalında artım qeydə alınmış, yeni məhsul növlərinin yaradılması və onların kütləvi istehsalı təmin edilmişdir. Regionların inkişafına verilən diqqət çərçivəsində istehsal müəssisələrinin paytaxtdan kənar ərazilərdə yerləşdirilməsi iqtisadi tarazlığın təmin olunmasına xidmət etmişdir. Nəticədə əhalinin rifahı yüksəlmiş, yeni sənaye müəssisələri istifadəyə verilmiş və respublikanın ümumi sosial-iqtisadi inkişafında mühüm irəliləyiş əldə olunmuşdur. [3, s. 1].

Heydər Əliyev ölkənin uzunmüddətli inkişaf strategiyasında regionların tarazlı və davamlı inkişafını əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən etmişdir. Onun yanaşmasına görə, ölkənin ümumi inkişafı yalnız paytaxtın deyil, bütün regionların potensialından səmərəli istifadə olunması ilə mümkündür. Bu baxımdan, 1995–2003-cü illər regionların inkişafı üçün hazırlıq mərhələsi kimi xarakterizə olunur və həmin dövrdə aparılan iqtisadi islahatlar gələcək tərəqqi üçün baza yaratmışdır [1].

Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan güclü dövlətçilik kursu müasir Azərbaycanın inkişafının əsasını təşkil etmiş, ölkənin beynəlxalq aləmdə tanınmasına və möhkəmlənməsinə şərait yaratmışdır. Onun müəyyən etdiyi strateji xətt sonradan siyasi varisi tərəfindən davam etdirilərək yeni mərhələdə inkişaf etdirilmişdir. İlham Əliyev pragmatik idarəetmə yanaşması ilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini prioritetə çevirmiş, neftdən asılılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində mühüm islahatlar həyata keçirmişdir. Bu ardıcıl siyasət nəticəsində Azərbaycan dayanıqlı inkişaf yolunda irəliləmiş və milli maraqlara əsaslanan güclü dövlət modelini formalaşdırmışdır [2].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan (məqalə). – 2015, may. – Elektron resurs: anl.az/down/meqale/azerbaycan/2015/may/436295.htm <https://share.google/K7rHQJf76XjtCiiWH>
2. Dahi lider Heydər Əliyevin idarəetmə fəlsəfəsində psixoloji amillər – sürətli inkişaf strategiyası. – Elektron resurs: <https://share.google/IOppTKDuKpNqe9Oyi>

Fatma Qəniyeva
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi

HEYDƏR ƏLİYEV İDEOLOGİYASI VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ İDENTİKLİYİ

Açar sözlər: identiklik, ideologiya, etnos, dil, mədəniyyət

Keywords: identity, ideology, ethnos, language, culture

Ключевые слова: идентичность, идеология, этнос, язык, культура

Müasir sosial-iqtisadi proseslər azərbaycanlıların etnik mədəniyyətinin müasir durumuna və perspektiv inkişafına ciddi təsir göstərir. Dünyanın siyasi və iqtisadi sisteminə obyektiv inteqrasiya prosesi Azərbaycanı, azərbaycanlıların ənənəvi mədəniyyətinin təməllərinə çox zaman zidd olan mədəni innovasiyaların nüfuz etməsi üçün açıq edir.

İdentiklik anlayışının tərkibində etnik özünüdərk kimi obyektiv bir faktor yer alır. Digər şüur formaları kimi bu faktor etnosun mahiyyətinin dərkində köməkçi vasitə rolunu oynayır. Milli identikliyin müəyyən olunmasını yalnız özünüdərkə aid etmək də düzgün sayılmaz. İdentiklik milli-mədəni əsaslarına görə mənsub olduğu ümumi mədəniyyət, adət-ənənələr, din, dil, folklor və s. vasitəsilə artırılır.

Qloballaşan dünyada xalqların ənənəvi mədəniyyətlərinin elementləri sürətlə yox olmaqdadır. Bu dəyişikliklər təkcə maddi mədəniyyət nümunələri ilə məhdudlaşmır. Xalqların mənəvi mədəniyyəti, dünyagörüşü, kimlik hissi də transformasiyaya məruz qalır. Belə olan halda identiklik məsələlərinin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki şəxsiyyətin sosiallaşmasında əsas rol oynayan amillərdən biri də məhz identiklikdir.

Müstəqillik illəri dövründə azərbaycanlıların etnik identikliyinə formalaşması və inkişafı probleminə maraq xeyli artmışdır. Azərbaycanda müstəqilliyin bərpasından sonra milli özünüdərk və milli-mənəvi dəyərlərin formalaşması strateji əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu prosesin əsas ideoloji dayaqlarından biri Heydər Əliyevin formalaşdırdığı dövlətçilik konsepsiyası olmuşdur [2, s.8].

Milli identikliyin əsasını milli özünüdərk təşkil etsə də, Azərbaycan milli ideologiyasının əsas məsələlərindən biri olan millət, vətən anlayışları, milli-mənəvi dəyərlər, milli şüur, milli dövlət, milli siyasət, milli məqsədlər haqqında danışarkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, millət, dil və tarix birliyinə malik olan insanların ən böyük birliyidir. Milli şüur isə milli ideyalar əsasında formalaşan ictimai şüur formasıdır. Vahid ərazi, dil, iqtisadi əlaqələr millətin formalaşması və mövcudluğunun qorunub saxlanması üçün əsas şərtlərdən biridir.

Fərdin, kimliyini təsdiq etməyə kömək edən vacib amillərdən biri də dildir. Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində milli dilin qorunması xüsusi yer tutmuşdur. Ümummilli Liderin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan dili dövlət dili kimi möhkəmləndirilmiş, milli identikliyin əsas sütunlarından biri olaraq qiymətləndirilmişdir. Bununla yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərin, adət-ənənələrin və tarixi yaddaşın qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər cəmiyyətdə köklərə bağlılığı gücləndirmişdir.

Azərbaycançılıq ideologiyası millətə, xalqa və dövlətə məhəbbəti təşviq edir və onların naminə yorulmadan çalışmağı vacib sayır. Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyev 1997-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarına rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan diasporu qarşısında çıxış edərkən bu ideologiyanın əsas prinsiplərini belə ifadə etmişdir: “Azərbaycanın bizim üçün nə etdiyini düşünməyin, sizin Azərbaycan üçün nə etdiyinizi düşünün. O zaman Azərbaycan irəli gedəcək və Azərbaycan diasporu inkişaf edəcək... Harada doğulmağınızın fərqi yoxdur, əsas odur ki, siz azərbaycanlısınız, Azərbaycan dilinin və mədəniyyətinin daşıyıcısısınız” [1, s.191].

Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətində mədəniyyət, təhsil, dil siyasəti milli kimliyin möhkəmləndirilməsi və Azərbaycançılıq ideologiyasının inkişafında mühüm rol oynamışdır. Mədəniyyət sahəsində Ulu Öndər, incəsənətin, ədəbiyyatın qorunması, tarixi-memarlıq abidələrinin bərpası və mədəni müəssisələrin modernləşdirilməsi istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirmişdir. Təhsil sahəsində Ümummilli Lider

təhsil sisteminin islahatı, milli məktəb şəbəkəsinin gücləndirilməsi, elmi-tədqiqat müəssisələrinin inkişafı və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün strateji proqramlar həyata keçirmişdir. Dil siyasətində isə Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi rəsmi sənədlərdə, tədris prosesində geniş tətbiqi, həmçinin dilin qorunması və inkişafı üçün institusional mexanizmlərin yaradılması prioritet olmuşdur. Bu sahələrdə həyata keçirilən ardıcıl, məqsədyönlü siyasət nəticəsində milli kimliyin formalaşması, dövlətçilik şüurunun yüksəldilməsi və vətənpərvərlik ideyalarının cəmiyyətə integrasiyası təmin edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ganiyeva, Fatma. (2024). Heydar Aliyev's Language Policy and the Phenomenon of Identity. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 21, 185-195. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1474996>
2. Qəniyeva, Fatma Məhərrəm qızı. Qonaqpərvərlik azərbaycanlıların etnik identikliyinə komponenti kimi: tarix üzrə fəlsəfə dok....dis. avtoreferatı: 5102.01 / F.M.Qəniyeva; elmi rəh. Ə.Ə.Məmmədli; AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu.- Bakı, 2025.-26 s.

Fidan Allahverdiyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRK MƏDƏNİ İRSİNDƏ ROLU

Açar sözlər: *Türk Dünyası, mədəni irs, milli kimlik, mədəni əməkdaşlıq*

Keywords: *Turkic World, cultural heritage, national identity, cultural cooperation*

Ключевые слова: *Тюркский Мир, культурное наследие, национальная идентичность, культурное сотрудничество*

XX əsrin sonu və XXI əsrin başlanğıcında Azərbaycan və ümumilikdə türk dünyası üçün mühüm dönüş nöqtələrindən biri Heydər Əliyevin dövlətçilik və mədəniyyət siyasəti olmuşdur. Heydər Əliyev yalnız Azərbaycanın siyasi müstəqilliyini möhkəmləndirməklə kifayətlənməmiş, həm də türk mədəni irsinin qorunması, təbliği və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmışdır. Onun fəaliyyəti türk dünyasının birliyinə, ortaq mədəni dəyərlərin möhkəmlənməsinə və milli kimliyin inkişafına mühüm töhfə vermişdir.

Heydər Əliyev türk dünyasının qədim və zəngin mədəni irsinin qorunmasını dövlət siyasətinin prioriteti kimi müəyyən etmişdir. Bu istiqamətdə atılan addımlar arasında tarixi abidələrin, muzeylərin, kitabxanaların və arxivlərin qorunması, milli ədəbiyyat və folklor nümunələrinin toplanması və təbliği xüsusilə önə çıxır. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkədə milli mədəniyyətin sistemli şəkildə öyrənilməsi və təbliği üçün müvafiq institutlar yaradılmış, türk xalqlarının ortaq dəyərləri haqqında elmi araşdırmaların aparılması təşviq edilmişdir.

Heydər Əliyevin mədəni irsə verdiyi diqqət, xüsusilə türk xalqları arasında ortaq dəyərlərin gücləndirilməsi baxımından da əhəmiyyətlidir. Onun təşəbbüsü ilə keçirilən beynəlxalq mədəni tədbirlər, forumlar və konfranslar türk dünyası ölkələrinin mədəni əməkdaşlığını möhkəmləndirmişdir. Bu tədbirlər həm də gənc nəsillərin tarixi və mədəni köklərini anlamasına, milli kimliklərinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Heydər Əliyev tərəfindən dəstəklənən mədəniyyət layihələri, beynəlxalq əməkdaşlıq proqramları türk xalqları arasında qarşılıqlı anlaşıma və mədəni yaxınlaşmanı gücləndirmişdir.

Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması və təbliği Heydər Əliyevin digər mühüm təşəbbüsü olan təhsil və elm sahəsi ilə sıx bağlıdır. O, türk dünyasının tarixinin öyrənilməsi, milli dillərin qorunması və türk mədəniyyətinin elmi şəkildə sistemləşdirilməsi istiqamətində dövlət dəstəyini təmin etmişdir. Bu fəaliyyət yalnız mədəniyyətin deyil, həm də milli kimliyin gücləndirilməsi və türk dünyası arasında mədəni körpülərin yaradılması baxımından vacib olmuşdur.

Heydər Əliyevin fəaliyyəti ölkədaxili, həm də beynəlxalq müstəvidə nəticələrini göstərmişdir. Azərbaycan mədəniyyətinin dünya miqyasında tanınması, türk xalqları arasında qarşılıqlı mədəni anlaşımanın artırılması və tarixi dəyərlərin qorunması onun irsinin davamlılığını təmin etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən layihələr sayəsində Azərbaycan türk dünyası üçün mədəni, elmi və təhsil sahələrində nümunəvi ölkəyə çevrilmişdir [1].

Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasətinin əhəmiyyətini dəyərləndirərkən onun multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərini önə çıxardığını da vurğulamaq lazımdır. Türk dünyasında müxtəlif etnik və mədəni qrupların birgə yaşamını təşviq edən, mədəni irsin qorunmasına diqqət yetirən bu yanaşma regionda sülhün, qarşılıqlı anlaşılanın və ortaq tarix şüurunun formalaşmasına töhfə vermişdir.

Son zamanlar türk dünyasında yaxınlaşma və birləşmə səyləri, iqtisadi və mədəni əlaqələr sürətlə artmağa meyllidir. Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan arasında münasibətlər “bir millət, iki dövlət” strategiyası ilə inkişaf edir. Bütün bunlarla yanaşı, bütün Türkiyə Cümhuriyyətlərində İslam dəyərləri güclənir, Osmanlı ruhu, türk ruhu hər yerdə yüksəlir. Bu ruh hər şeyə, hər yerə qalib gələcək [2, s. 142].

Ədəbiyyat:

1. Axundzadə F. Heydər Əliyev və Türk dünyasının mədəniyyəti. Naxçıvan, 2024.
<https://nuhcixan.az/news/siyaset/83753-heyder-eliyev-ve-turk-dunyasinin-medeniyyeti>
2. Yusifova K.X. Türk dünyasında iqtisadi əməkdaşlıq. Azərbaycan Universiteti Siyasi və ictimai elmlər kafedrasının təşkilatçılığı ilə türk dünyasının tarixi, mədəniyyəti və müasir dövrdə geosiyasi vəziyyətinin öyrənilməsinə həsr olunmuş “Qlobal çağırışlar və Türk dünyası” mövzusunda II beynəlxalq elmi konfrans materialları. B., 2025. s. 142.

Fouzia Amin

Department of Strategic Studies, National Defence University (NDU),

PAKISTAN–AZERBAIJAN STRATEGIC CONVERGENCE AND MULTICULTURALISM: BRIDGING THE TURKIC WORLD AND SOUTH ASIA

Keywords: *Multiculturalism, Pakistan–Azerbaijan Relations, Turkic World, Cultural Diplomacy, Regional Cooperation*

Açar sözlər: *Multikulturalizm, Pakistan–Azərbaycan münasibətləri, Türk dünyası, mədəni diplomatiya, regional əməkdaşlıq*

Ключевые слова: *Мультикультурализм, пакистано-азербайджанские отношения, тюркский мир, культурная дипломатия, региональное сотрудничество*

In an increasingly multipolar world, regional partnerships grounded in shared historical, cultural, and ideological values are gaining renewed strategic importance. This paper explores the growing convergence between Pakistan and Azerbaijan within the broader context of the Turkic world, highlighting how multiculturalism and tolerance serve as foundational pillars of this evolving relationship. Drawing upon the ideological legacy of Heydar Aliyev, the study argues that multiculturalism is not merely a domestic governance model but a strategic framework that enhances diplomatic engagement, regional cooperation, and political alignment across diverse societies.

The research situates Azerbaijan’s model of multiculturalism within the Turkic world’s historical evolution, emphasizing its role in fostering unity amid diversity. It further examines Pakistan’s own multicultural fabric and its compatibility with Azerbaijan’s approach, identifying shared values of religious tolerance, cultural pluralism, and coexistence. These shared principles are increasingly reflected in bilateral cooperation in political, economic, and defense domains, as well as in joint positions on international forums.

By employing a qualitative analytical methodology, the study draws on policy documents, official statements, and diplomatic engagements to assess how multicultural narratives are strategically utilized to strengthen state relations. The paper also highlights the role of cultural diplomacy, educational exchanges, and people-to-people contacts in reinforcing these ties, positioning multiculturalism as a soft power instrument that complements traditional strategic cooperation.

The study concludes that the Pakistan–Azerbaijan partnership exemplifies how multiculturalism can transcend domestic boundaries and function as a strategic enabler of international cooperation, contributing to regional stability and shared prosperity.

HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARINDA ETİK VƏ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİN TƏDRİSİ

Açar sözlər: etik dəyərlər, mədəni dəyərlər, təhsil, gənc nəsil, multikulturalizm

Keywords: ethical values, cultural values, education, young generation, multiculturalism

Ключевые слова: этические ценности, культурные ценности, образование, молодое поколение, мультикультурализм

XXI əsrdə etik və mədəni dəyərlər yalnız fərdi inkişafı dəstəkləmək üçün deyil, həm də cəmiyyətin sosial, mədəni və iqtisadi dayanıqlığını təmin edən strateji elementdir. **Bu müstəvidə**, təhsil sistemi yalnız bilik və bacarıqların ötürülməsi ilə kifayətlənməməli, eyni zamanda gənc nəslin milli-mədəni şüurunun inkişafına və universal humanist prinsiplərin mənimsənilməsinə şərait yaratmalıdır. **Belə yaşama**, sosial məsuliyyətin, empatiya və tolerantlıq bacarıqlarının formalaşdırılması ilə yanaşı, fərdlərin ictimai davranış modellərinin müsbət istiqamətə yönləndirilməsini təmin edir.

Heydər Əliyev ideyalarında etik və mədəni dəyərlərin aşılınması xüsusi əhəmiyyət daşıyır, çünki onun siyasi və təhsil konsepsiyası yalnız akademik biliklərin ötürülməsi ilə kifayətlənmir, həm də milli və mədəni dəyərlərin sistemli şəkildə gənc nəsillə integrasiyasını əsas məqsəd kimi müəyyən edir. **Onun yaşamasına görə**, təhsil prosesi həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə sosial normativlərin formalaşması üçün vasitə rolunu oynayır, gənclərdə milli kimlik, vətənpərvərlik və mədəniyyətlərarası hörmət prinsiplərinin dərinləşməsinə təmin edir [1].

Bu nöqteyi nəzərdən, XXI əsr təhsil sistemində etik və mədəni dəyərlərin integrasiyası həm müasir qloballaşma çağırışlarına cavab verir, həm də gələcək vətəndaşların yalnız akademik biliklərə deyil, həm də sosial və mədəni kompetensiyalara malik olmasını təmin edir. Heydər Əliyev irsi isə bu yaşamanı konseptual və praktik səviyyədə dəstəkləyir, gənc nəslin milli və universal dəyərlərlə formalaşmış, məsuliyyətli və tolerant vətəndaş kimi yetişməsinə imkan yaradır.

Buna görə də, Heydər Əliyev hesab edirdi ki, gənc nəsil yalnız akademik biliklərlə deyil, həm də etik prinsipləri və mədəniyyətin dəyərlərini mənimsəyərək formalaşmalıdır. Belə yaşama nəticəsində, onların sosial məsuliyyətini, empatiya və tolerantlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir, həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə vətəndaşlıq şüurunu gücləndirir. Təhsil proqramlarında etik və mədəni dəyərlərin tədrisi multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərinin gənclərə ötürülməsi üçün əhəmiyyətli vasitədir [2].

Ulu Öndərin siyasətində etik və mədəni dəyərlərin öyrədilməsi müxtəlif təhsil mərhələlərində həyata keçirilir. Məsələn, təhsil proqramlarında milli-mədəni dəyərlər, tarixi və mədəni irs mövzularının daxil edilməsi, tədris materiallarında etik prinsiplərin vurğulanması, eləcə də gənclərin mədəni layihələrdə iştirakının təşviqi buna nümunədir. Bu yaşama isə yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, həm də gənclərin empatiya, analitik düşüncə və sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirir. İnteraktiv metodlar, muzey və mədəni layihələr isə milli-mədəni irsə marağı artırır və mədəniyyətlərarası dialoq bacarıqlarını gücləndirir. Heydər Əliyev ideyaları əsasında bu yaşama yalnız formal təhsildə qalmır, həm də cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə integrasiya olunur, milli-mədəni dəyərlərin qorunmasına və tolerant, inklüziv cəmiyyətin formalaşmasına xidmət edir. Təhsil sistemi beləliklə gəncləri həm milli köklərinə bağlı, həm də qloballaşan dünyanın çağırışlarına uyğun vətəndaş kimi yetişdirir.

Ədəbiyyat:

1. Adil Abdulla Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər/Adil Abdulla Əl-Fələh; elmi red. və ön sözün müəll. A.Paşazadə; dizayn M.Xəlilov.Bakı: Qismət, 2007.
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı /elmi red. B.Ə.Nəbiyev; AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.- Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 248 s.
3. <https://www.anl.az/download/meqale/xalqgazeti/2010/may/118120.htm>
4. https://ait.edu.az/site/assets/files/3318/heyd_r_liyev_v_dini_tolerantliq_konfrans_sooooon.pdf

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ GƏNCƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Gəncə, ədəbiyyat, mədəniyyət, qədim

Keywords: Azerbaijan, Ganja, literature, civilization, old

Ключевые слова: Азербайджан, Гянджа, литература, цивилизация, старый

Azərbaycan ədəbiyyatı öz zəngin məzmunu, yüksək sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə seçilən, bütün dünya ədəbiyyatında ölməz əsərlərlə iz qoyan mənəvi bir sərvətdir. Əsrlər boyu bu ədəbiyyat milli-mənəvi sərvətlərimizin, bəşəri duyğularımızın, humanist meyllərimizin, azadlıq və istiqlal mübarizəmizin bədii-estetik mənzərəsini əks etdirmişdir. Bu ədəbiyyat Azərbaycan dilinin və mədəniyyətinin, Azərbaycan milli təfəkkürünün formalaşmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin iyirmiyə yaxın (həm Azərbaycanın özündə, həm də kənarda) filialının fəaliyyət göstərməsi ilk növbədə, regionlarda ədəbiyyatı inkişaf etdirmək məqsədinə xidmət edir. Bu filiallardan ən birincisi Gəncədə yaranmışdır. Gəncə Azərbaycanın ən qədim mədəniyyət, incəsənət və elm mərkəzlərindən biridir. Dahi Nizami Gəncəvi burada yaşamış, bütün Şərqi və dünya ədəbiyyatının fəxrinə çevrilmişdir. Onunla bir əsrdə yaşayan Məhsəti Gəncəvi, Əbülülə Gəncəvi, Qivami Mütərrizi kimi şairlər də XII əsr ədəbiyyat tariximizin ikinci yarısında mühüm rol oynamışdır. Sonrakı əsrlərdə də bu ədəbi mühit öz təsir dairəsini genişləndirmiş, yeni bir mərhələyə daxil olmuşdur. Nizami ənənələri əsrlər boyu Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında yeni səhifələr açmış, Əmir Xosrov Dəhləvi, Əlişir Nəvai, Əbdürrəhman Cami kimi Şərqi böyük sənətkarları onun “Xəmsə” sindən təsirlənərək öz “Xəmsə”lərini yaratmışlar. Alman şairi Höte Nizaminin ədəbi şöhrəti, sənətinin qüdrəti haqqında “Qərb-Şərq divanı”nda söhbət açmış, onu Şərq ədəbiyyatının nəhəng sənətkarlarından biri hesab etmişdir. İllər, əsrlər keçir, dahi Nizaminin XII əsrdə yandırıdığı poeziya şamı heç bir vaxt sönməmiş, daha gur alovlanmışdır. Gəncəyə – bu qədim və müasir şəhərə gələnlər ilkin olaraq onun məqbərəsi ilə rastlaşırlar. Ulu öndər Heydər Əliyevin Nizaminin anadan olmasının 840 illiyi ilə əlaqədar verdiyi qərar və Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin fərmanına əsasən 2021-ci ili “Nizami ili” kimi dəyərləndirməsi bir daha göstərir ki, Nizami sənəti ölməzdir, həmişəyaşardır.

Ədəbi axarın davamı kimi XX əsrin əvvəlləri, ortaları, eləcə də ikinci yarısı Gəncə ədəbi mühiti üçün qaynar bir dönmə olmuşdur. Əhməd Cəfəroğlu, Səməd Vurğun, Əhməd Cavad, Mir Cəlal, Nigar Rəfibəyli, Əhməd Cəmil, Ələkbər Ziyatay, Zeynal Xəlil, Nəriman Həsənzadə, Nuruəddin Babayev kimi şair və yazıçılarımız həyat və yaradıcılıq fəaliyyətinin müəyyən dönməsi Gəncə ilə bağlı olmuş, bu mühitin formalaşmasında mühüm rol oynamışlar. Ulu öndər Heydər Əliyevin Gəncə ilə bağlı bu çıxışı bunu bir daha təsdiq edir. “XX əsrin əvvəlində və xüsusən 30-40-cı illərdə meydana çıxmış elm, mədəniyyət xadimlərinin əksəriyyəti ya Gəncədən olmuş, yaxud da özlərinin elmi, ədəbi fəaliyyətini Gəncədən başlamışlar”. Ulu öndər Heydər Əliyevin, prezident İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın Gəncəyə tez-tez rəsmi səfərləri Gəncənin sürətlə inkişafına rəvac verdi. 2000-ci illərdə isə Gəncə nəinki Azərbaycanın, Avropanın ən inkişaf edən modern şəhərlərindən birinə çevrilmişdir. Mədəniyyət sahəsində xüsusi fəallıq nəzərə çarpırdı. Gəncədə böyük yazıçı Mir Cəlal Paşayevin mənzil-muzeyinin açılması, onun 100 illik yubileyinin Gəncədə təntənə ilə qeyd edilməsi, dahi Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinə həsr olunmuş gənclər festivalının keçirilməsi, Gəncə şəhər icra hakimiyyəti tərəfindən N.Gəncəvinin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı yeni kitabların nəşri, Nizami poeziya teatrının yeni tamaşalarının göstərilməsi, “Nizami və dünya ədəbiyyatı” mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın təşkili, Mirzə Şəfi Vazehin ədəbi irsinin Gəncəyə gətirilməsi, Gəncədə Miniatur Kitab Muzeyinin filialının açılması və s. onlarla belə tədbirlərin keçirilməsi Gəncəni bir mədəniyyət bölgəsi kimi səciyyələndirir.

HEYDƏR ƏLİYEVİN İÇƏRİŞƏHƏRİN MƏDƏNİ İRSİNİN QORUNMASINDAKI TÖHFƏLƏRİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, İçərişəhər, mədəni irs, bərpa, mühafizə

Keywords: Heydar Aliyev, Icherisheher, cultural heritage, restoration, preservation

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ичери-шехер, культурное наследие, реставрация, охрана

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının hərtərəfli inkişafında mühüm rol oynamış görkəmli tarixi şəxsiyyətdir. Danılmaz faktdır ki, onun təşəbbüsü ilə qəbul edilən qanunlar, fərmanlar və sərəncamlar müasir Azərbaycanın sosial-iqtisadi və mədəni tərəqqisinin əsasını təşkil edir. Xüsusilə, milli-mədəni irsə qarşı göstərdiyi diqqət və qayğı nəticəsində ölkədə mədəniyyət sahəsində mühüm islahatlar həyata keçirilmişdir. Bu islahatlar çərçivəsində İçərişəhərin qorunması və bərpası istiqamətində davamlı addımlar atılmışdır. Belə ki, 1977-ci ildə İçərişəhərin tarix-memarlıq qoruğu elan olunması bu sahədə görülən işlərin başlanğıc mərhələsi kimi qiymətləndirilə bilər. Sonrakı dövrdə qəbul edilən normativ-hüquqi aktlar bu prosesin sistemli şəkildə davam etdirilməsini təmin etmişdir. Bunlara “İçərişəhər tarix-memarlıq qoruğunun bərpası və regenerasiyası işlərinin sürətləndirilməsi tədbirləri” (1981), “Azərbaycan SSR-də şəhərsalma, memarlıq və arxeoloji abidələrin mühafizəsi, bərpası və istifadəsi tədbirlərinin yaxşılaşdırılması” (1981), “Bakı şəhərində yerləşən “İçərişəhər” kompleksinin qorunması, bərpası və istifadəsi tədbirlərinin yaxşılaşdırılması” (1984), “Respublikada muzey işinin vəziyyəti və onun yaxşılaşdırılması” (1994), “Mədəniyyət” (1998), “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması” (1998), “Muzeylər” (2000), “Bakı şəhərində İçərişəhər Tarix-Memarlıq Qoruğunun mühafizəsi və bərpası ilə bağlı tədbirlər” (2003) və s. kimi qanunlar aid edilə bilər. Qeyd olunan hüquqi-normativ baza İçərişəhərin tarixi-mədəni irsinin qorunmasını, bərpasını və gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edən mühüm mexanizm kimi çıxış etmişdir [2, s.112-115; 3, s.115-117; 1, s.1,5].

Bütün bunlarla yanaşı, Ulu Öndər Heydər Əliyevin İçərişəhərin milli irsinin mühafizəsi və bərpası istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər təkcə milli səviyyədə deyil, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində də geniş vüsət almışdır. Bu baxımdan Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası ilə Azərbaycan hökuməti arasında imzalanmış “Mədəni irsin qorunmasına yardım haqqında” saziş, İçərişəhərin YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrsi Siyahısına daxil edilməsi təşəbbüsü (2000), “Abidələrin bərpası və tədqiqi” üzrə beynəlxalq mərkəzə üzv olunması (2002) və digər tədbirlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bununla belə, 2000-ci ilin noyabr ayında Bakı şəhərində baş vermiş güclü zəlzələnin yaratdığı fəsadlar, ərazidə vahid idarəetmə sisteminin və effektiv nəzarət mexanizmlərinin yetərinə formalaşmaması, qeyri-qanuni tikinti işlərinin genişlənməsi, eləcə də uzunmüddətli qoruma və inkişaf planının olmaması kimi amillər nəticəsində İçərişəhər 2003-cü ildə Dünya Mədəni İrsi Komitəsinin qərarına əsasən məhv olmaq təhlükəsi altında olan abidələrin siyahısına daxil edilmişdir [2, s.115; 3, s.117-118].

Hazırda İçərişəhər dünya səviyyəsində tanınan mühüm mədəni irs nümunəsi və aparıcı turizm obyektlərindən biri kimi çıxış edir. Bu nailiyyətin əldə olunmasında siyasi lider Heydər Əliyev və onun yolunu uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin rolu əvəzsizdir.

Ədəbiyyat:

1. Ələkbərov S. Heydər Əliyev və İçərişəhər // Azərbaycan. -2019. -15 iyun. - №129. - s.1,5
2. İbrahimov, K., Seyidov A. Heydər Əliyevin İçərişəhərin qorunması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər //- Naxçıvan: AMEA-nın Naxçıvan bölməsinin xəbərləri: İctimai və humanitar elmlər seriyası, - 2014. c.10, № 3. - s.107-113.
3. Quliyeva, V. Heydər Əliyevin İçərişəhərin qorunmasında rolu // - Tarix və onun problemləri: nəzəri, elmi, metodiki jurnal, - 2013. №2. - s.114-119.

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT DİLİ STRATEGİYASI MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI KONTEKSTİNDƏ: HEYDƏR ƏLİYEV VƏ KAMAL ABDULLA BAXIŞI

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Kamal Abdulla, dil siyasəti, multikulturalizm, “Kitabi-Dədə Qorqud”, tolerantlıq*

Keywords: *Heydar Aliyev, Kamal Abdulla, language policy, multiculturalism, “Kitabi-Dede Gorgud”, tolerance*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Камал Абдулла, языковая политика, мультикультурализм, «Китаби-Дедэ Горгуд», толерантность*

Müasir Azərbaycanın dövlət quruculuğu prosesində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi Heydər Əliyev fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır [1]. Onun siyasi strategiyasında Azərbaycançılıq ideologiyası əsas yer tutur və bu ideologiyanın tərkib hissəsini dil siyasəti təşkil edir. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsi milli özünüdərk və dövlətçilik prosesində aparıcı rol oynamışdır [1].

Kamal Abdulla elmi yaradıcılığında qeyd edir ki, Azərbaycandakı multikultural mühit tarixi inkişafın nəticəsi olaraq formalaşmışdır və xalqın zəngin mədəni irsinə əsaslanır [2]. Bu mühit “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi fundamental ədəbi abidələrdə də öz əksini tapır və tolerantlıq ənənələrinin dərin köklərə malik olduğunu göstərir. Azərbaycan ədəbiyyatında müxtəlif xalqlara və dinlərə hörmət, humanizm və qarşılıqlı anlaşma ideyaları geniş şəkildə təcəssüm olunmuşdur [2].

1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul olunmuş Konstitusiyada Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit olunması Heydər Əliyev dil siyasətinin hüquqi əsaslarını möhkəmləndirmişdir [1]. Bu addım dilin ictimai-siyasi və mədəni həyatdakı rolunu artırmaqla yanaşı, milli həmrəyliyin təmin olunmasına xidmət etmişdir.

Heydər Əliyev dil siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri onun multikulturalizm və tolerantlıq prinsipləri ilə sıx bağlı olmasıdır. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların dilinə, dininə və mədəniyyətinə hörmət dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir [1]. Kamal Abdulla araşdırmalarında da göstərilir ki, multikultural dəyərlər xalqın tarixi yaddaşı və mənəvi dünyası ilə sıx bağlıdır və əsrlər boyu formalaşmışdır [2].

Qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş dil və multikulturalizm strategiyası aktuallığını qoruyur. Xarici dillərin öyrənilməsi və beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi Azərbaycanın multikultural modelinin dünyada tanınması üçün mühüm vasitəyə çevrilmişdir. Bu isə milli kimliyin qorunması ilə global integrasiyanın uzlaşdırılmasını təmin edir [1; 2].

Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş dil siyasəti milli və ümumbəşəri dəyərlər arasında balans yaradır. Kamal Abdulla elmi yanaşmaları bu siyasətin nəzəri əsaslarını gücləndirir və onun davamlı inkişafına mühüm töhfə verir [2].

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. *Müstəqilliyimiz əbədidir (Nəşrlər toplusu)*. Bakı: Azərneşr, 2003.
2. Kamal Abdulla. *Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları*. Bakı: Mütərcim, 2016.

MÜASİR İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT EHTİYATININ GENİŞLƏNMƏSİNDƏ MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİN TƏSİRİ

Açar sözlər: İngilis dili, mədəni müxtəliflik, lüğət ehtiyatı, alınma sözlər, qloballaşma

Keywords: English language, cultural diversity, vocabulary, borrowings, globalization

Ключевые слова: Английский язык, культурное разнообразие, словарный состав, заимствования, глобализация

Müasir mərhələdə ingilis dili qlobal kommunikasiya vasitəsi kimi müxtəlif mədəniyyətləri birləşdirən əsas dillərdən biri hesab olunur. Bu dilin geniş yayılması onun lüğət tərkibinin daim yenilənməsi və zənginləşməsi ilə müşayiət olunur. Qloballaşma şəraitində xalqlar arasında artan əlaqələr yeni sözlərin yaranmasına və dilin mövcud leksikouna daxil olmasına şərait yaradır. Bu baxımdan ingilis dilinin leksik inkişafının mədəni faktorlar əsasında tədqiqi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Mədəni müxtəliflik dilin inkişafına təsir edən əsas faktorlardan biridir. Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi olaraq deyil, həm də mədəni mübadilənin nəticəsi kimi formalaşaraq inkişaf edir. Bu fakt tarix boyu müxtəlif mədəniyyətlərdə müşahidə edilmişdir. Məsələn, dillərarası əlaqə nəticəsində yaranan alınma sözlər müxtəlif xalqlar arasında qarşılıqlı təsirin dil səviyyəsində əks olunması kimi qiymətləndirilir. İngilis dilində özünü ifadə edən mədəniyyətlərin müxtəlifliyi göstərir ki, bu dilin tarixi son 1500 il ərzində müxtəlif mədəniyyətlərarası davamlı qarşılıqlı əlaqələrin təsiri altında formalaşmışdır [2, s. 1].

İngilis dilinin lüğət ehtiyatında müxtəlif mənşəli sözlərin mövcudluğu onun açıq və çevik sistemə malik olduğunu göstərir. Leksik alınmalar mədəni qarşılıqlı əlaqələrin ən əsas göstəricilərindən biridir. Ümumiyyətlə, ingilis dili müxtəlif mədəniyyətlərdən bir çox söz qəbul etməklə öz ifadə imkanlarını genişləndirmişdir [1, s. 248]. Bu səbəbdən dilin lüğət tərkibində müxtəlif xalqların həyat tərzini əks etdirən sözlər geniş yer tutur. “Safari”, “tsunami”, “croissant” kimi sözlər artıq ümumi leksik sistemin bir hissəsinə çevrilmiş və beynəlxalq istifadəyə daxil olmuşdur.

Mədəni müxtəliflik eyni zamanda yeni sözlərin yaranmasına da təsir göstərir. Cəmiyyətin inkişafı ilə əlaqəli olaraq yeni anlayışlar meydana çıxır və bu anlayışların ifadəsi üçün neologizmlər formalaşır. Yeni sözlərin yaranması dilin dəyişən sosial və mədəni şəraitə uyğunlaşmasının başlıca göstəricisidir C. Yul qeyd edir ki, çox zaman dildə yaranan yeni sözlərin mənası tez başa düşülür və müxtəlif istifadə formaları sürətli şəkildə qəbul edilir [4, s. 53].

Bununla yanaşı, qloballaşma və rəqəmsal kommunikasiya mühiti mədəni təsir gücünün yayılması prosesini sürətləndirir. Müxtəlif mədəniyyətlərə və ölkələrə məxsus anlayışlar, sosial modellər və həyat tərz elementləri ingilis dili vasitəsilə qlobal miqyasda istifadə olunur. Müasir ingilis dili qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi müxtəlif mədəni elementləri birləşdirən vasitəyə çevrilmişdir [3]. Bu funksiya dilin beynəlxalq rolunu daha da gücləndirir.

Beləliklə, mədəni müxtəliflik müasir ingilis dilinin lüğət ehtiyatının genişlənməsində əsas rol oynayır. Alınma sözlər və neologizmlər bu prosesin əsas mexanizmləri kimi çıxış edir və ingilis dili müxtəlif mədəni təsirlərin köməyi ilə formalaşaraq qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi öz mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Algeo, J. The Origins and Development of the English Language. Wadsworth, 2010, 364 s.
2. Baugh A. C. and Cable T. A History of the English Language, Fifth Edition, Pearson Education, 2002, 459 s.
3. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003, 212 s.
4. Yule, G. The Study of Language. Cambridge University Press, 2010, 340 s.

MULTICULTURALISM AS A STRATEGY OF CIVILIZATIONAL HARMONY: PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF HEYDAR ALIYEV'S POLICY IN THE CONTEXT OF THE TURKIC WORLD AND GLOBAL TRANSFORMATIONS

Açar sözlər: *multikulturalizm, dözümlülük, mədəniyyətlərarası dialoq, türk dünyası, sosial harmoniya*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, intercultural dialogue, turkic world, social harmony*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, межкультурный диалог, тюркский мир, социальная гармония*

In the contemporary era of globalization, increasing cultural interdependence and the intensification of geopolitical tensions necessitate the development of sustainable models of coexistence grounded in tolerance, dialogue and mutual recognition. Within this framework, the multiculturalism policy formulated and implemented by Heydar Aliyev represents not merely a state strategy but a comprehensive philosophical paradigm that integrates historical tradition, cultural plurality, and political pragmatism.

This study aims to analyze the ideological and philosophical foundations of Heydar Aliyev's multiculturalism model, situating it within both the intellectual heritage of the Turkic world and the broader context of global socio-political transformations. The research employs a philosophical-anthropological and comparative methodology, drawing upon classical and modern theories of multiculturalism, including the works of Charles Taylor and Will Kymlicka, while also incorporating elements of Azerbaijani cultural thought and Sufi traditions that emphasize unity in diversity (Taylor, 1994; Kymlicka, 2001).

The Azerbaijani model of multiculturalism, institutionalized during Heydar Aliyev's leadership, is distinguished by its synthesis of secular governance and respect for religious and ethnic diversity. Unlike Western liberal models that often prioritize individual rights as the primary axis of multicultural policy, this model integrates collective cultural identities within a framework of state-supported harmony. In this sense, multiculturalism is not reduced to a passive tolerance of difference but is elevated to an active principle of cultural dialogue and social cohesion (Heydar Aliyev Foundation, 2016).

Furthermore, the study explores the relevance of Heydar Aliyev's multiculturalism ideology for the Turkic world, where shared historical, linguistic, and cultural ties coexist with diverse political systems and social structures. It is argued that this model offers a viable paradigm for fostering regional cooperation, particularly in the context of the Organization of Turkic States, by promoting intercultural dialogue as a foundation for political and economic integration (Organization of Turkic States, 2022). Special attention is also given to the role of digital media in transforming the dynamics of multicultural interaction. In the digital age, intercultural communication transcends geographical boundaries, creating both opportunities for dialogue and risks of cultural homogenization or conflict. The Azerbaijani approach, rooted in ethical responsibility and cultural respect, provides a normative framework for navigating these challenges (Castells, 1996).

In conclusion, Heydar Aliyev's ideology of multiculturalism and tolerance can be interpreted as a form of "practical philosophy," where in ethical principles are translated into concrete political strategies. Its significance extends beyond national boundaries, offering insights into the construction of a pluralistic yet cohesive global society. The study contributes to the ongoing discourse on multiculturalism by highlighting the importance of integrating philosophical, cultural, and political dimensions in the development of sustainable models of coexistence.

References:

1. Castells, M. (1996). *The rise of the network society*. Blackwell.
2. Heydar Aliyev Foundation. (2016). *Azerbaijan – land of tolerance*. Baku.
3. Kymlicka, W. (2001). *Politics in the vernacular: Nationalism, multiculturalism, and citizenship*. Oxford University Press.

4. Organization of Turkic States. (2022). *Strategic vision of the Turkic world 2040*. <https://www.turkicstates.org>
5. Taylor, C. (1994). Multiculturalism and “the politics of recognition.” In A. Gutmann (Ed.), *Multiculturalism: Examining the politics of recognition* (pp. 25–73). Princeton University Press.

Hatice Şirin

Ege Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-3194-6176

KADİM TÜRKÇE BELGELERDE KERVANLA TAŞINAN EMTİAYA BAĞLI LUGAT

Anahtar kelimeler: Eski Uygurca, söz varlığı, emtia adları, kökenbilgisi

Key words: Old Uighur, lexicon, commodity, names of trade goods, etymology

Ключевые слова: древнеуйгурский язык, лексика, товар, наименования торговых товаров, этимология

Tarihte Türklerden söz eden ilk metinde¹ aynı zamanda Soğdlardan ve ipek ticaretinden de bahsedilmektedir (Liu Mau-tsai 1958: 6–7. Vaissière 2005: 205). MS. 545'te başlayan ticari ilişkiler genellikle çok sayıda at, kimi zaman deve, sığır ve koyun karşılığında alınan ipek kumaşlarla sınırlı olsa da Tu-lan Kağan tarafından Çin'e gönderilen heyetin imparatora pamuk (*böz*) bir elbise ve balık tutkalı götürdüğü bilinmektedir (Ecsedy 1968: 136). Bu ve sonraki ziyaretlerin amacı Tu-lan Kağan'ın Çin sınırında Türkler için bir pazar yeri kurulması iznini alabilmektir (Ecsedy 1968: 136). I. ve II. Türk Kağanlıkları kurulup İç Asya'nın en güçlü devletlerinden biri haline geldiğinde, kaynaklar ticari etkinliklerden daha sık söz etmeye başlar. Çin hanedanlığı tarihleri yavaş yavaş güçlenen Bumin ve kabilesinin Çin'le ilişki kurmak ve ipek satın almak için Çin sınırına geldiklerini kaydeder (Mau-tsai 1958 6-7). Türk-Soğd kültürel simbiyozuyla daha çok canlanan ve renklenen bu faaliyetlerde, Çin ile göçebe halkların aracısı olarak kabul edilen Soğd tüccarların (Vaissière 2005: 208) birikim ve tecrübesinden yararlanan Türkler, İpek Yolu ticaretinde Perslerin rakibi haline gelir (Togan 2016: 114).

II. Türk Kağanlığı dönemi yazıtlarında, yöneticilerin ticaret konusundaki hassasiyetleri *ötügen yer olurup arkış tərkiş ısar neñ buñug yok* (KT G 8; BK K 6) cümlesinde yansıma bulur. Ayrıca Bilge Kağan, Tavşan yılında (704) *arkış*ları gelmediği için Basmlı İdukut'una sefer düzenleyip ganimetlerle döndüğünü (BK D 25) söylerken ticaretin barış sürecinin devamı için ne denli hayati olduğuna işaret eder. *Toñukuk*, Soğdiyana'ya ulaşan ilk Türk komutan olmakla övündüğü yazıtında, bu seferin sonucunda kendisine sunulan ticari metayı (deve, altın, kumüş, kadın köle ve ipek kumaş) haklı bir gururla sıralar (T 47-48). Yazıtlarda *arkış* olarak geçen sözcüğün kökeni halen tartışılıyor² olsa da, anlamının 'ticari veya resmi amaçlarla seyahat eden kişiler topluluğu; elçi, ulak' olduğu, buradan 'gezgin tüccarlar, kervan' ve 'resmi elçilik delegesi' anlamları kazandığı (ED: 217) bilinmektedir. *Arkış*ın yazıtlar dönemi Türkçesinde 'vergi' karşılığında kullanıldığı düşüncesi (Uçar 2018: 71), geçtiği cümlelerde bağlama temel anlamlardan daha çok uyduğu için, kayda değer bir varsayımdır. Anlamların en ilgi çekici olanı ise Kaşgarlı Mahmut'un kaydettiği 'mektup'tur (DLT: 47). Mektupların kervanlarla taşındığı bir dönemde *arkış*'ın mecazîmürsel yoluyla 'mektup' anlamı kazanması tabiidir. Günümüzde Hks. *argıs* 'yoldaş, arkadaş'; Teleüt, Kumandı, Tuba, Şor *argıs* 'yoldaş', Leb., Kızıl. *argış* 'arkadaş, yoldaş', Kaça. *argış* 'yoldaş, refakatçi', Yak. *argıs* 'yoldaş, refakatçi', Dolg. *argıs* 'kervan' *biçiminde yaşar*. Yenisey dillerinden Arinceye *argış* 'crowd (of people); migration' olarak geçer (TMEN II: 460; ED: 217; Khabtagaeva 2019: 114).

Ticaret hiç kuşkusuz, Köktürk sonrası dönemde Uygurların Doğu Türkistan'a göçlerini müteakip bambaşka bir boyut kazanmıştır. Dünyanın ikinci büyük kumul çölü olan 1000 km'lik Taklamakan'ı aşip yüklü bir gelirle geri dönebilen maharetli tüccarlar arasına katılan Uygurlar, Budist ve Manihaist

¹ Zhou Tarihi, 50. bölüm (Mau-tsai 1958: 6–7).

² Erdal'a göre olasılıkla *arka- 'göndermek, yollamak' (> arka- 'aramak'; > Ttü., Tkm. ara- ED: 217) fiilinden geliyor (OTWF: 268).

bahşılar himayesindeki tercüme bürolarında ve matbaalarda İpek Yolu'nun muazzam avantajını kitabiyata aktardılar. 8. yüzyıl sonu ile 14. yüzyıllar arasında geniş bir zaman skalasında yazılan³ Uyurca belgelerin deşifre edilip yayımlanması, Türklerin *arkış*larda ne tür emtialar taşıdıklarını öğrenmemizi temin etti. Bu yazıda ele alacağım kervan emtiasına dair söz varlığını gündelik yaşamda kullanılan kap kakak, giyim kuşam ve yiyecek içeceğe dair bir kaç örnekle sınırladım. Söz varlığının tümüyse, büyük bir monografiyi aşacak ölçüdedir. Sadece *böz* ve *kepez*'e dair Raschmann'ın (1995) eserini dikkate alırsak bu söz varlığının kapsamlı olarak ele alınmasının ciltler tutabileceğini öngörebiliriz.

Bezeklik'te Mağara 65'te bulunan Manihaist bir mektupta yüklenen mallarla beraber iyi niyet dileklerinin ve baht açıklığı dualarının da kervanlarla taşındığını gösteren bir cümleye rastlamaktayız: *ne ugurlug ötügümüz erser arkış sayu tegir* (Moriyasu 2019: 21). Her biri bu örnektekini aratmayacak derecede özenli ve nazik bir üslupla yazılmış mektupları gönderenler, bulundukları kasaba veya kentten karşı tarafa iletilmek üzere kervanlara yükledikleri malları ölçülerıyla, hatta renkleriyle detaylandırmışlardır. Aşağıda söz konusu mektuplarda ve başka belgelerde *arkış*, *ıd*- 'göndermek', *ilt*- 'göndermek; getirmek' sözcüklerinin bulunduğu cümlelerde geçen emtianın söz varlığından örnekler sunulmuştur:

P. Pelliot tarafından Dunhuang, Mağara 17'de bulunan ticari bir mektupta, mektubu gönderen kişi karşı taraftan kap kakak ve keskin bir çakı istemektedir: *maña kaça kurç kezlik ıdıl* (Hamilton 1986: 153-155; Moriyasu 2019: 120-121).

kaça (< *kā* 'kap' + benzerlik ifade eden durum eki +çA ?) 'kap' (ED: 590). *kaça* Geschirr, Gefäß || kap kakak, tabak çanak (Wilkins 2021: 317).

< *kā* 'kap' + benzerlik ifade eden durum eki +çA ? Kaşgarlı Mahmut *kā*'nın sadece sıvı kapları için kullanıldığını söyler. *kā kaça* 'kap kakak' demektir; arka arkaya söylenir (DLT: 439); Tarançi *kaça* 'toprak kap'. Osm. *kab kaçak* bu sözün bir hatırası olabilir. Çağ. *kab kaçak* (ED: 590), Tkm. *gap gaç*, *gap-gacak* a.a. (TDDS: 398). Ayrıca bk. Yıldız 2016; Stachowski 2019: 203.

kurç 'çelik (veya keskin) çakı'. Özgün olarak fiziksel ('sert, keskin') ama aynı zamanta metaforik anlama da sahip. Güneybatı hariç hemen tüm Türk lehçelerinde yaşıyor. Özellikle metal adlarıyla kullanılır; bazı lehçelerde bugün spesifik olarak 'çelik' anlamındadır (ED: 648); Krş. Moğ. *xurca* 'keskin' (Lessing 1960: 988).

Kurç közüngü 'çelik ayna' (Wilkins 2021: 424). *Kurç temürç* 'elik'. Bu kelimeyle sert ve güçlü adamlar nitelenir, onlara *kurç eren* denir 'güçlü, dayanıklı adamlar' demektir. Sert ve sağlam olan her şeye de böyle denir (DLT 149). Özb., Krg., Kblk., Kmk., Alt. *kurç*; Kzk., Nog. *kurış* 'çelik', Tat. *korıç* a.a., Bşk. *koros* a.a. vd. (TMEN: 1455; EDAL: 747).

kezlik (< *kez* 'okun kırı geçecek gediği; çatal' +*lik*) 'küçük bıçak; çentik açmaya yarayan alet; kadınların kaftanlarının altına taktıkları küçük bıçak' (TMEN: 1712; ED: 760; Wilkins 2021: 361; DLT: 142; Tietze 2021/III: 205).). Tkm. *gezlik* 'küçük bıçak', Krg. *kestik*, *kezdik* 'küçük bıçak', Şor. *kestikç* 'akı', Tuv. *kestikç* 'akı' (Stachowski 2019: 158; Eren 2020: 191).

Kez'in Türkçe *kert*- 'bir şeyin kenarında kertik açmak, çentmek', *kertik* 'çentik' sözleriyle ortak bir kökten geldiği yönündeki düşünce (Eren 2020: 191) tartışmaya açıktır.

Gez: 1. okun kırı geçecek gediği 2. çatal (TTS III: 1688-1689); *gez* 'kertik (oklarda ya da nişan almak için tüfekte)', *gezle*- '(okun gezini) kırışe koymak' (Tietze 2021/III: 202). Ttü. *geze almak* 'hedefe doğrultmak'; *gez göz arpacık* 'tüfekte yapılan atışlarda daha iyi nişan almak için kullanılan bir ifade' (TS).

Sir A. Stein tarafından Turfan Toyok'ta bulunan kısmen zarar görmüş Budist mektupta mektup sahibi karşı tarafa iki adet bıçak gönderdiğini (*iki biçek ıdtım*) belirtir (Moriyasu 2019: 184-185).

biçek'in *biç*- kökünden değil *bi*'den +çAk, +(I)çAk veya +(X)ç+Ak'la yapılmış bir türev olabileceğine dair görüşe (OTWF: 47) karşı, *biçka*'nın metatezli biçimi olabileceği de öngörülür (WOT: 126). Ayrıca bk. TMEN II: 721. Kök biçimin (*bi*) Çince olma ve *bile*- eyleminin *bi*'den gelme ihtimali hakkında bk. ED: 291. Türkçe *biç*-tan türetilen *bıçak* için bk. TMEN II. 844; Stachowski 2019: 86; Eren 2020: 63.

Sir A. Stein'in Dunhuang, Mağara 17'de bulduğu, British Library'de muhafaza edilen bir mektupta, mektup sahibi, dünürlerine iletilmek üzere bir önceki kervanla bir deve ve bu deveye

³ Uyurca metinlerin tarihlendirilmesi için bk. Erdal 1979; Doerfer 1993; Ağca 2021.

yüklediği iki top ham ipek ve iki çapanın teslim alınmasını söyler: *iki yig torku iki ketmen-ke bu teve öñreki arkışta baryuk ol* (Hamilton 1986: 125–128; Moriyasu 2019: 107-108).

ketmenç ‘apa’. Clauson *ket-* ‘çentmek, yarmak’ fiilinden, Erdal Eski Türkçede /rKK/> /KK/ sadeleşmesinin örnekleri bulunduğundan dolayı *kert-* fiilinden gelme olasılığını bildirir (ED: 704; OTWF: 388). Kamus-ı Türki’de *gedmen* ‘külünlü kazma’ olarak kayıtlıdır. Az., Bşk., Krg. Uyg. *ketmen*; Tkm. *kātmēn*, KBlk. *getmen*, Özb. *ketmon* biçiminde korunur (EDAL: 810).

Turfan-Murtuk’ta Sir A. Stein’in bulduğu, bir düğün (*toy*) için hazırlanan çeyizlerin (*sep*) posta atına yüklenip gönderilmesine (*mundın ulay alıp birip yüklep kelzün*) dair bir talimatnamedeki çeyiz listesi: 15 adet tepsi (*kapan*), bir ayna (*közüngü*), bir adet kase (*ayak*), (ayrıca) iki yüz kase (*iki yüz ayak*) ve yirmi vernikli kase (*ygrmi sırlıg ayak*) fırın için on balya odun (*on yük tıngur-ka otuñ*), bir toka (*bir toga*) (Moriyasu 2019: 78-79).

kapan ‘büyük desenli kâse, tepsi’ < Çin. *huapan* 花盤 OÇ **xwa-b’u.n* ‘geniş tabak veya tepsi’ (ED: 585; Moriyasu 2019: 223; Wilkens 2021: 332).

közüngü ‘ayna’ (< *közün-* ‘gözükmek’). Stachowski’nin **közē-* >> TTü. *gözet-* önerisi ve ilk biçimini **közügü* olarak kurması kayda değer. (2019: 163). Eski Türkçede *közñü* daha sık belgelendiği için özgün biçim kabul edilir (GOT: 110-11). Az. *güzgü*, Tat. *közgē*, Bşk. *közgö*, Krg. *küzgü*, Özb. *ko'zgu*, Hks. *közene* vd. olarak yaşar. Ayrıca bk. TMEN III: 1674; ED: 761.

sır ‘Çin kâselerine sürülen ve üzerine işleme yapılan macun, cila, vernik’ (< Çin. *qi* 漆) (ED: 842–843; Wilkens 2021: 610). *Sırlıg ayak*: sırla süslenmiş kâse (DLT:141). Hemen hemen tüm lehçelerde kullanımı sürer. Moğolcaya *şir* a.a. olarak geçer (TMEN III: 1230; ESTY VII: 409; Stachowski 2019: 301; Eren 2020: 461).

ayak (< *aya* ‘avuç içi’ + benzetme işleviyle +Ik ekinden ?): ‘çanak’.

Oğuzlar bunu (*ayak*) bilmez ve bunun için *çanak* kullanırlar (DLT: 40). Kaşgarlı’nın kaydına rağmen Anadolu’da 17. yüzyıla kadar çok yaygın olduğu görülür: *bir dem Muhibbî olmaya huşyâr haşre dek / rüz-ı elest içeli ‘ışkuñ ayagını* (Yavuz-Yavuz 2016: 1666/3381). Turfan Bulayık’ta bulunan (BBAW) Süryani yazılı Uygurca bir Hristiyan metninde, şarap ekmek ayininde (*Eucharist*), kutsal şarabın bulunduğu metal kadeh (*chalice*) veya ekmeğin taşındığı ahşap kase için kullanılır (Moriyasu 2019: 25). Ayrıca bk. TMEN II: 629, ED: 270; UW: 297; ESTY I: 105.

otuñ (< *öt* ‘ateş’ + *dXñ*) (Clauson 1962: 149; OTWF: 142) ‘odun’. Az. *odun*, Tkm. *ōdun* Tat., Bşk. *utin*, Hks. *odıñ*, Kzk., Krg. *otun*, Şor, Sag., Kaça, Koy. *oduñ*, Kklp., Nog. *otin*, Özb. *utin* olarak yaşar (Eren 2020: 383; TMEN II: 585; Stachowski 2019: 266).

toga ‘kemer tokası’ (TMEN II: 910; ED: 466-467; DLT: 446, Wilkens 2021: 725). Ancak bu metinde pantolon kemeri değil, olasılıkla at eyerinin kayışına takılan metal halkadan bahsedilmektedir. Kazakçada *toga*, atın eyer takımının kolan kayışına takılan dilsiz, demir halkadır. Yuvarlak veya oval şekillidir. Bir ucu atın eyer takımının kolan kayışına sağlamlaştırılırken diğer ucu demir halkaya bağlanmaktadır. (Kabadayı 2024: 180). Senglah’taki tanıma bakacak olursak tarihsel süreçte *togalar*da farklılaşmalar olmuş: a buckle with a tongue (*halka-i zabānadār*) made of iron or bronze through which they pass sword belts or saddle girth (ED: 466-467).

P. Pelliot’un bulduğu, Bibliothèque Nationale’de korunan bir grup tüccarın mallarına ait muhasebe (*ödik*) notlarında ham (*yig*) ve işlenmiş ipek kumaşlar (*torku*), gümüş eşyalar (*kümüş çanak*, *kümüşlög kēs*), parfüm, misk (*yıpar*), köle (*karabaş*), elbiselik ve çadırılık yün kumaşlar (*tonluk kars*, ... *kerekü-ke*) listelenmiştir. Belge, yünlü kumaşların bir kısmının deve tüyünden yapıldığına ve bu yünlerin çadır imalatında kullanıldığına dair bilgi içerir (Hamilton 1986: 165-169).

torku ‘ipek kumaş’. Kökeni bilinmiyor (TMEN II: 884; ED: 539). Belgelerde ham ipek için *yig torku*, işlenmiş olanı için *bışıg torku* geçiyor (Hamilton 1986: 104, 166, 172, 176). İpek Yolu’na adını veren ve kervanların başlıca emtiası olan bu eşsiz kumaşın Türkçede başka adları⁴ da vardı: Altın veya

⁴ Bu bağlamda *tavar*’a değinmek gerekiyor. Göçebe hayatın hüküm sürdüğü Türklerde *tavar*, bir kişinin veya topluluğun sahip olduğu büyük ve küçükbaşları kapsayan genel bir adken (ED: 442), Türklerin İpek Yolu ticaretine katılmalarıyla kapsamını genişletip ‘ticari meta, takas malı’ ve Yuan dönemi Uygur belgelerinde ‘birinci kalite ipek kumaş’ anlamı kazanır. İpek Yolu’nun Hazar Denizi’ne kadar uzanan rotası boyunca *tavaru* bu anlamlarla görürüz. 1311’de Rusya’nın güneyinde Harezm’de yazılan Kısasü’l-Enbiyâ’da Hz. Muhammed’in tevazusu, kızı Fatıma tarafından ‘yumuşak dōşekte yatmayan,

gümüş sırma işlemeli ipek kumaş için *barçın*⁵ (Wilkens 2021: 143), yüksek kalitede sarı ipek için *kapgır* (ED: 584; Tieshan-Zieme 2012: 265; Moriyasu 2019: 90), özel bir ipek kumaş olan *kuling* (< Çin. *huling* 胡綾 OÇ **ɣuo-ljəŋ*) (ED: 622; Moriyasu 2019: 89). Diğerleri için bk. Clauson 1975.

yıpar‘ misk, çiçek gibi şeylerden yayılan güzel koku; tütsü’. Moğolcaya 2. dönem alıntısı olarak *ci’ar/cihar/cığar* olarak geçer (ED: 878-879; TMEN II: 411). Kırg. *cıpar*‘ hoş koku’; Kzk. *jupar* a.a.; Tat. *yıfar* ~ *cofar*‘ misk sıçanı; güzel kokulu’; Bşk. *yofar* ~ *yopar* a.a.; YUyg. *ipar*‘ misk’, SUyg. *şıvar*, Yak. *sıbar* olarak yaşar (ESTY IV: 284; Schwarz 1992: 742).

çanak, ‘küçük kâse’ (< Çin. *zhân* ‘kupa, maşrapa’ +Ak) (OTWF: 40). Kırg. *çanak*‘ göz çukuru; fasulye vb. tanelerinin zarfı’, Az. Tkm. *çanak*‘ ahşap kase’, Ttü. *çanak*‘ toprak kase ’olarak yaşar (ED: 425). Ayrıca bk. TMEN III: 1125; WOT: 122.

kêş‘ okluk, sadak ’anlamıyla Yenisey yazıtlarından itibaren görülür (ED: 752; TMEN III: 1697; Wilkens 2021: 367). DLT’de ‘Oğuzlar ve onların Kıpçak akrabaları bunu bilmez ’kaydıyla geçer (DLT: 399). Karahanlıcada ‘sadak ’için *okluk* ve *kurugluk* (DLT: 49, 221), sonraki dönemde *sadak* (< Moğ *saga-dak*) kullanılır. *Sadak* için bk. ESTY VII: 140; Schönig 2000: 159; Stachowski 2019: 289; Eren 2020: 438.

karabaş (< *kara* + *baş*) ‘kadın veya erkek köle ’(ED: 643; Wilkens 2021: 334). Eski Kıpçakçada *karabaş* ve *karavaş* (Eren 2020: 262), Anadolu’da 14. yy.dan itibaren *karavaş* ‘cariye, halayık’ olarak geçer (TTS IV: 472). Dede Korkut Kitabı’nın Mukaddime kısmında *karavaşa ton geyürseñ kaçun olmaz* (Kaçalın 2017: 29) cümlesi (atasözü?) *karavaş* X *katun* (cariye X hür kadın) zıtlığını ortaya koyan ikonik bir cüledir⁶.

kars ‘koyun yününden ve deve tüyünden yapılan elbise. (TMEN III: 1457; Hamilton-Beldiceanu 1968: 330–331; ED: 663; DLT: 150). Pelliot Chinois 3046’da çok sayıda örnekte, çıkacak elbise sayısı (x *tonluk kars*) birlikte ‘elbiselik yün kumaş’ anlamında geçer: *üç tonluk kars*, *dört tonluk kars* vd. (Hamilton 1986: 34.20 vd.). Or. 8212 (119, 117)’da yün elbiseler renkleriyle kayıtlı: *yürün kars* ‘beyaz yün elbise’, *kızıl kars* ‘kırmızı yün elbise ’(Hamilton 1986: 14.14 vd.). DLT’de her şeyin dengiyle uyumlu olduğuna işaret eden bir savda geçer. Bk. 4. dipnot.

COUL no. 38 = U 5941, Letter no. I’de (BBAW) Kuvrag Kulı adlı birinden Toksın’a (Turfan havzasının batısında Karaşahr bölgesine giden yolda bir vaha kenti) gönderilmesi gereken kaliteli pamuk kumaşların akıbeti sorulmaktadır: *kuvrag kulı inçe böz idmaq teginür erti idmiş erser dırkeyü-çim-tin idu yarlıkazun [] idmamış erser sav idu yarlıkazun* (Moriyasu 2019: 60). Buradaki *inçe böz*

ipek giysi giymeyen, arpa ekmeğini tok yemeyen’ ifadeleriyle tarif edilirken ‘ipek giysi ’için *tavar ton* ibaresi kullanılır: *Ay yumşaq töşekdä yatmağan, ay tawar ton kâdmegen, ay arfq etmekin toq yemegen* (Boeschoten-O’Kane 2015: 527). Buna karşılık yazıtlar dönemi Türkçesinin ‘ipek broker ’anamlı yerli sözcüğü *agı*, 11. yüzyıldan itibaren *barım* ile hend. oluşturdığında ‘hazine, mal mülk ’anlamıyla genelleşir ama tek kullanımlarda ‘ipek kumaş’ veya yalnızca ‘kumaş’ için de kullanılırdı (ED: 78; UW: 63). Tarihsel Oğuz alanında neredeyse tamamen unutilan *agı*’yı Âşık Paşa’nın Garîb-nâme’sinde *çün ulaldı ogul evermek gerek / agı atlas at katır virmek gerek* dizelerinde görmekeyiz (Yavuz 2000: 159/2913). Bu nadide kayıttan başka Anadolu sahasında, şimdilik tek örnek olsa da ‘ipek böceği ’için *agı kurdı* (TTS II: 9) terkihi de dikkat çekicidir. Eski Uygurcada ise bu böceğe *bintadu kurtı* adı verilir: *k(a)ltı bintadu kurtı öz yıpıña yörgelmış teg* ‘adeta ipek böceği kendi ipine dolanmış gibi...’ (Röhrborn 1996: 1480). *Agı*’nın yazıtlar döneminden sonra kullanımının azalmasıyla Etü. *yıp*’tan türeyen *yipek* (< **yıpak*) ise en erken 11-12. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen Uygurca bir metinde *yipek tart*-(tuzak için) ip germek ’biçiminde geçer (Zieme 2016: 313, 316). Bugünkü anlamıyla ise CC’dan itibaren görülür. Günümüzdeyse Çuvaşça (*purşân*) bazı Sibirya lehçeleri (Altay, Teleüt *torko*, Tuva, Tofa *torgu*) ve Sarı Uygurca (*tawar*) haricinde *yipek* ve değişkenleri (Kzk. *jibek*, Krg. *cibek*, Kmk. *yibek*, KTat *yéfek*, Hks. *çibek* vd.) kullanılır.

⁵ *barçın* ‘altın veya gümüş sırma işlemeli ipek kumaş’ (ED: 357-358; Wilkens 2021: 143). Kökeni bilinmiyor. Toharca A *pāšim*‘ hazine ’(ED: 358) veya Eski Fars. *ebrešim* (Räsänen 1969: 63) ile ilişkisi düşünülür. Sivil Uygur belgelerinde *torku* kadar yaygınlığı yok. Ryükoku Univ, Ōmiya Kütüphanesi’nde kayıtlı (COUL no. 136 = Ot.Ry. 1109 frag. A) ticari bir mektupta Inal isimli bir kişiden Yanga isimli kişiye armağan olarak gönderilen ham ipek dolayısıyla geçer: *belekim bir erig barçın* (Moriyasu 2019: 153). DLT’de bir kaç yerde ve her cinsin kendi cinsine daha meyilli olduğunu anlatmak için kullanılan bir savda kayıtlıdır: *barçın yamağı barçinka kars yamağı karska* ‘ipeğin yaması ipekle yünün de yaması yünle olur). (DLT: 360).

⁶ *Karavaş*‘ cariye ’maddesi altında H. Rahmi Gürpınar ve R. Cevad Ulunay’ın eserlerinden iktibas edilen *karabaş* (Tietze 2021/IV:124) sözcüğünün bambaşka bir anlamı vardır. Bu *karabaş*’lar Eski Türkçe *karabaş*‘ köle’den bağımsız olarak Anadolu’da ‘çoban köpeği’, ‘mor çiçekli bir ot (Lavandula stoechas) ’ve ‘keşiş’ anlamlarıyla yeniden türetilmiştir. Gürpınar ve Ulunay’ın eserlerinde geçen *karabaş*‘ tehhül etmez manastır keşişi ’(Şemsedin Sami / Yavuzarslan 2019: 595) anlamında olup bu keşişlerin giydiği siyah cübbenin kapüşonundan dolayı bu adla anılırlar ve Cumhuriyet dönemi Türk romanında ‘evlenmemiş veya evlenmek istemeyen kişiler ’için kullanılırdı.

ifadesi ince bir bezi değil, birinci kalite pamuk kumaşı tanımlar. Dunhuang'da mağara 17'de bulunan (British Library) bir başka belge, Şaçu'da yaşayan Kuviç *açari* adlı kişiye gönderilmiş sitem yüklü bir mektuptur. Yakın bir bölgede yaşayan ailesini arayıp sormayan (*sen ogul kızığ idi mu ömez sen*) Kuviç *açari*'ye hediye (*belek*) olarak kervanla (*arkış*) gönderilen kaliteli kumaşın sıfatı bu kez özgün /y/li biçimiyledir: *arkış barır üçün anın bitig ıdtımız. bir iletü {yinke} yinçge böz şükin körü al* (Raschmann 1995: 173; Moriyasu 2019: 80). Belgelerde birinci kalite pamuktan başka kaba ve kalın pamuk kumaş için *kalın böz*, narin olanlar için *yumşak böz*, ham/işlenmemiş olanlar için *yig böz*, nakit para birimi olarak kullanılanlar için *yorık /yorır böz* (< *yori*- 'yürümek, tedavülde olmak' ibareleri kayıtlıdır (Raschmann 1995: 53-54; Matsui 2023: 117, 123, 130-131). *Bözün* giyim kuşam ham maddesi dışında ödeme aracı, vergi, harç, borç, kredi, kira, hediye, sadaka, ressam tuvali, yazı materyali gibi geniş kullanım alanları, *böz* ölçüleri, Koço (Gaochang gucheng 高昌故城) *bözi*, Solmi (Argi/Agni şehri=Yan qi 焉耆/Karasağır) *bözi* gibi üretildiği kentin adıyla anılanları Rashmann'da (1995: 40-101) ayrıntılı olarak işlendiği için burada ayrıca listelenmesi gereksizdir. İslami dönem Türkçe metinlerde *böz*, yüksek değeri olmayan pamuk kumaş, patiska gibi anlamlarla yaygınlaşır. KB'de yedi kere 'kefenlik bez' için geçer: *nerek kenç urur sen bu altun kümüş / saña teggüsi ol iki böz ülüş* (Kaçalın 2008: 1420.b) vd.⁷ DLT'deki *yamağlık böz* 'yama bezi' (370), AH'deki *sarıngu böz* 'kefenlik kumaş' (Arat 2006: 74) ve NF'deki *kefenlik böz* (Eckmann 1995: 93= 131/10) bu bağlamdadır.

böz kıymetli bir emtia olarak eski Uygurca metinlerde 'pamuk ve keten kumaş' karşılığında çok yaygındır (ED: 389; Moriyasu 2019: 213; Wilkens 2021: 193). Orta İranca *pambag* ve varyantlarının Türkçede yayılmasıyla 'kaba dokunmuş kumaş' anlamında daralır (Róna-Tas 1986: 88; Zieme 2022: 238). *Wanderwörter* kelimelerdendir. Çuvaşça *pir* biçimine dayanarak Altayik bir yerli sözcük olduğuna dair Miller'in (2005) görüşü Vovin (2018) tarafından çürütülmüştür. Nihai kökenin Eski Mısırcı olduğu düşünülür. Bu dildeki anlamı 'mumyalama işleminde cesedi sarmak için kullanılan beyazımsı yeşil bir materyal' imiş (Róna-Tas 1986: 83; Johanson 2021: 204). Türkçeye geçiş rotası kesinkes aydınlatılamıştır. Hem Türk hem de Moğol dillerinde bu sözcüğün tek heceli ve iki heceli biçimleri olması ve bu formların farklı zamanlarda ve farklı dillerden girmesi, sözcüğün tarihini karmaşıktırır. Tek heceli biçim için, aracı dilin Grekçe (βύσσος *byssos*) olduğu ve Nesturi misyonerler aracılığıyla Uygurcaya girdiğine dair Laufer'in yüz yıldan uzun zaman önceki tahmini (1919: 574) halen en popüler varsayımdır.

Ecsedy, *böz*'ün Çin'e komşu halklardan egzotik bir ticari mal, haraç veya armağan olarak geldiğini söyler. Nitekim 588'de Türk kağanı Tu-lan'ın Çin imparatoruna hediye ettiği keten kumaşı simgeleyen 勃 *p'o* (~ *po*)'nun *böz* sözcüğü olduğu kabul edilir (Ecsedy 1975: 146; Róna-Tas 1986: 80; Raschman 1995: 21). Demek ki bu sözcüğü Türkler, Uygurca metinlerden en az beş yüz yıl evvel biliyordu. O halde Proto Türkçe dönemine ait bir kültürel alıntı olduğuna dair hipotezi (Róna-Tas 2022: 71) kabul etmek gerekir. Süryani tüccar ve misyonerlerin Çin'e 6. yüzyılda veya daha önce ulaştıkları ve güçlenen Türk kabileleriyle çok yakın temaslar kurmaları (Róna-Tas 1986: 88), bu tipteki başka kültürel alıntıların da tahminimizden çok önce Türkçeye girmiş olabileceğine delalet eder.

Kumaşların renklendirilmesi için gereken boya⁸ da kervanlarda taşınan emtialar arasındadır. British Library'de Or, 8212 (179) no.suyla muhafaza edilen ticari bir mektup, dört *şing* (ykl. 1/2 litre) boya (*tört şing bodug*)'un bahsi geçen kişilere teslim edilmesi talimatını içerir (Hamilton 1986: 130; Moriyasu 2019: 82). Dunhuang'da Mağara 17'de bulunan ve Bibliothèque Nationale'de COUL no. 93 = P. ou. 6 = MOTH 30 no.suyla (Pelliot ouïgour 6) muhafaza edilen bir başka ticari mektupta bir (top) ipek kumaşlık boyanın temin edilip mektup sahibine gönderilmesi istenir: *bir torkuluk bodug alıp idgl* (Hamilton 1986: 154; Moriyasu 2019: 120-121).

bodug 'boya' (< *bodu*- 'boyamak' + -(X)g). DLT'deki kayıtlar 'parlak renk' ve 'saç boyası' için kullanıldığını da gösterir (DLT: 90, 328; ED: 302; OTWF: 184). Kök biçimi Tuv. *budu*-, Teleüt. *pudu*-, Halç. *boda*-, Yak. *butuy*-, Çuv. *pëve*- olarak diğerlerinde /y/li biçimle korunur (ESTY II: 178-179).

⁷ KB'deki *iki böz* hakkında bk. Abik 2020.

⁸ Boyaların ham maddesi hakkında belgelerde bilgi verilmez. Tang döneminde lake böceği (*Kerria lacca*), Hint kıızılağacı (*Biancaea sappan*), çivit (*Indigo*), sarı zırnık (*Orpiment*) gibi canlılar ve minerallerden elde edilen boyalar hakkında bk. Schafer 2020: 343-352.

Staatsbibliothek zu Berlin’de muhafaza edilen bir veresiye belgesinde takas sistemindeki kullanımına dair **kidiz** sözcüğüne rastlarız. Burada bir (tüccar?) bir keçeyi altı (top) pamuk kumaşla takas ettiğini, kumaşları bulunduğu yere dönünce kervana teslim edip göndereceğini bildirmektedir: *bir kidiz altı böz-ke altım birle barmış arkış yanmış-ta altı böz birip ıdurmen* (Yamada 1993: 89-90=Lo06; Rashmann 1995: 82).

kidiz‘ keçe ’(ED: 707; TMEN III: 1696, WOT: 543-545) Eski Uygurcada *uyukluk kidiz* çizmelik/çoraplık keçe ’(ED: 271; OTWF: 241) gibi tek tük örnekte karşımıza çıksa da DLT’deki kayıtlar gündelik hayattaki etkinliğini göstermeye yeter: *kidizlik yün*‘ keçe yapmak için hazırlanan yün’; *kedüklük kidiz*‘ yağmurluk yapmak için hazırlanmış keçe ’(DLT: 222, 223, ED: 271). Ayrıca Türklerin keçeyi dövmeler yaparak kaplan derisi gibi nakışladıklarını, üzerinde biriken güveleri ayıklamak için silkelediklerini yine KM’den öğrenmekteyiz: *ol kidizni esriledi; ol kidizni küyeledi*. Tazeliği gitmiş ve keçe gibi olmuş kavuna *kidizgek kagun* denirmiş. Keçeyi sık dikişle teyellemek için *sırı-* eylemi kullanılırdı: *ol ol kidizni sırdı* (DLT: 138, 442, 461, 482). Kutadgu Bilig’de günlük yaşamda en fazla kullanılan gıda ve ev eşyalarının sıralandığı bir dizede görürüz: *kımız süt ya yüng yag ya yogrut kurut yadım ya kidiz hem erej ewke tut* (Kaçalın 2008: 4442. beyit). Kaşgarlı’nın Oğuzca kaydıyla verdiği *keçe* Oğuzca (TTü., Az. *keçe*, Tkm. *keçe*), Halaçça (*kêçê*) ve Çuvaşçada (*kěše, kěśše*) korunur. Diğer lehçelerde ise *kidiz*’den gelişen varyantlar kullanımdadır: Tat. *kiyěz*, Bşk. *kěyěz*, Kzk., Krg., KBlk., Kklp., Kum., Nog. *kiyiz*, Uyg., Özb. *kigiz*, Hks. *kīs*, Alt. *kiyis*, Tuv. *kidis*, Şor. *kiis*, SUyg. *kıkıs* (Nugteren-Roos 2006: 103; Eren 2020: 279; EDAL: 846).

Sonuç

Kervan taşımacılığında, varış menziline ilgili kişi veya kurumlara satılmak, takas veya hediye edilmek üzere taşınan ticari ve kişisel ürünlerin söz varlığına dair örnekler sunduk. Bunlar ağırlıklı olarak pratik ev araç gereçleri ve giyim-kuşam ham maddelerinin adları olarak belirginleşti. Yapılacak daha detaylı çalışmalar, *yıpar*‘ koku, parfüm’ örneğindeki gibi bambaşka alanlara dair söz varlığını da ortaya çıkaracaktır. Söz varlığının salt yerli (Türkçe) olmadığını gördük. Kökeni belirsiz ve alıntı sözcükler de var, ki bu Eski Türklerin çok dilli ve kültürlü halklarla yoğun ticari ilişkiler kurmalarının doğal bir sonucudur.

Kuşkusuz kervan emtiasının söz varlığı salt yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir. Belgelerde at (*at*), deve (*teve*), yük hayvanları (*kölük*), soğan (*kuçgıntı / kuçgundı*), yabani soğan (*yava / yupa*) kuru üzüm (*kurug üzüm*), kayısı (*erük*), armut (*murut*), badem (*badam*), hünnap (*çupagan*), arpa (*arpa*), susam (*künçit*), ardıç tohumu, sirke (*sirke*), hıyar turşusu (*sirke xyar* < Far. *xiyār*), pantolon (*üm*), yastık (*yastuk*), at eyeri altına konan mendil (*üçürgü*) gibi çok çeşitli bir ürün ve mal yelpazesıyla karşı karşıyayız. İhtiyaçlar elbette giyim-kuşam, yiyecek-içecek, binek hayvanı ve köleden ibaret değildi. Budist ritüeller için dindar kişilerin talep ettiği ilah heykelleri, resimleri (*soo, körk*) ve bunların kalıpları (*yañ*), çan (*çañ*) ve ayinlerde kullanılan başka araç gereçler (*vajra* vd.) de kervanlara yükleniyordu. Bunların yanı sıra, kervancı ve yolcuların yol azıkları (*azuklık*) taşınan ürünler arasındaydı. Azık sadece yolcular için değil, yola revan olan hayvanlar için de elzemdi. Dolayısıyla un (*men*), et (*et, baltır, boguz at*), peynir (*agarça*), buğday (*tarıg, bugday*), mısır (*üyür*), arpa (*arpa*), elma kavutu (*alıma talkanı*), şarap (*bor*), alkollü sert içkiler (*arakı*), üzüm vs. şurubu (*tuşab*), genel olarak yiyecek (*aş*) ve meyve (*yemiş*), azığın yükleneceği eşek (*eşgek*) ve daha niceleri de kervanlara eşlik etmek zorundaydı⁹.

Son olarak birbirinden ayrı düşmüş aile üyelerinin, dost ve akrabaların, din kardeşlerinin birbirine yazdığı mektupların (*bitig*) ve bu mektupların temel malzemesi kağıdın da *arkış*lara yüklendiğini, hatta *arkış*’ın metonimik olarak ‘mektup’ anlamına geldiğini hatırlatmak gerek.

Kaynaklar:

1. Abik, Deniz (2020). “Kutadgu Bilig’de iki böz ‘iki bez’ Üzerine”: *Semih Tezcan Kitabı*, Editörler: Emine Yılmaz, Nuran Tezcan, Nurettin Demir, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 99-106.
2. Ağca, Ferruh (2021). *Dillik Ölçütlere Göre Eski Uygurca Metinlerin Tarihlendirilmesi*, Ankara: TDK Yayınları.

⁹ Detaylar için bk. Matsui 2023: 32, 37, 38 vd.

3. Arat, Reşit Rahmeti. (2006). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükeki. Atebetü'l-Hakâyık* (3. baskı), Ankara: TDK Yayınları.
4. Boeschoten, Hendrik E.-O'Kane, J. (2015). *Al-Rabghūzī. The Stories of the Prophets. Qışaş al-Anbiyā': An Eastern Turkish Version*, (Second Edition), volume 1, Text-Editon, Brill.
5. Clauson, Sir Gerard (1975). *Turkish and Mongolian Studies*, London.
6. Clauson, Sir Gerard (1975). "The foreign elements in early Turkish": *Researches in Altaic languages*, Bibliotheca Orientalis Hungarica XX, 43-49.
7. DLT= Ercilasun, Ahmet B.-Akkoyunlu Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
8. Doerfer, Gerhard (1993). *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
9. Eckmann, J. (1995). *Nehcü'l-Ferâdis, Uşmağların Açık Yolu, Cennetlerin Açık Yolu II. Metin*, (Hızl.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yayınları;
10. Ecsedy, Hilda (1968). "Trade-and-war Relations between the Turks and China in the Second Half of the 6th Century": *Acta Orientalia Hungarica* 21, 131-80.
11. Ecsedy, Hilda (1975). "Böz-An Exotic Cloth in the Chinese Imperial Court". *Altorientalische Forschungen*, 145-153.
12. ED= Clauson, Sir Gerard (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford.
13. EDAL: Starostin, Sergey-Dybo, Anna.-Mudrak, Oleg eds. (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Brill.
14. Erdal, Marcel (1979). "The Chronological Classification of Old Turkic Texts": *CAJ* 23, 151-175.
15. Eren, Hasan (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
16. ESTY I= Sevortyan, E. V. red. (1974). *Etimologičeskiy slovar 'tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na glasne*, Moskva: Nauka.
17. ESTY II: Sevortyan, E. V. red. (1978). *Etimologičeskiy slovar 'tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi B*, Moskva: Nauka.
18. ESTY IV: Levitskaya, L. S. red. (1989). *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi C J, Y*, Moskva: İzdatel'stvo "Nauka
19. ESTY VII: Dıbo, Anna V. (2003). *Etimologičeskiy slovar 'tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskie i mejtyurkskie osnovı na bukvi L, M, N, P, S*, Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Yazıkoznaniya.
20. GOT= Erdal, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
21. Hamiton, James Russel (1986). *Manuscripts Ouïgours de IXe-Xe Siècle de Touen-Houang*, Peeters: Paris, 1986.
22. Hamilton, James Russel- Beldiceanu, N. (1968). "Recherches autour de 'qars,' nom d'une étoffe de poil": *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 31-2, 330-346.
23. Johanson, Lars (2021). *Turkic*, Cambridge University Press.
24. Kabadayı, Osman (2024). *Kazakça At Koşum Takımları. Tarihî Karşılaştırmalı Söz Varlığı İncelemesi*, Paradigma.
25. Kaçalın, Mustafa Sinan (2008). *Yûsuf Has Hâcib: Kutadgu Bilig, Metin*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78447/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html>).
26. Kaçalın, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, Ankara: TDK Yayınları.
27. Khabtagaeva, Bayarma (2019). *Language contact in Siberia: Turkic, Mongolic, and Tungusic loanwords in Yeniseian*, Leiden-Boston: Brill.
28. Laufer, Bertold (1919). *Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran with Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products*, Chicago.
29. Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*, compiled by Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin and Ferdinand D. Lessing, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
30. Matsui, Dai (2023). *Old Uigur Administrative Orders from Turfan*, Brepols.
31. Mau-tsai, Liu (1958). *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost- Türken (T'u-küe)*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
32. Miller, Roy A. (2005): "Turkic böz 'fabric 'in Korea and Japan": *Studia Turcologica Cracoviensia*, No 10, 279-287.
33. Moriyasu, Takao (2019). *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*, Brepols.
34. Nugteren, Hans-Roos, Marti (2006). "Prolegomena to the classification of Western Yugur": *Exploring the Eastern frontiers of Turkic*, Edited by Marcel Erdal ve Irina Nevskaya, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 100-130.

35. OTWF= Erdal, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
36. Raschmann, Simone-Christiane (1995). *Baumwolle im türkischen Zentralasien*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
37. Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
38. Róna-Tas, András (1986). “Böz in the Altaic World”: *Language and history: contributions to comparative altaistics*, Szeged, 80-88.
39. Róna-Tas, András (2022). “The reconstruction of Proto-Turkic and the genealogical question”: *The Turkic Languages*, Edited by Lars Johanson and Éva Á. Csató, Routledge, 60-74.
40. Röhrborn, Klaus (1996). *Xuanzangs Leben und Werk. Teil 5. Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII*, Wiesbaden: Harrassowitz.
41. Schwarz, H. G. (1992). *An Uyghur-English Dictionary*, Western Washington University.
42. Schafer, Edward (2020). Semerkand’ın Altın Şeftalileri. Göktürkler ve Uygurlar Döneminde Uluslararası Ticaret (çeviren Serkan Acar), İstanbul: Selenge.
43. Schönig, Claus (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
44. Stachowski, Marek (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
45. Tieshan, Zhang-Zieme, Peter (2012). “A terminology list in Old Uigur”: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 65, No. 3, 261-270.
46. Tietze, Andreas (2021). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, III. cilt, F-J, Editörler: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara: TÜBA
47. Tietze, Andreas (2021). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, IV. cilt, K-L, Editörler: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara: TÜBA.
48. TMEN= Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Bd. I–IV, Wiesbaden.
49. Togan, İsenbike (2016). “Niri Kağan ve Bizans ilişkileri”: *#tarih Dergisi*, Aralık 2016, 114.
50. TDDS: *Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlüğü*, I tom, A-Ž, Aşgabat 2016: Ylym. TS= Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayınları (<https://sozluk.gov.tr>).
51. TTS= *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VIII* (1995-1996), Ankara: TDK Yayınları.
52. Uçar, Erdem (2018). “Bilge Kagan (Doğu 41) Yazıtındaki NlñTYn İbaresini Üzerine”: *Journal of Old Turkic Studies*, Vol. 2/1, 67-83.
53. UW= Röhrborn, Klaus (1977), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen texte aus zentralasien, Lieferung I, a-agrıg*, Wiesbaden: Steiner.
54. Vovin, Alexander (2018). “Fabrication of Turkic böz 'fabric' in Japan and Korea”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Volume 71 (3), 263 – 284.
55. Vaissière, Étienne de la (2005). *Soğdian traders: a history* (translated by James Ward), Leiden: Brill.
56. Wilkens, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch-Deutsch-Türkisch. Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
57. WOT= Róna-Tas, András-Berta, Árpád (2011). *West Old Turkic: Turkic loanwords in. Hungarian*, 2 volumes, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
58. Yamada, Nabuo, (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte* = 『ウイグル文契約文書集成』 (Uigurubun keiyaku monjo shūsei), J. Oda-P. Zieme-H. Umemura-T. Moriyasu (eds.), 3 vols., Osaka.
59. Yavuz, Kemal-Yavuz, Orhan (2016). *Muhibbî Divânı. Bütün Şiirleri. İnceleme-Tenkitli Metin*, 2. cilt, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
60. Yavuz, K. (2007). *Gülşehri’nin Mantıku’t-tayr’ı (Gülşen-nâme). Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*, 2 Cilt, Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10686,metinpdf.pdf?0>)
61. Yavuzarslan, Paşa (2019). *Kamus-ı Türkî. Şemseddin Sami*, Ankara: TDK Yayınları.
62. Yıldız, Hüseyin (2016). “Türkçede kap olacak ikilemesi üzerine”: XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı bildirileri kitabı, 26-27 Eylül 2016 Budapeşte, Ankara, 28–40.
63. Zieme, Peter (2016). “Some Data on Old Uigur Traps”: *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis* 133, 309–318.
64. Zieme, Peter (2022). “Baumwolle und Indigo”: *Historical Linguistics and Philology of Central Asia Essays in Turkic and Mongolic Studies*, Edited by Bayarma Khabtagaeva with the assistance of Zsuzsanna Olach, Leiden-Boston: Brill, 238-248.

ORTAQ KÖKLƏRDƏN ORTAQ GƏLƏCƏYƏ UZANAN DİL VƏ MƏDƏNİ BİRLİK (AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALQLARI NÜMUNƏSİNDƏ)

Açar sözlər: *mədəni irs, Azərbaycan–Özbəkistan əlaqələri, türk dünyası*

Keywords: *cultural heritage, Azerbaijan–Uzbekistan relations, Turkic world*

Ключевые слова: *культурное наследие, азербайджано-узбекские отношения, тюркский мир*

Mədəni irs xalqların tarixi yaddaşını, dünyagörüşünü və milli kimliyini formalaşdıran amillərdəndir. Azərbaycan və Özbəkistan xalqları arasında mövcud olan mədəni yaxınlıq əsrlər boyu formalaşmış ortaq zəngin ənənələrə və bədii-estetik dəyərlərə söykənir. Bu irsin qorunması dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri kimi Heydər Əliyev dövründə məqsədyönlü xarakter almışdır.

Azərbaycan və özbək xalqları arasında ortaq mədəni irs klassik ədəbiyyatda özünü aydın şəkildə göstərir. Türk dünyasının görkəmli ədəbi siması Əlişir Nəvai ümumtürk ədəbi fikrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun əsərlərində türkdilli xalqların ortaq estetik dəyərləri, humanist ideyaları və zəngin mənəvi dünyası əks olunaraq ümumi mədəni identikliyin formalaşmasına xidmət edir.

Nizami Gəncəvi və Füzuli kimi Azərbaycan klassikləri Şərq və türk ədəbiyyatının ortaq xəzinəsinə daxil olan, universal məzmun və yüksək bədii dəyər kəsb edən əsərlər yaratmışlar. Bu ədəbi irs xalqlar arasında mənəvi körpü rolunu oynayaraq ortaq mədəni dəyərlərin qorunmasına səbəb olmuşdur.

Görkəmli ədiblərin əsərləri Azərbaycan və Özbəkistanda elmi müstəvidə geniş şəkildə araşdırılır. Məsələn, Nəvainin yaradıcılığı Azərbaycanda filoloji tədqiqatların əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir, Nizami və Füzulinin əsərləri isə Özbəkistanda elmi və tədris prosesində aparıcı yer tutur. Bu qarşılıqlı elmi maraq ortaq mədəni irsin davamlılığını təmin edən əsas amillərdən hesab olunur.

Ortaq mədəni irsin ən canlı nümunələrindən biri dastan və folklor ənənəsidir. Azərbaycan xalqının məşhur eposu Kitabı-Dədə Qorqud ilə özbək folklorunun ən parlaq nümunəsi “Alpamış” dastanı arasında süjet quruluşu, qəhrəmanlıq motivləri və ailə dəyərləri baxımından diqqətəlayiq paralellər müşahidə olunur. Hər iki dastan xalqların tarixi yaddaşını, sosial münasibətlər sistemini və mənəvi dünyasını əks etdirən mühüm mədəni mənbə kimi çıxış edir. Bu eposlarda qəhrəmanlıq, vətənə sədaqət, ailəyə bağlılıq, ədalət və mənəvi bütövlük kimi ortaq türk dəyərləri ön plana çıxarılır. Məhz bu dəyərlərin oxşarlığı Azərbaycan və özbək xalqlarının mədəni yaddaşının eyni köklərə əsaslandığını təsdiqləyir və onların ortaq mənəvi irs üzərində formalaşdığını göstərir.

Dil faktoru Azərbaycan və özbək xalqları arasında mədəni yaxınlığın mühüm göstəricilərindəndir. Hər iki xalqın dilləri türk dilləri ailəsinə mənsub olub ortaq leksik fona, grammatik quruluşa və semantik baxımından oxşarlıq təşkil edir. Bu dil yaxınlığı xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırır, ədəbi və elmi əlaqələrin inkişafına kömək edir. Klassik və müasir ədəbiyyat nümunələrinin qarşılıqlı tərcüməsi, ortaq terminoloji bazanın formalaşması və elmi tədqiqatların genişlənməsi dil birliyinin mədəni integrasiyada mühüm rol oynadığını sübut edir. Dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı ortaq tarixi yaddaş, milli kimlik və mədəni dəyərlərin daşıyıcısı kimi Azərbaycan və özbək xalqlarını birləşdirən şərtlərdəndir.

Azərbaycan və özbək xalqlarının ortaq mədəni irsinin digər istiqamətlərindən biri də musiqi və qeyri-maddi mədəni dəyərlərdir. Azərbaycan musiqi irsinin zirvəsi olan Muğam sənəti ilə özbək musiqi mədəniyyətinin əsası olan “Şaşmaqom” ənənəsi struktur quruluş və fəlsəfi məzmun baxımından oxşardır. Hər iki musiqi sistemi dərin emosional ifadə, zəngin lad-melodiya quruluşu və ifağının yaradıcılıq azadlığı ilə seçilir. Qeyd etmək lazımdır ki, həm muğam, həm də şaşmaqam UNESCO tərəfindən bəşəriyyətin qeyri-maddi mədəni irsi kimi tanınmışdır. Bu fakt Azərbaycan və özbək xalqları arasında mədəni yaxınlığın beynəlxalq səviyyədə qəbul olunduğunu və qiymətləndirildiyini göstərir.

Azərbaycan və özbək xalqlarını birləşdirən ən mühüm mədəni elementlərdən biri də Novruz bayramıdır. Bu qədim bayram hər iki ölkədə dövlət səviyyəsində qeyd olunur və UNESCO tərəfindən bəşə-

riyyətin qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilmişdir. Novruz yalnız təbiətin oyanışını torpaq, su, od və hava kultları əsasında formalaşmış qədim inanclar sistemini, yenilənmə ideyasını, ailə birliyini və sosial həmrəyliyi özündə birləşdirir. Bu bayram çərçivəsində həyata keçirilən mərasimlər və ənənələr Azərbaycan və özbək xalqlarının ortaq mədəni yaddaşını və mənəvi dəyərlər sistemini əyani şəkildə əks etdirir.

Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində mədəni irsin qorunması və türk dünyası ilə əlaqələrin gücləndirilməsi məqsədyönlü addımlarla müşayiət olunmuşdur. 1990-cı illərdən etibarən Azərbaycan türkdilli dövlətlərlə mədəni əməkdaşlığın əsaslarını formalaşdırmağa başlamış və Özbəkistanla münasibətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ölkədə türk dünyasına həsr olunmuş beynəlxalq konfranslar, ədəbi yubileylər və mədəniyyət günləri təşkil edilmiş, ortaq mədəni irsin tanınması və təbliği üçün geniş imkanlar yaradılmışdır. Nizami Gəncəvi və digər klassiklərin irsi beynəlxalq səviyyədə təqdim olunaraq, Azərbaycan ədəbiyyatının türk dünyasında, xüsusən də Orta Asiya nüfuzunun artmasına töhfə vermişdir.

Elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığın inkişafı da bu prioritet istiqamətlərdən biri olmuşdur. Universitetlərarası əlaqələrin genişləndirilməsi, tələbə və müəllim mübadiləsi proqramlarının təşkili, ortaq elmi layihələrin həyata keçirilməsi mədəni irsin akademik səviyyədə öyrənilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından vacibdir. Həyata keçirilən siyasət nəticəsində Azərbaycan öz milli mədəni irsini qorumaqla bərabər onu türk dünyasının ümumi mədəni xəzinəsinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi təqdim etməyə nail olmuşdur.

Bu gün Azərbaycan və Özbəkistan arasında mədəni əməkdaşlıq yeni mərhələyə qədəm qoymuş və daha sistemli xarakter almışdır. Hər iki ölkənin paytaxtlarında qarşılıqlı mədəniyyət günlərinin keçirilməsi xalqlar arasında mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsinə kömək edir. Klassik ədiblərin yubileyləri ortaq qeyd olunaraq ümumtürk ədəbi irsinin birgə təbliği həyata keçirilir.

Filoloji və kulturoloji istiqamətlərdə ortaq elmi tədqiqatların aparılması, akademik əməkdaşlığın genişlənməsi və birgə layihələrin reallaşdırılması mədəni irsin elmi əsaslarla öyrənilməsinə imkan yaradır. Gənc nəslin milli-mədəni dəyərlər ruhunda tərbiyə olunması məqsədilə müxtəlif təhsil və mədəniyyət layihələrinin həyata keçirilməsi ortaq kimlik şüurunun formalaşdırılmasında xüsusi rol oynayır.

Klassik ədəbiyyat, zəngin folklor ənənələri, musiqi irsi və ənənəvi bayramlar Azərbaycan və özbək xalqlarının mədəni irs birliyinin əsas sütunlarını təşkil edir. Heydər Əliyev xalqlar arasında ortaq irsin qorunması və beynəlxalq müstəvidə tanınmasına şərait yaratmışdır.

Ortaq mədəni irs gələcək əməkdaşlığın, mədəni integrasiyanın və ümumtürk birliyinin ideoloji və mənəvi əsasını təşkil edən strateji dəyər kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. UNESCO. (2008). Intangible Cultural Heritage Lists
2. <https://president.az>
3. <https://www.turkicstates.org>

İlhamə İsgəndərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZMİN MƏDƏNİ VƏ ETNİK MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINDA ROLU

Açar sözlər: mədəni müxtəliflik, etnik müxtəliflik, immiqrant, milli-mənəvi dəyərlər

Keywords: cultural diversity, ethnic diversity, immigrant, national moral values

Ключевые слова: культурное разнообразие, этническое разнообразие, иммигрант национальные моральные ценности.

Bildiyimiz kimi, multikulturalizm bir dövlət, cəmiyyət daxilində çoxmədəniyyətliyin mövcudluğunu bildirən nəzəriyyə və ideologiyadır. Lakin bəzən bu terminə dövlətin mədəniyyət siyasəti haqqında köhnəlmiş təsəvvürləri əks etdirən bir termin kimi də yanaşırlar. Bu kontekstdən yanaşıldıqda mədəni müxtəliflik etnik müxtəlifliyin sinonimi kimi başa düşülür və eyni zamanda milli dövlət haqqında ənənəvi təsəvvürlərin iflasını göstərir.

Multikulturalizm müasir cəmiyyətin etnomilli problemlərinin həllinin mümkün variantı kimi son illər tez-tez müraciət olunan mövzulardan biridir. Başqa mədəniyyətlərə mənsub olan insan qruplarının, xüsusi ilə də immiqrantların qərb cəmiyyətinə uyğunlaşması və inteqrasiyasının bəzi təcrübəsi mövcuddur. 60-cı illərdən başlayaraq bəzi qərb ölkələrində immiqrantlara münasibətdə diferensiasiya və assimilyasiya adlanan yanaşmaların mövcudluğunu qeyd etmək lazımdır ki, bunlardan birincisi siyasi cəmiyyətdə müxtəlif etnomədəni qruplar arasında səlis sərhədlərin saxlanması və onlara müstəqil icmalar kimi yanaşılmasını və hörmət edilməsini nəzər tutur, digər isə immiqrantlara yaşadıkları cəmiyyətdəki mövcud sosial-mədəni davranış modellərini qəbul etdirməklə, onların yerli cəmiyyətə inteqrasiyasına nail olmaq məqsədi daşıyır. [2,s125] Belə bir siyasət əsasən immiqrantların övladlarına olan münasibətdə özünü daha aydın göstərir. Belə ki, onlar məktəbəqədərki tədris müəssisələrini bitirdikdə yerli cəmiyyətdəki həmyaşıdlarından heç bir fərq qoyulmur.

Multikulturalizmə müxtəlif mədəniyyətlərin bərabər hüquqlu inkişafına, ictimai həyatın bütün sahələrində müxtəlif əhali qruplarına münasibətdə ayrı seçkiliyin aradan qaldırılmasına yönəlmiş ideya və fəaliyyətlərin kompleksi kimi də yanaşırlar. Belə bir yanaşma Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2010-cı il oktyabr ayında Bakıda keçirilmiş Beynəlxalq Humanitar Forumdakı çıxışında öz əksini tapmışdır və qeyd etmişdir ki, multikulturalizm başqa xalqın nümayəndəsinə hörmət, başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə, bütün xalqları birləşdirir.

Təsədüfi deyil ki, Azərbaycanda müşahidə edilən tolerantlıq milli-mənəvi dəyərlər sistemindən, düşüncə tərzindən qaynaqlanır. Belə ki bir sıra bəstəkarların öz əsərlərində xristianlığa aid olan rəmzlərin yanaşı işlənməsinə tez-tez rast gəlinir. Bu gün Mədəniyyətimizin bu inkişaf səviyyəsinə çatmasında Azərbaycanda yaşayan bütün etnosların, etnik qrupların töhfəsi danılmazdır. Ədəbiyyatda indi də etnik mədəniyyət anlayışına rast gəlmək olur ki, bu daha çox mədəniyyətin etnik köklərini araşdırmaq vacibliyi ilə əlaqədardır. Xalq (folklor) mədəniyyəti adlandırılan kiçik etnik qrupların mədəniyyətinin əsas elementləri olan adət-ənənələr,ayınlar, bayramlar həmin xalqın yaddaşında, sifahi nitqində qorunub saxlanılır. Qan qohumluğu ilə müəyyənləşən etnik

Növə xas mədəniyyətlərdən fərqli olaraq milli mədəniyyət daha böyük məkanda yaşayan

Qohumluq əlaqələrinə malik olmayan insanları birləşdirir.

Bu gün Azərbaycan dünyada azlıq və çoxluğun fərqlərinin hiss edilmədiyi ölkələr sırasında ilk yerlərdən birini tutması göz önündədir. Respublikamız tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi məqsədilə həm beynəlxalq, həm də milli səviyədə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq sferada nüfuzunu artırmaqdan savayı, xalqımızın milli həmrəyliyinə daha da möhkəmləndirir və ölkəmizi mədəniyyətləri birləşdirən məkan kimi beynəlxalq aləmə təqdim edir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin müdrik siyasəti nəticəsində ölkəmizdə millətlərarası sülh və anlaşma daha da inkişaf etmiş, etnoslar, xalqlar arasında hər hansı bir münəqişə konflikt ehtimalı birdəfəlik aradan qaldırılmışdır.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, mədəni müxtəlifliyin əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, hal hazırda cənab Prezident İlham Əliyev tərəfində uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. Sevdə Əliyeva. “ Müasir Beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəniyyətlərin rolu” Bakı - “ Sabah ” - 2016 ,335 s.
2. Müasir Beynəlxalq Münasibətlər sistemində mədəniyyətlərin rolu. Bakı -“ Sabah ” -216 , 335 S

DEVELOPMENT TRENDS OF MODERN UZBEK LITERATURE

Keywords: *development trends, independence period, artistic thinking, national identity, literary process, stylistic innovation, modern prose, individualism, poetry, drama.*

Açar sözlər: *inkışaf meylləri, müstəqillik dövrü, bədii təfəkkür, milli kimlik, ədəbi proses, üslubi yenilik, müasir nəsr, fərdiyyətçilik, poeziya, dram*

Ключевые слова: *тенденции развития, период независимости, художественное мышление, национальная идентичность, литературный процесс, стилистические инновации, современная проза, индивидуализм, поэзия, драма*

Modern Uzbek literature has entered a new stage of development since the years of independence, undergoing significant changes in both content and form. Transformations in socio-political life, the revival of national values, and the influence of global cultural processes have had a direct impact on the development of literature. As a result, the human factor—along with inner experiences, freedom of thought, and individual worldview—has come to the forefront of artistic creation.

Today, a new generation of writers is emerging in Uzbek literature. While continuing the traditional literary heritage, they strive to explore modern styles and forms. In the fields of prose, poetry, and drama, new artistic perspectives, experimental approaches, and processes of genre synthesis are being observed.

This work analyzes the development trends of modern Uzbek literature, its main directions and artistic features, and highlights important changes in the literary process.

The development trends of modern Uzbek literature are manifested in several important directions. First of all, during the period of independence, the ideological content of literature underwent fundamental renewal. The previously dominant ideological views were replaced by a focus on the individual, his inner experiences, and the depiction of his spiritual world. In this process, individualism, freedom of thought, and the open expression of life realities have become more prominent in literary works.

In modern prose, realism and psychological analysis have deepened. Writers strive to portray the human psyche in its complex and contradictory states. For example, in the works of O'tkir Hoshimov and Erkin A'zam, social issues are revealed through the fate of ordinary individuals. Their творчество demonstrates a tendency to convey deep meaning through simple, folk-style language.

In poetry, a new artistic way of thinking has emerged, with an increase in free verse, symbolic expressions, and philosophical reflection. In the works of Abdulla Oripov and Erkin Vohidov, national spirit, patriotism, and human values are expressed in a modern interpretation. At the same time, experimental styles and unconventional expressive means are widely used by the new generation of poets.

In the field of drama, there has also been an increasing tendency to bring social issues to the stage and to depict conflicts between the individual and society. In modern dramas, real-life events, contemporary problems, and human relationships occupy a central place.

Another important trend is the influence of globalization. Contemporary writers, drawing on the experience of world literature, are expanding the possibilities of national literature. This, in turn, contributes to the integration of Uzbek literature into the international arena.

A number of scientific studies have been conducted on the development trends of modern Uzbek literature, in which the content-related and formal innovations of the literary process are highlighted based on clear evidence.

In scientific sources devoted to the history of Uzbek literature, the post-independence period is considered as a distinct stage. These studies emphasize that, as a result of the disappearance of ideological restrictions in literature, creative freedom has expanded and attention to the individual has increased. For example, in scholarly articles devoted to the analysis of modern prose, the works of O'tkir Hoshimov are cited as evidence, illustrating how the life of ordinary people, their inner experiences, and social issues are presented in a realistic manner.

In studies on the works of Erkin A'zam, it has been scientifically analyzed that psychologism has intensified in modern prose, with particular attention paid to revealing the inner world of characters. This demonstrates the deepening of artistic thinking in contemporary literature.

In studies conducted in the field of poetry, the works of Abdulla Oripov and Erkin Vohidov are presented as key examples. Researchers emphasize that ideas such as national pride, patriotism, and humanism are artistically expressed in their poems in accordance with the demands of the new era. In particular, the increasing use of free verse and philosophical reflection is considered an important feature of modern poetry.

The analysis of scientific literature shows that the main development trends of modern Uzbek literature—creative freedom, the deepening of psychological depiction, the harmony of national and universal ideas, and the renewal of artistic forms—are substantiated through specific works and the творчество of writers.

In the literary process, increased attention to the individual, along with a deep portrayal of inner experiences and the spiritual world, has become one of the main directions.

In modern prose, poetry, and drama, artistic thinking has expanded, and new styles and forms have emerged. In this process, the works of writers such as O'tkir Hoshimov, Erkin A'zam, Abdulla Oripov, and Erkin Vohidov serve as important evidence. In their творчество, national and universal elements are harmonized, and the problems of the time are deeply reflected in an artistic manner.

It is also observed that genre synthesis, experimental approaches, and the influence of global literary processes are increasing in literature. This creates a foundation for the development of Uzbek literature not only on a national level but also on an international scale.

In general, modern Uzbek literature stands out for its diversity, ideological depth, and artistic innovations, demonstrating strong potential for consistent development in the future.

References:

1. O'tkir Hoshimov. Works of the World. – Tashkent: Gafur Ghulam Publishing House of Literature and Art, 2018.
2. O'tkir Hoshimov. Between Two Doors. – Tashkent: Gafur Ghulam Publishing House of Literature and Art, 1986.
3. Erkin A'zam. Selected Works. – Tashkent: Sharq Publishing House, 2010.
4. Abdulla Oripov. Selected Poems. – Tashkent: Gafur Ghulam Publishing House, 2001.
5. Erkin Vohidov. Selected Works. – Tashkent: Sharq Publishing House, 2000.
6. History of Modern Uzbek Literature. – Tashkent: Fan Publishing House, 2018.
7. History of Uzbek Literature (20th–21st Centuries). – Tashkent: O'qituvchi Publishing House, 2019.
8. Problems of Modern Uzbek Literature. – Tashkent: Akademnashr, 2020.

Könül Şxəliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

TÜRK DÜNYASI İLƏ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASI

Açar sözlər: *Türk dünyası, siyasət, əməkdaşlıq, mədəni integrasiya.*

Keywords: *Turkic World, politics, cooperation, cultural Integration.*

Ключевые слова: *Тюркский мир, Политика, сотрудничество, культурная интеграция.*

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində türk dünyası ölkələri arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi mühüm strateji istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan türk dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafına yönəlmiş ardıcıl və məqsədyönlü addımlar atmışdır. Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “Biz bir millət, iki dövlətlik” prinsipi Azərbaycan ilə Türkiyə arasında münasibətlərin əsasını təşkil edir. Bu fikir təkcə iki dövlət arasında deyil, bütövlükdə türk dünyası ölkələri arasında birliyin və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən mühüm

ideoloji əsasdır. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar da göstərir ki, Heydər Əliyevin türk dünyası ilə bağlı strategiyası uzunmüddətli perspektivə hesablanmış və kompleks xarakter daşıyır. [1] Türk dünyası ilə əlaqələrin inkişafı məqsədyönlü siyasi kursun nəticəsi kimi formalaşmışdır. Bu yanaşma göstərir ki, Heydər Əliyevin fəaliyyəti yalnız dövrün tələblərinə cavab verməklə kifayətlənməmiş, eyni zamanda gələcək əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində də mühüm rol oynamışdır. XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində türk dövlətləri arasında münasibətlərin yeni mərhələyə qədəm qoyması bir sıra siyasi liderlərin uzaqgörən fəaliyyəti ilə bağlı olmuşdur. Bu baxımdan Heydər Əliyevin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan regionda mühüm geosiyasi aktora çevrilməklə yanaşı, türk dünyasının integrasiyasında fəal iştirak edən dövlət kimi çıxış etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev türk dövlətləri ilə əlaqələrin inkişafını xarici siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Bu siyasət çərçivəsində müxtəlif səviyyəli görüşlər, beynəlxalq tədbirlər və qarşılıqlı əməkdaşlıq layihələri həyata keçirilmişdir. Xüsusilə, ortaq dil, mədəniyyət və tarix amilləri bu əlaqələrin möhkəmləndirilməsində əsas vasitə kimi çıxış etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə türk dövlətləri arasında siyasi dialoqun intensivləşdirilməsi, iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi və mədəni əlaqələrin dərinləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Bu proseslər nəticəsində qarşılıqlı etimad mühiti formalaşmış və uzunmüddətli tərəfdaşlığın əsası qoyulmuşdur. Məhz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət yalnız mövcud münasibətlərin inkişafına deyil, həm də gələcək integrasiya proseslərinin sürətlənməsinə xidmət etmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin türk dünyası ilə əlaqələrin inkişafına yönəlmiş siyasəti Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən addımlar türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, ortaq mədəni və tarixi dəyərlərin qorunması və qarşılıqlı etimadın formalaşdırılması istiqamətində mühüm nəticələr vermişdir. Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinə türk dünyasında integrasiya və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanaraq, yalnız siyasi münasibətlərin deyil, həm də iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafını təmin etmişdir. Onun uzaqgörən strategiyası nəticəsində Azərbaycan türk dövlətləri arasında etibarlı tərəfdaş və dialoq platforması kimi tanınmışdır. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin fəaliyyətini tədqiq edən mənbələr göstərir ki, onun siyasəti sistemli, məqsədyönlü və uzunmüddətli perspektivə əsaslanmışdır. Bu yanaşma sübut edir ki, Heydər Əliyevin irsi yalnız dövrünün tələblərinə cavab verməyib, həm də gələcək nəsillər üçün türk dünyası ilə əməkdaşlıq modelinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H. (2003). Azərbaycanın müasir dövlətçilik inkişafı və təhsil siyasəti. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Məmmədov, F. (2015). Azərbaycan və türk dünyası: tarix və müasirlik. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.

Lalə Rüstəmovə

Mingəçevir Dövlət Universiteti
ORCID: 0000-0001-7542-6215

A CORPUS-BASED STUDY OF PHRASEOLOGICAL VARIABILITY IN ENGLISH DISCOURSE USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Açar sözlər: *Frazeologiya; Frazеоложи вариативлик; İngilis diskursu; Korpus dilçiliyi; Süni intellekt; Təbii dil emalı; Çoxsözlü ifadələr; Dil variativliyi; Diskurs analizi; Hesablama dilçiliyi*

Keywords: *Phraseology; Phraseological Variability; English Discourse; Corpus Linguistics; Artificial Intelligence; Natural Language Processing; Multi-word Expressions; Linguistic Variation; Discourse Analysis; Computational Linguistics*

Ключевые слова: *фразеология; фразеологическая вариативность; английский дискурс; корпусная лингвистика; искусственный интеллект; обработка естественного языка; многословные выражения; языковая вариативность; дискурс-анализ; компьютерная лингвистика.*

Bu tədqiqat ingilis diskursunda frazeoloji variativliyi korpus əsaslı yanaşma və süni intellekt texnologiyalarının köməyi ilə araşdırır. Ənənəvi olaraq frazeoloji vahidlər sabit ifadələr kimi qəbul edilsə də, müasir dilçilik onların dinamik və dəyişkən xarakter daşdığını göstərir. Tədqiqat bu dəyişkənliyin aka-

demik və danışiq diskursu kimi müxtəlif kontekstlərdə necə təzahür etdiyini öyrənir. Böyük həcmli korpuslar və təbii dil emalı üsullarından istifadə edilərək frazeoloji vahidlərdə struktur, leksik və semantik dəyişikliklər analiz olunur. Maşın öyrənməsi və konkordans analiz kimi süni intellekt alətləri vasitəsilə frazeoloji variantların nümunələri və tezlik paylanması müəyyən edilir. Nəticələr göstərir ki, frazeoloji variantivlik təsadüfi deyil, sistemlidir və diskurs növü, istifadə tezliyi və kontekst kimi amillərdən asılıdır. Akademik diskurs daha sabit və ənənəvi formaları üstün tutur, halbuki danışiq diskursu daha çox elastiklik və yaradıcılığa imkan verir. Tədqiqat süni intellektlə zənginləşdirilmiş korpus analizinin frazeoloji hadisələrin öyrənilməsi üçün güclü metodoloji çərçivə təqdim etdiyini göstərir. Bu iş dilin dinamik sistem kimi başa düşülməsinə töhfə verir və dil tədrisi, tərcümə və leksikoqrafiya sahələrində praktik əhəmiyyət daşıyır.

In recent decades, the study of phraseology has become a central area of interest within linguistics, particularly in relation to discourse analysis and corpus linguistics. Phraseological units, traditionally considered as fixed or semi-fixed expressions, play a crucial role in shaping meaning, fluency, and naturalness in language use. However, contemporary linguistic research has increasingly emphasized that phraseological expressions are not entirely fixed but exhibit a considerable degree of variability depending on context, discourse type, and communicative intention.

Phraseological variability refers to the phenomenon whereby established multi-word expressions undergo structural, lexical, or semantic modifications while retaining their core meaning. This variability challenges earlier assumptions about the rigidity of phraseological units and highlights the dynamic nature of language. In English discourse, such variability is particularly prominent due to the language's flexibility and its global usage across diverse communicative settings.

At the same time, the rapid development of artificial intelligence (AI) and natural language processing (NLP) technologies has significantly transformed linguistic research methodologies. Corpus-based approaches, enhanced by AI tools, now allow researchers to analyze large-scale language data efficiently and systematically. These technologies facilitate the identification, classification, and interpretation of phraseological patterns and their variations in authentic discourse.

The present study aims to explore phraseological variability in English discourse through a corpus-based approach supported by artificial intelligence techniques. It seeks to demonstrate how AI-driven tools can enhance the analysis of phraseological units and provide deeper insights into their variability across different discourse contexts.

Theoretical Background

Phraseology deals with fixed and semi-fixed expressions such as idioms, collocations, and lexical bundles. While traditionally viewed as stable units, modern research highlights their variability.

Variability appears in lexical, structural, and semantic forms. Discourse type also influences how phraseological units are used. Academic discourse tends to be more fixed, while conversational discourse allows more flexibility.

Corpus linguistics enables the study of real-life language through large datasets. Artificial intelligence further enhances this by automating pattern detection and analysis.

Methodology

This study uses corpus-based methods combined with AI tools. Data is drawn from various English corpora including academic and conversational texts.

NLP techniques such as tagging and parsing help identify phraseological units. Machine learning methods classify variations and analyze frequency patterns.

Both quantitative and qualitative methods are used to ensure comprehensive analysis.

Analysis and Discussion

Results show that phraseological variability is common in English discourse. Expressions vary lexically and structurally while maintaining meaning.

Discourse type significantly affects variation. Academic texts are more stable, while informal speech is more dynamic.

AI tools successfully detect patterns and provide insights into usage trends. Variability is systematic and influenced by frequency and context.

The study confirms that phraseological units are dynamic rather than fixed. AI-enhanced corpus analysis provides valuable insights into linguistic patterns. The findings contribute to linguistic theory

and have practical implications for language teaching and translation. Future research can further explore AI applications in linguistics.

References:

1. Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
2. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
3. Hunston, S. (2002). *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Granger, S., & Paquot, M. (2008). *Disentangling the Phraseological Web*. Amsterdam: John Benjamins.
6. Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Jurafsky, D., & Martin, J. (2020). *Speech and Language Processing*. Pearson.
9. Church, K., & Mercer, R. (1993). Introduction to the Special Issue on Computational Linguistics Using Large Corpora. *Computational Linguistics*, 19(1), 1–24.
10. Stubbs, M. (2001). *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell.

Lamiyə Əliyeva

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
Özbəkistan Dövlət Dünya Dilləri Universiteti*

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MƏDƏNİYYƏT VƏ TƏHSİL VƏHDƏTİ

Açar sözlər: *mədəniyyət, təhsil, milli kimlik, Heydər Əliyev irsi, mədəni siyasət, təhsil islahatları*

Keywords: *culture, education, national identity, Heydar Aliyev legacy, cultural policy, educational reforms*

Ключевые слова: *культура, образование, национальная идентичность, наследие Гейдара Алиева, культурная политика, образовательные реформы*

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji əsaslarının formalaşmasında Heydər Əliyevin irsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun siyasi fəaliyyətində mədəniyyət və təhsil sahələri qarşılıqlı təsirdə olan, bir-birini tamamlayan və milli inkişafın strateji dayaqları kimi çıxış edən sistemlər kimi dəyərləndirilmişdir. Bu baxımdan, Heydər Əliyev irsində mədəniyyət və təhsil vəhdəti yalnız nəzəri konsepsiya deyil, həm də praktik dövlət siyasətində reallaşdırılmış kompleks yanaşma kimi diqqəti cəlb edir.

Heydər Əliyevin baxışlarına görə, mədəniyyət xalqın tarixi yaddaşı, milli identikliyi və mənəvi dəyərlər sisteminin əsasını təşkil edir. Təhsil isə bu dəyərlərin qorunması, sistemləşdirilməsi və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün əsas institusional mexanizmdir. Bu iki sahənin vəhdəti nəticəsində cəmiyyətin həm intellektual, həm də mənəvi inkişafı təmin olunur. Onun rəhbərliyi dövründə həyata keçirilən təhsil siyasəti milli-mənəvi dəyərlərə əsaslanmaqla yanaşı, qlobal çağırışlara cavab verən müasir təhsil modelinin formalaşdırılmasına istiqamətlənmişdir (Əliyev, 2001).

1990-cı illərin sonlarından etibarən Azərbaycanda təhsil sisteminə aparılan islahatlar bu konseptual yanaşmanın praktik ifadəsi kimi çıxış edir. Təhsil proqramlarının məzmununda milli tarix, ədəbiyyat, dil və mədəni irs komponentlərinin gücləndirilməsi, eyni zamanda beynəlxalq standartlara uyğunlaşma prosesi paralel şəkildə həyata keçirilmişdir. Bu, bir tərəfdən milli kimliyin qorunmasına xidmət etmiş, digər tərəfdən isə Azərbaycan təhsilinin qlobal təhsil məkanına inteqrasiyasını sürətləndirmişdir. Bu yanaşma UNESCO tərəfindən irəli sürülən mədəniyyətlərarası təhsil və mədəni müxtəliflik prinsipləri ilə də uzlaşır (UNESCO, 2006).

Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasətində milli irsin qorunması və inkişaf etdirilməsi xüsusi yer tutur. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən mədəni layihələr – tarixi abidələrin bərpası, milli incəsənətin dəstəklənməsi, klassik ədəbiyyatın təbliği – yalnız mədəniyyət sahəsinin inkişafına deyil, həm də təhsil mühitinin zənginləşdirilməsinə xidmət etmişdir. Bu kontekstdə mədəniyyət təhsil prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilərək, gənc nəslin estetik zövqünün, milli şüurunun və vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Heydər Əliyev irsində təhsil yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, həm də şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını təmin edən sosial-mədəni institut kimi çıxış edir. Bu yanaşma müasir pedaqoji nəzəriyyələrlə, xüsusilə Jerome Bruner tərəfindən irəli sürülmüş mədəni-konstruktivist təhsil modeli ilə səsleşir. Brunerin fikrincə, təhsil prosesi mədəni kontekst daxilində formalaşır və biliklər sosial qarşılıqlı təsir vasitəsilə mənimsənilir (Bruner, 1996). Bu baxımdan, mədəniyyətin təhsilə inteqrasiyası fərdin sosiallaşmasını və cəmiyyətə uğurlu inteqrasiyasını təmin edən əsas şərtlərdən biridir.

Heydər Əliyev irsinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də milli və ümumbəşəri dəyərlər arasında balansın qorunmasıdır. O, təhsil sisteminin yalnız milli dəyərlərə əsaslanmasını deyil, eyni zamanda dünya mədəniyyətinə açıq olmasını vacib hesab edirdi. Bu yanaşma qloballaşma şəraitində milli identikliyin qorunması ilə beynəlxalq inteqrasiyanın harmonik şəkildə uzlaşdırılmasına imkan yaradır. Nəticədə, Azərbaycan cəmiyyətində həm milli özünüdərk, həm də global dünyagörüş formalaşır.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev irsində mədəniyyət və təhsil vəhdəti Azərbaycanın davamlı sosial-mədəni inkişafının əsasını təşkil edir. Bu vəhdət milli kimliyin qorunması, mədəni irsin yaşadılması, eyni zamanda müasir və rəqabətqabiliyyətli insan kapitalının formalaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Müasir dövrdə bu ideyaların davam etdirilməsi Azərbaycan təhsil və mədəniyyət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olaraq qalır və ölkənin gələcək inkişafına mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H. (2001). *Azərbaycan təhsili XXI əsrin astanasında*. Bakı.
2. UNESCO (2006). *Guidelines on Intercultural Education*. Paris.
3. Jerome Bruner (1996). *The Culture of Education*. Harvard University Press.
4. Məmmədov, İ. (2010). *Azərbaycan təhsil siyasəti və inkişaf istiqamətləri*. Bakı: Elm.
5. Əliyeva, R. (2015). *Mədəniyyət və təhsil: qarşılıqlı təsir problemləri*. Bakı: Təhsil.

Lamiyə Orucova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA TÜRK DÜNYASI FAKTORU

Açar sözlər: *Türk dünyası, Heydər Əliyev, inteqrasiya.*

Keywords: *Turkic world, Heydar Aliyev, integration.*

Ключевые слова: *Тюркский мир, Гейдар Алиев, интеграция.*

Heydər Əliyev, Sovet dövründə belə türk dövlətlərinin maraqlarını qoruyan nadir siyasi xadimlərdən idi. Özbəkistan və Qazaxıstanda yaşanan qarışıq ictimai-siyasi proseslər zamanı onun yanaşması, sadəcə siyasi məsuliyyət deyil, həmçinin türk dünyasında vahid kimliyə bağlılığın göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. Müstəqillik illərində isə onun türk məkanı ilə ortaq münasibətləri daha sistemli xarakter almışdır. Xüsusən də Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığının güclənməsi bu siyasətin başlıca istiqamətlərindən biri olmuşdur. Heydər Əliyevin Türkiyənin nüfuzlu siyasi xadimi Süleyman Dəmirəllə yaratdığı dostluq əlaqələri iki dövlət arasında məqsədyönlü tərəfdaşlığın təməlini qoymuşdur. Araz çayı üzərində 1992-ci ildə tikilən Sədərək-Dilucu (Ümid) körpüsünün açılış mərasimi sadəcə iki ölkə arasında nəqliyyat əlaqələrinin yenidən qurulması deyil, bundan əlavə türk xalqlarının yaxınlaşması baxımından strateji əhəmiyyətli hadisə olaraq tarixə düşmüşdür [1, s. 106].

Eyni zamanda, H. Əliyevin türk dünyasına münasibətində mədəni və mənəvi dəyərlərin mühafizəsi önəmli yer tutmuşdur. O, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas”, “Koroğlu” kimi türk xalqlarına məxsus folklor irsinin sadəcə müxtəlif xalqların deyil, bütünlüklə türk dünyasının ümumi mədəni dəyərləri kimi qiymətləndirmişdir. Beynəlxalq dərəcədə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi, UNESCO daxilində reallaşdırılan fəaliyyətlər və türk dövlət rəhbərlərinin iştirakı ilə baş tutan toplantılar bu yöndə atılmış mühüm addımlardan biridir. Bu təşəbbüskar fəaliyyətlər türk xalqları arasında mədəni inteqrasiyanın inkişafına və milli-mənəvi şüurun güclənməsinə xidmət etmişdir [2].

Bununla bərabər, Heydər Əliyev türk dünyasının seçkin ziyalılarına və ədəbi şəxsiyyətlərinə xüsusi diqqət vermişdir. Qazax fikir xadimi Oljas Süleymenov, qırğız müəllifi Çingiz Aytmatov, və böyük mütəfəkkir Abay Kunanbayev kimi şəxsiyyətlərin mirasına verdiyi böyük dəyər, onun türk xalqları arasında mədəni-ədəbi münasibətlərin güclənməsinə göstərdiyi dəstəyin danılmaz nümunəsidir. [3, s. 9-10].

Yekun olaraq, Heydər Əliyevin türk dünyası ilə əlaqədar fəaliyyəti perspektivli siyasi baxış, strateji düşüncə və qarşılıqlı mədəni dəyərlərə söykənən hərtərəfli yanaşma ilə xarakterizə olunur. Onun icra etdiyi siyasət türk dünyasında qarşılıqlı ətibarın dərinləşməsinə, yaxınlaşma proseslərinin sürətlənməsinə və gələcək inkişaf istiqamətlərinin formalaşmasına böyük töhfə vermişdir. Hazırkı dövrdə Türk Dövlətləri Təşkilatı və başqa beynəlxalq təşkilatların işi də bu siyasətin ardı və tətbiqi nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Dadaşova, R. (2023). Haydar Aliyev'in Azərbaycan'ın Türkiyə ilə əlaqələrinin inkişafına əlaqədar görüşləri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (Journal of Eurasian Inquiries)*, 12(2), 103–116. <https://doi.org/10.26650/jes.2023.1283067>
2. Əliyev, V. (2023, 14 aprel). Heydər Əliyev və Türk dünyası. *Mədəniyyət*, (28), 6. <http://www.medeniyyet.az>
3. Həbibbəyli, İ. (2023). Heydər Əliyev və türk dünyası. *Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq*, (1), 6-11. <https://doi.org/10.59849/2663-4414.2023.1.6>

Lətifə Şirzadova

Azərbaycan Dillər Universiteti

TÜRK DÜNYASI BİRLİYİ KONTEKSTİNDƏ SİNONİM PARADİQMLƏRİ

Açar sözlər: *siyasi diskurs, türk dünyası, sinonim paradigmləri, mətnyaradıcı funksiya*

Keywords: *political discourse, Turkic world, synonym paradigms, text-forming function*

Ключевые слова: *политический дискурс, тюркский мир, синонимические парадигмы, текстообразующая функция*

Müasir koqnitiv dilçilik və diskurs analizi müstəvisində siyasi nitq sadəcə informasiya mübadiləsi vasitəsi deyil, həm də müəyyən bir ideoloji konsepsiyanın dil vahidləri vasitəsilə strukturlaşdırıldığı mürəkkəb bir sistemdir. Azərbaycan xalqının ümummillə lideri Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsi, xüsusilə türk dünyasının vəhdəti, orta q tarixi yaddaş və strateji gələcək perspektivləri ilə bağlı çıxışları, dilin mətnyaradıcı imkanlarının ən yüksək səviyyədə reallaşdırıldığı bir linqvistik orbitdir. Bu diskursda sinonim paradigmləri tək cə üslubi zənginlik və ya lüğəvi rəngarənglik vasitəsi deyil, mətni daxildən bağlayan, onun mənə bütövlüyünü və qrammatik-leksik zəncirini təmin edən fundamental struktur elementidir.

Mətnin yaradılması və onun vahid semantik blok kimi qavranılması üçün cümlələr və abzaslar arasında xətti bağlılıq mexanizmlərinin effektiv işləməsi vacibdir. Heydər Əliyevin nitqlərində biz bu bağlılığın sinonimik təkrarlar və funksional paradigmlər vasitəsilə necə ustalıqla nizamlanmışının şahidi oluruq. Məsələn, ulu öndərin “*Biz bir kökdən, bir soydan, eyni mənşədən gəlirik*” kimi konseptual ifadələrində işlədilən “*kök*”, “*soy*” və “*mənşə*” sinonimləri mətnə ana xəttin itməməsini təmin edən anaforik və kataforik bağlayıcılar funksiyasını yerinə yetirir. Professor Sayalı Sadıqova “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” əsərində qeyd edir ki, ulu öndərin nitqində sinonim cərgələrin seçilməsi mətnə fikirlər arasındakı ardıcılığın itməsinin qarşısını alır və mövzunu fərqli kontekstlərdə təkrarlayaraq semantik sütunları bərkidirdi. Bu, mətnyaradmanın dinamik funksiyasıdır. Hər bir yeni sinonim əvvəlki cümlədəki mənaya yeni bir semantik çalar qataraq mətni məntiqi sonluğa doğru inkişaf etdirir [4, s.124].

Heydər Əliyevin türk dünyası birliyi ilə bağlı nitqlərində diqqət cə kən digər mühüm mətnyaradıcı aspekt semantik gradasiyadır. Siyasi mesajın təsir gücünü artırmaq və auditoriyanın diqqətini strateji hədəfə yönəltmək üçün natiq intensivləşən sinonim sıralardan geniş istifadə edir. Məsələn, dövlətlər-arası əlaqələrin “dostluq” mərhələsindən başlayaraq “qardaşlıq” səviyyəsinə, oradan isə “strateji müttəfiqlik” və “sarsılmaz birlik” zirvəsinə yüksəlməsinin təsviri mətnə pilləli inkişafı təmin edir. Dilçi alim Buludxan Xəlilov “Dilçiliyə giriş” dərslində sinonimlik nəzəriyyəsindən bəhs edərkən bu xüs-

siyyəti mətnin enerjisinin artırılması və emosional-məntiqi təsir gücünün maksimuma çatdırılması kimi dəyərləndirir. Belə bir struktur dinləyicini addım-addım əsas məntiqi nəticəyə hazırlayır və mətnin informativ tutumunu dəfələrlə artırır [2, s.253].

Kontekstual sinonimlik və konseptual paralellər Heydər Əliyevin mətnyaratma texnikasında xüsusi yer tutur. Lügəvi mənada tam eynilik təşkil etməyən, lakin mətn daxilində eyni ideoloji referenta – türk birliyinə işarə edən “türk dünyası”, “türk ailəsi”, “təbii tərəfdaşlar” və “eyni kökə malik xalqlar” kimi ifadələr diskursu müxtəlif semantik qatlardan zənginləşdirir. Nizaməddin Məmmədli “Azərbaycan dilində siyasi diskurs” əsərində vurğulayır ki, bu növ linqvistik maneərlər mətnin modallığını bütün mətn boyu sabit saxlayır. Bu, mətnin daxili koherentliyini gücləndirərək oxucunun və ya dinləyicinin zehni xəritəsində parçalanmaz, vahid bir türk dövlətçilik konsepsiyası formalaşdırır. Sinonim vahidlərin mətn daxilindəki bu paylanma silsiləsi informasiyanın qəbulunu asanlaşdırır və mətnin strukturunu daha dayanıqlı edir [3, s.102].

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin siyasi diskursunda sinonim paradigmlərinin mətnyaradıcı funksiyası çoxşaxəlidir: birincisi, o, cümlələr və abzaslar arasında mənə körpüsü quraraq struktur bütövlüyü təmin edir; ikincisi, ritorik gradasiya vasitəsilə siyasi mesajın inandırıcılığını və emosional təsirini maksimuma çatdırır; üçüncüsü isə, terminoloji zənginlik yaradaraq türk birliyi ideyasını həm diplomatik, həm də milli-mənəvi müstəvidə sarsılmaz edir. Ulu öndərin bu zəngin dil irsi göstərir ki, sinonimlər sadəcə söz seçimi deyil, mətni bütöv, sistemli və gələcək nəsillər üçün proqram xarakterli edən strateji linqvistik memarlıq elementidir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənlı S. Mətn dilçiliyi. Bakı: Aspoliqraf, 2020, 250 s.
2. Xəlilov B. Dilçiliyə giriş. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2017, 430 s.
3. Məmmədli N. Azərbaycan dilində siyasi diskurs. Bakı: Nurlar nəşriyyatı, 2021, 280 s.
4. Sadıqova S. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2023, 360 s.
5. Vəliyeva N. Siyasi mətnlərin linqvistik təhlili. Bakı: Mütərcim, 2019, 320 s.

Leyla Mammadova

Azerbaijan University of Languages

THE ROLE OF LANGUAGE IN THE MULTICULTURALISM POLICY OF HEYDAR ALIYEV

Açar sözlər: *multikulturalizm, dil siyasəti, linqvistik tolerantlıq, interkultural kommunikasiya, dil müxtəlifliyi*

Keywords: *multiculturalism, language policy, linguistic tolerance, intercultural communication, language diversity*

Ключевые слова: *мультикультурализм, языковая политика, лингвистическая толерантность, межкультурная коммуникация, языковое разнообразие*

The state-building concept developed by Heydar Aliyev places strong emphasis on the principles of multiculturalism and tolerance. Within this framework, language plays a crucial and multidimensional role. It functions not only as a means of communication but also as a key marker of national identity, cultural heritage, and social cohesion. Therefore, an effective and well-structured language policy is essential for maintaining and promoting a multicultural environment.

Azerbaijan has historically been recognized as a multilingual and multicultural society. Preserving this diversity requires a balanced and inclusive state approach. During Heydar Aliyev's leadership, the status of the Azerbaijani language as the official state language was significantly strengthened. At the same time, respect for and support of minority languages spoken by various ethnic groups were actively promoted. From a linguistic perspective, this approach reflects the principles of linguistic pluralism and linguistic tolerance, ensuring the coexistence and parallel development of multiple languages within society.

From a linguistic standpoint, multiculturalism extends beyond the mere presence of different languages. It also encompasses the interaction between these languages and the expansion of communicative opportunities among speakers of diverse cultural backgrounds. In Azerbaijan, the inclusion of multiple languages in the education system plays a vital role in this process. Learning both the native language and foreign languages enhances individuals' intercultural competence and fosters mutual understanding across cultures.

In the context of globalization, the importance of foreign language acquisition has grown considerably. The emphasis placed on foreign language education during Heydar Aliyev's era contributed significantly to Azerbaijan's integration into the international community. This aligns closely with the concept of intercultural communication in linguistics. Mastery of foreign languages not only facilitates practical communication but also promotes a deeper understanding of different cultures and worldviews, thereby reinforcing tolerance.

Moreover, in the modern era, media and digital technologies have become influential factors in shaping language use and policy. Digital platforms provide extensive opportunities for the dissemination and interaction of languages. In Azerbaijan, the effective use of such platforms contributes to the promotion and preservation of multicultural values. This demonstrates that language serves not only a communicative function but also carries cultural and ideological significance.

In conclusion, the language policy implemented by Heydar Aliyev can be regarded as a fundamental component of multiculturalism and tolerance ideology. The development of the state language, alongside the preservation of linguistic diversity and the promotion of foreign languages, contributes to social stability and cultural richness. This approach remains highly relevant today and continues to play a significant role in fostering intercultural dialogue and cooperation in a globalized world.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. *Azərbaycan dilinin inkişafı və qorunması haqqında çıxışlar və nitqlər*. Bakı, 2001.
2. İlham Aliyev. *Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasəti kimi*. Bakı, 2014.
3. UNESCO. *Cultural Diversity and Language Policy*. Paris, 2003.
4. Joshua Fishman. *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Multilingual Matters, 1989.
5. David Crystal. *Language and the Internet*. Cambridge University Press, 2006.

Məhin Xızzadə

Azərbaycan Dillər Universiteti

KAZUO İŞIQURO YARADICILIĞINDA MƏNƏVİ SEÇİM: BİRGƏYAŞAYIŞ MODELİ

Açar sözlər: Kazuo İşıquro, mənəvi seçim, yaddaş, birgəyaşayış modeli

Keywords: Kazuo Ishiguro, moral choice, memory, model of coexistence

Ключевые слова: Кацую Исигуро, моральный выбор, память, модель сосуществования

Kazuo İşıquro yaradıcılığında insan mövcudluğunu, birgəyaşayış problemini qaldırır, cəmiyyətin yazılmamış qanunları qarşısında seçim etmək məcburiyyətini göstərir. Onun roman qəhrəmanları əx-laqla bağlı qərar verərkən özü ilə mübarizə aparır, insanın dünyada yeri, birgəyaşayışın mənəvi-ruhani davranışlarını sorğulayır.

“Məni heç vaxt tərk etmə” (Never Let Me Go) romanı ölümə məhkum edilmiş gənclərin oxuyub yazmasını, kino obrazları ilə bağlı xəyallarını absurd gerçəklik kimi təsvir edir. Belə ki, onların hər biri ölümə məhkumdurlar və başqaları kimi bu cəmiyyətdə yaşa bilmirlər. Gənclər öz məqsədsiz talelərini anlayanda ortaya sual çıxır: “Niyə bizi böyütdülər? Əgər sonu yalnız orqanlarımızı verib ölməkdisə, dərslər, kitablar nə üçündür?” [5]. Bu romanın mərkəzi suallarındandır və oxucunu düşündürür. Gənclərin taleyi əvvəlcədən müəyyənləşib, orqan donorluğunun təkrarlanması həyatlarını absurda çevirir. İlk baxışdan bu nəcib bir məsələdir, gənclər digərlərinə öz həyatların qurban verirlər, amma onların həyatları da ciddiylə alınmır. Gənclərə yaşamaq şansı verilmir. Onlara sadəcə bir donor kimi baxırlar.

K. Uşiquroonun qaldırdığı problem gənclərin seçim haqlarının yoxluğundan, “nə vaxt təslim olmalı, nə vaxt isə qəbul etməliyəm?”[2] suallarını heçə endirir.

“Günün qalanı” (The Remains of the Day) romanının qəhrəmanı Stivens üçün əsas dəyər ləyaqətdir. O, ailəsini, atasının ölümünü və miss Kentona olan hisslərini peşə borcuna qurban verir. Bu fədakarlığın acı nəticələri daha sonra üzə çıxır: peşəsinə bağlılıq onu xoşbəxtlikdən məhrum edir. Stivensin Lord Darlingtona kor-koranə sədaqəti birgəyaşayış modelinin əks üzünü göstərir. Onun amiranə sədaqəti kimliyin yoxluğuna, şəxsiyyətinin parçalanmasına səbəb olur. Stivens anlayır ki, başqasının qərarlarını yerinə yetirməklə [4], öz həyatını məhv edib. M. Tereşenko qeyd edir ki, Stivens uzun illər boyu “peşə etikası” adıyla azadlıqdan imtina edir, hisslərini boğur və bununla da əmr verənə itaət edir [5]. Göründüyü ki, o, birgəyaşayış modelinə riayət edir, amma öz kimliyini itirir.

K. İşıqurunun yaradıcılığına dair tədqiqatlarda onun əsərlərinin insanın seçimlərini izləmək üçün yazıldığı qeyd edilir. “Günün qalanı”nda Stivensin uzun illər “düzgün” hesab etdiyi susqunluğu, davranışı və tərəddüdü uğursuzluqla nəticələnir. Hazlit jurnalı yazır ki, yüksək etik kodeks onu həyatdan kənar saxlayır, cəmiyyətdən ayırır. Bu ironik məqamda müəllif oxucunu mənəvi seçimi düşünməyə vadar edir [3].

K. İşıquro absurd gerçəklik hissini “Təsəllisiz” (The Unconsoled) romanında da dərinləşdirir. Oxucu yaddaşın sabit olmadığı dünyada xəyal ilə reallığın ziddiyyətini dərk edir. Bu mövzu yazıçının sonrakı romanlarında da təkrarlanır, xüsusilə insan yaddaşının və mənəvi seçimin nə dərəcədə ağırlı olduğunu göstərir. Digər tərəfdən “Klara və Günəş” (Klara and the Sun) romanını təhlil edən tədqiqatçılar əsərdəki süni zəkanın özünəməxsus xüsusiyyətlərinin təsvirini nə qədər çətin və insanla birgəyaşayışında etik davranışların nə qədər vacib olduğunu vurğulayırlar [1].

K. İşıquro əxlaqi seçim ilə absurd mühit arasında əlaqə quraraq insan varlığının ziddiyyətlərini üzə çıxarır. Klonlar, androidlər, həyatı yuxu kimi görən pianoçular – hər biri öz taleləri ilə barışmağın, qiyam etməyin və susmağın müxtəlif formalarını nümayiş etdirir. Yazıçı bununla göstərir ki, mənəvi seçim bəzən öncədən verilən qərarları qəbul etmək deyil, məhz hansısa məqamda azadlığın olmadığını dərk etməkdir. Amma bütün hallarda insan bu mövcudluqla yaşamağı bacarmalı, birgəməvcudluq şəraitində həyata davam etməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Alonso L. E. Exploring moral perception and mind uploading in Kazuo Ishiguro’s “Klara and the Sun”: ethical-aesthetic perspectives on identity attribution in artificial intelligence. *Frontiers in Communication*. 8, 2023.
2. Fikri M. Absurdism Depicted in Kazuo Ishiguro’s “Never Let Me Go”. Bachelor Thesis, State Islamic University of Sunan Ampel Surabaya, Faculty of Arts and Humanities. 2020.
3. The Novel as a Laboratory for Moral Choice. Gilliam Writers Group Blog. 2025
4. Ishiguro K. *The Remains of the Day*. London: Faber and Faber. 1989.
5. Ishiguro K. *Never Let Me Go*. Vintage. 2006.
6. Terestchenko M. Servility and Destructiveness in Kazuo Ishiguro’s “The Remains of the Day”. *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas*. 5(1), p.77-89, 2007.

Mehriban Əsədullasoy
Naxçıvan Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI: MƏDƏNİ İRS KONTEKSTİNDƏ DİL AMİLİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, dil siyasəti, türk dünyası, Azərbaycan dili, ünsiyyət

Key words: Heydar Aliyev, language policy, Turkic world, Azerbaijani language, communication

Ключевые слова: Гейдар Алиев, языковая политика, тюркский мир, азербайджанский язык, коммуникация

Türk dünyasının ortaq dəyərlərini birləşdirən ən əsas amillərdən biri dildir. Dil yalnız insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də xalqın tarixini, düşüncə tərzini və mədəni yaddaşını özündə əks etdirən əsas ünsürdür. Bu baxımdan dilin qorunması və inkişafı hər bir xalq üçün strateji əhəmiyyət da-

şıyr. Dil amili yalnız milli sərhədlər daxilində deyil, beynəlxalq münasibətlər sistemində də mühüm rol oynayır. Xüsusilə türk xalqları üçün ortaq dil və ya qarşılıqlı anlaşılan dil mühiti integrasiyanın əsasını təşkil edir. Bu baxımdan dil birliyi ideyası türk dünyasında mədəni yaxınlaşmanın aparıcı istiqamətlərindən biri hesab olunur. Heydər Əliyev də bu məsələni daim diqqətdə saxlamış və dil faktorunu milli siyasətin əsas istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirmişdir. Onun fəaliyyətində Azərbaycan dilinin inkişafı xüsusi yer tuturdu. “O, belə hesab edirdi ki, çoxəsrlik tarixi boyu dünya sivilizasiyası xəzinəsinə sanballı töhfələr vermiş, coğrafi yaxınlığı ilə, tarixi tale, mədəniyyət, adətənənə, din və dil birliyi kimi sarsılmaz tellərlə birbirinə bağlı olan xalqlarımız və ölkələrimiz six və səmərəli əməkdaşlıq üçün çox geniş imkanlara malikdir [1, s.51].

Dil siyasətinin düzgün qurulması milli dövlət quruculuğunun vacib şərtlərindən biri kimi qiymətləndirilirdi. Bu siyasət çərçivəsində ana dilinin tədrisi və tətbiqi daha da genişləndirildi. “Ana dilini ürəkdən sevən, bu dildə danışmağı ilə fəxr edən Ümummillə lider bənzərsiz nitqlərində, dərin məzmunlu çıxışlarında dilimizin rəngarəng ifadə vasitələrindən, xalq dilindən gəlmə deyimlərdən uğurla istifadə etmiş, özünəməxsus jest və mimikaları ilə nitqinin auditoriyaya, bütövlükdə xalqa təsir gücünün artmasına nail olmuşdur” [2, s.14]. Ulu öndərin çıxışlarında dil məsələsinə tez-tez toxunulması bu sahəyə verilən diqqətin göstəricisidir. Eyni zamanda, digər türk dilləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı da diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Bu əlaqələr ortaq mədəni layihələrin həyata keçirilməsinə zəmin yaradırdı. Xüsusilə latın qrafikalı əlifbaya keçid mühüm addımlardan biri oldu. Bu dəyişiklik yalnız texniki yenilik deyildi, eyni zamanda Azərbaycanı türk dünyasına daha da yaxınlaşdırən mühüm addım kimi qiymətləndirilə bilər. Çünki ortaq əlifba və oxşar dil mühiti xalqlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırır və qarşılıqlı anlaşmanı artırır. “Heydər Əliyevin yürütdüyü dil siyasəti daha çox Azərbaycan dilini sözün həqiqi mənasında dövlət dili kimi qərarlaşdırmaqdan, onun beynəlxalq nüfuzunu təmin etməkdən ibarət olmuşdur” [3, s.57].

Dil mədəni irsin qorunmasında əsas vasitədir. H.Əliyev dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də ideoloji və mənəvi güc olduğunu xüsusi vurğulayırdı. Heydər Əliyevin siyasətində dilə verilən önəm gələcək nəsillərin milli dəyərlərlə yetişməsi baxımından xüsusi rol oynayırdı. Onun atdığı addımlar yalnız bir dövr üçün deyil, uzunmüddətli perspektiv üçün hesablanmışdır. Beləliklə, dil faktoru yalnız keçmişin mirası deyil, həm də gələcəyin formalaşmasında əsas vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Bu cür yanaşma dilimizin daha da möhkəmlənməsinə və onun qorunmasına xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Heydər Əliyev və Şərq: 6 cildə. VI kitab: Türk dünyası. Bakı: Çarşıoğlu, 2006, 479 s.
2. Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir: müəhazirələr toplusu. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondu, 2017, 160 s.
3. Sadıqlı A. Ümummillə lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Mütərcim, 2011. 180 s.

Mətanət Qocayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ

Açar sözlər: dil və mədəniyyət, tarixi şəxsiyyət, tolerantlıq, milli dirçəliş, qurtuluş

Keywords: language and culture, historical figure, tolerance, national revival, liberation

Ключевые слова: язык и культура, историческая личность, толерантность, национальное возрождение, освобождение

Bəzən tarixi məqam elə şəxsiyyətlər yetişdirir ki, onlar bütün həyatları boyu məsuliyyətli, gərgin, eyni zamanda, şərəfli bir ömrü yaşamış olurlar. Belə insanlar bütöv bir dövləti təmsil edərək, istedad və bacarıqlarını, ömürlərini xalq, dövlət üçün vacib olan tələyüklü məsələlərin həll olunmasına həsr edirlər. Belə yüksək insani dəyərləri özündə birləşdirən müdrik tarixi şəxsiyyətlərdən biri ümummillə liderimiz Heydər Əliyev olmuşdur.

Azərbaycan dövlətçiliyinin müasir tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş bu nadir tarixi şəxsiyyətin, fenomenal siyasi xadimin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illər intibah, milli tərəqqi, milli oyanış dövrü kimi qiymətləndirilir. Heydər Əliyevin siyasi və dövlət fəaliyyətinin ən böyük nəticəsi quruculuğuna bilavasitə rəhbərlik etdiyi və xalqımıza bəxş etdiyi müstəqil Azərbaycan Respublikasıdır. Hər bir xalqın milli azadlığa və dövlət müstəqilliyinə qovuşması üçün üç mühüm şərt - tarixi şans, milli iradə və müdrik liderə malik olması vacibdir. Xalqımız belə bir tarixi şansı Heydər Əliyevin simasında qazanmışdır [1, s.2].

Keçən əsrin 90-cı illərində müstəqillik qazanmış Respublikalardan biri də Azərbaycan oldu. Gənc dövlət üçün yaranmış tarixi imkanı dəyərləndirəcək liderə ehtiyacı vardı. Görkəmli amerikalı politoloq Z.Bzejniski bununla bağlı yazırdı: “Hazırda Azərbaycanı idarə edə biləcək yeganə şəxsiyyət Heydər Əliyevdir!” [2, s.6]. Dünya siyasətçiləri tərəfindən təsdiqlənən bu fikir zamanla öz həllini tapdı, ümummillilik lider Heydər Əliyevin əvəzsiz siyasi və dövlətçilik fəaliyyətinin yekunları ilə dönə-dönə təsdiqləndi.

1993-cü ilin 15 iyununda Heydər Əliyevin hakimiyyətə xilaskar missiyalı qayıdışı ilə idarəçilik sisteminin bütün sahələrində, xüsusilə, elm və təhsil, mədəniyyətdə dərinləşən tənəzzül, dağılma prosesi dayandırıldı, Respublikada həyat öz normal məcrasına düşdü.

Ulu öndərin çoxşaxəli fəaliyyətində Azərbaycan dilinin saflığı və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunub saxlanması, gələcək nəsillərə ötürülməsi sahəsində davamlı olaraq apardığı siyasəti xüsusilə təqdirəlayiqdir.

Heydər Əliyev dili müstəqil dövlətin mühüm atributlarından biri kimi yüksək dəyərləndirərək, hər zaman Azərbaycan dilinin zənginləşməsi və saflığı uğrunda mübarizə aparmışdır. Ulu öndər qeyd edirdi ki, xarici dilləri bilmək lazımdır, amma bir vətəndaş olaraq hər bir kəs ilk öncə öz ana dilini mükəmməl bilməlidir. O, qeyd edirdi ki, dil böyük mədəniyyətdir, dil bir etnosun qərinələrlə əldə etdiyi milli sərvətdir. Bir xalqın təkamül tarixi onun dilində əks olunur. H.Əliyev Azərbaycan dilinin gözəlliyini belə ifadə edirdi: “ Mən fəxr edirəm ki, türk dillərinə mənsub olan Azərbaycan dili bu qədər zəngindir, bu qədər bədii ifadələrlə doludur və biz həyatın bütün sahələrinə aid olan fikirlərimizi öz ana dilimizdə ifadə edə bilirik”[3, s.1]. Heydər Əliyev hər zaman Azərbaycan dilinin yad sözlərdən qorunmasına çalışmışdır. O, öz ana dilini bilməyənləri, ona qiymət verməyənləri mənəviyyatca şikəst insanlar hesab edirdi. Heydər Əliyev bütün rəhbərliyi dövründə Azərbaycan dilinin dövlət dili statusunun qorunmasına prioritet məsələ kimi baxmışdır.

Heydər Əliyev yalnız Azərbaycan dilinin deyil, o, Azərbaycan milli mədəniyyətinin xilaskarı olaraq tarixdə iz qoymuşdur. XX əsrdə Azərbaycan mədəniyyəti Heydər Əliyevin simasında yeni bir yüksəliş dövrünə qədəm qoydu. Ulu öndər mədəniyyəti aid olduğu xalqı dünyaya tanıdan mühüm bir amil kimi dəyərləndirirdi. O, bununla bağlı belə deyirdi: “Mədəniyyəti inkişaf etdirmək üçün milli ruhu yaşatmaq lazımdır”[4, s.1]. Mədəniyyətimizin elə bir sahəsi yoxdur ki, o, Heydər Əliyevin diqqət və qayğısından bəhrələnməsin, güc almasın. Azərbaycan musiqi, teatr, kino, rəssamlıq, heykəltəraşlıq, xalçaçılıq, muğam sənəti бүгүнкү inkişaf səviyyəsinə, əldə olunmuş nailiyyətlərə görə Ulu öndərə minnətdardır.

Ədəbiyyat:

1. Hacıyev İ. Azərbaycanın gerçək müstəqilliyinin başlanğıc günü. Xalq qəzeti. – 2024. – 15 iyun. - №126. 6 səh. <https://xalqqazeti.az/az/siyaset/183628-azerbaycanin-gercek-musteqilliyinin-baslangic-gunu>
2. Hüseynova, İ.M. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı, “Təhsil”, 2004, 472 səh. https://anl.az/el/h/hi_madq.pdf
3. Seyidova R. Ümummillilik lider Heydər Əliyevin dilimizə olan böyük sevgisi. 23 aprel 2025 –ci il. <https://www.aktualinfo.az/news/umummilli-lider-heyder-eliyevin-dilimize-olan-boyuk-sevgisi/>
4. Quliyev Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti. 10 dekabr 2022-ci il. <https://nuhcixan.az/news/medeniyyet-turizm/74317-heyder-eliyev-ve-azerbaycan-medeniyyeti>

HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRK DÜNYASI SİYASƏTİNDƏ DİL BİRLİYİ VƏ MƏDƏNİ KİMLİK MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: türk dünyası, dil birliyi, mədəni kimlik, milli-mənəvi dəyərlər

Keywords: Turkic world, language unity, cultural identity, national and spiritual values

Ключевые слова: тюркский мир, языковое единство, культурная идентичность, национально-духовные ценности.

Türk dünyası xalqlarını birləşdirən əsas amillərdən biri ortaq dil, mədəniyyət və tarixi yaddaşdır. Müasir dövrdə qloballaşma prosesləri milli-mədəni dəyərlərin qorunmasını daha da aktuallaşdırdığı üçün türk xalqları arasında dil və mədəni əlaqələrin gücləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ümum-milli lider Heydər Əliyev türk dünyasının integrasiyası məsələsində məhz bu amilləri əsas prioritetlərdən biri kimi qiymətləndirmişdir. Onun siyasi fəaliyyətində türk xalqları arasında ortaq mədəni irsin, dil birliyinin və milli kimlik şüurunun qorunması mühüm istiqamətlərdən olmuşdur.

Heydər Əliyev dil məsələsini yalnız ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də milli varlığın və mədəni yaddaşın əsas göstəricisi kimi dəyərləndirirdi. O, Azərbaycan dilinin inkişafını dövlət siyasətinin vacib hissəsinə çevirmiş, eyni zamanda türk dilləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin genişlənməsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Azərbaycan dilinin dövlət dili statusunun möhkəmləndirilməsi, ana dilində təhsilin inkişafı, latın qrafikalı əlifbaya keçid və milli-mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər türk dünyası ilə mədəni yaxınlaşmanın mühüm mərhələlərindən biri olmuşdur.

Türk xalqlarının ortaq mədəniyyətinin qorunması məsələsində dil birliyi xüsusi rol oynayır. Dil yalnız informasiya ötürən vasitə deyil, həm də xalqın düşüncə tərzini, dünyagörüşünü və tarixi yaddaşını yaşadan əsas sistemdir. Bu baxımdan türk dilləri arasında mövcud olan ortaq leksik və semantik elementlər xalqların mədəni yaxınlığını göstərən vacib faktorlardır. Heydər Əliyev türk xalqları arasında mədəni əməkdaşlığın gücləndirilməsi üçün ortaq tarixi köklərin və dil yaxınlığının əhəmiyyətini daim vurğulamışdır. Onun çıxışlarında “bir millət, iki dövlət” prinsipi yalnız siyasi deyil, həm də dil və mədəniyyət birliyinin ifadəsi kimi təqdim olunurdu.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə türk dövlətləri arasında elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq genişlənməmişdir. Türk xalqları arasında keçirilən mədəni forumlar, ədəbi tədbirlər, ortaq elmi konfranslar və dil məsələlərinə həsr olunan layihələr türk kimliyinin qorunmasına xidmət etmişdir. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan türk dünyasının mühüm mədəni mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə türk dillərinin öyrənilməsi, ortaq terminologiyanın formalaşdırılması və mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində aparılan işlər diqqətəlayiqdir.

Dil xalqın milli kimliyini formalaşdıran və qoruyan əsas amillərdən biridir. Hər bir xalqın tarixi yaddaşı, mədəni dəyərləri və dünyagörüşü məhz dil vasitəsilə nəsildən-nəslə ötürülür. Sosiolingvistik və lingvokulturoloji yanaşmalara görə, ana dili yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də milli şüurun və etno-mədəni identikliyin daşıyıcısıdır. Bu baxımdan Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunmasını və inkişafını milli dövlətçilik siyasətinin vacib istiqaməti kimi qiymətləndirirdi. Onun dil siyasəti türk dünyasında ortaq mədəni kimliyin möhkəmlənməsinə və milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına xidmət etmişdir.

Mədəni kimlik anlayışı insanın öz milli-mədəni mənsubiyyətini dərk etməsi ilə bağlıdır. Qloballaşma şəraitində bir çox xalqlar milli kimliyin zəifləməsi problemi ilə üzləşir. Heydər Əliyev isə milli kimliyin qorunmasını dövlətçilik və milli təhlükəsizlik məsələsi kimi qiymətləndirirdi. Onun fikrincə, milli dili və mədəniyyəti qorumaq xalqın tarixi yaddaşını qorumaq deməkdir. Bu baxımdan ana dilinə münasibət milli ideologiyanın mühüm hissəsinə çevrilmişdir.

Türk dünyasında mədəni integrasiyanın güclənməsi ortaq dil və ortaq mədəni kodların qorunması ilə sıx bağlıdır. Müasir dövrdə informasiya texnologiyalarının inkişafı türk xalqları arasında kommunikasiya imkanlarını daha da genişləndirir. Bu prosesdə Azərbaycan dili türk dilləri ailəsinin mühüm üzvlərindən biri kimi həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyət qazanır. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dil siyasəti bu istiqamətdə mühüm tarixi rol oynamışdır.

Müasir dövrdə türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın genişlənməsi dil siyasətinin əhəmiyyətini daha da artırır. Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində həyata keçirilən ortaq təhsil proqramları, elmi layihələr və tələbə mübadilə proqramları türk xalqları arasında dil və mədəni əlaqələrin inkişafına xidmət edir. Ortaq media layihələri və terminologiya sahəsində aparılan işlər türk dillərinin beynəlxalq səviyyədə mövqeyinin güclənməsinə şərait yaradır. Bu istiqamətdə Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi siyasi və mədəni kurs türk dünyasının integrasiyası baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin türk dünyası siyasətində dil birliyi və mədəni kimlik məsələləri strateji əhəmiyyətə malik olmuşdur. Onun ideyaları türk xalqları arasında ortaq mədəni irsin qorunmasına, milli-mənəvi dəyərlərin yaşadılmasına və türk dünyasının integrasiyasına mühüm töhfə vermişdir. Bu siyasət bu gün də türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın əsas ideoloji istiqamətlərindən biri kimi aktuallığını qoruyur.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Azərbaycan dili və milli-mənəvi dəyərlər haqqında çıxışlar və nitqlər. Bakı: Şərq-Qərb, 2003.
2. Ergin, M. Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2009.
3. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. Language, Context and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Oxford: Oxford University Press, 1989.
4. Məmmədov, N. Dil siyasəti və milli identiklik. Bakı: Elm və Təhsil, 2020.

Nigar Valiyeva

Azerbaijan University of Languages

THE CONTRIBUTION OF HEYDAR ALIYEV TO THE TURKIC WORLD

Keywords: *Turkic identity, Turkic-speaking peoples, Turan, TURKSOY.*

Açar sözlər: *Türk kimliyi, türkdilli xalqlar, Turan, TÜRKSOY.*

Ключевые слова: *тюркская идентичность, тюркоязычные народы, Туран, ТЮРКСОЙ.*

The role of Heydar Aliyev in the Turkic World is often discussed in connection with the strengthening of Turkic unity, cooperation among Turkic states, and the broader cultural-political idea of Turan. After Azerbaijan regained independence in 1991, Heydar Aliyev emphasized the importance of Azerbaijan's Turkic identity. He promoted closer cultural, linguistic, and historical ties with other Turkic nations. The linguistic life of the Turkic-speaking peoples requires constant attention and comprehensive study, as well as regulation by society on a strictly scientific basis. The extensive program of linguistic and cultural development carried out in the 21st century on the basis of the principles of national policy owes much of its success to the close cooperation of leading government bodies with competent linguistic scholars. An example of such cooperation can be the experience of creating "Turan" and a unified script. They have broad powers in the development and implementation of scripts. The introduction of the Latin alphabet is being discussed to strengthen Turkey's influence and promote cultural unification, which is intended to facilitate communication between Turkic-speaking peoples. There is historical writing of Turkic-speaking peoples. The ancient Turkic runic script (Orkhon-Yeniseian script), used in the 8th-10th centuries AD, is considered the cultural foundation. Its decipherment, begun in 1893 by Wilhelm Thomsen, confirmed the existence of an ancient written culture in Eurasia. In this process, language can serve as a powerful tool for delineating boundaries. The revival of Turkic languages symbolizes a return to identity and a transition out of the "post-Soviet space", while the introduction of English represents a shift toward "globalization". In other words, language policy is not simply a matter of educational program, but an act of high politics concerning national security.

The term "Turan" is derived from Persian, means "country of tours". The activity of Turan includes a geopolitical and cultural concept aimed at bringing together Turkic-speaking states through the transition to a single Latin alphabet, which strengthens Turkey's influence and the cultural integration of Central Asia. It is based on the historical roots of ancient Turkic runic writing. The theorist, who

specifically relates the question of identity formation to the conceptual pair of “self / other”, was Hegel. He refined the idea that by knowing the other, the self has the power to give or withhold recognition [1, p.3], so as to be continued as self at the same time: “Each is for the other the middle term through which each mediates itself; and each is for himself, and for the other, an immediate being on its own accord, which at the same time is such only through this mediation. They recognize themselves as mutually recognizing one another” [2, p.112]. The idea of forming a strong Turan is often interpreted in the media as the creation of a single political and military union, although in practice the emphasis is on cultural and economic integration. TURKSOY unites Turkic countries and regions and was created to promote cultural cooperation among Turkic peoples. The contribution of Heydar Aliyev to the Turkic world lies in promoting unity, institutional cooperation, cultural solidarity, and strategic partnerships among Turkic states. These efforts reinforced Azerbaijan’s central role in the Turkic world and indirectly supported the broader cultural idea of Turkic unity often linked to Turan.

References:

1. Neumann, I.B. Uses of the Other. “The East” in European Identity Formation. Borderlines, Volume 9, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999, 281 p.
2. Hegel, G.W.F. *Phenomenology of Spirit*. 1807, paragraph 184 in the 1977 Miller translation. Oxford University Press, 1977, 640 p.

Rahib Balayev

Sumqayıt Dövlət Universiteti
ORCID- 0009-0007-3561-8475

MƏDƏNİ İNTEQRASIYA VƏ BÖYÜK İPƏK YOLU: TÜRK DÖVLƏTLƏRİ KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: *Azərbaycan, Böyük İpək Yolu, Mədəni İnkişaf, Türk Dövlətləri, Kəmərlər və Yol Təşəbbüsü, Regional İnkişaf, Nəqliyyat Dəhlizləri*

Keywords: *Azerbaijan, Silk Road, Cultural Development, Turkic States, Belt and Road Initiative, Regional Development, Transport Corridors*

Ключевые слова: *Азербайджан, Великий Шёлковый путь, Культурное развитие, Тюркские государства, Инициатива «Пояс и путь», Региональное развитие, Транспортные коридоры*

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycanın Böyük İpək Yolumun yerləşdiyi coğrafi məkanda tutduğu mövqe strateji baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə Türk Dövlətləri ilə əməkdaşlıq kontekstində ölkənin rolu iqtisadi qarşılıqlı asılılığın güclənməsi və ortaq mədəni identiklik faktorunun möhkəmlənməsi baxımından daha da aktuallaşmışdır. Bu çərçivədə nəqliyyat və enerji infrastrukturunun inkişafı Azərbaycanın regional integrasiya proseslərində mövqeyini möhkəmləndirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir [3].

Tarixi Böyük İpək Yolu əsrlər boyunca Şərq və Qərb arasında ticarət mübadiləsinin, elmi biliklərin yayılmasının və mədəni qarşılıqlı təsirin əsas arteriyası olmuşdur. Azərbaycan ərazisi əlverişli coğrafi yerləşməsi və zəngin tarixi-mədəni irsi sayəsində bu geniş kommunikasiya şəbəkəsinin mühüm keçid məkanlarından biri kimi formalaşmışdır. Bu faktor ölkənin müxtəlif sivilizasiyaların qarşılıqlı əlaqə nöqtəsinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur [5].

XXI əsrdə qədim İpək Yolumun yenidən aktuallaşdırılması təşəbbüsləri, xüsusilə Çin tərəfindən irəli sürülmüş Kəmərlər və Yol təşəbbüsü çərçivəsində yeni iqtisadi və geosiyasi məzmun kəsb etmişdir. Azərbaycan bu təşəbbüsə qoşulmaqla beynəlxalq nəqliyyat və logistika marşrutlarında iştirakını genişləndirmiş, eyni zamanda Türk Dövlətləri arasında iqtisadi və humanitar əməkdaşlığın dərinləşməsinə töhfə vermişdir [3]. Bu baxımdan ölkə yalnız tranzit funksiyası ilə məhdudlaşmır, həm də regional əlaqələndirmə və integrasiya mexanizmlərinin formalaşmasında fəal aktor kimi çıxış edir [6].

Transxəzər istiqamətində inkişaf edən nəqliyyat infrastrukturunu və Orta Dəhliz çərçivəsində həyata keçirilən təşəbbüslər Azərbaycanın Qafqaz və Orta Asiya arasında körpü rolunu daha da

gücləndirmişdir. Bu integrasiya modeli təkcə iqtisadi əməkdaşlıq alətləri ilə məhdudlaşmır; ortaq tarix, dil və mədəniyyət amilləri dövlətlərarası münasibətlərin sosial əsaslarını möhkəmləndirir və regional sabitliyə töhfə verir [7].

Eyni zamanda Azərbaycanın strateji coğrafi mövqeyi və enerji resursları potensialı ölkənin Türk dünyasında etibarlı tərəfdaş və regional əməkdaşlıq platforması kimi mövqeyini gücləndirir. Müasir nəqliyyat və enerji layihələri ölkənin beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiyasını sürətləndirir, çoxtərəfli əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir və regionda qarşılıqlı asılılığın dərinləşməsinə şərait yaradır [8].

Beləliklə, təqdim olunan məqalədə Azərbaycanın tarixi İpək Yolundakı mövqeyi, müasir mərhələdə Türk Dövlətləri kontekstində mədəni və iqtisadi integrasiyanın inkişaf istiqamətləri, eləcə də beynəlxalq nəqliyyat və enerji layihələrinin regional proseslərə təsiri elmi-analitik yanaşma əsasında araşdırılır. Eyni zamanda müasir infrastruktur təşəbbüslərinin regionun sosial-iqtisadi inkişafına təsiri qiymətləndirilərək Azərbaycan və Türk dünyası üçün perspektiv imkanlar müəyyənləşdirilir [5].

Əsas

Müasir mərhələdə Böyük İpək Yolunun yenidən iqtisadi məzmun qazanması qlobal nəqliyyat və ticarət sistemində yeni əlaqələndirmə modellərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə Çin tərəfindən irəli sürülmüş Kəmərlər və Yol təşəbbüsü çərçivəsində qədim marşrutun müasir geoiqtisadi reallıqlara uyğun şəkildə transformasiyası prosesi sürətlənmişdir [3]. Bu kontekstdə Azərbaycan öz geostrateji mövqeyindən istifadə edərək regional tranzit və logistika şəbəkəsinin əsas iştirakçılarından birinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın Transxəzər Nəqliyyat Marşrutunda iştirakı Orta Asiya ilə Avropa arasında alternativ və daha effektiv nəqliyyat xəttinin formalaşmasına imkan yaratmışdır. Sözügedən marşrut daşımaların operativliyini artırmaqla yanaşı, logistika xərclərinin optimallaşdırılmasına və ticarət dövriyyəsinin genişlənməsinə şərait yaradır [5]. Bu baxımdan Azərbaycan yalnız keçid ölkə statusu ilə kifayətlənmir, həm də regional iqtisadi proseslərin koordinasiyasında fəal rol oynayır [6].

Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Orta Dəhlizin texniki və institusional əsaslarını gücləndirən mühüm infrastruktur elementləridir. Bu layihələr Orta Asiya dövlətlərinin Avropa bazarlarına çıxış imkanlarını genişləndirərək onların iqtisadi dayanıqlığını artırır [5]. Nəticə etibarilə, Azərbaycanın logistika və tranzit potensialı regional integrasiyanın struktur dayaqlarından biri kimi formalaşmışdır.

Enerji sektorunda həyata keçirilən layihələr də Azərbaycanın regional rolunun güclənməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. TANAP və TAP qaz kəmərləri, eləcə də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri enerji resurslarının şaxələndirilmiş və təhlükəsiz ixracını təmin etməklə yanaşı, tərəfdaş ölkələr arasında uzunmüddətli əməkdaşlıq mexanizmlərinin formalaşmasına təsir göstərir [4]. Bu layihələr regionun enerji təhlükəsizliyinə töhfə verməklə yanaşı, qarşılıqlı iqtisadi asılılığın artmasına da şərait yaradır.

Bununla yanaşı, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, rəqəmsal logistika platformalarının tətbiqi və multimodal daşımaların inkişafı region dövlətləri arasında əməkdaşlığın institusional əsaslarını möhkəmləndirir [2]. Bu mexanizmlər qarşılıqlı etimadın güclənməsinə və integrasiya prosesinin praktiki müstəvidə dərinləşməsinə xidmət edir.

Azərbaycanın Orta Asiya ilə strateji əməkdaşlığı yalnız iqtisadi və enerji layihələri ilə məhdudlaşmır. Siyasi dialoq və təhlükəsizlik sahəsində koordinasiya regionda sabitliyin qorunması baxımından mühüm rol oynayır. Ölkənin çoxvektorlu və balanslaşdırılmış xarici siyasəti müxtəlif güc mərkəzləri ilə paralel əməkdaşlıq imkanları yaradaraq etibarlı tərəfdaş modelinin formalaşmasına şərait yaradır [7].

Mədəni və sivilizasiya aspektləri də integrasiya prosesinin mühüm komponentidir. Azərbaycan ortaq türk mədəni irsinin qorunması və təşviqi istiqamətində təşəbbüslər həyata keçirərək humanitar əməkdaşlığın genişlənməsinə töhfə verir [8]. Beynəlxalq forumlar, təhsil proqramları və mədəni tədbirlər dövlətlər arasında sosial yaxınlaşmanı gücləndirir və uzunmüddətli əməkdaşlığın ideoloji əsaslarını möhkəmləndirir.

Zəngəzur dəhlizinin perspektivləri isə regionun nəqliyyat xəritəsində yeni mərhələnin formalaşması baxımından əhəmiyyətli hesab olunur. Bu marşrut Azərbaycanın Naxçıvan vasitəsilə Türkiyə ilə birbaşa əlaqəsini təmin etməklə yanaşı, Türk Dövlətləri arasında iqtisadi və siyasi integrasiyanın intensivləşməsinə əlavə imkanlar yaradır [8]. Beləliklə, müasir nəqliyyat və enerji təşəbbüsləri Azərbaycanın regional integrasiya sistemində çoxşaxəli və strateji rolunu daha da möhkəmləndirir.

Ümumilikdə aparılan təhlil göstərir ki, Böyük İpək Yolunun XXI əsrdə yenidən canlandırılması yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi və mədəni integrasiyanı paralel şəkildə təşviq edən kompleks proses kimi çıxış edir [5]. Azərbaycan bu prosesdə həm tranzit mərkəzi, həm enerji tərəfdaşı, həm də regional əməkdaşlığın təşəbbüskar aktoru kimi fəaliyyət göstərir.

Müzakirəli hissə

Müasir dövrdə Böyük İpək Yolunun funksional çərçivəsi əvvəlki tarixi mərhələlərlə müqayisədə daha geniş və çoxşaxəli xarakter almışdır. Əgər klassik dövrdə əsas məqsəd ticarət əlaqələrinin təmin edilməsi idisə, hazırkı mərhələdə bu marşrut siyasi dialoq, iqtisadi koordinasiya və mədəni yaxınlaşma proseslərinin paralel inkişafını ehtiva edir [5]. Bu kontekstdə Azərbaycan Türk Dövlətləri arasında regional integrasiyanın praktiki mexanizmlərinin formalaşmasında mühüm iştirakçılardan biri kimi çıxış edir [7].

Kəmərlər və Yol təşəbbüsünə Azərbaycanın qoşulması regionda iqtisadi əməkdaşlığın intensivləşməsinə yeni dinamika vermişdir [1]. Transxəzər Nəqliyyat Marşrutunun inkişafı nəticəsində yük daşımalarının həcmi və sürəti artmış, alternativ logistika imkanları formalaşmışdır. Bu proses gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, rəqəmsal nəqliyyat sənədləşməsinin tətbiqi və multimodal daşımaların təşkili ilə müşayiət olunaraq integrasiyanın praktiki əsaslarını möhkəmləndirmişdir [4].

Azərbaycanın müasir nəqliyyat və enerji infrastrukturunu – Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, TANAP və TAP qaz kəmərləri, eləcə də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri – regionun enerji və iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır [3]. Bu layihələr dövlətlər arasında qarşılıqlı iqtisadi asılılığın artmasına və uzunmüddətli əməkdaşlıq modelinin formalaşmasına zəmin yaradır. Beləliklə, iqtisadi əməkdaşlıq mexanizmləri siyasi dialoq və strateji koordinasiya ilə paralel inkişaf edir.

Eyni zamanda integrasiya prosesinin yalnız iqtisadi faktorlarla izah olunması kifayət etmir. Ortaq tarix, dil və mədəni irs Türk Dövlətləri arasında ideoloji və sosial yaxınlaşmanı gücləndirən mühüm amillərdir. Azərbaycan bu baxımdan Qafqaz və Orta Asiya arasında mədəni körpü funksiyasını yerinə yetirərək regional əməkdaşlığın humanitar ölçüsünü dərinləşdirir [8]. Bu amil siyasi və iqtisadi əməkdaşlığın davamlılığını təmin edən mühüm struktur faktor kimi qiymətləndirilə bilər.

Zəngəzur dəhlizi perspektiv müstəvidə regionda yeni nəqliyyat konfigurasiyasının formalaşmasına təsir göstərə bilər. Bu layihə yalnız tranzit imkanlarının genişlənməsi ilə məhdudlaşmır; eyni zamanda Türk dünyasında iqtisadi və siyasi əlaqələrin sistemli şəkildə güclənməsinə xidmət edən strateji element kimi çıxış edir [8]. Bununla yanaşı, regionda digər güc mərkəzlərinin maraqları nəzərə alındıqda, bu təşəbbüsün geosiyasi balansın qorunması baxımından da əhəmiyyətli olduğu müşahidə edilir.

Ümumilikdə aparılan müzakirə göstərir ki, tarixi İpək Yolunun müasir adaptasiyası regional integrasiyanın çoxsəviyyəli modelini formalaşdırmışdır. Azərbaycan bu model daxilində yalnız tranzit və enerji ölkəsi kimi deyil, həm də siyasi koordinasiya, iqtisadi təşəbbüskarlıq və mədəni integrasiya platforması kimi çıxış edir. Bu isə ölkənin həm regional, həm də global səviyyədə strateji rolunu möhkəmləndirir [5].

Aparılan təhlil göstərir ki, müasir mərhələdə Azərbaycan tarixi Böyük İpək Yolunun yenidən formalaşan geoiqtisadi sistemində mühüm mövqə tutur. Xüsusilə Kəmərlər və Yol təşəbbüsü çərçivəsində həyata keçirilən nəqliyyat və enerji layihələri ölkənin regional integrasiya prosesində rolunu əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir [3]. Bu təşəbbüslər Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat şəbəkəsində mövqeyini möhkəmləndirməklə yanaşı, Türk Dövlətləri arasında əməkdaşlıq mexanizmlərinin dərinləşməsinə də töhfə verir.

Transxəzər Nəqliyyat Marşrutu, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, TANAP və TAP qaz kəmərləri, eləcə də Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri region dövlətlərinin Avropa və Asiya bazarlarına çıxış imkanlarını genişləndirir və iqtisadi dayanıqlılığın artmasına xidmət edir [1]. Bu infrastruktur layihələri yalnız daşımaların intensivliyini artırır, həm də dövlətlər arasında qarşılıqlı iqtisadi asılılığın formalaşmasına zəmin yaradır.

Azərbaycanın strateji coğrafi mövqeyi və enerji potensialı ölkənin Türk dünyasında etibarlı tərəfdaş kimi çıxış etməsinə imkan verir. Bununla yanaşı, mədəni və humanitar əməkdaşlıq təşəbbüsləri ortaq türk kimliyinin qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə xidmət edir [5]. Bu amil regional əməkdaşlığın sosial dayaqlarını möhkəmləndirərək uzunmüddətli sabitliyin təmin olunmasına şərait yaradır.

Zəngəzur dəhlizi perspektiv baxımdan regionun nəqliyyat arxitekturasında yeni mərhələnin əsas elementlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu layihə Türk Dövlətləri arasında iqtisadi və siyasi əlaqələrin daha da intensivləşməsinə əlavə imkanlar yaradır və regional integrasiyanın institusional əsaslarını gücləndirir [8].

Nəticə etibarilə, Böyük İpək Yolunun müasir adaptasiyası çərçivəsində Azərbaycan yalnız tranzit ölkə funksiyası ilə kifayətlənmir; ölkə regional iqtisadi, siyasi və mədəni integrasiyanın çoxsaxəli aktoruна çevrilmişdir. Müasir infrastruktur və əməkdaşlıq təşəbbüsləri Azərbaycanın həm regional, həm də global səviyyədə strateji mövqeyini möhkəmləndirir və Türk dünyasında birgə inkişaf modelinin formalaşmasına töhfə verir [2].

Ədəbiyyat:

1. https://azertag.az/xeber/daha_guclu_daha_yaxsi_integrasiya_olunmus_ve_daha_six_birlesmis_turk_dunya_sina_dogru-2372813
2. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2022_3770.pdf
3. Science.gov.az. Böyük İpək Yolunda Azərbaycan – tarix və perspektivlər, 2026, <https://science.gov.az/az/news/open/26629>
4. Sesqazeti.az. Prezident İlham Əliyev: Türk Dövlətləri Təşkilatı və region layihələri, 2025.
5. Sevinc Fətəliyeva. Türkdillidövlətlərin integrasiyası və böyük İpək Yolu, YAP, 07.10.2025.
6. Azerbaijan Academy of Sciences. Azərbaycan-Türk əlaqələrinin müasir siyasi və strateji aspektləri, 2016, https://aak.gov.az/upload/dissertation/siyasi_elml_r/siya_n_sph_28_10_16.pdf
7. WestAZ.org. Azərbaycan-Qazaxıstan qardaşlığı: Türk dünyasında yeni integrasiya mərhələsi, 2025, <https://westaz.org/az/xeber/azerbaycan-qazaxistan-qardasligi-turk-dunyasinda-yeni-integrasiya-merhelesidir>
8. CrossMedia.az. Özbəkistanda keçirilən yüksək səviyyəli tədbir və Azərbaycan-Türküstan integrasiyası, 2025, <https://crossmedia.az/az/article/55007>

Rahil Cəfərov

Sumqayıt Dövlət Universiteti

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV-GÜCLÜ DÖVLƏTÇİLİYİN MEMARI

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, dövlətçilik, sabitlik, islahatlar, inkişaf*

Keywords: *Heydar Aliyev, statehood, stability, reforms, development*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, государственность, стабильность, реформы, развитие*

XX əsrin sonu Azərbaycan üçün mürəkkəb və tələpəli dövr olmuş, müstəqilliyini yenidən bərpa edən ölkə siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadi çətinliklər və xarici təhdidlərlə üzləşmişdi. Belə bir şəraitdə Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdaraq dövlətin müstəqilliyini qorumaq və möhkəmləndirmək missiyasını üzərinə götürdü. Onun fəaliyyəti nəticəsində ölkədə sabitlik təmin olundu, dövlət institutları formalaşdırıldı və Azərbaycan beynəlxalq arenada mövqeyini gücləndirərək müasir dövlətçiliyin əsaslarını yaratdı. 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycanın ən çətin və tələpəli mərhələsində, 1969–1982-ci illərdə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olmuş, daha sonra SSRİ-də yüksək vəzifələrdə – Sov.İKP MK Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi fəaliyyət göstərmiş, 1991-1993-cü illərdə isə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıdaraq Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi və xalqın xilasını ilə bağlı məsuliyyəti üzərinə götürdü. O, müstəqilliyin qorunmasını prioritet sayaraq ictimai-siyasi sabitliyin və milli birliyin vacibliyini vurğulayırdı. Onun həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində ölkədə dərin böhran aradan qaldırıldı, sabitlik bərpa olundu, dövlət müstəqilliyi möhkəmləndirildi və Azərbaycan vətəndaş müharibəsi və parçalanma təhlükəsindən xilas edilərək inkişaf yoluna çıxarıldı. “Mənim həyatım və fəaliyyətim yalnız Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunmasına və ölkənin bu ağır vəziyyətdən çıxmasına xidmət edəcəkdir” fikrini səsləndirən ümummilli lider, problemlərin həllində ictimai-siyasi sabitliyin və milli birliyin əsas şərt olduğunu vurğulayırdı [3, s.2].

Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm iz qoymuş və milli inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş görkəmli liderdir. O, Naxçıvanı “Azərbaycan xalqının qədim tarixini yaşadan müqəddəs torpaq” kimi dəyərləndirmişdir. Bu baxışın nəticəsi olaraq, Naxçıvan diyarında zəngin mədəni irsin qorunması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində genişmiqyaslı layihələr həyata keçirilmişdir. Son on beş il ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında 200-dən artıq mədəniyyət müəssisəsi ya

yenidən tikilərək istifadəyə verilmiş, ya da əsaslı şəkildə bərpa olunmuşdur. Bununla yanaşı, 50-dən çox memarlıq abidəsi və dini məkanın yenidən qurulması regionda mədəni həyatın canlanmasına və irsin qorunmasına mühüm töhfə vermişdir [1, s.210].

Müstəqil Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyev mürəkkəb tarixi şəraitdə ölkənin siyasi sabitliyini təmin etdi, dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirdi və milli dövlətçilik ənənələrini bərpa etdi. Ermənistanın təcavüzü, daxili gərginliklər və iqtisadi çətinliklər fonunda o, balanslaşdırılmış xarici siyasət apararaq regionda sülhü təmin etdi və Azərbaycanın milli maraqlarını qorudu. Onun rəhbərliyi ilə dövlət institutları formalaşdı, hüquqi dövlət quruculuğu təmin edildi, demokratik və dünyəvi model inkişaf etdirildi. Keçid dövründə bazar iqtisadiyyatına keçid sürətləndirildi, sahibkarlıq stimullaşdırıldı, iqtisadiyyat liberallaşdı və global sistemə integrasiya gücləndirildi; Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə əməkdaşlıq iqtisadi islahatlara maliyyə və texniki dəstək verdi, nəticədə Azərbaycan müasir və sabit dövlətə çevrildi [2, s.4].

Heydər Əliyev ölkənin çətin dövründə sabitliyi təmin etmiş, dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmiş, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğunu həyata keçirmiş, iqtisadi islahatlar apararaq bazar iqtisadiyyatına keçidi təmin etmiş və Azərbaycanın müasir inkişafı üçün əsaslı zəmin yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Həbibbəyli İsa. Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr. Naxçıvan: “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2013.272 səh.534346.pdf <https://share.google/umlw7qSNRi9dKwR12>
2. Xalq qəzeti. – 2019. – 3 oktyabr. – № 218. – S.3. (Müstəqil Azərbaycanın böyük memarı) he0509.pdf <https://share.google/5xOplrSQRFoaB2MWb>
3. Səs.2023.13iyun.№103.–S.11-12.he1142.pdf <https://share.google/oAZTm38An5fdDE3aG>

Ramidə Abbasova

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu

MİLLİ MƏNƏVİ SƏRVƏTİMİZİN HAMISI: HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU

Acar sözlər: *Heydər Əliyev, Əlyazmalar İnstitutu, milli-mənəvi irs, Kitabı Dədə Qorqud*

Key words: *Heydar Aliyev, Institute of Manuscripts, national and spiritual heritage, Kitabı-Dada Gorgud*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, Институт Рукописей, национально-духовное наследие, Книга Дедэ Горгууд*

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixini, elmi təfəkkürünü və bədii irsini qoruyub saxlayan ən mötəbər məkanlardan biri AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutudur. Bu müəssisə sadəcə bir arxiv deyil, millətin yaddaş kartıdır. Bu yaddaşın qorunması, sistemləşdirilməsi və müasir dünya elminə integrasiyası isə birbaşa Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin və milli mədəniyyətə olan sonsuz sevgisinin nəticəsidir. Əlyazmaların toplanması işi XX əsrin əvvəllərindən başlasa da, bu fəaliyyətin vahid bir mərkəzdə cəmləşməsi 1950-ci ildə Respublika Əlyazmalar Fondunun yaradılması ilə mümkün olmuşdur. Lakin həmin dövrün ideoloji çərçivələri və maddi-texniki çətinlikləri fondun genişmiqyaslı elmi müəssisə kimi fəaliyyətinə maneələr törədirdi. 1981-ci illərin əvvəllərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qəbul edilən xüsusi qərarlar bu sahədə intibahın əsasını qoydu. 1982-ci ildə müəssisənin Bakının ən əzəmətli memarlıq abidələrindən birinə – vaxtilə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin qızlar seminariyası üçün tikdirdiyi binaya köçürülməsi tarixi bir hadisə idi. Bu binaya sahib olmaq istəyən bir çox dövlət qurumları olsa da, Ulu Öndər binanın məhz qədim əlyazmaların mühafizəsinə verilməsini təmin etdi. Bu onun keçmişimizə sahib çıxmasaq, gələcəyimizi qura bilmərik fəlsəfəsinin bariz nümunəsi idi. Sovet dövründə elmi müəssisələrə status verilməsi Moskvadan asılı olan mürəkkəb bir proses idi. 1986-cı ildə Heydər Əliyevin SSRİ rəhbərliyindəki nüfuzu və birbaşa müdaxiləsi sayəsində Respublika Əlyazmalar Fondunun bazasında Əlyazmalar İnstitutu təsis edildi. Bu Azərbaycan elmi üçün həm mənəvi, həm də strateji bir qələbə idi.

İnstitutun inkişafında növbəti mərhələ müstəqillik illərinə təsadüf edir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 1996-cı ildə Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyi münasibətilə Əlyazmalar İnstitutuna dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin adının verilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır. [3.] İnstituta Məhəmməd Füzulinin adının verilməsi təsadüfi deyildi. Bu qərarla institutun profili ilə onun daşdığı ad arasında simvolik bir vəhdət yarandı. Füzuli irsi əlyazmalar xəzinəsinin zirvəsini təşkil etdiyi kimi, institut da bu irsin əsas keşikçisinə çevrildi.

Azərbaycanın klassik irsinin ən qiymətli nümunələrinin toplandığı və qorunduğu əsas elmi ocaqlardan biri olan Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu fəaliyyət göstərdiyi bütün dövrlərdə Heydər Əliyevin xüsusi diqqət və qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. Ulu Öndər bu müəssisənin inkişafı, maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün mühüm addımlar atmışdır. Onun institut qarşısındakı xidmətləri olduqca geniş və çoxşaxəlidir. Lakin bu xidmətlər içərisində biri xüsusi olaraq seçilir. Bunlardan biri institutun bu gün yerləşdiyi tarixi və möhtəşəm binanın istifadəyə verilməsi, digəri isə Kitabı-Dədə Qorqud abidəsinin Drezden nüsxəsinin yüksək keyfiyyətli surətinin instituta təqdim olunmasıdır.

Bu gün Əlyazmalar İnstitutunda qorunan on minlərlə sənəd, o cümlədən UNESCO-nun "Dünyanın yaddaşı" reyestrinə daxil edilmiş 5 unikal əlyazma : İbn Sinanın "Əl-Qanun fit-Tibb" əsərinin II cildi, Rüstəm Curcaninin "Zəxireyi-Nizamşahi" əsəri, Əbu Əl-Qasım Əl-Zəhrəvinin "Əl-məqalətus-səlasin" əsəri, Məhəmməd Füzulinin anadilli "Divan"ı, Xurşidbanu Natəvanın "Gül dəftəri" albomu nadir əlyazmaları Heydər Əliyev tərəfindən qurulan elmi bazanın bəhrəsidir. Ulu Öndərin xüsusi diqqəti sayəsində əlyazmaların təkcə fiziki mühafizəsi deyil, həm də onların transfontelasiyası və dünya dillərinə tərcüməsi işi prioritet istiqamətə çevrildi.

Nəticə olaraq, Heydər Əliyev və Əlyazmalar İnstitutu mövzusu Azərbaycan elminin dirçəliş tarixidir. Ulu Öndər bizə təkcə bina və status deyil, həm də milli kimliyimizi sübut edən yazılı abidələrimizə ehtiramla yanaşmaq məktəbi miras qoymuşdur. Bu gün bu irsi yaşatmaq və gələcək nəsillərə ötürmək hər bir Azərbaycan aliminin mənəvi borcudur.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. K. 7/ Heydər Əliyev .- Bakı: Azər nəşr, 1998.- 519 s.
2. Dadaşova S. Heydər Əliyev və ədəbi irsimiz / Sevinc Dadaşova. _ Bakı: Zərdabi Nəşr, 2023.- 552 s.
3. <https://anl.az/el/emb/M.Fuzuli/pdf/1966.13sentyabr.pdf>

Röya Şıxəliyeva

*Azərbaycan Dillər Universiteti
Özbəkistan Dövlət Dünya Dilləri Universiteti
ORCID:0009-0007-4598-6749*

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ VƏ TÜRK DÜNYASININ ORTAQ DƏYƏRLƏRİ ƏSASINDA MÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA İNNOVATİV YANAŞMALAR

Açar sözlər: *Heydər Əliyev irsi, türk dünyası, mədəni dəyərlər, müəllim hazırlığı, innovativ yanaşmalar, multikultural təhsil*

Ключевые слова: *наследие Гейдара Алиева, тюркский мир, культурные ценности, подготовка учителей, инновационные подходы, мультикультурное образование*

Keywords: *Heritage of Heydar Aliyev, Turkic world, cultural values, teacher training, innovative approaches, multicultural education*

Müasir qloballaşma şəraitində təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər müəllim hazırlığının məzmun və strukturunun yenidən qurulmasını zəruri edir. Bu prosesdə milli-mədəni dəyərlərin qorunması və onların tədrisə inteqrasiyası xüsusi aktuallıq kəsb edir. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş təhsil və mədəniyyət siyasəti milli kimliyin qorunması ilə yanaşı, beynəlxalq inteqrasiyanın təmin olunmasına yönəlmişdir. Bu baxımdan türk dünyasının ortaq dəyərləri – dil, tarix, mədəniyyət və mənəvi irs

– müəllim hazırlığında innovativ yanaşmaların formalaşdırılması üçün mühüm nəzəri və praktik baza yaradır.

Heydər Əliyev irsi və türk dünyasının ortaq dəyərləri əsasında müəllim hazırlığında innovativ yanaşmaların müəyyənləşdirilməsi və onların tətbiq imkanlarının araşdırılmasıdır. Bu istiqamətdə Heydər Əliyevin təhsil siyasətinin əsas prinsipləri təhlil edilir, türk xalqlarını birləşdirən ortaq mədəni və pedaqoji dəyərlər sistemləşdirilir və müasir pedaqoji yanaşmalarla əlaqələndirilir. Müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma və pedaqoji modelləşdirmə metodlarından istifadə etməklə Azərbaycan və digər türk dövlətlərinin təhsil təcrübəsi araşdırılır, ortaq və fərqli xüsusiyyətlər müəyyən edilir.

Heydər Əliyev irsi təhsilin milli və ümumbəşəri dəyərlər əsasında qurulmasını prioritet istiqamət kimi müəyyən edir. Bu yanaşma müəllim hazırlığında bir sıra innovativ istiqamətlərin formalaşmasına imkan yaradır. İlk növbədə lingvokulturoloji yanaşma dil və mədəniyyətin vəhdətdə öyrədilməsini təmin edərək müəllimlərin həm dil, həm də mədəni kompetensiyalarını inkişaf etdirir. Kompetensiya əsaslı təhsil modeli müəllimlərin yalnız bilik səviyyəsini deyil, həm də onların praktik bacarıqlarını, kommunikativ və sosial sərəfətlərini formalaşdırır. Eyni zamanda integrativ yanaşma müxtəlif fənlər və mədəni komponentlər arasında əlaqə yaradaraq tədris prosesinin daha sistemli və effektiv təşkilinə şərait yaradır. Multikultural təhsil modeli isə tolerantlıq, qarşılıqlı hörmət və mədəni müxtəlifliyə açıq münasibətin formalaşmasına xidmət edir.

Türk dünyasının ortaq dəyərlərinin müəllim hazırlığına integrasiyası gələcək müəllimlərin həm milli kimliyə bağlı, həm də qlobal düşüncəyə malik peşəkar kimi formalaşmasına imkan verir. Bu yanaşma onların pedaqoji fəaliyyətində innovativ metod və texnologiyalardan istifadə bacarıqlarını artırır, tədris prosesini daha çevik və müasir tələblərə uyğun edir. Xüsusilə Azərbaycan və Özbəkistan təcrübəsinin qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi və tətbiqi müəllim hazırlığında yeni modellərin yaradılmasına zəmin yaradır.

Heydər Əliyev irsi və türk dünyasının ortaq dəyərləri müəllim hazırlığında innovativ yanaşmaların formalaşdırılması üçün mühüm elmi və praktik əsas kimi çıxış edir. Bu yanaşmaların tətbiqi müəllimlərin peşəkar hazırlıq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, onların mədəni və kommunikativ kompetensiyalarının inkişafına, həmçinin təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. *Təhsil və mədəniyyət haqqında çıxışlar*. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı.
2. İmanova, S. (2020). *Multikultural dəyərlər və təhsil sistemində onların rolu*. Bakı: Elm və təhsil.
3. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2020). *Təhsil haqqında dövlət siyasəti sənədləri*. Bakı.
4. Quliyev, N. (2019). *Pedaqogika və müəllim hazırlığı problemləri*. Bakı: Elm.
5. Hüseynov, F. (2018). *Multikulturalizm və təhsil*. Bakı: Təhsil.
6. Heydar Aliyev. *Selected Works on Education and Culture*. Baku: State Publishing House.
7. Sevdə İmanova (2020). *Multicultural Values and Their Role in the Education System*. Baku: Elm və Təhsil.
8. James A. Banks (2015). *Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching*. Routledge.
9. Michael Fullan (2007). *The New Meaning of Educational Change*. Teachers College Press.
10. UNESCO (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris.
11. Гейдар Алиев. *Выступления по вопросам образования и культуры*. Баку.
12. Севда Иманова (2020). *Мультикультурные ценности и их роль в системе образования*. Баку: Elm və təhsil.
13. Вербицкий, А. А. (2010). *Контекстное обучение в высшей школе*. Москва.
14. Слостенин, В. А. (2002). *Педагогика*. Москва: Академия.
15. ЮНЕСКО (2017). *Цели устойчивого развития и образование*. Париж.

HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA ROLU

Açar sözlər: *mədəni irs; mədəni diplomatiya; Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri.*

Key words: *cultural heritage; cultural diplomacy; Azerbaijan–Turkey relations.*

Ключевые слова: *культурное наследие; культурная дипломатия; азербайджано-турецкие отношения.*

Azərbaycanın müasir inkişaf tarixində mühüm yer tutan ümummilli lider Heydər Əliyev yalnız ölkə daxilində deyil, bütövlükdə türk dünyasında siyasi və mədəni əlaqələrin genişlənməsində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Onun fəaliyyəti təkcə dövlətçilik məsələləri ilə məhdudlaşmamış, eyni zamanda ortaq tarixə, dilə və mədəni dəyərlərə malik türk xalqları arasında qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Bu baxımdan onun siyasəti uzaqgörən və strateji yanaşma kimi qiymətləndirilir.

Heydər Əliyev türk dünyasını sadəcə coğrafi məkan kimi deyil, ümumi mənəvi dəyərləri birləşdirən geniş mədəni sivilizasiya kimi dərk edirdi [4, s. 38]. Onun irəli sürdüyü “bir millət, iki dövlət” prinsipi xüsusilə Azərbaycan ilə Türkiyə arasında münasibətlərin əsas ideoloji sütununa çevrilmişdir [3, s. 8]. Bu yanaşma sonradan daha geniş çərçivədə digər türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın inkişafına təsir göstərmişdir.

Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycan və Türkiyə arasında mədəni əməkdaşlıq yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. İki ölkə arasında müxtəlif mədəni tədbirlər – festivallar, sərgilər, konfranslar təşkil edilmiş, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində qarşılıqlı əlaqələr genişlənməmişdir. Bu proses xalqların bir-birinin mədəniyyətini daha yaxından tanımasına imkan yaratmışdır. Eyni zamanda ortaq folklor və ədəbi irsin araşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə türk xalqlarının mədəni dəyərlərinin qorunması və dünyaya tanıtılması məqsədilə beynəlxalq əməkdaşlıq gücləndirilmişdir. Xüsusilə TÜRKSÖY ilə əlaqələrin inkişafı bu sahədə mühüm rol oynamışdır [2, s. 61]. Bu qurumun təşkil etdiyi müxtəlif mədəni layihələr və tədbirlər ortaq kimliyin qorunmasına və təbliğinə xidmət etmişdir.

Dil məsələsi də onun siyasətində xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Heydər Əliyev türk dillərinin yaxınlığını mədəni integrasiyanın əsas faktorlarından biri kimi qiymətləndirirdi. Azərbaycan dilinin inkişafı ilə yanaşı, digər türk dilləri ilə qarşılıqlı əlaqələrin möhkəmləndirilməsi istiqamətində təşəbbüslər həyata keçirilmişdir. Bu yanaşma xalqlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırmış və ortaq informasiya məkanının formalaşmasına təkan vermişdir.

Onun mədəni irsə münasibəti yalnız nəzəri baxışlarla məhdudlaşmamış, konkret layihələrdə də özünü göstərmişdir. Tarixi abidələrin bərpası, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində geniş tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu siyasət digər türk dövlətləri üçün də nümunə olmuşdur.

Bundan əlavə, Heydər Əliyev mədəni əməkdaşlığın siyasi və iqtisadi əlaqələrlə paralel şəkildə inkişaf etməsinin vacibliyini vurğulayırdı. Onun fikrincə, ortaq mədəni dəyərlər xalqları birləşdirən əsas amildir və bu birlik digər sahələrdə əməkdaşlığın güclənməsinə zəmin yaradır. Bu baxımdan mədəni diplomatiya onun fəaliyyətində xüsusi yer tutmuşdur.

Beləliklə, Heydər Əliyevin türk dünyası ilə bağlı siyasəti bu gün də aktuallığını qoruyur. Onun müəyyən etdiyi ideoloji və mədəni istiqamətlər müasir dövrdə türk dövlətləri arasında əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Ortaq mədəni irsin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bu siyasətin davamı kimi qiymətləndirilə bilər. Bu baxımdan onun irsi yalnız Azərbaycan üçün deyil, bütün türk dünyası üçün böyük mənəvi dəyər hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar. I kitab (İyun, 1993 – may, 1994). – Bakı: Azər nəşr, 1997.
2. TÜRKSÖY. Türk dünyasının mədəniyyəti haqqında materiallar / TÜRKSÖY; red. heyəti. – Ankara: TÜRKSÖY nəşrləri, 2018. – 184 s.
3. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. Azərbaycan və türk dünyası: tarixi-mədəni əlaqələr : [konfrans materialları] / AMEA; red. heyəti. – Bakı: Elm, 2020. – 248 s.
4. İsmayılova M. A. Heydər Əliyev və türk mənəvi dəyərləri. 2023

MİLLİ TƏHSİLİN İNKİŞAF STRATEGİYASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözləri: təhsil, dəyər, multikulturalizm, inkişaf, Azərbaycan, lider

Keywords: education, value, multiculturalism, development, Azerbaijan, leader

Ключевые слова: образование, ценности, мультикультурализм, развитие, Азербайджан, лидер

Azərbaycan təhsilinin inkişafı və tərəqqisində görkəmli dövlət xadimi, Ümummilli lider Heydər Əliyev mühüm və əvəzsiz rol oynamışdır. O, ölkənin və xalqın davamlı yüksəlişi və rifahı üçün təhsilin həlledici əhəmiyyət daşıdığını daim vurğulamış və bu sahəyə xüsusi önəm vermişdir. Ulu öndər deyirdi: *“Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz”* [3].

Ümummilli lider hər bir vətəndaşın həyatını düzgün qurmasını və cəmiyyətdə mövqeyinin formalaşmasını həmişə ön plana çəkərək söyləmişdir: *“Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir”* [3].

Öz xeyirxah əməlləri və ədalətli mövqeyilə xalqın günvənc yerinə çevrilən Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının savadlanması, biliklənməsi və gələcəyi üçün hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətlərin formalaşması istiqamətində əlindən gələni əsirgəməmişdir. Heydər Əliyev müasir tələblərə cavab verən gənc kadrların yetişdirilməsi, eyni zamanda Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq arenaya və global iqtisadi sistemə güclü inteqrasiyası, həmçinin ölkənin sosial-iqtisadi istiqamətlərdə mühüm nailiyyətlər əldə etməsində mühüm addımlar atmış, siyasi silahatlar həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti gələcək nəsillərin inkişafında prioritet istiqamətlərdən idi.

Heydər Əliyevin Azərbaycanlı gənclərin keçmiş Sovetlər birliyinin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil alması üçün şərait yaratmış və bu da Azərbaycan təhsilinin müasir mərhələyə keçidin təminatı idi.

Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi müstəqillik illərində də təhsilin, elmin inkişafını diqqət mərkəzində saxlamış, bu istiqamətdə mühüm addımlar atmışdır. Təhsil sahəsində mövcud problemlərin aradan qaldırılması, həmçinin Azərbaycan təhsilinin inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının formalaşdırılması, məqsədyönlü və sistemli tədbirlər həyata keçirmiş, təhsilin inkişafı üçün əhəmiyyətli fərmanlar, sərəncamlar imzalamışdır. Onun rəhbərliyi dövründə 2002-ci il oktyabrın 4-də imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncamı milli elm və təhsil sisteminin inkişafında vacib amillərdən biri kimi qiymətləndirilir. Bu sərəncam Azərbaycanın ümumtəhsil məktəb şəbəkələrinin genişləndirilməsinə, həmçinin maddi-texniki bazanın gücləndirilməsinə şərait yaratmışdır *“Ölkələr arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinə mədəniyyət və elm sahəsində əlaqələrin təsiri böyükdür”* [1, 94]. Azərbaycan təhsilinin bütün səviyyələri Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində uğurlu inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuş, eyni zamanda təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi, aparılan davamlı islahatlar ölkə təhsilinin dünya təhsil sistemində inteqrasiya prosesini sürətləndirmiş və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi prioritet məsələlərdən olmuşdur.

Təsədüfi deyil ki, Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin Azərbaycan təhsilinə göstərdiyi xidmət bu sahənin davamlı inkişafına zəmin yaratmışdır. İlham Əliyevin xüsusi qayğısı sayəsində təhsil sahəsində ən diqqətçəkən nəticələr ölkədə məktəb tikintisinin geniş vüsət alması ilə bağlıdır. Bu problemin həlli – məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin tikilməsi və yenidən qurulması, məktəblərdə əsaslı təmir-tikinti işlərinin aparılması, müasir tipli yeni təhsil ocaqlarının inşası regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramlarında, ölkə başçısının fərman və sərəncamlarında öz əksini tapmışdır. Hətta sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsildən geri qalmaması ölkə Prezidentinin daim diqqət mərkəzində olmuş və son dövrlər bu istiqamətdə mühüm işlər görülmüş, yeni Dövlət Proqramları hazırlanmışdır.

Təhsilin hərtərəfli inkişafı və tərəqqisi sağlam inkişaf etmiş gənc nəslin yetişdirilməsi qarşısında duran ən vacib vəzifədir. Milli ruhda böyüyən, vətənpərvər, tərbiyəli gənclər olarsa, Azərbaycanın gələcəyi bir o qədər çiçəkli, fərah və inkişaf etmiş olacaqdır. Sağlam gənclik – sağlam gələcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. –B.: Azərneşr, 1997., I kitab 597s.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. –B.: Azərneşr, 1997. II kitab. -588s
3. <http://www.clb.az/html/heydar.aliyev.application.9.html>

Sabuhi Guliyev
Baku State University

THE KARABAKH PROBLEM IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY: HEYDAR ALIYEV'S DIPLOMATIC LEGACY AND ILHAM ALIYEV'S VICTORY STRATEGY

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, Lisbon

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, Lissabon

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, Лиссабон

The unrest that began in 1988 with the demand for Nagorno-Karabakh to be separated from Azerbaijan and incorporated into Armenia by the Armenian SSR quickly turned into armed conflicts, resulting in the First Karabakh War of 1992–1994. As a result of this war, Nagorno-Karabakh and seven surrounding regions of Azerbaijan were occupied, leaving about a million people internally displaced [1, p. 180]. With Heydar Aliyev's coming to power in 1993, Azerbaijan formed a stable and national interest-based course in its foreign policy. Heydar Aliyev based his diplomatic activities mainly on the principles of international law and managed to keep the Karabakh problem on the agenda of international organizations. On Heydar Aliyev's initiative, the UN Security Council adopted resolutions 822, 853, 874 and 884. These documents demanded the recognition of Armenia as an occupier and its unconditional withdrawal from the occupied territories [8].

Ilham Aliyev's new strategy for the Karabakh problem in his foreign policy and the diplomatic path to victory

After being elected president in 2003, Ilham Aliyev continued and developed the foreign policy course started by his father. Under his leadership, Azerbaijan began to pursue a more active and decisive policy in the international arena. During Ilham Aliyev's term, Azerbaijan developed partnership relations with both Western and Eastern states. Since 2003, Ilham Aliyev has put the Karabakh issue as a priority in foreign policy and has often brought up resolutions of organizations such as the UN, OSCE, and the European Parliament, for example, he has constantly demanded the implementation of Resolution No. 62/243 adopted by the UN in 2008 [7, p.120-122]. As a result of the 2020 Patriotic War and the local anti-terrorist measures taken on September 19, 2023, the Republic of Azerbaijan restored its sovereignty over the entire territory of Karabakh [4].

The Karabakh issue has always occupied a central place in Azerbaijan's foreign policy. The diplomatic legacy formed by Heydar Aliyev played an important role in this direction, strengthening Azerbaijan's position based on international law. As a result of his balanced and far-sighted policy, Azerbaijan's independence was strengthened and effective cooperation with the system of international relations was established. Ilham Aliyev has successfully continued and developed this legacy.

References:

1. Aslanlı, A. (2017). Conflicts in the post-Soviet space and Azerbaijan's security strategy. Baku: Education Publishing House, 214 p.
2. Aliyev, H. (1997). Our Independence is Eternal. Baku: Azerbaijan State Publishing House, 672 p.
3. Cornell, S. E. (2011). Azerbaijan Since Independence. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 488 p.
4. Hacıyev, H. (2012). Foreign policy of the Republic of Azerbaijan: Modern stage. Baku: Qanun, 264 p.
5. Gasimli, M. (2020). Ilham Aliyev and Karabakh: The Road to Victory. Baku: East-West Publishing House, 224 p.

6. Safarov, R. (2021). "Diplomatic Aspects of the Karabakh Victory and International Law." Journal of Geopolitical Studies of Azerbaijan, No. 1, pp. 35–49.
7. Suleymanov, E. (2016). The place and role of Azerbaijan in the system of international relations. Baku: Science and Education, 192 p.
8. European Parliament (2020). Statements on the Nagorno-Karabakh conflict. <https://www.europarl.europa.eu> [Application date: 02.02.2026].

Sevda Abdullayeva
Azerbaijan State Agrarian University

HEYDAR ALIYEV AND THE IDEOLOGY OF AZERBAIJANIISM

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev siyasəti, azərbaycançılıq ideologiyası, tolerantlıq, din, müxtlif xalqlar*

***Keywords:** Heydar Aliyev's policy, Azerbaijani ideology, tolerance, religion, different peoples*

***Ключевые слова:** политика Гейдара Алиева, азербайджанская идеология, толерантность, религия, разные народы.*

The return to power of the great leader Heydar Aliyev in 1993, in addition to creating the political and economic foundations of the young state, played an exceptional role in the formation and development of the idea that embodies the national and spiritual heritage of the Azerbaijani people - Azerbaijaniism. The strict prohibitions on religion during the Soviet era, the repression of religious figures, the destruction of places of worship of all religions, as well as the fragmentation in the field of religion, as in all areas in the first years of our independence, created the need to implement a more sensitive, decisive, and purposeful policy on religion. It was as a result of the successful policy founded by the national leader Heydar Aliyev that, along with sensitive control over state-religion relations, conditions were created in the country for freedom of religion, and special care began to be taken of religious values, places of worship, and religious figures. In the first national Constitution of the independent state, freedom of religious belief and conscience were fully guaranteed, and the principle of secularism was defined as the basis of the state religion model. As a result of the policy of our national leader Heydar Aliyev, the traditions of tolerance and multiculturalism were restored in Azerbaijan in the 1990s. The great leader Heydar Aliyev, who saved the country from the chaos that arose in the first years of our independence and came to power at the will of the people, was the guarantor of freedom of religious belief and the protector of national and spiritual values in our republic. Heydar Aliyev always treated religious communities living in Azerbaijan with respect and honor, congratulated them on their religious holidays, and cared for their customs and traditions. He expressed his views on tolerance at all international events he participated in, and always gave priority to interfaith and intercultural dialogue in the current era of globalization. The idea of Azerbaijaniism was at the root of the successes of the National Leader, who saved the Azerbaijani state from disintegration in 1993. At that time, national and ethnic conflicts and separatist tendencies in the republic were more pronounced in different regions. At such a time, regardless of religion, belief, and ethnic division, the people united around Heydar Aliyev's idea of Azerbaijaniism, and the forces that wanted to divide the country were neutralized [4]. The ideology of Azerbaijanism put forward by Heydar Aliyev strengthened the idea of statehood and served to ensure national unity [5]. The last half-century of Azerbaijani history is closely connected with the name and personality of the world-class statesman, national leader Heydar Aliyev, his statehood thinking, and tireless activity. Heydar Aliyev is a brilliant personality who has rendered unparalleled services in the historical destiny of the people, in their spiritual, political, and social life. The Great Leader did enormous work in the 70s of the last century in Azerbaijan to spread the ideas of healthy nationalism, to cultivate a sense of national identity and national consciousness among the people. The ideology of Azerbaijanism is based on the historical memory of the people, national-spiritual values, language, and culture, and is consistent with the concept of modern statehood [2].

The ideology of Azerbaijanism defines the preservation of language, culture, and historical heritage as one of the priority directions. The development and preservation of the Azerbaijani language, which is the state language, is one of the main pillars of this ideology. At the same time, the promotion of national and spiritual values and their transmission to future generations has been identified as an important direction of state policy [1].

The most important thing in the work of protecting the multicultural traditions of Azerbaijan by the state is the reflection of this issue in legal documents, including the Constitution of the Republic of Azerbaijan, on the initiative and instructions of the national leader Heydar Aliyev. Thus, the principle of tolerance, which forms the basis of the multiculturalism policy, is clearly enshrined in a number of articles of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. In this regard, it is possible to cite the "Right to Equality" (Article 25, paragraph 3), "Right to National Identity" (Article 44, paragraphs 1, 2), "Right to Use the Mother Tongue" (Article 45, paragraphs 1, 2) and other articles. The Great Leader rightly considered the policy of multiculturalism to be an integral part of the country's democratic development. He saw the protection of the rights and freedoms of national minorities living in the territory of Azerbaijan, including their ethnic-cultural and religious values, in the context of fundamental human rights and freedoms, which are an important principle of democracy. Under the leadership of the Great Leader, the Republic of Azerbaijan, which had finally embarked on the path of irreversible democratic development, was supposed to ensure, as he noted, that "all citizens of Azerbaijan, regardless of religion, language, or race, have the same rights." Naturally, the Great Leader put forward the principle of Azerbaijaniness as a national ideology, which, as an alternative to ethnic nationalism, conditioned the rise of the Azerbaijani people and society as a whole, as well as our statehood, and was the main moral basis of multiculturalism. He noted that ethnic nationalism ultimately leads to ethnic separatism and conflict between peoples. The ideology of Azerbaijanism unites all citizens living in the country, regardless of religion, language, or race. As the great leader said, "Azerbaijan is indeed the common homeland of all nations and peoples living on its territory. Azerbaijanis, Lezgians, Avars, Kurds, Talysh, Udi, Kumyks, and others living on our territory - all of them are Azerbaijanis."

In general, in Heydar Aliyev's political course, the ideology of Azerbaijanism was not limited to domestic policy only, but also played an important role in foreign policy. The protection of national interests, strengthening state independence, and the implementation of a balanced policy in international relations were among the main directions of this ideology [3]

References:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (2010). Azərbaycançılıq ideologiyası: nəzəri və praktiki aspektlər.
2. Əliyev, H. (2001). Azərbaycançılıq ideologiyası haqqında çıxışlar. Bakı.
3. Həsənov, A. (2014). Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı.
4. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir (metodik tövsiyələr). (2016). Bakı. 59 s.
5. Quliyev, R. (2003). Heydər Əliyev və milli ideologiyanın əsasları. Bakı.

Sevda Xaspoladova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİ İRS KONSEPSİYASI VƏ GƏNC NƏSİLLƏRİN TƏHSİLİNDƏ ROLU

Açar sözlər: mədəni irs, təhsil, gənc nəsil, multikulturalizm, milli dəyərlər

Keywords: cultural heritage, education, young generation, multiculturalism, national values

Ключевые слова: культурное наследие, образование, молодое поколение, мультикультурализм, национальные ценности

XXI əsrdə milli və mədəni irsin qorunması, eləcə də gənc nəslin təhsili və milli dəyərlərlə inteqrasiyası ölkələrin davamlı inkişaf strategiyasında prioritet məsələ kimi çıxış edir. Bu baxımdan, Heydər Əliyevin mədəni irs konsepsiyası xüsusi önəm daşıyır, çünki onun yanaşması yalnız tarixi və mədəni

dəyərlərin qorunması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda bu dəyərlərin təhsil prosesinə inteqrasiyasını və gənc nəsə ötürülməsini əsas məqsəd kimi müəyyən edir [1]. Belə ki, Heydər Əliyev hesab edirdi ki, gənc nəsəlin milli və mədəni şüuru yalnız kitab bilikləri ilə formalaşmamalı, həm də tarixi irs və milli dəyərlərlə aktiv qarşılıqlı əlaqə nəticəsində inkişaf etməlidir. Bu yanaşma gənclərin həm milli kimliyini möhkəmləndirir, həm də onların mədəni müxtəlifliyə hörmət və tolerantlıq prinsiplərini qavramasına imkan yaradır. Eyni zamanda, mədəni irsin təhsil prosesinə daxil edilməsi gənclərin analitik düşüncə qabiliyyətini, empatiya və sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirir ki, bu da onları yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də ictimai və qlobal müstəvidə aktiv vətəndaş kimi formalaşdırır.

Heydər Əliyev mədəni irsi dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi hesab etmiş, bununla da gənc nəsəlin milli-mədəni şüurunun formalaşdırılmasını təmin etmişdir. O, mədəni irsin qorunması və təbliği vasitəsilə gənclərdə milli kimliyin güclənməsini, həmçinin multikultural dəyərlərə hörmət və tolerantlıq anlayışının inkişafını prioritet sahə kimi görmüşdür. Bu yanaşma gənc nəsəlin həm tarixi biliklərə malik olmasını, həm də müasir dövrdə milli və qlobal problemlərə qarşı məsuliyyətli vətəndaş kimi yetişməsini təmin edir [2].

Mədəni irsin təhsil proqramlarına inteqrasiyası bir neçə istiqamətdə həyata keçirilir. Əvvəlcə, tədris planlarında milli tarix, mədəni irs və incəsənət mövzularının yer alması tələbələrə milli və tarixi şüurunun formalaşmasına xidmət edir. Eyni zamanda, muzeylər, tarixi abidələr və mədəni layihələr vasitəsilə gənclərin praktik fəaliyyətə cəlb edilməsi, onların mədəni irsə marağını artırır. Bu yanaşma yalnız biliklərin ötürülməsi ilə kifayətlənmir, həm də gənclərdə empatiya, kreativ düşüncə və məsuliyyət hissini inkişaf etdirir [3].

Bundan əlavə, Heydər Əliyev siyasəti çərçivəsində gənclərin mədəni irsə aid beynəlxalq təcrübələrlə tanış olması, müxtəlif etnik və mədəni qrupların dəyərlərinə hörmət və tolerantlıq ruhunda yetişməsi üçün tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu, təkcə milli dəyərlərin qorunmasını deyil, həm də regionda və dünya miqyasında multikultural və tolerant cəmiyyətin formalaşmasına töhfə verir.

Yekun olaraq, qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyevin mədəni irs konsepsiyası gənc nəsəllərin təhsilində strateji rol oynayır. Bu konsepsiya gənclərdə milli şüurun, mədəni müxtəlifliyə hörmətin və tarixi dəyərlərin qorunmasının inkişafını təmin edir. Eyni zamanda, gənc nəsəlin təhsilində mədəni irsin inteqrasiyası, onların həm milli, həm də qlobal məsələlərdə məsuliyyətli vətəndaş kimi yetişməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Məhərrəmov, S. Heydər Əliyevin Təhsil Konsepsiyası və Davamlı İnkişaf Meylləri. Akademik Tarix və Düşünce Dergisi, Azərbaycan Halkının Milli Lideri Haydar Alirza Oğlu Aliyev'in Doğumunun 100. Yılı Özel Sayısı, 10 (1), 2023, s.230-242.
2. Sarıyeva, İ. Gənc Nəsəlin Formalaşmasında Heydər Əliyevin Rolu, Bakı Xəbər, 2023, s.8.
3. <http://anl.az/el/Kitab/259542.pdf>
4. [http://www.anl.az/down/meqale/adpu-tic/2023/01/11\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/adpu-tic/2023/01/11(meqale).pdf)

Söylü Ağazadə

Azərbaycan Dillər Universiteti

ORTAQ TÜRK KEÇMİŞİNDƏN MÜASİRLİYƏ: “DƏDƏ QORQUD” MOTİVLƏRİNİN ÇAĞDAŞ TÜRK ROMANINDAKI TRANSFORMASIYASI

Açar sözlər: *Dədə Qorqud motivləri, Türk ədəbiyyatı, müasir roman, mədəni transformasiya*

Keywords: *Dede Korkut motifs, Turkic literature, modern novel, cultural transformation*

Ключевые слова: *мотивы Дедэ Горгууд, тюркская литература, современный роман, культурная трансформация*

Türk xalqlarının ortaq mədəni yaddaşını formalaşdıran ən mühüm abidələrdən biri olan “*Kitabi-Dədə Qorqud*” yalnız epik irs nümunəsi deyil, həm də milli kimlik, mənəvi dəyərlər və dünyagörüşünün bədii ifadəsidir. Bu dastanda əks olunan qəhrəmanlıq, ailə institutunun müqəddəsliyi, kollektiv şüur, əxlaqi kodeks və təbiətlə harmonik münasibət kimi motivlər əsrlər boyu türk xalqlarının ədəbi dü-

şüncəsində yaşamaqda davam etmişdir. Müasir dövrdə isə bu motivlər birbaşa təkrar olunmaqdan daha çox transformasiya edilərək yeni estetik və ideoloji kontekstlərdə təqdim edilir.

Çağdaş türk romanı ənənəvi epik strukturlardan fərqli olaraq fərdi şüurun, psixoloji dərinliyin və sosial ziddiyyətlərin ön plana çıxdığı bir ədəbi platformadır. Bu baxımdan “Dədə Qorqud” motivləri müasir romanlarda ilkin semantik məzmununu qismən qorusa da, yeni interpretasiyalar qazanır. Məsələn, dastandakı qəhrəmanlıq anlayışı müasir ədəbiyyatda fiziki güc və igidlikdən çox, mənəvi müqavimət, şəxsiyyətin özünü təsdiqi və daxili mübarizə kimi təqdim olunur. Eyni zamanda, kollektivlik ideyası fərdiyyətçiliklə əvəzlənir, lakin köklə bağlılıq hissi yenə də qorunur.

Transformasiya prosesində mifoloji və simvolik elementlər də mühüm rol oynayır. Dədə Qorqud obrazı müasir romanlarda yalnız müdrik ağsaqqal kimi deyil, bəzən yaddaşın, tarixi şüurun və ya milli identikliyin simvolu kimi çıxış edir. Bu isə göstərir ki, dastan yalnız tarixi mətn kimi deyil, həm də dinamik interpretasiya imkanlarına malik mədəni kod kimi qəbul olunur.

Bununla yanaşı, qloballaşma və modernləşmə prosesləri türk ədəbiyyatında yeni problemlər və mövzular doğurmuşdur. Şəhərləşmə, miqrasiya, kimlik böhranı kimi məsələlər fonunda “Dədə Qorqud” motivlərinin istifadəsi keçmişlə bu gün arasında dialoq yaratmaq funksiyasını yerinə yetirir. Yazıçılar bu motivlər vasitəsilə həm milli köklərə qayıdışı təmin edir, həm də onları müasir oxucu üçün aktuallaşdırır.

Müasir türk romanında “Dədə Qorqud” motivlərinin transformasiyası yalnız məzmun səviyyəsində deyil, həm də janr və struktur baxımından müşahidə olunur. Əgər dastan epik və kollektiv yaddaş əsaslanan bir nəql formasıdırsa, çağdaş roman daha çox fərdi təcrübəni, subyektiv baxış bucağını və fragmentar təhkiyəni ön plana çıxarır. Bu isə dastanın xətti süjet quruluşunun müasir ədəbiyyatda dekonstruksiya uğramasına səbəb olur. Yazıçılar tez-tez intertekstual üsullardan istifadə edərək “Dədə Qorqud” mətninə açıq və ya gizli istinadlar edirlər.

Bu kontekstdə intertekstual yanaşma xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müasir roman müəllifləri dastandakı obrazları, hadisələri və simvolları birbaşa sitat kimi deyil, transformasiya olunmuş şəkildə təqdim edirlər. Beləliklə, mətnlərarası dialoq yaranır və oxucu həm klassik mətnə, həm də onun yeni yozumuna eyni zamanda şahidlik edir. Bu üsul mədəni yaddaşın qorunması ilə yanaşı, onun yenidən mənalandırılmasına da şərait yaradır.

Digər mühüm məqam gender aspektidir. “Dədə Qorqud” dastanında qadın obrazları müəyyən çərçivədə təqdim olunsada (ana, həyat yoldaşı, qoruyucu fiqur), müasir romanlarda bu obrazlar daha aktiv, müstəqil və psixoloji baxımdan dərinləşdirilmiş şəkildə verilir. Bu da göstərir ki, ənənəvi motivlər yeni sosial reallıqlara uyğunlaşdırılaraq yenidən qurulur.

Eyni zamanda, milli kimlik və identiklik məsələləri də transformasiya prosesinin mərkəzində dayanır. Qloballaşma şəraitində türk xalqlarının ortaq köklərə qayıdışı ədəbiyyatda simvolik şəkildə ifadə olunur. “Dədə Qorqud” bu baxımdan yalnız keçmişin yadigarı deyil, həm də milli özünüdərkini ideoloji alətinə çevrilir. Müasir roman qəhrəmanları tez-tez keçmişlə bu gün arasında qalan, öz kimliyini axtaran fərdlər kimi təsvir edilir.

Bundan əlavə, postmodern yanaşma da diqqətəlayiqdir. Bəzi çağdaş əsərlərdə “Dədə Qorqud” motivləri ironik, parodik və ya dekonstruktiv formada təqdim olunur. Bu isə ənənəvi müqəddəs mətnə alternativ baxışın formalaşmasına gətirib çıxarır və oxucunu tənqidi düşünməyə təşviq edir.

Nəticə etibarilə, “Dədə Qorqud” motivlərinin çağdaş türk romanındakı transformasiyası ənənə ilə yeniliyin sintezini əks etdirir. Bu proses yalnız ədəbi forma dəyişiklikləri ilə məhdudlaşmır, həm də mədəni yaddaşın davamlılığını və uyğunlaşma qabiliyyətini nümayiş etdirir. Beləliklə, “Dədə Qorqud” irsi müasir türk romanında yeni məzmun və ifadə vasitələri ilə zənginləşərək yaşamaqda davam edir.

Ədəbiyyat:

1. *Kitabi-Dədə Qorqud*. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Bayat, Füzuli – Türk epik ənənəsi və Dədə Qorqud. Bakı, 2012.
3. Əliyev, Kamal – Dədə Qorqud poetikası. Bakı: Elm, 1999.
4. Karl Reichl – Epic Traditions of Central Asia. Bloomington: Indiana University Press, 1992.
5. Linda Hutcheon – A Theory of Adaptation. New York: Routledge, 2006.

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ TÜRK DÜNYASINDA DİL BACARIQLARININ İNKİŞAFI VƏ TÜRKOLOGİYANIN DÖVLƏT-UNİVERSİTET-SƏNAYE ƏMƏKDAŞLIĞINDA ROLU

Açar sözlər: Türkologiya, Türk dünyası, dil bacarıqları, dövlət-universitet-sənaye əməkdaşlığı, Heydər Əliyev siyasəti

Keywords: Turkology, Turkic world, language skills, cooperation, Heydar Aliyev

Ключевые слова: тюркология, тюркский мир, языковые навыки, сотрудничество, Гейдар Алиев

Türkologiya türk xalqlarının dili, tarixi, ədəbiyyatı və mədəniyyətini öyrənən geniş və çoxşaxəli elmi sahədir. Bu sahə yalnız akademik çərçivə ilə məhdudlaşmır, həm də xalqlar arasında mədəni bağların möhkəmlənməsinə, ortaqlıq kimlik anlayışının formalaşmasına xidmət edir. Azərbaycan bu baxımdan xüsusi mövqeyə malikdir, çünki həm coğrafi yerləşməsi, həm də tarixi inkişaf yolu onu türk dünyasının mühüm mərkəzlərindən birinə çevirmişdir. Məhz belə bir şəraitdə dövlət siyasətinin bu istiqamətə yönəlməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev bu sahənin inkişafına strateji yanaşma sərgiləyən nadir siyasi xadimlərdən biri olmuşdur (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2010).

Heydər Əliyevin fəaliyyətində milli-mədəni dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi əsas istiqamətlərdən biri kimi çıxış edirdi. O, Azərbaycan xalqının tarixini və mədəniyyətini türk dünyasının ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qiymətləndirirdi. Bu yanaşma onun siyasətində açıq şəkildə özünü göstərirdi. Xüsusilə dil məsələsinə göstərdiyi diqqət türkologiyanın inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, onun tədrisinin və tətbiqinin genişləndirilməsi türkologiya elmi üçün fundamental baza yaratmışdır. Çünki dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də bir xalqın tarixini, düşüncə tərzini və mədəni yaddaşını özündə əks etdirən əsas faktordur.

Sovet dövründə türk xalqları arasında əlaqələrin məhdudlaşdırılması və ortaqlıq mədəni bağların zəiflədilməsi siyasəti yürüdülmüşdür. Bu şəraitdə türkologiyanın inkişafı müəyyən çətinliklərlə üzləşmişdi. Lakin Heydər Əliyevin həm sovet dövründə, həm də müstəqillik illərində həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində bu sahə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. O, milli kimlik məsələsini ön plana çəkərək Azərbaycan xalqının türk dünyası ilə bağlılığını daim vurğulamışdır. Bu isə türkologiya sahəsində aparılan tədqiqatların ideoloji və elmi əsaslarını gücləndirmişdir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Heydər Əliyevin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri Azərbaycanı beynəlxalq aləmdə tanımaq və müxtəlif dövlətlərlə əlaqələri genişləndirmək idi (Əliyev, 2001). Bu prosesdə türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq xüsusi yer tuturdu. O, türk dünyasının birliyini yalnız siyasi və iqtisadi baxımdan deyil, həm də elmi və mədəni aspektdə görürdü. Bu baxımdan türkologiya elmi dövlətlərarası əməkdaşlığın mühüm vasitəsinə çevrilmişdir. Müxtəlif beynəlxalq konfransların keçirilməsi, elmi simpoziumların təşkili və alimlər arasında əlaqələrin qurulması bu istiqamətdə atılan addımların bir hissəsi idi.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan türkologiya sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın fəal iştirakçısına çevrilmişdir. Bu dövrdə türk dövlətləri arasında elmi əlaqələr genişlənmiş, ortaqlıq layihələr həyata keçirilmiş və təcrübə mübadiləsi gücləndirilmişdir. Bu cür əməkdaşlıq nəticəsində türkologiya sahəsində aparılan tədqiqatların keyfiyyəti yüksəlmiş, yeni elmi istiqamətlər formalaşmışdır. Eyni zamanda, bu proses türk xalqları arasında qarşılıqlı anlaşmanın və mədəni yaxınlığın möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir.

Heydər Əliyev elm və təhsilin inkişafına da xüsusi diqqət yetirirdi. Onun rəhbərliyi dövründə ali təhsil müəssisələrində türkologiya ilə bağlı ixtisasların inkişafına şərait yaradılmış, elmi-tədqiqat institutlarının fəaliyyəti genişləndirilmişdir. Bu sahədə çalışan alimlərə dövlət dəstəyi göstərilmiş, onların beynəlxalq elmi mühitə integrasiyası üçün imkanlar yaradılmışdır. Kitab nəşri, elmi jurnalların fəaliyyəti və konfransların təşkili türkologiyanın inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Eyni zamanda, mədəni irsin qorunması və təbliği istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər də xüsusi qeyd olunmalıdır. Türk xalqlarının zəngin folkloru, klassik ədəbiyyatı və tarixi abidələri türkologiya-

nın əsas tədqiqat obyektlərindəndir. Heydər Əliyev bu irsin qorunmasını dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir. Folklor nümunələrinin toplanması, klassik əsərlərin nəşri və onların gələcək nəsillərə çatdırılması bu sahədə görülməli işlər sırasındadır. Bu tədbirlər türkologiyanın elmi bazasının möhkəmlənməsinə mühüm töhfə vermişdir.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət yalnız müəyyən bir dövrü əhatə etməklə məhdudlaşmır, onun təsiri bu gün də aydın şəkildə hiss olunur. Müasir dövrdə Azərbaycan türkologiya sahəsində regionun aparıcı mərkəzlərindən biri kimi çıxış edir. Bu isə təsadüfi deyil, məhz uzunmüddətli və məqsədyönlü siyasətin nəticəsidir. Onun müəyyən etdiyi strateji xətt bu gün də uğurla davam etdirilir və yeni şəraitə uyğun şəkildə inkişaf etdirilir.

Türk dövlətləri arasında əlaqələrin genişlənməsi müasir mərhələdə daha intensiv xarakter almışdır. Ortaq layihələr, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əməkdaşlıq və müxtəlif elmi təşəbbüslər türkologiyanın inkişafına əlavə imkanlar yaradır. Bu prosesdə Azərbaycanın fəal iştirakı onun elmi potensialının artmasına və beynəlxalq nüfuzunun möhkəmlənməsinə səbəb olur. Bu uğurların əsasında isə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti dayanır. Türkologiya bu gün yalnız tarix və dilçilik elmi kimi deyil, həm də müasir dövrün çağırışlarına cavab verən dinamik bir sahə kimi inkişaf edir. Qloballaşma şəraitində milli kimliyin qorunması və mədəni müxtəlifliyin saxlanılması məsələləri daha aktual xarakter alır. Bu baxımdan türkologiya həm elmi, həm də ideoloji əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin bu sahəyə verdiyi dəyər onun gələcəyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

Onun siyasətində diqqət çəkən əsas məqamlardan biri də milli və ümumbəşəri dəyərlərin vəhdətinin təmin edilməsidir. O, türk dünyasına inteqrasiyanı digər xalqlarla əməkdaşlığa zidd olmayan, əksinə onu tamamlayan bir proses kimi qiymətləndirirdi (Quliyev, 2010). Bu yanaşma türkologiyanın inkişafını daha geniş kontekstdə dəyərləndirməyə imkan verir. Nəticədə bu sahə yalnız regional deyil, beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən elmi istiqamətə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin fəaliyyəti göstərir ki, dövlət siyasəti ilə elmin qarşılıqlı əlaqəsi inkişaf üçün mühüm amildir. Onun türkologiyaya göstərdiyi diqqət bu sahənin sistemli şəkildə inkişafına səbəb olmuşdur. Elm adamlarının fəaliyyətinə verilən dəstək, beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi və mədəni irsin qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bu inkişafın əsas sütunlarını təşkil edir.

Müasir dövrdə türkologiya yalnız nəzəri elmi sahə kimi deyil, həm də praktik əhəmiyyət daşıyan strateji istiqamət kimi çıxış edir. Xüsusilə dövlət-universitet-sənaye tərəfdaşlığı çərçivəsində dil bacarıqlarının inkişafı məsələsi türk dünyası üçün aktual mövzulardan biridir (Cəfərov, 2004). Bu baxımdan türk dillərinin öyrənilməsi, onların tətbiq imkanlarının genişləndirilməsi və əmək bazarında istifadəsi türkologiyanın yeni inkişaf mərhələsini formalaşdırır. Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilən milli-mədəni siyasət bu istiqamətdə mühüm baza yaratmışdır. Onun türk dünyası ilə inteqrasiyaya verdiyi önəm nəticəsində ortaqların dil və mədəniyyət faktorları yalnız humanitar sahədə deyil, həm də iqtisadi və texnoloji əməkdaşlıqda əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışdır. Bu isə türkologiyanın tətbiqi xarakterini gücləndirmişdir.

Dövlət-universitet-sənaye əməkdaşlığı çərçivəsində türkologiyanın rolu xüsusilə kadr hazırlığında özünü göstərir. Universitetlərdə türk dilləri üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, onların beynəlxalq şirkətlərdə, regional təşkilatlarda və müxtəlif iqtisadi strukturlarda fəaliyyət göstərməsi bu sahənin praktik əhəmiyyətini artırır. Eyni zamanda, sənaye sektorunda fəaliyyət göstərən qurumların türk dilli bazarlara çıxışı üçün dil bilikləri vacib amilə çevrilmişdir.

Rəqəmsal transformasiya şəraitində türkologiya yeni texnologiyalarla inteqrasiya olunur. Türk dilləri üzrə elektron resursların yaradılması, süni intellekt əsaslı dil platformalarının inkişafı və rəqəmsal tədris mühitinin formalaşdırılması bu sahədə yeni imkanlar açır. Bu prosesdə dövlət dəstəyi, universitetlərin elmi potensialı və sənayenin texnoloji imkanları bir-birini tamamlayır.

Beləliklə, türkologiya müasir dövrdə yalnız mədəni irsin öyrənilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də iqtisadi inkişaf, beynəlxalq əməkdaşlıq və innovasiya proseslərinin tərkib hissəsinə çevrilir. Bu isə onun dövlət-universitet-sənaye tərəfdaşlığı kontekstində strateji əhəmiyyətini daha da artırır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. (2001). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.
2. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2010). Türkologiya üzrə elmi əsərlər toplusu. Bakı: Elm.
3. Cəfərov, N. (2004). Türkologiyaya giriş. Bakı: Elm nəşriyyatı.
4. Quliyev, V. (2010). Heydər Əliyev və milli-mədəni irs. Bakı: Təhsil.

TÜRK DÜNYASI ENTEGRASYONUNDA STRATEJİK BİR LİDER: HAYDAR ALİYEV VE “TEK MİLLET, İKİ DEVLET” VİZYONU

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, Türk Dünyası, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Jeopolitik, Türk Entegrasyonu, Tek Millet İki Devlet

Keywords: Heydar Aliyev, Turkic World, Azerbaijan-Turkey Relations, geopolitics, Turkic integration, one nation two states

Ключевые слова: Гейдар Алиев, тюркский мир, азербайджано-турецкие отношения, геополитика, тюркская интеграция, один народ — два государства

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Umummillî Lideri Haydar Aliyev, yalnızca modern Azerbaycan'ın kurucusu değil, aynı zamanda Türk dünyasının birleşmesi ve Türk devletleri arasındaki bağların kurumsallaşması yolunda en önemli stratejik akıllardan biridir. Bu bildiri, Aliyev'in liderlik döneminde Türk dünyasına yönelik geliştirdiği vizyonu, jeopolitik hamleleri ve kültürel doktrinlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aliyev'in dış politika anlayışının merkezinde yer alan "Tek Millet, İki Devlet" felsefesi, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri sarsılmaz bir stratejik ortaklık seviyesine taşımıştır. Ancak onun vizyonu Türkiye ile sınırlı kalmamış; Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile kurulan bağların güçlendirilmesini, Türk dilli ülkelerin devlet başkanları zirvelerinin süreklilik kazanmasını ve Türk kültür mirasının korunmasını hedeflemiştir. Bildirinin temel odak noktaları şunlardır:

- Enerji Jeopolitiği: Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) gibi projelerle Türk dünyasının ekonomik bağımsızlığının ve Batı ile olan stratejik bağlarının güçlendirilmesi.
- Kurumsallaşma: Türk Devletleri Teşkilatı'na giden yolda atılan ilk adımlar ve Türk dili konuşan ülkeler arasındaki diplomatik mekanizmaların inşası.
- Kültürel Diplomasi: "Dede Korkut Destanı"nın 1300. yıl dönümü gibi etkinliklerle ortak Türk kimliğinin uluslararası arenada vurgulanması. Sonuç olarak Haydar Aliyev, Türk dünyasını bir ütopya olmaktan çıkarıp; siyasi, ekonomik ve kültürel ayakları yere basan bir gerçekliğe dönüştürmüştür. Onun mirası, bugün Türk devletleri arasındaki entegrasyon süreçlerinin temel yapı taşı oluşturmaya devam etmektedir.

Ирина Третьяк

*Уральский федеральный университет
им. первого Президента России Б.Н. Ельцина*

ТВОРЧЕСТВО ШАМСИ МИРСЫ КАДЖАРА КАК ОТРАЖЕНИЕ ТРАДИЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Ключевые слова: Шамс ад-дин Мирса Каджар, мультикультурализм, Серебряный век, Каджары, русская литература.

Açar sözlər: Şəmsəddin Mirzə Qacar, multikulturalizm, Gümüş əsr, Qacarlar, rus ədəbiyyatı.

Keywords: Shams ad-din Mirza Qajar, multiculturalism, Silver Age, Qajars, Russian literature.

Шамс ад-дин Мирса Каджар (1894 – 1979) – представитель «российской» ветви династии Каджаров, правивших в Персии (Иране) в 1796 – 1925 годах, праправнук Фатх Али шаха Каджара (1797 – 1834). В России эта ветвь разветвленного рода Каджаров оказалась после того, как в результате дворцовых интриг в 1848 году после смерти Мухаммад шаха Каджара (1834 – 1848) родной брат шаха Бахман Мирса Каджар вынужден был бежать в Российскую империю. Его потомкам – «российской» ветви Каджаров посвящено обширное исследование Э.Э. Исмаилова [1], кроме того, истории дома Каджаров, в том числе его «российской» ветви, посвящена книга ака-

демика Национальной Академии наук Азербайджана Чингиса Каджара (1929 – 2021), родного племянника Шамс ад-дина Мирсы Каджара [2].

Человек творческого склада, Шамс ад-дин Мирса создал ряд поэтических и прозаических литературных произведений, которые при жизни автора остались неопубликованными. Стихотворные произведения Шамс ад-дин Мирса создал в молодости, еще в период обучения в Санкт-Петербургском училище правоведения (которое он закончил в 1917 году), они были оформлены в рукописную тетрадь под названием «Стихотворения Шамс-аль-эддина». Тетрадь хранилась в семье, и в 2011 году академик НАН Чингис Мирса Каджар опубликовал этот сборник под названием «Приди» с предисловием профессора Бакинского Славянского университета Л.М. Грановской [3]. Стихотворения Шамси Мирсы сочетают традиции и мотивы поэзии Востока, прежде всего классической персидской поэзии, и стилистические и художественные особенности русской поэзии Серебряного века.

Среди прозаических произведений Шамс ад-дина Мирсы Каджара выделяются его воспоминания «Он вернется», опубликованные уже после смерти автора в журнале «Литературный Азербайджан» в 1990 году [4]. Воспоминания Шамс ад-дина Мирсы посвящены его отцу – принцу Али Кули Мирсе Каджару (1854 – 1905), подполковнику Российской Императорской армии, участнику Русско-турецкой войны 1877 – 1878 годов и Русско-японской войны 1904 – 1905 годов, на которой он был ранен и умер в госпитале в г. Чите. В то же время воспоминания посвящены детству автора, в котором отец физически почти не присутствовал, так как был занят по службе, но тем не менее оказал огромное влияние на становление личности Шамси Мирсы. Стиль, в котором написаны воспоминания – классический стиль русской художественной литературы XX века, напоминающей стилистические особенности творчества И.А. Бунина (прежде всего «Жизни Арсеньева») и К.Г. Паустовского (особенно ярко отразившиеся в «Повести о жизни»).

Таким образом, творчество Шамс ад-дина Мирсы Каджара по сути соединяет в себе традиции персидской, русской и азербайджанской литературы, являясь прекрасным примером литературного мультикультурализма и показывая характерные для этого явления толерантность и взаимопроникновение культур разных народов [5].

Литература:

1. Исмаилов Э.Э. Персидские принцы из дома Каджаров в Российской империи / Э.Э. Исмаилов. Москва: Старая Басманная, 2009. 594 с. ISBN 978-5-904043-06-3.
2. Каджар Ч. Каджары / Ч. Каджар. – Баку: XXI үнө, 2001. 160 с.
3. Шамси Мирса. Приди. Санкт-Петербург, 2011. 72 с.
4. Шамси Каджар. Он вернется // Литературный Азербайджан. 1990. № 3. С. 86 – 115.
5. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма / Ред К. Абдулла. Баку: БМЦМ, 2016. 272 с. ISBN 978-9952-28-307-5.

Куанышбек Кенжалин

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

KASAXСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И НАСЛЕДИЕ ДЕДЕ КОРКУТА: ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ

Ключевые слова: Деде Коркут, казахская литература, древнетюркское наследие, эпическая традиция, фольклор, культурная преемственность, тюркология.

Açar sözlər: Dədə Qorqud, qazax ədəbiyyatı, qədim türk irsi, epik ənənə, folklor, mədəni varislik, türkologiya

Keywords: Dede Korkut, Kazakh literature, ancient Turkic heritage, epic tradition, folklore, cultural continuity, Turkology

Несмотря на политико-идеологическое давление и ограничительные требования марксистско-ленинской методологии, казахстанские литературоведы провели смелые научные исследования в области изучения древнетюркской литературы и публикации письменного наследия. Существенным результатом данного процесса стало издание сборника «Образцы древней литературы», подго-

товленного Б. Кенжебаевым, Х. Суйиншалиевым, М. Жолдасбековым, М. Мағауиным и К. Сыдыковым. Особое значение для духовного мира тюркских народов имели научная сессия, посвящённая «Книге Деде Коркута», состоявшаяся в 1975 году в Азербайджанском государственном университете, а также проведение в 1976 году в Алматы Второй тюркологической конференции – спустя пятьдесят лет после Первого Всесоюзного тюркологического съезда в Баку (1926).

Историческая преемственность древнетюркских письменных памятников и казахской литературы получила всестороннее освещение в трудах Б. Кенжебаева, М. Жолдасбекова, А. Кыраубаевой и Х. Суйиншалиева; при этом были глубоко исследованы типологические особенности казахского фольклора. Активно развивались исследования и переводы «Книги Деде Коркута» на казахский язык. Переводчик и исследователь А. Коныратбаев, анализируя древние верования огузо-кипчакских племён, их общественно-политическое устройство, язык и этнический состав, провёл генеалогическое исследование памятника. В своих работах он пришёл к выводу о том, что данное произведение является общим культурным наследием тюркоязычных народов, населявших территории Средней Азии, Кавказа и Казахстана.

Ш. Ыбыраев осуществил сравнительно-типологический анализ поэтики «Книги Деде Коркута» в сопоставлении с эпосами тюркских народов, выявив сходства мотивов в таких произведениях, как «Деде Коркут», «Алпамыс» и «Кобланды».

В изучении образа Деде Коркута и связанных с ним легенд в казахской литературе особое значение имеют научные труды А. Коныратбаева – «Коркут и его песни», «Источники древнего наследия», «Происхождение и язык легенды об Огузнаме», а также работы А. Маргулана – «О Коркуте», «Записи о Коркуте», «О жизни и преданиях Коркута». А. Маргулан исследовал казахские устные предания о Коркуте, определил особенности носителей традиции, а также проанализировал отражение «Книги Деде Коркута» в казахских легендах. Кроме того, он уделил внимание мотиву борьбы Коркута со смертью и высоко оценил традицию Коркута в казахской народной музыкальной культуре.

Сайёра Посикова

Деновский институт предпринимательства и педагогики

ЭТАПЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Ключевые слова: Орхон-Енисейские надписи, узбекский язык, древнетюркский язык, заимствованные слова, арабское и персидское влияние, эволюция языка.

Açar sözlər: Orxon-Yenisey yazıları, özbək dili, qədim türk dili, alınma sözlər, ərəb və fars təsiri, dilin təkamülü

Keywords: Orkhon-Yenisei inscriptions, Uzbek language, ancient Turkic language, loanwords, Arabic and Persian influence, language evolution

Изучение исторического развития узбекского языка является одним из важных и актуальных направлений современной лингвистики. Для полного понимания современного состояния любого языка необходимо глубоко проанализировать процесс его формирования, этапы развития и исторические корни. С этой точки зрения изучение пути развития узбекского языка от древнетюркского периода до современного литературного языка имеет не только теоретическое, но и практическое значение.

В формировании узбекского литературного языка неocenim вклад великого мыслителя Алишера Навои. Его произведения представляют собой важный источник не только с художественной, но и с лингвистической точки зрения. Через своё творчество Навои продемонстрировал богатые возможности узбекского языка, поднял его на уровень литературного языка и заложил прочную основу для его дальнейшего развития.

Кроме того, в историческом развитии узбекского языка значительное влияние оказали другие языки, в частности арабский и персидский. Это влияние в основном проявилось в лексиче-

ском слое языка, что привело к заимствованию большого количества слов. Однако грамматическая система языка в основном сохранила свои тюркские особенности, что свидетельствует о внутренней устойчивости и прочной структуре узбекского языка.

Целью исследования является научный анализ этапов исторического развития узбекского языка, выявление изменений в его фонетических, лексических и грамматических особенностях, а также освещение основных факторов, повлиявших на развитие языка.

Историческое развитие узбекского языка тесно связано с эволюцией тюркских языков и включает в себя несколько этапов формирования. Первоначальные формы языка относятся к древнетюркскому периоду, особенности которого изучаются на основе письменных памятников. В частности, Орхон-Енисейские надписи предоставляют важные научные сведения о фонетической системе, грамматическом строе и лексическом богатстве древнетюркского языка. В этих источниках ярко проявляются простота, точность и логическая структура языка.

Фонетическая система древнетюркского языка, хотя и имеет некоторые отличия от современного узбекского языка, в целом характеризуется последовательным развитием. Изменения в звуковой системе возникли как естественный результат эволюции языка. Например, процессы смягчения отдельных согласных звуков, изменения или исчезновения некоторых фонем отражают фонетическую эволюцию языка. Наряду с этим наблюдаются определённые сдвиги в системе гласных, что также оказало влияние на формирование диалектных различий.

Узбекский язык исторически относится к группе агглютинативных языков, и эта особенность сохраняется до настоящего времени. Активное использование аффиксов в процессах словообразования и словоизменения свидетельствует о наличии устойчивой грамматической системы языка. Многие грамматические формы, применявшиеся в древнетюркский период, сохранились и на последующих этапах развития, тогда как некоторые из них со временем претерпели изменения или вышли из употребления.

Лексический слой является наиболее подвижным и активно изменяющимся компонентом в историческом развитии узбекского языка. Лексическое богатство языка формировалось в тесной связи с общественной жизнью, культурой, наукой и политическими процессами. В частности, в результате распространения исламской культуры в Центральной Азии значительное количество слов было заимствовано из арабского, а также персидско-таджикского языков. Эти заимствования широко использовались преимущественно в научной, религиозной и литературной терминологии. Однако, несмотря на большое количество заимствованных слов, основное лексическое ядро языка осталось тюркским по своей природе.

Этап формирования старобузбекского литературного языка занимает особое место в истории языка. В этот период сформировались литературные нормы языка, а его письменная форма получила широкое развитие. Особенно важным поворотным моментом в развитии узбекского литературного языка стало творчество Алишер Навои. В его произведениях нашли отражение богатые лексические возможности языка, тонкие стилистические особенности и совершенная грамматическая структура. Навои развивал язык не только как художественное средство, но и как средство научной и общественной коммуникации.

В XIX–XX веках в развитии узбекского языка наблюдается новый этап. В этот период джадидское движение осуществило важные реформы, направленные на упрощение языка, приближение его к народной речи и модернизацию. Существенное влияние на развитие языка оказали и неоднократные изменения письменности (переход от арабской графики к латинице и кириллице). Эти процессы привели к определённым изменениям в фонетической и графической системе языка.

Современный узбекский литературный язык сформировался как логическое продолжение исторического развития, в котором гармонично сочетаются элементы древнетюркского языка, традиции старобузбекского литературного языка и требования современности. В настоящее время узбекский язык активно функционирует во всех сферах общественной жизни в качестве государственного языка, и его функциональные возможности постоянно расширяются.

Научные исследования (в частности, труды В.В. Радлов и А.Н. Кононов) показывают, что историческое развитие узбекского языка представляет собой последовательный и закономерный

процесс, в котором внутренние и внешние факторы находились во взаимосвязи. Каждый исторический этап обогащал отдельные стороны языковой системы и сыграл важную роль в формировании её современного совершенного состояния.

Несмотря на то, что фонетическая система узбекского языка в процессе исторического развития претерпела определённые изменения, её основные закономерности сохранились. С морфологической точки зрения агглютинативный характер языка остаётся устойчивым, что обеспечивает прочность его грамматической системы. Лексический слой, в свою очередь, выступает как наиболее динамичная и изменчивая область языка, отражающая внешние влияния.

В развитии узбекского языка значительное влияние оказали арабский и персидский языки, что в основном проявилось через заимствованные слова. Однако этот процесс не нанес существенного ущерба внутренней структуре языка, а, напротив, способствовал обогащению его лексического состава. В формировании староузбекского литературного языка важную роль сыграло творчество Алишер Навои, которое стало одним из ключевых факторов нормализации и развития языка.

Историческое развитие узбекского языка представляет собой непрерывный и закономерный процесс, в котором наряду с внутренними факторами развития важную роль сыграли и внешние социокультурные влияния.

В заключение следует отметить, что узбекский язык, пройдя долгий и сложный путь развития, достиг уровня современного литературного языка. Его корни восходят к древнетюркскому периоду, особенности которого изучаются на научной основе через Орхон-Енисейские надписи. Эти памятники служат важным источником для освещения первоначальной фонетической, лексической и грамматической системы языка.

В настоящее время узбекский язык продолжает развиваться, опираясь на своё богатое историческое наследие и устойчивую грамматическую систему. Результаты данного исследования способствуют более глубокому пониманию исторических корней узбекского языка и служат важной теоретической основой для будущих научных исследований.

Литература:

1. А.Н. Кононов. Грамматика тюркских языков. – Ташкент: Фан, 2014 (перевод на узбекский язык).
2. В.В. Радлов. Древнетюркские памятники и их язык. – Ташкент: Фан, 2015 (перевод на узбекский язык).
3. Содиков К. Историческая грамматика узбекского языка. – Ташкент: Фан и технологии, 2016.
4. Махмуд Кашгари. Диван лугат ат-тюрк. – Ташкент: Фан, 2017.
5. Алишер Навои. Хамса. – Ташкент: Государственное научное издательство «Узбекская национальная энциклопедия», 2018.
6. Алишер Навои. Мухокамат ул-лугатайн. – Ташкент: Издательство имени Гафура Гуляма, 2019.
7. Расулов А. Основы языкознания. – Ташкент: Узбекистан, 2019.
8. Юсупова Д. История узбекского языка. – Ташкент: Учитель, 2020.
9. Толковый словарь узбекского языка. – Ташкент: Узбекская национальная энциклопедия, 2021.
10. Издания Института языка и литературы Академии наук Республики Узбекистан. – Ташкент, 2010–2023.

III BÖLMƏ

MEDIA VƏ RƏQƏMSAL MƏKANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Afina Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti

Bakı Slavyan Universiteti

RƏQƏMSAL ÜNSİYYƏTDƏ VİRTUAL İDENTİKLİK VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ (SOSIAL MEDIADA İDENTİKLİYİN İFADƏ RESURSLARI)

Açar sözlər: *rəqəmsal ünsiyyət, identiklik, İdentiklik konseptinin ifadə resursları, media diskursu, mədəniyyətlərarası dialoq*

Keywords: *digital communication, identity, expression resources of the identity concept, media discourse, intercultural dialogue*

Ключевые слова: *цифровая коммуникация, идентичность, ресурсы выражения концепта идентичности, медийный дискурс, межкультурный диалог*

Müasir dilçiliyin ən aktual sahələrindən bir, heç şübhəsiz ki, süni intellekt və internet diskursu çərçivəsində identikliyin ifadə resurslarının araşdırılması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda İdentiklik konseptinin verballaşma mexanizmlərinin yeni aspektlərinə işıq sala biləcək məqamlar da yer alır. Bu formatda yarana biləcək istənilən xarakterli, məcralı (dialoq, monoloq, bloggerlik, şərh-lər) geniş anlamda Kompüter vasitəçiyilə Ünsiyyət (Computer-Mediated Communication / CMC) araşdırmaları çərçivəsində tədqiq edilir. Bu sırada xüsusilə S.Herrinqin, C.Androtsopulosun [4], habelə M.Beykerin və M.S. Kristiansenin [1] eyniadlı əsərlərini qeyd etmək olar. Hər iki araşdırmada müasir ünsiyyət formatlarının, yəni elmi-texniki tərəqqi reallıqlarının kommunikasiyanın reallaşma mühitinə, diskursun çərçivələşmə prinsiplərinə (yəni, müvafiq virtual diskursun və ya süni intellektlə kommunikasiya diskurslarının, eləcə də sosial media diskursunun instutisional özəlliklərinin) formalaşmasına təsirini tədqiq edir.

Rəqəmsal ünsiyyətin yaratdığı geniş imkanlar ayrı-ayrı fərdlərin virtual diskurs formatında, xüsusilə də məşhur sosial media platformları (X-platformu, Facebook, Instagram, Tik-Tok və s.) çərçivəsində internet istifadəçilərinin öz identikliklərinin verbal ifadəsi, geniş cəmiyyət (virtual diskursun digər aktorları qarşısında) nümayiş etdirmək imkanlarını əldə etmişdi. Müasir tədqiqatlar virtual identiklik müstəvisində hər hansı bir yaş qrupunun, nəslin (məsələn: Z-nəslinin [6]), qadın və ya kişi identikliyi-nin daşıyıcısının (gender identikliyi [5]), sosial qrup aidliyi (peşəkar-sosial qrup identikliyi [7]), sosial-dialektoloji aidliyi (məsələn, Black English identikliyi) rəqəmsal ünsiyyətdəki ifadə resurslarını tədqiq edir. Başqa sözlə desək, bu araşdırmalar rəqəmsal ünsiyyət çərçivəsində istənilən fərdin şüurlu şəkildə və ya təhtəşüuri olaraq, öz cinsi, yaş, sosial, irqi, professional identikliyi ifadə etdiyini ortaya qoymuşdur. Bu mənada son dövrlər ayrı-ayrı rəqəmsal ünsiyyət platformlarında aparıcı simaların, konkret olaraq, siyasi, yaradıcı, oliqarxik elita nümayəndələrinin identikliyi verbal ifadə imkanları da tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməkdədir. Bu baxımdan, hal-hazırda ən ciddi araşdırmaçı marağına səbəb olan rəqəmsal identiklik ifadəsi platformlarından biri kimi – Elon Maskın sahib olduğu X-platformu (keçmiş Twitter) nəzərdən keçirilir. **Digital Populism (Rəqəmsal populyarizm)** adlanan həmin diskurs formatında diqqəti cəlb edən ifadə resursları sırasında emosional reaksiyanın ifadə imkanları ilə bağlıdır. Məsələn, ABŞ prezidenti Donald Trampın cəmiyyətlə kommunikasiyasının əsas platformu, dünya ictimai fikrinə müraciət üçün istifadə etdiyi aparıcı dijital platform da, məhz, X-sosial şəbəkəsidir. D.Trampın müraciətlərinin qeyri-standartlılığı, habelə fərdin verbal identikliyi dolğun şəkildə ifadə etməsi özəlliyi, yəni onun bütün emosional aqressiya və pozitiv (laudativ) münasibətini

əks etdirməsi dilçilərin diqqətinə maraq olmuşdu [2]. ABŞ prezidentinin identikliyi ifadə edən maraqlı verbal mexanizmlər sırasında Net-speak (Net-dil) reallığının qazandığı elementləri qeyd etmək olar. Nümunələrə diqqət edək: *“To Iranian President Rouhani: NEVER, EVER THREATEN THE UNITED STATES AGAIN OR YOU WILL SUFFER CONSEQUENCES THE LIKES OF WHICH FEW THROUGHOUT HISTORY HAVE EVER SUFFERED BEFORE. WE ARE NO LONGER A COUNTRY THAT WILL STAND FOR YOUR DEMENTED WORDS OF VIOLENCE & DEATH. BE CAUTIOUS!”* [3]. Prezident bilərəkdən giriş hissəni adi formatda təqdim edir. Lakin keçmiş prezident Ruhaniyə müraciəti isə CapsLock formatında qeyd etməklə qəzəbini, aqressiyasını, qətiyyətini ifadə edir. Məlum olduğu kimi, böyük hərflər virtual diskursda bağırmağın fonografik ifadəsi kimi dəyərləndirilir. Prezidentin özü də böyük-küçük hərflə qarşılaşdırmasını öz fərdi kimliyinin, emosional münasibətinin, dəyərlərinin ifadəsi üçün istifadə edildiyini dolayısi ilə etiraf edir: *“When referring to the USA, I will always capitalize the word Country!”* [3]. Göründüyü kimi, virtual diskursda identikliyin ifadəsi çərçivəsində kompüter texnologiyalarının geniş imkanlarından istifadə edilir.

Ədəbiyyat:

1. Baker, M., Christiansen, M.S. Computer-Mediated Communication (CMC) https://www.researchgate.net/publication/350495247_Computer-Mediated_Communication_CMC
2. Clarke, I., Grieve, J. Stylistic variation on the Donald Trump Twitter account, 2019 <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6760825/>
3. Donald Trump <https://x.com/realDonaldTrump>
4. Herring, S. C., Androutsopoulos, J. Computer-mediated discourse // D. Tannen, H. E. Hamilton, & D. Schiffrin (Eds.), 2015, (pp. 127–51). Chichester, England: Wiley. <https://homes.luddy.indiana.edu/herring/herring.androutsopoulos.2015.pdf>
5. Herring, S.C. Gender and Democracy in Computer-Mediated Communication <https://homes.luddy.indiana.edu/herring/gender.democracy.1996.pdf>
6. Öksüz, Y.E., Çetin, F. Identity Construction and Representation in the Digital Age: A Gen Z Social Media Perspective // Kronotop Journal of Communication 2026; 3(1), pp. 27-54,
7. Zappavigna, M. Discourse of Twitter and Social Media: How we use language to create affiliation on the web https://www.academia.edu/18311721/Discourse_of_Twitter_and_Social_Media_How_we_use_language_to_create_affiliation_on_the_web

Ayesha Zafar

University of Sialkot

Director Postgraduate Research Center

GENDERED DIGITAL VIOLENCE AND INTERCULTURAL DIALOGUE IN POLITICAL COMMUNICATION: A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF MISOGYNY ON X IN PAKISTAN

Keywords: *Misogyny; Digital media; Gendered digital violence, Intercultural Dialogue, Digital spaces*

Açar sözlər: *Mizoginiya, rəqəmsal media, gender əsaslı rəqəmsal zorakılıq, mədəniyyətlərarası dialoq, rəqəmsal məkanlar*

Ключевые слова: *мизогиния, цифровые медиа, гендерное цифровое насилие, межкультурный диалог, цифровые пространства*

Social media platforms such as X function as dynamic transnational spaces of political communication where public narratives circulate across national and cultural boundaries, shaping contemporary forms of intercultural dialogue. However, participation within these digital environments is not equally accessible to all users. Gendered hostility and online abuse significantly influence who can engage safely and meaningfully in political discussions. This study investigates misogynistic discourse directed at female relatives of Pakistani politicians on X, an area that remains underexplored in digital gender studies, particularly regarding non-political women associated with public political figures. While

previous research has largely focused on harassment directed toward female politicians themselves, comparatively little attention has been paid to wives, sisters, and daughters who become targets of political attacks despite not holding public office. The research uses a mixed-methods research design applying Feminist Critical Discourse Analysis (FCDA) supported by corpus linguistic techniques through AntConc to analyze a dataset of 1,050 tweets collected over a six-month period. The analysis identifies recurring discursive patterns of political manipulation, misogynistic framing, moral policing, and character assassination. These linguistic strategies construct female relatives as symbolic proxies through whom male political opponents are delegitimized. Women are frequently represented using labels that portray them as immoral, manipulative, or dishonourable, reinforcing patriarchal assumptions about women's social roles and respectability. Such representations normalize digital violence and contribute to the marginalization of women from political discourse spaces. By situating misogynistic online discourse within the broader framework of intercultural digital engagement, the research demonstrates how gendered linguistic practices limit inclusive participation in networked political communication environments. Because X operates as a globally visible platform, locally situated gendered attacks become part of wider transnational communicative flows, shaping perceptions of gender, politics, and cultural norms beyond national contexts. In this way, misogynistic discourse not only affects individual women but also influences the quality and inclusivity of intercultural dialogue emerging from digital public spheres. The findings further suggest that platform affordances and algorithmic amplification mechanisms contribute to the visibility and circulation of gendered hostility, reinforcing structural inequalities embedded within online communication ecosystems. These dynamics highlight the urgent need for stronger platform accountability, policy interventions addressing gender-based digital violence, and expanded digital literacy initiatives that support safer participation for women in political communication spaces. Overall, this research contributes to ongoing debates in feminist discourse studies, gender-based digital violence research, and digital media ethics by foregrounding how linguistic practices on social media platforms shape participation, representation, and power relations in contemporary political communication in South Asia.

Anara Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti

RƏQƏMSAL MƏKANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUNFORMALAŞMASINDA DİLİN VƏ MEDİANIN ROLU

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası dialoq, rəqəmsal media, dil, media savadlılığı, stereotiplər*

Keywords: *intercultural dialogue, digital media, language, media literacy, stereotypes*

Ключевые слова: *межкультурный диалог, цифровые медиа, язык, медиаграмотность, стереотипы*

Müasir rəqəmsal mühit mədəniyyətlərarası ünsiyyətin məkanını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir. Sosial media, xəbər platformaları, videoməzmun və müxtəlif kommunikasiya tətbiqləri fərqli dillərə, dəyərlərə və həyat tərzlərinə malik insanları eyni informasiya axınında bir araya gətirir. Bu şəraitdə mədəniyyətlərarası dialoq yalnız texniki bağlantı məsələsi deyil, həm də mənaların düzgün qurulması, anlaşılməsi və paylaşılması prosesidir. UNESCO-nun yanaşmasına görə, mədəniyyətlərarası dialoq fərqli qruplar arasında açıq, qarşılıqlı anlaşmaya söykənən və hörmət prinsipi ilə qurulan fikir mübadiləsini nəzərdə tutur [1, s.15].

Bu prosesdə dilin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dil təkcə məlumat ötürən vasitə deyil; o, həm də cəmiyyətin simvollarını, münasibət normalarını, ünsiyyət üslubunu və mədəni yaddaşını daşıyır. Jackson yazır ki, mədəniyyət və ünsiyyət bir-birindən ayrılmazdır; mədəni xüsusiyyətlər verbal və qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsilə yaranır, paylaşılır və ötürülür [2, s.202-203]. Həmin müəllif göstərir ki, sözlər və digər ünsiyyət simvolları konkret dil və mədəniyyət kontekstində öyrənilir; həmin kontekstdən kənarda isə onların mənası dəyişə və ya yanlış başa düşülə bilər [2, s.225]. Deməli, rəqəmsal məkanda eyni ifadənin müxtəlif auditoriyalar tərəfindən fərqli yozulması təsadüfi deyil. Elə buna görə də mədəniyyətlərarası dialoqda dil biliyi ilə yanaşı, kontekst duyumu və pragmatik həssaslıq da vacibdir.

UNESCO-nun “mədəniyyətlərarası sərişələr ağacı” modelində də dil və dialoq bu prosesin əsas kökləri sırasında göstərilir [1, s.23]. Bu yanaşma təsdiq edir ki, mədəniyyətlərarası anlaşıma yalnız məlumat bolluğu ilə deyil, düzgün seçilmiş dil, adekvat ton və qarşı tərəfin mövqeyini nəzərə alan ünsiyyətlə formalaşır. Xüsusilə rəqəmsal platformalarda sürətli yazışma, qısa şərh və vizual işarələr vasitəsilə qurulan ünsiyyət çox vaxt konteksti daraldır, bu isə yanlış oxu riskini artırır.

Media isə bu dialoqun həm daşıyıcısı, həm də istiqamətləndiricisidir. Rəqəmsal platformalar insanlara başqa cəmiyyətlərin gündəlik həyatını, mədəni kodlarını və baxışlarını birbaşa müşahidə etmək imkanı yaradır. Eyni zamanda, media və informasiya savadlılığı olmayan istifadəçi üçün həmin platformalar səthi təsəvvürlərin, seçilmiş informasiya axınının və emosional manipulyasiyanın mənbəyinə çevrilə bilər. UNESCO-nun media və informasiya savadlılığı çərçivəsi vurğulayır ki, istifadəçi informasiyanı axtarmaq, qiymətləndirmək, etik şəkildə istifadə etmək və media məzmununa tənqidi yanaşmaq bacarığına malik olmalıdır [3, s.16; 3, s.18]. Bu yanaşma rəqəmsal etikanı və kommunikativ məsuliyyəti mədəniyyətlərarası ünsiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevirir.

Araşdırmalar göstərir ki, sosial media düzgün istifadə edildikdə mədəniyyətlərarası ünsiyyəti dəstəkləyir. Monika və həmkarlarının tədqiqatında sosial medianın sosial əlaqələri gücləndirdiyi, informasiya paylaşımını asanlaşdırdığı və iştirakçıların ünsiyyət uyğunlaşmasına müsbət təsir göstərdiyi qeyd olunur [4, s.489]. Bununla belə, rəqəmsal yaxınlıq həmişə dərin anlaşıma yaratmır. Jacksonın qeyd etdiyi kimi, ortaq təcrübə və mədəni fon fərqli olduqda mesajın arxasındakı niyyətin yanlış yozulması ehtimalı artır [2, s.233]. Stereotiplər, tələsik ümumiləşdirmələr və “başqası” haqqında hazır təsəvvürlər də dialoqu zəiflədə bilər. Braslauskas qeyd edir ki, mədəni stereotiplər insanlar və mədəni təcrübələr haqqında rəşional qiymətləndirməyə mane olur, nəticədə anlaşılmazlıq və gərginlik yarana bilər [5, s.255-256].

Beləliklə, rəqəmsal məkanda sağlam mədəniyyətlərarası dialoqun qurulması üçün üç istiqamət xüsusilə vacib görünür: dil savadlılığı, media savadlılığı və məsuliyyətli ünsiyyət davranışı. Fərqli mədəniyyətlərlə təması artırıldığı bir dövrdə əsas məsələ yalnız danışmaq deyil, doğru oxumaq, diqqətlə dinləmək və qarşı tərəfin mənasını təhrif etmədən anlamağa çalışmaqdır. Rəqəmsal media bu imkanları genişləndirir, lakin həmin imkanların səmərəli nəticə verməsi istifadəçinin tənqidi düşüncəsindən, etik mövqeyindən və mədəni həssaslığından asılıdır.

Ədəbiyyat:

1. UNESCO. Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO, 2013.
2. Jackson, J. Introducing Language and Intercultural Communication. London; New York: Routledge, 2014.
3. Wilson, C., Grizzle, A., Tuazon, R., Akyempong, K., Cheung, C. K. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011.
4. Monika, W., Nasution, A. H., Nasution, S. The Role of Social Media on Intercultural Communication Competences // Proceedings of the Second International Conference on Social, Economy, Education and Humanity (ICoSEEH 2019). 2020. P. 483–491.
5. Braslauskas, J. Intercultural Stereotypes and the Role of Critical and Creative Thinking in Overcoming Them // Creativity Studies. 2023. Vol. 16, No. 1. P. 255–273.

Aynur Təhməzova

Azərbaycan Dillər Universiteti

RƏQƏMSAL MEDIADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM İDEYALARININ ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, rəqəmsal media, multikultural dialoq, tolerantlıq

Keywords: multiculturalism, digital media, multicultural dialogue, tolerance

Ключевые слова: мультикультурализм, цифровые медиа, мультикультурный диалог, терпимость

Müasir dövrdə baş verən dəyişikliklər və yeniliklər bir çox istiqamətlərdə özünü müxtəlif şəkildə biruzə verir. Sürətli şəkildə dəyişən dünyada insanlar mədəniyyətlər, kimliklər və həyat təcrübələri arasındakı fərqlərlə qarşılaşa bilərlər. Bu fərqləri aradan qaldırılmaq üçün cəmiyyətdə konstruktiv

ünsiyyətinin təmin edilməsi onlarda etimad, qarşılıqlı hörmət və dinc birgəyaşayışa sövq etmək əsas, prioritet olaraq qiymətləndirilir. Bu halın əksi müxtəlif fikir ayrılıqları, münaqişələrə səbəb ola bilər. Mədəniyyətlərarası dialoq məhz, bu vəziyyətdə düzgün istiqamət, yol tapmaq üçün ən əhəmiyyətli, praktik bir vasitə kimi təqdim edilir. Belə ki, multikultural dialoq insanlar arasında fikir ayrılıqlarına, fərqli mədəniyyət, adət, ənənə, inanc və düşüncə tərzlərinin olmasına baxmayaraq, baş verə biləcək anlaşılmazlıqları konstruktiv və məqsədyönlü şəkildə həll etməyə imkan verir.[1]

Hazırda, texnologiyaların inkişaf etməsi ilə mədəniyyətlərin daha geniş şəkildə yayılması yeni mərhələyə çatır. Rəqəmsal media informasiya verməklə kifayətlənmir, eyni zamanda mədəni mübadilə və integrasiya üçün hədsiz imkanlar yaratmağa kömək edir. Rəqəmsal media milli sərhədləri aşaraq mədəniyyətlərin bütün dünyada integrasiyasını təmin edir, mədəniyyətlərarası ünsiyyəti sürətləndirir. Bir sözlə, rəqəmsal media texnologiya və incəsənətin birləşməsidir və mədəniyyətə yri ifadə formaları qazandırmağa şərait yaradır. [2]

Respublikamızda da mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Azərbaycan dövlətinin qurucusu, ulu öndər Heydər Əliyevin multikulturalizm ideyasına verdiyi önəm bunun bariz nümunəsidir. Dövlətimizdə multikulturalizmin çiçəklənməsi, yeni modelin yaranması birbaşa heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə baş vermişdir. O, hələ sovet hakimiyyəti dövründə çalışdığı vəzifələrdə də millətində və dini inancına bağlılığı qorumuş, multikultural dəyərləri daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Heydər Əliyev etnik millətçiliyə alternativ olaraq Azərbaycan xalqının, dövlətçiliyinin yenilməzliyini, yüksəlişini əsaslandıran və multikulturalizmin məğzini təşkil edən azərbaycançılıq alayışını, ideologiyasını milli ideologiya kimi qəbul edilməsinə nail oldu[3] Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasəti və tolerantlıq ideyasının ön planda olması cəmiyyətdə dəöz müsbət təsirini göstərdi. İnsanların irqindən, dinindən, mədəniyyətindən, dilindən, cinsindən və mənşəyindən asılı olmayaraq qarşılıqlı hörmət çərçivəsində bərabər hüquq və azadlıqlara malik vətəndaş olaraq yaşamaqlarına şərait yaradıldı. Bu siyasət nəticəsində müxtəlif millətlərin nümayəndələri Azərbaycanda fəaliyyət göstərərək əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. Belə ki, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin multikultural siyasəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. [4]

Müdrək şəxsiyyətin multikulturalizm ideyası multikulturaldialoqun inkişaf etdirilməsi istiqamətində bugün kütləvi informasiya vasitələri ilə Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması, müstəqilliyin gücləndirilməsi, multikulturalizm və tolerantlıq siyasətinin beynəlxalq aləmdə yayılmasına səbəb olmuşdur. Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə ölkəmizdə söz və məlumat, mətbuat azadlığının təmin edilməsi bu yolda ilk addım idi. Bu sahədə digər bir töhfə savadlı, məlumatlı və təcrübəli jurnalistlər yetişdirmək məqsədilə əhəmiyyətli islahatlar aparılmışdır. Mətbuatın ən qabaqcıl məqsədi və vəzifəsi Azərbaycan dövlətçiliyinin, mədəni dəyərlərin qorunmasına yönəlmişdi. Onun müdrək siyasəti nəticəsində bugün Azərbaycan mediası müasir, rəqəmsal dövrün bütün tələblərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərir.

Beləliklə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin miras qoyduğu mədəni irs cənab İlham Əliyev və Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyeva tərəfindən uğurlu şəkildə davam etdirilir. 2011- ci ildə Bakıda keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu bu yolda ən böyük addımlardan biri olaraq qiymətləndirilir. [5]

Ədəbiyyat:

1. W.Li., "Cultural communication in the digital media enviroment.2024
2. E.B.Митницкая., "Intercultural communication in the digital environment. Conference paper. 2022
3. <https://www.tafterjournal.it>
4. <https://files/preslib.az/>
5. <http://president.az/>

QLOBAL MEDIA DİSKURSUNDA İNKAR KONSTRUKSIYALARININ LİNGVİSTİK TƏHLİLİ

Açar sözlər: media diskursu, inkar konstruksiyaları, lingvistik manipulyasiya, koqnitiv lingvistika, pragmatika.

Keywords: media discourse, negation constructions, linguistic manipulation, cognitive linguistics, pragmatics.

Ключевые слова: медиадискурс, отрицательные конструкции, лингвистические манипуляции, когнитивная лингвистика, прагматика.

Mövcud qlobal kommunikasiya mühitində informasiya rəqabətinin əsas kanalı kimi media diskursu kütləvi şüurun idarə olunması üçün bütün dil vasitələrindən istifadə edərək bir alətə çevrilmişdir. Media sadəcə hadisələri əks etdirən neytral bir ötürücü deyil o, xarici dünyanın necə qəbul edildiyini müəyyən edən mürəkkəb "çərçivə" mexanizmdir. Bu mexanizmin ən güclü aləti dildir. Dildəki leksik strukturlardan sintaktik vahidlərə qədər hər bir quruluşu müəyyən məqsədlə işləyir. Bu vahidlərdən inkar konstruksiyaları xüsusi dilçilik və pragmatik dəyərə malikdir. Klassik qrammatik mənələrdə inkar bir hökmün və ya müəyyən bir hərəkətin baş vermədiyini ifadə edir, lakin media dialoqlarında, o, daha çox gizli mənaların mənbəyi kimi xidmət etmək, vəzifələrdən və ya məsuliyyətlərdən azad olmaq və ideoloji həqiqət qurmaq üçün bir vasitə kimi xidmət edə bilər. Bu baxımdan inkar konstruksiyaları unikal strateji əhəmiyyətə malikdir. Ənənəvi qrammatikada inkar sadəcə bir bəyanat cümləsini rədd edir, müasir diskurs tədqiqatında isə inkar daha geniş şəkildə, məlumatı gizlətmək və ya yönləndirmək və ya ideologiyayı təşviq etmək üçün incə və dəqiq bir idrak vasitəsi kimi fəaliyyət göstərir. Xüsusilə də inkar və media diskursunda dilin təbiətinin araşdırılması vacibdir. İnkar konstruksiyaları morfoloji səviyyədə (ön şəkilçilər və son şəkilçilər: un-, non-, -less), leksik səviyyədə (inkar etmək, rədd etmək, əksinə) və sintaktik səviyyədə (deyil, yox, -n't) leksik məzmunu yaradır. İnkar həmçinin media əsərlərində 'fon məlumatı' təsvir etmək üçün istifadə olunur. Yalnız "baş vermədi" üzərində cəmləşmək də oxucunun zehnində onun mümkünlüyü haqqında təsəvvür yaradır. Media diskursunda T van Dijk bizə deyir ki, mənfi gücləndirmə "biz" və "onlar" xarakterindən istifadə edir və müəlliflər təklif edirlər ki, bu xarakter ayrılığı "biz" və ya "onlar" narrativini gücləndirmək üçün "xidmət edə" bilər [1, s. 112]. Əslində bu bir müdafiə mexanizmidir və hətta rəqibə qarşı gizli bir ittihamdır, "biz təcavüzkar deyilik" ifadəsi sırf sintaktik olaraq bir inkar olsa da, eyni zamanda pragmatik olaraq bir müdafiə mexanizmidir, qarşı tərəfə qarşı gizli bir ittiham daşıyır. Əlavə nümunə olaraq qeyd edə bilərik ki, beynəlxalq bir xəbər agentliyi "Danışıklarda hələ də irəliləyiş yoxdur" yazdıqda, inkar ("yox") auditoriyaya "irəliləyiş gözlənilirdi və ya baş verməli idi" mesajını verir. Qlobal media ritorikasında bu fenomen "yoxluğun vurğulanması" strategiyası adlanır. İnkarın pragmatik təsirindən danışarkən qeyd edə bilərik ki, qlobal media diskursu, inkarın ən çox istifadə olunan funksiyalarından birinin fərziyyələr yaratmaq olduğunu göstərən klassik bir nümunədir və hər hansı bir şübhəli anlayış həmişə təsdiqi əvvəlcədən qəbul etməlidir. Məsələn, başlıq "Diplomatik danışıklar uğursuz olmur" şəklindədir, bu beynəlxalq yayım təşkilatları tərəfindən geniş şəkildə yayımlanır və beləliklə oxucu bu dialoqların mürəkkəb olduğunu və onları itirməyin bizim üçün bir risk olduğunu nəticələndirə bilər [2, s. 78]. Bu baş verdikdə, inkar o an həqiqətdən daha güclü olur, çünki oxucuya artıq bildiklərini bildiklərini düşündürür. Digər tərəfdən, evfemistik inkar mənfilər əks etdirir. "İnkişaf edən (yəni, tam inkişaf etməmiş) ölkələr" ifadəsi daha dolaylı bir inkardır, "Daha az inkişaf etmiş ölkələr" deyil. Media dilində, hər şeydən əvvəl, bu yalnız siyasət və tolerantlıq səbəbindən əhəmiyyətlidir. Multikulturalizm beləliklə onun Azərbaycan-dünya siyasətinin və Heydər Əliyev dövlət siyasətinin bir aspekti ilə əsas xüsusiyyətidir. Bu cür diskurslar mənfi stereotiplərə qarşı bir antidot olaraq inkar konstruksiyalarından istifadə edir. "Azərbaycanda dinə əsaslanan ayrı-seçkilik yoxdur" ifadəsi, bu halda, qlobal mediada dünyanın ən tolerantı kimi onun fiqurunu formalaşdıran əsas tezislərdən biridir. Burada olan inkar ("yoxdur") dünyada qərəzli fikirlərə qarşı aralıq bir əks təsir rolunu təmin edir [3, s. 120]. "Biz heç vaxt müharibənin tərəfdarı olmamışıq" ifadəsi milli liderin çıxışlarında sülh siyasətinin ən geniş yayılmış dil dəstəyidir. "Heç vaxt" bunu bu situasiyada qətiyyət

və qərarlılığın güclü olduğunu göstərir. Konstruksiyalar – Dil Analizi kimi başa düşülür və media mətnlərinin inkar strukturu bu xətlər boyunca bölünür: **1. Birbaşa inkar:** “Tərəflər razılığa gəlmədilər.” (Faktın sadə inkarı). **2. Polemik inkar:** “Bu sadəcə iqtisadi problem deyil.” (yəni, bu daha böyük bir məsələdir). Meta-lingvistik inkar: “Mən 'məğlubiyyət' sözünü istifadə etməzdim.” (Sözü paraqrafdan çıxarmaq). [4, s. 215] Bu konstruksiyaların hər biri global mediada məlumat axınına təsir etmək üçün nəzərdə tutulmuş öz semantik mənasını daşıyır. Buna görə də, global media diskursunda inkar konstruksiyalarının dil analizi bizə xatırladır ki, müasir dilçilik yalnız qrammatika qaydaları ilə məhdudlaşmır. Digər tərəfdən, inkar, subliminal ideologiyaları, ictimai rəyə ideoloji təsirləri və bu cür təsirlərin media mətnlərində istifadəsini idarə etmək üçün mühüm bir vasitədir. Sülh, tolerantlıq və multikulturalizm prinsipləri əsasında, inkar konstruksiyalarının tətbiqi beynəlxalq mühitdə müsbət bir imic təqdim etmək üçün də istifadə edilə bilər.

Sosial media və sürətli xəbər mühitində inkar konstruksiyaları qısaldılmışdır. Twitter (X) və ya Telegram kimi platformalarda, mürəkkəb sintaktik inkardan daha çox "hashtag" siyasətinə və daha kəskin leksik inkara (anti-, yox-, heç vaxt) üstünlük verildiyini müşahidə edirik. "No Comment", "Fake News", "AntiDemocratic" kimi terminlər müasir rəqəmsal media dilində ən sıx, güclü inkar formalarıdır. Bu ifadələr tamaşaçıları, oxuculardan dərin emosional reaksiya yaradılmasına xidmət edir.

Nəticə olaraq global media diskursunda inkar konstruksiyalarının lingvistik təhlili göstərir ki, müasir dilçilik yalnız qrammatik qaydalarla məhdudlaşmır. İnkarcı media mətnlərində gizli mənalardan ötürülməsi, ideoloji təsir və ictimai rəyin idarə olunması üçün həlledici alətdir. Xüsusilə sülh, tolerantlıq və multikulturalizm diskursunda inkar konstruksiyalarından düzgün istifadə edilməsi beynəlxalq arenada müsbət imicin yaradılmasına kömək edir.

Ədəbiyyat:

1. Dijk, T. A. van. *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
2. Fairclough, N. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Routledge, 2013.
3. Məmmədov A., Məmmədov M. *Diskurs analizi*. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
4. Levinson, S. C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
5. Veysəlli, F. *Dilçiliyin əsasları*. Bakı: Mütərcim, 2013.

Aytən Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

RƏQƏMSAL ÜNSİYYƏTDƏ “NETSPEAK” (NET-DİL); SÜNİ İNTELLEKT – LİNGVİSTİK TOLERANTLIQ/MULTİKULTİRALLIQ PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *süni intellekt, rəqəmsal kommunikasiya, net-dil (Net-speak), dil stereotipləri, sosial media*

Keywords: *artificial intelligence, digital communication, net-speak, linguistic stereotypes, social media*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, цифровая коммуникация, сетевой язык (net-speak), языковые стереотипы, социальные медиа*

Müasir elmi-texniki tərəqqi labüd şəkildə cəmiyyətdaxili ünsiyyətdə, eləcə də mədəniyyətlərarası dialoqda öz təsir izini buraxır. Belə ki, süni intellektin yaradılması və onun gündəlik həyata nüfuz etməsi mütləq şəkildə aparıcı ünsiyyət vasitəsi olan dilin kommunikativ resurslarının yenilənməsini də qaçınılmaz etmişdi. Xatırladaq ki, öz mahiyyəti etibarlı ilə dil nə üstqurum, nə də bazıdır. Lakin eyni zamanda həm üstqurum, həm də bazis xüsusiyyətlərini ehtiva etməklə etnik/sosial qrupların təşkilatlanmasında müstəsna rol oynayır. Digər tərəfdən dil cəmiyyətin təməl sütunlarında baş verən dəyişiklikləri özündə əks etdirməklə, dinamik yenilənmə formatında mövcudluq sürdürə bilər. Bunun parlaq nümunəsi kimi isə gündəlik həyatımıza nüfuz etmiş süni intellekt imkanlarının, habelə sosial media reallıqlarının təşviq etdiyi yenilikləri qeyd etmək olar.

Maraqlı məqamlardan biri isə ondan ibarətdir ki, süni intellektin kommunikasiya imkanları insan stereotipləri haqqında mövcud olan biliklərlə yönləndirilir. Yəni bu zaman emosional intellekt

imkanları, antropoloji biliklər məcmusu, etnopsixoloji məlumat fondu və s. bu kimi fon bilikləri verbal manipulyasiyanın (əsas etibar ilə müsbət manipulyasiyanın, yəni təşviqin, motivləndirmənin) icrasında istifadə edilir. Konkret olaraq, S.Dreherin də vurğuladığı kimi, süni intellect məhz, linqvistik klişə və stereotiplərə daha çox üstünlük verir [2]. Hətta E.Fleysiq, G.Smit və həmkarlarının apardığı təcrübi araşdırmalar onu ortaya qoymuşlar ki, əsas etibar ilə (78 % hallarda) ChatGPT kimi süni intellect çat-botları daha çox bədii dilin ifadə modellərinə üstünlük verdiyini, hətta qarşı tərəfin dialektoloji farmatdakı müraciətlərinin, demək olar ki, qarşılıqsız qaldığını diqqətə alırlar [3]. Başqa sözlə desək, süni intellekt də qeyri-standart dil (qeyri-ədəbi dil) modellərinə qarşı öngörüş, hətta təkəbbür “nümayiş etdirir”. Bu kimi fərqlərin aradan qaldırılması, yəni ünsiyyət tolerantlığının bərqərar olunması məqsədilə UNESCO Rəqəmsal sahədə mədəniyyətlərarası anlaşmanın möhkəmləndirilməsi məqsədilə xüsusi lahiyələrin təşviq edilməsinə diqqəti gücləndirmişdi [4]. Əslində obyektivlik naminə demək lazımdır ki, bu kimi ədəbi dil stereotipikləşməsi Azərbaycan dili kimi ədəbi dil və dialect qarşılaşdırması yaşamayan dillər üçün sırf pozitiv yöndən dəyərləndirilməlidir. Lakin ABŞ kimi Black English dialektoloji fərqləndirməsinə malik sosiolinqvistik mühit üçün bu kimi “eşidilməmək”, öz dialektində danışmaq və cavablandırılmaq imtiyazının əlindən alınması qeyri-tolerant yanaşma sayılır. Çünki çat-botların standart ədəbi dil formatında ünsiyyət saxlaması afroamerikan identikliyinə qəbul edilməzliyi kimi qavranıla bilər.

Rəqəmsal ünsiyyətdə, xüsusilə sosial mediada diqqət çəkən yeniliklə sırasında Net-speak (Net-dil) formatını qeyd edə bilərik. Net-dil elementləri özünü qısaltmalarda, o cümlədən akronimlərdə, emosional punktuasiyada təzahür etdirir [5]. Məsələn: ASAP (As soon as possible), BTW (By the way). Azərbaycan media diskursunda salam – slm; zəhmət olmasa – z/o; təşəkkür (tşk), OK, müsbət cavab olduqda + işarəsi ilə, mənfi cavab olduqda – işarəsi ilə lakonik fikir bildirilməsi. Habelə mətnə emojiilər vasitəsilə rəy bildirilməsi (layk işarəsi/bəyənmə işarəsi və ya onun emotikon-antoniminin qoyulması).

Göründüyü kimi, süni intellektin ünsiyyət format standart dilə yaxın izafiliklə (redundantlıqla) seçildiyi halda, real dil daşıyıcılarının media istifadəsində daha çox qənaət prinsipi işə düşür. Maraqlıdır ki, müasir süni intellekt çat-botlarının yaradılması zamanı insan kimi emosional ünsiyyət saxlanılmanı təqlid edən, insanın emosional intellect imkanlarına uyğunlaşan ünsiyyət modellərinin ərsəyə gətirilməsi tendensiyası müşahidə edilməkdədir [1]. Bu isə o deməkdir, yaxın gələcəkdə biz, süni intellektin gender imitasiyasının, social qrup adaptasiyasının və s. bu kimi linqvistik mimikriyalarının şahidi ola biləcəyik və tendensiyalar isə, öz növbəsində yeni linqvistik araşdırmaların ərsəyə gəlməsini təşviq edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdurəhmanova, K.E. Linqvistik emosionologiya və süni intellektin qarşılaşdığı çağırışlar // “Azərbaycan dilçiliyi XXI yüzillikdə: reallıqlar, perspektivlər” adlı Respublika elmi-praktik konfransının materialları, Bakı, 2025, , s.135-137 https://adpu.edu.az/images/adpu_files/elm/elmi-konfranslar/azerbaycan-dilciliyi-konfrans-son.pdf
2. Dreher, S. ChatGPT Is Reinforcing Your Language Stereotypes // July 29, 2024 <https://www.anthropology-news.org/articles/chatgpt-is-reinforcing-your-language-stereotypes/>
3. Fleisig, E. Smith, G. Linguistic Bias in ChatGPT: Language Models Reinforce Dialect Discrimination // Proceedings of the 2024 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing, pages 13541–13564 November 12-16, 2024 <https://aclanthology.org/2024.emnlp-main.750.pdf>
4. Forging intercultural understanding in the digital sphere // UNESCO, 9 March 2026. <https://www.unesco.org/en/articles/forging-intercultural-understanding-digital-sphere>
5. Tong, L. An Analysis on the Forms and Characteristics of English Netspeak // Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR), volume 314 4th International Conference on Social Sciences and Economic Development (ICSSSED 2019) https://www.researchgate.net/publication/333398750_An_Analysis_on_the_Forms_and_Characteristics_of_English_Netspeak

XARİCİ DİL TƏDRİSİNDƏ İNTEQRATİV PEDAQOJİ VƏ PSIXOLOJİ YANAŞMALARIN RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: *xarici dil tədrisi, integrativ yanaşma, rəqəmsal mühit, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, psixoloji amillər*

Keywords: *foreign language teaching, integrative approach, digital environment, intercultural communication, psychological factors*

Ключевые слова: *обучение иностранным языкам, интегративный подход, цифровая среда, межкультурная коммуникация, психологические факторы*

Müasir təhsil məkanında xarici dil tədrisi yalnız dil sisteminin mənimsədilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda öyrənənlərin mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılmasını prioritet istiqamət kimi müəyyən edir. Qloballaşma və rəqəmsallaşma proseslərinin sürətlənməsi bu sahədə pedaqoji və psixoloji yanaşmaların integrasiyasını zəruri etmişdir. Bu baxımdan, tədqiqatın məqsədi xarici dil tədrisində integrativ pedaqoji və psixoloji yanaşmaların rəqəmsal mühitdə mədəniyyətlərarası ünsiyyətə təsirini elmi-nəzəri və praktik aspektdə təhlil etməkdir.

İntegrativ yanaşma dil tədrisində koqnitiv, affektiv və sosial komponentlərin vəhdətdə nəzərə alınmasına əsaslanır. Bu yanaşma çərçivəsində kommunikativ dil təlimi və fəaliyyətə əsaslanan təlim modelləri öyrənənlərin real kommunikativ şəraitdə dil istifadəsini təmin edir və onların dil bacarıqlarını funksional səviyyədə inkişaf etdirir (Michael Byram, 1997; Jack C. Richards & Theodore S. Rodgers, 2014). Eyni zamanda, bu yanaşma öyrənənlərin psixoloji xüsusiyyətlərini – motivasiya, emosional iştirak və özünəinam kimi faktorları da nəzərə alır ki, bu da təlim prosesinin effektivliyini artırır (Zoltán Dörnyei, 2001).

Rəqəmsal mühit isə integrativ yanaşmanın tətbiqini yeni səviyyəyə yüksəldir. Onlayn platformalar, sosial şəbəkələr və virtual tədris mühitləri öyrənənlərə autentik kommunikativ situasiyalarda iştirak etmək imkanı yaradır. Bu mühitdə dil öyrənilməsi yalnız struktur səviyyədə deyil, həm də diskursiv və pragmatik aspektlərdə reallaşır. Bu baxımdan, Michael Halliday və Ruqaiya Hasan (1976) tərəfindən işlənmiş diskurs və koheziya nəzəriyyəsi rəqəmsal kommunikasiya kontekstində xüsusi aktualıq qazanır.

Psixoloji aspektdən yanaşdıqda, rəqəmsal mühit öyrənənlərin daxili motivasiyasını gücləndirir və fərdiləşdirilmiş təlim imkanları yaradır. Onlayn əməkdaşlıq alətləri – videokonfranslar, forumlar və layihə əsaslı fəaliyyətlər – sosial qarşılıqlı əlaqəni genişləndirir. Bu isə Lev Vygotsky (1978) tərəfindən irəli sürülən sosial-konstruktivist nəzəriyyəyə uyğun olaraq biliklərin birgə qurulmasını təmin edir. Eyni zamanda, mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində empati, tolerantlıq və mədəni həssaslıq kimi keyfiyyətlər inkişaf edir ki, bu da öyrənənlərin qlobal vətəndaşlıq şüurunun formalaşmasına mühüm təsir göstərir (Claire Kramsch, 1993).

Müasir tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal texnologiyaların xarici dil tədrisinə integrasiyası öyrənənlərin kommunikativ və mədəniyyətlərarası kompetensiyalarını daha effektiv inkişaf etdirir. Xüsusilə kompüter dəstəkli dil təlimi (CALL) və onlayn interaktiv mühitlər öyrənmə prosesini daha çevik və adaptiv edir (Carol A. Chapelle, 2001). Bu kontekstdə texnologiya yalnız vasitə deyil, həm də öyrənmə mühitinin strukturlaşdırıcı elementi kimi çıxış edir.

Nəticə olaraq, integrativ pedaqoji və psixoloji yanaşmaların rəqəmsal mühitdə tətbiqi xarici dil tədrisinin keyfiyyətini yüksəldən əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Bu yanaşma öyrənənlərin dil bacarıqları ilə yanaşı, onların mədəniyyətlərarası ünsiyyət kompetensiyasını və sosial-psixoloji uyğunlaşma qabiliyyətlərini inkişaf etdirərək müasir təhsil sistemində strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
2. Chapelle, C. A. (2001). *Computer applications in second language acquisition*. Cambridge University Press.
3. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge University Press.

4. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
5. Kramsch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
7. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
8. Warschauer, M. (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. In S. Fotos (Ed.), *Multimedia language teaching* (pp. 3–20). Logos International.

Aziza Normurotova

Denov Girişimcilik ve Pedagoji Enstitüsü

ORCID: 0009-0003-5244-2206

İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAŞA BAĞLI PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ VE DEĞERLERİN OLUŞUM SÜRECİ

Anahtar Kelimeler: İlköğretim, Psikolojik gelişim, Sosyal-duygusal öğrenme (SEL), Değerler eğitimi, Öğrenci merkezli yaklaşım, Empati, Öz düzenleme, Sosyal beceriler, Eğitim teknolojisi, milli değerler.

Keywords: Primary education, psychological development, social-emotional learning (SEL), values education, student-centered approach, empathy, self-regulation, social skills, educational technology, national values

Ключевые слова: начальное образование, психологическое развитие, социально-эмоциональное обучение (SEL), ценностное образование, ученико-ориентированный подход, эмпатия, саморегуляция, социальные навыки, образовательные технологии, национальные ценности

İlköğretim dönemi, çocuğun kişisel gelişiminde en önemli aşamalardan biri olarak kabul edilir. Tam da bu yıllarda (yaklaşık 7–10 yaş arası), öğrencinin zihinsel yetenekleri, sosyal ilişkileri ve duygusal dünyası aktif şekilde şekillenir ve gelecekteki eğitim ve yaşam başarısı için sağlam bir temel oluşturulur. Bu nedenle öğretmenlerin, çocukların yaşa özgü psikolojik özelliklerini derinlemesine anlamaları ve onların sosyal-duygusal gelişimini amaçlı ve sistemli bir şekilde desteklemeleri gerekmektedir. Ayrıca ders sürecinde öğrenci merkezli yaklaşımlar temelinde bireye yönelik bir yaklaşım sergilenmesi oldukça etkili sonuçlar verir.

Modern pedagojik araştırmalarda sosyal-duygusal öğrenme (SEL) teknolojisi, öğrencilerin sadece akademik başarılarını değil, aynı zamanda psikolojik dayanıklılıklarını sağlayan temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Scopus uluslararası veri tabanındaki meta-analizler, sistemli şekilde uygulanan SEL programlarının öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirmekle birlikte, okulda zorbalık (bullying) ve duygusal sorunları önemli ölçüde azalttığını göstermektedir.

Bu yaş grubundaki çocukların düşünme yapısı genellikle somut-işlemseldir; soyut kavramlardan ziyade gözlem, örnek ve karşılaştırmalar yoluyla öğrenirler. Dikkat süreleri henüz uzun değildir, ancak ilgi çekici ve duygusal açıdan zengin etkinliklerde daha uzun süre aktif kalabilirler. Aynı zamanda çocuklarda kendini başkalarından ayırt etme, sosyal rolleri deneme ve akranlarla iletişim kurma isteği artar. Bu süreçte öğretmen sadece bilgi aktaran değil, aynı zamanda güvenilir bir rehber, duygusal destek sağlayıcı ve rol model olarak öne çıkar. Günümüz pedagojisinde öğretmenin “mentor” ya da “tutor” rolü bu unsurları kapsamaktadır.

Sosyal ve duygusal öğrenme (SEL – Social and Emotional Learning) tam da bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik bir yaklaşımdır. CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning) tarafından geliştirilen modele göre SEL, beş temel yetkinliğin geliştirilmesini hedefler:

- Kendini tanıma – bireyin duygularını, güçlü ve zayıf yönlerini doğru değerlendirebilmesi
- Kendini yönetme – stres ve öfkeyi kontrol edebilme, dürtüsel davranışlardan kaçınma, hedefe yönelik kararlılık
- Sosyal farkındalık – başkalarının duygularını anlayabilme ve empati kurabilme
- İlişki kurma becerileri – sağlıklı iletişim, iş birliği ve çatışma çözme
- Sorumlu karar verme – etik değerler ve sonuçları dikkate alarak doğru seçimler yapma

Bizim görüşümüze göre, bu yetkinliklerin SEL teknolojisi aracılığıyla öğrencilere kazandırılması oldukça önemlidir.

Özellikle ilköğretim aşamasında SEL bileşenlerinin eğitim sürecine entegre edilmesi, çocukların öz düzenleme becerilerini %20–25 oranında artırabilmektedir. Araştırmalar, sosyal-duygusal becerilere sahip öğrencilerin zor yaşam durumlarında daha doğru kararlar aldığını ve çevreleriyle daha yapıcı iletişim kurduklarını göstermektedir. Bu durum, söz konusu yaklaşımın milli değerlerle zenginleştirilmesiyle öğrencilerde hem modern becerilerin hem de manevi bağlılığın gelişmesine güçlü bir zemin oluşturur.

Kaynaklar:

1. Durlak, J. A., Weissberg, R. P., Dymnicki, A. B., Taylor, R. D., & Schellinger, K. B. (2011). The impact of enhancing students' social and emotional learning: A meta-analysis of school-based universal interventions. *Child Development*, 82(1), 405-432. (Scopus indexed, Q1).
2. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL). (2020). CASEL's SEL Framework: What are the core competence areas and where are they promoted? <https://casel.org/casel-sel-framework-11-2020/>
3. Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A., & Weissberg, R. P. (2017). Promoting Positive Youth Development Through School-Based Social and Emotional Learning Interventions: A Meta-Analysis of Follow-Up Effects. *Child Development*, 88(4), 1156-1171. (Scopus indexed).
4. Jones, S. M., & Kahn, J. (2017). The Evidence Base for Social and Emotional Learning. In *Educating the Whole Child*. Washington, DC: Aspen Institute.

Dilovar Abdullayeva

Renaissance University

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCE IN USING GOVERNMENT ELECTRONIC SYSTEMS

Keywords: digital competence, e-government, public services, pedagogical opportunities, digital literacy, higher education, student competence.

Açar sözlər: rəqəmsal kompetensiya, elektron hökumət, dövlət xidmətləri, pedaqoji imkanlar, rəqəmsal savadlılıq, ali təhsil, tələbə kompetensiyası

Ключевые слова: цифровая компетентность, электронное правительство, государственные услуги, педагогические возможности, цифровая грамотность, высшее образование, компетентность студентов

Introduce this article analyzes the pedagogical opportunities for developing students' competence in using government electronic systems. In the context of digital transformation, where a large portion of public services is transitioning to electronic formats, new challenges are being posed to the higher education system. From this perspective, preparing students to effectively use e-government services is of significant importance.

During the research process, methods such as analysis of scientific literature, observation, surveys, and pedagogical experiments were employed. The results showed that students generally have a basic understanding of electronic government services; however, their practical usage skills are developed at varying levels.

The study found that pedagogical approaches such as practical training sessions, project-based learning, and working with real electronic platforms are effective in enhancing students' competence. It was also emphasized that the role of educators is crucial in the process of developing digital literacy.

The research findings indicate the necessity of introducing specialized educational modules on the use of e-government services within the higher education system.

Introduction. In recent years, the processes of digitalization in the public administration system have significantly accelerated. E-government systems, online public services, and various interactive

platforms are increasingly becoming an integral part of citizens' daily lives [1], [2]. As a result, not only government institutions but also the education system is being compelled to adapt to these changes. In particular, developing students' skills for the effective use of government electronic systems has become an important issue for higher education institutions.

The issue of developing students' competence in using government electronic systems is not limited to technical skills alone. This process also includes information literacy, legal culture, the ability to work independently in a digital environment, and a conscious approach to using public services [5]. Some researchers (for example, George Siemens and Manuel Castells, known for their work in digital education) consider digital competencies as an essential component of civic engagement in modern society. From this perspective, developing students' ability to use government electronic platforms is not merely a technological process, but also a part of civic competence.

Looking at the experience of Uzbekistan, in recent years many public services have been transitioned into electronic formats. For example, many students use government portals to pay tuition fees, obtain information about scholarships, or submit various applications. However, observations show that not all students are able to use these systems equally effectively. Some students face difficulties even in submitting simple applications or completing electronic identification. This situation highlights the need for the systematic development of digital competencies.

The purpose of this article is to analyze the pedagogical opportunities for developing students' competence in using government electronic systems, to identify effective methods that can be applied in the educational process, and to highlight their practical significance.

Methods. Several scientific methods were used in the research process. First, existing scientific literature on the problem was analyzed. Articles on digital competencies, e-government systems, and pedagogical technologies were reviewed. This process helped to determine the theoretical foundations of the topic.

In addition, observation and survey methods were applied. Within the scope of the study, a small-scale survey was conducted among students studying at several higher education institutions. The survey questions were aimed at identifying students' experience in using government electronic services, the difficulties they encounter, and their level of knowledge in this area.

In addition, elements of a pedagogical experiment were also applied. During certain classes, students were given practical tasks related to the use of government electronic systems. For example, students were divided into groups and independently performed tasks such as registering on various public service portals, submitting applications, and searching for information. Throughout this process, the problems encountered by students and their solutions were systematically recorded.

The research methodology was based on qualitative analysis, with primary attention given to students' real experiences and the practical aspects of the pedagogical process.

Results The survey results indicated that students' levels of using government electronic systems vary. According to a survey conducted at higher education institutions in Uzbekistan, out of 125 students, 78 (62.4%) reported encountering difficulties during the registration and service selection process, while only 47 (37.6%) were able to complete these tasks independently and without problems [1]. These figures suggest that the majority of students have not yet fully mastered the use of electronic government services.

In addition, more than 45% of respondents considered the interface of government service portals to be complicated. In particular, the processes of using electronic identification and electronic signatures were noted as the most challenging for students [2].

The effectiveness of practical exercises conducted through the pedagogical experiment was also analyzed. By the end of the sessions, 73% of participating students reported that they understood the registration and service usage processes more easily than before and began to perform them more efficiently [3]. This indicates that real practical exercises are highly beneficial as a pedagogical approach.

The above results suggest that students' skills in working within a digital environment are not yet fully developed, and additional pedagogical guidance and practical exercises are required in the educational process. The research also showed that if elements of working with government electronic systems are integrated into academic subjects, students acquire these skills more quickly [7].

Discussion The statistical data obtained in the study clearly demonstrate the effectiveness of the practical approaches applied in the pedagogical process. The survey results (62.4% experiencing difficulties) indicate that students' independent competence in using electronic services is still insufficient [1]. This highlights the need to further develop students' digital literacy and technical skills.

For example, conducting practical exercises with real online systems during the educational process allows students to reinforce their experience. The research results showed that through practical exercises, 73% of students were able to complete the processes more easily than before [3]. This confirms the effectiveness of this pedagogical approach and suggests that such methods should be more widely implemented in higher education.

In addition, the fact that more than 45% of respondents considered the portal interface to be complex indicates that students need to study interface design and identification processes in greater depth [2]. This implies that education should not only focus on technical skills but also include modules on user experience (UX) and digital security.

The discussion also revealed that developing digital literacy should not be limited to teaching technical aspects alone. Students need to acquire skills such as selecting reliable information, assessing system trustworthiness, and protecting personal data.

At the same time, the level of technical infrastructure varies among higher education institutions, with some locations facing limitations in internet speed and the number of available computers. This situation may reduce the effectiveness of digital learning activities.

Conclusion The research results indicate that developing students' competence in using government electronic systems is one of the key tasks of the modern education system. As public services increasingly transition to electronic formats in the process of digital transformation, these skills are becoming essential not only for students' future professional activities but also for their civic life.

Based on the study, the following conclusions can be drawn. First, although students generally have an understanding of electronic government services, their practical ability to use them varies. Second, incorporating practical exercises, project-based learning, and working with real platforms into the pedagogical process is effective in developing this competence. Third, fostering digital literacy requires a comprehensive approach.

In the future, it would be advisable to develop specialized educational modules on the use of government electronic services within the higher education system. This would not only enhance students' technical skills but also contribute to shaping them as active and responsible citizens in a modern digital society.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "Digital Uzbekistan – 2030" Strategy, 2020.
2. "Statistics on Students' Use of Public Services," Uzbekistan National News Agency (UZA) report, 2024.
3. A. A. Khasanov, "Digital literacy as a factor of professional development of students," *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, vol. 15, no. 12, pp. 102–110, 2020.
4. N. Selwyn, *Education and Technology: Key Issues and Debates*. London, UK: Bloomsbury Academic, 2016.
5. G. Siemens, "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age," *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, vol. 2, no. 1, pp. 3–10, 2005.
6. M. Castells, *The Rise of the Network Society*. Oxford, UK: Blackwell Publishing, 2010.
7. J. W. Creswell, *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 4th ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2014.
8. Ministry of Information Technologies and Digital Development of the Republic of Uzbekistan, "Electronic Forms of Public Services: Statistical Report," 2023.

RƏQƏMSAL DÖVRDƏ ALMAN DİLİ TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV TƏLİM VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Açar sözlər: alman dili tədrisi, kommunikativ təlim, mədəniyyətlərarası dialoq, rəqəmsal təhsil, İKT

Keywords: German language teaching, communicative language teaching, intercultural dialogue, digital education, ICT

Ключевые слова: преподавание немецкого языка, коммуникативное обучение, межкультурный диалог, цифровое образование, ИКТ

Rəqəmsallaşmanın sürətləndiyi müasir mərhələdə xarici dil tədrisi, xüsusilə alman dili kimi Avropa dillərinin öyrədilməsi, yalnız dil strukturunun mənimsənilməsi ilə məhdudlaşmır, daha geniş kommunikativ və mədəni kontekstlərdə nəzərdən keçirilir. Bu baxımdan kommunikativ təlim yanaşması və mədəniyyətlərarası dialoq konsepsiyası müasir metodikanın əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Rəqəmsal texnologiyalar isə bu iki istiqamətin integrasiyasını daha dinamik və effektiv şəkildə təmin edən mühüm vasitəyə çevrilmişdir.

Kommunikativ təlim (Communicative Language Teaching – CLT) dilin praktik istifadə qabiliyyətinin formalaşdırılmasına yönəlmiş yanaşma kimi, tələbələrin real ünsiyyət situasiyalarında iştirakını əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirir. Bu yanaşmanın nəzəri bazası Dell Hymes tərəfindən irəli sürülmüş kommunikativ kompetensiya anlayışına əsaslanır. Həmin konsepsiya dil öyrənənlərin yalnız qrammatik qaydaları bilməsini deyil, həm də bu qaydaları sosial və mədəni kontekstdə adekvat şəkildə tətbiq etməsini zəruri hesab edir. Alman dili tədrisində bu, tələbələrin gündəlik həyat, akademik mühit və peşə sahələrində effektiv ünsiyyət qurma bacarığının inkişafı ilə nəticələnir.

Rəqəmsal mühit kommunikativ təlimin tətbiq imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir. Onlayn platformalar, virtual siniflər, videokonfrans alətləri və interaktiv tətbiqlər tələbələrə autentik dil mühitinə yaxın şəraitdə öyrənmə imkanı yaradır. Bu kontekstdə Mark Warschauer vurğulayır ki, texnologiya vasitəsilə təşkil olunan dil tədrisi tələbələrin həm motivasiyasını artırır, həm də fərdi öyrənmə trayektoriyalarını dəstəkləyir. Beləliklə, rəqəmsal resurslar kommunikativ bacarıqların inkişafını yalnız sürətləndirmir, eyni zamanda daha fərdiləşdirilmiş və inklüziv öyrənmə mühiti formalaşdırır.

Alman dili tədrisində mədəniyyətlərarası dialoq isə kommunikativ yanaşmanın ayrılmaz komponenti kimi çıxış edir. Dil yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, eyni zamanda mədəniyyətin daşıyıcısıdır. Bu baxımdan Michael Byram tərəfindən irəli sürülmüş mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə modeli xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu modelə əsasən, tələbələr yalnız alman dilində ünsiyyət qurmağı deyil, həm də alman dilli cəmiyyətlərin dəyərlərini, davranış modellərini və sosial normalarını anlamağı öyrənirlər. Nəticədə, dil öyrənmə prosesi mədəniyyətlərarası qarşılıqlı anlaşılanın formalaşmasına xidmət edir.

Rəqəmsal texnologiyalar mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına da yeni impuls verir. Virtual mübadilə proqramları, beynəlxalq layihələr və sosial şəbəkələr vasitəsilə tələbələr müxtəlif ölkələrdən olan həmyaşıdları ilə birbaşa ünsiyyət qurmaq imkanı əldə edirlər. Bu cür təcrübələr nəzəri biliklərin praktik müstəvidə tətbiqini təmin edir və tələbələrin mədəni həssaslığını artırır. Eyni zamanda, bu prosesdə müəllimin rolu da transformasiyaya uğrayır: müəllim artıq yalnız bilik ötürücüsü deyil, həm də öyrənmə prosesinin təşkilatçısı və mədəniyyətlərarası mediator funksiyasını yerinə yetirir.

Rəqəmsal dövrdə alman dili tədrisində kommunikativ təlim və mədəniyyətlərarası dialoq bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edən və təhsil prosesinin keyfiyyətini yüksəldən əsas komponentlərdir. Bu yanaşmaların integrasiyası tələbələrin yalnız dil biliklərini deyil, həm də qlobal mühitdə effektiv və adekvat ünsiyyət qurmaq bacarıqlarını formalaşdırır. Nəticədə, müasir dil tədrisi modeli daha çevik, interaktiv və mədəni baxımdan həssas xarakter alır.

Ədəbiyyat:

1. Byram, M. (1997). *Teaching and assessing intercultural communicative competence*. Multilingual Matters.
2. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Penguin.

3. Kramersch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*. Oxford University Press.
4. Kramersch, C. (2013). Culture in foreign language teaching. *Iranian Journal of Language Teaching Research*, 1(1), 57–78.
5. Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge University Press.
6. Warschauer, M. (1996). Computer-assisted language learning: An introduction. In S. Fotos (Ed.), *Multimedia language teaching*. Logos International.
7. Warschauer, M., & Kern, R. (2000). *Network-based language teaching: Concepts and practice*. Cambridge University Press.
8. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)*. Cambridge University Press.
9. Göbel, K., & Helmke, A. (2010). Interkulturelle Kompetenz im Fremdsprachenunterricht. *Zeitschrift für Pädagogik*, 56(5), 708–725.

Elnurə Kərimova

Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİ KODLARIN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASI ("NİBELUNQLAR NƏĞMƏSİ" DASTANI OBRAZLARININ MEDIA DİSKURSUNDA KONSEPTUALLAŞMASI)

Açar sözlər: media diskursu, rəqəmsal transformasiya, mədəni kodlar, mədəniyyətlərarası dialoq

Key words: media discourse, digital transformation, cultural codes, intercultural dialogue

Ключевые слова: медийный дискурс, цифровая трансформация, культурные коды, межкультурный диалог

Məlumdur ki, istənilən mədəniyyətin daşıyıcıları öz folklor irsini, etnoqrafik məlumatlarını, bədii irsini, tarixini yaşadan mədəni paradigmalardan kodlaşması əsasında məcazlaşmalar lüğətinə malik olur. Bəzi hallarda həmin mədəniyyət kodlarının global səviyyədə tanınması əsasında universal fon bilikləri məxəzinə daxil olması mümkün olur. Lakin bir çox hallarda isə mədəniyyətlərarası dialoqu çətinləşdirən lakunalar səviyyəsində qərarlaşması gerçəkləşir. Hər iki halda bu qəbil mədəni kodlaşma və ya metaforikləşmə formatı dilçilərin dərin marağına səbəb olur. Məsələn, Azərbaycan linqvokulturoloji mühiti üçün belə mədəni kodlar məxəzi kimi "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları çıxış edir. Konkret olaraq, deyə bilərik ki, "Qız gəldin, oğlan gəldin?" kimi frazeoloji vahidin və ya "Əski panbiq bez olmaz; Qarı düşməndə dost olmaz" – frazeoloji vahidin yaranmasının mənbəyi kimi, məhz, ölməz dastan mətnin çıxış etməsi heç kəsə şübhə doğurmur [5, s.26]. Analoji olaraq, alman linqvokulturoloji mühitində frazeoloji vahidlərin, məcazlaşmaların mənbəyi kimi çıxış edən ölməz epik mətnin mövcudluğunu qeyd edə bilərik. Söhbət "Nibelunqlar nəğməsi" eposundan gedir. Bu mətnin konseptual məkanının müasir alman media diskursunun təqdim etdiyi materialları kontekstindəki təhlili onu deməyə əsas verir ki, eposun semantik məkanı bir çox aktual mədəni kodların (məsələn: "Siegfrieds Lindenblatt" (Ziqfridin çökə yarpağı); "Der unverwundbare Riese" (Yaralanmaz Nəhəng) və s. bu kimi mədəni kod xarakterli məcazlaşmaların) ərsəyə gəlməsində müstəsna rol oynamışdır. "Wie Siegfrieds Lindenblatt: Das Apfelloge ist der einzige Ort, an dem sich Fingerabdrücke niederlassen" [3]. Burada yeni nəsil kompüterlərin zəif yerinin, çatışmazlığının məcazlaşdırılmış təsviri üçün Ziqfildin çökə yarpağı ilə bağlı mədəni koddan istifadə edilmişdi. Eposda Ziqfrid öldürdüyü əjdahanın qanında çimməklə mözücəvi şəkildə qoruma dəbilqəsi əldə edir, yəni bədəni buynuz sərtliyində möhkəmlik əldə edir. Bu da onun istənilən zərbəyə qarşı dözümlülüyünü təmin edir və məğlubedilməzliyinin açarı olur. Lakin həmin çimmək anında bir çökə ağacı yarpağının Zilfildin kürəyinə düşməsi və Ziqfildin bundan xəbərsiz qalması isə qəhrəmanın qoruma dəbilqəsində zəif nöqtəni ortaya çıxarmışdı. İstər süjet paralelliyi baxımından, istər semantik tutum baxımından "Siegfrieds Lindenblatt" frazeologizmi "Axillesin dabanı" məcazlaşmasının məna yükünə uyğun gəlir. Mütləq güc və zəif nöqtə dioxotomiyasının semantik şəxələnməsinə türk dastan ədəbiyyatının konseptsferasında da təsadüf edilir: Təpəgözün zəif nöqtəsi sayılan yeganə gözü ilə bağlı da müşahidə

edilir. Lakin alman dilindən fərqli olaraq, dastan semantik fəzasının bu detallı metaforikləşmə üçün əsas təşkil etməmişdi və müvafiq komponentli frazeoloji vahid ərsəyə gəlməmişdi.

Həmin qəlibdən olan məcaləşmələrin günümüzədək öz geniş işlənmə tezliyini qoruyub saxlaması bu epos mətninin, onun semantik məkanının almandilli linqvokulturoloji mühit üçün mühüm aktuallığını qoruyub saxladığını əyani şəkildə nümayiş etdirir. Konkret olaraq, aparıcı almandilli media orqanlarının materiallarının təhlili onu ortaya qoyur ki, əsrlər ötməsinə baxmayaraq, Nibelunqlar dastanının obrazları, epos mətnin süjet şaxələnmələri yeni məna transformasiyalarını, müasir reallıqlara söykənən aktual və yeni mədəni kodların törədilməsində aktivlik nümayiş etdirir. Məsələn, “*Die Deutschen verabschieden sich allmählich von der Nibelungentreue zu ihren Arbeitgebern*” [2]. Bu nümunədə isə ifrat, kor-koranə sadıqlılığının metaforik səciyyələndirməsi üçün Nibelunqların sədaqət nümunəsinə istinad edilmişdi. “*Blinde Nibelungentreue?*” [1]. Onu da qeyd edək ki, ölümünə qədər sadıqlıq, ifrat vəfəlilik, hətta itaətə yaxın bağlılıq anlamını verən Nibelungentreue məcazlaşması ilk dəfə təxminən yüz iyirmi il öncə alman reyxskansleri Bernhard fon Bülov tərəfindən istifadə edilmişdi. [4, s.160]. Bu məcazlaşma mürəkkəb söz formatında yaranmışdı: burada Nibelungen “Nibelunqlar” + Treue “sədaqət” sözlərinin birləşməsi əsasında yaranmışdı.

Ədəbiyyat:

1. Blinde Nibelungentreue? <https://www.zeit.de/online/2006/31/Israel-Bush-Blair>
2. Ein Arbeitgeber, ein Leben lang – das war einmal // Der Spiegel, 18.08.2023, <https://www.spiegel.de/karriere/ein-arbeitgeber-ein-leben-lang-das-war-einmal-a-702650ea-0132-4b89-a8b4-f9b0a55dfac2>
3. Kremp, M. Apples Black Beauty // Der Spiegel, 06.11.2023 <https://www.spiegel.de/netzwelt/gadgets/macbook-pro-m3-von-apple-im-test-black-beauty-a-7ad6d016-f3d2-41a2-834e-8681753980c4>
4. Schuppener, G. Nibelungen-Adaptionen im Rechtsextremismus // Journal of Language, Literature and Culture Studies, Litera 2024; 34(1): 157-180 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3516163>
5. Tanrıverdi, Ə. “Kitabi-Dədə Qorqud”ün obrazlı dili. Bakı: Nurlan, 2006, 146 s.

Əminə İmanzadə

Azərbaycan Dillər Universiteti

TURİZM PLATFORMALARINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİN TRANSFORMASIYASI

Açar sözlər: turizm, qlobalizasiya, mədəniyyətlərarası kommunikasiya

Key words: tourism, globalization, intercultural communication

Ключевые слова: туризм, глобализация, межкультурная коммуникация

Dünyada gedən qlobalizasiya prosesi, biznes inteqrasiyası mədəniyyətlərarası əlaqələrin yeni səviyyəyə və önəmə çatmasına səbəb olmuşdur. Müasir dünya sivilizasiyası artıq bütün mədəni sərhədlərin aradan götürülməsini tələb edir. Bu istiqamətdə mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafında turizmin təsiri günbəgün artmaqdadır. Yeni yerlər gəzmək, xalqları ziyarət etmək, xalqların mədəniyyəti ilə tanış olmaq fərdin individual inkişafına təkan verməklə birlikdə, mədəniyyətlərarası təhsilin, qarşılıqlı anlaşmanın artmasına səbəb olur. Xüsusilə texnoloji inkişaf, turizm platformalarının təsiri ilə birlikdə bu əlaqələr yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Hələ XVII əsrdə Dekart öz fikirlərində mədəniyyətlərarası əlaqələrin və gəzərək öyrənməyin önəmini vurğulayırdı. Turizm sanki xalqlar arasında əlaqə üçün körpü rolunu oynayır. Turistik səfərlər zamanı turistin yerli mədəniyyətlə tanışlığı, onlarla söhbəti qarşılıqlı şəkildə iki tərəfin də inkişafına təsir edir. Bir tərəfdən bu turistin mənəvi zənginləşməsinə, digər mədəniyyətlərə qarşı daha çox tolerantlıq nümayiş etdirməsinə, digər tərəfdən isə yerli xalqların, inancların tanınmasına, onların anlaşılmasına və ümumilikdə mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafına təkan verir [2].

Turizm platformaları dedikdə rəqəmsal məkanda turistlər, fərdlər və qurumlar arasında xidmət və qarşılıqlı ünsiyyəti təmin edən texnoloji vasitələr nəzərdə tutulur. Bu platformalar geniş çeşidli olması və turistə olduğu mühitdən ayrılmadan başqa insanların təcrübəsi, mədəniyyəti ilə tanış olmağa imkan verməsi ilə seçilir. Turizm platformalarına sosial şəbəkələr, istifadəçi məzmunlu platformalar, onlayn rezervasiya platformaları və s. aid etmək mümkündür [3]. Hətta müasir turist virtual realıq vasitəsi ilə öz evindən ayrılmadan başqa mədəniyyətlərin inanclarını nəzərdən keçirə bilər və özünü sanki həmin xalqın içində hiss edə bilər. Bütün bu sürətli inkişaf da öz növbəsində mədəni əlaqələrin şəkil dəyişdirməsinə səbəb olmuşdur.

Texnoloji inkişaf və turizm platformalarının artması mədəniyyətlərarası dialoqun daha əlçatan və ucuz olmasına səbəb olmuşdur [4, s. 68]. Keçmiş dövrlərdə əgər coğrafi sərhədlər bir maneə rolunu oynayırdısa, müasir dövrdə iki fərqli qitədəki insan sanki eyni yerdəymiş kimi ünsiyyət saxlaya bilərlər. Yəni texnoloji inkişaf coğrafi sərhədləri üstələyib. Turizm platformaları turistlərin “mədəniyyətlərarası kompetensiyasını” inkişaf etdirmişdir, yəni artıq fərdlər onlayn olaraq mədəniyyətlərin orijinal nəşrlərini əldə edə bilərlər və bu sayədə qarşı tərəfin qavrayış, düşüncə və inanc tərzini öyrənə bilərlər. Rahat əlaqələrin qurulması və fərqli mədəniyyətə sahib insanların rahat söhbət etməsi fərdlər arasında inam mühiti formalaşdırır və stereotiplərin azalmasına kömək edir. Eyni zamanda turizm platformalarında istifadəçilərin şəxsi təcrübələrini bölüşməsi, bunu əks etdirən videolar nümayiş etdirməsi turistlərin fikirlərinə daha çox təsir edilməsinə, normal reklamlarla müqayisədə kütlənin hədəflənən istiqamətə daha rahat istiqamətləndirilməsinə təsir edir. Texnoloji inkişafın müsbət təsirləri ilə birlikdə mənfi təsirləri də çox ola bilər. Dezinformasiyaların sürətli inkişafı, mədəniyyətlərin onlayn davranışlarında müxtəliflik, birbaşa kontakt deyil artıq vasitəçi ilə səthi münasibətin yaranması kimi problemlər də özünü göstərə bilər [4].

Nəticədə turizm platformalarının inkişafı mədəni əlaqələrdə coğrafi sərhədlərin, zaman, maliyyə problemlərinin aradan qalxmasına və qloballaşmanın, mədəni inteqrasiyanın sürətlənməsinə kömək edir, lakin bu prosesdə yaranabiləcək çətinliklərə diqqətlə yanaşılmalı, dezinformasiyalardan qaçınılmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Albu, Cristina Elena. “Intercultural Communication in Tourism.” *CrossCultural Management Journal* XVII, no. 1 (2015): 7–14. <https://ideas.repec.org/a/cmj/journal/y2015i7p7-14.html>.
2. Dimitrova, Ginka, and Chakarova, Sevdalina. “INTERCULTURAL COMMUNICATION in the CONTEXT of TOURISM.” Academia.edu, July 3, 2016. https://www.academia.edu/26695006/INTERCULTURAL_COMMUNICATION_IN_THE_CONTEXT_OF_TOURISM.
3. Lacarcel, Francisco Javier, and Raquel Huete. “Digital Communication Strategies Used by Private Companies, Entrepreneurs, and Public Entities to Attract Long-Stay Tourists: A Review.” *International Entrepreneurship and Management Journal* 19 (February 7, 2023). <https://doi.org/10.1007/s11365-023-00843-8>.
4. Mouhadjer, Nouredine. “Social Media and Its Impact on Intercultural Communication.” *IJAEDU-International E-Journal of Advances in Education* IV, no. 10 (April 28, 2018): 68–70. <https://doi.org/10.18768/ijaedu.415404>.
5. Salgado Moreno, Angie Lorena, Jorge Alexander Mora Forero, Raquel García Revilla, and Olga Martínez Moure. “Research Trends in Communication and Tourism: A Systematic Review and a Bibliometric Analysis.” *Administrative Sciences* 14, no. 9 (September 6, 2024): 208. <https://doi.org/10.3390/admsci14090208>.

DIGITAL MEDIA AS A TOOL FOR INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG ENGLISH LANGUAGE LEARNERS

Keywords: *Digital media, intercultural communication, English language learning, social media, online interaction*

Açar sözlər: *rəqəmsal media, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, ingilis dilinin öyrənilməsi, sosial media, onlayn qarşılıqlı əlaqə*

Ключевые слова: *цифровые медиа, межкультурная коммуникация, усучение английского языка, социальные сети, онлайн-взаимодействие*

Globalization and rapid technological advancement have significantly reshaped the way individuals communicate and learn languages. English as a global lingua franca plays a central role in connecting people from different linguistic and cultural backgrounds. In this context, digital media has emerged as a powerful tool that enables learners to practice English while simultaneously engaging in intercultural dialogue.

The increasing accessibility of the internet and mobile technologies has created new opportunities for language learners to interact beyond the traditional classroom environment. Platforms such as social networks, discussion forums, video conferencing tools, and language exchange applications allow users to communicate instantly with people from different parts of the world. This accessibility has transformed language learning into a more dynamic, interactive, and socially embedded process.

Unlike conventional teaching methods, digital platforms provide authentic communication environments where learners can use English in meaningful contexts. These environments simulate real-life interactions, enabling learners to develop not only grammatical competence but also pragmatic and sociolinguistic skills. Through participation in online discussions, learners encounter diverse communication styles, idiomatic expressions, and cultural references that enrich their understanding of the language.

Intercultural communication involves the ability to understand, respect, and effectively interact with individuals from different cultural backgrounds. For English language learners, developing this competence is essential for successful participation in global communication. Digital media supports this process by offering spaces where cultural exchange occurs naturally through everyday interaction. Learners are exposed to different traditions, beliefs, and perspectives, which helps them develop cultural sensitivity and awareness.

Moreover, digital environments promote learner autonomy and active engagement. Individuals are not passive recipients of knowledge; instead, they actively participate in conversations, ask questions, and share personal experiences. This collaborative form of learning encourages critical thinking and fosters a deeper connection between language and culture. As emphasized in recent research, “digital communication environments enhance intercultural competence by promoting authentic interaction and cultural awareness” [1]).

Digital media plays a significant role in enhancing both linguistic and intercultural competencies among English language learners. By providing access to authentic communication contexts, it allows learners to practice the language while engaging with diverse cultural perspectives. These interactions contribute not only to improved language proficiency but also to the development of empathy, cultural awareness, and mutual understanding.

Although challenges such as misunderstandings and language barriers may arise, they often serve as valuable learning opportunities that strengthen communicative skills. Overall, the integration of digital media into language learning creates a more interactive and culturally enriched educational experience, preparing learners for effective participation in a globalized world.

References:

1. Dooly, M., & O'Dowd, R. (2018). In This Together: Teachers' Experiences with Transnational, Telecollaborative Language Learning Projects. Peter Lang.

THE ROLE OF MASS MEDIA IN MILITARY ENGLISH TEACHING AND ENHANCING MULTICULTURAL COMPETENCE

Keywords: *Military English, Mass Media, News, Military texts*

Açar sözlər: *Hərbi İngilis dili, KİV, xəbərlər, hərbi mətnlər*

Ключевые слова: *Военный Английский, СМИ, новости, военные тексты*

In the modern world the use of mass media in language classrooms is not just a tool to make lessons more interesting, it also plays a significant role in transmitting information, enhancing intercultural awareness and forming perceptions. The famous quote “the medium is the message” [3, p.1] is the form of emphasizing the role of media in influencing the perception of information. If acquiring a language is our ultimate goal, then we would better assess it on a global scale. Mass media is not only an instrument to keep pace with the dynamically changing world, it also enables hundreds of words of foreign language to be successfully learnt, even more impressively, it can be more rewardingly viewed as stimulating factor for learners who are apathetic about foreign languages. Within the military English teaching, mass media has a great impact on shaping language advancement. It increases learners` awareness about the reality of the modern world in military field. It is crucial to integrate multicultural content into military language teaching as in military field interaction occurs among participants from different cultural backgrounds. “Culture is communication, communication is culture” [2, p. 186]. However, it extends beyond providing information. The use of mass media enables learners to experience language in real-life contexts. In this regard, the media and media content we opt for should be in harmony with our purposes and needs, thereby enabling us to meet requirements of the field we choose. From this point of view, texts related to war reports and defense journalism are the backbones of any military language classrooms today. They contribute greatly to vocabulary development and provide learners with specialized terms. Military news also boosts critical thinking, encourage learners to analyze the texts rather than just receiving them. Gavronski points out that “mass media are used in the process of self-education and as an important tool by foreign language teachers” [1, pp.48-49].

We can draw a simple but memorable conclusion from all the above that news resources are indispensable part of Military English teaching and they foster intercultural understanding and equip military learners with necessary vocabulary and knowledge of their field.

References:

1. Gawroński, S. (2018). The use of the educational function of media in foreign language teaching. *Social Communication*
2. Hall, E. T. (1959). *The Silent Language*.
3. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*.

Fidan Abdullayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

CON QRININ YARADICILIĞINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQ

Açar sözlər: *C. Qrin, roman, mədəniyyətlərarası dialoq, global dünya*

Keywords: *J. Green, novel, intercultural dialogue, global world*

Ключевые слова: *Дж. Грин, роман, межкультурный диалог, глобальный мир*

Con Qrinin (John Green, 1977) “Çoxsaylı Ketrinlər” (An Abundance of Katherines) [3] romanında mədəniyyətlərarası dialoq Young Adult ədəbiyyatı kontekstində təqdim olunur. Romanın baş

qəhrəmanı, Kolinin dostu Həsən ərəb əsillidir və sadəcə onun dostu deyil, həm də qlobal dünyada hibrid kimliyin və mədəni integrasiyanın simvoludur. Həsən Amerika cəmiyyətində yaşayan gənc bir müsəlmanın obrazıdır. O, namaz qılır, həmçinin Amerika pop-mədəniyyətini sevir. C.Qrin Həsən obrazıyla göstərir ki, belə həyat tərzini insanın öz köklərindən ayrılması deyil, əksinə daha çox qlobal dünyaya integrasiyasıdır. Amerikada doğulan, ərəb əsilli Həsən hibrid kimliyi təcəssüm edir. Belə kimliyin ən böyük göstəricisi onun dilidir. O, Amerika ingiliscəsi ilə ərəb dilini öz nitqində birləşdirir. Həsənin işlətdiyi dini terminlər onun ailə köklərini, işlətdiyi Amerika slenqləri isə sosial mühitini ifadə edir. Bu mənada C.Qrin M.Baxtinin polifoniya nəzəriyyəsini aktuallaşdırır [1]. Belə ki, bu obrazın daxilində müxtəlif mədəni səslər eyni vaxtda eşidilir. Həsən öz kimliyi və dini mənsubiyyəti ilə bağlı tez-tez zarafat edir. Bu Young Adult ədəbiyyatında fərqlilikləri normalaşdırmaq və dialoqu asanlaşdırmaq üçün istifadə olunan bədii vasitədir. Həsənin dili ərəb mənşəli ifadələrlə Amerika slenqlərinin qarışığıdır. Bu dilçilikdə code-switching adlanır və gənclərarası dialoqun canlı formasıdır.

Romanın qəhrəmanı Kolin Qərb intellektualizmini, Həsən isə Şərq pragmatizmini və səmimiyyətini təcəssüm edir. Onların dostluğu iki fərqli düşüncə tərzinin qarşılıqlı münasibətlərini təqdim edir. Kolin dünyanı düsturlarla anlamağa çalışır, Həsən həyatı olduğu kimi qəbul edir. C.Qrin Qərb rəşionalizmi ilə Şərq idealizmini müasir gənclik müstəvisində göstərir. Onların birgə səyahəti mədəni dialoqun nəzəri müzakirələrdən daha çox, ortaq yaşantılarını əks etdirir. Dostların keçdiyi kiçik Amerika qəsəbəsi mədəniyyətlərin kəsişmə nöqtəsidir. Həsən kimi “fərqli” bir gəncin mühafizəkar Amerika qəsəbəsində qəbul olunması dialoqun mümkünlüyünü göstərir. C.Qrin Həsən obrazı ilə medianın yaratdığı müsəlman obrazını “sındırır” və onu qlobal gəncliyin bir parçası kimi təqdim edir.

Başqa sözlə, C.Qrin Həsən obrazı ilə “biz” və “onlar” arasındakı fərqləri silmir, əksinə bu fərqlərin içində ortaq bir insanlıq dilini tapır. Bu fikir qlobal dünyada gənclərin sülh şəraitində birgəyaşayış modelidir. Stüart Holl da elə bu fikri əsaslandıraraq qeyd edirdi ki, mədəniyyət mədəni kimliklərin birgəməvcudluğudur [4].

Homi Bhabhaya görə hibrid kimlik iki mədəniyyətin sadəcə cəmi deyil, onların kəsişməsindən doğan tamamilə yeni bir məkandır [2]. Həsən tam mənada nə ənənəvi şərqli, nə də qərblidir. O, hər iki dünyanın xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən, lakin heç birinə tamamilə qapalı olmayan bir gəncin təcəssümüdür. Roman boyu Həsən spirtli içkilərdən imtina edir, namaz qılır, eyni zamanda da tipik Amerika gənci kimi video oyunları oynayır, populyar verilişlərə baxır. C.Qrin Həsən obrazı ilə müsəlman gəncini Amerika cəmiyyətinin mərkəzinə gətirir. Həsən də hər bir amerikalı gənc kimi – öz tənbelliyi olan, kursda qalan və oxumağı “əzab” bilən gənkdir. Kolin isə intellektualdır və oxumaq onun hobbisidir. Kolin və Həsən arasındakı dostluq göstərir ki, qlobal dünyada həqiqi dialoq oxşarlıqlar üzərində deyil, fərqliliklərin qəbulu üzərində qurulur.

C.Qrinin yaratdığı müsəlman-amerikalı modeli sübut edir ki, qlobal dünyada mədəniyyətlərarası dialoq artıq “yuxarıların” işi deyil. O, gündəlik həyatda, gənclərarası münasibətlərdə, dostluqda və yoldaşlıqda baş verir. Həsənin yumoru Kolinin ağır intellektual yükünü asanlaşdırır. Yumor burada dialoqun bir vasitəsidir, o ən mürəkkəb mədəni və fəlsəfi fərqlilikləri belə “həzm” edir. Onların dostluğu göstərir ki, mədəniyyətlərarası dialoq sadəcə “rəziləşmə” deyil, bir-birini tamamlayan fərqliliklərin qəbul edilməsidir. Həsən və Kolin obrazı ilə yazıçı mədəniyyətlərin birgəyaşayış modelini təklif edir. Kolin və Həsən arasındakı dostluq göstərir ki, dinindən, dilindən və milliyyətindən asılı olmayaraq bütün insanlar birgəyaşayışa məhkumdur.

Ədəbiyyat:

1. Bakhtin, M. Problems of Dostoevsky's Poetics. Univ Of Minnesota Press . 1984. 384 p.
2. Bhabha, H.B. The Location of Culture. Routledge. 1994. 198 p.
3. Green, J. An Abundance of Katherines. Penguin Books.2008. 272 p.
4. Hall, S. Questions of Cultural Identity. SAGE. 1996. 208 p.

RƏQƏMSAL DÖVRDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİL VƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI

Açar sözlər: multikulturalizm, rəqəmsal texnologiyalar, tolerantlıq, mədəni müxtəliflik, təhsil siyasəti

Ключевые слова: мультикультурализм, цифровые технологии, толерантность, культурное раснообразие, образовательная политика

Keywords: multiculturalism, digital technologies, tolerance, cultural diversity, education policy

“Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir.”

Heydər Əliyev

Azərbaycanın multikultural modeli Heydər Əliyev irsi əsasında formalaşmışdır. Onun təhsilə və multikultural dəyərlərə verdiyi önəm, fərqli mədəniyyətlərin **ahəngdar birləşməsinin** təmin edilməsi və milli-mənəvi dəyərlərin qorunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu müstəvidə rəqəmsal texnologiyaların təhsil prosesinə inteqrasiyası multikultural dəyərlərin təbliği və mədəniyyətlərarası dialoqun daha səmərəli inkişafı üçün mühüm vasitə kimi çıxış edir [1].

Rəqəmsal texnologiyalar təhsil prosesinə interaktivlik və çoxşaxəlilik qazandırır. Belə ki, onlar mədəniyyətlərarası dialoqun intensivliyini artıraraq tələbələrdə tolerantlıq, empatiya və sosial bacarıqların inkişafına əlverişli zəmin yaradır. Bununla yanaşı, rəqəmsal mühit təhsildə yalnız informasiyanın ötürülməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəni müxtəlifliyin qorunması, milli kimliyin təbliği və qloballaşma şəraitində multikultural dəyərlərin dəstəklənməsi üçün effektiv vasitə rolunu oynayır. Sosial media platformaları, virtual forumlar və onlayn layihələr müxtəlif etnik və dini qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir, tolerantlıq mühitinin formalaşmasına mühüm töhfə verir. Bu baxımdan, rəqəmsal platformalar multikultural təhsil konsepsiyasının praktik həyata keçirilməsinin mühüm komponentlərindən biri kimi çıxış edir.

Heydər Əliyev ideyaları Azərbaycan təhsilində multikultural prinsiplərin əsasını təşkil edir. Onun siyasi kursu milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasını və müxtəlif xalqların dinc yanaşı yaşamasını prioritet istiqamət kimi müəyyən etmişdir [2]. Bu yanaşma təhsil sisteminə birbaşa təsir edərək öyrənənlərin mədəniyyətlərarası bacarıqlarının inkişafına xidmət edir. Belə ki, Heydər Əliyev irsi yalnız siyasi və sosial sahələrdə deyil, həm də təhsil siyasətində multikultural prinsiplərin möhkəmləndirilməsi üçün əsas rol oynayır.

Heydər Əliyev irsi, təhsil proqramlarında mədəni müxtəlifliyin nəzərə alınmasını fəal şəkildə dəstəkləyir. Onun ideyaları əsasında həm ümumitəhsil, həm də ali təhsil müəssisələrində multikultural dəyərlərin tədrisi sistemli şəkildə həyata keçirilir, bu isə milli və mədəni şüurun formalaşmasına və tolerantlıq prinsiplərinin güclənməsinə xidmət edir. Rəqəmsal texnologiyalar bu ideyaların geniş auditoriyaya çatdırılmasını və interaktiv təhsil prosesinə inteqrasiyasını təmin edir. Eyni zamanda, rəqəmsal dövrdə multikultural təhsil interaktiv öyrənmə imkanları yaradır, lakin informasiya təhlükəsizliyi və stereotiplərin formalaşması kimi çağırışlarla da qarşılaşdırır, buna görə müəllimlərin texnoloji və mədəniyyətlərarası kompetensiyalarının inkişafı multikultural təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün vacibdir. [4].

Nəticə olaraq, rəqəmsal texnologiyalar multikultural təhsilin inkişafında əvəzsiz rol oynayır və təhsildə mədəniyyətlərarası dialoqun keyfiyyətini yüksəldir. Heydər Əliyev ideyaları isə bu prosesin konseptual əsasını təşkil edərək tolerantlıq və mədəni müxtəlifliyin qorunmasına xidmət edir. Azərbaycanın multikultural təhsil modeli həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə uğurlu nümunə kimi çıxış edir və rəqəmsal dövrdə də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Beləliklə, rəqəmsal texnologiyalar və Heydər Əliyev ideyaları birlikdə müasir təhsildə multikultural dəyərlərin möhkəmləndirilməsinə və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. Bakı, 2013.
2. Heydər Əliyev. Təhsil millətin gələcəyidir. Təhsil, Bakı, 2002, səh.580
3. İlham Əliyev. Multikulturalizm Azərbaycanda həyat tərzidir. Bakı, 2016.
4. UNESCO. Intercultural Competences: Conceptual and Operational Framework. Paris: UNESCO Publishing, 2013, p.44
5. <https://wcu.edu.az/uploads/files/T%C9%99hsil%20mill%C9%99tin%20g%C9%99l%C9%99c%C9%99yi%20dir.pdf>

Gültəkin Knyazova

Mingəçevir Dövlət Universiteti

MEDIA VƏ RƏQƏMSAL MƏKANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNSAN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA VƏ PSİXOSOSIAL İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Açar sözlər: media, rəqəmsal məkan, mədəniyyətlərarası dialoq, şəxsiyyətin formalaşması, psixososial inkişaf, multikulturalizm, tolerantlıq.

Keywords: media, digital space, intercultural dialogue, personality formation, psychosocial development, multiculturalism, tolerance.

Ключевые слова: медиа, цифровое пространство, межкультурный диалог, формирование личности, психосоциальное развитие, мультикультурализм, толерантность.

Giriş

Media və rəqəmsal məkan XXI əsrdə cəmiyyətlərin əsas kommunikasiya mühiti olaraq ortaya çıxmışdır. Bu mühit yalnız informasiya yayımı üçün deyil, həm də fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşması, multikultural dialoqun təşviqi və tolerantlıq dəyərlərinin formalaşması üçün kritik rol oynayır. Multikulturalizm nəzəriyyəsi fərqli etnik, dini və sosial qrupların qarşılıqlı hörmət və bərabər hüquq əsasında yaşamasını nəzərdə tutur və bu nəzəri çərçivə media platformalarında da özünü göstərir. Tolerantlıq konsepsiyası isə fərqliliklərin qəbul edilməsi və qarşılıqlı anlaşmaya yönələn davranış modeli kimi tədqiq olunur.

Son illərin akademik araşdırmaları göstərir ki, rəqəmsal media və sosial şəbəkələr mədəniyyətlərarası dialoqun güclənməsi üçün mühüm vasitələrdir. Appadurai (2019) rəqəmsal diasporaların globallaşan dünyada mədəni identitetlərin formalaşmasına təsirini nəzəri baxımdan təhlil edərək göstərmişdir ki, media yalnız məlumat ötürmə funksiyası ilə kifayətlənmir, həm də mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirin mərkəzində dayanır. Hall (2018) bu baxımdan vurğulayır ki, fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşması və mədəni müxtəlifliyin qorunması üçün rəqəmsal platformalar sosial məkan kimi nəzəri əhəmiyyət daşıyır. Habermas (2020) isə ictimai sahə nəzəriyyəsində ictimai diskurs və rəqəmsal məkandakı açıq müzakirələrin mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına təkan verdiyini qeyd edir.

Rəqəmsal məkanın və media platformalarının insan şəxsiyyətinin formalaşmasında rolu son illərin nəzəri araşdırmalarında xüsusilə vurğulanır. Şəxsiyyət yalnız bioloji və psixoloji faktorlarla deyil, həm də sosial və mədəni mühitlə qarşılıqlı təsir nəticəsində formalaşır. Rəqəmsal məkanda aparılan mədəniyyətlərarası dialoq fərdlərə fərqli perspektivləri öyrənmək, yeni dəyərlər sistemini mənimsəmək və sosial empati bacarıqlarını inkişaf etdirmək imkanı verir. Bu baxımdan, rəqəmsal platformalar şəxsiyyətin normativ və dəyərlər komponentlərinin formalaşmasında nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Psixoloji nəzəriyyələr göstərir ki, multikultural təcrübələr fərdin sosial davranış modellərinə təsir edir və onun tolerantlıq, hörmət və qarşılıqlı anlaşma prinsiplərini mənimsəməsinə kömək edir. Modood (2021) qeyd edir ki, müxtəlif mədəniyyətlərə açıq interaktiv mühit şəxsiyyətin sosial və mədəni bilik bazasını zənginləşdirir və fərdin empati qabiliyyətini artırır. Beləliklə, media vasitəsilə əldə olunan mədəniyyətlərarası təcrübələr, yalnız məlumatın qavranılması ilə məhdudlaşmır, həm də fərdin şəxsiyyətinin psixoloji və sosial strukturlarına təsir göstərir.

Habermasın ictimai diskurs nəzəriyyəsi (2020) bu baxımdan əhəmiyyətli, çünki açıq və inklüziv rəqəmsal müzakirələr fərdin əxlaqi və sosial dəyərlərinin inkişafını stimullaşdırır. Bu müzakirələr şəxsiyyətin yalnız biliyi deyil, həm də empati, tolerantlıq və sosial məsuliyyət bacarıqlarını formalaşdırır.

Azərbaycan kontekstində rəqəmsal məkanın şəxsiyyətə təsiri yerli multikultural proqramlar və media təşəbbüsləri ilə dəstəklənir. Dövlət və ictimai layihələr, rəqəmsal platformalarda multikultural kontentin təşviqi, fərdlərin sosial və mədəni bacarıqlarını inkişaf etdirərək onların şəxsiyyətinin inklüziv və tolerant xarakterinin formalaşmasına yardım edir.

Mədəniyyətlərarası dialoqun psixo-sosial təhlili, insanın sosial, psixoloji və mədəni inkişafı üçün nəzəri baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sosial psixologiya nəzəriyyələrinə görə, fərdlərin digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı qarşılaşması onların sosial identitetinin, empati və tolerantlıq bacarıqlarının formalaşmasına səbəb olur. Bu qarşılıqlı təsir yalnız bilik mübadiləsi ilə məhdudlaşmır, həm də normativ davranış modellərinin, dəyərlər sisteminin və sosial davranışların inkişafına zəmin yaradır.

Psixososial nəzəriyyələr göstərir ki, fərdlərin müxtəlif mədəniyyətlərlə qarşılıqlı dialoqu stereotiplərin və sosial ön mühakimələrin azalmasında kritik rol oynayır[1]. İnsanlar rəqəmsal platformalarda fərqli mədəniyyətlərin təcrübələrini müşahidə etdikcə, onların davranış və düşüncə modelləri daha açıq, inklüziv və tolerant olur. Bu proses, fərdin sosial identitetinin transformasiyasına, empati bacarıqlarının güclənməsinə və sosial integrasiya qabiliyyətinin inkişafına nəzəri baxımdan xidmət edir.

Mədəniyyətlərarası dialoqun psixo-sosial təsiri yalnız fərdin daxilində baş vermir, həm də kollektiv səviyyədə nəzərə çarpır. Sosial identitet nəzəriyyəsi göstərir ki, fərdlərin özünü və başqalarını fərqli qrup kontekstində tanıması, inklüziv davranışın formalaşmasına və sosial həmrəyliyin möhkəmlənməsinə səbəb olur. Rəqəmsal məkanda multikultural dialoq vasitəsilə fərdlərin öz mədəni identiteti ilə başqalarının mədəni identiteti arasında qarşılıqlı hörmət və anlaşma prinsipləri inkişaf edir. Bu isə yalnız fərdin psixososial inkişafına deyil, həm də sosial harmoniya və inklüzivliyin nəzəri əsaslarına xidmət edir.

Müasir nəzəri tədqiqatlar göstərir ki, rəqəmsal platformalarda mədəniyyətlərarası dialoqun psixo-sosial təsiri üç əsas komponent üzrə özünü göstərir. Birincisi, fərdi empati və tolerantlıq bacarıqlarının inkişafıdır. İnsanlar müxtəlif mədəniyyətlərin təcrübələri ilə qarşılaşdıqca, onların perspektivini anlama qabiliyyəti və sosial empati bacarıqları artır. İkincisi, sosial identitetin inklüziv transformasiyasıdır; fərdlər yalnız öz mədəni qruplarının deyil, həm də digər mədəniyyətlərin sosial və mədəni normativlərini tanıyır və qəbul edir. Üçüncüsü, psixososial normativlərin və davranış modellərinin formalaşmasıdır; rəqəmsal dialoq tolerantlıq, qarşılıqlı hörmət və multikultural anlayış prinsiplərini gündəlik davranışlara integrasiya edir[2,6].

Azərbaycan kontekstində rəqəmsal məkanın psixo-sosial təsiri daha konkret görünür. Dövlət və qeyri-dövlət təşəbbüsləri, multikultural proqramlar və media kontenti, fərdlərin empati, tolerantlıq və sosial məsuliyyət bacarıqlarını gücləndirərək onların şəxsiyyətinin inklüziv və multikultural dəyərlərə malik olmasına nəzəri zəmin yaradır. Beləliklə, fərdlər yalnız informasiya istehlakçısı deyil, həm də sosial və mədəni dialoq iştirakçısına çevrilir. Rəqəmsal platformalarda baş verən qarşılıqlı təsir fərdin davranış modellərinin formalaşmasına, sosial həmrəyliyin güclənməsinə və inklüziv dünyagörüşün inkişafına xidmət edir.

Əlavə olaraq, nəzəri təhlil göstərir ki, rəqəmsal məkanda mədəniyyətlərarası dialoq, fərdin psixo-sosial inkişafını dinamik və uzunmüddətli bir proses kimi təsir edir. Multikultural məzmun və interaktiv dialoq, yalnız fərdi empati və tolerantlığı gücləndirmir, həm də sosial əlaqələrin keyfiyyətini artırır və kollektiv səviyyədə qarşılıqlı hörmət və sosial inklüzivliyi möhkəmləndirir. Bu, həm nəzəri, həm də praktik baxımdan mədəniyyətlərarası dialoqun önəmini vurğulayır və gələcək tədqiqatlar üçün zəngin baza yaradır.

Nəticə etibarilə, mədəniyyətlərarası dialoqun psixo-sosial təhlili göstərir ki, rəqəmsal və media məkanları fərdin sosial, psixoloji və mədəni inkişafına nəzəri baxımdan əvəzsiz təsir göstərir. Bu təsir, fərdin empati, tolerantlıq, inklüziv davranış və multikultural anlayış bacarıqlarının inkişafına xidmət edir, həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə sosial harmoniyanın və tolerant dünyagörüşün formalaşmasına zəmin yaradır. Azərbaycan təcrübəsi isə göstərir ki, nəzəri yanaşmalar və praktik təşəbbüslər birləşdirildikdə, rəqəmsal məkanda mədəniyyətlərarası dialoq şəxsiyyətin və sosial davranış modellərinin inkişafında effektiv vasitəyə çevrilir.

Rəqəmsal platformaların nəzəri baxımdan multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərinə xidmət etməsi yalnız qlobal perspektivdə deyil, eyni zamanda Azərbaycan kimi etnik və mədəni müxtəlifliyi yüksək olan ölkələr üçün də əhəmiyyətlidir. Azərbaycan modeli rəqəmsal və media platformalar vasitəsilə multikultural dialoqun təşviqini nəzəri baxımdan güclü şəkildə dəstəkləyir. Bu baxımdan, media və rəqəmsal məkanın nəzəri təhlili yalnız qlobal modellərdən deyil, həm də yerli təcrübələrdən çıxış etməklə daha geniş anlaşılır.

Multikulturalizm nəzəriyyəsi müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşması və sosial harmoniyanın təşviqi üçün nəzəri baza təmin edir. Bu yanaşma göstərir ki, fərqli etnik, dini və sosial qrupların cəmiyyətdə bərabər hüquqlu və qarşılıqlı hörmət əsasında yaşaması yalnız praktiki təşəbbüslərlə deyil, həm də nəzəri anlayışlarla dəstəklənməlidir[5]. Tolerantlıq isə yalnız fərqlilikləri qəbul etməyi deyil, həm də bu fərqliliklər əsasında dialoq qurmağı və qarşılıqlı anlaşmanı nəzərdə tutur[7]. Nəzəri baxımdan, tolerantlığın formalaşması həm fərdi səviyyədə, həm də kollektiv mühitdə sosial normativlərin və davranış modellərinin təsiri ilə baş verir.

Rəqəmsal media və sosial şəbəkələr multikulturalizm və tolerantlığın nəzəri aspektlərinin təhlili üçün mühüm mühit təmin edir. Castells (2018) göstərir ki, rəqəmsal platformalar mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsir və fikir mübadiləsini gücləndirir, bu isə fərqli mədəniyyətlərin özünü ifadə etməsi və qarşılıqlı anlaşma üçün nəzəri zəmindir. Bu baxımdan, sosial media yalnız məlumat ötürmə vasitəsi deyil, həm də mədəniyyətlərarası dialoqun nəzəri modellərinin həyata keçirildiyi bir platformadır. Modood (2021) vurğulayır ki, inklüziv və açıq müzakirələrin təşviqi mədəniyyətlərarası stereotiplərin zəifləməsinə, tolerantlığın isə möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır.

Nəzəri modellər göstərir ki, rəqəmsal məkanda mədəniyyətlərarası dialoq iki əsas funksiyanı yerinə yetirir. Birincisi, fərqli mədəniyyətlər haqqında məlumatın yayımıdır. İkincisi, qarşılıqlı anlaşma və dialoq üçün müzakirələrin təşviqidir. Bu funksiyalar birləşərək rəqəmsal platformaları yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də sosial inteqrasiya və multikulturalizmin nəzəri təzahür etdiyi mühitə çevirir[1,4].

Qlobal və regional nəzəri təhlillər göstərir ki, multikulturalizm modelləri fərqli ölkələrdə müxtəlif formalarda inkişaf edir. Appadurai (2019) rəqəmsal diasporaların qloballaşan dünyada mədəni identitetlərin formalaşmasına necə təsir etdiyini araşdıraraq, rəqəmsal məkanda mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirin nəzəri aspektlərini vurğulamışdır. Hall (2018) isə mədəni identitetlərin dinamikasını qloballaşan mühitdə nəzəri çərçivədə təhlil etmiş və göstərmişdir ki, media platformaları bu identitetlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti və media təşəbbüsləri nəzəri baxımdan bu qlobal modellərlə müqayisə olunaraq yerli təcrübənin xüsusiyyətlərini ortaya qoyur.

Nəzəri baxımdan, rəqəmsal məkanda mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi yalnız platformaların mövcudluğu ilə deyil, həm də onların idarə edilmə prinsipləri, kontent siyasəti və sosial məsuliyyət yanaşmaları ilə bağlıdır. Habermas (2020) ictimai sahə nəzəriyyəsində bu aspekti vurğulayaraq göstərir ki, açıq və inklüziv ictimai diskurs mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafını təmin edir və sosial tolerantlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Beləliklə, rəqəmsal məkanda multikulturalizmin nəzəri əsasları qlobal və yerli perspektivlərin sintezi ilə tam aydın olur.

Azərbaycan müasir dövrdə multikulturalizm və tolerantlıq siyasətinə xüsusi önəm verən ölkələrdən biridir. Bu siyasət, ölkənin etnik və dini müxtəlifliyini nəzərə alaraq, fərqli mədəni qrupların qarşılıqlı hörmət və anlaşma prinsipləri əsasında cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin etməyi hədəfləyir. Rəqəmsal məkan və media platformaları bu prosesdə nəzəri baxımdan kritik rol oynayır, çünki onlar multikultural dialoqun təşviqi üçün geniş ictimai mühit yaradır və fərqli mədəniyyətlərin görünməsinə təmin edir. Sosial media, televiziya və digər rəqəmsal kanallar yalnız informasiya yayımı funksiyasını yerinə yetirmir, həm də müxtəlif mədəniyyətlərin özünü ifadə etməsi və qarşılıqlı anlaşmanın inkişafı üçün nəzəri mühit təmin edir.

Azərbaycan kontekstində nəzəri təhlillər göstərir ki, media platformalarında multikultural məzmunun təşviqi yalnız dövlət siyasəti ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda, ictimai təşkilatlar, qeyri-hökumət strukturları və fərdi təşəbbüslər də rəqəmsal mühitdə multikultural dialoqu gücləndirir. Modood (2021) göstərir ki, inklüziv və açıq müzakirələrin təşviqi mədəniyyətlərarası stereotiplərin zəifləməsinə, tolerantlığın isə möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan Azərbaycan təcrübəsi

nəzəri baxımdan qlobal yanaşmalarla sintez olunaraq multikultural dialoqun inkişafı üçün bir model kimi qiymətləndirilir.

Rəqəmsal məkanın nəzəri təhlili göstərir ki, sosial media platformalarında istifadəçilərin qarşılıqlı əlaqəsi yalnız mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşmasına xidmət etmir, həm də tolerantlıq prinsiplərinin öyrənilməsinə və tətbiqini təmin edir. Hall (2018) və Appadurai (2019) vurğulayırlar ki, rəqəmsal platformalar fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini gücləndirir və qloballaşan dünyada mədəni identitetlərin formalaşması prosesində əhəmiyyətli nəzəri rol oynayır. Bu baxımdan, Azərbaycan modeli, dövlət səviyyəsində həyata keçirilən multikultural proqramlar və media təşəbbüsləri ilə yanaşı, rəqəmsal platformaların nəzəri potensialını da nümayiş etdirir.

Nəzəri baxımdan, rəqəmsal məkanda multikultural dialoqun təşviqi iki əsas aspektdə özünü göstərir. Birincisi, fərqli mədəniyyətlər haqqında məlumatın təqdimatı və paylaşılmasıdır. İkincisi, qarşılıqlı anlaşma və dialoq üçün müzakirələrin təşviqidir[2]. Bu iki aspekt birləşərək rəqəmsal məkanı yalnız informasiya mühiti kimi deyil, həm də mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirin nəzəri təzahür etdiyi sosial məkana çevirir. Habermas (2020) göstərir ki, ictimai diskursun açıq və inklüziv olması mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına, sosial həmrəyliyin güclənməsinə və tolerantlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Azərbaycanın nəzəri təhlili göstərir ki, multikultural dialoqun təşviqi yalnız platformaların və layihələrin mövcudluğu ilə deyil, onların idarəetmə prinsipləri, kontent siyasəti və ictimai məsuliyyət yanaşmaları ilə də bağlıdır. Beləliklə, media və rəqəmsal məkan Azərbaycan kontekstində həm qlobal nəzəri yanaşmalarla, həm də yerli təcrübə ilə sintez olunaraq multikultural dialoqun inkişafı üçün optimal mühit təmin edir.

Nəticə Nəzəri baxımdan, media və rəqəmsal məkan mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi və multikulturalizmin inkişafında kritik rol oynayır. Analiz göstərir ki, rəqəmsal platformalar yalnız informasiya yayımı vasitəsi kimi çıxış etmir, həm də fərqli mədəniyyətlərin qarşılıqlı anlaşması üçün sosial və nəzəri mühit yaradır. Multikulturalizm və tolerantlıq nəzəriyyələri göstərir ki, fərqli etnik, dini və mədəni qrupların qarşılıqlı hörmət və anlaşma prinsipləri əsasında integrasiyası yalnız praktiki tədbirlər və layihələrlə deyil, həm də nəzəri əsaslarla dəstəklənməlidir[5].

Rəqəmsal məkanın funksional və nəzəri aspektləri göstərir ki, sosial media və digər platformalar mədəniyyətlərarası dialoqun iki əsas prinsipini təmin edir. Birincisi, fərqli mədəniyyətlər haqqında məlumatın yayılmasıdır. İkincisi, qarşılıqlı anlaşma və dialoq üçün müzakirələrin təşviqidir [2,6]. Bu iki funksiyanın sintezi nəticəsində rəqəmsal məkan yalnız kommunikasiya vasitəsi deyil, həm də sosial integrasiya və tolerantlığın nəzəri təzahür etdiyi mühitə çevrilir.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, dövlətin həyata keçirdiyi multikulturalizm proqramları və rəqəmsal platformalarda təşviq olunan multikultural məzmun nəzəri baxımdan qlobal modellərlə uzlaşdırılır və multikultural dialoqun inkişafı üçün effektiv mexanizm təqdim edir. Bu yanaşma göstərir ki, yalnız qlobal nəzəri çərçivələri öyrənmək kifayət etmir, həm də yerli kontekstdə tətbiqi və praktik modellərin nəzəri analizini aparmaq vacibdir.

Nəzəri tədqiqatlar sübut edir ki, rəqəmsal məkanın idarəetmə prinsipləri, kontent siyasəti və inklüziv müzakirələrin təşviqi mədəniyyətlərarası dialoqu gücləndirir və sosial tolerantlığın möhkəmlənməsinə səbəb olur. Beləliklə, rəqəmsal platformalar həm qlobal nəzəri yanaşmaların, həm də yerli praktik modellərin sintez olunduğu mühit kimi, multikulturalizmin təbliği və tolerantlığın inkişafı üçün nəzəri baxımdan ideal bir vasitədir.

Bu nəzəri təhlil göstərir ki, media və rəqəmsal məkan mədəniyyətlərarası dialoqun yalnız texniki tərəfi ilə deyil, həm də sosial, mədəni və nəzəri təzahürləri ilə diqqətəlayiqdir. Multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərinə əsaslanan bu yanaşma gələcək tədqiqatlar üçün zəngin nəzəri baza təqdim edir və sosial həmrəyliyin, mədəni müxtəlifliyin və tolerantlığın inkişafına xidmət edir.

Rəqəmsal məkanın bu nəzəri rolu göstərir ki, gələcəkdə multikultural dialoqun inkişafı yalnız texnologiyanın tətbiqi ilə deyil, həm də nəzəri və akademik araşdırmalar əsasında planlaşdırılmalı, ictimaiyyət və dövlət orqanları arasında integrasiya təmin olunmalıdır. Bu, həm fərdi, həm də kollektiv səviyyədə mədəniyyətlərarası anlayışın və tolerantlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir və Azərbaycanın multikultural təcrübəsinin nəzəri modellərlə dəstəklənməsini təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Appadurai, A. (2019). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
2. Castells, M. (2018). *Network Society: From Knowledge to Policy*. Wiley-Blackwell.
3. Habermas, J. (2020). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. MIT Press.
4. Hall, S. (2018). *Cultural Identity and Diaspora*. Routledge.
5. Kymlicka, W. (2017). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press.
6. Modood, T. (2021). *Essays on Secularism, Religion, and Multicultural Citizenship*. Polity Press.
7. Parekh, B. (2019). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Harvard University Press.
8. Əliyev, H. (2021). *Azərbaycanın multikultural təcrübəsi: nəzəri yanaşmalar*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.

Günay İmanzadə

Azərbaycan Dillər Universiteti

RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ SORĞU-ƏSASLI TƏLİMİN TƏTBİQİ VƏ İMKANLARI

Açar sözlər: *sorğu-əsaslı təlim, rəqəmsal təlim mühiti, tənqidi düşüncə*

Key words: *inquiry-based learning, digital learning environment, critical thinking*

Ключевые слова: *Обучение на основе опросов, Цифровая образовательная среда, Критическое мышление*

Fənnlərin tədrisi kontekstində sorğu-əsaslı təlim tələbələrin sorğu bacarıqlarını inkişaf etdirmək və onların problem həll etmə qabiliyyətini artırmaq məqsədilə hazırlanmış xüsusi təlim metodudur. Təhsil ideologiyasının əsasına görə, tələbələr sorğu əsaslı öyrənmə metodu nəticəsində əldə etdikləri metakognitiv sorğu və kəşf bacarıqları əsasında özlərinin idarə edə biləcəkləri – ömür boyu öyrənmə fəaliyyətini davam etdirə biləcəklər. Lakin son tədqiqatlar göstərmişdir ki, müəllim müdaxiləsi tam qadağan olunmuş öyrənmə yanaşması, yeni situasiyalarda biliklərin tətbiqi və əsas elmi bacarıqların əldə edilməsi baxımından digər yanaşmalardan heç də daha yaxşı nəticə vermir [5]. Buna baxmayaraq, bu, dərslər proqramını yalnız məruzə tipli təlimlərlə doldurmağın faydalı olacağı anlamına gəlmir və həmçinin tələbələrin həyata keçirdiyi hər hansı tədqiqatçı fəaliyyətin öyrənməyə heç bir faydası olmadığını demək də düzgün olmaz. Xüsusilə, tələbələrin problem həll etmə addımlarını özlərinin izah etməsi kimi bəzi sorğu ilə əlaqəli koqnitiv fəaliyyətlərin, hətta səhv olsa belə, sonra müəllimlərlə qarşılıqlı əlaqəyə girərək həyata keçirilməsinin dərin öyrənməyə gətirib çıxardığı sübut edilmişdir. “Öyrənərək etmək” strategiyası nəzəri olaraq koqnitiv psixologiyaya əsaslanır [1].

Beləliklə, “kəşf etmək” və ya “kəşf etməmək” arasında sadələşdirilmiş ikili seçim etməklə kifayətlənmək əvəzinə, müəllim mərkəzliliyi ilə tələbə mərkəzliliyi arasında prosesi tarazlaşdırmaq və koqnitiv fəaliyyətləri effektiv şəkildə təşviq etməyə yönəlmək meyli formalaşmışdır və daha effektiv hesab oluna bilər. Mayer (2004) təklif etmişdir ki, “*sorğu və kəşf fəaliyyətlərinə rəhbərlik, strukturluluq və diqqətli olmaq kimi məqsədlər daxil edilməlidir*” [5].

Sorğu əsaslı təlimin effektiv bir yanaşma olmasını təmin etmək üçün rəhbərlik necə təşkil edilməli, hansı formada və hansı şəraitdə təqdim edilməli sualları aktual olaraq qalır. Sorğu əsaslı təlimin təsirini öyrənmək və gələcək rəqəmsal təlim mühitlərinin dizaynını təkmilləşdirmək üçün uyğun meyarları müəyyən etmək və onlara uyğun ölçmə alətləri hazırlamaq vacibdir. Sorğu əsaslı təlimin qiymətləndirilməsində tələbələr üçün üç vacib məqam irəli sürülür.

1. Mövzulara dair anlayış və biliklər
2. Elmi proses bacarıqları
3. Problem həll etmə qabiliyyətləri.

Bu məsələləri onlayn təlim mühitlərində necə əldə etmək isə yeni bir tədqiqat mövzusu kimi ortaya çıxır. Bu məsələ ilə bağlı onlayn qiymətləndirmələr hazırlanmışdır [2].

Əlavə olaraq, rəqəmsal təlim mühitləri üçün, sorğu əsaslı təlimin məhdudiyyətləri mövcuddur. Bu klassik məhdudiyyətlər xarici və daxili olaraq təsnif edilə bilər. Sorğu əsaslı təlim prosesinə təsir göstərə biləcək xarici məhdudiyyətlər üçün diqqətə alınmalı bir neçə aspekt vardır:

- Tələbələrin öyrənməyə gizli meylləri, hansı ki, onların kognitiv və öyrənmə üslublarını əhatə edə bilər;

- Müəllimlərin və ya süni intellekt agentlərinin tələbələrin sorğularını yönəltmə qabiliyyətləri, bu isə müəllim hazırlığı və ya süni intellekt texnologiyalarının texniki çətinlikləri ilə əlaqəli ola bilər;

- Sorğu əsaslı təlimin həyata keçirilməsi üçün mövcud resurs və imkanların məhdudiyyəti;

- Tələbələrdən müəyyən nailiyyətlər gözləyən xarici sosial tələblər (məsələn, standart testlərdə yüksək bal)

- Sorğu əsaslı təlimi qiymətləndirmək üçün mövcud metodlar.

Deborah Healey deyir ki, *“tədris zamanı texnologiyanın sürətli inkişafı və geniş əhatəliliyi bir çox müəllim və idarəçilər üçün kompüterləri, digər rəqəmsal texnologiya vasitələrini və internetin təmin etdiyi qlobal qarşılıqlı əlaqəni dil tədrisində necə ən yaxşı şəkildə istifadə etməyi çətinləşdirmişdir”*. Texnologiyanın, internetin, süni intellektin sürətli inkişafı təhsil prosesinə də yüksək şəkildə sərəf etmiş və ingilis dilinin tədrisində də yeni metodları tətbiq edərkən onların düzgün və geniş şəkildə istifadəsini şərtləndirir.

Ədəbiyyat:

1. Anderson, J. R., Corbett, A. T., Koedinger, K. & Pelletier, R. (1995). Cognitive tutors: lessons learned. *The Journal of Learning Sciences*, 4, 167–207
2. Chang, C. Y., Barufaldi, J. P., Lin, M. C. & Chen, Y. C. (2007). Assessing tenth-grade students' problem solving ability online in the area of Earth sciences. *Computers in Human Behavior*, 23, 4, 1971–1981.
3. Coiro, J., Castek, J., & Quinn, D. J. (2016). Personal Inquiry and Online Research: Connecting Learners in Ways That Matter. *The Reading Teacher*, 69(5), 483–492. <https://doi.org/10.1002/trtr.1450>.
4. Healey, D. (2011). TESOL technology standards. Alexandria, Va.: Teachers of English to speakers of other languages.
5. Mayer, R. E. (2004). Should there be a three-strikes rule against pure discovery learning? The case for guided methods of instruction. *American Psychologist*, 59, 1, 14–19

Günay Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

RƏQƏMSAL MƏKANDA GENDER PROBLEMLƏRİ

Açar sözlər: *rəqəmsal mühit, gender stereotipləri, ictimai rəy, gender rolları*

Ключевые слова: *цифровая среда, гендерные стереотипы, общественное мнение, гендерные роли*

Keywords: *digital environment, gender stereotypes, public opinion, gender roles*

Müasir dövrdə cəmiyyətin sürətli rəqəmsallaşması dövründə gender rolları da özünün dərin transformasiya dövrünü yaşayır. Medianın cəmiyyətdəki artan rolu gender münasibətlərinə, gender rollarına, gender stereotiplərinin formalaşmasına da təsirsiz ötüşmür. Bu istiqamətdə media mühitində gender problemləri iki formada özünü göstərir: 1. Media bazarında bərabər təmsilçilikdə ortaya çıxan problemlər (bərabər imkan və şəraitin yaradılmaması, bərabər irəli çəkilməmə). 2. Medianın məzmununda gender fərqləri, cinsiyyətçi stereotiplərin təqdim olunması, gender ayrı-seçkiliyinin olması. Media nümunələrində kişi və qadınları xarakterizə etmək üçün stereotiplərin təqdimatı geniş yayılıb [2, s.102]. Buna baxmayaraq, media bir tərəfdən ənənəvi gender stereotiplərini gücləndirsə də, digər tərəfdən özünü onlayn şəkildə anonim və sərbəst şəkildə ifadə etmək bacarığı gender kimliyinin yeni, daha çevik və inklüziv formalarının inkişafını asanlaşdırır [3, s.19].

Rəqəmsal mediada gender problemlərinin işıqlandırılması media sahəsində çalışanlar arasında gender bərabərliyinin təmin olunmasından da asılıdır. Qlobal miqyasda mediada çalışan qadınların sayı artsa da, yüksək vəzifələrdə (prodüserlər, icraçılar, baş redaktorlar və nəşirlər) hələ də kişilər üstünlük

təşkil edir. Qadınların mediada iştirak səviyyəsinin aşağı olması media məzmununa da təsir göstərir. Qadın media mütəxəssisləri kişi həmkarlarına nisbətən digər qadınların ehtiyaclarını və baxışlarını daha çox əks etdirirlər. Bununla belə, mediada çalışan bütün qadınların gender fərqiində olmayacağını və qadınların ehtiyaclarını və baxışlarını işıqlandırmağa meylli olmayacağını etiraf etmək də vacibdir [4].

Rəqəmsal dövrdə sosial media platformaları artıq sadəcə foto paylaşmaq və ya söhbət etmək üçün məkan deyil, onlar ictimai rəyin formalaşmasında əsas aktyorlara çevrilmişdir. Bu gün milyonlarla insan bu platformalarda məzmun istehlak edir, paylaşır və yaradır ki, bu da reallığı necə qavradığımıza, qərarlar qəbul etdiyimizə və demokratik proseslərdə iştirak etdiyimizə birbaşa təsir göstərir.

Sosial mediada ən çox diqqət çəkən məqamlardan biri qadınlara qarşı nifrət və ya ikrah hissinin olmasıdır. Onlayn qadınlara qarşı nifrət müxtəlif formalarda özünü göstərir: seksist şərhlərdən və təqiblərdən tutmuş zorakılıq təhdidlərinə və qaralama kampaniyalarına qədər. Sosial medianın viral və anonim təbiəti bu davranışların tez bir zamanda yayılmasına və geniş auditoriyaya çatmasına imkan verir. Onlayn qadınlara qarşı nifrət təcrid olunmuş bir fenomen deyil, bu cəmiyyətdə bütün sahələrdə əvvəlcədən mövcud olan gender bərabərsizliyini əks etdirir və güclənməsinə təkan verir. Twitter, Facebook, İnstagram və s. kimi platformalar, xüsusən də ictimai iştirakı olan və ya ənənəvi gender normalarına meydan oxuyan fikirlərini bildirən qadınlara qarşı simvolik və psixoloji zorakılığın tətbiq olunduğu məkanlara çevrilmişdir. Bu fenomenə misal olaraq qadın jurnalistləri, siyasətçiləri, fəalları və məşhurları hədəf alan təqib və kiberhücumları göstərmək olar, onlar tez-tez təhqir, təhdid və böhtanla müşayiət olunan onlayn təqib kampaniyalarının qurbanı olurlar. Razılıqsız intim şəkillərin yayılması və cinsi zorakılığın qınanılmaması müəyyən forumlarda və sosial şəbəkələrdə geniş yayılmış təcrübələrdir və qurbanlara dərin psixoloji zərər vurur. Bütün bunlar kişilərin üstünlüyünü təbliğ edən, qadınlara qarşı zorakılıq hallarını inkar edən və feminizmə düşmən olan forum, bloq və şəbəkələrdən ibarət olan Manosfer kimi onlayn qrupların vasitəsilə daha da kütləvi hal almışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, xüsusən də qadınlara və qızlara qarşı onlayn gender əsaslı zorakılığın artması barədə xəbərdarlıq etmiş və dövlətləri və texnologiya şirkətlərini bu problemin qarşısını almaq və həll etmək üçün tədbirlər görməyə çağırmışdır. Amnesty International təşkilatının araşdırması göstərir ki, rəngli qadınlar onlayn təqiblərə xüsusilə həssasdırlar və qeyri-mütənasib irqçi və seksist hücumlarla üzləşirlər [5].

Mövcud çətinliklər nəzərə alınaraq, müxtəlif ictimai aktorlar üçün sosial medianın zorakılıq aləti kimi deyil, inklüziv iştirak və vətəndaş fəallığını təşviq edən platforma kimi fəaliyyət göstərməsini təmin etmək məqsədilə texnoloji innovasiyaların effektiv tənzimləmə mexanizmləri, media savadlılığının inkişafı və gender bərabərliyinə yönəlmiş siyasətlərlə kompleks şəkildə integrasiyası zəruri hesab olunur. Rəqəmsal məkana yalnız texnoloji fenomen kimi deyil, həm də gender qarşılıqlı əlaqəsinin yeni modellərini formalaşdıran və daha ədalətli və inklüziv cəmiyyət qurmaq üçün perspektivlər açan vacib sosial institut kimi baxılmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Rozgonyi Krisztina, Bəşirli Aynur, Məmmədli Ələsgər, Əliyeva Sevinc. Gender bərabərliyi və media azadlığı. Bakı, "Təhsil", 2021, 208 s
2. Səfərov E.F., Səfərova N.R. Gender bərabərliyi. Dərs vəsaiti, 2023. 200 s
3. Сайфутдинова Насиба Нурмаматовна. Гендерные роли и социально-психологические аспекты в цифровом пространстве. Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies. International online conference. Date: 19th June-2025. Pp.16-20
4. Gender and media. <https://gsdrc.org/topic-guides/gender/gender-and-media/>
5. Proyecto I+D+i: «Manosfera» en redes sociales y cultura del odio (2023- 2027) <https://www.ucm.es/manosfera/>

MÜASİR FRANSIZ MEDIA DİSKURSUNDA ANQLİSİZMLƏRİN FUNKSIONAL-SEMANTİK ROLU VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASIYA ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *anqlisizm, fransız dili, media diskursu, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, semantik transformasiya*

Key words: *anglicism, French language, media discourse, intercultural communication, semantic transformation*

Ключевые слова: *англицизм, французский язык, медийный дискурс, межкультурная коммуникация, семантическая трансформация*

Müasir qloballaşma və rəqəmsal kommunikasiya şəraitində dillərarası qarşılıqlı təsir daha intensiv xarakter almış və bu təsir xüsusilə media diskursunda aydın şəkildə müşahidə olunmağa başlamışdır. İngilis dilinin qlobal ünsiyyət vasitəsi kimi dominant mövqeyi digər dillərin inkişafına mühüm təsir göstərmişdir [1]. Bu təsir fransız dilinin leksik sistemində də özünü göstərmiş və nəticədə anqlisizmlərin istifadəsi geniş yayılmışdır. Bu proses müasir fransız dilinin inkişaf dinamikasını əks etdirən əsas amillərdən biri kimi çıxış edir və mədəniyyətlərarası kommunikasiya mühitində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi müasir fransız media diskursunda anqlisizmlərin funksional və semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq və onların mədəniyyətlərarası kommunikasiya kontekstində rolunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Tədqiqat çərçivəsində kütləvi informasiya vasitələri və rəqəmsal media materialları əsasında nümunələr seçilmiş, müqayisəli təhlil və diskurs analizi metodlarından istifadə olunmuşdur.

Aparılan təhlil göstərir ki, anqlisizmlər fransız media dilində yalnız yeni anlayışların ifadəsi üçün istifadə olunmur, eyni zamanda dilin funksional və üslubi imkanlarını genişləndirir. Bu vahidlər xüsusilə texnologiya, iqtisadiyyat, moda və sosial media sahələrində aktiv şəkildə işlədilir və kommunikativ effektivliyin artırılmasına xidmət edir. Bununla yanaşı, bəzi hallarda psevd-anqlisizmlər və semantik fərqlər dillərarası interferensiyaya səbəb olur və kommunikasiya prosesində müəyyən çətinliklər yaradır [2].

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, anqlisizmlər mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesində mühüm rol oynayaraq qlobal və lokal dil elementləri arasında əlaqələndirici vasitə kimi çıxış edir. Bu vahidlər müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsirini gücləndirir və çoxdilli kommunikasiya mühitinin formalaşmasına töhfə verir.

Beləliklə, müasir fransız dilində anqlisizmlərin funksional və semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi dilçilik və kommunikasiya baxımından aktual elmi istiqamət kimi çıxış edir və multikultural mühitin anlaşılmasına mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. Weinreich, U. (1953). *Languages in contact: Findings and problems*. New York.
2. Haugen, E. (1950). *The analysis of linguistic borrowing*. *Language*, 26(2), 210–231.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF LINGUISTIC EXAMINATION OF ADVERTISING TEXTS IN THE MASS MEDIA

Keywords: Advertising text, linguistic expertise, identification of signs of unreliable statements in advertising, commercial, social and political, unfair comparison in advertising text.

Açar sözlər: Reklam mətni, lingvistik ekspertiza, reklamda etibarsız ifadələrin əlamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, kommersiya, sosial və siyasi reklam, reklam mətnində qeyri-ədalətli müqayisə

Ключевые слова: рекламный текст, лингвистическая экспертиза, выявление признаков недостоверных утверждений в рекламе, коммерческая, социальная и политическая реклама, недобросовестное сравнение в рекламном тексте

Before providing information on the theoretical and scientific foundations of linguistic evaluation of advertising texts, it is recommended to first explain the lexical meaning of the words expert and expertise. "Expert [lat. expertus – experienced] A person called upon by judicial investigation bodies, medical or scientific institutions to conduct an examination, a specialist in a particular field."¹⁰

Since an examination is "an organized examination with the participation of specialists to solve and resolve a difficult and complex issue, a panel of experts conducting such an examination,"¹¹ this process requires the involvement of qualified specialists.

After all, resolving a legally complex issue requires a specialist to have high knowledge, rich experience, as well as impartiality and sincerity. "The rich experience gained is of great importance for the practice of linguistic expertise. For this, the fact that many expertises have been conducted in a particular field is useful in choosing the right method to achieve a positive result."¹² However, the fact that economic advertisements have not reached the stage of development, and the few conflicts over advertisements and their texts, explains the lack of work on linguistic examination of advertising texts. However, if we look at world experience, advertising texts are subject to special examination in order to protect the interests of individuals and legal entities that promote negative ideas, as well as to ensure the widespread use of the state language.

Experts recommend using the following criteria when linguistically analyzing advertising texts:

- 1) that advertisements and their texts are created in accordance with the requirements of current legislation;
- 2) the fact that advertisements and their texts are created in a normative manner from the point of view of spiritual and moral values;
- 3) that the advertisements and their texts do not violate competition rules.

Linguistic examination of advertising texts is an extremely urgent issue, firstly, to verify compliance with legal requirements and establish a strict control mechanism, and secondly, because they have the property of influencing the human mind. In psychological research, three types of influence on the human mind are distinguished: 1) by providing information; 2) by persuasion; 3) by means of suggestion.

Advertising has become an integral part of mass culture and the market economy in recent years. It has a strong position in the information, social and cultural spheres, activating consumer demand and influencing their decisions to obtain information, purchase a product or use a service.

"The difference between linguistic expertise and traditional forensic expertise is that, based on the practical application of theoretical linguistic knowledge, the evidence, whether written or oral, is thoroughly and consistently analyzed, from the words in the text to the punctuation marks."¹³ That is,

¹⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 жилдлик, 5-жилд. – Тошкент: ЎзМЭ, 2020. – Б. 27.

¹¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 жилдлик, 5-жилд. – Тошкент: ЎзМЭ, 2020. – Б. 27.

¹² Копина Г.А. Лингвистическая экспертиза спорных рекламных текстов: российская практика // Экология языка и коммуникативная практика, 2015. № 2. – С. 121-142.

¹³ To'rayeva D.A. O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda noadabiy unsurlarning hududiy xoslanishi. Filol. fan. b. fals. dok. (PhD) ... diss. – Qo'qon, 2022. – B. 18.

an expert linguist systematizes the features of the advertising text, identifies confusing parts of the advertising text, reveals its semantic content, etc.

As a result of our analysis, we found that the general analysis stages of linguistic examination of advertising texts consist of three parts, and each part has its own internal divisions:

General stages of linguistic analysis:

1. Stage of familiarization with the text: a) analysis of written materials; b) dynamics of signs in advertising texts; d) general characteristics of the conflicting text.

2. Determining the linguistic features of the text: a) analyzing the frequency of use of non-literary lexical units and lexical semantic aspects; b) morphological characteristics of words used in the conflict text (frequency of morphological units); d) analyzing the syntactic structure and stylistic features of the text.

3. Give general conclusions: a) whether there are violations of linguistic norms in the text or not; b) whether the text complies or does not comply with the requirements of the law on the state language.

Each of the listed stages affects the result of linguistic expertise. It determines whether the text is normative or non-normative.

It turns out that when conducting linguistic expertise of advertising texts and coming to a conclusion, sometimes there is a need for cooperation from related fields. Below are the results of the expert's linguistic analysis of the advertising text:

a) the introductory section includes: the date, time and place of the examination; the purpose of the examination; detailed information about the examination institution; the name, surname and patronymic of the expert; his education, experience, specialty, work history, academic degree and (or) academic title; position; questions asked of the expert; and materials collected for review;

b) part of the research (all the properties of the materials and objects used are carefully studied, various research tools and techniques are used);

c) a stage that includes the synthesis and evaluation of intermediate findings obtained from the linguistic analysis of the advertising text;

d) a final conclusion (answers to the questions posed to the expert);

e) a table with a descriptive appearance.

Each of the components listed in the linguistic analysis and conclusion of advertising materials is important. At the same time, the sequence of these stages systematically leads to the expert's conclusion.

Usually, linguistic expertise is carried out only when a controversial situation arises. In our opinion, it is easier and more effective to eliminate and prevent a problem than to solve it. Therefore, linguistic expertise is necessary to increase the prestige of the state language and ensure full compliance with the requirements for advertisements. According to the first of the two approaches we have proposed above, the following questions can be asked of the expert:

1. What is the contextual and conceptual content of the words in the advertising text?

2. Does the advertising text correspond to the characteristics of the Uzbek language?

3. Does the advertising text contain a word or phrase that harms the purity of the language?

4. Is the advertising text consistent with the image?

5. Does the selected slogan correspond to the object being advertised in terms of content?

6. The relevance of the content of the lexical means used in the advertising text to the object;

7. Are there any errors in the translation process in the advertising text?

8. Does the advertising text contain explicit or implicit negative information or encouragement to it?

9. Are phonetic, lexical, and syntactic means correctly selected in the advertising text?

The answers to these questions will undoubtedly lead to the results of linguistic expertise. The analyzed approaches to linguistic expertise of advertising texts, along with assessing the marketing effectiveness of advertising, serve to increase the prestige of the state language and prevent violations of the law. Violation of standards in advertisements and their texts is the basis for bringing copywriters, advertisers and distributors to administrative or criminal liability. In this regard, attention is paid to the presence of cases prohibited by the laws "On Advertising", "On Competition" and "On the State Language".

A CORPUS-BASED STUDY OF PHRASEOLOGICAL VARIABILITY IN ENGLISH DISCOURSE USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Açar sözlər: *Frazeologiya; Frazoloji variativlik; İngilis diskursu; Korpus dilçiliyi; Süni intellekt; Təbii dil emalı; Çoxsözlü ifadələr; Dil variativliyi; Diskurs analizi; Hesablama dilçiliyi*

Keywords: *Phraseology; Phraseological Variability; English Discourse; Corpus Linguistics; Artificial Intelligence; Natural Language Processing; Multi-word Expressions; Linguistic Variation; Discourse Analysis; Computational Linguistics*

In recent decades, the study of phraseology has become a central area of interest within linguistics, particularly in relation to discourse analysis and corpus linguistics. Phraseological units, traditionally considered as fixed or semi-fixed expressions, play a crucial role in shaping meaning, fluency, and naturalness in language use. However, contemporary linguistic research has increasingly emphasized that phraseological expressions are not entirely fixed but exhibit a considerable degree of variability depending on context, discourse type, and communicative intention.

Phraseological variability refers to the phenomenon whereby established multi-word expressions undergo structural, lexical, or semantic modifications while retaining their core meaning. This variability challenges earlier assumptions about the rigidity of phraseological units and highlights the dynamic nature of language. In English discourse, such variability is particularly prominent due to the language's flexibility and its global usage across diverse communicative settings.

At the same time, the rapid development of artificial intelligence (AI) and natural language processing (NLP) technologies has significantly transformed linguistic research methodologies. Corpus-based approaches, enhanced by AI tools, now allow researchers to analyze large-scale language data efficiently and systematically. These technologies facilitate the identification, classification, and interpretation of phraseological patterns and their variations in authentic discourse.

The present study aims to explore phraseological variability in English discourse through a corpus-based approach supported by artificial intelligence techniques. It seeks to demonstrate how AI-driven tools can enhance the analysis of phraseological units and provide deeper insights into their variability across different discourse contexts.

Theoretical Background

Phraseology deals with fixed and semi-fixed expressions such as idioms, collocations, and lexical bundles. While traditionally viewed as stable units, modern research highlights their variability.

Variability appears in lexical, structural, and semantic forms. Discourse type also influences how phraseological units are used. Academic discourse tends to be more fixed, while conversational discourse allows more flexibility.

Corpus linguistics enables the study of real-life language through large datasets. Artificial intelligence further enhances this by automating pattern detection and analysis.

Methodology

This study uses corpus-based methods combined with AI tools. Data is drawn from various English corpora including academic and conversational texts.

NLP techniques such as tagging and parsing help identify phraseological units. Machine learning methods classify variations and analyze frequency patterns.

Both quantitative and qualitative methods are used to ensure comprehensive analysis.

Analysis and Discussion

Results show that phraseological variability is common in English discourse. Expressions vary lexically and structurally while maintaining meaning.

Discourse type significantly affects variation. Academic texts are more stable, while informal speech is more dynamic.

AI tools successfully detect patterns and provide insights into usage trends. Variability is systematic and influenced by frequency and context.

Conclusion

The study confirms that phraseological units are dynamic rather than fixed. AI-enhanced corpus analysis provides valuable insights into linguistic patterns. The findings contribute to linguistic theory and have practical implications for language teaching and translation. Future research can further explore AI applications in linguistics.

References:

1. Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.
2. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford: Clarendon Press.
3. Hunston, S. (2002). *Corpora in Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Granger, S., & Paquot, M. (2008). *Disentangling the Phraseological Web*. Amsterdam: John Benjamins.
6. Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Jurafsky, D., & Martin, J. (2020). *Speech and Language Processing*. Pearson.
9. Church, K., & Mercer, R. (1993). Introduction to the Special Issue on Computational Linguistics Using Large Corpora. *Computational Linguistics*, 19(1), 1–24.
10. Stubbs, M. (2001). *Words and Phrases: Corpus Studies of Lexical Semantics*. Oxford: Blackwell.

Ləman Həziyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

AQRAR SAHƏDƏ RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALAR, SÜNİ İNTELLEKT VƏ MEDIA

Açar sözlər: *media, aqrar sahə, süni intellekt, rəqəmsal texnologiya*

Keywords: *media, agricultural sector, artificial intelligence, digital technology*

Ключевые слова: *медиа, сельскохозяйственный сектор, искусственный интеллект, цифровые технологии*

İnternetin yaranması və sürətlə inkişaf etməsi həm fərdlərin, həm də müəssisələrin fəaliyyət imkanlarını qlobal miqyasda əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmiş və iqtisadi münasibətlərdə əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Rəqəmsal texnologiyaların davamlı təkmilləşməsi nəticəsində onlayn biznes formaları daha geniş yayılmış, bazar iştirakçıları üçün yeni əməkdaşlıq və gəlir əldə etmə mexanizmləri formalaşmışdır [2, s. 304].

BMT-nin proqnozlarına görə, 2050-ci ilə qədər dünya əhalisinin sayı 10 milyarda yaxınlaşacaq. Bu isə qlobal miqyasda ərzaq tələbatının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olacaq və kənd təsərrüfatı istehsalının genişləndirilməsini zəruri edəcək. Mütəxəssislərin hesablamalarına əsasən, gələcəkdə ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı təxminən 70 faiz artırılmalıdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aqrar sektorda rəqəmsal texnologiyaların və süni intellektin tətbiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Uzun müddət kənd təsərrüfatı sahəsi yüksək riskli sektor kimi qiymətləndirilirdi. İqlim dəyişiklikləri, təbii fəlakətlər, məhsul itkisi və uzun istehsal dövrü bu sahədə investisiyaların məhdud olmasına səbəb olurdu. Əvvəllər informasiya texnologiyalarının istifadəsi əsasən təsərrüfatların maliyyə uçotu və idarəetmə proseslərinin sadələşdirilməsi ilə məhdudlaşdırdı. Lakin rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı kənd təsərrüfatında yeni imkanların yaranmasına səbəb olmuşdur.

Hazırda aqrar sektorda sensor texnologiyaları, ağıllı qurğular və Əşyaların İnterneti (IoT) sistemləri geniş tətbiq edilir. Bu texnologiyalar torpağın rütubəti, temperatur, bitkilərin inkişaf vəziyyəti və mikroiqlim göstəriciləri haqqında real vaxt rejimində məlumat toplamağa imkan verir. Toplanan məlumatlar xüsusi proqram təminatı və analitik sistemlər vasitəsilə emal edilir və fermerlərin daha səmərəli

qərarlar qəbul etməsinə kömək edir. Beləliklə, istehsal proseslərinin planlaşdırılması və idarə olunması daha dəqiq və effektiv şəkildə həyata keçirilir.

Rəqəmsal kənd təsərrüfatının inkişafında media və rəqəmsal kommunikasiya platformaları da mühüm rol oynayır. Müasir media vasitələri fermerlər, mütəxəssislər və tədqiqatçılar arasında informasiya mübadiləsinə sürətləndirir [1, s. 52]. Onlayn platformalar, sosial şəbəkələr və rəqəmsal informasiya resursları vasitəsilə yeni texnologiyalar, innovativ aqrar həllər və qabaqcıl təcrübələr daha geniş auditoriyaya çatdırılır. Bu isə kənd təsərrüfatında innovasiyaların yayılmasını və bilik mübadiləsinə sürətləndirir.

Dəqiq kənd təsərrüfatı texnologiyaları da rəqəmsallaşmanın mühüm istiqamətlərindən biridir. Bu yanaşma kənd təsərrüfatı resurslarından daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Suvarma sistemlərinin avtomatlaşdırılması, gübrələrin optimal miqdarda tətbiqi və zərərvericilərlə mübarizənin düzgün planlaşdırılması məhsuldarlığın artırılmasına və xərclərin azaldılmasına şərait yaradır.

Bundan əlavə, pilotsuz uçuş aparatları və peyk müşahidə sistemləri kənd təsərrüfatı sahələrinin monitorinqində geniş istifadə olunur. Dronlar vasitəsilə əldə edilən yüksək dəqiqlikli görüntülər bitkilərin vəziyyətini analiz etməyə və problemləri erkən mərhələdə müəyyən etməyə imkan verir. Bu məlumatlar rəqəmsal platformalar vasitəsilə emal edilərək fermerlərə təqdim olunur.

Beləliklə, rəqəmsal texnologiyalar, süni intellekt və media vasitələrinin aqrar sektorda tətbiqi kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsinə və daha səmərəli idarə olunmasına şərait yaradır. Bu yanaşma məhsuldarlığın artırılmasına, resursların optimal istifadəsinə və aqrar sahənin davamlı inkişafına mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. İsmayilov M. Azərbaycanca rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması və inkişaf istiqamətləri. "Elmi jurnal" beynəlxalq elmi jurnal. Bakı, 2025. s. 52.
2. Yusifova K.X. Rəqəmsal mühitdə iqtisadi münasibətlərin inkişafı. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti "Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment" jurnalı. Bakı, 2025. s. 304.

Mahirə Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

SOSIAL MEDIA PLATFORMALARINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: *sosial media, mədəniyyətlərarası dialoq, kontekst fərqləri, mədəni həssaslıq*

Keywords: *social media, intercultural dialogue, contextual differences, cultural sensitivity*

Ключевые слова: *социальные сети, межкультурный диалог, контекстуальные различия, культурная чувствительность*

Sosial media platformaları müasir dövrdə mədəniyyətlərarası dialoqun əsas məkanlarından biri kimi çıxış etsə də, bu mühitdə qarşıya çıxan problemlər dialoqun effektivliyini ciddi şəkildə sual altına alır. Rəqəmsal kommunikasiya vasitələrinin geniş yayılması fərqli mədəniyyətlərin daha görünən və əlçatan olmasına səbəb olmuş, lakin eyni zamanda yanlış anlaşılma və konflikt potensialını da artırmışdır. Bu baxımdan sosial medianı həm mədəniyyətlərarası dialoq imkanına malik, həm də fikir ayrılığına səbəb ola bilən mürəkkəb bir mühit kimi qiymətləndirilə bilər.

Əsas problemlərdən biri mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə kontekstin itirilməsidir. Hall yüksək və aşağı kontekstli mədəniyyətlər nəzəriyyəsində göstərir ki, müxtəlif mədəniyyətlər informasiyanı fərqli şəkildə qəbul və şərh edir [1]. Yüksək kontekstli mədəniyyətlərdə fikrin böyük hissəsi dolayı yollarla, jestlər və ümumi kontekst vasitəsilə ötürülür, aşağı kontekstli mədəniyyətlərdə isə daha açıq və birbaşa ifadə üstünlük təşkil edir. Sosial mediada isə qısa, sürətli və çox vaxt vizual məzmun üstünlük təşkil etdiyindən bu fərqlər daha da kəskinləşir. Nəticədə mesajların yanlış anlaşılması ehtimalı artır və bu, bəzən anlaşılmaqlara, hətta münaqişələrə səbəb olur.

Digər mühüm problem stereotiplərin və yanlış mədəni təsəvvürlərin yayılmasıdır. Rəqəmsal platformalarda geniş yayılmış məzmun tez-tez sadələşdirilmiş və ya təhrif olunmuş mədəni obrazlar

yaradır. Saidin “Orientalism” əsərində qeyd etdiyi kimi, mədəniyyətlərin təhrif olunmuş təqdimatı güc münasibətləri ilə sıx bağlıdır və müəyyən mədəniyyətlər digərinə üstün mövqedə təqdim olunur [2]. Bu tendensiya rəqəmsal mediada da davam edir və istifadəçilərin müxtəlif mədəniyyətlər haqqında səthi və bəzən yanlış fikirlər formalaşdırmasına səbəb olur.

Bununla yanaşı, sosial media mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı üçün yeni imkanlar da yaradır. Xüsusilə gənclər arasında rəqəmsal platformalar vasitəsilə qurulan əlaqələr müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı daha açıq və tolerant yanaşmanı təşviq edir. Rheingold [3] vurğulayır ki, rəqəmsal icmalar kollektiv öyrənmə və əməkdaşlıq üçün əlverişli mühit yaradır. Bu mühitdə insanlar yalnız məlumat mübadiləsi aparmır, həm də bir-birinin mədəni dəyərlərini daha yaxından tanımaq imkanı əldə edirlər. Couldry və Hepp [4] isə qeyd edirlər ki, rəqəmsal media reallığın sosial şəkildə qurulmasında mühüm rol oynayır və bu proses mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsiri daha da intensivləşdirir.

Perspektiv baxımından, süni intellekt və tərcümə texnologiyalarının inkişafı mədəniyyətlərarası kommunikasiya baryerlərini azaltmaq potensialına malikdir. Avtomatik tərcümə sistemləri və kontekstual analiz alətləri fərqli dillərdə ünsiyyəti asanlaşdıraraq dialoq imkanlarını genişləndirir. Bununla yanaşı, sosial media platformalarının etik siyasət, dezinformasiyaya qarşı mübarizə tədbirləri və istifadəçi davranışlarına nəzarət mexanizmləri də sağlam kommunikasiya mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Beləliklə, sosial media mədəniyyətlərarası dialoq üçün həm geniş imkanlar, həm də ciddi çətinliklər yaradır. Effektiv və konstruktiv dialoqun təmin olunması üçün texnoloji inkişafı yanaşı, istifadəçilərin mədəni həssaslığının artırılması, tənqidi düşüncə bacarıqlarının inkişafı və etik yanaşmaya diqqətin artırılması vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Hall, E. T. *Beyond Culture*. Anchor Books, 1976.
2. Said, E. W. *Orientalism*. Pantheon Books, 1978
3. Rheingold, H. *Net Smart: How to Thrive Online*. MIT Press, 2012
4. Couldry, N., & Hepp, A. *The Mediated Construction of Reality*. Polity Press, 2017

Mario Soldaini

Università La Sapienza di Roma

Nicholas Conti

Università degli Studi di Trieste

MULTICULTURALISM AND MEMORY BETWEEN THE CAUCASUS AND ITALY: RESISTANCE, MIGRATION, AND TRANSCULTURAL WRITING

Keywords: *multiculturalism; Azerbaijani soldiers; migration literature; transculturation*

Açar sözlər: *multikulturalizm, Azərbaycan əsgərləri, miqrasiya ədəbiyyatı, transkulturasıya*

Ключевые слова: *мультикультурализм, азербайджанские солдаты, миграционная литература, транскультурация*

This paper proposes an integrated reflection on two apparently distinct yet deeply interconnected phenomena: the participation of Azerbaijani soldiers in the Italian Resistance during the Second World War, and the emergence of multicultural and migration literature in contemporary Italy. Taken together, these two case studies illuminate a broader and recurrent dynamic in Italian culture – the encounter, negotiation, and creative transformation produced by the presence of foreign subjects within Italian social, political, and literary spaces.

The first part of the paper examines the trajectories of Azerbaijani combatants who, captured by German forces following Operation Barbarossa, were transferred across Europe and eventually found themselves in Italy. Here, the collapse of Fascism and the fragmentation of Axis control opened

unexpected spaces of agency: some of these soldiers chose to join partisan formations, contributing to anti-fascist resistance efforts in northern Italy and the Adriatic borderlands. Through a microhistorical approach, the paper reconstructs the motivations, constraints, and forms of participation that characterised their involvement, highlighting the interplay between coercion and choice, survival strategies and ideological positioning. Particular attention is devoted to the multilingual and multicultural dimensions of partisan warfare, as well as to the dynamics of interaction between local populations and foreign fighters. Despite their contribution, Azerbaijani partisans have remained largely marginal in both Italian and post-Soviet historiographies – a silence that itself speaks to the contested politics of wartime memory.

The second part turns to the contemporary literary landscape. From the 1990s onwards, Italy's transformation from a country of emigration to one of immigration generated an unprecedented literary corpus produced by writers of foreign origin who elected Italian as their primary expressive language. Drawing on the foundational theoretical work of Armando Gnisci – particularly his concepts of «creolisation» and «transculturation», developed in dialogue with Édouard Glissant – as well as on the contributions of scholars such as Daniele Comberiati, Graziella Parati, Fulvio Pezzarossa, and Ugo Fracassa, the paper surveys the critical frameworks elaborated to interpret this emerging field. It then examines the literary production of authors including Amara Lakhous, Igiaba Scego, Cristina Ali Farah, Ornella Vorpsi, and Gëzim Hajdari – writers who share a sustained engagement with plural identity, intercultural encounter, and the Italian language as a space for the reinvention of selfhood.

By bringing these two fields of inquiry into dialogue, the paper argues that multiculturalism in Italy is not a recent or exclusively contemporary phenomenon, but a recurring dimension of Italian history – one that has been both productive and contested. The Azerbaijani partisans and the Italoophone migrant writers are separated by decades and by the nature of their presence, yet both challenge the boundaries of national identity and cultural belonging. Both ask us to reconsider what it means to inhabit – and contribute to – a culture not one's own. In this sense, the paper situates itself within the broader thematic of Heydar Aliyev's ideology of multiculturalism and tolerance, proposing a historical and literary perspective on the long-standing encounter between Azerbaijani and Italian cultures.

References:

1. Talalay, M. (2013). Dal Caucaso agli Appennini. Gli azerbaigiani nella Resistenza italiana. Teti Editore.
2. Pavone, C. (2014). A Civil War: A History of the Italian Resistance. Verso.
3. Eccli, M. e Teti, S. (2025). I partigiani sovietici nella Resistenza italiana. Teti Editore.
4. Gnisci, A. (2006). Nuovo Planetario Italiano. Città Aperta.
5. Comberiati, D. (2010). Scrivere nella lingua dell'altro. Peter Lang.
6. Fracassa, U. (2012). Patria e lettere. Giulio Perrone.
7. Pezzarossa, F. & Rossini, I. (Eds.) (2011). Leggere il testo e il mondo. CLUEB.

Nobahar Əzizova

ORCID: 0009-0004-6256-1740

Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNKİŞAFINDA RƏQƏMSAL TƏDRİS METODLARININ ROLU

Açar sözlər: dialoq, rəqəmsal, metod, təhsil, kompetensiya

Keywords: dialogue, digital, method, teaching, competence

Ключевые слова: диалог, цифровой, метод, преподавание, компетентность

Müasir qloballaşma dövründə müxtəlif mədəniyyətlərarası qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və müasir təhsilin əsas komponentlərindən birinə çevrilmişdir. İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının sürətli inkişafı isə İngilis dilinin tədrisində yeni metod və yanaşmaların tətbiqinə daha da geniş şərait yaratmışdır. Bu metodların tətbiqi vasitəsilə tələbələr müx-

təlif mədəniyyətlərlə tanış olur, rəqəmsal mühitə iştirak edir, global dünyaya inteqrasiya olunurlar. Xüsusilə təhsil sahəsində tətbiq olunan rəqəmsal tədris metodları mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşmasında mühüm vasitəyə çevrilmişdir. İngilis dili beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi yalnız dil bacarıqlarının deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərarası kompetensiyaların inkişafını tələb edir [4].

Müasir təhsil sistemi tələbələrdə global düşüncə tərzinin və mədəni dözümlülüyün formalaşmasına yönəlməlidir [2]. Rəqəmsal texnologiyaların tədris prosesinin inteqrasiyası Azərbaycanda da prioritet istiqamətlərindən biridir. Tədqiqatlar göstərir ki, elektron təhsil mühiti tələbələrin həm dil bacarıqlarını, həm də ünsiyyət kompetensiyalarını inkişaf etdirir [1]. Mədəniyyətlərarası dialoq müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub olan insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma və hörmətə əsaslanan bir ünsiyyət prosesidir. İngilis dilinin tədrisində bu anlayış mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiyanın (İCC) formalaşdırılması ilə sıx bağlıdır [4]. Mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiya tələbələrin yalnız dil biliklərini deyil, eyni zamanda ünsiyyət bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Bundan əlavə, müəllimlərin rəqəmsal savadlılığı və innovativ metodlardan istifadə bacarıqları mədəniyyətlərarası dialoqun təşkilində mühüm rol oynayır [3]. Müəllimin rolu da bu prosesdə mühüm yer tutur, fəsilator rolunu oynayaraq tələbələri düzgün istiqamətləndirir və inklüziv təlim mühiti yaradır.

Rəqəmsal tədris metodları tədris prosesində interaktivliyi təmin edir, ingilis dilinin öyrənilməsinə daha da səmərəli edir. Rəqəmsal mühit tələbələrdə müxtəlif ölkələrdən olan insanlara birbaşa ünsiyyət qurma imkanını yaradır. Virtual mübadilə və telekollaborasiya layihələri tələbələrin həm dil, həm də mədəni bacarıqlarını inkişaf etdirir [5]. Rəqəmsal platformalar, blog yazıları, video layihələr dil öyrənmənin həm dil bacarıqlarını inkişaf etdirir, həm də mədəni düşüncə tərzini formalaşdırır.

Mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı və formalaşması üçün bir çox təlim metodları və üsulları vardır. Müasir təhsilin daima artan tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı üsullardan istifadə daha effektiv təsir göstərə bilər.

- . Tapşırıq əsaslı təlim – real həyat situasiyalarına əsaslanan təlim
- . Layihə əsaslı təlim – beynəlxalq əməkdaşlıq və qrup işi [5];
- . Rəqəmsal hekayəçilik – mədəni təcrübələrin paylaşılması [6];
- . Qarışıq təlim – ənənəvi və rəqəmsal təlim metodlarının inteqrasiyası.

Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal təlim metodlarının tətbiqi və inteqrasiyası ingilis dilinin tədrisində mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsində mühüm rolu vardır. Rəqəmsal təlim metodları tələbələrə dil bilikləri verməklə yanaşı, eyni zamanda onlarda mədəniyyətlərarası kompetensiyaları da inkişaf etdirir.

Nəticə etibarilə, müasir dövrün tələbi olan müasir texnologiyalardan düzgün, məqsədə uyğun, düzgün istifadə İngilis dilinin tədrisinin keyfiyyətini daha da səmərəli edir və tələbələri global ünsiyyətə hazırlayır.

Ədəbiyyat:

1. İsmayilov, İ. Elektron təhsil və müasir təlim texnologiyaları. Bakı, 2020.
2. Kazımov, N. Pedagogika. Təhsil nəşriyyatı, 2018.
3. Həsənov, A. Müasir təlim metodları və pedaqoji innovasiyalar. Bakı, 2019.
4. Byram, M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence Multilingual Matters, 1997.
5. O'Dowd, R. From telecollaboration to virtual exchange. Language Teaching, 2018.
6. Dooly, M. Telecollaboration . The handbook of Technological and Second language Teaching and Learning. C.A. Chapelle, 2017

THE PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF HUMANISM IN DIGITAL EDUCATION AND INTERCULTURAL DIALOGUE

Keywords: *humanistic education, digital education, intercultural dialogue, tolerance, pedagogy*

Açar sözlər: *humanist təhsil, rəqəmsal təhsil, mədəniyyətlərarası dialoq, tolerantlıq, pedaqogika*

Ключевые слова: *гуманистическое образование; цифровое образование; межкультурный диалог; толерантность; педагогика*

In contemporary educational landscapes, digital technologies and artificial intelligence (AI) have profoundly transformed schools and universities worldwide. Digital tools accelerate learning, facilitate personalization, and expand access to information; however, they may simultaneously reduce students' social competencies, ethical reasoning, and intercultural understanding [1][2]. This situation highlights the critical importance of a humanistic approach in digital education, ensuring that technology serves pedagogical goals rather than functioning solely as an information conduit. Generation Z and contemporary learners are immersed in digital environments from birth, demonstrating intuitive proficiency with technological tools. Nevertheless, their attention spans are often limited, and their capacities for ethical deliberation remain in development [1]. Concurrently, AI facilitates highly individualized learning opportunities, yet it may inadvertently reduce authentic dialogue and empathy between instructors and students [2]. Educators therefore assume a pivotal role, leveraging technology in conjunction with humanistic pedagogical strategies to foster students' ethical, social, and intercultural development. Humanistic education emphasizes moral and social growth, personal freedom, ethical responsibility, and empathy. When combined with democratic principles promoting participation, equality, and recognition of diverse perspectives, digital learning environments can cultivate socially responsible and culturally aware individuals. Teachers guide students to critically appraise information, engage in ethical conduct, and participate in collaborative intercultural dialogue. Promoting intercultural dialogue within digital education allows students from diverse cultural, linguistic, and social backgrounds to interact respectfully and thoughtfully. This approach nurtures tolerance, understanding, and global citizenship skills, increasingly essential in a multicultural and interconnected world. In Azerbaijan, humanistic and democratic reforms in education have strengthened ethical, civic, and intercultural competencies, demonstrating how national pedagogical strategies can align with global paradigms.

From a pedagogical perspective, digital environments can support collaborative projects, ethical decision-making, and exposure to diverse cultural viewpoints. Integrating humanistic pedagogy with digital tools transforms schools and universities into platforms for nurturing empathetic, culturally competent, and socially responsible citizens. Educators model respectful dialogue, guide ethical reasoning, and encourage students to explore multiple perspectives, fostering a holistic approach to learning.

Ultimately, the pedagogical foundations of humanism in digital education enhance learning outcomes while promoting intercultural dialogue, tolerance, and democratic values. Aligning technology with humanistic principles prepares students to participate actively and responsibly in a globalized, multicultural society. Human-centered digital education is thus not only a means for knowledge acquisition but also a pathway to ethical, socially aware, and culturally competent citizenship.

References:

1. Barnová, S., & Krásna, S. (2018). *Digital humanism in education – meaningful use of digital technologies*. 2nd International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress, Cappadocia, Turkey. https://www.researchgate.net/publication/330345608_Digital_Humanism_in_Education_-_Meaningful_Use_of_Digital_Technologies
2. Zourou, A. (2024). *Digital humanism and education: The role of educators in preserving humanistic values in the age of artificial intelligence*. KNOWLEDGE – International Journal, 73, 2417–2421.
3. Chan, C. K. Y., & Tsi, L. H. Y. (2023). *The AI revolution in education: Will AI replace or assist teachers in higher education?* <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.01185>

4. Collin, S., Lepage, A., & Nebel, L. (2023). Ethical and critical issues of artificial intelligence in education: A systematic review of literature. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 49(2). <https://doi.org/10.21432/cjlt28448>
5. Holmes, W., Porayska-Pomsta, K., & Sutherland, R. (2022). *AI and human agency in education*. Computers and Education: Artificial Intelligence, 3, 100053. <https://doi.org/10.1007/s42438-023-00439-z>
6. Filippov, O. A. (2025). Digital humanism as a sociocultural paradigm of national higher education transformation. *International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS)*, 8(05), May. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15477932>

Parvana Baghirova
Azerbaijan University of Languages

MULTILINGUALISM IN TRANSITION: FROM SOCIETY TO DIGITAL SPACES

Keywords: multilingualism, digital multilingualism, communication, technological development

Açar sözlər: çoxdillilik, rəqəmsal çoxdillilik, ünsiyyət, texnoloji inkişaf

Ключевые слова: многоязычие, цифровое многоязычие, коммуникация, технологическое развитие

Research conducted concerning multilingualism, particularly in digital contexts, has yielded valuable insights and opened new opportunities for further study. In this regard, one of the striking developments is the emergence of digital multilingualism, which reflects a global shift in communication and connectivity across cultures and languages. As we observe great technological advances and their integration into our lives, we can see their influence on how people think, communicate, and interact with each other.

Nowadays, it is almost unfathomable to imagine our lives without digital tools and technologies. They have transformed communication practices, making it faster and more accessible. Multilingualism has become an important part of these digital practices, as interlocutors often use multiple languages on online platforms. Since communication is the backbone of human imperative, digital interaction naturally reflects this multilingual behavior. Thus, human life can be described as techno-social, making technology and social interaction interconnected. Despite the fact that digital technologies play an important role in our lives, access to them is not universal. Some people still lack the necessary resources to partake in digital communication, resulting in inequalities. Moreover, in some places monolingual ideologies may continue to persist. This often paves the way for the dominance of more powerful languages, such as English, which can overshadow less widely spoken languages. As a result, ethnic minorities may find it difficult to maintain visibility, and their voices may face the risk of being marginalized in the online environment [2]. Nevertheless, recent tendencies provide an insight that there is a gradual shift. Scholars like Kelly-Holmes note that the influence of dominant global languages may be slowly declining [1]. One of the reasons for this is the fact that technology developers, who are now much more capable of establishing platforms supporting multiple languages, are themselves becoming linguistically diverse. Despite the fact that not everyone has equal access to digital interaction, its influence remains strong. Digital spaces allow people to connect, express their ideas, fostering a sense of community.

Digital interaction is usually enriched not only by languages but also by other tools, such as images, symbols and various semiotic resources. These elements enable users to express their identities and cultural backgrounds in a more creative way, thus transcending geographical and social boundaries. In this way, users can position themselves within the global digital environment while preserving their own local identities. A key feature of digital multilingualism is the fact that the use of language is flexible and creative. For instance, in online spaces, interlocutors frequently combine text, visuals, and symbols to communicate more efficiently and effectively. As individuals alternate between languages within conversations, code-switching and code-mixing become common practices. These strategies play an important role in expressing identity, building a sense of closeness, fostering and maintaining group solidarity.

Digital multilingualism is a dynamic and evolving phenomenon. Although challenges, such as inequality and language dominance remain, the growing diversity and creativity of digital language use provide opportunities for more inclusive and interactive global communication.

References:

1. Kelly-Holmes, H. 2019. Multilingualism and technology: a review of developments in digital communication from monolingualism to idiolingualism. *Annual Review of Applied Linguistics*, 39, 24-34.
2. Vessey, R. 2016. Language ideologies in social media: the case of Pastagate. *Journal of Language and Politics*, 15(1), 1-19.

Ruqiyya Karimova
Nakhchivan State University

THE ROLE OF IDIOMS AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN DIGITAL MEDIA

Keywords: *idioms, digital media, intercultural communication, language and culture, communicative competence*

Açar sözlər: *idiomlar, rəqəmsal media, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, dil və mədəniyyət, kommunikativ kompetensiya*

Ключевые слова: *идиомы, цифровые медиа, межкультурная коммуникация, язык и культура, коммуникативная компетенция*

In the context of globalization and rapid technological advancement, digital media has emerged as a dominant space for intercultural interaction and communication. These platforms facilitate the exchange of not only information but also cultural meanings, values, and identities. Within this dynamic communicative environment, language operates as a complex semiotic system, and idioms, as culturally bound linguistic units, play a crucial role in encoding and transmitting implicit cultural knowledge [1]. Therefore, the analysis of idiomatic expressions in digital media provides valuable insights into the processes of intercultural communication.

Idioms are fixed multi-word expressions whose meanings are largely non-compositional, meaning they cannot be deduced from the literal interpretation of their individual components. Instead, they are shaped by the historical, social, and cultural experiences of a particular speech community [2, p.119]. For example, the English idiom "break the ice" refers to initiating communication in a socially awkward situation, whereas its literal translation into another language may fail to convey its pragmatic meaning. Similarly, the Azerbaijani idiom "qulağından tutmaq" implies forcing someone to take responsibility, which may be misunderstood if interpreted literally. Another widely used English idiom, "spill the beans," meaning to reveal confidential information, further illustrates the cultural specificity embedded in such expressions.

In digital media discourse, including social networking platforms, blogs, and online forums, idioms are frequently employed to enhance expressiveness, establish informality, and create a sense of shared understanding among users [3]. Expressions such as "hit the nail on the head" are commonly used in online discussions to indicate precision or correctness, while Azerbaijani users may use phrases like "başına hava gəlmək" to describe irrational or unusual behavior. However, in intercultural digital interactions, such idiomatic usage may lead to pragmatic failure when interlocutors lack the necessary cultural and linguistic background to interpret these expressions accurately [4].

Moreover, the increasing reliance on machine translation tools in digital communication further complicates the interpretation of idioms. These systems often prioritize literal equivalence over contextual meaning, resulting in semantic inaccuracies. For instance, the idiom "it's raining cats and dogs" is frequently translated word-for-word, leading to confusion rather than clarity. This highlights the limitations of current digital translation technologies in handling figurative language and underscores the importance of cultural competence in interpreting idiomatic expressions [5].

Despite these challenges, exposure to idioms in digital environments can foster intercultural awareness and linguistic sensitivity. As users encounter unfamiliar expressions, they are encouraged to move beyond literal interpretation and engage with the underlying cultural meanings. This process contributes to the development of intercultural communicative competence, which is essential in an increasingly interconnected world [1].

In conclusion, idioms function as significant carriers of cultural meaning and serve as both facilitators and potential barriers in digital intercultural communication. While they enrich discourse by adding cultural depth and expressiveness, they may also lead to misunderstanding in the absence of shared cultural knowledge. Therefore, enhancing awareness of idiomatic usage and improving strategies for their interpretation and translation remain key priorities for effective communication in digital media contexts.

References:

1. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.
2. Fernando, C. (1996). *Idioms and Idiomaticity*. Oxford University Press.
3. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. Routledge.
4. Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*. University of Pennsylvania Press.
5. Baker, M. (2018). In *Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). Routledge.

Sabina Nuraliyeva

Azerbaijan University of Languages

LANGUAGE, IDENTITY AND POWER IN ONLINE INTERCULTURAL COMMUNICATION

Key words: *discourse, identity, power, intercultural communication;*

Açar sözlər: *diskurs, kimlik, güc, mədəniyyətlərarası ünsiyyət;*

Ключевые слова: *дискурс, идентичность, власть, межкультурная коммуникация.*

In the digital era, intercultural communication increasingly unfolds in online environments, where language plays a central role not only in interaction but also in the construction of identity and the negotiation of power. Social media platforms and digital communication spaces bring together individuals from diverse cultural backgrounds, making discourse a key mechanism through which meanings, relationships, and hierarchies are formed. From a discourse-analytic perspective, language in these contexts is not neutral; rather, it actively shapes how individuals perceive themselves and others.

One of the most significant aspects of online intercultural communication is the discursive construction of identity. Identity is no longer viewed as fixed or inherent but as dynamically produced through language use [1]. In online environments, individuals engage in what can be described as performative identity work, selecting linguistic resources that reflect or reshape their cultural affiliations. For instance, the use of inclusive pronouns such as “we” can signal solidarity and shared belonging, whereas distancing expressions may reinforce cultural boundaries.

Closely connected to identity is the issue of power, which is deeply embedded in language use. Critical Discourse Analysis (CDA) emphasizes that discourse both reflects and reproduces social power relations [2]. In online intercultural communication, power can manifest through dominance, marginalization, and control over meaning.

Van Dijk (2008) further argues that power in discourse operates through control over knowledge and representation. In online environments, users with greater visibility—such as influencers, media organizations, or institutional actors—have increased capacity to shape narratives and frame intercultural interactions [4]. Through discourse, these actors can reinforce stereotypes or, alternatively, promote more inclusive representations. The framing of cultural groups in digital media thus becomes a site where power is exercised and contested.

However, it is important to recognize that online discourse is not solely a space of domination; it also provides opportunities for resistance and empowerment. Marginalized groups can use digital platforms to challenge dominant ideologies and construct alternative narratives. Online spaces facilitate the emergence of counter-discourses that question hegemonic representations and enable more diverse voices to be heard [3]. Through practices such as hashtag activism, community-building, and participatory communication, users can resist exclusion and assert their identities on their own terms.

In conclusion, language plays a central role in constructing identity and negotiating power in online intercultural communication, reflecting broader social dynamics. While digital spaces can reinforce inequalities, they also enable resistance and transformation, making discourse analysis essential for understanding these processes.

References:

1. Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. Discourse Studies.
2. Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language. Longman.
3. KhosraviNik, M. (2017). Social media critical discourse studies. In The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies.
4. Van Dijk, T. A. (2008). Discourse and Power. Palgrave Macmillan.

Səidə Qurbanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MEDIA MÜHİTİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ANLAŞILMAZLIQLAR: SƏBƏBLƏR VƏ HƏLL YOLLARI

Açar sözlər: media mühiti, mədəniyyətlərarası anlaşılmazlıqlar, rəqəmsal kommunikasiya, mədəniyyətlərarası səriştə, global kommunikasiya

Keywords: media environment, intercultural misunderstandings, digital communication, intercultural competence, global communication

Ключевые слова: медиа-среда, межкультурные недопонимания, цифровая коммуникация, межкультурная компетенция, глобальная коммуникация

Müasir rəqəmsal qloballaşma dövründə media mühitləri müxtəlif dil və mədəniyyətlərə mənsub insanların real vaxtda qarşılıqlı əlaqə qurduğu mürəkkəb mədəniyyətlərarası məkanlara çevrilmişdir. O, bir cəmiyyətin həyat tərzini, dəyərlərini, davranış normalarını, dilini və ənənələrini əhatə edən geniş anlayışdır və eyni zamanda insanların dünyanı necə gördüyünü və necə davrandığını müəyyən edir.

Media mühiti informasiya istehsalı, yayımı və istehlakının baş verdiyi kommunikasiya platformalarının və texnoloji vasitələrin bütövlüyüdür. Media mühitinə ənənəvi media (televiziya, radio, qəzet, jurnallar), rəqəmsal media (sosial şəbəkələr, xəbər saytları, bloqlar və forumlar) və interaktiv media (YouTube, podcastlar, onlayn platformalar və tətbiqlər) daxildir.

Media mühitinin əsas xüsusiyyətlərini belə göstərmək olar:

1. Sürətlilik
2. Kütləvilik
3. İnteraktivlik
4. Qlobal təsir və s.

Media mühitində mədəniyyətlərin rolu çox böyük və çoxşəhəlidir. Mədəniyyət həm medianın məzmununu formalaşdırır, həm də insanların bu məzmunu necə qəbul etdiyini müəyyən edir. Mədəniyyət media mühitinin həm yaradıcı, həm də təsiredici əsas elementidir. O, informasiyanın necə istehsal olunduğunu, necə təqdim edildiyini və necə qəbul edildiyini müəyyən edir. Buna görə də mədəniyyətləri nəzərə almadan media proseslərini düzgün anlamaq mümkün deyil.

Hər mədəniyyət insanlara dünyanı fərqli şəkildə “oxumağı” öyrədir və bu səbəbdən mədəniyyətlərarası anlaşılmazlıqlar yaranır. Qlobal kommunikasiya və mədəni mübadilə genişləndikcə

mədəniyyətlərarası anlaşılmaqların artmasına səbəb olur. Bu anlaşılmaqlar təsadüfi deyil, əksinə, rəqəmsal kommunikasiya sistemlərinin strukturuna daxil olmuş bir problemdir. Hətta ingilis dili kimi ortaq bir dil istifadə olunsa belə, idiomatik ifadələr, nəzakət strategiyaları və diskurs qaydalarındakı fərqlər semantik yanlış anlaşılmalara səbəb ola bilər. Bu baxımdan dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, eyni zamanda mədəni mənalara daşıyıcısıdır. E.Holl qeyd etdiyi kimi, mədəniyyət insanların mesajları necə kodlaşdırdığı və şərh etdiyi prosesə ciddi təsir göstərir və bu xüsusilə kontekstin məhdud olduğu rəqəmsal mühitlərdə daha aydın görünür. Mədəniyyətlərarası anlaşılmaqların əsas səbəblərindən biri dil və pragmatik fərqliliklərdir[1].

Digər mühüm amil mədəniyyətlərarası kommunikasiya üslublarının fərqli olmasıdır. Mədəni fərqlər özlüyündə zənginləşdiriciir, lakin bir çox hallarda onlar ünsiyyət üçün maneəyə çevrilə və hətta münasibətlərə mənfi təsir göstərə bilər [4].

Yüksək kontekstli və aşağı kontekstli mədəniyyətlər modeli göstərir ki, bəzi mədəniyyətlər dolayı və kontekstdən asılı ünsiyyətə üstünlük verir, digərləri isə birbaşa ifadəni seçir. Rəqəmsal mühitlərdə kontekstual siqnalların azalması bu fərqləri daha da kəskinləşdirir və yanlış şərhələrə yol açır[1].

Mədəni dəyərlər sistemləri də qavrayış və interpretasiyaya ciddi təsir göstərir. Q.Hofstedi mədəniyyət ölçüləri nəzəriyyəsinə əsasən, cəmiyyətlər fərdiyyətçilik-kollektivism, güc məsafəsi və qeyri-müəyyənliyə münasibət kimi göstəricilər üzrə fərqlənirlər. Bu fərqlər onlayn ünsiyyətdə fikir ayrılıqları və konfliktlərin yaranmasına səbəb ola bilər [3].

Bundan əlavə, media təqdimatları və alqoritmik filtrasiya stereotiplərin güclənməsinə şərait yaradır. Rəqəmsal konvergensiya informasiya axını sürətləndirsə də, stereotipik narrativlərin yayılmasını da asanlaşdırır. Sosial media alqoritmləri istifadəçiləri oxşar baxışlarla məhdudlaşdıraraq “informasiya köpüyü” (echo chamber) effekti yarada bilər. Bundan əlavə, platformaların məsuliyyəti də vacibdir. Alqoritmik şəffaflıq və müxtəlif məzmunun təqdim edilməsi “informasiya köpüyü” effektini azaldaraq daha balanslı mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqəni təşviq edə bilər [3].

Nəhayət, rəqəmsal ünsiyyətdə qeyri-verbal ünsiyyət elementlərinin (mimika, jestlər, səs tonu) olmaması mesajların tam anlaşılmasını çətinləşdirir və emosional yanlış şərhələrə yol açır.

Mədəniyyətlərarası anlaşılmaqların aradan qaldırılması çoxşaxəli yanaşma tələb edir. İlk növbədə, mədəniyyətlərarası kommunikativ sərəştənin inkişafı vacibdir. Bu, təkcə dil biliklərini deyil, həm də mədəni fərqlilikləri anlama və şərh etmə bacarığını əhatə edir. Effektiv mədəniyyətlərarası ünsiyyət üçün dilin arxasında duran mədəni mənalara anlaşılması zəruridir. Hofsted və həmkarları göstərir ki, mədəni fərqliliklər barədə məlumatlılıq etnosentrik yanaşmaları azaldır və daha uyğun kommunikasiya davranışları yaradır [2].

Media mühitində mədəniyyətlərarası anlaşılmaqlar dil fərqləri, mədəni dəyərlərin müxtəlifliyi, media təsvirləri və texnoloji vasitəçilik kimi bir neçə amilin qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. Mədəniyyət kommunikasiya davranışlarını dərinlən formalaşdırır və bu təsir rəqəmsal mühitdə daha da güclənir. Lakin bu çətinliklər mədəniyyətlərarası sərəştənin inkişafı, media savadlılığının artırılması və platforma məsuliyyəti ilə azaldıla bilər. Qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası anlaşmanın gücləndirilməsi effektiv və hörmətli qlobal kommunikasiya üçün zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Hall, E.T. and Hall, M.R.(1990). Understanding cultural differences, Yarmouth, ME: Intercultural.
2. Hofstede, G. (2001). Culture's consequences: Comparing values, behaviours, institutions and organizations across nations (2nd ed.). Sage Publications.
3. Hofstede, G., G.J.&Minkov, M.(2010). Cultures and organizations: Software of the mind (3rd ed.). McGraw-Hill.
4. Sassa, Hans-Martin: Menschenwuerde, transkulturell oder kulturrelativ? <http://homepage.ruhr-uni-bochum.de/walter.schweidder/sass4.doc> [Human Dignity: Transcultural or Culturally Relative?]

THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Açar sözlər: *sosial şəbəkələr, ingilis dilinin tədrisi, mədəniyyətlərarası səriştə, rəqəmsal təhsil, interaktiv metodlar*

Keywords: *social networks, English language teaching, intercultural competence, digital education, interactive methods*

Ключевые слова: *социальные сети, преподавание английского языка, межкультурная компетенция, цифровое образование, интерактивные методы*

The contributions of social networks to the development of intercultural competence in English language teaching can be summarized as follows: popularity, extensive information capacity, the ability to select and share content related to different cultures, multifunctionality, relevance, accessibility via various devices, online operability, interactivity, enhancement of the teacher's authority, and the creation of interest-based groups.

These advantages, combined with the accessibility of social networks, create a sense of proximity to foreign cultures and increase students' interest and motivation toward learning English as well as other cultures. Through these platforms, students communicate with representatives of other nations in English and realize that a foreign language is not merely an academic subject but also a real means of communication. Therefore, the development of intercultural competence should not be limited solely to classroom instruction.

The use of social networks in education provides several opportunities, including the acceleration of the learning process, improvement in the quality of knowledge acquisition, increased interest in foreign languages, reduction of subjectivity in assessment, the formation of individualized learning opportunities, development of reading and listening skills, enrichment of vocabulary, and access to authentic materials.

The widespread use of mobile technologies enables students to obtain scientific and cultural information in a short time, acquire systematic knowledge, and develop analytical thinking skills. In distance education environments, various interactive tools are used for this purpose, such as teleconferences, web forums, audio and video conferences, blogs, email, online file sharing, webinars, forums, tests, business simulations, and group discussions. In this context, interactive methods—particularly business games, brainstorming, and case study methods—should be given greater priority.

Videoconferencing allows students not only to express their ideas but also to listen, compare, and analyze different perspectives. In general, the development of distance education is characterized by the integration of interactive technologies, digital tools, and structured learning environments.

The use of modern information technologies significantly contributes to increasing students' motivation, responsibility, and self-awareness, while also fostering their communicative and intercultural competencies. In this regard, the following interactive methods are particularly important:

- creative tasks (independent research and presentations),
- small group work,
- collective discussions,
- didactic and role-playing games,
- use of social networks and public resources,
- discussion of assigned readings,
- work with video and audio materials.

According to T. Boswood, the application of Internet technologies contributes to the development of collaboration, critical thinking, creativity, and communication skills among students. In addition, learners acquire important competencies such as computer literacy, multimedia skills, social media ethics, and civic awareness (Boswood, 1997).

The use of social networks also transforms the role of the teacher: rather than being a transmitter of knowledge, the teacher becomes more of a facilitator and coordinator. The teacher guides students toward appropriate resources, fosters their independent learning skills, and encourages them to analyze intercultural information.

Literature:

1. Boswood, T. (Ed.). (2007). *New ways of using computers in language teaching*. Bloomington, IL: TESOL

Sevinc Hüseynova

Azərbaycan Dillər Universiteti

RƏQƏMSAL MEDIADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQ KONTEKSTİNDƏ FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN KOQNİTİV-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: frazeoloji vahidlər, koqnitiv semantika, rəqəmsal media, mədəniyyətlərarası dialoq

Keywords: phraseological units, cognitive semantics, digital media, intercultural dialogue

Ключевые слова: фразеологизмы, когнитивная семантика, цифровые медиа, межкультурный диалог.

Müasir qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində media mədəniyyətlərarası dialoqun əsas platformalarından birinə çevrilmişdir. Sosial şəbəkələr, onlayn kommunikasiya vasitələri və rəqəmsal informasiya mühiti müxtəlif dillərə və mədəniyyətlərə mənsub insanların qarşılıqlı əlaqəsini sürətləndirir. Bu prosesdə dilin milli-mədəni xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən frazeoloji vahidlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Frazeologizmlər leksik məna daşımaqla yanaşı müəyyən xalqın dünyagörüşünü, mentalitetini və konseptual düşüncə modelini əks etdirir. Bu baxımdan, onların koqnitiv-semantik xüsusiyyətlərinin tədqiqi mədəniyyətlərarası anlaşmanın təmin olunması üçün mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Rəqəmsal mühit isə bu vahidlərin istifadəsini daha da genişləndirərək onların yeni semantik çalarlar qazanmasına səbəb olur. [3]

Koqnitiv dilçilik baxımından frazeoloji vahidlər insan təfəkkürünün məhsulu kimi çıxış edir və müəyyən konseptual strukturların dil vasitəsilə ifadəsini təmin edir. Bu vahidlər əsasən metaforik və metonimik modellər əsasında formalaşır. Məsələn, Azərbaycan dilində işlənən “ürəyi yumşaq olmaq” ifadəsi mərhəmətli olmağı bildirir. İngilis dilində bu məna “to have a soft heart” kimi ifadə olunur ki, bu da oxşar koqnitiv modelin mövcudluğunu göstərir. Digər tərəfdən, “başını itirmək” ifadəsi çaşqınlıq və ya nəzarəti itirmək mənasında işlədilir və ingilis dilində “to lose one’s head” kimi oxşar mənaya malikdir. [2]

Rəqəmsal media mühitində frazeoloji vahidlərin istifadəsi daha dinamik xarakterə malikdir. Sosial şəbəkələrdə bu ifadələr tez-tez qısaldılır, transformasiya olunur və yeni kontekstlərdə işlədilir. Məsələn, bəzi frazeoloji ifadələr qısaldılmış və ya sadələşdirilmiş formada təqdim olunur: “başımı itirdim” ifadəsi qeyri-rəsmi ünsiyyətdə “başım getdi” kimi işlədilir. Həmçinin, “ürəyi getmək” ifadəsi sosial mediada “ürəyim getdi” və ya sadəcə “öldüm” kimi emosional yüklü qısa formalarla əvəzlənə bilər. Bu ifadələr tez-tez qısaldılmış, daha ekspressiv və kontekstə uyğunlaşdırılmış formada istifadə olunur. Rəqəmsal diskursda belə ifadələr çox vaxt emosional reaksiyanı gücləndirmək məqsədilə işlədilir. [1]

Beləliklə, frazeoloji vahidlər rəqəmsal mediada yalnız dil elementi kimi deyil, həm də mədəniyyətlərarası kommunikasiya vasitəsi kimi çıxış edir. Frazeologizmlər müxtəlif xalqların konseptual düşüncə sistemlərini əks etdirərək mədəni kodların ötürülməsində mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, rəqəmsal mühit bu vahidlərin yayılma sürətini artırmaqla yanaşı, onların struktur və semantik transformasiyasına da şərait yaradır. Bu transformasiya nəticəsində frazeoloji ifadələr yeni üslubi çalarlar qazanır, bəzən isə ilkin mənasından uzaqlaşaraq müxtəlif kontekstlərdə işlədilir.

Bundan əlavə, frazeoloji vahidlərin düzgün anlaşılması mədəniyyətlərarası ünsiyyətin effektivliyinə birbaşa təsir edir. Onların yanlış interpretasiyası kommunikativ maneələr yarada bilər, düzgün istifadəsi isə qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir. Bu baxımdan, frazeologiyanın koqnitiv-semantik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi yalnız nəzəri deyil, həm də praktik əhəmiyyətə malikdir. Xüsusilə tərcümə, media

diskursu və beynəlxalq kommunikasiya sahələrində bu biliklər vacib rol oynayır. Nəticə etibarilə, rəqəmsal mediada frazeoloji vahidlərin tədqiqi müasir dilçiliyin aktual istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge, 2006.
2. Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford, 2010.
3. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. Chicago, 1980.
4. Əliyeva, N. Frazеologiyanın əsasları. Bakı, 2015.
5. Veysəlli, F. Koqnitiv dilçilik. Bakı, 2017.

Sudaba Rajabova

Azerbaijan University of Languages

SOCIAL MEDIA AND DIGITAL ENVIRONMENTS IN SHAPING CROSS-CULTURAL INTERACTION

Keywords: *media, digital space, intercultural dialogue, globalization, social networks.*

Açar sözlər: *media, rəqəmsal məkan, mədəniyyətlərarası dialoq, qloballaşma, sosial şəbəkələr.*

Ключевые слова: *медиа, цифровое пространство, межкультурный диалог, глобализация, социальные сети.*

In the modern era, the process of digitalization has fundamentally transformed the communication patterns of humanity. While intercultural dialogue was previously carried out mainly through physical contacts and formal diplomatic channels, today, media and digital platforms have become the central hub of this process. The digital space is no longer just a transmitter of information; it is a dynamic environment where different civilizations encounter and influence one another [2, p.45]. This transformation necessitates a deeper understanding of how digital tools can be utilized to foster mutual respect and prevent global conflicts.

Media platforms, particularly social networks, provide opportunities for direct communication between representatives of different ethnicities and religions by eliminating geographical boundaries. This "virtual bridge" opens wide possibilities for the preservation and promotion of cultural diversity [5, p.112]; however, it also gives rise to certain risks. During intercultural dialogue in the digital space, negative tendencies such as disinformation, xenophobia, and hate speech can undermine the quality of the dialogue [4, p.12]. Therefore, the responsible management of media and the enhancement of digital literacy are among the most urgent challenges of our time. To ensure a healthy dialogue, digital platforms must transition from being echo chambers of polarization to becoming forums for constructive engagement.

The multiculturalism policy of Azerbaijan, championed by National Leader Heydar Aliyev, must find its reflection in digital media as well. It is essential to use modern media tools to promote our country's rich traditions of tolerance in the international digital environment and to convey Azerbaijani realities to the world [1, p.88]. Especially in the context of the new realities emerging in the region after the Karabakh victory, the role of digital diplomacy has increased significantly. The digital space should serve as a platform for peace and mutual understanding between different peoples, countering biased narratives with facts and cultural exchange [3, p. 201].

Furthermore, the integration of Artificial Intelligence and algorithmic curation in digital media plays a dual role. While these technologies can connect like-minded individuals across borders, they can also inadvertently isolate cultures within "filter bubbles" [6, p.74]. Overcoming these digital barriers requires a proactive approach where educational institutions and media organizations collaborate to prioritize intercultural ethics. The Azerbaijan University of Languages, through its focus on linguistics and international relations, plays a pivotal role in preparing specialists who can navigate these complex digital interactions.

In conclusion, media and the digital space represent both a massive resource and a complex testing ground for the development of intercultural dialogue. The correct use of these platforms directly serves global peace, mutual respect, and the dissemination of the ideology of tolerance. To establish

effective dialogue in the digital dimension, a synthesis of technological infrastructure and ethical norms must be ensured.

References:

1. Aliyev, H. Our Independence is Eternal. Baku, 2008.
2. Castells, M. The Network Society: A Cross-cultural Perspective. London: Edward Elgar, 2004.
3. Pashayeva, G., & Huseynov, F. Digital Diplomacy in the South Caucasus. Baku: Center for Strategic Studies, 2019.
4. Wardle, C., & Derakhshan, H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking. Strasbourg: Council of Europe, 2017
5. Ting-Toomey, S., & Dorjee T. Communicating Across Cultures. New York: Guilford Publications, 2018
6. Pariser, E. The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding from you. London: Penguin Books, 2011.

Tahirə Bağirova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL TƏHSİL VƏ QLOBAL VƏTƏNDAŞLIQ YANAŞMASI

Açar sözlər: *global vətəndaşlıq, multikultural təhsil, empatiya, tolerantlıq, sosial məsuliyyət*

Keywords: *global citizenship, multicultural education, empathy, tolerance, social responsibility*

Ключевые слова: *глобальное гражданство, мультикультурное образование, эмпатия, толерантность, социальная ответственность*

“Mədəniyyət bəşəriyyətin topladığı ən yaxşı nümunələrlə xalqları zənginləşdirir.”

Heydər Əliyev

Dünya miqyasında qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələrin gündəlik həyatın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bu dəyişikliklər təhsil sistemləri qarşısında yeni və daha mürəkkəb vəzifələr qoyur, çünki müasir dövrdə təhsil yalnız biliklərin ötürülməsi ilə məhdudlaşa bilməz. Eyni zamanda, tələbələrdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılması və global vətəndaşlıq şüurunun inkişaf etdirilməsi zəruri istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. Bu aspektdə multikultural təhsil və global vətəndaşlıq yanaşması fərqli mədəniyyətlərə hörmət, sosial ədalət və global məsuliyyət kimi fundamental prinsipləri özündə birləşdirən vahid nəzəri əsas yaradır. Bu baxımdan, multikultural təhsil müasir təhsil sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Multikultural təhsil müxtəlif etnik, mədəni və dini qrupların təhsil prosesində düzgün ölçüdə təmsil olunmasını və onlara qarşı etik münasibətin formalaşdırılmasını təmin edən pedaqoji yanaşma kimi xarakterizə olunur. Başqa sözlə, bu təhsil modeli yalnız biliklərin ötürülməsinə deyil, eyni zamanda mədəni müxtəlifliyə həssas yanaşmanın və qarşılıqlı hörmətin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşmanın əsas məqsədi:

- mədəni müxtəlifliyə hörmət və diqqətin artırılması;
- sosial ədalət və inklüzivliyin dəstəklənməsi;
- empatiya və tənqidi düşüncə bacarıqlarının inkişafıdır [1].

Yuxarıda qeyd olunan məqsədlər yalnız nəzəri olaraq qalmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda praktikada tələbələrin gündəlik həyatında özünü göstərir. Məsələn, tələbələr müxtəlif mədəniyyətlərdən olan həmyaşıdları ilə əməkdaşlıq edərkən stereotiplərdən kənarlaşmaq və qarşılıqlı münasibət qurmaq bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Eyni zamanda, sosial ədalət və inklüzivliyin dəstəklənməsi tələbələrin fərqli sosial qruplara qarşı empatiya göstərməsini və daha ədalətli qərarlar verməsini təmin edir. Tənqidi düşüncə bacarıqları və empatiyanın inkişafı isə tələbələrin yalnız fərdi deyil, eyni zamanda kollektiv səviyyədə, əməkdaşlıq zəminində məsuliyyətli qərarlar verməsinə şərait yaradır. Bu isə onların yalnız təhsil mühitində deyil, eyni zamandacəmiyyətin müxtəlif sahələrində (iş mühiti, ictimai fəaliyyət və beynəlxalq əməkdaşlıqda) uğurlu vətəndaşlar kimi yetişməsinə təmin edir. Belə ki, multikultural təhsil həm akademik bilikləri, həm də sosial bacarıqları birləşdirən bir yanaşmadır [2]. Qlobal vətəndaşlıq

yanaşması isə tələbələrə dünya miqyasında baş verən hadisə və problemlərə qarşı fəal iştirakçı kimi üçün hazırlayır. Bu yanaşmanın əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafı;
- ekoloji məsuliyyət və davamlı inkişaf;
- iqtisadi və sosial bərabərlik[3].

Multikultural təhsil və qlobal vətəndaşlıq yanaşmaları bir-birini tamamlayaraq tələbələrdə mədəniyyətlərarası anlayış və qarşılıqlı hörmət bacarıqlarının inkişaf etdirir və bu integrasiya onların yerli və qlobal səviyyədə fəal gənclər kimi formalaşmasını təmin edir [4].

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, multikultural təhsil və qlobal vətəndaşlıq yanaşmaları müasir təhsil sistemlərinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Bu yanaşmalar tələbələrdə mədəni müxtəlifliyə hörmət, sosial ədalətin qorunması və qlobal məsələlərdə fəal iştirak bacarıqlarının inkişafını təmin edir. Belə ki, təhsil yalnız bilik və məlumatötürmə funksiyasını yerinə yetirmir, eyni zamanda fərdlərin qlobal perspektivə sahib, məsuliyyətli və cəmiyyət qarşısında fəal vətəndaşlar kimi formalaşmasını təmin edən əsas vasitə kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Aboud, F.E. Modifying children's racial attitudes. In J.A.Banks(ed) The Routledge International Companion to Multicultural Education, London:Routledge, 2009, p.199
2. Səyyad, A.HeydərƏliyevvəmultikulturalizmsiyasəti.Bakı, 525-ci qəzet, № 212, 2023, səh.7
3. UNESCO, Education for global citizenship education and sustainable development: content in social science textbooks, Paris: UNESCO Publishing, 2016, p.49
4. https://www.researchgate.net/publication/368556802_Multicultural_Education_Concept_Emergence_and_Dimensions

Ulviyya Yasharli Poladkhanli
Azerbaijan University of Languages

THE IMPACT OF DIJITAL MEDIA ON INTERCULTURAL COMMUNICATION IN SCANDINAVIA

Açar sözlər: *Skandinaviya, rəqəmsal media, mədəniyyətlərarası*

Keywords: *Scandinavia, digital media, intercultural*

Ключевые слова: *Скандинавия, цифровые медиа, межкультурный*

In the modern world, digital media has become one of the most important tools for communication. People from different countries and cultures can now connect easily through the internet. Social media platforms, online news, and digital content allow individuals to share ideas, traditions, and experiences. This has created new opportunities for intercultural communication. Scandinavia, which includes countries such as Sweden, Norway, and Denmark, is known for its advanced digital infrastructure and high level of internet use. These countries are also multicultural, with people from different backgrounds living together. Therefore, digital media plays a key role in shaping intercultural dialogue in this region. This essay will discuss how digital media influences intercultural communication in Scandinavia, including both its positive and negative effects.[3].

Digital Media in Scandinavia

Digital media is highly developed in Scandinavia. Most people have access to the internet, smartphones, and social media platforms such as Facebook, Instagram, and X. Governments also support digital innovation and education, which helps people use media responsibly. In countries like Finland and Iceland, digital literacy is very high.[2]. This means that people know how to use digital tools effectively and safely. As a result, online communication has become a normal part of everyday life.

One of the main benefits of digital media is that it connects people from different cultures. In Sweden and Norway, immigrants use social media to share their traditions, languages, and cultural practices. This helps local people learn more about other cultures. Digital media also supports inclusion

and integration. Newcomers can join online communities, find information, and communicate with others easily. This reduces cultural barriers and helps people feel more comfortable in a new environment. Another positive effect is the promotion of cultural events. Festivals, traditions, and social activities are often shared online. This allows people from different backgrounds to participate and understand each other better. Despite its advantages, digital media also has some negative effects. One major problem is the spread of misinformation. False or misleading information can create misunderstandings between cultures.

Another issue is hate speech and discrimination online. Some users may share negative or offensive content about other cultures. This can harm intercultural relationships and create conflict. In Denmark and other Scandinavian countries, there have been discussions about how to control harmful online content while protecting freedom of speech. [1]. This shows that managing digital media is not always easy.

The Role of Government and Society

Governments in Scandinavia take active steps to improve digital communication. They promote media literacy programs to teach people how to use digital platforms responsibly. Schools and institutions also educate students about respect, diversity, and intercultural understanding. Society also plays an important role. Media organizations and individuals must share accurate and respectful content. Positive online behavior can help build trust between different cultural group.

In conclusion, digital media has a strong impact on intercultural communication in Scandinavia. It creates opportunities for people to connect, learn, and share cultural experiences. At the same time, it can also cause problems such as misinformation and online hate. Therefore, it is important to use digital media carefully and responsibly. With the right approach, digital platforms can become powerful tools for promoting understanding, respect, and cooperation between cultures.

Reference:

1. Impact of social media on Intercultural Communication Competence of Chinese People living in Sweden, Stockholm 2019, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1337091/FULLTEXT01.pdf>
2. The Impact of Social Media on Intercultural Adaptation, USA 2012, <https://media.sciltp.com/articles/sciltp/ics/2012/09RebeccaSawyerGuoMingChen.pdf>
3. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/458071>
4. https://www.researchgate.net/publication/324824286_SOCIAL_MEDIA_AND_ITS_IMPACT_ON_INTERCULTURAL_COMMUNICATION
5. <https://www.elgaronline.com/edcollchap/book/9781035321605/chapter6.xml>

Vahid Aliyev
SRH University

RƏQƏMSAL KOMMUNİKASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MARKETİNG MENECMENTİNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA ROLU

Açar sözlər: *rəqəmsal kommunikasiya, marketing menecmenti, mədəniyyətlərarası dialoq, global integrasiya, sosial media, lokallaşdırma, fərdiləşdirmə*

Keywords: *digital communication, marketing management, intercultural dialogue, global integration, social media, localization, personalization*

Ключевые слова: *цифровая коммуникация, маркетинговый менеджмент, межкультурный диалог, глобальная интеграция, социальные сети, локализация, персонализация*

Qloballaşma və rəqəmsallaşma proseslərinin intensivləşdiyi müasir dövrdə marketing menecmenti yalnız iqtisadi fəaliyyət mexanizmi kimi deyil, həm də mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirin strateji aləti kimi çıxış edir. Rəqəmsal kommunikasiya texnologiyalarının – sosial media platformalarının, mobil tətbiqlərin, böyük verilənlər (big data) və süni intellekt əsaslı analitik sistemlərin – sürətli inkişafı qlobal auditoriyalar arasında əlaqələri dərinləşdirərək marketing fəaliyyətini çoxölçülü kommu-

nikasiya prosesinə çevirmişdir. Bu kontekstdə marketing menecmenti mədəniyyətlərarası dialoqun təşkili, inkişafı və davamlılığının təmin olunmasında mühüm rol oynayır.

Müasir marketing nəzəriyyəsində istehlakçı yönümlülük anlayışı transformasiya olunaraq dəyər-yönümlü və sosial məsuliyyətli yanaşma ilə əvəzlənmişdir. Philip Kotler və Kevin Lane Keller-in vurğuladığı kimi, marketing artıq yalnız məhsul və xidmətlərin təşviqinə deyil, həm də sosial və mədəni dəyərlərin yaradılmasına yönəlmiş kompleks fəaliyyət sistemidir (Kotler & Keller, 2016). Bu yanaşma rəqəmsal mühitdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir, çünki qlobal auditoriyalar müxtəlif mədəni kontekstlərdən gələn fərdlərdən ibarətdir və onların gözləntiləri yalnız iqtisadi deyil, həm də mədəni və etik amillərlə şərtlənir.

Rəqəmsal kommunikasiya mühitinin əsas xüsusiyyətlərindən biri interaktivlik və iki tərəfli kommunikasiya imkanlarıdır. Manuel Castells-in “şəbəkə cəmiyyəti” konsepsiyasına əsasən, müasir informasiya mühitində sosial münasibətlər və identikliklər məhz kommunikasiya şəbəkələri üzərində qurulur (Castells, 2010). Bu baxımdan, marketing menecmenti yalnız mesaj ötürən deyil, həm də dialoq yaradan və idarə edən mexanizm kimi çıxış edir. Sosial media platformalarında brendlər və istehlakçılar arasında yaranan interaktiv əlaqələr müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin fikir mübadiləsinə şərait yaradır və nəticədə mədəniyyətlərarası dialoq genişlənir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya baxımından marketing strategiyalarının uğuru əsasən kontentin lokallaşdırılması və mədəni adaptasiyası ilə bağlıdır. Geert Hofstede-nin mədəni ölçülər nəzəriyyəsi göstərir ki, müxtəlif cəmiyyətlər fərdiyyətçilik–kollektivism, qeyri-müəyyənlikdən qaçınma və güc məsafəsi kimi parametrlər üzrə fərqlənir (Hofstede, 2011). Bu fərqlər kommunikasiya üslubuna və mesajların qavranılmasına birbaşa təsir edir. Məsələn, kollektivist cəmiyyətlərdə sosial münasibətlər və qrup identikliyi ön planda olduğu halda, fərdiyyətçi cəmiyyətlərdə fərdi nailiyyətlər və şəxsi seçimlər daha çox vurğulanır. Buna görə də effektiv marketing menecmenti universal deyil, kontekstual yanaşma tələb edir və mədəni müxtəlifliyin nəzərə alınmasını zəruri edir.

Rəqəmsal platformalarda istifadə olunan fərdiləşdirmə (personalization) və alqoritmik təhlil vasitələri mədəniyyətlərarası dialoqun yeni formalarını yaradır. Kaplan və Haenlein-in qeyd etdiyi kimi, sosial media müasir kommunikasiya mühitində istifadəçilərin aktiv iştirakını təmin edən əsas platformalardan biridir və bu platformalar qlobal kommunikasiya məkanının formalaşmasında mühüm rol oynayır (Kaplan & Haenlein, 2010). Bu baxımdan, marketing menecmenti müxtəlif mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı anlaşmanı təşviq edən kontent strategiyaları vasitəsilə dialoq qurur və inkişaf etdirir.

Rəqəmsal marketing fəaliyyətində etik və mədəni həssaslıq məsələləri xüsusi aktuallıq kəsb edir. Mədəni stereotiplərin yanlış təqdim olunması və ya mədəni dəyərlərin kommersiyalaşdırılması brendin reputasiyasına ciddi zərər verə bilər. Edward T. Hall-un mədəniyyətlərarası kommunikasiya ilə bağlı yanaşmaları göstərir ki, yüksək və aşağı kontekstli mədəniyyətlərdə kommunikasiya fərqli prinsiplərə əsaslanır (Hall, 1976). Bu fərqlərin nəzərə alınmaması kommunikasiya uğursuzluğuna gətirib çıxara bilər. Buna görə də marketing menecerləri inklüzivlik, mədəni müxtəlifliyə hörmət və etik kommunikasiya prinsiplərinə əsaslanmalıdırlar.

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, rəqəmsal kommunikasiya şəraitində marketing menecmenti mədəniyyətlərarası dialoqun qurulması və inkişafında fundamental rol oynayır. O, yalnız iqtisadi məqsədlərə xidmət etmir, həm də qlobal miqyasda mədəni integrasiyanı təşviq edir, qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirir və müxtəlif mədəniyyətlər arasında davamlı kommunikasiya mühiti yaradır. Bu isə müasir marketingin sosial və humanitar ölçülərinin getdikcə daha da əhəmiyyət qazandığını göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson.
2. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
3. Hofstede, G. (2011). *Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context*. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1).
4. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. Anchor Books.
5. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! *Business Horizons*, 53(1), 59–68.
6. De Mooij, M. (2019). *Consumer Behavior and Culture: Consequences for Global Marketing and Advertising* (3rd ed.). Sage Publications.

RƏQƏMSAL MEDİANIN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNKİŞAFINDA ROLU

Açar sözlər: *rəqəmsal kommunikasiya, mədəniyyətlərarası dialoq, global ünsiyyət*

Keywords: *digital communication, intercultural dialogue, global communication*

Ключевые слова: *цифровая коммуникация, межкультурный диалог, глобальная коммуникация*

Müasir dövrdə media və xüsusilə rəqəmsal platformalar mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşmasında əsas vasitələrdən birinə çevrilmişdir. İnternet və sosial media fərqli coğrafiyalarda yaşayan insanların birbaşa ünsiyyət qurmasına imkan yaradaraq stereotiplərin aradan qalxmasına və qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına şərait yaradır. Bu baxımdan rəqəmsal məkan yalnız informasiya ötürən vasitə deyil, həm də sosial-mədəni integrasiyanın mühüm platforması kimi çıxış edir. Qloballaşma prosesinin intensivləşməsi nəticəsində mədəni sərhədlər nisbətən şərti xarakter almış və fərqli identikliklər arasında qarşılıqlı təsir güclənmişdir [1].

Rəqəmsal medianın ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri interaktivlikdir. Ənənəvi mediadan fərqli olaraq, istifadəçilər artıq yalnız passiv auditoriya deyil, həm də aktiv məzmun istehsalçılarıdır. Bu fenomen “Convergence Culture: Where Old and New Media Collide” [2] əsərində geniş şəkildə izah olunur və “user-generated content” (İstifadəçi tərəfindən yaradılan məzmun) anlayışı ilə əsaslandırılır. Bu yanaşma mədəniyyətlərarası dialoqa yeni dinamika qazandırır, çünki fərqli mədəniyyətlərin nümayəndələri öz təcrübələrini, dəyərlərini və gündəlik həyatlarını birbaşa təqdim etmək imkanı əldə edirlər. Məsələn, sosial şəbəkələrdə yayılan videolar, bloqlar və şəxsi paylaşımalar digər xalqlar haqqında daha real və stereotiplərdən uzaq təsəvvür formalaşdırır [4].

Bununla yanaşı, rəqəmsal media platformaları global ictimai müzakirələrin formalaşmasına da mühüm töhfə verir. Manuel Castells şəbəkə cəmiyyəti konsepsiyasında qeyd edir ki, informasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində yaranan yeni kommunikasiya strukturları fərqli mədəniyyətlər arasında əlaqələri daha da intensivləşdirir [1]. Bu mühitdə insanlar yalnız milli deyil, global problemlər – iqlim dəyişikliyi, insan hüquqları, miqrasiya və sosial ədalət kimi mövzular ətrafında fikir mübadiləsi apararaq ortaq diskurs yaradırlar. Beləliklə, rəqəmsal media mədəniyyətlərarası dialoqu yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də ictimai və institusional səviyyədə inkişaf etdirir.

Eyni zamanda, rəqəmsal platformalar qeyri-rəsmi diplomatiyanın (people-to-people diplomacy) inkişafına da şərait yaradır. Fərqli ölkələrdən olan istifadəçilər arasında gündəlik ünsiyyət qarşılıqlı etimadın formalaşmasına kömək edir və bu, uzunmüddətli perspektivdə beynəlxalq münasibətlərə də müsbət təsir göstərə bilər. Bu proses xüsusilə gənclər arasında daha intensiv müşahidə olunur, çünki onlar rəqəmsal texnologiyalardan daha aktiv istifadə edirlər.

Lakin rəqəmsal medianın mədəniyyətlərarası dialoqa təsiri yalnız müsbət istiqamətdə deyil. Alqoritmik filtrasiya və “echo chamber” effekti istifadəçilərin yalnız öz baxışlarına uyğun məzmunla qarşılaşmasına səbəb olur. “Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media” əsərində Cass Sunstein bu fenomeni ətraflı izah edərək göstərir ki, belə mühitlər fərqli fikirlərə qarşı dözümsüzlüyü artırmaqla yanaşı, bu isə mədəniyyətlərarası dialoqun məhdudlaşmasına və cəmiyyətlərin daha da qütbləşməsinə gətirib çıxarır [3].

Digər mühüm problem dezinformasiya və nifrət nitqidir. Rəqəmsal mediada yayılan yanlış və ya manipulyativ məlumatlar müəyyən mədəniyyətlər haqqında mənfi təsəvvür yarada və stereotipləri gücləndirə bilər. Xüsusilə sosial şəbəkələrdə geniş şəkildə yayılan məzmun çox zaman faktlara əsaslanmır və emosional reaksiyalara səbəb olur. Bu isə mədəniyyətlərarası münasibətlərdə gərginlik yarada bilər [5].

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bu problemlərin qarşısını almaq mümkündür. Media savadlılığının artırılması, istifadəçilərin tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və platformaların etik məsuliyyət daşıması mədəniyyətlərarası dialoqun daha sağlam şəkildə inkişafına kömək edə bilər. Eyni zamanda, inklüziv kommunikasiya strategiyalarının tətbiqi və müxtəlif mədəniyyətlərin bələnli şəkildə təmsil olunması da vacib amillər sırasındadır.

Nəticə etibarilə, rəqəmsal media mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafı üçün geniş imkanlar təqdim edir. Lakin bu imkanların effektiv şəkildə reallaşdırılması üçün həm texnoloji, həm də sosial yanaşmaların balanslaşdırılması vacibdir. Rəqəmsal mühitdə sağlam və konstruktiv dialoqun qurulması gələcək global əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşma üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Castells, M. The Rise of the Network Society (2nd ed.). Wiley-Blackwell. 2010
2. Jenkins, H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: NYU Press, 2006.
3. Sunstein, C. R. Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media. Princeton University Press, 2017.
4. boyd, d. It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens. Yale University Press, 2014.
5. Wardle, C., & Derakhshan, H. Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework. Council of Europe, 2017.

Yeganə Qasımlı

Azərbaycan Dillər Universiteti

MEDIA VƏ RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ ALMAN DİLİNDƏ DİFTONQLARIN KOMMUNİKATİV-PRAGMATİK ROLU

Açar sözlər: *diftong, alman dili, rəqəmsal media, praqmatika, diskurs*

Keywords: *diphthong, German language, digital media, pragmatics, discourse*

Ключевые слова: *дифтонги, немецкий язык, цифровые медиа, прагматика, дискурс*

Müasir rəqəmsal kommunikasiya mühiti dilin yalnız leksik və qrammatik səviyyədə deyil, həm də fonetik və prosodik qatında yeni funksional imkanlar yaradır. Bu kontekstdə alman dilinin fonoloji sistemində mühüm yer tutan diftonqlar ([aɪ] – *mein*, [aʊ] – *Haus*, [ɔɪ] – *neu*) təkcə səs hadisəsi kimi deyil, həm də kommunikativ və praqmatik təsir yaradan elementlər kimi çıxış edir. Rəqəmsal media – sosial şəbəkələr, reklam platformaları, bloqlar və video kontent – bu səslərin funksional yükünü daha da artırır və onları diskursun ekspressiv komponentinə çevirir.

Fonetik baxımdan diftonqlar iki saitın bir hecadə dinamik keçidi ilə xarakterizə olunur və bu keçid nitqdə müəyyən akustik enerji və ritm yaradır (Kohler, 1999). Bu xüsusiyyət rəqəmsal kommunikasiya üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki qısa və diqqətçəkici mesajların üstünlük təşkil etdiyi mühitdə səsin “axıcılığı” və melodikası mesajın qavranılmasını asanlaşdırır. Məsələn, reklam diskursunda *mein Stil, dein Leben, neu erleben* kimi ifadələr yalnız semantik deyil, həm də fonetik cazibə yaradır. Bu, auditoriyada emosional yaxınlıq və fərdi identifikasiya hissini gücləndirir.

Kommunikativ baxımdan diftonqların istifadəsi danışanın niyyəti, kontekst və auditoriya ilə sıx bağlıdır. Xüsusilə sosial mediada istifadəçilər tez-tez emosional yüklü, qısa və təsirli ifadələrə üstünlük verirlər. Bu zaman diftonqların yaratdığı fonetik dinamika mesajın emosional tonunu gücləndirir. Məsələn, *Wow, Nein!, Geil!* kimi ifadələrdə diftonqlar yalnız fonetik struktur deyil, həm də münasibət bildirən praqmatik signal kimi çıxış edir. Bu hal Praqmatika çərçivəsində izah olunur: yəni dil vahidi öz funksiyasını yalnız struktur səviyyədə deyil, həm də kontekstual və kommunikativ səviyyədə reallaşdırır (Levinson, 1983).

Rəqəmsal mediada vizual və tekstual elementlərin inteqrasiyası diftonqların rolunu daha da genişləndirir. Hashtag-larda (#meinleben, #neustart), brend adlarında və sloqanlarda diftonqların seçilməsi onların fonetik cazibəsini artırır və yadda qalma effektini gücləndirir. Bu, xüsusilə marketing və media diskursunda mühüm rol oynayır. Məsələn, diftonqlu sözlər daha “yumşaq”, axıcı və emosional qəbul edilir, bu isə məhsul və ya mesajla bağlı pozitiv assosiasiyalar yaradır. Bu fenomen Diskurs analizi çərçivəsində dilin sosial və ideoloji funksiyaları ilə əlaqələndirilir (Fairclough, 1995).

Diftonqlar rəqəmsal diskursda identiklik və üslub göstəricisi kimi də çıxış edir. Gənclər arasında istifadə olunan qeyri-formal ünsiyyətdə diftonqlu ifadələr daha çox emosional və səmimi təsir bağışlayır. Bu isə dilin sosial diferensiasiyasını və üslubi variasiyasını göstərir. Məsələn, müəyyən sözlərin

seçimi yalnız məna deyil, həm də danışanın sosial mövqeyi, yaş qrupu və kommunikativ strategiyası haqqında məlumat verir. Bu baxımdan diftonqlar yalnız fonetik vahid deyil, həm də sosial-semiotik resurs kimi çıxış edir.

Tarixi aspektdən baxdıqda, alman dilində diftonqların formalaşması və inkişafı dilin fonoloji sistemində mühüm dəyişikliklərlə bağlı olmuşdur (Wiese, 2000). Lakin müasir rəqəmsal mühitdə onların funksiyası daha çox ekspressivlik, interaktivlik və təsir gücü ilə əlaqələndirilir. Xüsusilə multimodal kommunikasiya şəraitində (mətn + səs + vizual elementlər) diftonqlar mesajın ümumi təsirini gücləndirən komponentə çevrilir.

Alman dilində diftonqlar media və rəqəmsal mühitdə yalnız fonetik struktur elementi deyil, həm də mühüm kommunikativ-pragmatik vasitədir. Onlar mesajın emosional tonunu formalaşdırır, auditoriya ilə əlaqəni gücləndirir və diskursun üslubi xüsusiyyətlərini müəyyən edir. Bu isə müasir dilçilikdə fonetika, pragmatika və diskurs analizinin qarşılıqlı əlaqəsini göstərən aktual tədqiqat istiqamətlərindən biridir.

Ədəbiyyat:

1. Kohler, K. J. (1999). *Einführung in die Phonetik des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
2. Wiese, R. (2000). *The Phonology of German*. Oxford: Oxford University Press.
3. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.
4. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
5. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
6. Crystal, D. (2006). *Language and the Internet* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Zəhra Həşimova

Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İM VƏ RİSKLƏRİ

Açar sözlər: media, rəqəmsal məkan, tolerantlıq, ictimai dialoq, kommunikasiya

Keywords: media, digital space, tolerance, public dialogue, communication

Ключевые слова: медиа, цифровое пространство, толерантность, общественный диалог, коммуникация

Müasir qloballaşma dövründə media və rəqəmsal texnologiyalar cəmiyyətlərarası əlaqələrin intensivləşməsində, müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birini tanımasında, qarşılıqlı təsirində mühüm rol oynayır. Rəqəmsal məkan sərhədləri aradan qaldıraraq fərqli dil, din, etnik mənsubiyyət və dünyagörüşünə malik insanların eyni informasiya axınında birləşməsinə imkan yaradır. Bu isə mədəniyyətlərarası dialoqun daha çevik, geniş, çox istiqamətli formada inkişaf etməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda bu məkan anlaşılmazlıqlar, dezinformasiya kimi ciddi risklər yaradır. Məqalədə Azərbaycanda mədəniyyətlərarası əlaqələrin media, rəqəmsal məkanda necə təmsil olunduğu, bu təmsilçiliyin ictimai münasibətlərə, mədəni dialoqa təsiri, media və rəqəmsal məkanda mədəniyyətlərarası dialoqun formalaşma mexanizmləri, ictimai funksiyaları, qarşıya çıxan problemlər araşdırılır. Xüsusilə sosial şəbəkələr, xəbər portalları, onlayn platformalar və multimedia vasitələrinin insanların başqa xalqlar, mədəniyyətlər haqqında təsəvvürlərinin formalaşmasına necə təsir etdiyi təhlil olunur. Rəqəmsal mühitdə informasiya sürətlə yayıldığı üçün müsbət mədəni təcrübələrin paylaşılması, qarşılıqlı öyrənmə və əməkdaşlıq imkanları genişlənir. Bu baxımdan media mədəni müxtəlifliyin tanınması, tolerantlıq dəyərlərinin möhkəmləndirilməsi üçün vacib vasitəyə çevrilir. Bununla yanaşı, rəqəmsal məkanda informasiya bolluğu həmişə dialoqun dərinləşməsinə xidmət etmir, manipulyativ məzmun, saxta xəbərlər, qütbləşdirici çıxışlar fərqli mədəniyyətlər arasında anlaşmanı zəiflədə bilər. İnformasiya məkanında ayrı-seçkilik yaradan yanaşmalar ictimai münasibətlərdə gərginlik doğurur, mədəniyyətlərarası etimadı azaldır və bəzən virtual mübahisələri real sosial konfliktlərə çevirir. Buna görə də media həm məlumat ötürən vasitə, həm də ictimai şüuru yönləndirən güclü sosial institut kimi nəzərdən keçirilməlidir. 2008-ci ildə

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə başlayan “Bakı Prosesi” mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqun yeganə qlobal platformasıdır. Bu proses çərçivəsində Bakıda keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumları media nümayəndələrinin, jurnalistlərin və rəqəmsal ekspertlərin iştirakı ilə seçilir. Xüsusilə, 2024-cü il forumunda “Sosial media: mədəniyyətlər və insanlar arasında körpü və ya sədd?” mövzusunda panel keçirilmişdir. Media İnkişafı Agentliyi və Mədəniyyət Nazirliyinin birgə təşkilatçılığı ilə reallaşan bu müzakirədə sosial şəbəkələrin stereotipləri aradan qaldırma potensialı vurğulanmış, eyni zamanda yanlış informasiyanın yaratdığı risklər təhlil edilmişdir. Analitiklər qeyd etmişlər ki, düzgün idarə olunan sosial media mədəni mübadiləni sürətləndirir, virtual tədbirlər vasitəsilə minlərlə insanı birləşdirir. Rəqəmsal məkanda Azərbaycanın ən mühüm töhfələrindən biri UNESCO-nun Mədəniyyətlərarası Dialoq üzrə elektron platformasının dəstəklənməsidir. Ölkəmizin maliyyə və təşkilati dəstəyi ilə fəaliyyət göstərən bu platforma qlobal istifadəçilərə onlayn resurslar, virtual konfranslar, interaktiv müzakirələr təqdim edir. BBMM isə rəsmi veb-saytını güclü rəqəmsal alətə çevirmişdir. Burada “Beynəlxalq Multikulturalizm” jurnalı elektron formatda nəşr olunur, virtual dəyirmi masalar təşkil edilir. Mərkəz tərəfindən keçirilən XVII Beynəlxalq Multikulturalizm Məktəbi kimi tədbirlər də rəqəmsal yayım vasitəsilə beynəlxalq auditoriyaya çatdırılır. Azərbaycan mediası daxili və xarici səviyyədə multikultural dəyərləri təbliğ edir. Televiziya kanalları, onlayn portal və sosial media hesabları tolerantlıq, birgəyaşayış və mədəni müxtəlifliyi ön plana çıxarır. Pandemiya dövründə virtual konfransların artması bu mexanizmin effektivliyini bir daha sübut etmişdir. Lakin rəqəmsal məkanda saxta xəbərlər, kiberbölünmə kimi problemlər mövcuddur. Azərbaycan bu çətinlikləri dövlət siyasəti, qanunvericilik və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə həll edir. Tədqiqatın əsas məqsədi rəqəmsal medianın mədəniyyətlərarası dialoqa təsirini həm müsbət, həm də mənfi tərəfləri ilə göstərmək, bu sahədə etik məsuliyyətin və media savadlılığının əhəmiyyətini vurğulamaqdır. Araşdırma göstərir ki, mədəniyyətlərarası dialoqun uğuru həmçinin jurnalistlərin, media qurumlarının, məzmun istehsalçılarının və istifadəçilərin davranış mədəniyyətindən asılıdır. Nəticə etibarilə, media və rəqəmsal məkan mədəniyyətlərarası dialoqun həm imkanlar yaradıb risk daşıyan mühitidir. Bu mühitdə anlaşma və əməkdaşlıq dəyərlərinin qorunması üçün informasiya mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi, dezinformasiyaya qarşı maarifləndirmə işinin gücləndirilməsi, etik kommunikasiya prinsiplərinin təbliği xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, rəqəmsal məkanın düzgün idarə olunması mədəniyyətlərarası dialoqun dərinləşməsinə və qlobal ictimai harmoniyanın möhkəmlənməsinə xidmət edə bilər.

Zərif Gülləyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

ORCID: 0009-0009-7016-7571

RƏQƏMSAL MEDIA KONTEKSTİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏT VƏ SOSİOMƏDƏNİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI

Açar sözlər: *sosiomədəni səriştə, ünsiyyət mədəniyyəti, rəqəmsal media*

Keywords: *sociocultural competence, communication culture, digital media*

Ключевые слова: *социокультурная компетентность, культура общения, цифровые медиа*

Xarici dil tədrisini Azərbaycanda aktual edən sahələr xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin qurulmasını və möhkəmləndirilməsini, dilin tədris olunduğu ölkənin mədəniyyətini, həyat tərzini, adət-ənənələrini öyrənməyi və hədəf dildə sosiomədəni kontekstdə ünsiyyət bacarıqlarının formalaşdırılmasını tələb edir. Tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət və sosiomədəni səriştəsinin xarici dildə formalaşdırılması rəqəmsal media kontekstində müxtəlif fəaliyyətlərin inkişafı ilə xarakterizə olunur. Rəqəmsal media xarici dillərin tədrisini müəyyən edən əsas amillərdən biridir. Qeyd olunan məqsədə nail olmaq üçün alman dilinin tədrisində sosiomədəni səriştənin formalaşdırılması rəqəmsal media vasitəsilə ilə təmin edilir. Məhz sosiomədəni səriştənin formalaşdırılmasını təmin edən mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının inkişaf strategiyalarının təhlilini araşdırmaq bu gün aktual sahələrdən biridir. Tədris edilən xarici dildən ünsiyyət məqsədilə istifadə etmək bacarığına malik, dövrün tələblərinə ca-

vab verən dil üzrə mütəxəssislərin hazırlanması ali məktəblərin əsas vəzifəsidir. Dil sahəsində mütəxəssislərin müasir tələblərə uyğun hazırlanması, xarici dil müəllimləri, tərcüməçi və dilçilərin yüksək peşə keyfiyyətlərinə yiyələnməsi, ixtisaslarını mükəmməl səviyyədə bilmələri xarici dillərin tədrisində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırmaq üçün hər bir sözün mənasını və xüsusiyyətlərini müəyyən edən və xarici dildə ifadə olunan fikrin mənasını ana dilindəki ifadə vasitələri ilə müqayisə aparan rəqəmsal texnologiyaların tədrisə tətbiqi bu gün zəruridir.

Xarici dil tədrisində sosiomədəni bilik və bacarıqlara yiyələnməyin məqsədi, nəticə etibarilə, tələbələrə maddəniyyətlərarası ünsiyyətdə müstəqil şəkildə iştirakını təmin etməkdir[2]. Xarici dilləri praktik olaraq öyrətmək üçün hədəf dili və onun maddəniyyətini daha yaxşı başa düşmək lazımdır. Rəqəmsal mediada maddəniyyətlərarası ünsiyyət rəqəmsal texnologiyaların integrasiyası yolu ilə inkişaf etdirilir və bu da təlimi interaktiv, orijinal və əlçatan edir. Bu mühitdə sosial-mədəni təlim rəqəmsal savadlılığın inkişafını, media məzmununun tənqidi təhlilini və virtual məkanda maddəniyyətlərarası dialoqda iştirak etmək qabiliyyətini formalaşdırır. Belə ki, rəqəmsal dövrdə maddəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafının əsas aspektləri[1]:

- Rəqəmsal vasitələr: Tələbələrə xarici maddəni mühitə yönəltmək üçün sosial şəbəkələrdən, təhsil platformalarından və multimedia resurslarından istifadə.

- Tədris metodları: Sosiomədəni bacarıqları inkişaf etdirmək üçün interaktiv modelləşdirmə, rol oyunları, məntiqi düşüncə və virtual simulyasiyalardan istifadə.

- Vasitəli ünsiyyət: Rəqəmsal media və maddəni kodların anlaşılmasını tələb edən yeni bir vasitəli ünsiyyət formasını təqdim etmək.

- Bacarıqların inkişafı: Qloballaşan dünyada maddəniyyətlərarası anlayış, dözümlülük və uğurla qarşılıqlı əlaqə qurmaq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Rəqəmsal media, sosiomədəni konteksti təhsilin aktiv komponentinə çevirməklə təlim prosesini dəyişdirir və bu da tələbələrə maddəni fərqləri daha yaxşı başa düşməsinə kömək edir. Bu kateqoriya dilin inkişafının funksiyasını və məzmununu müəyyən edir. Yuxarıda göstərilənlərə əsasən aşağıdakı məqsədlər nəzərə alınmalıdır[4]:

1. Tələbələrə ünsiyyət maddəniyyətinin (bacarıqlarını) formalaşdırmaq.
2. Cəmiyyətin (öz ölkəsini) sosial-mədəni inkişafını ünsiyyət kontekstində təmsil etmək.
3. Müvafiq ünsiyyət strategiyasının hazırlanması prosesini gücləndirmək.
4. Dil öyrənmə üçün motivasiyanın yaradılması vasitələrini tətbiq etmək.
5. İntellektual və yaradıcı funksiyaların inkişaf etdirilməsini sürətləndirmək.

Təsadüfi deyil ki, alman dilini öyrətməyin əsas məqsədi tələb olunan xarici dildə ünsiyyət qabiliyyətini əldə edə bilən, hədəf dildə maddəniyyətlərarası ünsiyyətdə iştirak edən bir şəxsiyyətin formalaşması və inkişafıdır. Hər bir tələbənin xarici dildə nitq fəaliyyətinin mənimsənilməsi təkmilləşdirilməlidir. Maddəniyyətlərarası ünsiyyət yalnız tələbənin sosiomədəni səriştəsinin deyil, həm də müasir rəqəmsal dünyada qorunması vacib olan xarakter xüsusiyyətlərinin ayrılmaz hissəsidir. Rəqəmsal texnologiyalar və təhsil resurslarından istifadə edərək maddəniyyətlərarası səriştənin inkişaf etdirilməsi prosesi, müəyyən bir xarici dil maddəniyyətinə xas olan maddəni bilikləri, dəyər istiqamətlərini və davranış normalarını nəzərdə tutur və aşağıdakılar vasitəsilə baş verir[3]:

- sosiomədəni və regional coğrafi aspektləri ehtiva edən rəqəmsal məzmunun təhlili;
- müxtəlif etnik qrupların dəyər istiqamətlərinin müqayisəli təhlili;
- rəqəmsal media ilə təqdim olunan xarici dil maddəniyyətinin öyrənilməsi üzrə layihə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi (PowerPoint, virtual stend, zəhn xəritələşdirməsi);
- müxtəlif maddəni mövzularda onlayn konfranslar keçirmək (stereotiplərin yaranması və aradan qaldırılması problemləri).

Biz rəqəmsal resursları universitetdə təhsil prosesində istifadə olunan və rəqəmsal formatda təqdim olunan tədris materialları (onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar, onlayn platformalar və s.) hesab edirik. Xarici dilin fəal öyrənilməsi bu gün yeni təlim texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi hesabına inkişaf etdirilir. Sosial davranış normaları və ifadə olunan fikrin kommunikatativ məqsəduyğunluğu, sosiomədəni səriştəsinin maddəniyyətlərarası ünsiyyətdə formalaşdırılmasının rəqəmsal resurslarla həyata keçirmək bacarığıdır.

Ədəbiyyat:

1. Beliūnas, L. (2023). AI Tools in Language Learning: A Lithuanian Perspective. *Baltic Journal of Educational Technology*, 15(1), 22–35.
2. Qəribova M. Ali məktəblərdə alman dilinin tədrisi metodikası. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2022, 172 s.
3. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Текст. : учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. М. : Слово/Slovo, 2000, 624 с.
4. Huneke H.W., Steinig W. Deutsch als Fremdsprache. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2010, 306 s.
5. Jugendahl W. Sprachliche Bildung im kulturellen Kontext. Opladen: Westdeutscher Verlag GmbH, 1991, 207 s.
6. Jürgen B. Einführung in die Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. 2. Auflage. V&R, Göttingen, 2015, 223 s.
7. Schlieben -Lange, Brigitte. Soziolinguistik. Eine Einführung Stuttgart, Berlin, Köln: Kohlhammer Verlag, 1991, 165 s.

Афет Мусаева

Азербайджанский университет языков

ЦИФРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК ДИСКУРС: ДИАЛОГИЧНОСТЬ И ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ЭПОХУ МЕДИА

Ключевые слова: цифровая литература, дискурс, диалогизм, постколониализм, медиа, гипертекст, авторство

Açar sözlər: rəqəmsal ədəbiyyat, diskurs, dialogluq, postkolonializm, media, hipermətn, müəlliflik

Keywords: digital literature, discourse, dialogism, postcolonialism, media, hypertext, authorship

Технологии оказывают неоспоримое влияние на образ нашей жизни, разрушая границы и изменяя способы, которыми мы пишем, читаем и воспринимаем литературу – от момента своего появления и вплоть до XXI века. В цифровую эпоху мир меняется стремительно быстро, и цифровые технологии наряду с социальными медиа невероятным образом преобразовывают реальность в которой мы живем, они размывают границы и способы восприятия информации, трансформируя способы восприятия действительности. Художественная литература подвергается значительным изменениям, она становится более доступной, из элитной превращается в повседневную, благодаря развитию электронных книг, аудиокниг, социальных медиа-платформ. Хотя цифровая литература отличается от традиционной, нельзя отрицать, что она формирует новую цифровую культуру, способную вызывать у читателя сопоставимый эмоциональный, когнитивный и сенсорный отклик.

Сегодня развитие литературы в значительной степени определяется технологическими факторами, и невозможно игнорировать роль технологий и их влияние на литературный процесс. Великий французский мыслитель Мишель Фуко во многом предвосхитил роль развития цифровых технологий, и каким образом произойдут радикальные изменения в природе литературного процесса, преобразив и производство, и распространение, и восприятие текста. Исходя из теории Фуко, новейшая цифровая художественная литература, может быть осмыслена как особая форма, регулируемая новыми механизмами. «Дискурсы следует рассматривать как практики, систематически формирующие объекты, о которых они говорят». (2)

В фукоанской перспективе традиционные институты, такие как издательства и академическое общество заменяются алгоритмическими механизмами и определяются не критиками, а пользовательской активностью - рейтингами, лайками, репостами и рекомендациями. Таким образом, формируется новый тип дискурса «алгоритмический», в котором власть децентрализована, что ведёт к переосмыслению категории «автор-функции». Автор в цифровой среде перестаёт быть единственным носителем смысла, а становится участником сетевого взаимодействия.

Не менее значимым аспектом исследования является рассмотрение видоизменения художественной литературы в цифровую эпоху с точки зрения категории диалогичности, разрабо-

танной русским философом и литературным теоретиком Михаилом Бахтиным. Взгляд Бахтина на диалогический характер литературы в эпоху XXI века невероятно усиливается: текст становится открытым, интерактивным и подверженным множественным интерпретациям. «Слово в языке наполовину чужое. Оно становится “своим” лишь тогда, когда говорящий наполняет его своим намерением, своим акцентом...» (1) Характеристика современного читателя полностью меняется, он превращается из пассивного воспринимающего субъекта в активного участника литературного процесса, способного комментировать, редактировать и даже соавторствовать. В современной художественной литературе появляются новые стили, жанры и техники, такие как фанфикшн, блоги и литература социальных сетей, которые демонстрируют полифоническую природу цифрового текста, где сосуществуют различные голоса и точки зрения.

Следует также затронуть такой существенный момент, что благодаря цифровым технологиям периферийные культуры приобретают большие возможности участия в глобальном литературном процессе, минуя сложные бюрократические системы и барьеры. В этом ракурсе можно рассматривать постколониальную перспективу, для которой цифровая литература становится пространством для озвучивания иных, других, маргинальных голосов. Все эти процессы в конце концов приводят к децентрализации литературного процесса и формированию гибридных идентичностей. Но с другой стороны, современная медийная среда формирует новые формы неравенства, и важнейшим из них является языковое доминирование, а также происходит алгоритмическая селекция контента

Это способствует децентрализации культурного производства и формированию гибридных идентичностей. Однако цифровая среда одновременно воспроизводит новые формы неравенства, включая языковое доминирование и алгоритмическую селекцию контента.

Литература:

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975.
2. Foucault, M. *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books, 1972.
3. Foucault, M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books, 1977.
4. Bakhtin, M. M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press, 1981.
5. Edward Said. *Orientalism*. New York: Vintage Books, 1978.
6. Homi K. Bhabha. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994.
7. Hayles, N. K. *Electronic Literature: New Horizons for the Literary*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2008.
8. Manovich, L. *The Language of New Media*. Cambridge, MA: MIT Press, 2001.
9. Jenkins, H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: NYU Press, 2006.

Анастасия Станкевич

Белорусский государственный университет иностранных языков

ОБРАС ЖЕНЩИНЫ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ДИН ЛИН И ТЁТКИ: ОПЫТ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Ключевые слова: *Дин Лин, образ женщины*

Açar sözlər: *Din Lin, qadın obrazı*

Keywords: *Ding Ling, female image*

Китайская писательница Дин Лин (1904-1986) и белорусская поэтесса и прозаик Тётка (Алоиса Пашкевич, 1876-1916) творили в переломную эпоху – начало XX века, когда в Китае и Беларуси разворачивались национально-освободительные движения, сопровождавшиеся пересмотром традиционных гендерных ролей.

В обеих культурах женская проза стала ответом на социально-политические изменения. Интеллектуалы связывали будущее нации с эмансипацией женщин. Дин Лин и Тётка выступали за право женщины на самоопределение, образование и участие в общественной жизни [3, с.2], [1, с.54].

Дин Лин, представительница китайского Движения 4 мая, делает женскую эмансипацию центральной темой. Её героини («Дневник мисс Софии», «Девушка Амао», «Мэнкэ» и др.) разрывают связь с традиционной семьёй, но обретают лишь «квасисвободу», сталкиваясь с внутренними кризисами, болезнями, осуждением общества и, в конечном счёте, с самоубийством или вынужденным исцелением [4, с.107]. Писательница развенчивает любовный сюжет, утверждая ценность женской самооценки вне романтических отношений. Её поздняя проза («Когда я была в деревне Ся», «В госпитале» и др.) вписывает женский вопрос в контекст революционной борьбы, что неоднократно вызывало критику со стороны партийных структур.

У Тётки, напротив, женская эмансипация неотделима от более широкой задачи национального возрождения Беларуси. Её героини не бунтарки, а носительницы культурной памяти: мать-воспитательница («Сирота»), духовно одарённая Селёнка («Селёнка»), страдающая от нерасделённой любви «Лишняя». Женщина у Тётки – хранительница рода, образ которой коренится в народной традиции и христианской морали. Категории «мать» и «материнство» наделяются сакральным смыслом и рассматриваются как основа будущего процветания нации [2, с.76].

Сопоставление позволяет увидеть, как два национальных контекста, не имея прямых исторических контактов, сходятся в признании женского опыта важным объектом художественного исследования. Однако если в Китае женская эмансипация становится самостоятельным дискурсом, требующим разрыва с традицией, то в Беларуси она органично вплетается в ткань национально-освободительного движения, сохраняя связь с традиционными ценностями. Обе писательницы утверждают право женщины на голос и самоопределение, но делают это в рамках разных культурных парадигм, что обогащает понимание универсальности женского вопроса в эпоху модернизации.

Литература:

1. Арабей, Л.Л. Стану песняй...: Жыццё і творчасць Цёткі / Л.Л. Арабей. – 2-е выд., дап. I дапрац. – Мінск: Маст. Літаратура, 1990. – 270 с. Стр 54
2. Фіцнер, Т.А. Адметнасць беларускай жаночай паэзіі пачатку XX стагоддзя / Т.А. Фіцнер // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах : матэрыялы VIII Міжнародных навуковых чытанняў, прысвечаных памяці народнага пісьменніка Беларусі, акадэміка І. Я. Навуменкі (Гомель, 4–5 кастрычніка 2022 года) / рэд.кал.: І.Ф. Штэнер [і інш.] ; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель, 2022. – С. 75-79. Стр 76
3. Ko, D. Teachers of the Inner Chambers: Women and Culture in Seventeenth-Century China / Dorothy Ko. – Stanford : Stanford University Press, 1994. – 395 с. Стр 2
4. Yi, Wu. Transformation of Diseased Women in Ding Ling's Novels – Based on the Metaphor of Disease / Yi Wu // International Journal of Languages, Literature and Linguistics, – Vol. 7. – No. 3. – 2021. – P. 106 – 110. Стр 107

Apsy Гаджибейли

Азербайджанский университет языков

ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ

Ключевые слова: искусственный интеллект; межкультурный диалог; цифровые технологии; коммуникация; медиа

Açar sözlər: süni intellekt; mədəniyyətlərarası dialoq; rəqəmsal texnologiyalar; kommunikasiya; media

Keywords: artificial intelligence; intercultural dialogue; digital technologies; communication; media

В условиях стремительной цифровизации глобального общества искусственный интеллект (ИИ) и информационные технологии становятся ключевыми инструментами трансформации межкультурного диалога. Они не только расширяют границы коммуникации, но и формируют

новые модели взаимодействия между представителями различных культур, языков и социальных групп. В этом контексте межкультурный диалог приобретает более динамичный, интерактивный и технологически опосредованный характер.

Современные платформы, основанные на ИИ, такие как системы автоматического перевода, чат-боты и интеллектуальные ассистенты, значительно упрощают процесс межъязыкового общения. Например, нейронные переводчики позволяют преодолевать языковые барьеры в режиме реального времени, что способствует более эффективному обмену информацией между культурами (Crystal, 2006). Однако, несмотря на высокую точность, такие системы не всегда способны адекватно передавать культурные коннотации, идиоматические выражения и прагматические нюансы, что может приводить к частичным искажениям смысла.

С точки зрения Межкультурная коммуникация, ИИ не только облегчает коммуникацию, но и влияет на её содержание и структуру. Алгоритмы, анализирующие пользовательские данные, формируют персонализированные информационные потоки, что может как способствовать культурному обмену, так и ограничивать его за счёт так называемых «информационных пузырей» (Pariser, 2011). Таким образом, технологии одновременно выступают как средство интеграции, так и фактор потенциальной фрагментации межкультурного пространства.

Особое значение имеет роль ИИ в создании и распространении медиаконтента. Социальные сети, видеоплатформы и цифровые медиа позволяют пользователям из разных стран делиться культурными практиками, ценностями и опытом. В этом процессе ИИ выступает как медиатор, определяющий, какой контент будет видимым и доступным для широкой аудитории. Как отмечает Норман Фэркло, медиадискурс играет ключевую роль в формировании социальных представлений и идеологий (Fairclough, 1995). В условиях цифровой среды эта роль усиливается за счёт алгоритмического отбора информации.

С другой стороны, использование ИИ в межкультурной коммуникации поднимает ряд этических и культурных вопросов. Одной из ключевых проблем является репрезентация культур в алгоритмах: обученные на ограниченных или предвзятых данных системы могут воспроизводить стереотипы и искажения. Это особенно актуально в контексте глобального диалога, где важно учитывать культурное разнообразие и избегать доминирования одной культурной модели над другими (Halliday & Matthiessen, 2014).

Информационные технологии также способствуют развитию новых форм межкультурного взаимодействия, таких как виртуальные сообщества, онлайн-образование и международные проекты. Эти форматы создают пространство для диалога, в котором участники могут обмениваться знаниями и опытом независимо от географических границ. При этом важную роль играет цифровая грамотность, позволяющая эффективно и критически использовать технологические ресурсы.

В заключение следует отметить, что искусственный интеллект и информационные технологии оказывают комплексное влияние на межкультурный диалог. С одной стороны, они способствуют его расширению, ускорению и демократизации, с другой – создают новые вызовы, связанные с интерпретацией, репрезентацией и этикой. Эффективное использование этих технологий требует не только технических решений, но и глубокого понимания культурных и коммуникативных процессов, лежащих в основе глобального взаимодействия.

Литература:

1. Crystal, D. (2006). *Language and the Internet* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
3. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2014). *Halliday's Introduction to Functional Grammar* (4th ed.). Routledge.
4. Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin Press.
5. Castells, M. (2010). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell.
6. Hutchins, E. (1995). *Cognition in the Wild*. MIT Press.

Александра Барбэнягрэ,
Габриэлла Топор,
Светлана Дерменжи,
Людмила Беженару

Кишиневский Государственный Педагогический Университет «Ион Крянгэ»

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, искусственный интеллект, мотивация.

Keywords: foreign language teaching, artificial intelligence, motivation.

Açar sözlər: xarici dillərin tədrisi, süni intellekt, motivasiya

Искусственный интеллект (ИИ) произвел революцию в изучении языков, превратившись из простого словаря в полноценного персонального тьютора, доступного 24/7. В контексте межкультурного диалога ИИ снимает главный барьер – страх ошибки перед живым человеком. В этом смысле, ИИ играет определенные ключевые роли в современном преподавании. В области лингвистики искусственный интеллект (ИИ) трансформирует преподавание иностранных языков, превращаясь из вспомогательного инструмента в полноценного партнера как для преподавателя, так и для студента. Основная роль ИИ заключается в персонализации обучения и автоматизации рутины, что позволяет сделать процесс более гибким и эффективным.

Преподаватели вузов и учителя школ применяют технологии искусственного интеллекта (ИИ) для моделирования учебных ситуаций на занятиях и подготовки специалистов с «профессиональными и цифровыми навыками»,¹⁴ для проведения дебатов,¹⁵ для отработки «разговорных ролей в реалистичных ситуациях».¹⁶ Исследователи (Петрунин) называют искусственный интеллект «золотым ключиком»¹⁷, а в аналитической записке ЮНЕСКО отмечено, что «потенциал ИИ для учителей связан с его способностью повысить эффективность преподавания».¹⁸

Отметим, что среди ключевых функций ИИ в обучении – это *персонализация и адаптивность* (ИИ анализирует успехи обучаемых и подстраивает сложность материала под их текущий уровень. Это помогает вовремя выявлять пробелы в знаниях и предлагать индивидуальные траектории обучения, гиперперсонализацию обучения (Adaptive Learning), в процессе которого ИИ подстраивается под конкретного студента). ИИ выступает и как *тренажер разговорной речи*, когда современные нейросети позволяют практиковать устную речь в любое время, обеспечивая мгновенную обратную связь и исправление ошибок в произношении или грамматике; *геймификация и вовлечение*, при помощи которых ИИ превращает «скучные» уроки в интерактивные упражнения, квисы и симуляции реальных ситуаций общения. Это также *поддержка и помощь преподавателя*, так как автоматизация проверки работ и создания учебного контента (планов уроков, тестов) освобождает время учителя для наставничества и мотивации обучаемых.

¹⁴ Агальцова Д.В., Валькова Ю.Е. Технологии искусственного интеллекта для преподавателя вуза // МНКО. - 2023. - №2 (99). - С. 5-7.

¹⁵ Шуйская Ю.В., Дроздова Е.А., Мыльцева М.В. Привлечение нейросетей к проведению дебатов на иностранном языке на продвинутом этапе его изучения // МНКО. - 2023. - №2 (99). - С. 216-218.

¹⁶ Atlas, Stephen. ChatGPT for Higher Education and Professional Development: A Guide to Conversational AI. University of Rhode Island, 2023. - 135 p.

¹⁷ Петрунин Ю.Ю. Искусственный интеллект: путь к будущему? // Философские науки. - 2018. - № 4. - С. 96-113.

¹⁸ Даггэн Стивен. Искусственный интеллект в образовании: Изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО // ред. С.Ю. Князева. пер. с англ.: А.В. Паршакова. - М: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020. - 45 с.

Внедрение ИИ имеет и свои преимущества, среди которых можно назвать *доступность* 24/7, *снижение психологического барьера* при общении с ботом, чем с человеком, что ускоряет преодоление языкового барьера. Важна *роль межкультурной коммуникации* при использовании ИИ, который помогает моделировать ситуации взаимодействия с представителями разных культур, развивая глобальные навыки общения. *Генеративные языковые модели* (например, ChatGPT) создают диалоговые сценарии, учебные тексты и упражнения, что позволяет обучаемым практиковать письменную и устную речь в безопасной и контролируемой среде. Мультимедийные материалы на базе ИИ, которые делают процесс обучения более увлекательным и интерактивным, а использование технологий дополненной реальности (AR) или виртуальной реальности (VR) позволяет обучаемым погружаться в языковую среду, что способствует развитию разговорных навыков.

Вместе с тем, в изучении языков с помощью ИИ есть и определенные риски и вызовы. Нейросети могут выдавать неправильную информацию или придумывать несуществующие правила или слова. Огромна опасность утраты культурного контекста: ИИ часто транслирует «усредненный» язык, теряя региональные диалекты и тонкие социальные нюансы, которые может передать только человек-носитель. ИИ – это идеальный тренажер для отработки навыков, но финальный этап межкультурного диалога – понимание души и юмора другого народа – всё еще остается за человеком. у большинства технологий есть как положительные, так и спорные аспекты для их применения, так, согласно мнению изучающих иностранные языки, тексты, созданные ИИ, оказались менее интересны. Следовательно, одна из первоочередных задач преподавателей научить обучаемых сознательно и обдуманно использовать новые технологии, адаптируя их для развития и сосуществования. При использовании ИИ в преподавании следует помнить, что инструменты на основе ИИ не заменяют преподавателя, а лишь дополняют его работу, являясь неоценимым помощником в создании качественных дидактических материалов.

Литература:

1. Atlas, Stephen. ChatGPT for Higher Education and Professional Development: A Guide to Conversational AI. University of Rhode Island, 2023. - 135 p.
2. Агальцова Д.В., Валькова Ю.Е. Технологии искусственного интеллекта для преподавателя вуза // МНКО. - 2023. - №2 (99). - С. 5-7.
3. Даггэн Стивен. Искусственный интеллект в образовании: Изменение темпов обучения. Аналитическая записка ИИТО ЮНЕСКО // ред. С.Ю. Князева. пер. с англ.: А.В. Паршакова. - М: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2020. - 45 с.
4. Петрунин Ю.Ю. Искусственный интеллект: путь к будущему? // Философские науки. - 2018. - № 4. - С. 96-113.
5. Шуйская Ю.В., Дроздова Е.А., Мыльцева М.В. Привлечение нейросетей к проведению дебатов на иностранном языке на продвинутом этапе его изучения // МНКО. - 2023. - №2 (99). - С. 216-218.

Айтәкин Аббасова

Азербайджанский университет языков

РАЗВИТИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: РОЛЬ МЕДИА В КОНТЕКСТЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ГЕЙДАР АЛИЕВ

Ключевые слова: медиа, цифровое пространство, межкультурный диалог, мультикультурализм, информационные технологии

Açar sözlər: media, rəqəmsal məkan, mədəniyyətlərarası dialoq, multikulturalizm, informasiya texnologiyaları

Keywords: media, digital space, intercultural dialogue, multiculturalism, information technologies

В современную эпоху ускорение процессов глобализации и широкое распространение информационных технологий способствуют переходу межкультурного диалога на качественно новый уровень. Медиа и цифровые платформы играют ключевую роль в формировании

взаимопонимания между народами. Стратегический курс, определённый Гейдаром Алиевым, предусматривает уважение к культурному разнообразию и поощрение диалога между цивилизациями как приоритетные направления. В политической деятельности Гейдара Алиева наряду с сохранением национально-духовных ценностей особое внимание уделялось открытости к другим культурам. Этот подход становится особенно актуальным в условиях развития цифровых медиа. Интернет-ресурсы и социальные сети расширяют возможности прямого общения между представителями различных народов и ускоряют обмен информацией. Это способствует интенсификации межкультурного диалога и укреплению взаимопонимания. Цифровой контент, распространяемый через медиа, позволяет народам лучше узнавать друг друга. Политика продвижения азербайджанской культуры на международной арене, сохранение национального наследия и поддержка мультикультурных ценностей продолжают идеологическую линию, заложенную Гейдаром Алиевым. Медиа здесь выступают не только как средство передачи информации, но и как платформа для культурной интеграции. Однако распространение дезинформации, стереотипов и искажённых данных в цифровой среде может негативно влиять на межкультурные отношения. В этом контексте повышенная медиаграмотность, обеспечение информационной безопасности и соблюдение этических норм приобретают особое значение. Вовлечение различных слоёв общества в эти процессы способствует формированию здоровой информационной среды (UNESCO, 2021, p. 45). Таким образом, медиа в условиях цифровой трансформации играют ключевую роль в развитии межкультурного диалога, а идеи Гейдара Алиева сохраняют актуальность и сегодня. Применение этих принципов в современном информационном обществе способствует как сохранению национальной идентичности, так и углублению глобальной интеграции.

Литературы:

1. Алиев И. *Мультикультурализм в Азербайджане: политика и практика*. Баку, 2020, 312 с.
2. Алиева Н. *Медиа и цифровое общество: современные тенденции*. Баку, 2021, 280 с.
3. Гасанов А. *Внешняя политика Азербайджана в условиях глобализации*. Баку, 2019, 350 с.
4. Мехтиева Р. *Цифровая эпоха и национальная идентичность*. Баку, 2022, 290 с.
5. Castells M. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge, 2015, 320 p.
6. Jenkins H. *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York, 2018, 336 p.
7. UNESCO. *Digital Transformation and Intercultural Dialogue*. Paris, 2021, 180 p.
8. Council of Europe. *Digital Citizenship Education Handbook*. Strasbourg, 2019, 120 p.

Воинова-Стрежа М.М.

*Белорусский государственный
университет иностранных языков*

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Ключевые слова: белорусская литература, аксиологическая проблематика, межкультурный диалог

Keywords: Belarusian literature, axiological issues, intercultural dialogue

Açar sözlär: Belarus adəbiyyatı, aksioloji məsələlər, mədəniyyətlərarası dialog

Особенностью развития современной белорусской литературы является верность традициям и тенденция к транслированию общечеловеческих и национальных ценностей. Противоречивый дух времени рубежа веков с его стремлением к переменам, поиску новых форм и смыслов, безусловно, не мог не повлиять на творчество отечественных писателей. Экспериментальность на всех уровнях организации художественного текста, эпатаж и эксцентризм («Бум-Бам-Лит», «Тутэйшыя», «ТВЛ») способствовали в некоторой степени модернизации белорусской литературы, но не смогли существенным образом трансформировать ее ключевую составляющую.

Иными словами, «радикальной ревизии аксиосферы национального искусства слова, следствием которой стала бы смена аксиологических приоритетов, не произошло» [2, с. 454].

В творчестве современных белорусских писателей преобладает тенденция к осмыслению фундаментальных основ экзистенции и сохранению национальных традиций. Такие авторы, как Владимир Степан («Адна копейка», «Хвалі»), Андрей Федоренко («Ціша», «Смута»), Елена Браво («Имя тени – свет», «Каменданцкі час для ластавак»), Анатолий Кослов («Несламаная свечка», «Горад у нябёсах») в своих произведениях представляют читателю глубокое художественное осмысление актуального в контексте реалий XXI века проблемно-тематического поля: особенности семейных взаимоотношений, преемственность поколений, сохранение памяти, цикличность и дискретность бытия, верность морально-этическим принципам, формирование мировосприятия у детей и подростков, приоритет общечеловеческих и национальных ценностей и др.

Доминирование онтологической и аксиологической проблематики в белорусском искусстве слова объясняется тем, что «в системах высшего уровня обобщения литературный процесс рассматривается сквозь призму универсалий – человек / общество / государство / нация / человечество в моделях тезаурологического дискурса – системы ценностей, построенной с точки зрения субъекта и им ограниченной [цит. по 1, с. 7]». Широко транслируемая отечественными авторами идея преемственности духовного генетического кода, обеспечивающего устойчивость картины мира как отдельной нации в частности, так и мироздания в целом, является одной из ведущих точек соприкосновения в развитии белорусского межкультурного диалога в современном образовательном пространстве.

Литература:

1. Мельнікава, А. М. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя / А. М. Мельнікава ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.
2. Шаўлякова-Барсенка І. Аксиосфера беларускай літаратуры XXI стагоддзя: феномен скрыжавання дыялогаў // Нацыянальныя культуры в межкультурнай камунікацыі : сб. науч. ст. : в 2 ч. Минск : Калоград, 2016. Ч. 2. С. 454–461.

Дар'я Трекало
БГУИЯ

ЖЕНСКАЯ ПРОЗА В КИТАЕ И БЕЛАРУСИ

Ключевые слова: белорусская литература, китайская литература, Чжан Айлин, Елена Браво

Açar sözlär: Belarus adabiyatı, Çin adabiyatı, Çjan Aylin, Yelena Bravo

Keywords: Belarusian literature, Chinese literature, Zhang Ailing, Elena Bravo

Женская проза занимает одну из ключевых позиций в белорусско-китайском межкультурном диалоге. Так в китайской литературе отправной точкой для актуализации гендерной проблематики стали Синхайская революция (1911–1912) и «движение 4 мая» (1919г.). Образ «добродетельной жены и хорошей матери» (贤妻良母) [4, с. 145], который подразумевал лишь покорность, мягкость и неконфликтность, постепенно сменился на образ «новой женщины». Как отметила китайская писательница Чжан Айлин, этот образ формировался в противоречивой среде на страницах популярных журналов, где советы по уходу за собой соседствовали с призывами к борьбе за справедливость [6].

Исследователи (Ван Фань, Галай К.Н., О.Ю. Анцыферова) отмечают, что через творчество писателей таких как Чжан Айлин, Лао Шэ, Лу Синь раскрывается суть женского характера, сформированного социальной несправедливостью. Если в основе традиционной культуры лежала кротость и послушание, то Лао Шэ, наоборот, восхищался «строптивыми женщинами», бросившими вызов социальным нормам. Чжан Айлин в своих произведениях анализировала трагические судьбы героинь, отображая материальную и духовную зависимость женщины от мужчины как причину ее страданий [3,1].

Изменения не обошли стороной и белорусскую женскую литературу. Творчество Елены Браво целиком и полностью сосредоточенно на исследовании внутреннего кризиса женщины, её зависимости от патриархальных установок и трагической предопределенности судьбы. Художественный мир Е. Браво, по словам Т. Фицнер «темный и беспросветный», а её героини «осуждены на поражение» [5, с. 119]. В повести «Комендантский час для ласточек» (2004) героиня Алеся, надеется обрести смысл в материнстве, но автор показывает, что чремерная самоотверженность во имя дочери не спасает от ужасающего положения дел, а лишь откладывает трагедию. В рассказе «Смея, покрытая перьями птицы солнца» (2004) Е. Браво идет дальше и ставит под сомнение само «материнское право владения ребенком», утверждая, что такая привязанность лишает человека свободы выбора и способности адаптироваться. [2].

Женскую литературу в Китае и Беларуси объединяет стремление женщины избавиться от патриархальных устоев, однако их пути отличаются. В Китае образ «новой женщины» сложился под влиянием общественных движений, как публичная, образованная героиня, борющаяся с феодальными догмами и концепцией «добродетельной жены и хорошей матери». В белорусской прозе, напротив, акцент смещен на внутренний мир и психологический кризис идентичности героинь.

Литература:

1. Анцыферова О. Ю. «Новая женщина»: Художественный вымысел и факт. Лики феминизма на рубеже XIX–XX вв [Электронный ресурс] / О. Ю. Анцыферова // Женщина в российском обществе. – 2003. – № 1-2. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-zhenschina-hudozhestvennyy-vymysel-i-fakt-lik-feminizma-na-rubezhe-xix-hh-vv> (дата обращения: 30.03.2026).
2. Брава, А. Коменданцкі час для ластавак [Электронны рэсурс] / А. Брава. – URL: https://royallib.com/read/brava_alena/kamendantsk_chas_dlya_lastavak.html#185639 (дата обращения: 30.03.2026).
3. Ван Фань, Галай К. Н. Исследование женских образов в современных китайских литературных произведениях / Ван Фань, К. Н. Галай // Litera. – 2024. – № 6. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-zhenskih-obrazov-v-sovremennyh-kitayskih-literaturnyh-proizvedeniyah> (дата обращения: 30.03.2026).
4. И Чжунтянь 易中天. Китайские мужчины и женщины 中国的男人和女人 [Электронный ресурс] / И Чжунтянь. – Шанхай, 2000. – URL: <https://www.99csu.com/book/3210/105448.htm> (дата обращения: 30.03.2026).
5. Фицнер, Т. А. Выяўленне гендэрных усаемаадносін у сучаснай жаночай прозе [Электронны рэсурс] / Т. А. Фицнер // Веснік МДПУ імя І. П. Шамякіна. – 2009. – № 4 (25). – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vyya-lenne-gendernyh-uzaemaadnosin-u-suchasnay-zhanochay-proze> (дата обращения: 30.03.2026).
6. Чжан Айлин 张爱玲. О женщинах 谈女人 / Чжан Айлин // Небо и земля 天地. – 1944. – № 14. – С. 14–18. – URL: <http://www.millionbook.com/mj/z/zhangailing/000/009.htm> (дата обращения: 30.03.2026).

Гюльнара Псаева

Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В МЕДИА И ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Ключевые слова: цифровые медиа, межкультурный диалог, глобализация

Açar sözlər: rəqəmsal media, mədəniyyətərarası dialoq, qloballaşma

Key words: digital media, intercultural dialogue, globalization

Современный мир характеризуется интенсивными культурными контактами между представителями различных культур и народностей. В этом контексте межкультурная коммуникация становится ключевым элементом, способствующим улучшению взаимопонимания и сотрудничества. Одним из основных значений межкультурной коммуникации является ее способность сократить расстояние между культурами и помогать преодолевать культурные стереотипы. Она

позволяет преодолеть различия и укрепить международные отношения на основе толерантности и уважения к культурным и национальным различиям.

Неотъемлемой частью адаптации в многонациональной среде является формирование навыков межкультурной коммуникации, которые помогают людям из разных культур лучше понимать друг друга, эффективно взаимодействовать и решать возникающие проблемы. В целом, межкультурная коммуникация играет важную роль в современном мире, где глобализация усиливает взаимодействие между различными культурами, способствует развитию глобального сообщества, где каждый человек имеет возможность выразить свою культурную идентичность и в то же время принять и понять культуры других людей. Это важно для достижения гармонии и взаимного сотрудничества в мире, где распределение населения по национальностям и культурам становится все более разнообразным [1, с.5].

В этом контексте цифровые медиа приобретают особое значение: в отличие от традиционных средств массовой информации, они характеризуются высокой степенью интерактивности и создают новые возможности для межкультурного взаимодействия. Пользователь сегодня выступает не только как потребитель информации, но и как её создатель. Это делает культурное самовыражение более разнообразным. В частности, на таких платформах, как Instagram, TikTok и Facebook, пользователи демонстрируют элементы своей культуры. **В частности**, публикации о празднике Новруз вызывают интерес у международной аудитории и способствуют популяризации национальных традиций.

Существенный вклад в развитие межкультурного диалога вносит и YouTube. Авторы контента знакомятся с различными культурами и делятся своими впечатлениями. Видеоматериалы иностранных блогеров о разных странах формируют положительное восприятие культур и способствуют расширению кругозора.

Более того, цифровые технологии не только обеспечивают обмен культурной информацией, но и играют значительную роль в сохранении культурного наследия. Виртуальные музеи и онлайн-архивы позволяют знакомиться с культурными ценностями различных народов независимо от местоположения. Это особенно актуально в период пандемии, когда традиционные способы посещения музеев и выставок были ограничены. В таких условиях цифровые технологии и медиатизация приобретают ключевое значение, поскольку обеспечивают новые формы межкультурной коммуникации. Проблемы массовой межкультурной коммуникации в условиях цифровизации становятся особенно значимыми, поскольку они меняют облик человеческой жизнедеятельности.

Встает вопрос: **что лежит в основе этих трансформационных процессов?** Одни исследователи утверждают, что в их основе лежат экономические и рыночные отношения, другие связывают их со сферой потребления, третьи – с развитием инновационных и информационных технологий.

Как видим, спектр ответов на этот вопрос в научной литературе довольно широк. **Однако неизменно одно:** эти процессы находят непосредственное отражение в духовно-культурной сфере общества, влияя на формирование новых моделей культурного взаимодействия. [2, с. 512].

Несмотря на преимущества, цифровая среда несёт и определённые риски. Распространение дезинформации и стереотипов может негативно влиять на межкультурное взаимодействие. В связи с этим возрастает значение медиаграмотности. Языковой барьер остаётся важной проблемой, однако современные технологии частично её решают. Сервисы автоматического перевода, такие как GoogleTranslate, облегчают коммуникацию между людьми.

Таким образом, цифровые технологии играют ключевую роль в развитии межкультурного диалога и способствуют формированию более открытого и взаимосвязанного общества.

Литература:

1. Гвоздева Е.Н., Анисина О.Н. Влияние цифровизации на межкультурную коммуникацию: обзор зарубежных // Научный аспект. – 2024. – № 6.
2. Бегалинов А.С., Бегалинова К.К. Межкультурная коммуникация в контексте цифровизации и медиатизации// Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. 2018. № 1-2.

3. Конева С.Х., Абдуганиева В.М. Эмпатия и толерантность в эпоху цифрового общения // Scientific and innovative trends in increasing the activity of students and youth in the development of New Uzbekistan : materials of the Republican Scientific and Practical Conference (November 27, 2025). – 2025. – P. 939–940. – DOI: 10.5281/zenodo.17719185.

Ирина Владимировна Метлушко
Белорусский государственный
университет иностранных языков

ИЗМЕНЕНИЕ ПРЕСУППОЗИЦИЙ КАК ФАКТОР УВЕЛИЧИВАЮЩИЙ ИНТЕРПРЕТАТИВНОСТЬ МЕДИАДИСКУРСА ПАМЯТИ

Açar sözlər: əsas bilik, kollektiv yaddaş, yaddaşın media diskursu, şərh oluna bilir.

Key words: presupposition, collective memory, mediated memory discourse, interpretation.

Ключевые слова: пресуппозиция, коллективная память, медиадискурс памяти, интерпретативность.

Термин *пресуппозиция*, заимствованный из логики («условие референции имени, на котором базируется истинность суждения» [2, 47]), мыслится в лингвистике Н. Д. Арутюновой, С. Я. Тураевой, Н. С. Валгиной, Н. И. Клушиной, И. М. Кобосевой, Р. Сталнейкер и мн. др. в узком (анализ семантики текста с целью установления /прогносирования связей, возникающих между единицами текста) и широком смысле (общие для адресата и адресанта фоновые знания, что восстанавливаются из опыта и знаний коммуникантов, но не получают непосредственное воплощение в тексте). Понимание пресуппозиции в широком смысле позволяет рассматривать формирование некоторых *универсальных пресуппозиций* у представителей одной лингвокультуры как процесс и результат *инкультурации* – «приобщение человека к определенной культуре с детства, сопровождающее процесс социализации, в том числе и языковой социализации» [3]. Наряду с универсальными, выделяют *авторские* и *дискурсные* пресуппозиции. *Дискурсные пресуппозиции* получают рекуррентное воплощение в некотором типе дискурса, «вбирая в свое содержание прецедентную ситуацию, обрастая историко-культурными и оценочными коннотациями» [1]. Особое значение и многочисленность реализуемых прагматических функций современным медийным дискурсом обуславливает интерес к изучению актуализируемых в его типах и подтипах пресуппозиций.

В центре внимания настоящего исследования дискурсные пресуппозиции, актуализируемые в *медиадискурсе памяти* как одной из форм бытования *коллективной памяти* (совокупность представлений и знаний о событиях и персоналиях прошлого, разделяемых некоторой группой людей) о Второй мировой войне в Беларуси и Азербайджане. Изучение медиадискурса памяти, транслируемого посредством главных официальных новостных порталов двух государств (БелТА и AZERTAC) за период с 2020 по 2026 гг., позволило выявить тенденцию к национализации коллективных представлений о войне, ставшими за 80 послевоенных лет, универсальными и дискурсными пресуппозициями, воспринимаемыми жителями исследуемых стран как истинные. Так, пресуппозиция об одной общей Победе, актуализируемая в официальных медиа СССР, в современном медиадискурсе памяти объективируется иначе, акцентируя внимание на вкладе каждой из стран-участниц СССР в достижение общей Победы. На портале БелТА 05.02.2026 была опубликована статья под названием «Презентация сборников о вкладе республик СССР в общую Победу прошла в Москве с участием посла Беларуси»; на портале AZERTAC 09.05.2025 опубликована статья «Вклад Азербайджана в Победу над гитлеровской Германией во Второй мировой войне», где указывается, что «Вся страна, ее экономика, наука, образование служили задачам достижения победы. Лучшие сыновья и дочери Азербайджана с оружием в руках ушли на защиту Отчизны. В тылу, как и на фронте, шла битва за новые тысячи тонн нефти, сверхплановые танкеры, дополнительные железнодорожные составы горючего, во-

оружения, боеприпасов и снаряжения». Подобное изменение пресуппозиции, обусловленное реализуемыми политиками памяти государств, интересом к национальной памяти и увеличением количества источников, способов и каналов трансляции информации в современном обществе, по нашему мнению, ведет к возрастанию интерпретативности исследованного медиадискурса памяти.

Литература:

1. Клушина Н. И. Пресуппозиция. Эффективное речевое общение (базовые компетенции). Словарь-справочник. Электронное издание: Сибирский федеральный университет. 2014. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=24493285> (дата обращения 27.03.2026).
2. Рожкова О. Е. Роль пресуппозиции в реализации прагматики политического дискурса // Пелевинские чтения. Калининград, 2009. – С. 44-52.
3. Словарь социолингвистических терминов. Электронное издание. URL: https://gufo.me/dict/sociolinguistics_terms (дата обращения 27.03.2026).

Марет Мусламовна

ФГБОУ ВО «Чеченский государственный педагогический университет»

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: ВЫСОВЫ И АДАПТАЦИЯ

Ключевые слова: межкультурный диалог, цифровая реальность, медиапространство, цифровая грамотность, культурные коды.

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası dialoq, rəqəmsal reallıq, media məkanı, rəqəmsal savadlılıq, mədəni kod.

Keywords: intercultural dialogue, digital reality, media space, digital literacy, cultural code.

Представленная работа посвящена комплексному анализу трансформации межкультурного диалога в условиях развития цифровой реальности. Автор исходит из тезиса о том, что современное медиапространство перестало быть лишь техническим посредником, превратившись в самостоятельную среду, которая диктует новые правила социокультурного взаимодействия. В работе подчеркивается, что цифровая среда не просто дополняет физическую реальность, а коренным образом меняет ткань социального общения, создавая гибридные формы коммуникации и стирая границы между профессиональными СМИ и пользовательским контентом.

Актуальность исследования подкрепляется анализом работ современных авторов. В частности, Е. В. Бунеева с соавторами отмечают, что «межкультурная коммуникация представляет собой особый тип коммуникаций, основанный на двустороннем процессе, который способствует изменению состояния, содержания и функций одной культуры под воздействием другой» [1, с. 55]. В условиях современного медиапространства возникает необходимость «противодействовать бесконтрольному распространению непроверенной и неотредактированной информации в цифровой среде» [1, с. 53]. Опираясь на концепции М. Е. Липатовой и А. А. Богатыревой [3, с. 73], интернет-пространство определяется как уникальная сфера актуализации межкультурных связей, где сетевые сообщества формируют новое измерение повседневной жизни. Однако эта среда порождает серьезные вызовы, связанные с виртуализацией личности и деформацией культурных кодов в условиях анонимности.

Согласно Х. А. Гаджиеву, межкультурный диалог представляет собой «процесс, состоящий из совокупности коммуникаций и интеракций (взаимодействий) между культурными общностями, образующимися на этнической, конфессиональной или языковой основе, в результате которого происходит обмен ценностями, знаниями о сложившихся в них поведенческих паттернах, традициях и обычаях» [2, с. 51]. В политическом измерении, согласно исследованиям Х.А. Гаджиева [2], выделяются риски использования культурных различий как инструмента дестабилизации, рост «цифрового этноцентризма» и угрозы радикализации. В социокультурном аспекте акцентируется внимание на утрате контекста и невербальных сигналов в сети, что ведет к «конфликту интерпретаций» и размыванию идентичности у молодежи под влиянием погони за «сетевой популярностью».

В рамках исследования роли СМИ, согласно М. Б. Шоровой и М. К. Бориевой [5, с. 39] выделяются их обучающая, организационная и интеграционная функции. Особое внимание уделяется концепции «критической цифровой грамотности» (М. Dooly, R. Darvin), включающей навыки деконструкции манипулятивных сообщений и осознанную онлайн-презентацию [6]. Практический инструментарий адаптации дополняется механизмами «цифровой вежливости», компенсации дефицита невербалики и гибкого речевого поведения, предложенными в работах Н. Шакеевой [7].

В саклужении фиксируется фундаментальный сдвиг в способах человеческого взаимодействия. Опираясь на философские идеи А.Н. Чумакова [4] о глобализации как необратимом процессе, нами сделан вывод о неизбежности перехода от стихийного, конфликтогенного общения в сети к осознанному конструктивному диалогу. Подчеркивается, что выживание цивилизаций в глобальном мире напрямую зависит от качества этого взаимодействия. Резюмируется, что адаптация к цифровой реальности требует воспитания «человека глобального», обладающего этической ответственностью и способностью к эмпатии. Будущее межкультурного диалога видится не в совершенствовании алгоритмов, а в готовности субъектов коммуникации к глубокому пониманию «Другого» в условиях тотальной медиатизации.

Литература:

1. Бунеева Е.В., Посиделова В.В., Хорошко Е.Ю. Проблемы межкультурного диалога сквозь призму цифровой реальности современного медиапространства // Modern Humanities Success / Успехи гуманитарных наук. – 2025. – №7. – С. 53-58.
2. Гаджиев Х. А. О. Межкультурный диалог в цифровом пространстве как фактор социально-политической стабильности // Социально-политические науки. – 2023. – Т. 13. – №. 4. – С. 49-54.
3. Липатова М. Е. Актуализация межкультурного диалога в современном интернет-пространстве / М. Е. Липатова, А. А. Богатырева // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология. – 2016. – Т. 16, № 1. – С. 72-84. – EDN VNVPSL.
4. Чумаков А. Н. Диалог о глобализации, культуре и цивилизации / А. Н. Чумаков, К. Оуян // Век глобализации. – 2024. – № 1(49). – С. 3-21. – DOI 10.30884/vglob/2024.01.01.
5. Шорова М. Б., Бориева М. К., Текуева А. А. Роль средств массовой информации в развитии межкультурной коммуникации в условиях цифровизации // Филология: научные исследования. 2024. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sredstv-massovoy-informatsii-v-razviti-mezhkulturnoy-kommunikatsii-v-usloviyah-tsifrovizatsii> (дата обращения: 10.04.2026).
6. Dooly M., Darvin R. Intercultural communicative competence in the digital age: Critical digital literacy and inquiry-based pedagogy // Language and Intercultural Communication. – 2022. – Т. 22. – №. 3. – С. 354-366. DOI: 10.1080/14708477.2022.2063304
7. Shakeeva N., Andashova R., Jumalieva G. Intercultural communication in digital space: Challenges and adaptation strategies // Bulletin of the Jusup Balasagyn Kyrgyz National University. – 2025. – Т. 17. – №. 3. – С. 59.

Ровшан Исмаилов

Азербайджанского университета языков

ORCID: 0009-0006-3296-0622

РОЛЬ АУТЕНТИЧНЫХ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ В РАЗВИТИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: аутентичные видеоматериалы, межкультурная компетенция, публичная речь

Açar sözlər: autentik video materiallar, mədəniyyətlərarası sərəştə, ictimai nitq

Key words: authentic video materials, intercultural competence, public speech

В условиях стремительной трансформации цифрового пространства визуальный контент все чаще выступает не просто иллюстративным и развлекательным дополнением, а самостоятельным объектом трансляции культурных смыслов и ценностей. Это обстоятельство актуализи-

сирует задачу интеграции аутентичных видеоматериалов в процесс обучения публичной речи, особенно в контексте формирования межкультурной компетенции. В данном исследовании рассматривается дидактический потенциал публичных выступлений общенационального лидера Азербайджанской Республики Гейдара Алиева как ресурса, позволяющего сочетать освоение риторических навыков с погружением в культурно-исторический контекст тюркского мира.

Актуальность работы обусловлена необходимостью пересмотра традиционных методик преподавания устной публичной речи в высшей школе. Учителям, в первую очередь, необходимо способствовать развитию межкультурного понимания среди обучающихся [3, с.15]. Адаптированные тексты и учебные аудиозаписи, как правило, лишены тех невербальных и ситуативных слоев, которые составляют основу реального коммуникативного акта. В отличие от них аутентичный видеоматериал фиксирует мимику, жесты, проксемику, темп, ритм речи, характер пауз и интонационные паттерны [4], то есть все те параметры, которые в совокупности формируют индивидуальный стиль оратора и одновременно отражают культурные традиции публичной речи.

В качестве эмпирической базы были проанализированы видеозаписи публичных выступлений Гейдара Алиева, которые относятся к разным периодам его политической деятельности. Особое внимание уделено его речам, обращенным к широкой аудитории, в которых ярко проявились черты ораторского стиля, укорененного в тюркской риторической традиции. В ходе анализа выделены устойчивые коммуникативные стратегии: использование обращений, маркирующих социальную дистанцию и степень близости с аудиторией; чередование официальных и личностно-ориентированных интонационных паттернов; включение элементов диалогизации монологической речи (риторические вопросы, паузы ожидания, прямая апелляция к слушателям).

Показано, что эти элементы не являются универсальными, а представляют собой культурно обусловленные механизмы установления контакта. В тюркской культуре публичной речи значимую роль играет принцип уважения к адресату, что проявляется в сдержанной и адекватной жестике, уверенном темпе речи и особому смысловому оттенку паузации. Пренебрежение этими особенностями при обучении иностранных студентов или при подготовке специалистов, работающих в поликультурной среде, может приводить к коммуникативным сбоям, когда формально правильная речь воспринимается как неестественная или недостаточно убедительная [2].

Практическая значимость исследования заключается в разработке методической модели работы с аутентичным видеоконтентом. Данная модель предполагает три ключевых этапа: (1) перцептивный (многократный просмотр видео с выступлением Гейдара Алиева с фиксацией невербальных маркеров и общей тональности выступления); (2) аналитический (деконструкция речи с точки зрения лексики, синтаксиса, стилистических и риторических приемов); (3) творческий (создание собственного публичного выступления с учетом проанализированных культурно-коммуникативных паттернов).

В результате применения данного подхода в учебном процессе фиксируется повышение уровня осознанности студентов при подготовке к публичным выступлениям. Они начинают учитывать не только содержание, но и культурную релевантность формы подачи материала. Кроме того, учебные программы должны соответствовать современным требованиям для интеграции азербайджанского образования в мировое сообщество [1, с.256]. Вследствие этого развивается способность к эффективной межкультурной коммуникации, основанной на понимании и уважении риторических традиций тюркского мира, ярким представителем которых является Гейдар Алиев.

Использование наследия общенационального лидера в цифровом образовательном пространстве не только выполняет просветительскую функцию, но и служит немаловажным инструментом сохранения культурной идентичности, интегрируя классические образцы ораторского искусства в современную медиасреду. Это позволяет говорить о перспективности дальнейшего изучения аутентичных видеоматериалов как самостоятельного дидактического модуля в рамках курсов по педагогике, методике преподавания иностранных языков, риторике, языковым навыкам, академической и деловой коммуникации, межкультурной коммуникации и корпусной лингвистике.

Литература:

На азербайджанском языке:

1. İmanova S., Quliyeva T. İngilis dilinin tədrisi prosesində mədəniyyətlərarası səriştəni tələbələrə formalaşdırması məsələsinin milli tərbiyə sistemində yeri / Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş «Heydər Əliyev: Multikulturalizm və Tolerantlıq İdeologiyası» VI Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları. Bakı: ADU, 2023, 255-256 s.

На русском языке:

2. Некрылова В.П. Реализация ритмической структуры русского фонетического слова в речи носителей тюркских языков и русского языка в тюркскоязычном окружении: Автореф. дис. канд. филол. наук. М., 2022, 25 с.

На английском языке:

3. Ismailova D.A. Teaching English in a Multicultural Context. Monography. Baku: Mutarjim, 2018, 168 p.
4. Sherman, J. (2003). Using authentic video in the language classroom. Cambridge University Press.

Татьяна Свистун

Белорусский государственный университет иностранных языков

МАКРО- И МИКРОУРОВЕНЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ)

Ключевые слова: поликультурная идентичность, многонациональное государство, макроуровень, микроуровень, Республика Беларусь

Key words: polycultural identity, multinational state, macrolevel, microlevel, Republic of Belarus

Açar sözlər: polimədəni kimlik, çoxmillətli dövlət, makrosəviyyə, mikrosəviyyə, Belarus Respublikası

Современные государства — это, как правило, многонациональные образования, качественный состав населения которых включает представителей не только доминирующей культуры, но и других культурных групп. Подобная ситуация создает предпосылки для формирования поликультурной идентичности. А процессы глобализации, активная миграция и высокая плотность межкультурных контактов придает поликультурной идентичности особый прагматический характер. Определяя поликультурную идентичность как «вхождение индивида в коммуникативное пространство более чем одной культуры и осознание себя принадлежащим им» [2, с. 214], мы приписываем поликультурной личности психологическую и социальную готовность к межкультурному взаимодействию, способность активно включаться в разнобразные коммуникативные ситуации и действовать в соответствии с нормами и ценностями, присущими конкретному культурному контексту.

Как известно, идентичность индивида формируется на протяжении всей жизни и может трансформироваться под действием социального контекста и условий жизни. Можно выделить два уровня формирования идентичности: макроуровень и микроуровень. Макроуровень — это уровень крупных социальных образований, уровень государств, а микроуровень — это уровень индивида и его ближайшего окружения (семьи, друзей, коллег и т.п.).

Формирование идентичности на макроуровне связано с политикой государства в области взаимодействия с представителями всех культурных групп, населяющих страну. Так, именно в рамках государственных приоритетов определяется ведущая роль того или иного языка, степень интеграции представителей мажоритарных и миноритарных культурных сообществ. Пример Республики Беларусь в области формирования поликультурной идентичности имеет свою специфику, связанную с исторически сложившимся русско-белорусским двуязычием, закреплённым на государственном уровне с ярко выраженной асимметрией в сторону превалирования русского языка во всех сферах жизни. Тем не менее, по итогам переписи населения в 2019 году 52% жителей республики указали белорусский язык в качестве родного, а

русский язык считают родным всего 32% [1]. И несмотря на то, что русский язык доминирует как язык общения, белорусский выступает в качестве индикатора национальной принадлежности. Данный факт указывает на то, что язык воспринимается как значимый этнодифференцирующий признак.

Микроуровень формирования поликультурной идентичности связан с осознанием своей культурной идентичности на индивидуальном уровне либо в малых группах. По данным переписи 2019 г. 84,9% населения считают себя белорусами. Значительными культурными группами также являются русские (7,5 %), поляки (3,1 %), украинцы (1,7 %). 0,1% и менее составляют жители страны, определяющие себя как евреи, армяне, татары, цыгане, азербайджанцы, литовцы, туркмены, немцы, грузины, молдаване, китайцы, латыши, узбеки, казахи, арабы, таджики, чуваш и т.д. (всего около 150 национальностей и народностей) [1]. Представители перечисленных культурных групп также выбирают поликультурность, поскольку успешная интеграция и адаптация требуют этого.

Пример Республики Беларусь показывает, что формирование поликультурной идентичности является результатом межкультурного взаимодействия в рамках одной территории, совместной деятельности и использования единого языка общения. При этом и на макро, и на микроуровне акцент необходимо делать на общности, взаимосвязи и мирном сосуществовании, а не на разделении и иерархии.

Литература:

1. Национальный статистический комитет Республики Беларусь URL: <https://www.belstat.gov.by/> (дата обращения – 20.02.2026).
2. Поплавская Т.В. Поликультурная идентичность в контексте городского пейзажа // Русистика. 2019. Том 17. № 2. С. 214-228.

IV BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ

Aidə Rəcəboca

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTIKULTURALİZM SİYASƏTİ

Açar sözlər: Multikulturalizm, Heydər Əliyevin siyasəti, tolerantlıq prinsipləri, etnik müxtəliflik, Azərbaycan dövlət siyasəti

Key words: ulticulturalism, Heydar Aliyev's policy, principles of tolerance, ethnic diversity, Azerbaijan's state policy

Ключевые слова: мультикультурализм, политика Гейдар Алиев, принципы толерантности, этническое разнообразие, государственная политика Азербайджана

Azərbaycan uzun tarix boyu müxtəlif etnik və dini icmaların sülh içində yaşadığı ölkədir. Multikulturalizm anlayışı ölkənin sosial və dövlət siyasətində böyük rol oynayır. Heydər Əliyev dövründə bu fikir praktik siyasətə çevrildi. O, milli azlıqların hüquqlarının qorunmasına və mədəni irslərinin inkişafına xüsusi diqqət ayırdı. Bunun nəticəsi olaraq Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi və Heydər Əliyev Fondu yaradıldı, müxtəlif mədəniyyətlərin birgə yaşamasını dəstəkləyən layihələr həyata keçirildi. Dövlət proqramları və tədbirlər tolerantlığı təbliğ edir və etnik harmoniyanı gücləndirir. Azərbaycan modeli multikulturalizmi dövlətin inkişaf strategiyasının ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edir. Bu siyasət həm ölkədaxili sosial birlik üçün, həm də Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artması üçün əhəmiyyətlidir. Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasəti ideya və praktikada uğurla birləşərək digər ölkələr üçün nümunə rolunu oynayır [1].

Heydər Əliyevin 1993–2003-cü illərdə həyata keçirdiyi multikulturalizm siyasətinin əsas prinsiplərindən biri ölkədə müxtəlif etnik və dini icmalara hörmət və onların hüquqlarının qorunması idi. 1996-cı ildə qəbul olunan “Milli azlıqlar haqqında Dövlət Proqramı” milli azlıqların hüquqlarını qanunla təmin etdi və onların mədəni irsini qorumaq və inkişaf etdirmək üçün dövlət dəstəyi yaratdı. Bu sə nədə tolerantlıq prinsiplərini prioritet etdi və cəmiyyətdə birgəyaşayış mühitini möhkəmləndirdi [2].

Praktiki tədbirlər çərçivəsində 1998-ci ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi və Heydər Əliyev Fondu yaradıldı. 1999–2002-ci illərdə bu qurumlar çərçivəsində çoxsaylı layihələr həyata keçirildi: milli azlıqların mədəni irsinin qorunması, multikultural təhsil proqramlarının hazırlanması və festivalların təşkili. 2000-ci ildən etibarən məktəblərdə multikulturalizm dərsləri tətbiq olunmağa başladı, ali təhsil müəssisələrində isə seminar və təlimlər təşkil edildi. Media və kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə tolerantlıq və etnik harmoniyanın təbliği davamlı şəkildə aparıldı [3].

2001–2003-cü illərdə dövlət proqramları və tədbirlər daha geniş miqyas aldı, şəhər və rayonlarda mədəni sərgilər, konsertlər və festival layihələri həyata keçirildi. Bu addımlar müxtəlif icmalar arasında dialoq və qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirdi, multikultural dəyərlərin cəmiyyətdə praktiki tətbiqini təmin etdi. Dövlət siyasəti yalnız qanuni təminat yaratmaqla kifayətlənmədi, eyni zamanda cəmiyyətdə etnik və dini müxtəlifliyin qorunması üçün praktik tədbirləri dəstəklədi [2][3].

Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasəti Azərbaycan cəmiyyətində sosial birlik və etnik harmoniyanı gücləndirdi. Dövlət proqramları və praktiki tədbirlər müxtəlif icmalar arasında qarşılıqlı hörməti möhkəmləndirdi və tolerantlıq mühitini cəmiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevirdi. Təhsil sahəsində aparılan multikultural dərslər, mədəniyyət və ictimai layihələr müxtəlif icmaların dialoqunu və anlaşmasını təşviq etdi. Bu siyasət yalnız cəmiyyət daxilində birgəyaşayışın əsas prinsiplərini formalaşdırmadı, həm də ölkənin sosial, mədəni və siyasi inkişafına mühüm töhfə verdi. Nəticədə Azərbaycan modeli inklüziv və stabil cəmiyyət nümunəsi kimi beynəlxalq səviyyədə tanındı

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi”Kamal Abdulla Etibar Nəcəfov. 2017
2. “Multiculturalism in Heydar Aliyev’s Policy”, Gunay Novruzova,2024
3. “Tolerance and multicultural traditions in the national cultural heritage of Azerbaijan” Fergana Huseynova, 2023.

Arzu Baxşəliyeva

*Azərbaycan Dillər Universiteti
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu*

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİNİN REGIONAL ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: *sülh siyasəti, regional əməkdaşlıq, multikulturalizm, tolerantlıq, inklüzivlik*

Ключевые слова: *политика мира, региональное сотрудничество, мультикультурализм, толерантность, инклюзивность*

Keywords: *peace policy, regional cooperation, multiculturalism, tolerance, inclusiveness*

XXI əsrdə regional və beynəlxalq münasibətlərdə sülh və tolerantlıq anlayışlarının rolu getdikcə daha vacib və aktual məsələyə çevrilir. Bu müstəvidə, Cənubi Qafqaz və ümumiyyətlə Türk Dünyasında müxtəlif etnik və dini qrupların intensiv qarşılıqlı əlaqəsi, eləcə də iqtisadi və siyasi integrasiyanın sürətlə artması, sülh və tolerantlığın strateji əhəmiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirir. Belə ki, regional sabitliyin təmin edilməsi və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi üçün bu prinsiplərin dəstəklənməsi zəruri hal alır.

Bu baxımdan, Heydər Əliyevin siyasi kursu xüsusi önəm daşıyır, çünki onun təşəbbüsləri yalnız dövlətlərarası əməkdaşlıq və diplomatiya səviyyəsində deyil, həm də multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərinin ictimai həyatın bütün sahələrinə integrasiyasını nəzərdə tutur [1]. Eyni zamanda, onun siyasəti regionda müxtəlif qruplar arasında dialoq və qarşılıqlı hörmətin təşviqi üçün model xarakteri daşıyır, bu da öz növbəsində Cənubi Qafqazda sülhün və davamlı əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Heydər Əliyevin sülh və tolerantlıq siyasəti bir neçə əsas istiqamət üzrə həyata keçirilir ki, bu istiqamətlər bir-birini tamamlayaraq regionda dayanıqlı sabitliyin təmin olunmasına xidmət edir. Əvvəlcə, mədəni müxtəlifliyə hörmətin təşviqi diqqət çəkir. Belə ki, fərqli etnik və dini qrupların mədəniyyətlərinin qorunması və dəstəklənməsi yalnız fərdi icmaların özünəməxsusluğunu qorumaqla kifayətlənmir, həm də regional sabitliyin və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsində mühüm rol oynayır [2].

Bundan əlavə, regional əməkdaşlığın gücləndirilməsi Heydər Əliyev siyasətinin digər vacib istiqamətini təşkil edir. Bu yanaşma çərçivəsində Azərbaycan rəhbərliyi yalnız siyasi və iqtisadi məsələlərin həllini prioritet etməklə kifayətlənməmiş, həm də sosial və mədəni sahələrdə əməkdaşlıq mexanizmlərinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmişdir. Belə ki, regional layihələrin və təşəbbüslərin həyata keçirilməsi dövlətlərarası dialoqun genişlənməsinə, qarşılıqlı etimadın formalaşmasına və ümumi sabitliyin təmin olunmasına xidmət edir.

Eyni zamanda, dialoq və əməkdaşlıq platformalarının yaradılması sülh və tolerantlıq siyasətinin daha geniş və strateji aspektini təşkil edir. Bu platformalar vasitəsilə dövlətlər arasında yalnız iqtisadi və siyasi məsələlər müzakirə edilmir, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələr, təhsil və sosial layihələr üzrə əməkdaşlıq dəstəklənir. Tolerantlıq və inklüzivlik dəyərlərinin təbliği Heydər Əliyev siyasətinin əsas prinsiplərindən biridir. Regional və yerli səviyyədə tolerantlıq prinsiplərinin qorunması və sosial integrasiyanın təmin olunması, cəmiyyətdə qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq mədəniyyətinin inkişafına imkan yaradır [3]. Bu istiqamət yalnız dövlət siyasəti üçün deyil, həm də cəmiyyətin hər bir üzvünün gündəlik davranışında və sosial münasibətlərində özünü göstərir. Heydər Əliyevin tolerantlıq və sülh siyasətinin regional əhəmiyyəti həm nəzəri, həm də praktik aspektlərdə özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, Cənubi Qafqazda Azərbaycan, Türkiyə və digər qonşu dövlətlər arasında müxtəlif sahələrdə, o cümlədən iqtisadi əməkdaşlıq və mədəni layihələrdə dialoq mühitinin təşkili, regionda sabitliyin qorunmasına və qarşılıqlı anlaşmanın güclənməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2005, s. 464.
2. Morgentau H. Dövlətlər arasında siyasət: güc və sülh uğrunda mübarizə. Bakı: TEAS Press Nəşriyyat evi, 2017, s.876.
3. https://www.researchgate.net/publication/401023563_ADU_-_Konfrans_-Heydr_liyev_-_Multikulturalizm_v_tolerantliq_ideologiyasi
4. https://www.researchgate.net/publication/382983210_cnubi_qafqazda_multikultural_dyrlrin_inkisafi
5. <https://admiu.onneks.com/konfrans/konf01.pdf>

Aynur Budaqova

Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL AZƏRBAYCANDA MÜXTƏLİF XALQLARIN BİRGƏYAŞAYIŞ MƏDƏNİYYƏTİ

Açar sözlər: qədim tarix, dil, din, milli kimlik, mədəniyyət, birgəyaşayış

Key words: old history, language, religion, national identity, culture, coexistence

Ключевые слова: древняя история, язык, религия, национальная идентичность, культура, сосуществование

Müxtəlif mədəniyyətlərin, dillərin, dinlərin və etnik qrupların eyni siyasi mühitdə eyni hüquqlar əsasında digər çox saylı xalqlarla birlikdə yaşaması multikulturalizmin mövcudluğunu göstərir. Bu baxımdan Azərbaycan dünyada qədim tarixi irsi və coğrafi mövqeyilə multikultural ölkələrdən biridir.

Azərbaycanda fərqli dinlərə, dillərə və mədəniyyətə malik xalqların birgəyaşayışı əzəli olaraq keçmiş dövrlərlə bağlıdır. Bu tarix miladdan əvvəl IV əsrə qədər uzanır. Albaniya kralı Urnayrın dövründə böyük kütlə xalqların xristianlıq dininin qəbul edilməsinə baxmayaraq, zərdüşlük dini ilə yanaşı digər etiqadlara mənsub millətlər birgə sülh içində yaşayırdılar. VII əsrdə islam dinini qəbul etmiş müsəlmanların yaşadığı dövr qədim Şirvanşahlar dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə Azərbaycanda müsəlmanlar, xristianlar və yahidilər münafişsiz şəkildə birgə yaşayırdılar. Yahudilərin Azərbaycanda yaşamasının qədim tarixinin sübutu Qubadakı Qırmızı Qəsəbədir. Məhz bu qəsəbə ölkəmizdə multikulturalizmin ən uyğun nümunələrindən biridir. Digər misal isə Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində, Quba rayonu ərazisində yerləşən Xınalıq kəndidir. Qeyd olunan kənd həm tarixi, dili və mədəniyyəti ilə qədim dövrləri xatırladır. Kənd sakinlərinin dili öz zənginliyinə və fərqliliyinə görə qonşu kəndlərin dilindən tamamilə fərqlənir. Xınalıq kənd-muzeyi rəhbərinin məlumatına əsasən adı gedən dildə 44 hərf, 76 səs və 18 hallanma vardır. Xınalıq dili nəinki Azərbaycanda hətta Qafqazda ən qədim kiçik etnik qrup xalqlarının dillərindən biri hesab olunur. Hazırda Xınalıq kəndi dövlət qoruğudur, UNESCO-nun qədim kəndlər siyahısındadır, həm də Çində keçirilmiş dünya turizm sərgisində qədim kəndlər arasında 10-cu yeri tutub (5.)

Azərbaycan ərazisində ləzgilər, talışlar, avarlar, saxurlar, udinlər, kürdlər, ruslar, yəhudilər və digər etnik qruplar əsrlərdən bəri dinc və sülh içində yaşamaqdadırlar. Etnik zənginlik istənilən ölkənin kifayət qədər qədim olmasını sübut edir və milli kimlik anlayışını da müəyyən dərəcədə şəkilləndirir. Çoxmədəniyyətlik müasir Azərbaycan dövlətinin multikultural dövlət siyasətinin əsasını təşkil edir.

Ölkəmizin multikultural siyasəti etnik qrupa aid az saylı xalqların hüquqlarının qanunla qorunmasını, mədəni müxtəlifliyin milli sərvət kimi qəbul edilməsini, dini tolerantlığın dövlət tərəfindən dəstəklənməsini və beynəlxalq dialoq platformalarının yaradılmasını əhatə edir.

Azərbaycanda etnik qrup xalqlarının öz ana dilindən istifadə etməsinə və həmin dildə özünü ifadə etmək üçün söz azadlığına icazə verilmişdir. Bu kimi məsələlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 45 və 47-ci maddələrində yer almışdır (1.) Bu hüquqi çərçivə Azərbaycan dilindən başqa digər kiçik qrup xalqlar üçün multikulturalizm siyasətinin hüquqi əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının rəsmi dövlət dilinin Azərbaycan dili, əhalisinin böyük bir hissəsinin islam dininə, şərq mədəniyyətinə, Türk tarixi irsinə mənsub olması və türk dillərilə qohumluğu müstəqil Azərbaycan xalqının milli kimliyini təsdiq edir (4.). Bu baxımdan istənilən etnik qrupa məxsus

xalqların özünəməxsus dəyərləri, o cümlədən dili, dini, tarixi, mədəniyyəti və ərazisi onun milli kimliyini sübut edir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müxtəlif dini icmalar arasında mövcud olan tolerantlıq mühiti multikulturalizm anlayışını nümayiş etdirir. Bu vəziyyət, bir tərəfdən, milli kimliyi möhkəmləndirir, digər tərəfdən, az saylı xalqların öz dillərini və mədəniyyətlərini qoruyub saxlamasına şərait yaradır. Belə bir balansın saxlanılması multikulturalizm siyasətinin uğurlu həyata keçirilməsinin əsas şərtidir. Lakin kiçik etnik qrup xalqlarının öz dillərində təhsil almaq kimi imkanlarının məhdudluğu, kənd-şəhər arasındakı miqrasiya nəticəsində ənənəvi mədəniyyətlərin zəifləməsi, qloballaşmanın yerli mədəni müxtəlifliyə göstərdiyi təsir və dövlət-cəmiyyət dialoqunda bəzən yaranan boşluqlar kimi çətinliklər yaradır (3).

Azərbaycanda az saylı xalqların və dinlərin birgəyaşayış modeli tarixi təcrübəyə, hüquqi bazaya əsaslanan müasir siyasətin uğurlu nəticəsidir (2). Bu model ölkəyə daxili sabitlik, sakitlik, qarşılıqlı anlaşma, hörmət, beynəlxalq nüfuz və mədəni zənginlik qazandırır. Azərbaycan multikulturalizmin "harmonik müxtəliflik" nümunəsi olaraq global miqyasda parlaq nümunəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995.
2. İlham Əliyev, "Azərbaycan – tolerantlıq və müxtəliflik ölkəsi", çıxışlar məcmuəsi, 2020.
3. UNESCO, Dünya Müxtəliflik Forumu hesabatları, 2015.
4. Altay Gəncəli, "Azərbaycanda din və etnik münasibətlər", Bakı, 2022
5. Xınalıq kənd sakini ilə görüş, <https://khinalig.heritage.org.az/az/history>

Cəmalə Tağızadə

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSUNDA TOLERANTLIQ PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: tolerantlıq prinsipləri, multikulturalizm, milli birlik, sosial sabitlik, dövlət siyasəti

Key words: principles of tolerance, multiculturalism, national unity, social stability, state policy

Ключевые слова: принципы толерантности, мультикультурализм, национальное единство, социальная стабильность, государственная политика

Müasir Azərbaycan dövlətinin ideoloji və siyasi əsaslarının formalaşmasında Heydər Əliyevin fəaliyyəti mühüm yer tutur. Onun siyasi kursu yalnız dövlət idarəçiliyi mexanizmlərinin qurulması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda cəmiyyətin sosial-mədəni inkişaf istiqamətlərini də əhatə edir. Bu baxımdan tolerantlıq prinsipləri Heydər Əliyevin siyasi strategiyasının əsas sütunlarından biri kimi çıxış etmişdir. Tolerantlıq burada yalnız fərdi davranış norması deyil, dövlət səviyyəsində sistemli şəkildə həyata keçirilən siyasət, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi vasitəsi və milli təhlükəsizliyin mühüm elementi kimi dəyərləndirilir.

Heydər Əliyevin siyasi kursunda tolerantlıq prinsipinin formalaşması tarixi və sosial reallıqlara əsaslanır. Azərbaycan coğrafi mövqeyi və tarixi inkişafı etibarilə müxtəlif xalqların, dinlərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir məkanı olmuşdur. Bu müxtəlifliyin düzgün idarə olunması isə xüsusi siyasi yanaşma tələb edirdi. Heydər Əliyev məhz bu reallığı nəzərə alaraq tolerantlığı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Onun fikrincə, cəmiyyət daxilində etnik və dini müxtəliflik qarşıdurma mənbəyi deyil, əksinə, sosial harmoniyanın və mədəni zənginliyin əsasını təşkil edir.

Tolerantlıq prinsiplərinin həyata keçirilməsində milli azlıqların hüquqlarının qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə dövlət bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının bərabər şəkildə təmin olunmasına yönəlmiş siyasət həyata keçirmişdir. Milli azlıqların dil, mədəniyyət və adət-ənənələrinin qorunması üçün hüquqi və institusional zəmin yaradılmışdır. Bu, bir tərəfdən sosial ədalətin təmin olunmasına xidmət etmiş, digər tərəfdən isə cəmiyyət daxilində qarşılıqlı etimadın möhkəmlənməsinə şərait yaratmışdır. Beləliklə, tolerantlıq prinsipi milli həmrəyliyin formalaşmasında əsas mexanizmlərdən birinə çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin siyasi kursunda dini tolerantlıq ayrıca bir istiqamət kimi diqqəti cəlb edir. O, dini müxtəlifliyi Azərbaycan cəmiyyətinin ayrılmaz xüsusiyyəti kimi qəbul edərək, dövlət-din

münasibətlərinin balanslı və sağlam əsaslar üzərində qurulmasına xüsusi önəm vermişdir. Müxtəlif dini icmaların sərbəst fəaliyyəti üçün şərait yaradılması, dini ibadət yerlərinin bərpası və qorunması, dini bayramların dövlət səviyyəsində qeyd olunması bu siyasətin konkret təzahürləri kimi çıxış edir. Bu yanaşma nəticəsində Azərbaycanda dinlərarası qarşılıqlı hörmət və dialoq mühiti formalaşmış, dini radikalizm və ayrı-seçkilik meyillərinin qarşısı alınmışdır.

Multikulturalizm ideyasının inkişafı da Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasətinin mühüm komponentlərindən biridir. Onun siyasi baxışlarında multikulturalizm yalnız nəzəri konsepsiya kimi deyil, praktik dövlət siyasəti kimi çıxış etmişdir. Müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri, onların qorunması və inkişaf etdirilməsi dövlət tərəfindən dəstəklənmişdir. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycanda fərqli etnik və dini qrupların nümayəndələri öz kimliklərini qoruyaraq vahid milli məkan daxilində fəaliyyət göstərmək imkanı əldə etmişlər. Bu isə sosial sabitliyin və davamlı inkişafın təmin olunmasına mühüm töhfə vermişdir.

Heydər Əliyevin tolerantlıq prinsipləri yalnız daxili siyasətlə məhdudlaşmamış, eyni zamanda xarici siyasət strategiyasında da öz əksini tapmışdır. O, beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı hörmət, dialoq və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanaraq Azərbaycanın dünya birliyinə inteqrasiyasını təmin etmişdir. Tolerantlıq siyasəti ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşmasında mühüm rol oynamış, Azərbaycanı müxtəlif mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında körpü kimi təqdim etmişdir. Bu yanaşma ölkənin beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığının genişlənməsinə və qlobal səviyyədə nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur.

Bundan əlavə, Heydər Əliyevin siyasi kursunda tolerantlıq prinsiplərinin institusional təminatı da mühüm yer tutur. Dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar, müxtəlif proqram və layihələr tolerantlığın sistemli şəkildə həyata keçirilməsinə şərait yaratmışdır. Təhsil, mədəniyyət və sosial siyasət sahələrində həyata keçirilən tədbirlər tolerantlıq dəyərlərinin cəmiyyətə aşılmasına yönəlmişdir. Bu isə gələcək nəsillərin daha açıq fikirli, fərqli mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşan və tolerant dəyərlərə sadıq vətəndaşlar kimi formalaşmasına xidmət etmişdir.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin siyasi kursunda tolerantlıq prinsipləri Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas dayaqlarından biri kimi çıxış etmişdir. Bu prinsiplər cəmiyyət daxilində sabitliyin və harmoniyanın təmin olunmasına, milli birliyin möhkəmlənməsinə və ölkənin beynəlxalq nüfuzunun artmasına mühüm töhfə vermişdir. Onun müəyyən etdiyi tolerantlıq modeli müasir dövrdə də aktuallığını qoruyaraq dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi davam etdirilir. Bu model yalnız Azərbaycanın daxili inkişafı üçün deyil, eyni zamanda qlobal miqyasda multikultural dəyərlərin təşviqi baxımından da əhəmiyyətli nümunə kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Bağirova, Ş. Heydər Əliyev və multikulturalizm siyasəti. "Azərbaycan multikulturalizmi: din və dil siyasətinin inkişaf perspektivləri" adlı beynəlxalq konfransın materialları (8-9 sentyabr 2016). – Bakı, 2016.
2. Əhmədov, A. Azərbaycan ədəbiyyatında tolerantlıq məfkurəsi. Respublika. – 2019. – 30 noyabr. – № 265. – S. 5.
3. Hüseynov, N. Multikulturalizmin inkişafında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rolu. Azərbaycan. – 2019. – 20 dekabr. – № 283. – S. 10.

Elbrus Bağışov
Bakı Dövlət Universiteti

XIX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ RUSİYA İMPERİYASININ AZƏRBAYCANDA APARDIĞI XRİSTİANLAŞDIRMA SİYASƏTİ VƏ MISSIONER CƏMİYYƏTLƏRİN FƏALİYYƏTİ: TARİXİ COĞRAFIYA KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: xristianlaşdırma siyasəti, missioner cəmiyyətlər, Rusiya imperiyası, Azərbaycan, tarixi coğrafiya

Keywords: Christianization policy, missionary societies, Russian Empire, Azerbaijan, historical geography

Ключевые слова: политика христианизации, миссионерские общества, Российская империя, Азербайджан, историческая география

XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının Azərbaycanda həyata keçirdiyi xristianlaşdırma siyasəti yalnız dini məqsədlərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda regionun tarixi coğrafiyasının yenidən təşkilinə xidmət edirdi. 1801-ci ildə Şərqi Gürcüstanın ilhaqından, 1804–1813-cü illər Rus–İran müha-

ribəsindən və 1813-cü il Gülüstən müqaviləsindən sonra imperiya Cənubi Qafqazda yeni siyasi məkan formalaşdırmağa başladı. Bu prosesdə konfessional amil mühüm müstəmləkə alətinə çevrildi. Müsəlman əhalinin üstünlük təşkil etdiyi strateji bölgələrdə xristian dayaqlarının gücləndirilməsi sərhəd təhlükəsizliyi, yerli əhali üzərində nəzarətin artırılması və imperiyaya bağlı sosial təbəqənin yaradılması baxımından vacib sayılırdı. Tarixi coğrafiya nöqtəyi-nəzərindən Qarabağ, Şuşa, Naxçıvan və İrəvan bu siyasətin əsas tətbiq sahələri idi. Həmin məkanlar həm sərhəd zolaqlarında yerləşir, həm də ticarət yollarını, dağ keçidlərini və hərbi kommunikasiya xətlərini birləşdirirdi. Buna görə dini siyasət məhz coğrafi-strateji üstünlüklərə malik sahələrdə daha fəal aparılırdı. Rusiya hakimiyyət dairələri üçün dini dəyişiklik təkcə etiqad məsələsi deyildi; bu, imperiyanın məkan üzərində hakimiyyətini möhkəmləndirən, inzibati-idarəetmə islahatlarını asanlaşdıran və yeni demoqrafik dayaq yaradan vasitə idi. Xristianlaşdırma siyasəti nəticəsində tarixi coğrafi məkanın konfessional xəritəsi tədricən dəyişdirilməyə başlanmışdı [1].

Missioner cəmiyyətlərin fəaliyyəti bu siyasətin praktik mexanizmini təşkil edirdi. 1813-cü ildə təsis olunmuş Rus Bibliya Cəmiyyəti imperiya ərazisində xristian dini mətnlərinin yayılması üçün ideoloji və təşkilati zəmin yaratdı. Ardınca 1820–1830-cu illərdə Basel Yevangelik Missioner Cəmiyyətinin nümayəndələri Cənubi Qafqazda, xüsusilə Şuşada fəallaşdılar. Onların fəaliyyəti dini ədəbiyyatın tərcüməsi, məktəblərin təşkili, yerli dillərin öyrənilməsi və mətbəə işinin qurulması ilə müşayiət olunurdu. Şuşada 1827–1835-ci illərdə missioner mətbəəsinin fəaliyyəti, kasıb ailələrdən olan uşaqların təlimə cəlb edilməsi və xristian dini məzmunlu nəşrlərin hazırlanması şəhərin sadəcə dini deyil, həm də ideoloji mərkəzə çevrildiyini göstərirdi. Şuşanın seçilməsi təsadüfi deyildi. Şəhər Qarabağın inzibati, hərbi və kommunikasiya baxımından ən mühüm məntəqəsi idi. Deməli, missioner fəaliyyətinin burada cəmlənməsi, regionun tarixi coğrafi mövqeyi ilə bilavasitə bağlı idi. Missionerlər vasitəsilə imperiya yalnız dini təsiri genişləndirmir, eyni zamanda yerli mühitin dil, təhsil və mədəniyyət sahələrinə nüfuz etməyə çalışırdı. Bu isə xristianlaşdırma siyasətinin məkan üzərində ideoloji nəzarət forması olduğunu aydın göstərir [2].

Rusiya imperiyasının Azərbaycanda apardığı xristianlaşdırma siyasəti etno-konfessional dəyişikliklərlə inzibati-coğrafi yenidənqurma prosesinin tərkib hissəsi idi. Xüsusilə 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra sərhəd məkanlarının daha sıx nəzarətə götürülməsi, yeni inzibati vahidlərin təşkili və konfessional siyasətin bu ərazilərdə dərinləşdirilməsi imperiyanın dini müdaxiləsini hərbi-siyasi məqsədlərlə uzlaşdırdığını göstərirdi. Beləliklə, dini siyasət coğrafi strategiyanın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdi və yerli əhalinin gündəlik sosial-mədəni həyatına birbaşa təsir göstərirdi, uzunmüddətli nəticələr doğururdu. Çarizm bir tərəfdən yerli müsəlman əhalinin ənənəvi dini-sosial institutlarını zəiflətməyə, digər tərəfdən xristian icmaların mövqelərini gücləndirməyə çalışırdı. Missioner cəmiyyətlərə verilən imkanlar, məktəb və mətbəə kimi təsir vasitələrinin tətbiqi, eləcə də xristian əhalinin məskunlaşdığı və gələcəkdə məskunlaşdırılmasının planlaşdırıldığı ərazilərə xüsusi diqqət yetirilməsi bu siyasətin sistemli xarakter daşdığını göstərir. Beləliklə, XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda həyata keçirilən xristianlaşdırma siyasəti dini tarix çərçivəsini aşaraq tarixi coğrafiyanın mühüm tədqiqat mövzusunə çevrilir. Bu siyasət yalnız dini mənzərəni deyil, həm də şəhərlərin funksiyalarını, sərhəd bölgələrinin əhəmiyyətini, sosial münasibətlərin istiqamətini və regionun məkan təşkilatlanmasını dəyişdirirdi. Tarixi coğrafiya kontekstində yanaşdıqda aydın olur ki, missioner fəaliyyəti təsadüfi deyil, imperiyanın siyasi nəzarəti möhkəmləndirmək üçün seçdiyi strateji məkanlarda sistemli şəkildə yerləşdirilmişdir. Bu baxımdan xristianlaşdırma siyasəti Rusiya imperiyasının Azərbaycandakı müstəmləkə hakimiyyətinin dini, demoqrafik və məkan ölçülərini birləşdirən kompleks siyasət kimi qiymətləndirilməlidir [3].

Ədəbiyyat:

1. Flynn, S. R. O. Thomas. *Rusiyalarda və Qacar İranında Qərb xristian varlığı, təxminən 1760–təxminən 1870*. Leiden–Boston: Brill, 2017. Ümumi həcmi: xxvii + 1113 s.
2. Rzepka, M. “Qafqazda XIX əsrdə İncil, sərhədlər və xristian missioner təşəbbüsləri: ümumi qeydlər.” *Krakov Şərq Xristianlığı Araşdırmaları*, 8, 2016, s. 53–71. Ümumi həcmi: 19 s.
3. *Qafqazın o tayındakı Rusiya mülklərinin statistik, etnoqrafik, topoqrafik və maliyyə baxımından icmalı*. Hissə 2. Sankt-Peterburq: Xarici Ticarət Departamentinin mətbəəsi, 1836. Ümumi həcmi: [4] + 401 + [8] = 413 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, sülh siyasəti, tolerantlıq, multikulturalizm, Azərbaycan, beynəlxalq münasibətlər

Keywords: Heydar Aliyev, peace policy, tolerance, multiculturalism, Azerbaijan, international relations

Ключевые слова: Гейдар Алиев, мирная политика, толерантность, мультикультурализм, Азербайджан, международные отношения

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, sülh və tolerantlıq prinsiplərinin təşviqi ilə də səciyyələnir. Onun rəhbərliyi dövründə milli və dini müxtəliliyin qorunması dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Müasir tədqiqatlarda qeyd olunur ki, Azərbaycanın multikultural modeli məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsi kimi formalaşmışdır [1].

Heydər Əliyev sülhün təmin edilməsini dövlətin davamlı inkişafının əsas şərti kimi qiymətləndirirdi. O, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli istiqamətində danışıqlar yoluna üstünlük vermiş, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı genişləndirmişdir. Bu yanaşma Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə etibarlı tərəfdaş kimi tanınmasına şərait yaratmışdır [2].

Tolerantlıq siyasəti isə ölkədə yaşayan müxtəlif etnik və dini qrupların hüquqlarının qorunmasına yönəlmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə məscidlər, kilsələr və sinaqoqlar bərpa olunmuş, dini azadlıqların təmin edilməsi üçün hüquqi baza gücləndirilmişdir. Müasir ədəbiyyatda bu siyasət “Azərbaycan multikulturalizmi” kimi xarakterizə olunur və onun beynəlxalq miqyasda nümunəvi model olduğu vurğulanır [3; 4].

Bundan əlavə, Heydər Əliyevin xarici siyasət strategiyası regionda sabitliyin və əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsinə yönəlmişdir. Onun təşəbbüsü ilə həyata keçirilən enerji və nəqliyyat layihələri ölkələr arasında qarşılıqlı asılılığı artıraraq sülhün möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir. Müasir tədqiqatçılar bu siyasətin Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin edilməsində mühüm rol oynadığını qeyd edirlər [5].

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin sülh və tolerantlıq siyasəti Azərbaycanın davamlı inkişafının və multikultural dəyərlərinin formalaşmasının əsasını təşkil edir. Müasir elmi ədəbiyyat bu siyasəti regionda sabitliyin və beynəlxalq əməkdaşlığın təmin edilməsində mühüm amil kimi qiymətləndirir. Ümummilli Liderin müəyyən etdiyi strateji kurs bu gün də onun layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və Azərbaycanı dünyada tolerantlıq məkanı kimi tanıdır.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov, Ə. Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı. Şərq-Qərb. 2014
2. Cornell, S.E. Azerbaijan Since Independence. New York: M.E.Sharpe. 2011.
3. Balayev, A. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı. 2018.
4. İsmayilov, M. Azerbaijan's Foreign Policy and Security. London: Routledge. 2019.
5. Guliyev, F. Oil and Politics in Azerbaijan. London: Routledge. 2016.

Gülnarə Ağayeva
AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, sülh, tolerantlıq, siyasət, cəmiyyət, milli birlik, multikulturalizm

Keywords: Azerbaijan, Heydar Aliyev, peace, tolerance, politics, society, national unity, multiculturalism

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, мир, толерантность, политика, общество, национальное единство, мультикультурализм

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətinin memarı olan yalnız güclü siyasi lider kimi deyil, həm də sülh, sabitlik və tolerantlıq ideyalarının əsas daşıyıcısı kimi tarixdə mühüm yer tutur. Onun siyasi fəaliyyəti dövründə Azərbaycan cəmiyyətində milli birlik, sosial harmoniya və multikultural dəyərlər

möhkəmləndirilmiş, ölkə daxilində və beynəlxalq müstəvidə qarşılıqlı anlaşma mühiti formalaşdırılmışdır. Onun siyasəti sülh siyasətinin əsas istiqamətlərini daim dəstəkləmişdir. Heydər Əliyevin sülh siyasəti ilk növbədə daxili sabitliyin təmin olunmasına yönəlmişdir. 1990-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan siyasi böhran, iqtisadi çətinliklər və hərbi münaqişə şəraitində idi. Belə bir mürəkkəb dövrdə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev ölkəni parçalanma təhlükəsindən xilas edərək sabitlik yaratmağa nail oldu. O, dövlət institutlarını gücləndirdi, qanunun aliliyini təmin etdi və cəmiyyətdə nizam-intizamı bərpa etdi. Bu addımlar ölkədə vətəndaş qarşıdurmasının qarşısını aldı və davamlı inkişaf üçün zəmin yaratdı. Onun sülh siyasətində mühüm mərhələlərdən biri ilə bağlıdır. Bu atəşkəs regionda müharibənin aktiv fazasının dayandırılmasına, insanların həyatının qorunmasına və ölkənin daxili inkişafına fokuslanmasına imkan verdi. Heydər Əliyev diplomatiyanı prioritet vasitə kimi seçərək münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə üstünlük verirdi. Onun beynəlxalq münasibətlərdə sülh yanaşması Azərbaycan xalqının mənafeyinə yönəlmişdir. Heydər Əliyevin siyasəti yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq səviyyədə də sülh və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanırdı. O, Azərbaycanın dünya birliyinə integrasiyasını təmin edərək müxtəlif dövlətlərlə balanslaşdırılmış xarici siyasət həyata keçirdi. Bu siyasət Azərbaycanın həm Qərbi, həm də Şərqi ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı münasibətlər qurmasına imkan yaratdı. Bu baxımdan, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Heydər Əliyev beynəlxalq hüquq normalarına hörmət prinsiplərini daim ön planda saxlayaraq Azərbaycanın mövqeyini global miqyasda gücləndirdi. Heydər Əliyevin siyasətində tolerantlıq anlayışı xüsusi yer tuturdu. Azərbaycan tarixən müxtəlif dinlərin və xalqların nümayəndələrinin bir arada yaşadığı ölkə olmuşdur. Heydər Əliyev bu ənənəni qoruyaraq onu dövlət siyasəti səviyyəsinə yüksəltdi. O, ölkədə dini etiqad azadlığını təmin etdi, müxtəlif dini icmaların sərbəst fəaliyyət göstərməsinə şərait yaratdı. Bu siyasətin nəticəsi olaraq Azərbaycanda məscidlər, kilsələr və sinaqoqlar yanaşı fəaliyyət göstərir və müxtəlif dini bayramlar sərbəst şəkildə qeyd olunur. Dövlət tərəfindən dini və mədəni irsin qorunması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər tolerantlıq mühitinin daha da güclənməsinə səbəb olmuşdur. Heydər Əliyev Azərbaycanı multikultural dəyərlərin qorunduğu nadir ölkələrdən biri kimi inkişaf etdirmişdir. O, müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin hüquqlarını qoruyaraq onların cəmiyyətə integrasiyasını təmin etmişdir. Bu siyasət milli həmrəyliyin güclənməsinə, sosial sabitliyin möhkəmlənməsinə və dövlətin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Onun fikrincə, tolerantlıq yalnız fərqlərə dözümlülük deyil, həm də bu fərqlərin zənginlik kimi qəbul edilməsidir. Bu yanaşma Azərbaycan cəmiyyətində qarşılıqlı hörmət və anlaşma mühitinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu sülh və tolerantlıq siyasəti bu gün də uğurla davam etdirilir. Azərbaycan beynəlxalq səviyyədə tolerantlıq və multikulturalizm nümunəsi kimi tanınır, müxtəlif mədəniyyətlər arasında dialoqu təşviq edən təşəbbüslərdə fəal iştirak edir. Heydər Əliyevin sülh və tolerantlıq siyasəti Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi möhkəmlənməsində, sabitliyin təmin olunmasında və beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasında mühüm rol oynamışdır. Bu siyasət yalnız tarixi bir mərhələ deyil, həm də bu gün və gələcək üçün aktual olan strateji inkişaf modelidir. Onun qoyduğu irs Azərbaycan cəmiyyətində birlik, qarşılıqlı hörmət və dinc yanaşı yaşama prinsiplərinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Günay Bədəlzadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİLİN SOSIAL ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: inklüziv təhsil, tolerantlıq, sosial integrasiya, xüsusi təhsil, Heydər Əliyev

Keywords: inclusive education, tolerance, social integration, special education, Heydar Aliyev

Ключевые слова: инклюзивное образование, толерантность, социальная интеграция, специальное образование, Гейдар Алиев

Müasir cəmiyyətlərdə inklüziv təhsil yalnız pedaqoji yanaşma kimi deyil, həm də sosial ədalətin, bərabər imkanların və insan hüquqlarının təmin olunmasının əsas mexanizmlərindən biri kimi qiymətləndirilir. Inklüziv təhsil modeli bütün uşaqların, o cümlədən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan fərdlərin

ümumi təhsil mühitinə integrasiyasını nəzərdə tutur və bu proses onların sosiallaşması, psixoloji rifahı və şəxsiyyət kimi formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin inkişafı dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən olunmuş və bu sahədə aparılan islahatlar ümummilli lider Heydər Əliyevin humanizm və tolerantlıq prinsiplərinə əsaslanmışdır. Tədqiqatın məqsədi inklüziv təhsilin sosial əhəmiyyətini Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti kontekstində təhlil etmək, həmçinin bu modelin xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların cəmiyyətə integrasiyasına təsirini müəyyənləşdirməkdir. Araşdırma çərçivəsində nəzəri təhlil, müqayisəli yanaşma və müasir elmi-pedaqoji mənbələrin sistemləşdirilməsi metodlarından istifadə edilmişdir.[1]Tədqiqat nəticələri göstərir ki, inklüziv təhsil uşaqların yalnız akademik nailiyyətlərinə deyil, həm də sosial bacarıqlarının inkişafına, emosional sabitliyinə və özünəinamının formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Xüsusilə Daun sindromlu və digər inkişaf xüsusiyyətləri olan uşaqlar üçün inklüziv mühit onların kommunikativ bacarıqlarının güclənməsinə, sosial əlaqələrinin genişlənməsinə və cəmiyyətə adaptasiyasının sürətlənməsinə şərait yaradır.[8]Eyni zamanda, inklüziv təhsil mühitində təhsil alan tipik inkişafı uşaqlarda empatiya, tolerantlıq və sosial məsuliyyət kimi dəyərlərin formalaşdığı müşahidə olunur. Heydər Əliyevin siyasi kursunda tolerantlıq prinsipi cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplarının harmonik inkişafını təmin edən əsas ideoloji istiqamət kimi çıxış etmişdir. Bu yanaşma müasir dövrdə inklüziv təhsilin inkişafı üçün mühüm nəzəri və praktiki baza yaradır. Dövlət proqramları, normativ-hüquqi sənədlər və beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən layihələr inklüziv təhsil sisteminin genişlənməsinə və keyfiyyətinin artırılmasına xidmət edir.[3]Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, inklüziv təhsil sosial bərabərliyin təmin olunmasında, tolerant cəmiyyətin formalaşmasında və insan kapitalının inkişafında mühüm rol oynayır. Bu modelin daha da inkişaf etdirilməsi üçün müəllim hazırlığının təkmilləşdirilməsi, valideynlərin maarifləndirilməsi və inklüziv təhsil mühitinin resurs təminatının gücləndirilməsi zəruri hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
2. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2018.
3. “İnklüziv təhsilin təşkili Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında. Bakı, 2023.
4. 2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Bakı, 2017.
5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. United Nations, 2006.
6. General Comment No. 4 (2016) on the right to inclusive education. United Nations, 2016.
7. Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report 2020. UNESCO, 2020.
8. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. UNESCO, 2017.
9. Azərbaycan multikulturalizmi və Heydər Əliyev. Bakı, 2020.
10. Multikulturalizm və tolerantlıq ideyalarının inkişafında Heydər Əliyevin rolu. Bakı, 2016.

Günay Süleymanova
Bakı Slavyan Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, milli ideologiya, dövlət siyasəti

Keywords: multiculturalism, tolerance, national ideology, state policy

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, национальная идеология, государственная политика

Əhalisinin əksəriyyətini müsəlmanların təşkil etdiyi Azərbaycanda müxtəlif etnik və dini qruplar sülh şəraitində birgə yaşayırlar. Tarix boyu ölkəmizdə bütün xalqların və dinlərin nümayəndələrini dostluq münasibətləri birləşdirmişdir. Xalqımıza məxsus mədəni və mənəvi dəyərlər əsrlər boyu müxtəlif etiqad sahiblərinin ölkəmizdə sülh və dostluq içində yaşamasına, etnomədəni müxtəlifliyin bu günə qədər qorunub saxlanılmasına müstəsna töhfə vermişdir.

Bu gün Azərbaycan müstəqil dövlət kimi inkişaf etdikcə bu dəyərlər sistemi daha da möhkəmlənir. Çoxmillətli və çoxkonfessiyalı bir dövlət kimi Azərbaycan beynəlxalq arenada qarşılıqlı münasibətlərin inkişafına, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığa mühüm əhəmiyyət verir.

Əsrlər boyu formalaşmış milli və mənəvi dəyərləri qoruyaraq hər bir millətin gələcəyini uğurla müəyyən edən, onun həm uzaq, həm də yaxın keçmişdəki taleyinə həlledici təsir göstərən, ölkəsinin adını həm milli, həm də bəşər tarixinə şərəflə həkk edən dahilər o qədər də çox deyil. Dövlətə sədaqəti, Vətənə məhəbbəti, xalqa hörməti, zəkası, dühası və istedadı ilə dünyada tanınan, bütün ömrünü doğma xalqının xoşbəxt gələcəyi naminə mübarizəyə həsr edən tarixi şəxsiyyətləri olan xalq xoşbəxtkdir. Ümummilli lider Heydər Əliyev məhz belə dahilər səviyyəsinə yüksəlmiş Azərbaycan övladı idi.

Azərbaycandakı multikulturalizm haqqında Heydər Əliyev demişdir: *“Azərbaycan vətəndaşlarının dini, irqi, siyasi və ya dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqlara malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və müdafiə olunur. Əmin ola bilərsiniz ki, biz bu məqsəd və prinsiplərə həmişə sadıq qalacağıq və gələcəkdə də dini mənsubiyyətindən, dil mənsubiyyətindən və ya siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycan vətəndaşlarının bir-biri ilə münasibətə girməsinə imkan verməyəcəyik.”*

Prezident İlham Əliyev ölkəmizdə ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması və inkişafı sahəsindəki siyasi kursu uğurla davam etdirir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində BMT, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa xüsusi önəm verilir.

Heydər Əliyev Fondu Azərbaycanın multikultural ənənələrinin qorunması və təbliği ilə bağlı mühüm layihələr icra edir. Fondun prezidenti, UNESCO və ISESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə həyata keçirilən “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi”, “Qloballaşmada mədəniyyətlərin rolu”, “Multikultural dünyada dinc yanaşı yaşama” və “Azərbaycan – tolerantlıq məkanı” layihələrini xüsusi qeyd etmək olar.

Öz multikulturalizm siyasəti və bu sahədəki nailiyyətləri ilə Azərbaycan, bu sahədə zəngin təcrübəsi ilə tanınan Qərbi ölkələri də daxil olmaqla, dünya ölkələrinə bir nümunədir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev qeyd etmişdir: *“Azərbaycan bu illər ərzində dünyada multikulturalizmin inkişafına böyük töhfələr vermişdir”*. Biz bilirik ki, əsrlər boyu Azərbaycanda bütün mədəniyyətlərin, dinlərin və etnik qrupların nümayəndələri bir ailə kimi sülh şəraitində yaşamışlar. Prezident İlham Əliyev demişdir: *“Hesab edirəm ki, bu, bizim ən böyük sərvətlərimizdən biridir. Biz bununla fəxr edirik və multikulturalizm, sülh, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşma dəyərlərini təşviq etmək üçün müxtəlif beynəlxalq tədbirlər keçiririk”*.

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, qədim dövrlərdən bəri Azərbaycanda müxtəlif millətlərin, dinlərin və mədəniyyətlərin nümayəndələri yaşamışlar və onlar unikal Azərbaycan mədəniyyətinin formalaşmasına öz töhfələrini vermişlər.

Günəl İsmayılova

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ VƏ TÜRK DÜNYASINA APARAN YOL

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, islamofobiya, azərbaycançılıq, türksoylu xalqlar.*

Key words: *multiculturalism, tolerance, Islamophobia, Azerbaijaniism, Turkic people.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, исламофобия, азербайджанисм, тюркские народы.*

Beynəlxalq aləmdə dini dözümsüzlük, dini ayrışdırıcılıq, irqçilik, islamofobiya, milli və etnik zəmində ayrı seçkilinin baş qaldırdığı bir dünyada Azərbaycan multikulturalizmi siyasəti bizim dünyaya çoxmədəniyyətli bir modeli təqdim etməyimiz bizim uğurumuzdur. Azərbaycan tarixən müxtəlif etnik və azsaylı xalqların eləcə də müxtəlif dinlərin mövcud olduğu bir məkan olmuşdur. Bizim

coğrafiyamızda yaşayan müxtəlif milli və etnik müxtəlifliyə məxsus xalqlar Azərbaycan türkləri ilə sülh, tolerantlıq, sabitlik və mehriban bir şəraitdə yaşamışlar. Çünki multikulturalizm rüşeymləri bizim ulu əcdadlarımızın ruhunda və düşüncə tərzində hələ qədim dövrlərdə mövcud olmuşdur. Beləliklə multikultural dəyərlərin birliyi fonunda yaşayan Azərbaycan türklərinin mədəniyyəti, bu coğrafiyada yaşayan etnik müxtəlifliyə malik olan millətlərin mədəniyyəti ilə birləşərək ortaq mədəniyyəti və milli dəyərləri yaratmışdır. [1]

Tarixən multikulturalizm düşüncəsinə malik olan xalqımızın mövqeyini isə dünyaya Ümummilli lider Heydər Əliyev yürütdüyü multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası ilə tanıtmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli etnik millətçiliyə qarşı Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin eləcə də dövlətçiliyinin inkişafı üçün multikulturalizm əsas bazası olan azərbaycançılıq ideologiyasını irəli sürdü. Azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycan türklərinin ölkədaxilində yaşayan digər xalqlara münasibətdə sülh, tolerant və sevgi ilə davranış göstərməsi və bərabər münasibət bəsləməsi üçün zəmin yaradan amillərdən birinə çevrildi. Beləliklə Multikulturalizm Azərbaycan modeli bizim ölkəmizin dünya ölkələrinə göstərəcəyimiz baris nümunələrdən biri oldu. Hazırda müxtəlif ölkələrdə dini və millətçilik istiqamətində ayrışdırıcılıq getdiyi halda bizim ölkəmizdə bütün millətlərin və dinlərin nümayəndələri sülh, sabitlik, əmin-amanlıq və mehriban bir şəkildə həyat yaşayırlar. Bütün bunlar onu göstərir ki, Azərbaycan xalqı öz ətrafına qarşı daimi qayğıkeş, diqqətçil, mehriban və sülsevər bir düşüncə tərzinə malik olmuşlar. [2]

Heydər Əliyevin apardığı multikulturalizm siyasəti təkcə Azərbaycan türklərinin ölkədaxili azsaylı xalqlar, milli etnik qruplar və müxtəlif dinlərə ibadət edən insanların birlikdə bir mədəniyyəti formalaşdırmağına xidmət etməklə kifayətlənmirdi. O, həm də Azərbaycan türklərini Türkiyə türkləri ilə yaxınlaşdırmaq üçün uzaqgörən bir siyasətə malik idi. Hələ Sovetlər dövründə onun qeyd etdiklərinə əsasən 13-14 yaşlarında Türkiyəli yazıçı Rəşad Nuri Güntəkinin Çalıquşu romanını sevrək oxuduğunu iclasda vurğulayır. [2] Bir zaman yetişir ki, o dövlət başçısı olaraq uşaqlıqda yaranan Türk dünyasına olan sevgisini gerçəkləşdirməyi bacarır. 1990-cı illərin əvvəllərində hələ Naxçıvanda olarkən Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəllə və bir sıra dövlət xadimləri ilə görüşən liderimiz Azərbaycanın bir millət iki dövlət olaraq bir-birinə həm soykükü həm də dini olaraq doğma olduğunu göstərmişdi. 1994-cü ildə Türkiyə ilk dəfə səfər edərək Azərbaycan ilə Türkiyə arasında doğma qardaşlıq və eyni bağların olduğunu dilə gətirir. Azərbaycan-Türkiyə dostluq qrupunun yaradılması, beynəlxalq tərəfdaşlıq müqavilələrinin bağlanması, Kitabı-Dədə-Qorqud və Manas dastanının yubileylərinin qeyd edilməsi və Bakıda Atatürk Mərkəzinin yaradılması məhz türk oğlunun Türk dünyasına və millətinə olan böyük sevgisinin ən gözəl örnəklərindən biridir. Azərbaycan və Türk dünyası arasında yaranan mədəni, iqtisadi əlaqələr təkcə bununla yekunlaşmır. Ulu Öndərin Türk dünyasının görməli simaları qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovla, qazax yazıçısı Oljas Süleymenovla görüşləri ortaq türk dünyasına bağlı milli və dünyəvi fikirləri bizim xalqlarımızı bir-birinə yaxınlaşdırən bağların zamanla möhkəmlənməsinə istiqamətlənmişdi. Beləliklə Heydər Əliyev həm multikultural dəyərlərə, həm də türk milli mənəvi dəyərlərinə sadıq qalaraq ölkəmizi, xalqımızı düzgün yol seçərək inkişaf etdirməsinə ən vacib töhvələri vermişdir. [3]

Ədəbiyyat:

1. 1.extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jrn201_6_1035.pdf 594158(meqale) PDF (www.anl.az)
2. Heydər Əliyev və Şərq Türk Dünyası altı cildə, çaşıoğlu mətbəəsi, 2006, səh 476.
3. Elman Guliyev. Haydar Aliyev ve Türk Dünyası.-Bakü, "Müellim" nəşriyyatı, 2023. - 68 s.
4. <https://ataturk.az/merkez-haqqinda/>

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ TOLERANTLIĞIN FƏLSƏFƏSİ

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerant, dövlət, xalq, tarix

Key words: multiculturalism, tolerant, state, people, history

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, государство, народ, история

Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.

Heydər Əliyev

Eyni məkanda müxtəlif mədəniyyət təmsilçiləri öz milli kimliklərini qoruyub saxlaya bildikləri üçün bugünkü dünyamız etnik və mədəni cəhətdən rəngarəng olmuşdur. Bu rəngarənglik başqa mədəniyyətlərə, ənənələrə hörmət, dözümlülük kimi dəyərləri zəruri edir. Öz mədəniyyətinə, tarixinə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşan xalq gərək eyni münasibəti fərqli mədəniyyətlərə də göstərsin. Daha doğrusu, başqa mədəniyyətə, dinə, tarixə olan hörmət öz dəyərlərinə olan hörmətdən başlamalıdır. Müasir dünya öz aralarında intensiv qarşılıqlı fəaliyyətdə olan çoxsaylı xalqlar, dinlər, mədəniyyətlər deməkdir. Bu qarşılıqlı fəaliyyətin spesifikasiyası bir tərəfdən müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri arasında açıq münasibətlər qurulmasını tələb edir, digər tərəfdən isə hər bir xalqın qarşısında öz identikliyi qoruyub saxlamaq vəzifəsi durur. Bu halda əsas diqqət məhz multikulturalizmə yönəldilməlidir. Adətən bu anlayış müxtəlif sosial subyektlərin (dövlət, özəl və qeyri-hökumət təşkilatlarının) müxtəlif mədəniyyətlərin bərabərhüquqlu inkişafına, ictimai həyatın bütün sahələrində əhalinin müxtəlif qruplarına münasibətdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, bərabər hüquqların təmin edilməsinə yönəlmiş ideyalar və hərəkətlər kompleksini ifadə edir. Başqa sözlə desək, multikulturalizm həm ayrıca götürülmüş bir ölkədə, həm də bütövlükdə qloballaşan dünyada müxtəlif mədəniyyətlərin yanaşı mövcudluğuna şərait yaradılması deməkdir. Bütün bunlar belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, multikulturalizm təkcə etik doktrina deyil, həm də açıq cəmiyyət formalaşdırılmasına kömək etməyə çalışan ölkələr üçün səciyyəvi olan müəyyən siyasi proqram, dövlət siyasəti deməkdir. Hər regionun, ölkənin özünə xas multikultural dəyərləri, ənənələri vardır. Azərbaycan bu ənənələrə sadıqdır, öz ərazisində məskunlaşmış milli azlıqların dinc yaşamaları, onların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması üçün lazımi sosial-siyasi şəraiti yaratmışdır. Azərbaycanın multikultural, tolerant cəmiyyət olması məhz xalqımızın mənəvi dəyərlərindən irəli gəlir. Müasir dövrdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı xalqımızın mənəvi sıçrayışı fonunda baş verir. Ölkəmizin sosial-iqtisadi sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərində zəngin təbii ehtiyatlarımız qədər xalqımızın mənəvi dəyərlərinin də rolu var. Ümummilli lider Heydər Əliyev multikulturalizmin qurucusudur. Müasir tarixdə isə cənab prezident İlham Əliyev Azərbaycanın dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirir. Ulu öndər Heydər Əliyev müxtəlif dinlərin nümayəndələrinin hüquq və azadlıqlarının qorunmasını, onların sülh, qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq şəraitində birgə yaşamasını cəmiyyətin sabitliyi və davamlı inkişafı üçün vacib amil hesab edirdi. Bu yanaşma Azərbaycanın multikultural dəyərlərinin formalaşmasına və dünyada nümunə kimi tanınmasına mühüm töhfə vermişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanda multikulturalizmin inkişafına böyük diqqət göstərmişdir. Onun rəhbərliyi dövründə ölkədə müxtəlif etnik və dini qruplar arasında sülh və qarşılıqlı hörmət qorunmuş, fərqli mədəniyyətlərin inkişafı dəstəklənmişdir. Bu siyasət Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmış və ölkədə sabitlik təmin etmişdir.

TOLERANTLIQ SIYASƏTİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AZƏRBAYCANDA VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN TƏŞƏKKÜLÜ

Açar sözlər: *tolerantlıq, vətəndaş cəmiyyəti, siyasət*

Keywords: *tolerance, civil society, politics*

Ключевые слова: *толерантность, гражданское общество, политика*

Tolerantlığın mənimsənilməsi, yəni başqalarının düşüncələrinə, fikirlərinə hörmətlə yanaşılması Azərbaycan vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Demokratik cəmiyyətin əsas elementi hesab olunan tolerantlıq prinsiplərinin təmin olunması cinsi, yaşı, sosial statusu, iqtisadi vəziyyəti, təhsil səviyyəsi fərqli insanların münasibətlər sistemində yarana biləcək problemləri aradan qaldırmaq üçün vacib şərtidir.

Ümummilli liderimiz Beynəlxalq tolerantlıq günü münasibəti ilə ölkədəki dini konfessiyaların başçıları ilə görüşündə tolerantlıq anlayışının qısa və lakonik izahını vermişdir: “Tolerantlıq, dözümlülük çox geniş anlayışdır. O, həm insani münasibətlərin, həm insan cəmiyyətində gedən proseslərin, həm də dövlətlərarası, millətlərarası, dinlər arasında münasibətlərin bir çox cəhətlərinə aiddir. ...O, təkcə dinlərin bir-birinə dözümlülüyünü deyil, həm də bir-birinin adətlərinə, mənəviyyatına dözümlülük, mədəniyyətlərə dözümlülük deməkdir” (1, s. 154).

Heydər Əliyev tolerantlıq siyasətini ölkənin demokratik inkişafının əsas amillərindən biri kimi qiymətləndirmişdir. Azərbaycanda multikultural dəyərlər hər zaman təhsil, media və ictimai mühitdə irəli çəkilmiş, dini və mədəni müxtəliflik dövlətin diqqət və qayğısı ilə qorunmuşdur.

Cəmiyyətin daha tolerant olması üçün dövlətlər insan haqları sahəsində mövcud beynəlxalq konvensiyaları ratifikasiya edilmiş və cəmiyyətdə hər kəsə bərabərhüquqlu yaşamanı və imkan bərabərliyini təmin etmək məqsədilə qanunvericilik işlənilib hazırlanmışdır. Beynəlxalq həmrəyliyə nail olmaq üçün ayrı-ayrı insanların, icmaların və millətlərin, bütövlükdə cəmiyyətin mədəni plüralizmi tanınması və ona hörmət etməsi həlledici əhəmiyyət kəsb edir.

1995-ci il noyabrın 16-da keçirilmiş YUNESKO Baş Konfransının 28-ci sessiyasında qəbul olunmuş Tolerantlıq prinsiplərinə dair bəyannamədə vurğulanır ki, “dözümlülük, ilk növbədə insan azadlıqları və universal hüquqların etirafı əsasında formalaşan fəal münasibətdir”, bununla yanaşı “dözümlülük, insan hüquqlarına dair beynəlxalq hüquq aktlarında müəyyən olunmuş normaları iddia edən, həqiqətin mütləqləşdirilməsindən və ehkamçılıqdan imtina edən bir anlayışdır”(3).

Tolerantlıq dövlət səviyyəsində ədalətli və qərəzsiz qanunvericilik, hüquq qaydalarına, məhkəmə-prosessual və inzibati normalara riayət olunmasını, habelə, hər hansı bir ayrı-seçkiliyə yol verilmədən hər bir insanın iqtisadi və sosial inkişafı üçün şərait yaradılmasını kimi təzahür edir. Beynəlxalq sənəddə qeyd edilir: Tolerantlıq olmadan sülh qeyri-mümkün olduğu kimi, sülh olmadan inkişaf və demokratiya da qeyri-mümkündür.

Azərbaycanda tolerantlıq dövlət siyasəti səviyyəsinə çatdırılmasında Heydər Əliyevin tarixi xidməti olmuşdur. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində XX əsrin 90-cı illərində Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri yenidən dirçəldilmişdir. Tolerantlığın inkişafı üçün vacib olan cəmiyyətin əsas mexanizmlərinin integrasiyasının normal fəaliyyəti üçün şərait yaradılmışdır. Din, dövlət, mədəniyyət, əxlaq, hüquq, və s. integrator kimi hesab olunur. Onların arasında xüsusi yeri isə gənc nəslin formalaşdığı təhsil institutu tutur.

Dövlət təhsil siyasətini müəyyən etməklə, tədris planını yaratmaqla və təhsil müəssisələrinə nəzarət etməklə təhsil üzərində birbaşa səlahiyyətləri həyata keçirir. Təhsilin milli xüsusiyyətli hüquqi normativ sənədlərində, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında, “*Təhsil haqqında*” *Azərbaycan Respublikasının Qanununda* öz əksini tapmışdır. Gənc nəslin tolerantlıq mədəniyyəti əsasında tərbiyə olunmasında məqsəd onları etnik, sosial, dini mənsubiyyətindən, münasibətlər, dünyagörüşü, düşüncəsindən asılı olmayaraq əməkdaşlığa hazırlamaqdır. Bu da qruplar arasında və qrup daxili münasibətlərin qarşısını alaraq daha mədəni və sivil cəmiyyətin formalaşmasına kömək edəcək.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində milli kimliyi, dini-mənəvi dəyərləri, həm də beynəlxalq dialoqu qoruyan gənc nəsil yetişir.

Ədəbiyyat:

1. G.İsmayılov Tolerantlıq: bildiklərimiz və bilmədiklərimiz, Bakı, 2014, 240 səhifə
http://elibrary.bsu.edu.az/files/books_90/N_85.pdf
2. R.Hüseynzadə, K.Qəhrəmanova, "Tərtibinin hüquqi normativ əsasları", Bakı Dövlət Universiteti, 2022, 198 s.
3. <https://www.unesco.org/en/days/tolerance>

Lalə Zöhrabzadə

Mingəçevir Dövlət Universiteti

**HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ:
AZƏRBAYCAN MODELİ VƏ BEYNƏLXALQ ƏHƏMİYYƏTİ**

Açar sözlər: sülh, tolerantlıq, multikulturalizm, ictimai sabitlik, Heydər Əliyev

Ключевые слова: мир, толерантность, мультикультурализм, общественная стабильность,

Гейдар Алиев

Keywords: peace, tolerance, multiculturalism, social stability, Heydar Aliyev

Müasir dünyada dövlətlərin davamlı inkişafı və təhlükəsizliyi birbaşa olaraq sülh və tolerantlıq kimi fundamental dəyərlərlə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasında bu prinsiplərin sistemli şəkildə formalaşması və dövlət siyasətinə çevrilməsi məhz Heydər Əliyevin adı ilə əlaqələndirilir. Onun rəhbərliyi dövründə cəmiyyət daxilində sabitliyin təmin olunması, müxtəlif sosial və etnik qruplar arasında qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmləndirilməsi əsas prioritetlərdən biri olmuşdur [1].

Heydər Əliyevin siyasi baxışlarında sülh anlayışı yalnız silahlı qarşıdurmaların olmaması ilə məhdudlaşmırdı. Bu anlayış daha geniş çərçivədə – sosial harmoniya, hüquqi dövlət quruculuğu və vətəndaş həmrəyliyi təmin olunması kimi aspektləri əhatə edirdi. Xüsusilə 1990-cı illərin mürəkkəb və gərgin şəraitində ölkədə sabitliyin bərqərar edilməsi onun həyata keçirdiyi siyasətin mühüm nəticələrindən biri kimi qiymətləndirilə bilər [2].

Tolerantlıq məsələsinə gəldikdə isə, Azərbaycan tarixən müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin birgə mövcud olduğu məkan kimi seçilmişdir. Bu ənənə dövlət səviyyəsində qorunaraq daha da inkişaf etdirilmişdir. Heydər Əliyev bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasətlə yalnız mövcud tolerantlıq mühitini saxlamaqla kifayətlənməmiş, onu yeni mərhələyə yüksəltmişdir. Nəticədə, ölkədə dini etiqad azadlığı təmin olunmuş, milli azlıqların hüquqları qorunmuş və multikultural dəyərlər ictimai həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir [3].

Bununla yanaşı, sülh və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan xarici siyasət xətti Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində mövqeyinin güclənməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsi, regional layihələrdə fəal iştirak və qarşılıqlı etimada əsaslanan diplomatik münasibətlərin qurulması bu siyasətin əsas istiqamətləri sırasında yer alır [4].

Qeyd edilməlidir ki, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən bu siyasi kurs sonrakı mərhələlərdə də davam etdirilərək inkişaf etdirilmişdir. Müasir dövrdə Azərbaycan multikulturalizm və tolerantlıq sahəsində beynəlxalq təşəbbüslərdə aktiv iştirak edən ölkələrdən biri kimi çıxış edir. Bu isə ölkənin beynəlxalq nüfuzunun artmasına və onun sülhə töhfə verən dövlət kimi tanınmasına şərait yaradır.

Beləliklə, Heydər Əliyevin sülh və tolerantlıq siyasəti həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə əhəmiyyətli bir model kimi qiymətləndirilə bilər. Bu siyasət cəmiyyət daxilində sabitliyin möhkəmləndirilməsinə, sosial harmoniyanın qorunmasına və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə mövqeyinin güclənməsinə mühüm töhfə vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Nitqlər və çıxışlar. Bakı, 1998.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
3. Mehdiyev R. Müasir Azərbaycan və milli ideologiya. Bakı, 2005.
4. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət konsepsiyası. Bakı, 2007.

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ: AZƏRBAYCANIN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ STRATEGİYASI

Açar sözlər: Heydər Əliyev irsi, azərbaycançılıq, tolerantlıq, multikulturalizm, tolerantlıq, sülh strategiyası.

Keywords: Heritage of Heydar Aliyev, azerbaijanism, tolerance, peace strategy, multiculturalism

Ключевые слова: Наследие Гейдара Алиева, Азербайджанство, Толерантность Мультикультурализм, Мирная стратегия.

Azərbaycan tarix boyu bir çox sivilizasiyaların, dinlərin və mədəniyyətlərin qovuşduğu mühüm bir məkan kimi formalaşmışdır. Bu coğrafi mövqe xalqımızın xarakterində təbii bir dözümlülük və qonaqpərvərlik formalaşdırsa da, bu mənəvi dəyərlərin sistemli bir dövlət siyasətinə çevrilməsi məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan həm daxili parçalanma təhlükəsindən xilas oldu, həm də dünyaya yeni bir tolerantlıq modeli təqdim etdi.

Heydər Əliyev dövlətçilik fəlsəfəsinin mərkəzinə **Azərbaycançılıq** ideologiyasını qoydu. Bu ideologiya ölkədə yaşayan bütün etnik qrupları – azərbaycanlıları, rusları, ləzgiləri, talışları, yəhudiləri və digər millətləri vahid bir ideya ətrafında ailə kimi birləşdirdi. Ulu Öndər hesab edirdi ki, çoxmillətli tərkib ölkənin zəifliyi deyil, əksinə, onun ən böyük mənəvi və strateji sərvətidir. O, "Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam!" deyərkən, bu anlayışın içində bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyini və onların ortaq vətənə - Azərbaycana bağlılığını nəzərdə tuturdu. Bu yanaşma daxili sabitliyin əsas zəmanətinə çevrilərək, milli zəmində yarana biləcək hər hansı münaqişənin qarşısını əvvəlcədən almağa müvəffəq oldu. [3]

Sovet imperiyasının süqutundan sonra cəmiyyətdə mənəvi boşluğun yaranmaması üçün Heydər Əliyev din-dövlət münasibətlərini balanslı və müdrik şəkildə qurdu. O, İslam dininin xalqımızın mənəvi həyatındakı tarixi rolunu əsas meyar kimi götürməklə yanaşı, digər qeyri-islami dinlərin nümayəndələrinə də eyni dərəcədə qayğı göstərirdi. Onun fəaliyyəti dövründə Bibiheybət və Təzəpir məscidləri, Bakıdakı Müqəddəs Məryəm katolik kilsəsi, pravoslav məbədləri və sinaqoqlar dövlət dəstəyi ilə bərpa edildi və ya yenidən tikildi. Heydər Əliyev dini liderləri mütəmadi olaraq bir masa arxasına toplayaraq dünyaya tolerantlığı dəstəkləyən mesaj verirdi: "Azərbaycan hər kəsin öz inancını azad şəkildə yaşadığı bir ölkədir". [6]

1993-cü ildə Azərbaycanın qarşısında duran ən böyük problem Ermənistanın hərbi təcavüzü və daxili hərc-mərclik idi. Ulu öndər Heydər Əliyev ilk növbədə "sülh üçün sabitlik" prinsipini əsas tutdu. 1994-cü ildə "Bişkek protokolu" ilə atəşkəsin əldə olunması Azərbaycanın iqtisadi və siyasi dirçəlişi üçün lazımi şəraiti yaratdı. O, hərbi qüdrəti bərpa etməklə yanaşı, münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində, ATƏT-in Minsk qrupu və digər platformalar vasitəsilə dinc yolla həlli üçün güclü bir hüquqi baza yartamağı bacardı. Onun yürütdüyü balanslı xarici siyasət Azərbaycanın sülhpərvər obrazını dünyada möhkəmləndirdi. [4]

Bu gün əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan sülh və tolerantlıq məktəbi Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Azərbaycan artıq "Bakı Prosesi" və "Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu" kimi global layihələrin mərkəzi kimi tanınan bir ölkədir. 44 günlük Vətən müharibəsində (II Qarabağ müharibəsi) qazanılan Zəfər isə əslində regionda ədalətli və qalıcı sülhün bərqərar olması üçün atılan ən mühüm addımlardan biri oldu. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həm məscidlərin, həm də kilsələrin bərabər şəkildə bərpa olunması Ulu Öndərin tolerantlıq ideyalarının möhkəm və sarsılmaz olduğunu bir daha sübut edir. [9]

Heydər Əliyevin sülh və tolerantlıq irsi sadəcə keçmişin xatirəsi deyil, Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün canlı yol xəritəsidir. Bu model bir daha sübut etdi ki, güclü dövlət yalnız hərbi güclə deyil, həm də vətəndaş həmrəyliyi, dini dözümlülük və sülhsevər siyasət üzərində qurulduqda əbədi və sarsılmaz olur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq yayınları, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin rəsmi saytı. Scwra.gov.az.
3. Bakı Beynəlxalq Multikultirəlizm Mərkəzi. Multikulturalizmə giriş dərslik) Bakı, Şərq-Qərğ, 2018.
4. Cornel Svante. Azeirbaijan since İndependence. New York . M.E.Sharpe, 2011.
5. "Heydər Əliyev və dini tolerantlıq", Bakı- 2024, Respublika Elmi Konfransının materialları.
6. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir (çoxcildlik). Bakı, Azərənəşr, 1997-2013.
7. Əliyev İlham. Sülh və sabitlik tərəfdarı olan Azərbaycan. Bakı, Elm, 2006.
8. Heydər Əliyev irsini Araşdırma Mərkəzi. bib.aliyev-heritage.org.
9. Qurbanlı Mübariz. Heydər Əliyev və Azərbaycanda din-dövlət münasibətləri. Bakı, Təhsil, 2013.
10. Mustafayev Bəxtiyar Azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşması və inkişaf tarixi. Bakı, Elm və təhsil, 2015.

Məryəm Oruclu

AMEA Arxeologiya və Antropologiya İnstitutu

MÜASİR DÜNYADA MULTUKULTURALİZM SİYASƏTİ

Açar sözlər: *assimlyasiya, izolyasiya, multukulturalizm*

Key-words: *assimilation, insulation, multiculturalism*

Ключевые слова: *ассимиляция, изоляция, мультикультурализм*

İnsanların dünyagörüşünü və fəaliyyətlərini istiqamətləndirən etnik-mədəni müxtəliflik müasir dövrdə cəmiyyətin ictimai inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Qeyd edək ki, soyuq müharibə dövründə xalqlar arasında əsas fərqli cəhətlər ideoloji, siyasi və iqtisadi xarakterə malik idi. Bəzi tədqiqatçı alimlər "yeni dünyada xalqlar arasında əsas fərqlərin ideoloji, siyasi, iqtisadi deyil, mədəni xarakter daşdığını" qeyd edirlər [1, s.21]. İlk vaxtlar bəzi ölkələr bu müxtəliflikləri assimlyasiya və izolyasiya vasitəsi ilə tənzimləməyə üstünlük verirdilər. Amerikalı politoloq Qordona görə, ABŞ miqrantları qəbul edən ölkə kimi onları assimlyasiyaya məruz qoyaraq doğma mədəniyyətlərini və dillərini unutdurur və onları hakim anqlosakson mədəniyyətini, ingilis dilini universal dəyərlər kimi qəbul etməyə məcbur edir [2, s.14]. İzolyasiya siyasəti isə miqrantların, milli azlıqların təmsilçilərinin ölkəyə daxil olmasının qarşısını almaq və cəmiyyətdə məskunlaşmış milli azlıqların hakim xalqın mədəniyyətinə assimlyasiyasına mane olmaq məqsədilə onları təcrid etmək siyasəti yeritməyi nəzərdə tuturdu. Mədəniyyətin aparıcı rol oynadığı dünyada assimlyasiya siyasəti kimi, qloballaşmanın genişləndiyi və mədəniyyətlərin qovuşduğu şəraitdə izolyasiya siyasətinin də yanlış olduğu aydın oldu. XX əsrin 60- 70-cı illərində immiqrant və polietnik ölkələrdə etnosiyasətin digər modeli olan multukulturalizm siyasətinin tətbiq edilməsinə başlandı.

Multukulturalizm liberal ideologiyanın xüsusi formasıdır ki, onun məzmunu müxtəlif etnik və irqi qrupların mədəni kimliyini qoruyub saxlamaq və rəsmi şəkildə dəstəkləməklə vahid icmaya inteqrasiyasını təşkil edir. Multukulturalizm etnosiyasətin elə formasıdır ki, burada qeyri-titullu əhalinin üstünlük təşkil edən əksəriyyətlə münaqişəsiz yanaşı yaşaması üçün məcburi mədəni itkilər verməsi lazım deyil [3, s.246].

Siyasi təcrübədə multukulturalizm prinsipləri digər ölkələrə nisbətən Hindistanda daha tez həyata keçirilib. 1950-ci ildə Hindistan əhalinin dil müxtəlifliyini tanıdı. Kanada multukulturalizm modelinin mahiyyəti isə etno-mədəni birliklərə xüsusi proqramlar vasitəsilə dəstək vermək və azlıqların Kanada cəmiyyətinin həyatında tam iştirakına mane olan maneələri dəf etməyə kömək göstərməkdən ibarətdir. Lakin 1990-cı illərdən etibarən Kanadada multukulturalizm siyasətindən təcridən geri çəkilmə baş verməyə başladı. Avstraliyada 1970 -ci illərə qədər etno-mədəni qruplara münasibətdə assimlyasiya modeli üstünlük təşkil edirdi. Lakin inkişaf edən Avstraliya iqtisadiyyatının ucuz işçi qüvvəsinə ehtiyac yarananda Asiya ölkələrindən əmək miqrasiyası ölkəyə daxil olmağa başladı. O zaman Avstraliya üçün multukultural siyasətin 3 istiqamətini nəzərdə tutan mədəni kimlik, sosial ədalət və iqtisadi səmərəlilik müəyyən edildi.

Beləliklə, Avstraliya, Britaniya və digər ölkələrdə bir zamanlar həyata keçirilən multukulturalizm modeli mədəni müxtəlifliyi dəstəkləməyə nail oldu, lakin cəmiyyətin vətəndaş birliyinə nail olmaq məqsədinə çatma bilmədi. Bir çox Qərb dövlətləri multukulturalizm siyasətinin iflası uğradığını vurğulayaraq gəlmə mədəniyyətlərin yerli dominant mədəniyyəti dəyişdirdiyi və ya məhv etdiyi fikrinə üstünlük verirlər. Buna görə də Qərb dövlətləri multukulturalizm siyasətinə alternativ olaraq vahid Avropa dəyərləri və mədəniyyəti anlayışına ciddi şəkildə dəstək vermək məcburiyyətində qaldılar.

Ədəbiyyat:

1. Huntington S. The clash of Civilizations and Remaking of World Order - New York, Simon and Schuster, 2011, p.368.
2. Gordon M. Assimilation in American life: The role of Race, Religion and National Origins - Oxford University Press, 1996, New York, p.276.
3. Тишков В.А., Шабаев Ю.П. Этнополитология: политические функции этничности: Учебник для вузов - М.,Издательство Московского университета,2011.-376с.

Müjkan Məmmədzadə
Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA TOLERANTLIQ PRİNSİPLƏRİNİN HƏRBİ TƏHSİL SİSTEMİNƏ TƏSİRİ

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, tolerantlıq siyasəti, hərbi təhsil sistemi, hərbi pedaqogika*

***Ключевые слова:** Гейдар Алиев, политика толерантности, система военного образования, военная педагогика.*

***Keywords:** Heydar Aliyev, tolerance policy, military education system, military pedagogy.*

Müasir dövrdə dövlətlərin sabit inkişafı, milli təhlükəsizliyin təmin olunması və sülhün qorunması yalnız hərbi gücün mövcudluğu ilə deyil, eyni zamanda yüksək mənəvi dəyərlərə malik peşəkar kadrların hazırlanması ilə də sıx bağlıdır. Bu baxımdan hərbi təhsil sistemi dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycan Respublikasında müasir hərbi təhsil modelinin formalaşması və inkişafında ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi irsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Müasir hərbi pedaqogika baxımından zabıt hazırlığı yalnız texniki və taktiki biliklərin öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır. Bu prosesdə humanist dəyərlərin, tolerant davranış modelinin və multikultural mühitdə fəaliyyət bacarıqlarının formalaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir [1, s.119]. Bu baxımdan Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasətinin hərbi təhsil sistemində təsiri elmi tədqiqat baxımından aktual məsələlərdən biridir.

Heydər Əliyevin dövlətçilik siyasətində tolerantlıq və multikulturalizm ideyaları strateji xətt kimi çıxış etmişdir. Azərbaycan tarixən müxtəlif mədəniyyətlərin, dinlərin və etnik qrupların birgə yaşadığı məkan olmuşdur. Bu ənənənin qorunması və inkişaf etdirilməsi dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

Tolerantlıq siyasəti ilk növbədə cəmiyyətdə qarşılıqlı hörmət, dialoq və əməkdaşlıq mühitinin formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu isə dövlət institutlarının fəaliyyətində humanist yanaşmanın tətbiqini tələb edir. Heydər Əliyev çıxışlarında qeyd edirdi ki, Azərbaycan dövlətinin gücü yalnız iqtisadi və hərbi potensialla deyil, eyni zamanda milli birlik və tolerant mühitlə ölçülür [2, s.119].

Dövlətçilik konsepsiyasının əsas elementlərindən biri də vətənpərvərlik tərbiyəsi və milli dəyərlərin qorunmasıdır. Lakin bu vətənpərvərlik modeli radikal və qapalı yanaşma deyil, əksinə, digər xalqlara və mədəniyyətlərə hörmət prinsipi ilə uzlaşdırılmışdır. Bu yanaşma müasir təhlükəsizlik mühitində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Çünki beynəlxalq əməkdaşlıq, sülhməramlı missiyalar və global təhlükəsizlik sistemində iştirak tolerant düşüncəyə malik hərbi kadrların hazırlanmasını tələb edir. Ümummilli liderin dövlətçilik konsepsiyasında tolerantlıq yalnız sosial-siyasi prinsip deyil, həm də təhlükəsizlik və dövlət idarəçiliyi strategiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

Hərbi təhsil prosesində tolerantlıq aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir: kollektiv əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmət mühitinin formalaşdırılması, müxtəlif sosial və mədəni mühitlərdən gələn kursantların integrasiyası, liderlik bacarıqlarının inkişafı, münafişələrin konstruktiv həlli bacarıqlarının formalaşdırılması və humanitar və etik dəyərlərin tədrisi.

Bu prosesdə müəllim və zabıt heyətinin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Onlar yalnız bilik ötürən deyil, həm də kursantların şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm təsirə malik pədaqoji liderlər kimi çıxış edirlər. Bu baxımdan hərbi pədaqogikanın əsas məqsədi yalnız pəşəkar hərbi deyil, həm də yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik və məsuliyyətli vətəndaş yetişdirməkdir.

Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyası da məhz belə bir zabıt modelinin formalaşdırılmasını nəzərdə tuturdu. Bu model güclü intizam, vətənpərvərlik və humanizm prinsiplərinin vəhdətinə əsaslanır.

Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyası Azərbaycan Respublikasında müasir hərbi təhsil sisteminin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onun sülh və tolerantlıq siyasəti hərbi kadr hazırlığında humanist dəyərlərin və multikultural düşüncə tərzinin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Tolerantlıq prinsipləri hərbi kollektivlərin psixoloji sabitliyinin təmin olunmasına, zabıtların liderlik keyfiyyətlərinin formalaşmasına və beynəlxalq mühitdə fəaliyyət bacarıqlarının inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan müasir hərbi pədaqogika və təhsil siyasətində Heydər Əliyevin ideyaları aktual olaraq qalmaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Kazımov N.M. Pədaqoji ustalığ və müasir dər. Bakı: Elm, 2016. – 240 s.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. I cild. Bakı: Azərnəşr, 1999. – 456 s.

Naila Hüseynova

Azərbaycan Dövlət Pədaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ HUMANİZM VƏ TOLERANTLIQ PRİNSİPLƏRİ: İNKLÜZİV TƏHSİLİN PƏDAQOJİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *Heydər Əliyev irsi, humanizm, tolerantlıq, inklüziv təhsil, pədaqoji əsaslar*

Key words: *Heydar Aliyev's legacy, humanism, tolerance, inclusive education, pedagogical foundations*

Ключевые слова: *наследие Гейдара Алиева, гуманизм, толерантность, инклюзивное образование, педагогические основы*

Müasir təhsil sistemində inklüziv təhsil yanaşması sosial ədalətin, bərabər imkanların və humanist dəyərlərin təmin olunmasının əsas mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir [1; 5]. Inklüziv təhsil yalnız xüsusi təhsil ehtiyacları olan uşaqların ümumi təhsil mühitinə integrasiyasını deyil, həm də onların fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını, inkişaf potensialının dəstəklənməsini və sosial həyata aktiv qoşulmasını təmin edən kompleks pədaqoji sistemdir [3; 6]. Bu baxımdan humanizm və tolerantlıq prinsipləri inklüziv təhsilin nəzəri və metodoloji əsaslarını formalaşdıran fundamental anlayışlar kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [5; 8]. Heydər Əliyevin siyasi və ideoloji irsində bu prinsiplərin mərkəzi yer tutması müasir Azərbaycan təhsil siyasətində inklüziv yanaşmanın inkişafına mühüm ideya istiqaməti vermişdir [9; 10].

Tədqiqatın əsas məqsədi Heydər Əliyev irsində əks olunan humanizm və tolerantlıq prinsiplərini inklüziv təhsilin pədaqoji əsasları kontekstində təhlil etməkdir. Araşdırmada nəzəri təhlil, müqayisəli yanaşma və elmi-pədaqoji ədəbiyyatın sistemləşdirilməsi metodlarından istifadə edilmişdir [5; 7]. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, inklüziv təhsil yalnız pədaqoji proses deyil, eyni zamanda sosial münasibətlərin formalaşmasına təsir edən mühüm sosial institutdur [6; 8].

Humanizm prinsipi təhsil prosesində hər bir uşağın şəxsiyyət kimi qəbul olunmasını, onun hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşılmasını və fərdi ehtiyaclarına uyğun dəstəyin göstərilməsini nəzərdə tutur [1; 7]. Bu prinsip inklüziv təhsildə müəllim-şagird münasibətlərinin humanist əsasda qurulmasına, uşaqların özünəinamının və daxili motivasiyasının artmasına şərait yaradır [8; 9]. Tolerantlıq prinsipi isə fərqliliklərin qəbul olunmasını, müxtəlif sosial və fərdi xüsusiyyətlərə malik uşaqlar arasında

qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığın formalaşdırılmasını təmin edir [5; 10]. Bu baxımdan inklüziv sinif mühiti sosial müxtəlifliyin təbii və dəyərli fenomen kimi qəbul edilməsinə imkan yaradır [6; 7].

Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti cəmiyyətin bütün üzvlərinin hüquq və imkanlarının qorunmasına, milli və sosial müxtəlifliyin harmonik şəkildə inkişafına yönəlmişdir [9; 10]. Bu ideya xətti inklüziv təhsilin inkişafı üçün mühüm mənəvi və pedaqoji baza rolunu oynayır. Inklüziv təhsil mühitində bu prinsiplərin reallaşdırılması yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların deyil, bütün şagirdlərin sosial və emosional inkişafına müsbət təsir göstərir [5; 6].

Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, Heydər Əliyev irsində humanizm və tolerantlıq prinsipləri inklüziv təhsilin pedaqoji əsaslarının formalaşmasında mühüm rol oynayır [9; 10]. Bu prinsiplərə əsaslanan təhsil yanaşması daha ədalətli, inklüziv və sosial cəhətdən həssas cəmiyyətin qurulmasına töhfə verir və gələcək təhsil strategiyalarının müəyyənləşdirilməsində əsas istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir [1; 3; 5].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası. Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2009.
2. Azərbaycan Respublikası. Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2018.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. Inklüziv təhsilin təşkili Qaydası. Bakı, 2023.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 2018–2024-cü illərdə əlilliyi olan şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Bakı, 2017.
5. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. Paris, 2017.
6. UNESCO. Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report. Paris, 2020.
7. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, 2006.
8. Florian, L. The SAGE Handbook of Special Education. London: SAGE Publications, 2014.
9. Friend, M., & Bursuck, W. Including Students with Special Needs: A Practical Guide for Classroom Teachers. Pearson, 2019.
10. Azərbaycan multikulturalizmi və tolerantlıq dəyərlərinə dair elmi-nəzəri mənbələr. Bakı, müxtəlif illər.

Natavan Cəfərli

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ MULTİKULTURALİZM STRATEGİYASI

Açar söz: Heydər Əliyev, sülh siyasəti, tolerantlıq, multikulturalizm, dövlətçilik, milli birlik

Ключевые слова: Гейдар Алиев, политика мира, толерантность, мультикультурализм, государственность, национальное единство

Keywords: Heydar Aliyev, peace policy, tolerance, multiculturalism, statehood, national unity

Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı kimi sülh və tolerantlıq siyasətinin formalaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Onun siyasi fəaliyyəti dövründə bu prinsiplər dövlət idarəçiliyinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmiş, ölkədə sabitliyin, qarşılıqlı anlaşmanın və milli birliyin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Heydər Əliyev sülh anlayışını yalnız müharibəsizlik kimi deyil, həm də cəmiyyət daxilində harmoniyanın, sosial ədalətin və vətəndaş həmrəyliyinin təmin olunması kimi qiymətləndirirdi.

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan ciddi siyasi və iqtisadi böhranla üz-üzə qalmışdı. Belə bir mürəkkəb şəraitdə Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ölkədə sabitliyin bərpaasına səbəb oldu. Onun həyata keçirdiyi uzaqgörən siyasət nəticəsində daxili qarşıdurmaların qarşısı alındı, dövlət institutları möhkəmləndirildi və inkişaf üçün əlverişli mühit yaradıldı. Sülhün təmin olunması iqtisadi dirçəlişə və beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsinə də zəmin yaratdı.

Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti Azərbaycanın çoxmillətli və çoxkonfessiyalı cəmiyyətinin qorunmasına yönəlmişdi. O, tarixən mövcud olan multikultural ənənələri davam etdirərək onları dövlət siyasəti səviyyəsinə yüksəltdi. Onun rəhbərliyi dövründə dini azadlıqların təmin olunması, milli azlıqların hüquqlarının qorunması və müxtəlif mədəniyyətlərin inkişafına şərait yaradılması istiqamətində mü-

hüm addımlar atıldı. Bu siyasət nəticəsində cəmiyyətdə qarşılıqlı hörmət və dözümlülük mühiti daha da gücləndi.

Azərbaycanda müxtəlif dini icmaların sərbəst fəaliyyəti tolerantlığın real təzahürüdür. Məscidlər, kilsələr və sinaqoqların fəaliyyət göstərməsi, dini mərasimlərin azad şəkildə icra olunması ölkədə dini müxtəlifliyə verilən dəyərin göstəricisidir. Bu mühit insanların birgəyaşayış mədəniyyətini inkişaf etdirir və sosial harmoniyanı möhkəmləndirir. Bu baxımdan Azərbaycan dünyada tolerantlıq modeli kimi təqdim olunur.

Xarici siyasətdə də Heydər Əliyev sülh və əməkdaşlıq prinsiplərinə sadıq qalmışdır. O, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri gücləndirmiş, müxtəlif dövlətlərlə qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlər qurmuşdur. Bu siyasət Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artmasına, global layihələrdə iştirakına və regionda mühüm rol oynamasına şərait yaratmışdır. Diplomatik fəaliyyətində balanslı və pragmatik yanaşma onun əsas üstünlüklərindən biri olmuşdur.

1969-cu ildən başlayaraq Heydər Əliyev milli ruhun artırılması istiqamətində dövlət səviyyəsində də fundamental tədbirlərin həyata keçirilməsində şəxsən təşəbbüs göstərir. Xüsusən, "Nəsimi", "Dəli Kür", "Dədə Qorqud", "Babək", "Nizami", "Axırıncı aşırım" və digər milli ruhlu filmlərin çəkilişinin birbaşa təşəbbüsçüsü və himayədarı olması, "Ozan", "Bayatı", "Bulaq", "Savalan" və sair kimi milli ruh aşıl原因 verilişlərin dövlət televiziya və radio efirlərindən cəmiyyətə təqdim edilməsi, Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsində Cənubi Azərbaycan Redaksiyasının yaradılması, teatr səhnələrində milli ruhlu, o cümlədən Cənubi Azərbaycan mövzusunda tamaşalara imkan verilməsi, Ədəbi aləmdə Cənub həsrəti mövzusunun önə çəkilməsi, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Katibliyinin yaradılması və sadalamadığımız yüzrlərlə digər məqamlar 1970-ci illərdə Azərbaycan xalqının milli ruhunun yüksəldilməsinə yönəlmiş dövlət səviyyəsində görülmüş əmətlə işlərin yalnız kiçik bir qismidir. [(Novruzov, 2023)]

Bundan əlavə, sülh və tolerantlıq siyasəti gənc nəslin tərbiyəsində də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu dəyərlərin təbliği gənclərdə humanizm, dözümlülük və vətəndaş məsuliyyəti kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir. Təhsil sistemində bu prinsiplərin aşılınması gələcəkdə daha sağlam və dayanıqlı cəmiyyətin qurulmasına zəmin yaradır.

Nəticə etibarilə, Heydər Əliyevin sülh və tolerantlıq siyasəti Azərbaycanın davamlı inkişafının əsas sütunlarından biridir. Bu siyasət həm ölkədaxili sabitliyin qorunmasına, həm də beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyinin güclənməsinə xidmət edir. Onun siyasi irsi bu gün də aktual olaraq qalır və gələcək nəsillər üçün nümunəvi idarəçilik modeli kimi dəyərləndirilir.

Ədəbiyyat:

1. Novruzov, T. (2023, 18 fevral). *Azadlığın Heydər Əliyev yolu 100*. Səs, s. 8–9.

Nigar Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR TƏHSİL SİSTEMİNDƏ TOLERANTLIQ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK. MULTİKULTURAL TƏHSİLİN BULLİNGİN PROFİLAKTİKASINDA ROLU

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, multikultural təhsil, bullinq.*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, multicultural education, bullying.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, мультикультурное образование, буллинг.*

Azərbaycan Respublikasında multikulturalizmin və tolerantlığın dövlət səviyyəsinə qaldırılması Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasəti ilə bağlıdır. İllər boyu ölkə daxilində əminamanlığın yaradılması, xalqın azad və firavan yaşaması, milli etnosların bərabər haqlara sahib olması məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə həyata keçirilib. 2009-cu ilin siyahıyaalınmasına görə ölkə əhalisinin 8,4 faizini milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların nümayəndələri təşkil edir [5, s.5]. Bu rəqəm müxtəlif xalqların 10 milyon əhalisi olan bir ölkə tərkibində mövcudluğu üçün olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Biz bunu qiymətləndiririk və qoruyub saxlayacağıq” [1, s.47] sözləri məhz onun həyatı boyunca sürdürdüyü, vəfatından sonra miras qoyduğu siyasətin gələcəyindən xəbər verirdi. Multikultural siyasət tolerantlığın təməl hesab olunması ilə təşkil olunmuşdur. Tolerantlıq müxtəlif xalqlara olan dözümlülüyü, müxtəliflik qarşısında humanist və ədalətli duruşu təbliğ edən mədəniyyətdir. Azərbaycan dramaturqu Hüseyn Cavidin “Kəssə hər kim tökülən qan izini, Qurtaran dahi odur yer üzünü!” misralarına nəzər salsaq, bunun tolerantlıq və multikultural siyasətin gələcəyindən xəbər verdiyini görə bilərik. Sanki bu sözlər məhz Heydər Əliyev haqqında deyilib [4, s1]. Bu qüsursuz siyasətin təbliği ölkə daxilində yaşayan 40-dan çox etnik xalqın fəqlilikləri hiss etmədən “Azərbaycan mənim vətənimdir!” kəlməsini demələrinə səbəb olur. Hətta Azərbaycan torpaqları uğrunda canından keçmiş qəhrəmanların siyahısına baxsaq, orada müxtəlif xalqa və dinə mənsub şəxslərin adını görə bilərik. Yuri Kovalyov, Albert Aqarunov, Yevgeni Karlov bu qəhrəmanlardan yalnız bəziləridir [9].

Müasir dünyanın fasiləsiz inkişafı hər bir sahənin, o cümlədən təhsilin qarşısına yeni və mürəkkəb vəzifələr qoyur. Bu vəzifələrin ən əhəmiyyətli təhsilənlərin təhlükəsizliyini və sağlamlığını qoruyan, qarşılıqlı hörmətə və humanizmə əsaslanan təhsil mühitinin formalaşdırılmasıdır. Azərbaycan Təhsil Qanununun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində təhsilin məqsədlərindən biri kimi qeyd olunur: “4.0.2. milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis-kadrlar hazırlamaq” [8]. Bu bəndə əsaslanaraq Azərbaycan təhsil sisteminin humanistlik, demokratiklik və bərabərliyin təmin olunması, prosesin milli və ümumbəşəri dəyərlərin formalaşdırılması ilə idarə olunduğunu söyləyə bilərik.

Multikultural siyasət yalnız bir sahəyə deyil, ölkənin hər bir sahəsinə nüfuz etmiş, təhsil sferasından da yan keçməmişdir. Hətta universitet dərslərində *Multikultural təhsil* pedaqogika dərslərində təhsilənlərə xüsusi başlıq altında tədris edilir. Bu anlaşılandır ki, təhsildə müxtəlifliyin təmin olunmaması onun inkişaf istiqamətinə birbaşa təsir göstərə biləcək amildir. Heydər Əliyevin bu siyasətinin davamı prezident İlham Əliyevin uğurlu addımları ilə davam etdirilir. 2016-cı il Azərbaycanda “Multikulturalizm İli” kimi təyin edilmişdir. Bu addımın nəticəsində ölkə daxilindəki təhsil ocaqlarında mədəni müxtəlifliklərə dözümlülüyün təhsilənlərə daha dərindən təbliği həyata keçirilmişdir. “Multikulturalizm ili” çərçivəsində Bakının ümumi təhsil müəssisələrində “Biz hamımız insanıq və hamımız eyniyik” mövzusunda interaktiv təlimlər keçirilmişdi [6].

Multikultural siyasətin davamlılığı Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təsis edilməsi ilə təmin olunur. Prezident İlham Əliyevin bu siyasətdəki əsas məqsədi beynəlxalq müstəvidə Azərbaycanın müxəlifliklərə qarşı olan tolerantlığını tanıtmaktır. Bu yolda atılan ən dəyərli addımlardan biri də multikultural yay və qış məktəblərinin təşkil olunmasıdır. Layihənin əsas məqsədi yerli və xarici universitetlərdə Azərbaycan multikulturalizmini öyrənən tələbələrə qorunan milli-mənəvi dəyərləri bu məktəblərdə iştirak edərək əyani şəkildə göstərmək, öyrənmələrini təmin etməkdir. 2015-2020-ci illər ərzində 10 yay və qış multikultural məktəbi təşkil edilmişdir. [10]

Təlim prosesinin davamlılığına təsir göstərən bir neçə amil vardır ki, bunlardan biri də bullinqdir (həmyaşad zorakılığı). Bunun kimi problemlərin mövcudluğu birbaşa təhsilənlərin inkişafının ləngiməsi, o cümlədən təlim prosesinin davamlılığının təmin oluna bilməməsi, dolayı yolla ölkə gənclərinin gələcək rifahının korlanması ilə nəticələnir. Bullinqin vahid tərifli olmasa da, bir sıra alimlərin şərhləri bu termini açıqca ifadə edir. Bunlardan ən çox müraciət ediləni Olveusun “Bir insan bir müddət boyunca bir və ya birdən çox insanın düzgün olmayan davranışlarına məruz qalırsa bu şəxs zorakılığa məruz qalır” tərifidir [2s.317]. Təlim prosesinin təşkili zamanı müəllim-pedaqoqları ən çox narahat edən, düşündürən məsələlərdən biri bu problemin qarşısının alınması yollarıdır. Əlbətdə bu aydındır ki, zorakılıq aktının qarşısı bir strategiya ilə alınma bilməz. Bunun üçün iyerarxik addımlar toplusu şərtidir. Problemin həlli yalnız təhsil işçilərini narahat edən məsələ deyil. Çünki bu məsələ getdikcə qloballaşıb və qarşısı alınmadığı təqdirdə həm ölkələrin, həm dünyanın inkişaf sürətinə təsir etmə gücünə malikdir.

Qeyd olunanlar əsasında demək olar ki, multikultural siyasətin və tolerantlığın hökm sürdüyü ölkə sisteminə zorakılıq aktlarının qarşısı alınma yollarında artıq bəzi maneələr aradan qaldırılmış hesab edilə bilər. Belə ki, gözünü müxtəlif xalqların dostluq münasibəti qurduğu, fərqliliklərinə görə kənarlaşdırılmadığı, ölkə prezidentinin də multikultural və tolerant yanaşmasına şahid olaraq böyüyən

hər bir vətəndaşın əqidəsində bullinqin yaranmasına səbəb olan bəzi məqamlar artıq mövcud olmur. məktəblərdə müxtəlifliyin təmin olunması hər bir şagirdə “dünya müxtəlifdir və biz o müxtəlifliklərin bir parçasıyıq” ideologiyasını təbliğ edir. Bununla da gələcəyin ayrışeçkilikdən uzaq vətəndaşlarının yetişdirilməsində ilk addımlar atılmış olur.

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, prezidentimiz yalnız türk soylu azərbaycanlıların deyil, müxtəlif etnosların milli və dini bayramlarının qeyd olunmasına qarşı çıxmır, həm İlham Əliyev, həm də Mehriban Əliyeva bu bayramların keçirilməsinə diqqətlə yanaşırlar. Bundan əlavə ölkə daxilində müxtəlif dinlərin ibadətgahlarının fəaliyyətinə də məhdudiyyət gətirilməyib. Hətta Bakının mərkəzində Nizami rayonu, Rizvan Teymurov küçəsində Krişna məbədi [11], Nigar Rəfibəyli küçəsində isə Müqəddəs Qriqorian erməni kilsəsi [12] mövcuddur. Onun daxilində saxlanılan erməni kitabları da tikili kimi dövlət tərəfindən qorunur. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində ibadətgahlar mühafizə olunur. Bunun hansı dinə və millətə mənsub olmasının isə fərqi yoxdur. Bu da bir daha sübut edir ki, Azərbaycan xalqının tolerantlığı dünya millətlətinə nümunədir. əbəs deyil ki, Azərbaycan multikulturalizmi azad başlıq olaraq qeyd edilir və dünya tərəfindən öyrənilir.

Heydər Əliyevin dillərdə əzbər olan sitatı “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gündə fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam” yalnız bir fikri deyil, böyük mənanı özündə birləşdirir. Bu söz sadəcə bir cümlə deyil, müxtəliflikləri özündə birləşdirən uca xalqın birlik şüarıdır. Ölkəmizdə yaşayan bütün müxtəlif xalqlara mənsub insanlarla birlikdə- biz fəxr edirik ki, biz azərbaycanlıyıq.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K., İlyasov R., Nəcəfov E. Azərbaycan Multikulturalizmi- Ali məktəblər üçün dərslik, Bakı-2017
2. Ayas T., Pişkin M. Akran zorbalığı belirləmə ölçəgi ergen formu, Kırğızistan: Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-dergisi, 2015, 316-324 s.
3. İlyasov R. Multikultural təhsil, 525-ci qəzet. -2024.- 11 iyul.- №120.- 8 s.
4. Kərimli T. Heydər Əliyev İrsi - Tolerantlığın ünvanı Azərbaycan, Prezident Kitabxanası, 525-ci qəzet. - 2023. - 18 may. - № 85. - S. 7,13.
5. Quliyeva S. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.- Bakı, 2012.- 45 s.
6. Məktəbdə multikulturalizm təlimi- <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/12340>
7. Məmmədov C. Heydər Əliyev və Azərbaycanda Multikulturalizm siyasəti, “HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI” VIII Beynəlxalq elmi konfransın MATERIALI. – Bakı: ADU, – 312 s.
8. Təhsil haqqında- Azərbaycan Respublikası Qanunu ://e-qanun.az/framework/18343
9. https://az.wikipedia.org/wiki/Az%C9%99rbycan%C4%B1n_Milli_Q%C9%99hr%C9%99manlar%C4%B1n%C4%B1n_siyah%C4%B1s%C4%B1
10. <https://multikulturalizm.gov.az/az/category/25/yay-ve-qis-mektebleri.html?page=8>
11. <https://photostock.az/albums/bakinin-nizami-rayonunda-yerlesen-krisna-mebedi>
12. [https://az.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCq%C9%99dd%C9%99s_Qriqori_kils%C9%99si_\(Bak%C4%B1\)](https://az.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCq%C9%99dd%C9%99s_Qriqori_kils%C9%99si_(Bak%C4%B1))

Nurəngiz Kərimova
Bakı Slavyan Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ İRSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, tolerantlıq, multikulturalizm, milli birlik, Zəfər

Keywords: Heydar Aliyev, tolerance, multiculturalism, national unity, Victory

Ключевые слова: Гейдар Алиев, толерантность, мультикультурализм, национальное единство, Победа

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində sülh və tolerantlıq ideyaları strateji prioritet təşkil etmişdir. Ümummilli lider Azərbaycanın coğrafi və mədəni mövqeyini düzgün qiymətləndirərək, ölkəmizi müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu təhlükəsizlik və dialoq məkanına çevirmişdir. Onun rəhbərliyi dövründə tolerantlıq sadəcə bir mənəvi dəyər deyil, həm də

dövlət idarəçiliyinin konseptual əsasına və rəsmi dövlət siyasətinə çevrilmişdir. Bu uzaqgörən siyasət cəmiyyətdəki bildiyimiz və bəzən mahiyyətini tam dərk etmədiyimiz tolerantlıq dəyərlərinin dövlət tərəfindən sistemləşdirilməsi və hüquqi müstəvidə qorunması prosesi idi [5]. 1995-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkədə yaşayan bütün xalqların və dinlərin nümayəndələrinin hüquq bərabərliyini dövlətin ali qanunu səviyyəsində təsbit etdi. Bu addım Azərbaycanda demokratik, dünyəvi və multikultural dövlət quruculuğunun sarsılmaz təməli hesab olunur.

Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasətinin mərkəzində Azərbaycanda əsrlər boyu formalaşmış birgəyaşayış ənənəsi dayanır. Ölkəmizdə yaşayan talışlar, ləzgilər, avarlar, udilər, ingiloylar, yəhudilər, ruslar və digər azsaylı xalqların mədəni özünəməxsusluğunun, dilinin və dininin qorunması Heydər Əliyev tərəfindən milli sərvət kimi qiymətləndirilirdi. O, "Azərbaycanın çoxmillətli olması bizim böyük sərvətimizdir" fikri ilə vurğulayırdı ki, etnik rəngarənglik ölkənin zəifliyi deyil, əksinə, mənəvi güc mənbəyidir [1]. Bu fundamental siyasətin elmi-nəzəri müstəvidə həyata keçməsində akademik Kamal Abdullanın müstəsna xidmətləri olmuşdur. Kamal Abdulla tərəfindən işlənilib hazırlanan nəzəriyyə bu gün tolerantlığın təhsil müstəvisində təbliğinə və gənc nəslin dövlətçilik ruhunda tərbiyəsinə geniş imkanlar açır [2].

Tolerantlıq və sarsılmaz birgəyaşayış siyasətinin ən möhtəşəm praktiki nəticəsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası uğrunda apardığı müqəddəs mübarizədə özünü büruzə verdi. I və II Vətən müharibəsi zamanı ölkədə yaşayan bütün etnik qrupların nümayəndələri vahid bir "Azərbaycan yumruğu" kimi birləşərək mənfur düşməne qarşı çiyin-çiyinə vuruşmuşlar. Talış xalqının qəhrəman oğlu, Milli Qəhrəman Pəncəli Teymurovun, yəhudi əsilli Milli Qəhrəman Albert Aqunovun, ləzgi əsilli Milli Qəhrəman Fəxrəddin Musayevin və rus əsilli Milli Qəhrəman Yuri Kovalyovun Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda göstərdiyi fədakarlıq Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu "Azərbaycançılıq" məfkurəsinin tarixi təntənəsi idi. Şəhidlərimizin qanı ilə suvarılan bu torpaqlarda hər bir etnik qrupun fədakarlığı sübut etdi ki, Azərbaycandakı milli həmrəylik modeli sadəcə nəzəriyyə deyil, xalqın qan yaddaşında yaşayan canlı bir reallıqdır. Qələbə həm də onilliklər boyu aparılan uğurlu multikulturalizm siyasətinin parlaq nəticəsidir.

Ümummilli liderin sülh strategiyası həm də Cənubi Qafqazda uzunmüddətli sabitliyin təminatçısı kimi çıxış edirdi. Heydər Əliyev irsi müasir dövrdə sivilizasiyalararası dialoqun inkişafına mühüm qlobal töhfələr verir. O, hər zaman beynəlxalq platformalarda sülhün tərəfdarı kimi çıxış etmiş, lakin bu sülhün milli maraqlar çərçivəsində bərqərar olması üçün çalışmışdır. Bu gün regionda yaranmış yeni geosiyasi reallıqlar məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən strateji kursunun məntiqi davamıdır [3]. Onun sülh strategiyasının mühüm tərkib hissəsi Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində, ədalətli həllinə nail olmaq idi. Heydər Əliyev diplomatik müstəvidə "Böyük Sülh" konsepsiyasını irəli sürərək, Cənubi Qafqazın inkişafının məhz sülh və qarşılıqlı hörmətdən keçdiyini isbat edirdi. Bu gün bu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və Azərbaycanın multikulturalizm modeli dünyada örnək kimi qəbul olunur [2]. Beləliklə, Heydər Əliyev irsi Azərbaycanın qlobal dünyada sülh və tolerantlıq carçısı kimi mövqeyini daha da möhkəmləndirir. Vətən müharibəsində nümayiş etdirilən polad kimi möhkəm milli birlik bu siyasətin nə dərəcədə doğru, humanist və xilaskar olduğunun ən bariz nümunəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir . Bakı: Azərənəşr, 1997.
2. Abdulla K. Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi əsasları və ictimai-publisistik qaynaqları. Bakı-2021.
3. Əliyev İ. İnkişaf - məqsədimizdir . Bakı: Azərənəşr, 2009.
4. Azərbaycan multikulturalizmi: ali məktəblər üçün dərslik /Bakı: BBMM, 2017.
5. İsmayılov G. Tolerantlıq: Bildiklərimiz və bilmədiklərimiz. Bakı: Nurlar, 2014.

HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ SİYASƏTİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, milli azlıqlar, sosial sabitlik, dövlət siyasəti

Key words: Heydar Aliyev, national minorities, social stability, state policy

Ключевые слова: Гейдар Алиев, национальные меньшинства, социальная стабильность, государственная политика

Müasir dünyada tolerantlıq anlayışı cəmiyyətlərin sabit inkişafının əsas şərtlərindən biri kimi qəbul olunur. Etnik və dini müxtəlifliyin artdığı şəraitdə dövlətlərin bu müxtəlifliyi düzgün idarə etməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan tarixən müxtəlif xalqların və dinlərin nümayəndələrinin birgə yaşadığı məkan olmuşdur. Bu ənənənin müasir dövrdə qorunub saxlanılması və inkişaf etdirilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri olmuşdur. Onun tolerantlıq siyasəti yalnız sosial harmoniyanı təmin etməklə kifayətlənməmiş, həm də Azərbaycanın beynəlxalq imicinin formalaşmasına mühüm təsir göstərmişdir. Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti Azərbaycan xalqının tarixi ənənələrinə əsaslanır. Əsrlər boyu müxtəlif etnik və dini qrupların birgə yaşaması bu siyasətin sosial bazasını təşkil etmişdir.

1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev bu sahədə sistemli və məqsədyönlü siyasət həyata keçirməyə başlamışdır. 1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vicdan azadlığı, dini etiqad azadlığı və bərabərlik prinsipləri təsbit edilmişdir. Bu sənəd ölkədə tolerant mühitin hüquqi əsasını təşkil edir. [1] Tolerantlıq siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri etnik müxtəlifliyin qorunmasıdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev milli azlıqların hüquqlarının təmin olunmasına xüsusi diqqət yetirmişdir. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif xalqların dillərinin və mədəniyyətlərinin qorunması üçün şərait yaradılmışdır. Bu siyasət nəticəsində ölkədə sosial sabitlik və milli həmrəylik güclənmişdir. Milli azlıqların ictimai və mədəni həyatda fəal iştirakı tolerant mühitin əsas göstəricilərindən biridir. Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti multikulturalizm ideyasına əsaslanır. Bu yanaşma müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsinə və harmoniyasını nəzərdə tutur. Mədəniyyət sahəsində həyata keçirilən layihələr, festivallar və tədbirlər müxtəlif xalqlar arasında əlaqələrin inkişafına xidmət etmişdir.

Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan multikultural dəyərlərin qorunduğu və inkişaf etdirildiyi ölkə kimi tanınmışdır.

Tolerantlıq siyasəti yalnız mədəni və sosial məsələ deyil, həm də dövlət təhlükəsizliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində Azərbaycanda sosial sabitlik təmin olunmuş, etnik və dini zəmində qarşıdurmaların qarşısı alınmışdır. Bu isə dövlətin dayanıqlı inkişafına və beynəlxalq arenada nüfuzunun artmasına şərait yaratmışdır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti Azərbaycanın beynəlxalq imicinə də müsbət təsir göstərmişdir. Ölkə müxtəlif beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edərək tolerantlıq və multikulturalizm ideyalarının təşviqinə töhfə vermişdir. Bu siyasət Azərbaycanın dünya miqyasında nümunəvi model kimi tanınmasına səbəb olmuşdur.

Bu gün Azərbaycanda tolerantlıq siyasəti davam etdirilir və daha da inkişaf etdirilir. Müasir çağırışlara uyğun olaraq bu sahədə yeni yanaşmalar tətbiq olunur. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi prinsiplər bu gün də aktual olaraq qalır və dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Heydər Əliyevin tolerantlıq siyasəti kompleks və çoxşaxəli yanaşmaya əsaslanır. Onun müəyyən etdiyi prinsiplər nəticəsində Azərbaycanda sabit, multikultural və tolerant cəmiyyət formalaşmışdır.[2] Bu siyasət yalnız ölkədaxili sabitliyi təmin etməklə kifayətlənməmiş, həm də Azərbaycanın beynəlxalq imicinin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Heydər Əliyevin tolerantlıq modeli müasir dövrdə də aktual olaraq qalır və digər ölkələr üçün nümunə kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. (1995). Bakı.
2. Heydər Əliyev. (1997–2003). Azərbaycanın dövlətçilik ideologiyası (çıxışlar əsasında). Bakı: Azərneşr.

TÜRKİYƏ RESPUBLİKASINDA TOLERANTLIQ VƏ ONUN DƏYƏRLƏRİ

Açar sözlər: Türkiyə, multikulturalizm, tolerantlıq, etnik xalqlar

Keywords: Turkey, multiculturalism, tolerance, ethnic peoples

Ключевые слова: Турция, мультикультурализм, толерантность, этнические группы

2025-ci ildə Türkiyə əhalisinin sayının 85 972 792 nəfərə çatmışdır. Bu gün Türkiyə dövlətində soxsaylı etnik xalqlar yaşamaqla bu müxtəlifliyin səbəbi Osmanlı dövlətinin böyük bir əraziyə sahib olması və onların mədəniyyətlərinin inkişaf etməsinə şəraitin yaradılmasını qeyd etmək olar. Türkiyə ərazisində rəsmi olaraq etnik xalqların sayı 170, qeyri-rəsmi 194-dır. Türkiyə ərazisi qədim insanların yaşaması üçün yararlı iqlimə malik olmaqla, hələ ilk Paleolitdən bu ərazilərdə müxtəlif xalqlar məskunlaşmış, XI əsrdə Səlcuq türklərinin bu ərazilərə axını ilə türkləşmə başlamışdır (4,17). 1071-ci ildə Malazgird döyüşündə Səlcuq türklərinin Bizansa qalib gəlməsi Türkiyənin ilkin yaranma dövrü sayılmaqla, 1299-cu ildə yaranan Osmanlı dövlətini 1923-cü ildə Türkiyə Respublikası əvəz etmiş və bu dövlət 103 il tarixi proseslərə sinə gələrək uğurla fəaliyyət göstərir.

1453-cü ildə İstanbulun ələ keçirilməsindən sonra, “Yunan Provaslav Patrikliyi” dövlət tərəfindən tanınmaqla II Genadios yunan xalqının etimadına görə patrik təyin edilmişdi. ABŞ tarixçisi Stanford Shaw Osmanlı dövrünün ilk illərində qeyri-müsəlmanlara münasibəti belə qeyd edirdi. “Osmanlılar ilk əvvəldən, fəth etdikləri ölkələrin xristian və yəhudi xalqlarını kölə etməmiş, onları dinlərini dəyişdirməyə məcbur etməmişlər (3, 325-338). Qeyri-müsəlmanlar baxımından Osmanlı imperiyası, “mille-i selase”, yunan, erməni və yəhudi adlı üç ayrı etniklik qəbul etmişdir. 1923-cü il iyulun 24-də elan edilən Lozanna müqaviləsində yunan, erməni və yəhudilər etnik qrup olaraq ifadə edilmişdi (1,145-161). Bu qruplar ibtidai məktəb və lisey təhsilini öz məktəblərində keçmək hüququna malik idilər. Türkiyə Cumhuriyyətində etnik xalqlara verilən qiymət, 1935-ci ildə Atatürk tərəfindən yaradılan etnik azlıqların millət vəkili nümayəndələrinin TBMM-də təmsili edilməsi olmuşdur. TBMM-də V dövrdə (1935-1946) təmsil edilmiş etnik xalqların millət vəkillərindən Mihal Kayakoğlu, Abravaya Marmaralı, İstamat Zihni Özdamar, Nikola Taptas, Berç Krestesiyan Türker kimi etnik xalqların millət vəkillərinin adlarını qeyd etmək olar (4,30-34).

1982-ci il konstitusiyasında bütün milli məsələlər ümumiləşdirilmiş və 3-cü maddədə: “Türkiyə dövləti, ölkəsi və milləti ilə bölünməz bir bütövdür” fikri qeyd edilmişdir. Konstitusiyanın 10-cu maddəsi: “Hər kəs, dil, irq, rəng, cinsiyət, siyasi düşüncə, fəlsəfi inanc, din, məzhəb və s. səbəb dən asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabərdir” fikri qeyd edilir. Türkiyə ərazisində yaşayan, ümumilikdə sayı 55 mily. olan ən böyük qrupu- türkmən, yörük, tatar, taxtacı, tərəkmən, qaraçay və azərbaycanlılardır. Ölkədə ikinci əsas qrup kürdlər olmaqla sayları 18-20 mily. -əhalinin 18,7%-i. Sayları 3 mily. olan zaza kürd əhalisinin tərkibinə daxil edilir. Mərmərə dənizi ətrafında 1 mily. gürcü, 2,5 mily. çərkəz, 900 minə ərəb yaşayır. Ölkədə 80 min laz, 700 min qaraçı, 20 min yəhudi, 15 min yunan, kompakt və yaxud qarışıq şəkildə assiriyalı, yezidi kürdlər, kırım tatarları, azərbaycanlılar və qarapapaqlılar və d. etnik xalqlar yaşayır. Türkiyədə 3 mil. Gürcünün yaşayır. Ermənilərin sayı Osmanlı dövründə Anadoluda 2 mil. olsada, hazırda 60-80 min olmaqla İstanbulda yaşayırlar. Onlara aid kilsə, məktəb və xəstəxanalar və bir çox vəqflər var. “İslamı qəbul etmiş” ermənilər-Harvard və Kolumbiya universitetinin materiallarında, dilçilik üzrə mütəxəssis Berth Vavksin məqaləsində Həmşeni erməniləri Qərb, Şərq və Şimal qrupuna bölür (1, 145-161).

Türkiyə Respublikasının etnik-mədəni və dini-konfessional mənzərəsinə özünəməxsus rəng qatan etnoslardan biri azərbaycanlılar olmaqla sayları, 1 mily. olsada 300 mini respublikamızın vətəndaşıdır. Şərqi Anadoluda kompakt şəkildə yaşayan azərbaycanlılar İqdır və Qars şəhərlərinə də, “Yeniməhəllə” və “İstasyon” kimi rayonlarda məskunlaşıb. Onlardan tanınmış Mollamusalı, Qulubəyli və d. nəsilər vardır. 2020-ci il oktyabrın 10-da İğdır vilayətinin Mələkli qəsəbəsində bələdiyyə sədr Eray Coşar və sakinlərin təklifi ilə məhəlləyə Qarabağ adı vermişdir.

Türkiyədə kilsələr Ümumi Vəqflər İdarəsinin tabeliyində fəaliyyət göstərir. Dövlətin maddi dəstəyi ilə erməni və assori kilsələri bərpa edilmişdir. Diyarbakırın Surp Giragos erməni kilsəsi və Mar

Petyun kəldani (xaldey) kilsələri bərpa edilərək 2022-ci il mayın 8-də erməni dindarların istifadəsinə verilmişdir (2). Türkiyə Respublikasında ölkə əhalisinin 98% müsəlmanlardan ibarət dir (4,17-34). Türkiyədə 80 mindən çox məscid fəaliyyətdə olmaqla kilsələrinin (120 min xristian) sayı 236-ı, səfərad mənşəli (26.000 yəhudi) 39 sinaqoq fəaliyyətə göstərir. Ölkədə qeydiyyatdan keçmiş 321 icmadan 55-i erməni-qriqorian, 60 assiriya nestorian, pravoslav-bolqar, erməni-katolik 52-si protestant icmasıdır. Həmçinin Konstantinopol Patriarxatlığının tam nəzarəti altında olan 90 ibadət evi, ölkənin şərqində sinkretik dini təlimlin daşıyıcısı olan yezit məskənləri var (4,27-31).

Yuxarıda sadalanan etnik-siyasi, eləcə də dini-konfessional münasibətlərin qısa təhlili bizə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, bu gün Türkiyə cəmiyyətində tolerantlığın fundamental dəyərləri dövlət siyasəti səviyyəsində tam şəkildə qorunduğunu söyləmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Ercan Y. Osmanlı Devleti'nde müslüman olmayan toplumlar (millet sistemi) / Osmanlı'dan günümüze ermeni sorunu. (editör: Hasan Celal Güzel). Ankara: 2000, Yeni Türkiye yayınları, s.145-161.
2. İlter E. Ermeni kilisesi ve terör. Ankara: 1996, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma və Uygulama Merkezi yayınları
3. Shaw S. The Ottoman census system and population (1831-1914), International Journal of Middle East Studies, 1978, vol. 9, №.3, p. 325-338
4. Leszek Korporowicz, Zuzanna Sławik. Intercultural space // Politeja, 2016. Vol, 5, No. 44, pp.17-34.

Sandeep Bhatt

MCU, Bhopal (Makhanlal Chaturvedi National University of Journalism and Communication)

SOCIAL MEDIA PLATFORMS AND INTERCULTURAL DIALOGUE ROLE AND IMPORTANCE OF SOCIAL MEDIA IN PROMOTION OF CULTURES

Key Words: *Social Media, Mass Media, Public Sphere, Culture, Blogs, Vlogs.*

Açar sözlər: *sosial media, kütləvi informasiya vasitələri, ictimai sfera, mədəniyyət, bloqlar, vloqlar*

Ключевые слова: *социальные медиа, средства массовой информации, публичная сфера, культура, блоги, влоги*

Social media platforms are the extension of Internet of things and social networking websites. Social media itself are interactive computer-mediated technologies that facilitate interaction between its users, creation and sharing of information and expression within the virtual, space, groups, communities and networks. Interaction on social media platforms often leads to blending of cultures. Understanding different cultures makes individuals aware about various aspects. They search information on cultures through social media groups, communities, websites and available content on internet as per their interests. People from two different cultures can have a dialogue on their issues and knowledge. They later can create hybrid trends various cultural domains i.e. music, fashion, food, and language. These trends reflect the cultural fusions.

Intercultural dialogue is the exchange of ideas and perspectives between people from different cultures. A cultural background plays a vital role in any society. With the rise of digitalization, platforms have made possible dialogue between people across the globe. Today, it is has expanded more rapidly, breaking geographical and social barriers with the advent of technological advancements. Mass media plays an important role in public sphere and shaping opinion, views by its content and presentation. The idea of public sphere as defined by Jurgen Habermas has taken over by Social media platforms up to a great extent. These platforms are today as the virtual public sphere where people have conversation on social issues of their own choices. Social Media content can play an important role in intercultural Dialogue. This paper explores possibilities of Role and Importance of Social Media in intercultural Dialogue and promotion of Cultures. This study is based on survey techniques of 200 respondents consisting, students, literature personalities, journalists, educators and other working professional.

HEYDƏR ƏLİYEV – MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, sosial münasibətlər, multikultural inkişaf, etnik qruplar, din, assimilyasiya.*

Key words: *multiculturalism, tolerance, social relations, multicultural development, ethnic groups, religion, assimilation.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, социальные отношения, мультикультурное развитие, этнические группы, религия, ассимиляция.*

Problemə giriş. Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəmizin inkişafında, tərəqqisində rolu əvəzsizdir. Azərbaycançılığın banilərindən olan Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasının hazırlanmasında, təbliğində, yayılmasında əhəmiyyətli işlər görüb. Şübhəsiz ki, Azərbaycanda multikulturalizmin dərin kökləri var və bu sahədə Heydər Əliyevin rolu vurğulanmalıdır. 1993-cü ildə xalqın təkidli və hakimiyyətə qayıdışından sonra xalqa «Suverenliyimizi daim yaşatmaq, dövlət müstəqilliyimizi əbədi etmək üçün harada yaşamasından asılı olmayaraq bu gün hər azərbaycanlıdan müqəddəs Azərbaycan qayəsi ətrafında əməl və əqidə birliyi, həmrəylik tələb olunur» çağırışı da dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın bir amal ətrafında sıx birliyinin təmin etmiş, yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakları ilə ölkəmizin həqiqətlərinin təbliğ olunmasına öz böyük töhfələrini vermələrinə stimül olmuşdur. Beləliklə, Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu azərbaycançılıq ideologiyası sabitliyin, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının, ölkədə yaşayan bütün etnik qrupların qarşılıqlı əlaqəsi və təsirinin ənənəsi, onların ümumi taleyi və müstəqil Azərbaycanın inkişafı, firavanlığı uğrunda birgə mübarizəsinin ümumi tarixi təcrübəsidir. Bu birliyi daha da aydın şəkildə 2020-ci ildə müşahidə edə bildik. 44 günlük Vətən müharibəsində işğal altında olan torpaqlarımızın azadlığı uğrunda Azərbaycanı vətən bilən bütün millətlərin nümayəndələri döyüldülər.

Ümumiyyətlə, azərbaycanlılar tarixən dini azlıqlara hörmətlə yanaşaraq, onların öz inanclarına uyğun yaşamalarına nəinki mane olmayıblar, hətta buna şərait yaradıblar. Başqa sözlə ifadə etsək, azərbaycanlılar hər zaman dini azlıqların himayədarı və mühafizəçisi qismində çıxış ediblər. Respublikamızda müxtəlif dini konfessiyalar tərəfindən ibadət evlərinin tikinti və bərpaşına fərqli dini icmaların nümayəndələrinin maddi və mənəvi dəstək verməsi, ianələr toplaması tarixi keçmişimizdən qalan mütərəqqi ənənədir. Ölkəmizdə hər kəsin milli, dini, etnik ənənələrinə hörmət edən bir cəmiyyət mövcuddur. Tolerantlıq həm də sosial hadisədir. Cəhəlin, irqçiliyin, ksenofobiyanın süqutu, nəticə etibarilə cəmiyyətdə əminamanlıq, bəşəriyyətdə isə sülh deməkdir.

Məhz Ulu öndər Heydər Əliyev ölkəyə rəhbərlik etdiyi müddətdə dini konfessiyalar arasında dözümlülük mühitinin daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində dönüş yaranmış, dövlət ilə dini qurumların qarşılıqlı münasibəti yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Müasir tarixi şəraitdə Azərbaycanın qarşılaşdığı böhranlardan çıxaraq özünə güvənməsi üçün ümumi konsepsiyaya ehtiyac var idi. Bu ideologiya həm milli adət-ənənələrə və dini-mənəvi dəyərlərə söykənməli, həm də ölkənin çağdaş dünyaya qovuşmasını təmin etməli idi. Buna görə də, Ulu öndər Heydər Əliyev ölkənin dinə və dindarlara münasibətini düzgün və sağlam müstəvidə həll etməyə başladı, dəfələrlə din xadimləri (yəhudi, xristian, müsəlman) ilə görüşlər keçirdi. Ulu öndər çıxışlarında qeyd edirdi: «Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirərsə, bir o qədər zəngin olar, çünki bunların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir». Məhz onun dövründə dinlərarası dialoqla bağlı bir çox beynəlxalq tədbirlər baş tutmuş, multikultural siyasət özünün pik həddinə çatmışdır. Müstəqil Azərbaycanda multikultural dəyərlərin formalaşmasında azərbaycançılıq ideologiyası əvəzsiz rol oynayır. 1993-cü ildə Azərbaycan dövlətini parçalanmadan qurtarmış Ulu öndərin uğurlarının kökündə məhz azərbaycançılıq ideyası dayanırdı. Həmin dövrdə respublikada milli-etnik ixtilaf, bölücülük tendensiyası ayrı-ayrı bölgələrdə özünü daha qabarıq göstərirdi. Belə bir zamanda xalq dinindən, etiqadından və etnik bölgüsündən asılı olmayaraq Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideyası ətrafında birləşdi və ölkəni parçalamaq istəyən qüvvələr zərərsizləşdirildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrikliyi nəticəsində multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasəti elan olunub və bu kurs bu gün Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı olaraq Prezident İlham Əliyev tərəfindən də uğurla davam və inkişaf etdirilir. «Azərbaycan dünyanın tanınmış multikulturalizm mərkəzlərindən biridir. Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Bütün etnik qrupların və dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh və harmoniya şəraitində yaşayırlar. Azərbaycanda 2016-cı il “Multikulturalizm ili”, 2017-ci il isə “İslam həmrəyliyi ili” elan olunmuşdur». Bu sözləri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Nyu-Yorkda BMT Baş Assambleyasının 72-ci sessiyasının açılışında çıxışı zamanı söyləyib. Məhz Azərbaycanda multikulturalizm tarixən həyat təzi olub və bu ənənələr bu gün də yaşamaqdadır. Multikulturalizm, eyni zamanda, Azərbaycan cəmiyyətinin dünyaya özünü tanıtdırmaq rəmzidir.

Multikulturalizmin müxtəlif modelləri – ABŞ, İsveç, Avstraliya, Kanada modeli kimi növləri olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın dünyaya təqdim etdiyi model bir çox mütarəqqi dövlətlər tərəfindən rəğbətlə qarşılır və nümunə kimi tətbiq edilməkdədir. Bu model tarixi köklərə bağlı olduğu üçün daha dayanıqlıdır. ABŞ-ın Yuta və Oreqon ştatlarının Senat və Nümayəndələr Palataları tərəfindən Azərbaycanın tolerantlıq modelini təqdir edən geniş bəyannamənin qəbul edilməsi qeyd edilənlərə bariz nümunədir.

Bu gün multikulturalizmin alternativini yoxdur və mənəvi dəyərlər baxımından ölkəmizin bu sahədə liderə çevrilməsi və dünya xalqları üçün əvəzsiz nümunə kimi qəbul olunması qürurvericidir.

Hazırda beynəlxalq iqtisadi və mədəni əlaqələr durmadan genişlənən dövrdə artıq zəngin xalqların tam təcrid olunması ilə bağlı tezis qüvvədən düşüb. Dəyərlər mübadiləsi prosesi intensiv xarakter alıb. Beləcə, dünya yeni sivilizasiyanın formalaşması astanasındadır. Fərqli mədəniyyətlərin, dünyagörüşlərinin bütövləşməsi sayəsində vahid sosiomədəni məkan ərsəyə gətirmək məqsədinə nail olub-olmamaq ümumbəşəri dəyərləri aşkarlamaq, onlara müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin daşıyıcılarının ümumi yanaşmasını təmin etməkdən, humanitar, sosial, mədəni-əxlaqi, iqtisadi problemlərin həlli məqsədilə birgə fəaliyyətdən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Multikultural inkişaf və Azərbaycan. Ulu Öndər Heydər Əliyev milli ideyanın təcəssümü olan məqsədlərin gerçəkləşməsi, ələlxüsüs də müstəqillik amilinin praktik şəkildə bərqərar olması baxımından ilk növbədə iqtisadiyyatda çoxşaxəli islahatların aparılmasını, davamlı inkişaf üçün bazisin formalaşmasını vacib saymışdır. Elə davamlı inkişaf da tələb edir ki, xalqlar könüllü və şüurlu şəkildə birgə fəaliyyət göstərərək bir hədəfə vursunlar. Bu isə yalnız mədəniyyətlərarası əlaqələrin təhlili, problemlərin həlli üçün birgə sabit mexanizmlərin işlənməsi, bir sözlə, insan inkişafının multikultural strategiyasının uğurlu icrası sayəsində gerçəkləşə bilər.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi xətt hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən inamla davam və inkişaf etdirilir. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin söylədiyi “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” ifadəsi bu gün hər bir ləyaqətli ölkə vətəndaşının həyat düsturuna çevrilib.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında reallaşdırılan dövlət siyasəti nəticəsində Azərbaycanda çoxsaylı xalqların azad yaşamasına və müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin yanaşı mövcud olması üçün bütün zəruri şəraitlər yaradılmışdır. Məhz belə müdrik siyasət nəticəsində Azərbaycan tolerantlıq və multikulturalizm dəyərləri ixrac edən ölkə kimi tanınır. UNESCO-nun 20 oktyabr 2005-ci il tarixli “Mədəni özünümüdafiə müxtəlifliyinin qorunması və təşviqi haqqında Konvensiya”-sına uyğun olaraq, Azərbaycanda yaşayan milli azlıq və etnik qrupların mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənələri və dilinin qorunub saxlanması üçün məqsədyönlü iş aparılır. Prezident İlham Əliyevin 2009-cu il 26 noyabr tarixdə imzaladığı qanunla ölkəmiz sözügedən konvensiyaya qoşulmuşdur. Azərbaycan dövləti tərəfindən mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi məqsədilə həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə həyata keçirilən tədbirlər ölkəmizin beynəlxalq arenada nüfuzunu artırmaqla yanaşı, xalqımızın milli həmrəyliyi daha da möhkəmləndirir və ölkəmizi mədəniyyətləri qovuşduran məkan kimi beynəlxalq aləmə təqdim edir.

Azərbaycanı dünyada multikulturalizm mərkəzi kimi tanıtdırmaq və mövcud multikultural modelləri tədqiq və təşviq etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 fevral 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi təsis edilmiş, 15 may 2014-cü il tarixli Sərəncamı ilə isə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi yaradılmışdır. Bu Mərkəz yarandığı gündən bu günədək ötən 5 il ərzində Prezident

cənab İlham Əliyevin qarşıya hədəf kimi qoyduğu mühüm layihələri həyata keçirir və bir sıra uğurlara imza atıb. Mərkəz dünyada sosial-mədəni, etnik və dini müxtəlifliyin qorunması, xalqlar və konfessiyalar arasında səmərəli dialoqun qurulması, Azərbaycan reallıqlarının beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılması üçün fəaliyyətini ölkə ərazisi ilə məhdudlaşdırmayıb, öz baxışlarını, araşdırmalarını və təkliflərini beynəlxalq müstəviyə də çıxara bilib.

Respublikamızda dini dözümlülüyün, dini müxtəlifliyin, milli və dini toleranlığın, multikulturalizmin, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafında və təbliğ edilməsində Heydər Əliyev Fondunun əvəzolunmaz xidmətləri vardır. Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə həyata keçirilən "Azərbaycan Parisin ürəyində" adlı layihə çərçivəsində 2015-ci il sentyabrın 8-də Parisdə "Dini toleranlıq: Azərbaycanda birgə yaşamaq mədəniyyəti" mövzusunda konfrans keçirilmiş və "Parisin ürəyində Azərbaycan musiqisi" adlı konsert təşkil olunmuşdur.

Bir sözlə, bu gün Azərbaycan dünyada azlıq və ya çoxluğun fərqlinin hiss edilmədiyi ölkələr sırasında ilk yerlərdən birində qərarlaşmışdır. Multikulturalizm Azərbaycanın siyasətidir, çünki bu, cəmiyyətimizin milli dəyərlərinə, adət-ənənələrinə əsaslanır. Dövlətimizin apardığı milli siyasət göstərir ki, xalqlar bir-biriləri ilə mehriban yaşaya bilərlər və bu baxımdan ölkəmiz dünyaya nümunədir. Ən əsası, beynəlxalq ictimaiyyət də toleranlığın və multikulturalizmin humanizm və ümumbəşəri dəyərlərdən qaynaqlanan Azərbaycan modelini multikulturalizmin təbii təzahürü kimi qiymətləndirir və bu modelin global miqyasda nümunə olduğunu etiraf edir.

Nəticə. Beləliklə, Azərbaycanda dinlərarası dialoqun qədim tarixi vardır və müasir Azərbaycan dövləti bu ənənələrə sadıqdır. Biz öz dinimizi təbliğ edirik, eyni zamanda, Azərbaycanda bütün dinlərin nümayəndələri sərbəst yaşayır, fəaliyyət göstərir, öz dini ayinlərini icra edirlər. Bu onu göstərir ki, ölkəmizdə çox gözəl ictimai ab-hava vardır. Dövlət tərəfindən atılan məqsədyönlü addımlar dinindən, millətindən asılı olmayaraq, Azərbaycanda yaşayan hər kəsin multikultural təhlükəsizliyinin təmin olunduğunu göstərir. Bu gün Azərbaycanda yaşanan sabitlik, vətəndaş həmrəyliyi, milli həmrəylik bu dəyərlərə əsaslanır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında "Multikulturalizm ili" elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 11 yanvar 2016-cı il
2. Hacıyeva M., Alishova N. "Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir", Bakı-2016, 59s.
3. Heydər Əliyev siyasəti: Toleranlıq: çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər / [Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi]; ön söz M.Qurbanlı; burax. məsul S.Salahlı (Aran).- Bakı: Elm və təhsil, 2015.- 502 s.
4. Niftiyev, N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm / N.Niftiyev; ön söz E.Nəsirov; elmi red. İ.Abbasov; [Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi].- Bakı: [s. n.], 2015.- 407 s.
5. Mirzəzadə, R. Multikulturalizm siyasəti və şərq-qərb müxtəlifliyi: Gender, din və mədəniyyət / R.R.Mirzəzadə; elmi məsl. İ.Məmmədzadə; AMEA, Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İn-tu.- Bakı: Təknur, 2012.- 159 s.

Şəlalə Bağirova

Azərbaycan Dillər Universiteti

QEYRİ-MÜSƏLMAN İCMALAR (XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ) VƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ SİYASƏTİ: TARİXİ PARALELLƏR

Açar sözlər: qeyri-müsəlman icmalar, etnik və dini müxtəliflik, Heydər Əliyev, toleranlıq siyasəti, tarixi paralellər

Key words: non-Muslim communities, ethnic and religious diversity, Heydar Aliyev, policy of tolerance, historical parallels

Ключевые слова: немусульманские общины, этническое и религиозное разнообразие, Гейдар Алиев, политика терпимости, исторические параллели

Azərbaycanın multikultural ənənələri qədim dövrlərdə formalaşsa da, onun inkişafının fəal dövrü XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu dövrdə sənayenin inkişafı və Bakının neft sənayesi mərkəzinə çevrilməsi ilə əlaqədar olaraq Rusiya imperiyasının müxtəlif yerlərindən, o cümlədən, imperiya

xaricindən də insanlar qazanc dalıyca buraya axışmaqda idi. Bunun nəticəsi olaraq, Şimali Azərbaycan ərazisində, xüsusilə Bakı şəhərində rus, erməni, yəhudi, gürcü, polyak və digər xalqların nümayəndələrinin icmaları formalaşmaqda idi. Bu icmalar öz dini, milli və mənəvi dəyərlərini qoruyaraq, ictimai həyata inteqrasiya olurdular. Onlar, eyni zamanda, ictimai təşkilatlar yaradaraq, sosial və iqtisadi sahələrdə fəallıq nümayiş etdirirdilər. Bu fəaliyyətləri Azərbaycanda mədəni müxtəlifliyin və tolerant mühitin formalaşmasında tarixi əsas kimi götürülə bilər. Lakin burada bir məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, bəhs edilən dövrdə Şimali Azərbaycan Rusiya imperiyasının müstəmləkəsi idi və qeyri-müsəlmanların burada məskunlaşması və onların fəaliyyəti imperialist dairələrin maraqları daxilində idi. Xüsusilə də, pravoslavlara arxalanan hakim dairələr iqtisadi və hərbi-strateji xarakterli maraqlarını qorumaqla yanaşı, “bölgədə rus elementi ilə təmsil olunan sosial dayaq yaratmaq məqsədi daşıyırdı” [1, s.159]. Qeyd edək ki, rus icmasının yaranmasında imperialist qüvvələrin sürgün etdiyi və yaxud da Rusiyanın cənub quberniyalarından könüllü şəkildə köçüb gələn sektantlar – molokanlar, duxoborlar, subbotniklər, ruhəni pravoslavlar iştirak edirdi [3, s.33].

Rus icmalarının yaratdıqları bir sıra ictimai təşkilatlar, o cümlədən, Kiril-Mefodiy qardaşlığı ruslaşdırma siyasətinin əsas dayaqlarından hesab olunurdu.

Rus icması kimi, erməni icmasının da fəaliyyətində ideoloji və mədəni məqsədlər də özünü göstərirdi. Lakin erməni icması və onların yaratdıqları təşkilatlar yerli və regional problemlər qaldırmaqla yanaşı, dövlətçilik, siyasi hüquqlar uğrunda da mübarizə apararaq, uydurma “Böyük Ermənistan” qurmaq arzusu ilə yaşayırdılar. Bütün bu fəaliyyətin nəticəsi olaraq, erməni ictimai təşkilatları milli oyanışın, dövlətçilik arzularının və mədəni canlanmanın formalaşmasında mühüm rol oynamış və fəaliyyətləri ilə erməni icmasının özünüidarəetmə imkanlarını artırmış, çox təəssüf ki, bununla da həm xarici dövlətlərin, həm də regional güclərin diqqətini öz üzərlərinə çəkə bildilər. Bu baxımdan Bakı Erməni İnsanseverlər Cəmiyyəti, Bakı Erməni Mədəni Birliyi xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə əslində öz məkrli planlarını pərdələyirdilər. 1991-ci ildə Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkənin multikultural mühiti yenə də öz rəngarəngliyi ilə fərqlənirdi. Müstəqilliyin ilk illərində ölkədə baş alıb gedən hərc-mərclik fonunda qeyri-azərbaycanlıların separatçılıq meyilləri baş qaldırmaqda idi. Lakin Ümummilli Lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra həyata keçirilən tolerantlıq siyasəti dövlətin demokratik və multikultural dəyərlərinin qorunmasında mühüm mərhələ təşkil etmişdir. Heydər Əliyevin aparığı tolerantlıq siyasəti ilə ötən əsrin əvvəllərinə fəaliyyət göstərən qeyri-azərbaycanlı icmaların fəaliyyəti arasında paralellər apardıqda fərqlərin ortaya çıxdığını görmək olur. Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində dövlətin əsas prioritetlərindən biri multikultural cəmiyyətdə qarşılıqlı hörmət və dözümlülüyün gücləndirilməsi, müxtəlif dini və etnik qruplar arasında əməkdaşlığın, birgəyaşayın, eləcə də müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin öz maraqları üçün deyil, sözün əsl mənasında, dövlətin maraqlarının qorunmasında iştirakının təmin edilməsindən ibarət olmuşdur. Bu uzaqgörən və bu gün də Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən siyasət Azərbaycan cəmiyyətində tarixi tolerantlıq ənənələrinin müasir dövrdə sistemli şəkildə tətbiqinə xidmət etmişdir. Bu siyasətin davamı olaraq bu gün də ölkədə yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələri sülh və qarşılıqlı anlaşma şəraitində birgə yaşayır, öz etnik-mədəni kimliklərini qorumaqla yanaşı, Azərbaycan cəmiyyətinin fəal üzvlərinə çevrilirlər. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bu istiqamətdəki fikirləri xüsusilə əhəmiyyətlidir: “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, onun gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqlarda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər də zəngin olar.” [1. S.36].

Ədəbiyyat:

1. Ağayev, İbrahim Məmməd oğlu. Müasir şəraitdə Azərbaycanda milli-etnik proseslər: monoqrafiya / İ. M. Ağayev; elmi red.: Q. Cavadov, Ə. M. Tağıyev.- Bakı: MBM, 2006.- 180 s.
2. Агаев Ф. Строительство православных церквей в рамках переселенческой политики царизма в Северном Азербайджане в конце XIX – начале XX вв. // Bakı: Universitetinin Xəbərləri №2, 2012. s.159
3. Саплетин Г., Ширинсаде Г. Русские в истории Азербайджана. Баку, 2008, s.33

HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİNİN MÜASİR AZƏRBAYCANDA TƏZAHÜRLƏRİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, toleranlıq, Heydər Əliyev, mədəni müxtəliflik, Azərbaycan*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, Гейдар Алиев, культурное разнообразие, Азербайджан*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, Heydar Aliyev, cultural diversity, Azerbaijan*

Müasir dövrdə multikulturalizm və tolerantlıq anlayışları qlobal miqyasda xüsusi aktualıq kəsb edən və müxtəlif cəmiyyətlərin inkişaf istiqamətini müəyyən edən əsas ideoloji prinsiplərdən biri kimi çıxış edir. Qloballaşma proseslərinin intensivləşməsi, mədəniyyətlərarası əlaqələrin genişlənməsi və fərqli etnik-dini kimliklərin qarşılıqlı təsirinin artması bu sahədə daha sistemli və məqsədyönlü yanaşmaların formalaşdırılmasını zəruri etmişdir. Azərbaycan tarixən müxtəlif xalqların, dirlərin və mədəniyyətlərin birgə yaşadığı unikal coğrafi və sosial məkan kimi tolerantlıq ənənələrinin formalaşdığı ölkələrdən biri olmuşdur. Bu baxımdan multikulturalizm Azərbaycanda yalnız nəzəri konsepsiya deyil, real ictimai həyatın ayrılmaz tərkib hissəsi kimi mövcuddur. Müstəqillik dövründə bu ənənələr dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmiş və sistemli şəkildə inkişaf etdirilmişdir. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti dövründə multikulturalizm və tolerantlıq prinsipləri dövlət idarəçiliyinin mühüm komponenti kimi formalaşdırılmışdır. Onun “Müstəqilliyimiz əbədidir” əsərində milli-mənəvi dəyərlərin qorunması ilə yanaşı, müxtəlif mədəniyyətlərə və dirlərə hörmət prinsiplərinin vacibliyi xüsusi qeyd olunur ki, bu da Azərbaycanın inkişaf modelinin əsas ideoloji sütunlarından biri kimi çıxış edir [1, s.4]. Bu yanaşma cəmiyyət daxilində sosial harmoniyanın qorunmasına, müxtəlif etnik və dini qruplar arasında qarşılıqlı hörmətin möhkəmlənməsinə və ümumi milli birliyin təmin olunmasına xidmət etmişdir.

Heydər Əliyevin formalaşdırdığı multikulturalizm siyasəti yalnız ideoloji çərçivədə qalmamış, eyni zamanda konkret praktik addımlarla həyata keçirilmişdir. Bu siyasət çərçivəsində ölkədə dini azadlıqların təmin olunması, milli azlıqların hüquqlarının qorunması və onların mədəni irsinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. Tədqiqatçılar bu siyasətin müxtəlif aspektlərini təhlil edərək onun dövlətçilik və milli təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışlar. Belə ki, Novruz Məmmədov Heydər Əliyevin dövlətçilik konsepsiyasını araşdırarkən qeyd edir ki, multikulturalizm siyasəti ölkədə sabitliyin və ictimai həmrəyliyin əsas təminatçılarından biridir və bu yanaşma strateji əhəmiyyət kəsb edir [2, s.32]. Digər tərəfdən, Nizami Cəfərov milli ideologiyanın əsas komponentlərini təhlil edərək göstərir ki, Azərbaycançılıq ideyası yalnız milli kimliyin qorunmasına deyil, eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri və inteqrasiyası əsasında inkişafına yönəlmişdir [3, s.84]. Bu yanaşma multikulturalizmin cəmiyyət daxilində həm fərqliliklərin qorunmasını, həm də ümumi dəyərlərin formalaşmasını təmin edən kompleks proses olduğunu göstərir. Eyni zamanda, Kamal Abdullanın tədqiqatlarında multikulturalizm Azərbaycan cəmiyyətində həyat tərzini kimi dəyərləndirilir və bu modelin tarixi köklərə əsaslandığı vurğulanır [4, s.23]. Bu fikir multikulturalizmin Azərbaycanda süni şəkildə formalaşdırılmadığını, əksinə, uzunmüddətli tarixi inkişafın nəticəsi olduğunu təsdiqləyir.

Müasir mərhələdə multikulturalizm siyasəti Azərbaycanın daxili inkişafı ilə yanaşı, onun beynəlxalq imicinin formalaşmasında da mühüm rol oynayır. Bu siyasət nəticəsində Azərbaycan qlobal səviyyədə tolerantlıq və mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzlərindən biri kimi tanınmışdır. Müxtəlif beynəlxalq forumların, konfransların və mədəni tədbirlərin təşkili ölkənin bu sahədə əldə etdiyi uğurların praktiki göstəricisidir. Bu kontekstdə Azərbaycanın tarixi inkişafını araşdıran Yaqub Mahmudov qeyd edir ki, müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin birgə mövcudluğu ölkənin dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır və bu ənənə müasir dövrdə də davam etdirilir [5, s.19]. Bu yanaşma multikulturalizmin Azərbaycan üçün yalnız müasir siyasi strategiya deyil, eyni zamanda tarixi əsaslara söykənən dərin ictimai dəyər olduğunu göstərir. Nəticə etibarilə demək olar ki, Heydər Əliyevin

əsasını qoyduğu multikulturalizm və tolerantlıq siyasəti müasir Azərbaycanın inkişaf modelinin fundamental istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu siyasət cəmiyyət daxilində sabitliyin möhkəmlənməsinə, mədəni müxtəlifliyin qorunmasına və beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsinə şərait yaradır, eyni zamanda Azərbaycanın global miqyasda nümunəvi multikultural model kimi təqdim olunmasına imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərnəşr, 1997.
2. Novruz Məmmədov. Heydər Əliyev və Azərbaycan dövlətçiliyi. Bakı, 2013.
3. Nizami Cəfərov. Azərbaycançılıq ideologiyası və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı, 2010.
4. Kamal Abdulla. Multikulturalizm Azərbaycanda həyat təzi kimi. Bakı, 2016.
5. Yaqub Mahmudov. Azərbaycan tarixində dövlətçilik ənənələri. Bakı, 2012.

Şükufə Cabbarova

Azərbaycan Dillər Universiteti

Ədalət Abdıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

TƏHSİLİN TOLERANTLIĞIN FORMALAŞMASINDA ROLU: HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASƏTİ

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, təhsil siyasəti, tolerantlıq, multikulturalizm, mədəniyyətlərarası dialoq, Azərbaycan*

Keywords: *Heydar Aliyev, education policy, tolerance, multiculturalism, intercultural dialogue, Azerbaijan*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, образовательная политика, толерантность, мультикультурализм, межкультурный диалог, Азербайджан*

Bu işdə ümummilli lider Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm dəyərlərinin möhkəmləndirilməsində fundamental rolu araşdırılır. Tədris proqramlarının islahatı, mədəniyyətlərarası dialoq prinsiplərinin tətbiqi və təhsilin ölkədəki etnik və dini müxtəlifliyin qorunmasındakı əhəmiyyəti təhlil edilir.

Müasir Azərbaycan dövlətinin ideoloji əsaslarının formalaşması birbaşa Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır və bu ideologiyada tolerantlıq prinsipi mərkəzi yer tutur.

Postsovet keçid dövrünün mürəkkəb şəraitində məhz təhsil sistemi cəmiyyətdə həmrəyliyin, millətlərarası sülhün və dinlərarası dialoqun təmin edilməsi üçün strateji vasitəyə çevrilmişdir.

Təhsil dəyərlərinin formalaşdırılması mexanizmi kimi Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə təhsil sistemi yalnız biliklərin ötürülməsi deyil, həm də vətəndaşlıq dəyərlərinin aşılması üçün mühüm mexanizm kimi qiymətləndirilirdi. Strategiyanın əsas məqsədi gəncləri ölkənin mədəni, dini və etnik müxtəlifliyinə hörmət ruhunda tərbiyə etmək, yüksək mədəniyyətli və müxtəlifliyə dəyər verən vətəndaşlar yetişdirmək idi.

1990-cı illərin iqtisadi və siyasi çətinliklərinə baxmayaraq, təhsil sisteminin yenilənməsi istiqamətində qətiyyətli addımlar atılmışdır. Bu islahatlar tədris proqramlarının humanist və inklüziv prinsiplər əsasında yenidən işlənməsini nəzərdə tuturdu. Tarix, ədəbiyyat və ictimai fənlər şagirdlərin dünya görüşünü formalaşdıran əsas amillər kimi ön plana çıxmışdır.

Dərsliklərin yenilənməsi prosesi başlamışdır. Tarix dərsliklərində Azərbaycan ərazisində ləzgilər, talışlar, ruslar, yəhudilər və digər xalqların əsrlər boyu sülh şəraitində yaşaması xüsusi vurğulanmışdır [3].

Proqramlara həm Azərbaycan müəllifləri, həm də digər xalqların ədiblərinin əsərləri daxil edilmişdir. «İnsan və cəmiyyət» kimi fənlər vasitəsilə şagirdlərə insan hüquqları və bərabərlik anlayışları izah olunurdu. Məktəbdənkənar fəaliyyət və dini dözümlülük, Tolerantlıq təkcə nəzəriyyə ilə məhdudlaşmır, həm də praktik fəaliyyətlər vasitəsilə aşılardı. «Vətən dərsləri»: Bu dərslərdə müxtəlif etnik

qrupların ölkənin inkişafındakı rolu haqqında məlumatlar verilirdi ki, bu da "ölkənin gücü onun müxtəlifliyindədir" [2] düşüncəsini formalaşdırırdı.

Məktəblərdə müxtəlif xalqların musiqisi, rəqsləri və mətbəxinin təqdim edildiyi tədbirlər keçirilirdi. Təhsil sistemində dinlərə obyektiv və neytral yanaşma tətbiq olunmuş, məscid, kilsə və sinaqoqların bir arada mövcudluğunun əhəmiyyəti şagirdlərə izah edilmişdir.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, milli azlıqların dillərinə də böyük hörmətlə yanaşılırdı. Etnik qrupların kompakt yaşadığı bölgələrdə təhsilin ana dilində aparılması imkanları saxlanılmış, müxtəlif dillərdə dərslik və qəzetlərin nəşri dəstəklənmişdir. Eyni zamanda, beynəlxalq tələbə mübadiləsi və xarici layihələrdə iştirak Azərbaycanın tolerantlıq modelini dünya səviyyəsində bir "yumşaq güc" vasitəsi kimi tanıtmışdır.

Azərbaycan təcrübəsi göstərir ki, təhsil tolerantlığın və mədəniyyətlərarası dialoqun möhkəmləndirilməsində güclü bir vasitədir. Mədəni irsin öyrənilməsinə, inklüziv təhsili və beynəlxalq əməkdaşlığı ehtiva edən kompleks yanaşma müxtəlifliyin və fərqli ənənələrə hörmətin qiymətləndirildiyi harmonik bir cəmiyyətin formalaşmasına töhfə verir. Bu nümunə dayanıqlı mədəniyyətlərarası qarşılıqlı fəaliyyət qurmağa can atan digər ölkələr üçün faydalı ola bilər. Azərbaycanda mədəniyyətlərarası dialoq proqramlarının daha da inkişaf etdirilməsi beynəlxalq əməkdaşlığı möhkəmləndirməyə və müxtəlif mədəniyyətlər, eləcə də xalqlar arasında ünsiyyət üçün yeni imkanlar yaratmağa şərait yaradacaqdır.

Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan təhsil siyasəti Azərbaycanda tolerant cəmiyyətin formalaşması üçün sarsılmaz bir zəmin yaratmışdır [1]. Gənclərin tərbiyəsinə sistemli yanaşma, humanist dəyərlərə diqqət və mədəni müxtəlifliyə dəstək cəmiyyətin davamlı inkişafı üçün möhkəm əsasdır.

Bu gün tolerantlıq prinsipləri dövlət siyasətinin vacib hissəsi olaraq qalır, təhsil sistemi isə bu dəyərlərin yeni nəsillərə ötürülməsində əsas rol oynayır. Heydər Əliyevin bu sahədə qoyduğu irs [1] qloballaşan dünyada qarşılıqlı anlaşma və hörmətin vacibliyini nəzərə alaraq öz aktuallığını qoruyur. Bu sistemli yanaşma bu gün də öz aktuallığını qoruyur və gənc nəslin qarşılıqlı hörmət ruhunda böyüməsini təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir. B.: "İrşad mərkəzi", 1999, 165 s.
2. Əliyeva Mehriban: Hər bir cəmiyyətin gücü onun dini və milli müxtəlifliyindədir // <https://mehribanalieva.preslib.az/media-PdUg79j3DI.html>
3. Джабарова Ш. Б., Абдиева А. М. Мультикультурализм: путь к раснообразию и взаимопониманию в Азербайджане // XVI Сагиновские чтения. Интеграция образования, науки и производства. Караганда, 2024.

Sevinc Huseynova

Azerbaijan University of Languages

HEYDAR ALIYEV: PEACE STRATEGY AND HUMANISTIC FOUNDATIONS OF THE POLICY OF TOLERANCE IN AZERBAIJAN

Keywords: Heydar Aliyev, tolerance, multiculturalism, peace policy, statehood, intercultural dialogue.

Açar sözlər: Heydər Əliyev, tolerantlıq, multikulturalizm, sülh siyasəti, dövlətçilik, mədəniyyətlərarası dialoq.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, толерантность, мультикультурализм, мирная политика, государственность, межкультурный диалог.

The political legacy of Heydar Aliyev represents a unique model for the coexistence of various cultures and religions within a single state. In the face of modern global challenges, studying his strategy for peace and tolerance becomes particularly relevant. The fundamental principle of "one nation – one state," complemented by deep respect for ethnic diversity, has allowed Azerbaijan to become an international center for inter-civilizational dialogue.

Heydar Aliyev viewed tolerance not merely as passive coexistence but as an active tool for state-building. He emphasized that the multinational composition of Azerbaijan's population is not a

problem but a national asset and an advantage for the country. It was through his foresight that multiculturalism was elevated to the level of state policy, ensuring internal stability and social harmony during a complex historical period.

The leader's peacekeeping activities were based on a combination of national interests and universal human values. In his speeches at international forums, he repeatedly voiced the idea that sustainable development in the region is impossible without achieving a just peace and recognizing the right of every nation to preserve its identity. This concept is reflected in the modern foreign policy of Azerbaijan, which continues the course of strengthening security and cooperation in the South Caucasus.

In the fields of education and methodology, Heydar Aliyev's ideas on tolerance are manifested in the upbringing of youth in the spirit of respect for the "other." Developing the intercultural competence of students is one of the priority tasks of modern pedagogy, directly correlating with the ideological legacy of the national leader.

In conclusion, the model of tolerance established by Heydar Aliyev serves not only as a guarantee for the prosperity of Azerbaijani society but also as an example for the global community in matters of conflict prevention and building a harmonious future.

References:

1. Heydar Aliyev. Our Independence is Eternal. Baku: Azerneshr, 1998.
2. Materials of the IX International Scientific Conference "Heydar Aliyev: The Ideology of Multiculturalism and Tolerance".

Ülviyyə Əhmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: Ana dili, mədəniyyət, tolerantlıq, mədəniyyət.

Key words: Native language, morality, tolerance, culture.

Ключевые слова: Родной язык, моральность, толерантность, культура.

Hər bir xalqın dili onun sərvətidir, eyni zamanda o dildə danışan fərqli ölkələrdə yaşayan insanların həmrəyliyinə simvolu kimi qəbul olunur. Bu mənada bizim ana dilimiz müstəsna təşkil edir. Zaman-zaman dilimiz müxtəlif dillərin təsiri altında olsa da belə digər dillərlə müqayisədə öz təmizliyini, qüdrətini qoruyub saxlaya bilmişdir. Heç də təsadüfi deyil ki, Ulu Öndərimizin folklor nümunəsinə çevrilmiş “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!” fikri həmişəyaşar bir ideyadır. Biz bir neçə əsr rus imperiyası, XX əsrin 70 ilini isə Sovet ittifaqının tərkibində olmuşuq, lakin dilimizi, mədəniyyətimizi, mədəniyyətimizi, ədəbiyyatımızı qoruyub bu günümüzdə gətirib çıxara birmişik. Ölkəmiz tolerant bir ölkədir və müxtəlif millətlərin birgəyaşayışı mövcuddur və dövlət dilimiz Azərbaycan dilidir.

Ana dilimiz özünün ifadə imkanlarının zənginliyi, səslərinin səlisliyi və qrammatik quruluşunun sabitliyi ilə seçilir. Bu milli mədəniyyətin belə inkişaf etməsi və tolerantlığın multikultural dəyərlərin ən azı regionumuzda geniş vüsət almasının əsl səbəbkarı və mübaliğəsiz dəyərdim baş memarı Ulu Öndər olmuşdur.

Bir neçə tarixi faktları nəzərdən keçirməyimiz, fikrimizcə daha doğru olardı.

Ulu Öndər Azərbaycana rəhbərlik edəndə ilk dəfə olaraq 1978-ci ildə Sovetlər birliyində Azərbaycan dilinin respublikamızda rəsmi dövlət dili olmasını konstitusiyada təsbit etdirdi. Bu tarixdən bir neçə il öncə isə Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə SSRİ-nin 50 illiyi adına Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər institutu (əvvəllər hansısa institutun nəzdində- indiki Pedaqoji universitetin, Rus dili və ədəbiyyatı- Slavyan universitetin nəzdində fakültə kimi fəaliyyət göstərmişdi) yaradılmışdır. 2000-ci ildə Heydər Əliyevin fərmanı ilə instituta fəaliyyətini genişləndirməklə “universitet” statusu verildi. 2000-ci ildən başlayaraq hər il bir-iki əlavə xarici dilin tədris olunmasına başlandı, bu da təbii olaraq nəticəsiz qalmadı. Hal-hazırda universitetimizdə 20-dən çox xarici dil tədris olunur. Hər bir xarici dil

yeni bir mədəniyyətlə, yeni bir millətin tarixi, ədəbiyyatı ilə tanışlıq və ya əksinə həmin dili daşıyıcılar da özlüyündə bizim dilimizi, millətimizin tolerantlığını, multikultural dəyərləri öz ölkələrinə aparır. Universitetimizdə hal-hazırda 20-dən çox dil mərkəzi fəaliyyət göstərir. Qarşılıqlı dil mərkəzlərinin yaradılması və əməli fəaliyyət göstərməsi qeyd etdiklərimizi təsdiqləyir. Bütün tədris olunan dillər və yaradılan dil mərkəzləri bir daha sübut edir ki, ölkəmiz öz tolerantlığını, multikultural dəyərlərə malik olması və eyni zamanda milli-mənəvi dəyərlərini həmişə lazımı səviyyədə saxlamağı bacarır. Dillərin tədris olunması bir daha sübut edir ki, Ulu Öndərin uzaqgörən siyasəti uğurla prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir.

Bir bariz nümunəni də qeyd etmək olar ki, 44 günlük müharibə dövründə universitetimizin əməkdaşları bütün dünya ölkələrinə müxtəlif dillərdə Azərbaycan həqiqətlərini bacarıqla çatdırıb bildilər və informasiya müharibəsində bədnam qonşularımıza üstünlük qazandıq.

Başqa bir cəhət isə reyting cədvəlində universitetimiz xeyli irəliləyiş qazanıb. Müasir dillərin tədrisinə görə universitetlər arasında öncüllərdənlik.

Azərbaycan dilinin beynəlxalq səviyyədə təbliği üçün universitetimiz 9 ölkənin – Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan, Polşa, Çin, İndoneziya, Koreya, Macarıstan, Latviyanın universitetlərində Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzləri yaradıb və bu da özlüyündə ölkəmizin mədəni diplomatiyasının vacib tərkib hissəsidir. Bu isə Ulu Öndərin ideyalarının daim yaşamasının və ölkə prezidenti İlham Əliyevin uzaqgörən siyasətinin təntənəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Heydər Əliyev və milli ideologiyanın formalaşması. Bakı, 2005.
2. <https://adu.edu.az>
3. <https://www.old.muallim.edu.az>

Ziba Mirzəli

Mahirə Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA DİNİ VƏ ETNİK MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINDA DÖVLƏT SİYASƏTİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, dini müxtəliflik, etnik müxtəliflik, dövlət siyasəti*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, religious diversity, ethnic diversity, state policy*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, религиозное разнообразие, этническое разнообразие, государственная политика*

Azərbaycan Respublikası tarixən müxtəlif etnik və dini qrupların birgə yaşadığı multikultural ölkələrdən biri hesab olunur. Tarixi mənbələr sübut edir ki, bu ərazidə əsrlər boyu fərqli xalqlar və dinlər arasında qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlıq mövcud olmuşdur. Müasir dövrdə isə bu ənənə dövlət siyasəti səviyyəsində davam etdirilir və qorunur. Bu baxımdan demək olar ki, Azərbaycanda multikulturalizm yalnız tarixi irs deyil, həm də məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən dövlət strategiyasıdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında din azadlığı və vətəndaşların bərabər hüquqları açıq şəkildə göstərilmişdir [1]. Bu hüquqi baza ölkədə yaşayan bütün etnik və dini qrupların öz mədəniyyətlərini və inanclarını sərbəst, azad şəkildə yaşatmasına imkan verir. Bundan əlavə, “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanun dini icmaların fəaliyyətini tənzimləyir və onların hüquqi statusunu müəyyən edir [2]. Eyni zamanda bu qanun hər bir şəxsin dinə münasibətini müəyyənləşdirmək və ifadə etmək hüququna və həmin hüququ həyata keçirməyə də təminat verir. Azərbaycanın tarixi inkişafının xüsusiyyətləri, coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik tərkibi burada müxtəlif dinlərin qarşılıqlı şəkildə mövcud olmasına zəmin yaratmışdır. Ayırı-ayrı dövrlərdə bütpərəstlik, zərdüştilik, iudaizm, xristianlıq, islam və bir çox başqa dini cərəyanlar ölkədə bu və ya digər dərəcədə yayıla bilmiş, bununla kifayətlənməyərək bir-birinə qarşılıqlı təsir də göstərmişdir. Rəsmi statistik məlumatlara görə hazırda

Azərbaycan Respublikası ərazisində 510 dini icma qeydiyyatdan keçmişdir. Bunlardan 32-i qeyri-islam təmayüllü dini icmalardır.

Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində dövlət qurumları xüsusi rol oynayır. Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi dini sahədə dövlət nəzarətini təmin edir və icmaların fəaliyyətini koordinasiya edir. Bununla yanaşı, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi multikultural dəyərlərin öyrənilməsi və təbliği istiqamətində mühüm layihələr həyata keçirir. Bu qurumların fəaliyyəti və göstərdiyi səylər nəticəsində Azərbaycanda qədim dövrdən mövcud olan multicultural və tolerantlıq mühiti bu gün də qorunub saxlanılır.

Praktiki sahədə də bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Məsələn, ölkədə müxtəlif dini abidələrin bərpası həyata keçirilir. Qəbələdəki alban kilsəsi və Bakıda yerləşən sinaqoqlar buna nümunə ola bilər. Bu prosesdə Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva mühüm rol oynayır və bir çox tarixi abidələrin bərpasına dəstək verir [4]. Mənim fikrimcə, bu cür real addımlar dövlət siyasətinin yalnız formal deyil, praktik xarakter daşdığını göstərir.

Azərbaycan eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə də multikulturalizm ideyalarını təşviq edir. Bu baxımdan Bakı Humanitar Forumu və Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu kimi tədbirlər xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu platformalar müxtəlif ölkələrdən olan nümayəndələri bir araya gətirərək mədəniyyətlərarası dialoqu gücləndirir [5].

Xülasə, Azərbaycanda dini və etnik müxtəlifliyin qorunması sistemli və ardıcıl siyasət nəticəsində mümkün olmuşdur. Hüquqi baza, dövlət qurumları və həyata keçirilən praktiki tədbirlər bu sahədə sabitliyin qorunmasına xidmət edir. Bu model bir çox ölkələr üçün nümunə kimi qiymətləndirilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995.
2. “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. Bakı, 1992.
3. Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi – illik hesabatlar və statistik məlumatlar.
4. Heydər Əliyev Fondu – mədəni irsin qorunmasına dair materiallar.
5. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi – elmi nəşrlər və hesabatlar.
6. UNESCO. *Cultural Diversity Reports*.
7. BMT. *Universal Declaration of Human Rights*, 1948.
8. İlham Əliyev. Multikulturalizmə dair çıxışlar və rəsmi nitqlər.
9. Kamran Abdullayev. *Azərbaycan multikulturalizmi*. Bakı, 2017.
10. Azərbaycan multikulturalizmi üzrə dərslilər və elmi məqalələr, Bakı Dövlət Universiteti nəşrləri.
11. <http://irs.gov.az/religion/azerbaycanda-movcud-dinler>

Анар Багиров

Азербайджанский университет языков

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ В ПОЛИТИЧЕСКОМ КУРСЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Ключевые слова: толерантность, национальная идея, азербайджанство, мультикультурализм

Açar sözlər: tolerantlıq, milli ideya, azərbaycançılıq, multikulturalizm

Keywords: tolerance, national idea, Azerbaijanism, multiculturalism

Общенациональный лидер Гейдар Алиев сыграл архиважную роль в истории Азербайджана, в частности, дал импульс этнополитическому развитию страны. В 70-е годы, Гейдар Алиев стоял у истоков строительства интернационального Баку. После победы на выборах в 1993-ем году, восродил национальную идею азербайджанства и заложил основы современного азербайджанского мультикультурализма. Он проводил политику, основанную на мире и взаимном уважении между различными этническими группами, призывал к соблюдению идейных основ толерантности, с целью построить независимый и демократический Азербайджан.

Данное исследование изучает взаимодействие толерантности и национальной идеи в Азербайджане.

Для достижения поставленной цели используются диалектический метод и метод тематического анализа.

Толерантность азербайджанского общества, присущая самому духу азербайджанской нации, приняла прикладную форму и стала повседневной составляющей всего спектра межличностных и коллективных отношений еще в 70-х годах прошлого столетия. Этот опыт служит важным источником силы и современного Азербайджана, который характеризует всех проживающих в стране этносов, ощущающих свою причастность к азербайджанской нации [1, с.327-328].

В конце XX века, Гейдар Алиев восродил национальную идею азербайджанства, и трансформировал в государственную идеологию, основу которой составляла защита и сохранение национальных ценностей [2, с.135]. В основе идей азербайджанства лежат традиции толерантности и гуманизма, заложенные в «генофонде нации», которые отвечали интересам всех этнических групп и не нуждались более в стимулировании [3, с.21]. Гейдар Алиев ставил задачу в создании благоприятных материальных и правовых условий для бесконфликтного взаимодействия культур, поощрял культурное разнообразие, а не тотальную унификацию. Гейдар Алиев связал национальные ценности с государственностью [4, с.211]. Формула «интеграция без ассимиляции», находит свое отражение в его внутренней политике [5, с.1122-1135], что создавало условие для создания общества без правящей культуры, если принципы толерантности отразятся в идеях азербайджанства и предотвратят возникновения межэтнических конфликтов. В идеях азербайджанства первично национальное сознание, а к вопросу этничности отводится второстепенная роль. В Азербайджане проблема толерантности стала актуальной вместе с вопросами мультикультурализма и диалога культур, они взаимосвязаны, т.к. в основе мультикультурализма лежит нравственная практика толерантного отношения [6, с.127]. Благодаря политической воле Гейдара Алиева, Азербайджан восстановил в правовой и политической плоскости исторические традиции толерантности, заложил основы азербайджанского мультикультурализма.

Гейдар Алиев усвоив традиции, мифологию, национальные культурные коды и символы прошедших исторических периодов, использовал их для обоснования новых идей и определения конструктивного вектора развития национального государства, где традиционные принципы толерантности, под верховенством закона, дали импульс для развития национальных идей азербайджанства и мультикультурализма, модернизировали азербайджанское общество.

Литература:

1. Чернявский С.И., Десять лет истории Азербайджана: 2003-2013 годы, М.Флинта 2013.
2. Məmmədzaadə İ.R., İlham Əliyev: yeni dövrdə milli ideyanın konseptual cəhətləri və fəlsəfəsi, Bakı 2024.
3. Məmmədzaadə İ.R., “Heydər Əliyev müasir Azərbaycanı güclü dövlətə çevirən ideyaların və milli dirçəliş fəlsəfəsinin banisidir”, Müasir siyasətin və etikanın aktual problemləri, Bakı 2018.
4. İsmayilova X., “Azərbaycanın mədəni inkişaf strategiyasının milli-mənəvi dəyərlərlə bağlı konsepsiya: Heydər Əliyevdən İlham Əliyevə”, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın inkişaf strategiyası: fəlsəfi, sosioloji və siyasi təhlil, Bakı 2021.
5. John W.B., Intercultural relations in plural societies: Research derived from multiculturalism policy, Acta de investigación psicológica. 2013. Vol. 3. No. 2.
6. Мамедзаде И.Р., Философия о современности, истории и культуре, Баку 2020.

НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФУНДАМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Ключевые слова: политика мира, толерантность, мультикультурализм, Гейдар Алиев

Açar sözlər: sülh siyasəti, tolerantlıq, multikulturalizm, Heydər Əliyev

Keywords: peace policy, tolerance, multiculturalism, Heydar Aliyev

Политика мира и толерантности, реализуемая Гейдаром Алиевым, занимает особое место в современной политической истории Азербайджана [1, с. 45]. В условиях сложной геополитической трансформации 1990-х годов, когда страна одновременно выстраивала институты независимой государственности и противостояла серьёзным внешним вызовам, курс на стабильность, межнациональное согласие и государственное строительство стал стратегическим приоритетом. Именно в этот период сформировались основные контуры той модели управления, которая впоследствии получила широкое признание как внутри страны, так и на международной арене.

Гейдар Алиев рассматривал толерантность не просто как декларативный принцип, но как важнейший элемент государственной идеологии и практический инструмент обеспечения общественной стабильности [2, с. 78]. В многонациональном Азербайджане, где на протяжении веков бок о бок существовали представители различных этносов, конфессий и культур, последовательная политика защиты прав этнических и религиозных меньшинств способствовала формированию устойчивой и сплочённой социальной среды [3, с. 203]. Государство целенаправленно создавало условия для сохранения культурной самобытности различных общин, поддерживая образование, языковые права и религиозную практику меньшинств.

Особое значение в рамках данного курса придавалось укреплению принципов светского государства и развитию межрелигиозного диалога. Азербайджан позиционировал себя как пространство, где ислам, христианство и иудаизм мирно сосуществуют, а религиозная идентичность не противопоставляется гражданской. По мнению исследователей, азербайджанская модель толерантности формировалась на основе богатого исторического опыта сосуществования культур и получила чёткое институциональное оформление в государственной политике [4, с. 59]. Этот опыт оказался востребованным в эпоху глобальных межцивилизационных напряжений.

Во внешнеполитическом аспекте Гейдар Алиев последовательно выступал за мирное урегулирование конфликтов, диалог и развитие международного сотрудничества. Его дипломатическая стратегия, основанная на прагматизме и взаимном уважении, способствовала укреплению позиций Азербайджана в системе международных отношений и позволила стране занять достойное место среди государств постсоветского пространства [5, с. 134]. Активное участие в региональных и глобальных форумах превратило Баку в признанную площадку для межкультурного диалога.

Сформированная модель мультикультурализма получила признание на международном уровне и стала важной составляющей позитивного имиджа страны [6, с. 91]. Регулярное проведение Бакинского международного форума по мультикультурализму наглядно демонстрирует институциональную преемственность этого курса. Современные исследования подчёркивают, что данный опыт может рассматриваться как пример эффективной политики управления культурным разнообразием в условиях постсоветской трансформации [7, с. 67].

Таким образом, политика мира и толерантности Гейдара Алиева представляет собой комплексную и целостную систему, направленную на обеспечение внутренней стабильности, гражданского единства и развитие международного сотрудничества [1, с. 89; 6, с. 140]. Её актуальность не утрачивается и сегодня, в эпоху нарастающих глобальных противоречий и поиска новых моделей межкультурного взаимодействия.

Литературы:

1. Алиев Г. А. Наша независимость вечна. – Баку: Асернешр, 1997.
2. Гасымов С. Политическая философия Гейдара Алиева. – Баку, 2010.
3. Аллахвердиев Э. Государственная политика мультикультурализма в Азербайджане. – Баку, 2015.
4. Гурбанов Р. Религиозная толерантность в Азербайджане. – Баку, 2014.
5. Tokarev A. State Strategies toward Soviet Legacy in the South Caucasus // Вестник МГИМО. – 2017.
6. Материалы Международного Бакинского форума по мультикультурализму. – Баку, 2018.
7. Ismayilov F. Multiculturalism in Azerbaijan: Theory and Practice. – Baku, 2016.

Эльмира Тагисаде

Азербайджанский университет языков

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ

Ключевые слова: национальная идеология, толерантность, государственность, мультикультурализм

Açar sözlər: milli ideologiya, tolerantlıq, dövlətçilik, multikulturalizm

Key words: national ideology, tolerance, statehood, multiculturalism

Формирование национальной идеологии в Азербайджане является сложным и многогранным процессом, который во многом связан с деятельностью Гейдара Алиева. В период обретения независимости страна столкнулась с серьёзными политическими, экономическими и социальными вызовами, сопровождавшимися кризисом идентичности и отсутствием единой идеологической платформы. В этих условиях возникла необходимость в выработке концепции, способной объединить общество, укрепить государственность и определить стратегические ориентиры развития. Именно Гейдар Алиев выступил архитектором такой национальной идеологии, сумев соединить историческое наследие с современными требованиями.

Одним из ключевых элементов его идеологической концепции стала идея азербайджанства. Эта идея была направлена на формирование единой гражданской нации, в которой приоритет отдаётся не этнической принадлежности, а общей государственной идентичности. Такой подход сыграл важную роль в консолидации общества, особенно в условиях многонационального состава населения. Азербайджанство стало не просто политическим лозунгом, а основой для формирования национального самосознания и гражданской солидарности.

Особое внимание в рамках национальной идеологии уделялось вопросам толерантности и мультикультурализма. Гейдар Алиев рассматривал эти принципы как важнейшие факторы стабильности и гармоничного развития общества. Исторически сложившиеся традиции мирного сосуществования различных народов и религий получили государственную поддержку и развитие. Это способствовало формированию позитивного международного имиджа Азербайджана как страны, где ценятся разнообразие и взаимное уважение.

Неотъемлемой частью идеологии стала политика сохранения национально-духовных ценностей. Гейдар Алиев подчёркивал важность защиты и развития азербайджанского языка, культуры, традиций и исторической памяти. Восстановление исторических памятников, поддержка искусства и развитие системы образования способствовали укреплению национальной идентичности. Особую роль играло воспитание молодёжи, направленное на формирование патриотизма, уважения к государственным символам и осознания своей принадлежности к нации.

Важнейшим направлением идеологической деятельности Гейдара Алиева было укрепление государственности. Он последовательно отстаивал идею сильного, независимого и суверенного государства, способного защищать свои национальные интересы. Национальная идеология в данном контексте выступала как инструмент мобилизации общества, направленный на обеспечение политической стабильности и укрепление внутреннего единства. Это особенно важно в условиях сложной геополитической ситуации, в которой находился Азербайджан.

Следует отметить, что идеология Гейдара Алиева носила прагматичный и гибкий характер. Она не ограничивалась только внутренними задачами, но также учитывала необходимость

интеграции страны в мировое сообщество. Сочетание традиционных ценностей с современными принципами развития позволило Азербайджану занять достойное место на международной арене. Таким образом, национальная идеология стала инструментом не только внутренней консолидации, но и внешнеполитического позиционирования государства.

Дополнительным важным аспектом является институционализация национальной идеологии. В период правления Гейдара Алиева были созданы правовые и организационные основы, обеспечивающие реализацию идеологических принципов на практике. Это выразилось в разработке государственных программ, поддержке культурных инициатив и формировании устойчивой системы ценностей, закреплённой в общественном сознании.

В современный период идеи, заложенные Гейдаром Алиевым, продолжают развиваться и углубляться под руководством Ильхама Алиева. Преемственность политического курса обеспечивает стабильность, последовательность реформ и дальнейшее укрепление национальной идеологии. В условиях глобализации это приобретает особую значимость, поскольку позволяет сохранять национальную самобытность, одновременно участвуя в международных процессах.

Таким образом, роль Гейдара Алиева в формировании национальной идеологии Азербайджана является фундаментальной и исторически значимой. Созданная им система ценностей и принципов не только обеспечила консолидацию общества в сложный период становления независимости, но и продолжает служить основой устойчивого развития государства. Его идеологическое наследие остаётся важнейшим ориентиром для современного и будущего поколений, определяя направление политического, культурного и социального развития страны.

Литература:

1. Оруджев, Г. Гейдар Алиев и национальная политика Азербайджана / Г. Оруджев; пер.: Р. Гусейнова, Н. Мардановой; науч. Ред. А. Абдуллаев.- Баку: Шаг-Гарб, 2001.- 168 с.
2. Heydər Əliyevin siyasi irsi və Azərbaycançılıq (məqalələr), IV cild. – Bakı: Elm və təhsil, 2023.
3. İsmayıl Hacıyev. Heydər Əliyev siyasəti: Tarix və müasirlik. – Bakı: Elm, 2023.

Раиса Буралова

Чеченский государственный педагогический университет

ПОЛИТИКА ТОЛЕРАНТНОСТИ ГЕЙДАР АЛИЕВ И ФОЛЬКЛОРНОЕ НАСЛЕДИЕ НАРОДА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ У МОЛОДЕЖИ

Ключевые слова: Гейдар Алиев, толерантность, ценностные ориентиры.

Keywords: Heydar Aliyev, tolerance, value orientations

Açar sözlər: Heydər Əliyev, tolerantlıq, dəyər istiqamətləri

Современный этап развития общества характеризуется процессами глобализации и межкультурной коммуникации, что, с одной стороны, расширяет культурные горизонты личности, а с другой – актуализирует проблему сохранения национально-культурной идентичности, историко-культурной памяти народов. Особую актуальность приобретает проблема воспитания молодежи на основе ценностей толерантности, уважения к культурному многообразию и мирного сосуществования, что высывает необходимость осмысления духовного опыта нации, отраженного, в частности, в фольклорном богатстве и наследии выдающихся личностей, которых по праву называют великими сынами своего народа и к которым относится общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев.

Для регионов с многослойной этнокультурной картиной определение инструментов формирования ценностных ориентиров у молодежи связано с созданием представления о государственной политике толерантности и мультикультурализма как устойчивой системе межнационального взаимодействия, основанной на диалоге и взаимном уважении. В данном контексте необходимо

осознание толерантности не только как политической категории, но и как культурно укоренённой нормы традиционного сознания, отраженного в фольклоре, национальной литературе и языке, изучение которых рассматривается как естественная основа для реализации государственной политики, направленной на укрепление межэтнического согласия [2].

В практике обучения языку и литературе показывается, что «мультикультуральный настрой и бережное отношение к мультикультуральным ценностям - специфическое качество, присущее азербайджанской ментальности на протяжении многих столетий» [3]. В систему вековых национальных устоев народов Кавказа, в частности Азербайджана, исторически входят идеи гостеприимства, уважения к старшим, мирного сосуществования и взаимопомощи. Так, в поговорках передаются модели поведения, основанные на уважении к другим, умении взаимодействовать и избегать конфликтов. Сравнение азербайджанских и чеченских пословиц показывает, как много объединяющего в комплексе отраженных в этих жемчужинах народной мудрости культурных смыслов, накопленных народами за историю существования. Общими для народов Чеченской Республики и Азербайджана являются идеи мира и победы добра над злом, утверждение ценности упорного труда и знаний, осуждение лести и жадности, уважение к положительным человеческим качествам: трудолюбию, скромности, честности, толерантности и патриотизму. В этом контексте фольклор становится не только культурным феноменом, но и педагогическим инструментом.

Осмысление идеологического наследия Гейдара Алиева показывает, что в основе идей наследия общенационального лидера азербайджанского народа лежат народные традиции и ценности. Величайшей заслугой Гейдара Алиева является то, что он «перевел это неисчерпаемое и величественное духовное богатство своего народа в новую плоскость – политическую» [3]. В этом смысле политика Гейдара Алиева может быть интерпретирована как институционализация уже существующих в народной культуре норм, которая привела к формированию азербайджанской модели мультикультурализма как «примера параллельного сосуществования культур, а также наглядного примера процесса взаимного обогащения и развития культур» [1, с. 9].

Таким образом, идеологическая концепция толерантности Гейдара Алиева и концептуальный контент фольклорного наследия народов Кавказа находятся в тесной взаимосвязи и взаимодополняют друг друга в деле воспитания. Научное осмысление данного взаимодействия открывает перспективы для разработки комплексных моделей воспитания, учитывающих как институциональные, так и культурные факторы.

Литература:

1. Алиева Е. А. Модель глобального диалога в культурологических восприятиях азербайджанских интеллектуалов XXI века // Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение. 2024. № 53. С. 5–22.
2. Ибрагимли Х. Н. Возможности использования теоретического наследия Гейдара Алиева на уроках литературы // International scientific review. 2020. №LXVII. URL: <https://clck.ru/3T9CTp>
3. Кямал Абдуллаев: Толерантность издревле присуща азербайджанцам// Российская газета. – 27.07.2015. – URL: <https://clck.ru/3T9BED>

Сергей Климов

Азербайджанского университета языков

МЕХАНИЗМ КОНВЕРСИИ «МЯГКОЙ СИЛЫ»: ТРЕХФАЗНАЯ МОДЕЛЬ

Ключевые слова: «мягкая сила», культурная дипломатия, конверсия, атрибуция, политическое влияние

Açar sözlər: *yumşaq güc, mədəni diplomatiya, konversiya, atribusiya, siyasi təsir*

Keywords: *soft power, cultural diplomacy, conversion, attribution, political influence*

Концепция «мягкой силы» остаётся одним из наиболее цитируемых, но наименее операционализированных понятий в теории международных отношений [4]. Найдётся ли «привлекательность» как объяснение механизма – но привлекательность есть название феномена, а не его объяснение. Ответ на вопрос, почему один культурный феномен конвертируется в политическое влияние, а другой – нет, требует явной модели механизма, предлагаемой ниже.

Принципиальная предпосылка: мягкая сила – это свойство отношения между актором и реципиентом в конкретном контексте, а не свойство актора как такового.

Фаза 1 – Экспозиция и идентификация.

Реципиент идентифицирует себя с нарративом, эстетикой или ценностной структурой феномена – не с государством-донором. Ключевой вопрос: встраивается ли феномен в существующую идентичность реципиента, не требуя её пересмотра [1]? Фаза 1 – необходимое, но недостаточное условие конверсии.

Фаза 2 – Перенос атрибуции.

Позитивная идентификация переносится на государство-донора при двух одновременных условиях: реципиент знает национальное происхождение феномена и воспринимает его как релевантное для своей идентичности. Нарушение любого условия блокирует конверсию. Аниме денационализировано – его аудитория идентифицирует субкультуру, а не Японию; К-поп встраивает корейскую идентичность непосредственно в продукт, форсируя атрибуцию [2]. Фаза 2 асимметрична по аудиториям: один и тот же феномен одновременно конвертирует одни социальные группы и активизирует resentment в других. Реалистская ловушка срабатывает именно здесь – государство, форсируя атрибуцию, делает умысел видимым и подрывает логику мягкого влияния.

Фаза 3 – Поведенческая конверсия.

«Мягкая сила» не производит политические результаты напрямую – она снижает транзакционные издержки влияния для донора [4]. Конверсия реализуется через три канала: элитный (выпускник западного университета воспроизводит институциональные модели донора [5]), массовый (рост корейского культурного экспорта на 1% коррелирует с ростом товарного экспорта на 0,136% [3]) и нормативный (около 20 африканских правовых систем построены на французском гражданском праве как результат десятилетий культурной экспозиции).

Эффективность «мягкой силы» определяется не масштабом культурной экспансии, а качеством механизма конверсии. Государство, обеспечивающее органический переход между фазами в разных аудиторных сегментах, достигает устойчивого влияния при минимальных издержках. Вопрос «обладает ли государство X «мягкой силой»?» – некорректен. Корректный вопрос: в какой аудитории, через какой феномен и на какой фазе конверсии?

Литература:

1. Bourdieu, P. The Logic of Practice. Stanford: Stanford University Press, 1990.
2. Jin, D.Y. New Korean Wave: Transnational Cultural Power in the Age of Social Media. Urbana: University of Illinois Press, 2016.
3. Ko, E., Phau, I., Aiello, G. Luxury brand strategies and customer experiences // Journal of Business Research. 2021.
4. Nye, J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: PublicAffairs, 2004; The Future of Power. New York: PublicAffairs, 2011.
5. Wendt, A. Social Theory of International Politics. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Тамилла Наибова

Азербайджанского университета языков

МИР КАК ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИДЕОЛОГИЯ: ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ПОЛИТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Ключевые слова: мультикультурализм, толерантность, политика мира, национальное единство, государственное строительство.

Keywords: multiculturalism, tolerance, peace policy, national unity, state-building.

Açar sözlər: multikulturalizm, tolerantlıq, sülh siyasəti, milli birlik, dövlətçilik.

Политическое наследие Гейдара Алиева представляет собой уникальный пример целенаправленного формирования государственной идеологии, в основе которой лежат принципы мира, толерантности и межкультурного диалога. Толерантность в его понимании – это не пас-

сивное бесприличие к различиям, а активная гражданская позиция, предполагающая уважение к иному при сохранении собственной идентичности. Общенациональный лидер Азербайджана выстроил концептуальную модель государственного строительства, в которой толерантность занимает центральное место как фундамент общественного согласия и устойчивого развития страны.

Азербайджан на протяжении столетий являлся перекрёстком цивилизаций: здесь сосуществовали различные этнические группы, религиозные конфессии и культурные традиции [1]. Именно это историческое наследие стало для Гейдара Алиева отправной точкой в разработке политики мультикультурализма. В своих выступлениях и государственных документах он неоднократно подчёркивал, что толерантность – не просто декларируемая ценность, но практический инструмент национальной консолидации и устойчивого развития [2, с. 47].

Принципиальным отличием алиевской модели от западных концепций мультикультурализма является её органичная укоренённость в местной почве. Тогда как европейский мультикультурализм нередко вступал в противоречие с национальной идентичностью принимающих обществ, азербайджанская модель рассматривает многообразие как исконно присущее государству свойство, а не как результат внешних миграционных процессов [3]. Гейдар Алиев последовательно проводил идею о том, что уважение к иным культурам и религиям не ослабляет, а, напротив, укрепляет азербайджанскую национальную идентичность.

На институциональном уровне политика мира и толерантности нашла воплощение в целом ряде государственных инициатив. Был заложен правовой фундамент защиты прав национальных меньшинств, поддерживался диалог между представителями различных конфессий, создавались условия для сохранения и развития культурного наследия малых народов Азербайджана [1, с. 112]. Особое значение приобрела внешнеполитическая составляющая: Азербайджан при Гейдаре Алиеве занял активную позицию в системе международных организаций, последовательно отстаивая принципы мирного урегулирования конфликтов и межкультурного диалога.

Нельзя не отметить, что толерантная политика осуществлялась в крайне сложных условиях – на фоне нагорно-карабахского конфликта, вынужденного переселения сотен тысяч граждан и экономических трудностей переходного периода. Тем не менее Гейдар Алиев настаивал на том, что путь к справедливости лежит исключительно через мирные переговоры и международное право, отвергая эскалацию и призывая к диалогу [2, с. 89]. Это свидетельствует о глубокой убеждённости лидера в том, что долгосрочная безопасность государства неотделима от культуры мира внутри него.

Сегодня идеи Гейдара Алиева продолжают определять вектор развития Азербайджана. Функционирование Бакинского международного гуманитарного форума, деятельность Фонда Гейдара Алиева, а также проведение таких масштабных мероприятий, как COP29 в Баку в 2024 году, свидетельствуют о преемственности курса на открытость и межкультурный диалог [4]. Таким образом, политическое наследие общенационального лидера по-прежнему остаётся живым ориентиром как для Азербайджана, так и для международного сообщества в целом.

Литературы:

1. Алиев Г.А. Азербайджан в мировой политике: избранные речи и выступления. – Баку: Азернешр, 2003. – 324 с.
2. Гасанов А.М. Современная международная политика Азербайджана. – Баку: Элм, 2005. – 416 с.
3. Мамедов Э.Ш. Мультикультурализм как государственная политика Азербайджанской Республики // Вопросы политологии. – 2018. – № 4. – С. 78–86.
4. Abbasov I. Heydar Aliyev and the Formation of Azerbaijani National Identity. – Baku: Qanun, 2010. – 280 p.

V BÖLMƏ

CƏNUBİ QAFQAZDA ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

Aqil Şahmuradov

SSRİ-nin HƏRBİ ƏMLAKININ BÖLÜŞDÜRÜLMƏSİNİN AZƏRBAYCAN VƏ ERMƏNİSTAN ARASINDA HƏRBİ BALANSA TƏSİRİ

Açar sözlər: Daşkənd razılaşması, hərbi balans, silahlı qüvvələr, hüquqi varis

Ключевые слова: Ташкентское соглашение, военный баланс, вооруженные силы, правопреемник

Keywords: Tashkent Agreement, military balance, armed forces, legal successor

SSRİ-nin süqutundan sonrakı dövrdə Rusiya və Ermənistan arasında mövcud olmuş legal və qeyri-legal hərbi əlaqələrin davamlı olaraq genişlənməsi regiondakı, xüsusilə də Azərbaycan və Ermənistan arasındakı hərbi balansla böyük təsir göstərmişdir və qeyd olunan bu iki respublikanın müharibə vəziyyətində olması hərbi balans məsələsini daha da aktuallaşdırırdı.

Sovet dövlətinin tərkibində olduqları dövrdə həm Azərbaycan, həm də Ermənistan ərazisində SSRİ Silahlı Qüvvələrinin hərbi hissələri mövcud olmuşdur. Azərbaycanda 4-cü Ümumqoşun Ordusu, 19-cu əlahiddə Hava Hücumundan Müdafiə Ordusu və 34-cü Hava Ordusu (2, s. 52), Ermənistanda isə 7-ci Qvardiya Ordusu dislokasiya olunmuşdu (2, s. 54). SSRİ-nin dağılması ərəfəsində, 1990-cı il noyabrın 19-na olan məlumata görə Azərbaycan ərazisində 391 ədəd döyüş tankı, 1277 ədəd zirehli döyüş maşını, 385 ədəd zirehli transpartyor və piyadaların döyüş maşını, 463 ədəd artilleriya qurğusu, 15 ədəd tank körpüquranı, 124 ədəd hərbi təyyarə, 6 ədəd təlim-məşq təyyarəsi, 24 ədəd zərbə vertolyotu və 17 ədəd hərbi təminat vertolyotu yerləşdirilmişdi (1, s. 10). Eyni dövrdə Ermənistan ərazisində isə 258 ədəd döyüş tankı, 641 ədəd zirehli döyüş maşını, kalibri 100 mm. və ondan çox olan 357 ədəd artilleriya qurğusu, 7 ədəd zərbə vertolyotunun olduğu bildirilir (1, s. 35).

SSRİ-nin süqutundan sonra meydana çıxan və müstəqillik əldə etmiş respublikalar, o cümlədən Azərbaycan və Ermənistan arasında hərbi balansla təsir göstərə biləcək məsələlərdən biri keçmiş İttifaqın hərbi əmlakının bölüşdürülməsi ilə bağlı idi. Özünü SSRİ-nin hüquqi varisi elan edən Rusiya bu məsələdə əsas rolunu öz üzərinə götürməyə çalışırdı.

1992-ci il yanvarın 10-da Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının Brüsseldə keçirilmiş iclasına yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin nümayəndələri də dəvət olunmuşdu. Keçmiş sovet respublikalarının Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqaviləyə qoşulması məsələsinin də müzakirə olunduğu iclasda Rusiya müqavilənin bu respublikalar tərəfindən ayrı-ayrılıqda ratifikasiya olunmasının əleyhinə çıxış etmişdi. Kremlin mövqeyinə görə Rusiya Müqaviləni ratifikasiya etməli və bu sənədin qeyd olunan respublikalar tərəfindən həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləməli idi. Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının üzvü olan ölkələr bunun əleyhinə çıxış etmiş və Müqavilənin hər bir respublika tərəfnindən ratifikasiya edilməli olduğunu bildirmişdilər. Sonda qərara alınmışdı ki, yeni müstəqil dövlətlər keçmiş SSRİ-nin Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilə ilə üzərinə götürdüyü öhdəlikləri öz aralarında bölüşdürsünlər.

Bu prosesdən maksimum faydalanmağa çalışan Rusiya 1992-ci il yanvarın 16-da MDB ölkələrinin Minskdə keçirilən görüşündə keçmiş SSRİ-yə aid olan adi silahların üçdə-ikisini tələb etmişdi, lakin bu tələb qəbul olunmamışdı. Məsələ ilə əlaqədar bundan sonra başlayan danışıqlar prosesi 1992-ci il mayın 15-də Daşkənd razılaşması ilə sona çatmış və hər bir respublika üçün silah və texnikanın sayının, aşağıdakı cədvəldə göstəriləndi maksimum səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdi (1, s. 3).

Daşkənd razılaşmasını imzalayan respublikalar üçün silah və texnikanın sayının icazə verilən maksimum səviyyəsi

Respublika	Döyüş tankları	Zirehli döyüş maşınları	Artilleriya qurğuları	Hərbi təyyarələr	Zərbə ver-tolyotları
Azərbaycan	220	220	285	100	50
Gürcüstan	220	220	285	100	50
Ermənistan	220	220	285	100	50
Rusiya	6.400	11.480	6.415	3.450	890
Ukrayna	4080	5050	4040	1090	330
Belorus	1800	2600	1615	260	80
Moldova	210	210	250	50	50

Cədvəldən göründüyü kimi, keçmiş SSRİ-nin adi silahlar arsenalının, Rusiyanın söz sahibliyi ilə bölüşdürülməsi son dərəcə ədalətsiz həyata keçirilmiş, Cənubi Qafqaz respublikalarına onların coğrafi və iqtisadi göstəriciləri nəzərə alınmadan eyni kvota ayrılmışdı. İstər ərazisinə, istərsə də əhalisinin sayına görə Ermənistanı xeyli geridə qoyan Azərbaycana işğalçı dövlətlə eyni sayda silah və texnika ayrılmışdı. Belə bölgü Azərbaycanla Ermənistan arasında hərbi balans mexaniki şəkildə tarazlasa da, mahiyyət etibarilə bu balans birincinin xeyrinə dəyişirdi.

Rusiya və Ermənistan arasında keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq genişlənən hərbi əməkdaşlığın Azərbaycanın milli maraqlarına, ərazi bütövlüyünə, müstəqilliyi və suverenliyinə ciddi təhlükə yaratması barədə kifayət qədər fakt mövcuddur. Ermənistan Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq siyasətini məhz Rusiyanın yardımı ilə, həmin ölkədən aldığı silahlar vasitəsilə genişləndirə, qonşu respublikanın ərazisinin bir hissəsini ələ keçirə bilmişdi.

Rusiyanın Ermənistana verdiyi və Bakı ilə İrəvan arasındakı hərbi balans pozan silah - sursat ilk gündən Azərbaycana qarşı aparılan hərbi əməliyyatlara cəlb olunmuşdu. Məsələn, 1994-cü ildə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi zonasında aparılan döyüşlər zamanı Azərbaycan ordusu qənimət olaraq 23 ədəd tank (T-72), 14 ədəd zirehli döyüş maşını (5 ədəd BMP-1, 7 ədəd BMP-2, 2 ədəd BRM-1k) və 9 ədəd artilleriya qurğusu (2 ədəd PM-38, 1 ədəd 2S1, 6 ədəd D-30) ələ keçirmişdi. Qeyd olunan texnikanın zavod nömrələri SSRİ dövründə Ermənistan ərazisində fəaliyyət göstərmiş 15-ci və 164-cü motoatıcı dviziyaların hesabında olmuş texnikanın nömrələri ilə üst-üstə düşürdü. Sovet ordusunun silahları bölüşdürülən zaman həmin silahlar Rusiya tərəfindən Ermənistana verilmişdi. Azərbaycan tərəfi bu silahlardan Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı ərazilərdə gedən hərbi əməliyyatlarda istifadə olunması barədə rəsmi məlumatı müvafiq beynəlxalq strukturların diqqətinə çatdırmışdı (1, s. 17-18), lakin buna heç bir ciddi reaksiya verilməmişdi. Bu bir daha göstərir ki, Ermənistan ərazisində mövcud olan silahlar üzərində səmərəli beynəlxalq nəzarət mövcud olmamış, Rusiyanın himayədarlığı və beynəlxalq birliyin susqunluğu Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətini genişləndirməsi üçün şərait yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Алиев Е.Т. Международный контроль над обычными вооружениями и неконтролируемое оружие. Азербайджан – Нагорный Карабах – Армения. М.: МФТИ, 2006, 60 с. Электронный ресурс: <https://www.armscontrol.ru/pubs/eta-az-nk-ar-061121.pdf>
2. Сахаров В. М. Военное строительство в государствах постсоветского пространства. М., РИСИ, 2011, 380 с.

AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ TURİZMİN ROLU: CƏNUBİ QAFQAZ PERSPEKTİVİ

Açar sözlər: turizm diplomatiyası, Cənubi Qafqaz, xarici siyasət, regional əməkdaşlıq, Azərbaycan

Keywords: tourism diplomacy, South Caucasus, foreign policy, regional cooperation, Azerbaijan

Ключевые слова: туристическая дипломатия, Южный Кавказ, внешняя политика, региональное сотрудничество, Азербайджан

Cənubi Qafqaz regionu tarixən geosiyasi mürəkkəblik və məhdud regional əməkdaşlıqla xarakterizə olunub. Təxminən otuz ildir ki, sərhədlərin bağlı olması və siyasi gərginliklər, xüsusən də Azərbaycan və Ermənistan arasında iqtisadi inteqrasiyanı ciddi şəkildə məhdudlaşdırıb. Lakin, Azərbaycan və Ermənistan arasında bu yaxınlarda imzalanan sülh müqaviləsi tarixi bir dönüş nöqtəsi olaraq, əməkdaşlıq və diplomatik əlaqələr üçün yeni yollar açıb. Bu kontekstdə turizm xarici siyasətin effektiv aləti kimi seçilir - tez-tez turizm diplomatiyası adlandırılır. Rəsmi kanallar vasitəsilə fəaliyyət göstərən ənənəvi diplomatiyadan fərqli olaraq, turizm diplomatiyası birbaşa insani görüşlər, mədəni mübadilə və iqtisadi qarşılıqlı asılılıq vasitəsilə işləyir. Goeldner və Ritçiyə görə, turizm müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanları bir araya gətirməklə və qərəzləri azaltmaqla "sülh sənayesi" kimi çıxış edir.

Azərbaycan uzun müddətdir ki, turizmin strateji dəyərini qəbul edir. 2000-ci illərdən bəri hökumət turizm infrastrukturuna investisiya qoyub, ASAN Viza sistemi vasitəsilə viza prosedurlarını sadələşdirib və Avropa Oyunları (2015) və Formula 1 yarışları kimi böyük beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi edib. Bu səylər Azərbaycanın beynəlxalq imicini yaxşılaşdırmağa və Gürcüstan və Türkiyə ilə strateji tərəfdaşlıq qurmağa yönəlmiş düşünülmüş xarici siyasət strategiyaları idi. Hazırda qüvvədə olan sülh müqaviləsi ilə Cənubi Qafqazı vahid turizm məkanına çevirmək üçün real bir fürsət yaranır. Bu məqalədə sülh müqaviləsinin yaratdığı yeni imkanlara xüsusi diqqət yetirilməklə, Cənubi Qafqaz perspektivindən turizmin Azərbaycanın xarici siyasətindəki rolu təhlil edilir.

1. Cənubi Qafqazda Azərbaycanın turizm diplomatiyasının əsas istiqamətləri

Azərbaycanın xarici siyasətində turizm getdikcə daha çox yumşaq güc aləti kimi fəaliyyət göstərir. Xüsusilə də siyasi münasibətlərin tarixən mürəkkəb olduğu Cənubi Qafqaz regionunda turizm iqtisadi əməkdaşlığın və insanlararası dialoqun qorunması üçün ən təsirli sahələrdən birinə çevrilib. Keçmişdə rəsmi dövlətlərarası danışıqlar məhdud nəticələr versə belə, turizm əsaslanan insan əlaqələri davam edərək uzunmüddətli etimad quruculuğu üçün zəmin yaratmışdır. Dövlət mərkəzli və formal olan ənənəvi diplomatiyadan fərqli olaraq, turizm diplomatiyası vətəndaş cəmiyyəti, biznes qarşılıqlı əlaqələri və mədəni mübadilələr vasitəsilə fəaliyyət göstərir və onu siyasi dalğalanmalara daha davamlı edir. Azərbaycanla Ermənistan arasında bu yaxınlarda sülh müqaviləsinin imzalanması ilə turizm artıq ikitərəfli münasibətlərin normallaşdırılmasında və regional inteqrasiyanın təşviqində daha da əhəmiyyətli rol oynamaq potensialına malikdir.

Cənubi Qafqazın üç əsas ölkəsi – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan – sülh müqaviləsindən sonra yeni siyasi realılıqla üzləşirlər. Azərbaycan artıq qonşu Gürcüstanla turizm əməkdaşlığında əhəmiyyətli uğurlar qazanıb. İki ölkə arasında viza rejiminin olmaması, birgə tur paketlərinin hazırlanması və nəqliyyat dəhlizlərinin təkmilləşdirilməsi bu əməkdaşlığın əsasını təşkil edir. "Bakı-Tbilisi-Qars" dəmir yolu təkcə yük daşınması üçün deyil, həm də regionda turist axınının artırılması üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu layihə vasitəsilə Azərbaycan özünü regional tranzit mərkəzi kimi təqdim etməklə yanaşı, eyni zamanda turistlərə Qafqazın müxtəlif hissələrini araşdırmaq imkanı yaradır [2, s. 35-36]. Bu dəmir yolu səyahət müddətini azaltmış və beynəlxalq qonaqlar üçün çoxölkəli turları daha cəlbedici etmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycanın Türkiyə ilə strateji müttəfiqliyi turizm diplomatiyasının ən uğurlu nümunələrindən birini təmsil edir. İki ölkə arasında qarşılıqlı vizasız rejim hər il milyonlarla türk turistin Azərbaycanla səfər etməsinə səbəb olmuşdur. Bu, təkcə birbaşa iqtisadi gəlir gətirmir, həm də iki xalq arasında mədəni yaxınlığı və siyasi dəstəyi gücləndirir. Türk turistləri ortaq dil və tarixi əlaqələrə görə mədəni yaxınlıq hissi keçirirlər ki, bu da ikitərəfli münasibətləri daha da dərinləşdirir [7, s. 44].

Azərbaycan və Ermənistan arasında bu yaxınlarda imzalanmış sülh müqaviləsi bütün Cənubi Qafqaz regionu üçün tarixi bir dönüş nöqtəsidir. Təxminən otuz ildir ki, bağlı sərhəd və diplomatik münasibətlərin olmaması regional turizm integrasiyasını ciddi şəkildə məhdudlaşdırıb. İndi isə normallaşma prosesi davam etdiyindən, sərhədyanı turizm əməkdaşlığı üçün əhəmiyyətli imkanlar yaranır [7, s. 45]. Azərbaycan-Ermənistan sərhədinin açılması hər iki ölkəni əhatə edən birgə tur paketlərinin yaradılmasına imkan verəcək, o cümlədən Bakı, Gəncə, Şəki, İrəvan, Sevan gölü və Dilican Milli Parkı kimi istiqamətlər. Bu cür turizm dəhlizləri təkcə iqtisadi fayda gətirməyəcək, həm də iki xalq arasında qarşılıqlı anlaşma və barışığa töhfə verəcək.

Azərbaycan artıq viza liberallaşdırma siyasəti ilə açıqlığa sadıqlığını nümayiş etdirib. ASAN Viza sisteminin və elektron viza (e-viza) rejiminin tətbiqi regional qonşular da daxil olmaqla bir çox ölkə vətəndaşlarının Azərbaycana girişini asanlaşdırıb. Bu siyasət sadəcə texniki sadələşdirmə deyil, həm də Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə açıqlığını və cəlbediciliyini artırmağa yönəlmiş düşünülmüş xarici siyasət strategiyasıdır [4, s. 18]. Turistlərin gəlişini asanlaşdırmaqla Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlığa və iqtisadi integrasiyaya sadıqlığını göstərir. Sülh müqaviləsindən sonrakı kontekstdə oxşar asanlaşdırma tədbirləri Ermənistan vətəndaşlarına da şamil edilə bilər ki, bu da normallaşma prosesini daha da möhkəmləndirir.

Azərbaycan həmçinin beynəlxalq tədbirlərdən turizm diplomatiyası üçün platforma kimi fəal şəkildə istifadə edir. Avropa Oyunları (2015), Formula 1 Qran Prisi və digər müxtəlif beynəlxalq konfranslar ölkənin görünürlügünü əhəmiyyətli dərəcədə artırıb. Bu tədbirlər təkcə turistləri deyil, həm də siyasi xadimləri, jurnalistləri və biznes liderlərini cəlb edir və bununla da qeyri-rəsmi diplomatik əlaqələr üçün imkanlar yaradır [3, s. 5]. Bu cür tədbirlər Azərbaycana müasir, təhlükəsiz və qonaqpərvər bir imic təqdim etməyə imkan verir. Sülh müqaviləsindən sonra Azərbaycan peşəkar əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə və sənaye səviyyəsində etimad yaratmaqla Ermənistan turizm rəsmilərini və operatorlarını bu cür tədbirlərə dəvət edə bilər.

Sülh sazişinə baxmayaraq, bir sıra çətinliklər qalmaqdadır. Keçmişdə bağlı olan sərhəd boyunca infrastruktur inkişaf etdirilməli və ya yenidən qurulmalıdır. Rahat turist axınına asanlaşdırmaq üçün gömrük və sərhəd prosedurları uyğunlaşdırılmalıdır. Bundan əlavə, onilliklər davam edən münaqişə nəticəsində formalaşan hər iki tərəfin ictimai qavrayışının dəyişməsi vaxt apara bilər. Turizm müsbət, birbaşa insanlar arasında görüşlər yaratmaqla bu baxımdan mühüm rol oynaya bilər [5, s. 102]. Dünya Bankı vurğulayır ki, siyasi iradə və əlaqələndirilmiş investisiya olduqda, turizmin inkişafı münaqişədən sonrakı şəraitdə etimad yaradan tədbir kimi xidmət edə bilər [9, s. 28].

Uzunmüddətli perspektivdə, Azərbaycan Xəzər dənizini Ermənistan dağlıq əraziləri ilə və ondan kənarda Gürcüstan və Türkiyə ilə birləşdirən mərkəzi mərkəz kimi çıxış etməklə tam integrasiya olunmuş Cənubi Qafqaz turizm bölgəsi yarana bilər. Belə integrasiya bütün ölkələrin iqtisadiyyatlarını şaxələndirəcək, iş yerləri yaradacaq və regional sabitliyi gücləndirəcək. Sülh sazişindən sonrakı dövrdə Azərbaycan üçün turizm diplomatiyası sülhü möhkəmləndirmək, beynəlxalq imicini artırmaq və neft asılılığından uzaq dayanıqlı iqtisadi şaxələndirməyə nail olmaq üçün unikal bir fürsət təqdim edir [1, s. 52].

Təhlil göstərir ki, turizm Cənubi Qafqaz regionunda Azərbaycanın xarici siyasətində getdikcə daha vacib rol oynayır. Tarixən, siyasi gərginliklərə baxmayaraq, Azərbaycan Gürcüstan və Türkiyə ilə əlaqələri gücləndirmək, beynəlxalq qonaqları cəlb etmək və müasir imic yaratmaq üçün turizmdən yumşaq güc aləti kimi uğurla istifadə etmişdir. ASAN Viza sistemi, infrastruktur investisiyaları və böyük beynəlxalq tədbirlər bu strategiyaya töhfə vermişdir.

Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanması regional mənzərəni kökündən dəyişdirir. Təxminən üç onillikdə ilk dəfə olaraq sərhədlərin açılması və integrasiya olunmuş Cənubi Qafqaz turizm bölgəsinin yaradılması istiqamətində real bir yol var. Belə integrasiya bütün tərəflərə fayda verərdi: regional mərkəz kimi Azərbaycan, daha böyük bazarlara çıxış əldə edən Ermənistan və artan turist axını yaşayan Gürcüstan. Bu potensialı reallaşdırmaq üçün bir neçə tövsiyə təklif olunur. Birincisi, sərhəd infrastrukturunu modernləşdirilməlidir. İkincisi, birgə çoxölkəli tur paketləri hazırlanmalıdır. Üçüncüsü, turizm sektorunda insanlar arasında mübadilə təşviq edilməlidir. Dördüncüsü, viza sadələşdirilməsi tədricən Ermənistan vətəndaşlarına şamil edilməlidir. Nəhayət, turizm sülh müqaviləsindən sonrakı əməkdaşlığın daha geniş xarici siyasət çərçivəsinə integrasiya olunmalıdır.

Nəticə olaraq, sülh müqaviləsi turizmə əsaslanan regional integrasiya üçün misli görünməmiş imkanlar yaradır. Azərbaycan bu səylərə rəhbərlik etmək, sülhü möhkəmləndirmək və beynəlxalq mövqeyini artırmaq üçün əlverişli mövqedədir.

Ədəbiyyat:

1. Aliyev, R. (2018). *Tourism development strategy of Azerbaijan*. Baku: Elm Publishing House, 220 p.
2. Azerbaijan Republic. (2016). *Strategic road map for the national economy and main sectors of the economy*. Baku: İqtisadiyyat Nazirliyinin Nəşri, 48 p.
3. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan. (2010). *State program on tourism development in the Republic of Azerbaijan*. Baku: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Nəşri, 32 p.
4. Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. (2012). *Tourism: Principles, practices, and philosophies* (12th ed.). Hoboken, NJ: Wiley, 560 p.
5. Hall, C. M. (2008). *Tourism planning: Policies, processes and relationships* (2nd ed.). Harlow: Pearson Education, 320 p.
6. Mammadov, A. (2016). Problems of tourism sector development in Azerbaijan. *Economics Journal*, 3(2), 20–50.
7. World Bank. (2019). *Azerbaijan tourism sector review*. Washington, DC: World Bank, 68 p.

Gülzar Yunusova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

CƏNUBİ QAFQAZDA BEYNƏLXALQ MƏDƏNİ ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ: AZƏRBAYCAN – YAPONİYA ƏLAQƏLƏRİ

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, mədəni əməkdaşlıq, Azərbaycan – Yaponiya əlaqələri, mədəniyyətlərarası dialoq*

Key words: *South Caucasus, cultural cooperation, Azerbaijan – Japan relations, intercultural dialogue*

Ключевые слова: *Южный Кавказ, культурное сотрудничество, азербайджано – японские отношения, межкультурный диалог*

Müasir qloballaşma şəraitində beynəlxalq münasibətlər sistemində mədəniyyətlərarası dialoq və qarşılıqlı əməkdaşlıq dövlətlər arasında əlaqələrin inkişafında mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir. Multikulturalizm və tolerantlıq prinsiplərinə əsaslanan əməkdaşlıq modeli yalnız siyasi və iqtisadi münasibətlərin deyil, eyni zamanda, elmi, mədəni və humanitar əlaqələrin genişlənməsinə şərait yaradır. Bu baxımdan Cənubi Qafqaz regionu müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovuşduğu məkan kimi beynəlxalq əməkdaşlıq üçün əlverişli imkanlara malikdir. Regionda sabitliyin və inkişafın təmin olunması üçün qonşu ölkələrlə olan dövlətlərarası dialoqla yanaşı, uzaq ölkələrlə qurulan mədəni və elmi əlaqələr də xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Cənubi Qafqazda beynəlxalq mədəni əməkdaşlıq kontekstində Azərbaycan – Yaponiya əlaqələrinin inkişaf dinamikası göstərir ki, bu münasibətlər tarixi baxımdan uzun müddət dolaylı və epizodik xarakter daşımış, yalnız XX əsrin ikinci yarısından etibarən sistemli qarşılıqlı təsir mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bundan daha erkən dövrlərdə birbaşa mədəni təmasların zəifliyi coğrafi uzaqlıqla yanaşı, Azərbaycanın Çar Rusiyası və Sovet hakimiyyəti tərkibində olması ilə şərtlənmiş, beynəlxalq mədəni mübadilə ciddi siyasi məhdudiyyətlər çərçivəsində həyata keçirilmişdir.

1956-cı ildən sonra SSRİ – Yaponiya münasibətlərində müşahidə olunan nisbi yumşalma Azərbaycan – Yaponiya əlaqələrinə də təsir göstərmiş, 1960-70-ci illərdən etibarən mədəni sahədə müəyyən canlanma baş vermişdir. Yazıçı və ziyalıların qarşılıqlı səfərləri, o cümlədən kinorejissor Həsən Seyidbəylinin müşahidələri, eləcə də Rəsul Rza və Nəbi Xəzrinin yaradıcılığında Yaponiyaya dair motivlərin formalaşması iki xalq arasında ilkin mədəni körpülərin qurulmasına xidmət etmişdir. 1980-ci illərdə keçirilən beynəlxalq konfranslar və qarşılıqlı nümayəndə heyətlərinin fəaliyyəti isə bu əlaqələrin institusional çərçivəyə daxil olmasının göstəricisi kimi çıxış etmişdir.

Müstəqillik dövründə Azərbaycan – Yaponiya münasibətləri keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksələrək çoxşaxəli əməkdaşlıq modelinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının həyata keçirdiyi beynəlxalq

əməkdaşlıq siyasəti müxtəlif regionlarla, o cümlədən Asiya ölkələri ilə əlaqələrin genişlənməsinə yönəlmişdir. Bu siyasi kursun əsas istiqamətləri ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş və sonrakı dövrdə uğurla davam etdirilmişdir. Azərbaycan ilə Yaponiya arasında münasibətlər XX əsrin sonlarından etibarən yeni mərhələyə qədəm qoymuş, xüsusilə müstəqillik dövründə iki ölkə arasındakı əlaqələr daha da genişlənməmişdir. Yaponiya dünyanın yüksək inkişaf etmiş ölkələrindən biri olmaqla yanaşı, öz milli-mədəni ənənələrini qoruyub saxlaması ilə də seçilir. Azərbaycan da zəngin tarixi və mədəni irsə malik ölkə kimi multikultural dəyərlərin qorunmasına xüsusi önəm verir. Belə ortaq xüsusiyyətlər iki ölkə arasında qarşılıqlı marağa əsaslanan mədəni əməkdaşlığın formalaşmasına şərait yaratmışdır.

2000-ci ildən Bakı Dövlət Universitetində, 2012-ci ildən isə Azərbaycan Dillər Universitetində yapon dili və ədəbiyyatının tədrisinə başlanılması iki ölkə arasında mədəni və elmi əlaqələrin sistemli və davamlı inkişafı üçün möhkəm akademik baza formalaşdırmışdır. Təhsil sahəsində yaponşünaslığın təşəkkülü, elmi-tədqiqat institutlarında aparılan sistemli araşdırmalar və müasir ədəbi proseslərin qarşılıqlı təhlili sözügedən əlaqələrin davamlılığını təmin edən əsas amillərdən olmuşdur. Xüsusilə beynəlxalq platformalarda, o cümlədən Expo 2025 kimi qlobal tədbirlərdə təqdimatlar Azərbaycan – Yaponiya mədəni dialoqunun artıq regional çərçivədən çıxaraq qlobal əməkdaşlıq müstəvisində aktuallaşdığını göstərir. Bu baxımdan, Azərbaycan – Yaponiya əlaqələri Cənubi Qafqazda beynəlxalq mədəni əməkdaşlığın perspektivli modellərindən biri kimi qiymətləndirilə bilər. Məlum olduğu üzrə, müasir dövrdə mədəniyyətlərarası əməkdaşlıq yalnız iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafına deyil, eyni zamanda, regionlararası dialoqun güclənməsinə xidmət edir. Azərbaycan – Yaponiya münasibətlərinin inkişafı Cənubi Qafqaz regionunun beynəlxalq elmi və mədəni mühitə inteqrasiyası baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Məruzədə qeyd olunan məsələlər geniş elmi kontekstdə təhlil edilərək Azərbaycan – Yaponiya mədəni əlaqələrinin inkişaf perspektivləri ətraflı şəkildə şərh olunacaqdır.

Gültac Bayramova

Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNDA DAYANIQLI İNKİŞAF VƏ ÇOXTƏRƏFLİ ƏMƏKDAŞLIQ STRATEGİYALARI

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, dayanıqlı inkişaf, çoxtərəfli əməkdaşlıq, regional inteqrasiya, sülh və təhlükəsizlik*

Keywords: *South Caucasus, sustainable development, multilateral cooperation, regional integration, peace and security*

Ключевые слова: *Южный Кавказ, устойчивое развитие, многостороннее сотрудничество, региональная интеграция, мир и безопасность*

Cənubi Qafqaz regionu – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan – tarixən müxtəlif sivilizasiyaların, iqtisadi yolların və mədəni təsirlərin kəsişdiyi bir məkan kimi formalaşmışdır. Bu gün isə region yalnız coğrafi deyil, həm də geosiyasi və geoiqtisadi baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə Avropa ilə Asiya arasında körpü rolunu oynayan bu məkan qlobal enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat-logistika sistemləri və regional sabitlik baxımından diqqət mərkəzindədir. Bu kontekstdə dayanıqlı inkişaf və çoxtərəfli əməkdaşlıq məsələləri yalnız akademik müzakirə mövzusu deyil, həm də praktiki zərurət kimi çıxış edir.

Dayanıqlı inkişaf anlayışı ənənəvi iqtisadi artım modelindən fərqli olaraq daha balanslı yanaşmanı tələb edir. Bu modeldə iqtisadi inkişaf sosial rifah və ekoloji tarazlıqla paralel şəkildə həyata keçirilməlidir. BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri çərçivəsində müəyyən olunan prinsiplər Cənubi Qafqaz üçün də aktualdır (United Nations, 2015). Region ölkələri üçün əsas çağırışlardan biri iqtisadi potensialdan maksimum istifadə etməklə yanaşı, sosial bərabərliyi təmin etmək və ətraf mühiti qorumaqdır.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün çoxtərəfli əməkdaşlıq mühüm vasitə kimi çıxış edir. Əməkdaşlıq yalnız dövlətlərarası münasibətlərlə məhdudlaşmır; o, həm də beynəlxalq təşkilatlar, regional platformalar və qeyri-hökumət strukturları arasında əlaqələri əhatə edir. Məsələn, enerji sahəsində həyata ke-

çirilən iri layihələr – xüsusilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri və Cənub Qaz Dəhlizi – region ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlığını gücləndirmiş və onları qlobal enerji bazarına integrasiya etmişdir (Cornell, 2017). Bu layihələr həm də qarşılıqlı asılılıq yaradaraq siyasi sabitliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Nəqliyyat və logistika sahəsində əməkdaşlıq regionun inkişafında mühüm rol oynayır. Orta Dəhliz kimi tanınan beynəlxalq nəqliyyat marşrutları Çinlə Avropa arasında alternativ və daha səmərəli bağlantılar yaradır. Bu isə region ölkələrinin tranzit potensialını artırır və iqtisadi diversifikasiyaya imkan verir. Bu proseslər fonunda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, innovasiya və texnologiyaların tətbiqi də getdikcə daha böyük əhəmiyyət qazanır.

Regionda dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün təhlükəsizlik və sülh amili xüsusi yer tutur. Uzun illər davam edən münaqişələr iqtisadi və sosial inkişafı ləngitmişdir. Lakin son dövrlərdə müşahidə olunan normallaşma meyilləri regionda yeni əməkdaşlıq imkanları yaradır. Bu baxımdan, sülhün qurulması yalnız siyasi məqsəd deyil, həm də iqtisadi inkişafın əsas şərti kimi çıxış edir (de Waal, 2018). Etimadın formalaşdırılması, dialoq platformalarının genişləndirilməsi və qarşılıqlı maraqların uzlaşdırılması çoxtərəfli əməkdaşlığın effektivliyini artırır.

Ekoloji aspektlər də xüsusi diqqət tələb edir. İqlim dəyişiklikləri, su resurslarının idarə olunması və enerji keçidi məsələləri region ölkələri üçün ortaq problemlərdir. Bu problemlərin həlli yalnız milli səviyyədə deyil, regional əməkdaşlıq çərçivəsində mümkündür. Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı, “yaşıl enerji zonaları”nın yaradılması və ekoloji layihələrin həyata keçirilməsi dayanıqlı inkişaf strategiyalarının vacib hissəsidir.

Humanitar və mədəni əməkdaşlıq isə daha dərin və uzunmüddətli təsirə malikdir. Təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində qarşılıqlı əlaqələr region xalqları arasında etimadı gücləndirir. Multikulturalizm ənənələri və mədəni müxtəliflik Cənubi Qafqazın əsas üstünlüklərindən biridir və bu potensialdan səmərəli istifadə etmək regional sabitliyə töhfə verə bilər.

Cənubi Qafqazda dayanıqlı inkişafın təmin olunması kompleks və çoxsəviyyəli yanaşma tələb edir. Enerji, nəqliyyat, təhlükəsizlik, ekologiya və humanitar sahələrdə integrasiya olunmuş strategiyalar yalnız iqtisadi inkişafı deyil, həm də sosial rifahı və regional sabitliyi təmin edə bilər. Ən vacib amil isə dövlətlər arasında qarşılıqlı etimadın formalaşdırılması və əməkdaşlıq mədəniyyətinin davamlı şəkildə inkişaf etdirilməsidir. Məhz bu halda Cənubi Qafqaz regionu qlobal miqyasda dayanıqlı inkişaf modelinə çevrilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*.
2. Cornell, S. E. (2017). *The South Caucasus: A Challenge for the EU*. Central Asia-Caucasus Institute.
3. de Waal, T. (2018). *The Caucasus: An Introduction*. Oxford University Press.
4. World Bank. (2020). *South Caucasus Regional Development Report*.
5. Əliyev, İ. (2022). *Cənubi Qafqaz regionunda əməkdaşlıq perspektivləri* (çıxış materialları).
6. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023). *Regional inkişaf strategiyası sənədləri*.

Gültəkin Ərəbova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ TƏHSİLİN ROLU VƏ CƏNUBİ QAFQAZDA REGIONAL ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: *təhsil siyasəti, regional əməkdaşlıq, Cənubi Qafqaz, təhsil diplomatiyası, strateji inkişaf.*

Keywords: *education policy, regional cooperation, South Caucasus, educational diplomacy, strategic development.*

Ключевые слова: *образовательная политика, региональное сотрудничество, Южный Кавказ, образовательная дипломатия, стратегическое развитие.*

Müasir dövrdə təhsil dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də beynəlxalq münasibətlərin mühüm alətinə çevrilmişdir. Cənubi Qafqaz regionu geosiyasi baxımdan mürəkkəb və strateji əhəmiyyətli bir ərazi kimi seçilir. Bu baxımdan region ölkələri arasında əməkdaşlığın inkişafı üçün yeni yanaşmalara ehtiyac vardır.

Ümumilli lider Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan dövlət siyasətində təhsil sahəsi xüsusi yer tutmuş və bu istiqamətdə atılan addımlar Azərbaycanın beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Heydər Əliyevin dövlət idarəçiliyində təhsil sahəsi milli inkişafın əsas prioritetlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Onun rəhbərliyi dövründə təhsil sisteminin modernləşdirilməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, milli kadr hazırlığı gücləndirilmiş, ali təhsil müəssisələrinin beynəlxalq əlaqələri genişləndirilmişdir. Bu siyasət nəticəsində təhsil yalnız bilik ötürən sistem deyil, həm də dövlətin intellektual potensialını formalaşdıran əsas mexanizmə çevrilmişdir. Eyni zamanda, təhsilə verilən önəm insan kapitalının inkişafına və ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi strategiyasına xidmət etmişdir.

Təhsil sahəsi beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayır. Heydər Əliyevin təşəbbüsləri nəticəsində xarici ölkələrlə təhsil mübadiləsi proqramları genişləndirilmiş, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq gücləndirilmiş, Azərbaycan tələbələrinin xaricdə təhsil imkanları artırılmışdır. Bu yanaşma “təhsil diplomatiyası” anlayışının formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Təhsil diplomatiyasının ən real nümunələrindən biri Azərbaycanın beynəlxalq təhsil proqramlarında iştirakı olmuşdur. Erasmus+ proqramı çərçivəsində Azərbaycan universitetləri Avropa ali məktəbləri ilə əməkdaşlıq etmişdir. Bu proqram tələbə və müəllim mübadiləsini genişləndirmişdir. Eyni zamanda UNESCO ilə əməkdaşlıq nəticəsində təhsil layihələri həyata keçirilmiş və inklüziv təhsil təşviq olunmuşdur. Təhsil vasitəsilə qurulan əlaqələr dövlətlər arasında qarşılıqlı etimadı artırır və uzunmüddətli tərəfdaşlıqların əsasını qoyur.

Cənubi Qafqaz regionunda əməkdaşlıq müxtəlif sahələrdə inkişaf etsə də, təhsil sahəsində əməkdaşlıq potensialı hələ də tam reallaşdırılmamışdır. Birgə universitet proqramları və tədqiqat layihələri, tələbə və müəllim mübadiləsi, regional elmi mərkəzlərin yaradılması, ortaq təhsil standartlarının hazırlanması kimi təşəbbüslər regionda əsas mümkün əməkdaşlıq istiqamətlərindəndir. Bu istiqamətlər region ölkələri arasında qarşılıqlı anlaşmanın gücləndirilməsinə və sabitliyin təmin olunmasına xidmət etməkdədir.

Qloballaşma və rəqəmsallaşma şəraitində təhsil sistemləri yeni çağırışlarla üzləşir. Bu baxımdan Cənubi Qafqaz regionunda rəqəmsal təhsil platformalarının inkişafı, innovativ tədris metodlarının tətbiqi, elmi-tədqiqat əməkdaşlığının gücləndirilməsi vacibdir. Hazırda regionda təhsil əməkdaşlığının inkişafı üçün rəqəmsal təhsil platformalarının tətbiqi, birgə elmi tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması, startap və innovasiya ekosistemlərinin inkişafı, “yaşıl təhsil” və davamlı inkişaf üzrə regional proqramlar üzərində çalışmalar gedir və yüksək nəticələr əldə olunmaqdadır. Heydər Əliyev siyasətinin əsas prinsipləri strateji düşüncə, milli maraqların qorunması və beynəlxalq əməkdaşlıq bu gün də aktuallığını qoruyur və region üçün əsas model rolunu oynayır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Heydər Əliyev siyasətində təhsil mühüm strateji istiqamət kimi çıxış etmişdir. Bu siyasət yalnız Azərbaycanın daxili inkişafına deyil, həm də Cənubi Qafqazda regional əməkdaşlıq imkanlarının genişlənməsinə mühüm töhfə vermişdir. Gələcəkdə təhsil sahəsində əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi regionda sabitlik, inkişaf və inteqrasiyanın təmin olunmasında prioritet məsələlərdəndir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H. (2001). *Təhsil millətin gələcəyidir*. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı.
2. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. (2022). *Təhsil statistikasına hesabatı*. Bakı: Təhsil Nazirliyi.
3. Regional Cooperation Council. (2021). *South East Europe cooperation report*. Sarajevo: RCC.

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI DEZİNFÖRMAŞİYA SİYASƏTİ: İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİL

Açar sözlər: İkinci Qarabağ müharibəsi, informasiya müharibəsi, dezinformasiya, hibrid müharibə

Keywords: Second Karabakh War, information warfare, disinformation, hybrid warfare

Ключевые слова: Вторая Карабахская война, информационная война, дезинформация, гибридная война

Son üç əsr ərzində dövlətlərarası münafişələrin təkamülü göstərir ki, hərbi qələbə artıq tək cə döyüş meydanında əldə edilən fiziki üstünlüklə məhdudlaşmır. Müasir dövrdə dövlətlər düşmən üzərində tam qələbə çalmaq üçün psixoloji faktorların həlledici rolunu dərk edərək, təbliğat və informasiya müharibəsini strateji bir silah kimi ön plana çıxarır. Bu kontekstdə müharibənin digər tərkib hissələri kimi iqtisadi, siyasi və kütləvi kommunikasiya resursları vahid mərkəzdən idarə olunaraq düşmənin mənəvi müqavimətini qırmağa yönəldilir. Xüsusilə yaşadığımız əsrdə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı, süni intellektin meydana gəlməsi dezinformasiyanın təsir gücünü daha da artırdı və onu cəbhədəki silahlardan daha təhlükəli bir vasitəyə çevirdi (Ələkbərova, 2013, s. 57). Beləliklə, informasiya məkanındakı üstünlük hərbi nailiyyətlərin beynəlxalq müstəvidə legitimləşdirilməsi və daxili auditoriyanın motivasiyasının saxlanılmasında əsas amilə çevirdi. İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Ermənistanın həyata keçirdiyi dezinformasiya siyasəti də məhz bu çoxəsrlik metodologiyanın müasir, lakin manipulyativ tətbiqi kimi təhlil edilməlidir.

Ermənistanın təbliğat və dezinformasiya təcrübəsi. Ermənistan dünyada informasiya müharibəsi və dezinformasiya siyasəti sahəsində ən təcrübəli dövlətlərdən biridir. Dünyanın dörd bir yanına səpələnmiş erməni diasporası və onun yüksək təşkilatçılığı sayəsində təşəkkül tapmış erməni lobbisi bu siyasətin əsas dayaq nöqtələrini təşkil edir. Təşkilatçılıq səviyyəsinin yüksək olması, əsrlərə dayanan geniş təcrübəyə malik erməni lobbisinin fəaliyyət göstərdiyi aparıcı dövlətlərləki geniş əlaqələri Ermənistan dövləti üçün işğalçılıq siyasətini ört-bas etmək, həqiqətləri gizlətmək və Azərbaycan əleyhinə qərarların qəbul edilməsini təmin etmək üçün geniş imkanlar verirdi (Şafiyev, Chiragova, 2022, s. 17-18). Məsələn, ərazisinin 20 faizinin işğal edilməsi faktına baxmayaraq, 1990-cı illərdə ABŞ-nin müstəqilliyini yeni əldə etmiş keçmiş sovet respublikalarının inkişafı üçün ayıracağı vəsaitlərə dair qəbul etdiyi “Azadlığa Dəstək Aktı”na edilən bədnam “907-ci düzəliş”in qəbul edilməsi məhz erməni lobbisinin fəaliyyətinin ilkin “meyvəsi” kimi qəbul edilə bilər. Təsədüfi deyildir ki, 1997-ci ildə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev ABŞ-yə səfəri çərçivəsində bütün rəsmi görüşlərdə bu ədalətsizliyi açıq şəkildə ifadə edərək ləğv edilməsi üçün gözləntilərini dilə gətirmişdir (Əliyev, 2003, s. 63). Təcavüzkar Ermənistanla qarşı heçbir sanksiya tətbiq edilmədiyi halda, heçbir düzəliş qərarı ilə məhdudlaşdırıcı addımlar atılmadığı halda, Azərbaycana qarşı atılan bu addım qətiyyətlə ədalətli mövqe və tərəfsizliklə izah edilə bilməz və bu qərarın başlıca səbəbinin erməni lobbisinin fəaliyyəti olduğu bir sıra hesabat və elmi tədqiqatlarda, rəsmi bəyanatlarda təsdiqlənmişdir.

Ermənilər atəşkəs dövründə azərbaycanlılara qarşı həyata keçirdikləri deportasiya siyasəti, Xocalı soyqırımını başda olmaqla törətdikləri soyqırım faktları və cinayətlər, işğal etdikləri ərazilərin miqyası, tarixin saxtalaşdırılması, bir milyona yaxın azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşməsi, işğal altındakı ərazilərdə həyata keçirdikləri vandalizm və bu ərazilərdə törətdikləri ekoloji cinayətlər, həmçinin terror təşkilatlarının işğal altındakı ərazilərdən istifadə etməsi, narkoticarət üçün bu ərazilərdən istifadə edilməsi, sülh danışıqlarında sərgilədikləri qeyri-konstruktiv mövqenin səbəbkarı kimi rəsmi Bakının göstərilməsi kimi məsələlərə dair genişmiqyaslı dezinformasiya siyasəti həyata keçirərək həqiqətlərin gizlədilməsinə nail olmağa çalışmışlar (Bayramov, 2019, s. 9). Ancaq Azərbaycan dövlətinin bunu vaxtında dərk edərək, həyata keçirdiyi məqsədyönlü siyasət nəticəsində Qarabağ

və Xocalı həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmış və Ermənistanın bu siyasəti böyük ölçüdə iflasa uğramışdır.

İkinci Qarabağ müharibəsində Ermənistanın Azərbaycana qarşı dezinformasiya siyasətinin başlıca tərkib hissələri. İkinci Qarabağ müharibəsi dövründə Ermənistanın dezinformasiya siyasəti sistemli və çoxşaxəli xarakter daşımışdır. Bu siyasətin əsas məqsədləri həm daxili, həm də beynəlxalq auditoriyanı manipulyasiya etməkdə. Ermənistanın informasiya müharibəsinin mərkəzində dayanan əsas məqsədlərdən biri hərbi əməliyyatların gedişi ilə bağlı cəbhədəki real vəziyyətdən uzaq “taktiki geri çəkilmə” rəyi formalaşdırmaq idi ki, burada da əsas hədəf kütləsi daxili auditoriya idi. Ermənistan Müdafiə Nazirliyinin rəsmi nümayəndələri, xüsusilə Artsrun Hovhannisyan vasitəsilə yayılan məlumatlar, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin strateji uğurlarını gizlətməyə və erməni cəmiyyətində saxta qələbə illüziyası yaratmağa xidmət edirdi. 2020-ci ilin sentyabr ayının sonundan etibarən Hovhannisyan, “fövqəladə hallarda ictimaiyyəti etibarlı və təxirəsalınmaz məlumatlarla təmin etmək” məqsədilə Baş nazirin aparatı nəzdində yaradılmış Ermənistan Vahid İnformasiya Mərkəzində müntəzəm brifinqlər verirdi (**Disinformation and misinformation in Armenia confronting the power of false narratives. Freedom House, June 2021, s. 18**). Rəsmi İrəvan informasiya blokadası tətbiq edərək, Cəbrayıl, Hadrut və Füzuli kimi ərazilərin Azərbaycan Ordusu tərəfindən azad olunmasını uzun müddət ölkə ictimaiyyətindən gizlətməmiş, bununla da beynəlxalq humanitar hüquq normalarını və şəffaflıq prinsiplərini kobud şəkildə pozmuşdur.

Dezinformasiya kampaniyasının digər mühüm istiqaməti Azərbaycanı “terrorçu qruplaşmalardan istifadə edən tərəf” kimi qələmə vermək cəhdləri idi. Heç bir faktiki sübuta söykənməyən bu iddiaları ortaya ataraq, rəsmi Yerevan münaqişəni dini müstəviyə daşımaq, Qərbi dünyasında xristian təəsüb-keşliyini qabardaraq Azərbaycana qarşı mənfi rəy formalaşdırmaq məqsədi güdürdü.

Ermənistanın müharibə dövründə həyata keçirdiyi dezinformasiya siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri də Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən Azərbaycanın mülki infrastrukturuna, xüsusilə Gəncə, Bərdə və Tərtər şəhərlərinə edilən ballistik raket hücumlarının hərbi zərurət kimi təqdim edilməsi və ya ümumiyyətlə inkarı, eyni zamanda mülki əhalinin həlak olmasında dair rəsmi dövlət səviyyəli dezinformasiyanın yayılması idi (Vətən müharibəsi yerli və xarici mediada, 2021 s.42). (cədvəl 1).

Cədvəl 1. İkinci Qarabağ müharibəsində Ermənistanın dezinformasiya mexanizmləri

Manipulyasiya istiqaməti	Tətbiq olunan metod və sahələr	Strateji məqsədlər
Hərbi əməliyyatların təhrifi	“Taktiki geri çəkilmə” və “Qələbəyə doğru” şüarlarının yayılması.	Daxili auditoriyada ruh yüksəkliyini saxlamaq və ordunun çöküşünü gizlətmək.
Xarici amilin qabardılması	Türkiyə F-16-larının iştirakı, Suriyalı muğdlular və Pakistan xüsusi təyinatlıları barədə saxta iddialar.	Münaqişəni beynəlxalq müstəbiyə daşımaq və Azərbaycanın hərbi uğurlarını “xarici” amillərə bağlamaq.
Humanitar manipulyasiya	Azərbaycanın mülki hədəfləri vurduğu iddiası və “yeni soyqırım” ritorikasının səsləndirilməsi.	Beynəlxalq ictimaiyyətdə Azərbaycana qarşı sanksiya tələbi yaratmaq və humanitar müdaxiləyə nail olmaq.
Cinayətlərin inkarı	Gəncə, Bərdə və Tərtər başda olmaqla, bir sıra rayon və şəhərlərə atılan raketlərin inkarı və ya “hərbi hədəf” bəhanəsi.	Ermənistanın hərbi cinayətlərini ört-basdır etmək və beynəlxalq hüquqi məsuliyyətdən yayınmaq.
Rəqəmsal dezinformasiya	Sosial şəbəkələrdə (Twitter/X, Facebook) koordinasiya bot şəbəkələri və saxta xəbər (fake news) portalları.	Qlobal informasiya məkanında Azərbaycan əleyhinə süni “ictimai rəy” və mənfi imic formalaşdırmaq.

Mənbə: Cədvəl müvafiq elmi mənbələrdən istifadə etməklə, tədqiqatçının özü tərəfindən hazırlanmışdır.

Beynəlxalq media platformalarında isə “humanitar fəlakət” ritorikası ön plana çıxarılaraq, Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi “etnik təmizləmə” cəhdi kimi təhrif olunurdu. Bu məqsədlə, xarici muğdluların və xüsusi bot şəbəkələrinin sosial şəbəkələrdə (Twitter/X, Facebook)

koordinasiyalı fəaliyyəti vasitəsilə Azərbaycan əleyhinə minlərlə saxta xəbər tirajlanırdı (**Meeting report on an exploratory seminar held on 17 December 2020**). Hər iki tərəf üçün strateji əhəmiyyətə malik olan Şuşanın nəzarətdə saxlanıldığına dair müharibənin son günlərinə qədər verilən yalan bəyanatlar isə Ermənistanın dezinformasiya siyasətinin öz xalqına qarşı törətdiyi mənəvi cinayətin pik nöqtəsi hesab oluna bilər. Beləliklə, Ermənistanın informasiya strategiyası hərbi uğursuzluqları ört-basdır etmək, beynəlxalq təzyiq mexanizmlərini işə salmaq, eyni zamanda münaqişənin mahiyyətini təhrif etmək üzərində qurulmuşdu.

İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı Ermənistanın dezinformasiya maşını Azərbaycanın hərbi uğurlarını təkbəşinə qazanmadığı rəyini formalaşdırmaq üçün Türkiyə, Pakistan və İsrail amillərindən geniş istifadə etmişdir. Adları qeyd olunan ölkələri münaqişəyə birbaşa cəlb olunmuş tərəflər kimi təqdim etməklə İrəvan həm öz məğlubiyyətinə bəraət qazandırmağa, həm də beynəlxalq koalisiyanı Azərbaycana qarşı hərəkətə keçirməyə çalışırdı. Aşağıdakı həmin dövlətlər haqqında Ermənistan tərəfinin yaydığı dezinformasiyalara nəzər yetirilmişdir:

Müharibə dövründə Ermənistan tərəfi öz dezinformasiya strategiyasının mərkəzinə “Türkiyə” amilini yerləşdirmişdir. Bu isə təsadüfi deyildi, çünki bir əsrdən çoxdur ki, bu dövlətə qarşı “erməni soyqırımı” yalını uyduraraq dünya ictimaiyyətini altadmağa cəhd edir ki, müharibə dövründə Türkiyəni “yeni soyqırım” aktına ortaqla günahlandıraraq dünya ictimaiyyətini öz tərəfinə çəkməyə çalışmışdır. Bu istiqamətdə emal edilən başlıca saxta xəbərlər arasında Ermənistan Müdafiə Nazirliyi Türkiyəyə məxsus F-16 qırıcısının Ermənistana məxsus “Su-25” təyyarəsini vurduğu barədə saxta məlumatlar, Suriyadan gətirilən mızdluların Türkiyə vasitəsilə Azərbaycana yerləşdirilməsi iddiası müharibə dövründə Ermənistanın bu kontekstdə həyata keçirdiyi başlıca dezinformasiya kampaniyası idi (Zəfər yolu, s. 149). Ermənistan həmçinin Türk generallarının əməliyyatları birbaşa idarə etdiyi və bu ölkənin xüsusi təyinatlılarının cəbhənin ön xəttində olduğu barədə uydurma hesabatlar da tirajlayırdı. Heç bir rəsmi sənəd və ya canlı sübut olmadığı halda, bu mövzu erməni yanlısı Qərb mediasında Azərbaycana qarşı təzyiq vasitəsi kimi qələmə verilirdi.

Pakistanın Azərbaycanın haqlı davasına verdiyi güclü siyasi dəstək Ermənistanı bu ölkəni də dezinformasiya hədəfinə çevirməyə sövq etmişdir. Belə ki, erməni KİV-ləri və bəzi sosial şəbəkə segmentləri bu ölkənin xüsusi təyinatlı qüvvələrinin cəbhənin Hadrut və Şuşa istiqamətindəki döyüşlərində iştirak etdiyini iddia edirdilər. Başqa bir qara təbliğat kampaniyasında isə pakistanlı pilotların Azərbaycan hərbi təyyarələrini idarə etdiyi barədə tamamilə uydurma məlumatlar yer alırdı (Vətən müharibəsi yerli və xarici mediada, 2021 s. 57-58). Pakistan Xarici İşlər Nazirliyi rəsmi bəyanatla bu iddiaları qəti şəkildə təkzib edərək, dəstəyin yalnız diplomatik və mənəvi olduğunu bildirmişdir.

Müharibə dövründə rəsmi Yerevanın hədəf halına gətirməyə çalışdığı dövlətlərdən biri də İsrail idi. Bu dövlətə qarşı səsləndirilən əsas ittihamlar isə Azərbaycanın sürətlə və müasir silahlarla silahlandırılması, bu silahlar sayəsində erməni dinc əhalinin həlak olması, Azərbaycan ordusuna kəşfiyyat dəstəyinin verilməsi istiqamətində olmuşdur. İsrail hərbi və siyasi rəsmiləri isə bu iddiaları tutarlı cavablarla çürütmüşlər (Строкань С. Победа пришла откуда не ждали. Коммерсант, 2020, 30 декабря, № 241).

Həmçinin, Kiyevin İkinci Qarabağ müharibəsi üçün “yaraqlılar və millətçilər” hazırladığı və Azərbaycana Ukrayna silahları ötürdüyü iddia olunmuşdur. Bəziləri hətta ABŞ və Ukraynanın Azərbaycana kimyəvi silah verdiyini iddia edəcək qədər irəli getmişdilər ki, Prezident Zelenski bunu “feyk xəbər” adlandıraraq təkzib etmişdir (Kuzio, 2021).

Digər bir narrativ isə Rusiyadakı azərbaycanlı-yəhudi oligarxlarla bağlı idi. Moskva kəşfiyyatının rəhbəri Sergey Narişkin və tanınmış oligarx Qod Nisanov arasında baş tutan qeyri-rəsmi görüş Rusiya mediasının müəyyən hissələrində “Rusiyadakı hər yerdə mövcud olan Azərbaycan mafiyasının” Moskvanın dəstəyini Azərbaycanın maraqları üçün manipulyasiya etməsi barədə iddialara səbəb oldu. Rusiya siyasi tok-şoularında belə, müharibə kəskinlikdən qaçaraq, lakin nəzərəcərpacaq dərəcədə anti-Azərbaycan mövqeyi sərgilənən fikirlərlə işıqlandırılırdı (Muradov, 2022).

Nəticə. Ermənistanın yaydığı dezinformasiyaların əsas məqsədi müharibəni “Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi” müstəvisindən çıxararaq, “Ermənistanın bir neçə regional gücə qarşı tənha mübarizəsi” kimi təqdim etməkdə. Bu, Ermənistanın məğlubiyyətini daxili auditoriya üçün “şərəfli məğlubiyyət” kimi qələmə verməyə hesablandığı halda, beynəlxalq müstəvidə isə xarici dövlətləri müdaxiləyə çağırmağa xidmət edirdi.

Məhz onun bu imkanlarını yaxşı dərk edən Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi erməni təbliğat maşınının informasiya müharibəsinə və dezinformasiya həmlələrinə adekvat cavab verə bilmək üçün strategiya müəyyən edərək həyata keçirməyə başlamışlar. Cəbhədə olduğu qədər global mətbuat mühitində də mübarizənin ən qızgın anlarında Azərbaycan dövləti öz diplomatiyası, diasporası, sosial şəbəkələri və lideri ilə ermənilərin dezinformasiya həmlələrinə güclü cavab verərək, onların dünyanı aldatmaq cəhdlərinin qarşısını məharətlə almışdır.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov V. Azərbaycan mediası informasiya müharibəsində: görülən işlər, qarşıda duran vəzifələr. Xalq qəzeti. 2019, 21 iyun, №132, s. 9.
2. Disinformation and misinformation in Armenia confronting the power of false narratives. Freedom House, 2021, 47 p.
3. Əhmədov E.İ. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü: etnik təmizləmə, soyqırımı, terror, işğal. II kitab. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2015, 408 s.
4. Ələkbərova, İ. İnformasiya bolluğu informasiya müharibəsinə qarşı bir vasitə kimi. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş "İnformasiya təhlükəsizliyi problemləri üzrə I respublika elmi-praktiki konfransı", 2013, 17-18 may, s. 56-59.
5. Əliyev, H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir (11-ci cild). Bakı: Azər nəşr, 2003, 452 s.
6. Kuzio, T. "How Russia Spreads Disinformation About the Second Karabakh War." The National Interest. 13 April 2021. <<https://nationalinterest.org/blog/buzz/how-russia-spreads-disinformation-about-second-karabakh-war-182635>>
7. Media and disinformation in the NagornoKarabakh conflict and their role in conflict resolution and peacebuilding. Meeting report on an exploratory seminar held on 17 December 2020, Funded by the European Union, 2021, 15 p.
8. Muradov, Murad. "The anti-Azerbaijani campaign in Russian media." New Eastern Europe 13 April 2022. <<https://neweasterneurope.eu/2022/04/13/the-anti-azerbaijani-campaign-in-russian-media/>>.
9. Shafiyev F., Chiragova I. International media coverage of the second Karabakh war. Baku, 2022, 46 p.
10. Строкань С. Победа пришла откуда не ждали. Коммерсант, 2020, 30 декабрь, № 241.
11. Vətən müharibəsi yerli və xarici mediada. Bakı: BDU Nəşriyyatı, 2021, 86 s.
12. Zəfər yolu: Qarabağ savaşından Şuşa Bəyannaməsinə, Bakı, Elm Nəşriyyatı, 2021, 904 s.

Kəmalə Əfəndiyeva

AMEA-nın Akad. Z.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

MƏRKƏZİ ASİYANIN TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ ERMƏNİSTAN RESPUBLİKASININ MÜNASİBƏTLƏRİ: CƏNUBİ QAFQAZDA ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

Açar sözlər: *Mərkəzi Asiya, Türk dövlətləri, Ermənistan, Cənubi Qafqaz, əməkdaşlıq, geosiyasət.*

Keywords: *Central Asia, Turkic states, Armenia, South Caucasus, cooperation, geopolitics.*

Ключевые слова: *Центральная Азия, Тюркские государства, Армения, Южный Кавказ, сотрудничество, геополитика.*

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz regionları arasında ki qarşılıqlı əlaqələr global geosiyasi mənzərənin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri olan Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistanın Ermənistan Respublikası ilə münasibətləri mürəkkəb regional maraqlar, "türk həmrəyliyi" faktoru və Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin nəticələri fonunda formalaşır [4]. Bu dövlətlərin xarici siyasətində Azərbaycanla strateji müttəfiqlik və etnik-mədəni bağlılıq prioritet təşkil etdiyindən, Ermənistanla münasibətlər hər zaman beynəlxalq hüquq normaları və ərazi bütövlüyü prinsipləri çərçivəsində, müəyyən bir məsafə ilə tənzimlənmişdir [3]. Xüsusilə Qazaxıstan və Qırğızıstanın Ermənistanla Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı və Avrasiya İqtisadi İttifaqı kimi hərbi-siyasi və iqtisadi bloklarda tərəfdaş olmasına baxmayaraq, onlar II Qarabağ müharibəsi ərzində və sonrakı müddətdə ardıcıl olaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən prinsiplial mövqe nümayiş etdirmişlər [1]. Qazaxıstanın

bu istiqamətdə nümayiş etdirdiyi qətiyyətli diplomatiya Ermənistanla ikitərəfli siyasi əlaqələrin strateji səviyyəyə qalxmasına mane olan əsas faktorlardan biri kimi çıxış etmişdir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının regional güc mərkəzinə çevrilməsi Mərkəzi Asiya ölkələrinin Ermənistanla qarşı daha vahid və institusional mövqedən çıxış etməsini şərtləndirir [4]. TDT platforması çərçivəsində qəbul edilən bəyanatlar göstərir ki, türk dünyası Cənubi Qafqazda sülhün və sabitliyin bərqərar olmasına, habelə Azərbaycanın suverenliyinin tam təmin edilməsinə xüsusi önəm verir. Ermənistanın onilliklər boyu davam edən işğalçılıq siyasəti onu nəinki Azərbaycan və Türkiyə ilə münasibətlərdən, həm də Mərkəzi Asiya dövlətlərinin iştirak etdiyi iri regional iqtisadi və nəqliyyat layihələrindən kənarda qoymuşdur. İqtisadi statistikalar da təsdiq edir ki, Ermənistanın türk dövlətləri ilə ticarət dövriyyəsi Azərbaycan və Türkiyə ilə müqayisədə kifayət qədər aşağıdır [2]. Məsələn, regional layihələrin Ermənistandan yan keçməsi və Türkiyə ilə qapalı sərhədlər bu ölkənin iqtisadi manevr imkanlarını məhdudlaşdıran əsas amildir. Mərkəzi Asiya dövlətləri üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən "Orta Dəhliz" məhz Azərbaycan üzərindən keçərək regionu Qərb bazarları ilə birləşdirir. Zəngəzur dəhlizinin açılması perspektivi isə Mərkəzi Asiya ölkələrinin Cənubi Qafqaza çıxışını daha da şaxələndirə bilər, lakin bu, Ermənistanın konstruktiv mövqe tutmasından asılıdır.

Cənubi Qafqazda 2020-ci ildən sonra yaranmış yeni geosiyasi reallıqlar Mərkəzi Asiya dövlətlərini də Ermənistanla münasibətlərə yenidən baxmağa vadar edir [5]. Ermənistanın son illərdə xarici siyasətində Qərbə yönəlmə cəhdləri və regional təhlükəsizlik arxitekturasında baş verən dəyişikliklər münasibətlərdə yeni dinamika yaradır. Hazırda Mərkəzi Asiya ölkələri böyük güclər arasında balanslaşdırma siyasəti həyata keçirərək öz milli maraqlarını qorumağa çalışırlar. Lakin bu ölkələrin Ermənistanla əməkdaşlıq perspektivləri birbaşa olaraq Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərinin tam normallaşmasından və Ermənistanın regional integrasiya layihələrinə konstruktiv yanaşmasından asılıdır. Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri Cənubi Qafqazda əməkdaşlığı yalnız beynəlxalq hüququn aliliyi və türk dünyasının bütövlüyü prinsipləri çərçivəsində mümkün hesab edirlər. Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, türk dövlətlərinin Cənubi Qafqaz siyasətində Ermənistan faktoru Azərbaycanla strateji müttəfiqliyin kölgəsində qalmaqda davam edir və gələcək perspektivlər regionda davamlı sülhün bərqərar olmasından keçir.

Ədəbiyyat:

1. Bozkuş, Y. D. *Karabakh problem in the light of global and regional developments*.
2. Chedia, A. R. *Zangezur Corridor: Economic potential and political constraints*. Modern Diplomacy.
3. Huseynov, R. *Azerbaijan – Kazakhstan relations: current situation and prospects*. Journal of International Relations.
4. Mustofayev, M. *The Organization of Turkic States: A new approach to global and regional challenges*. Global Studies Quarterly.
5. Safranchuk, I., Zhornist, V., Nesmashnyi, A. D., et al. *The dilemma of middlepowermanship in Central Asia: Prospects for hegemony*. Central Asian Survey.

Kəmalə Həsənova

Azərbaycan Dillər Universiteti

POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA DAYANIQLI SÜLH VƏ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK MODELLƏRİ

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, sülh, əməkdaşlıq, regional təhlükəsizlik*

Keywords: *South Caucasus, peace, cooperation, regional security*

Ключевые слова: *Южный Кавказ, мир, сотрудничество, региональная безопасность*

Cənubi Qafqaz uzun illər davam etmiş ərəzi və etnik münaqişələrdən sonra transformasiya mərhələsinə keçmiş, sülhün təmin edilməsi üçün praktik addımlar atılmışdır. 2020-ci ildə İkinci Qarabağ Müharibəsindən sonra regionda davamlı sülhü təmin etmək üçün üç əsas istiqamət strateji əhəmiyyətə malikdir. Bunlardan biri Cənubi Qafqazda iqtisadi qarşılıqlı asılılığın vacibliyidir. Belə ki, İmmanuel Kantın liberal sülh nəzəriyyəsinə əsasən, region ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı münaqişə

riskini minimuma endirir. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizi və Orta Dəhliz layihələri regionu rəqabət, münaqişə meydanından tranzit qovşağına çevirmək potensialına malikdir.

Post-münaqişə dövrünün ən aktual məsələlərindən biri Zəngəzur dəhlizinin açılması perspektivi-
dir. Bu dəhliz Azərbaycanın qərb rayonları ilə Naxçıvan arasında Ermənistanın Sünik bölgəsindən keçəcək yeni nəqliyyat-kommunikasiya yolunun açılmasını nəzərdə tutur. Zəngəzur marşrutu Çinin “Bir kəmə, bir yol” təşəbbüsü çərçivəsində Orta Dəhlizin tərkib hissəsi kimi çıxış edə bilər, Asiya ilə Avropanı birləşdirən ticarət yollarını qısalda, iqtisadi faydalar gətirə bilər [2].

Regionda təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əsas formatlardan biri “3+3” regional əməkdaşlıq modeli çıxış edir. Cənubi Qafqazın üç dövləti və üç böyük qonşusunun – Türkiyə, Rusiya və İranın iştirakı ilə qurulan bu format, kənar geosiyasi müdaxilələrin qarşısını alır və regional həll mexanizmini təşviq edir.

Humanitar təhlükəsizlik və etimadın yaradılması regionda sülhü təmin edən əsas elementlərdir. Dövlətlər arasında sərhədlərin delimitasiyası və beynəlxalq hüququn suverenlik prinsipinin qarşılıqlı tanınması inamsızlığı aradan qaldıran əsas faktorlardır.

Cənubi Qafqaz iki mərhələnin – münaqişədən sonra sabitləşmə və sülhün institusionallaşmasının kəsişmə nöqtəsindədir. Vəziyyəti xarakterizə edən ən mühüm məqam odur ki, diplomatik addımlar atılsa da, cəmiyyətlər və humanitar səviyyədə psixoloji və emosional boşluqlar mövcuddur. Bu halda sosial şüurun dəyişilməsi və yeni siyasi mədəniyyətin formalaşması zəruridir. Bu baxımdan rəsmi şəxslərlə yanaşı akademik dairələrin, ekspert platformalarının, media və ictimai institutların iştirak etdikləri hibrid modelin tətbiqi zərurəti yaranır [3].

Cənubi Qafqazda sülh prosesində xarici aktorlar vasitəçi, eyni zamanda prosesin həssaslığını artıran faktor kimi çıxış edirlər. Bu baxımdan ABŞ-ın sülh prosesinin son mərhələsindəki diplomatik fəallığı səmərəli nəticələr verdi. Bununla belə Azərbaycanın mövqeyi və verdiyi mesaj aydın idi: sülh kənardan diktə edilmir, regionun gələcəyi yalnız region dövlətlərinin iradəsindən asılıdır [3].

2026-cı il martın 12-də Bakıda keçirilən “Keçid dövründə olan dünyada fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılması” mövzusunda həsr olunmuş XIII Qlobal Bakı Forumunun açılışında Prezident İlham Əliyev çıxış edərək Cənubi Qafqazda sülhün vacibliyini qeyd etdi. O, Ermənistanla sülh prosesi məsələsinə toxunaraq bildirdi ki, regionda davamlı sabitlik üçün yeganə yol beynəlxalq hüququn prinsiplərinə riayət edilməsi və kənar müdaxilələrdən uzaq, birbaşa dialoqdur: *“Biz artıq sülhün üstünlüklərini görürük. Mən bunu dəfələrlə demişəm və bir daha təkrar edəcəyəm: sülhdən daha yaxşı heç nə yoxdur.”* [1].

Ümumiyyətlə post-müharibə dövründə Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik yalnız hərbi tarazlığın yaradılması, iqtisadi integrasiya və hüquqi prinsiplərə riayət edilməsi ilə mümkündür. Regionun qlobal logistika mərkəzinə çevrilməsi dayanıqlı sülhün ən mühüm qarantıdır.

Ədəbiyyat:

1. “Keçid dövründə olan dünyada fikir ayrılıqlarının aradan qaldırılması” mövzusunda XIII Qlobal Bakı Forumu işə başlayıb // <https://president.az/az/articles/view/71883>
2. Məmmədli M. Davamlı sülhün Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik mühitinə təsirləri // <https://aircenter.az/az/single/davamlı-sulhun-cənubi-qafqazın-tehlukesizlik-muhitine-tesirleri-1928>
3. Zeynalova Ş. Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi nizam // <https://xalqqazeti.az/az/siyaset/247697-avropa-ittifaqında-guc-balansı-deyisir>

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ TÜRKIYƏ VƏ PAKİSTANIN DİPLOMATİK-SİYASİ DƏSTƏYİ CƏNUBİ QAFQAZDA ƏMƏKDAŞLIĞIN TƏMƏLİ KİMİ

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, Türkiyə, Pakistan, əməkdaşlıq, İkinci Qarabağ müharibəsi*

Keywords: *South Caucasus, Turkey, Pakistan, cooperation, Second Karabakh War*

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Турция, Пакистан, сотрудничество, Вторая Карабахская война*

İkinci Qarabağ müharibəsində Türkiyə və Pakistanın Azərbaycana siyasi dəstəyi son dərəcə əhəmiyyətli idi. Müharibə dövründə Türkiyə və Pakistan Ermənistanın hücumlarını, Azərbaycana qarşı törətdiyi müharibə cinayətlərini qınadılar, suverenlik və ərazi bütövlüyünə əsaslanaraq Azərbaycanı dəstəklədilər [4].

Türkiyənin diplomatik-siyasi baxımdan hadisələrdə iştirakı ilk növbədə Rusiyanı Ermənistanın tərəfində hadisələrə müdaxilədən çəkirdi. Belə ki, Rusiya hərbi gücünə və regionda olmasına baxmayaraq o NATO blokunun üzvü Türkiyə ilə qarşı-qarşıya gəlmək istəmirdi. İkinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində imzalanmış 10 noyabr tarixi sənəd ilə problemin hərbi fazası başa çatdı. Bu tarixi sənəddə bütün türk dünyasını birləşdirəcək Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı müddə yer almışdı. Bu dəhliz Azərbaycana Avrasiyanın nəqliyyat və logistika mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirməyə imkan verəcəkdi [2, s. 62].

Pakistan Ermənistanı tanımayan və onunla diplomatik münasibətlər qurmaqdan imtina edən nadir dövlətlərdən biridir. Onun bu qərarı beynəlxalq hüququn prinsiplərinə – dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmazlığına hörmət üzərində qurulmuş siyasi mövqeyinin təzahürüdür. Pakistanın bu siyasəti beynəlxalq 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Pakistanın siyasi rəhbərliyindən tutmuş, ictimaiyyətinə qədər hər səviyyədə Azərbaycana göstərilən dəstək bu prinsipliliyin sadəcə sözlərlə deyil, əməli davranışla da təsdiq edildiyini göstərdi.

Azərbaycan – Türkiyə – Pakistan üçtərəfli dostluq və əməkdaşlıq münasibətləri ən yüksək səviyyədə formalaşmış və bütün istiqamətlərdə uğurlu inkişafını davam edir. Bu baxımdan 12 sentyabr 2021-ci il tarixdə başlanmış və sentyabrın 20-dək davam etmiş “Üç Qardaş – 2021” birgə beynəlxalq təlimi son dərəcə böyük əhəmiyyət kəsb edən tarixi hadisə idi. “Üç Qardaş – 2021” beynəlxalq təlimin əsas məqsədi döyüş əməliyyatlarının aparılması zamanı dost və tərəfdaş ölkələrin xüsusi təyinatlı bölmələrinin qarşılıqlı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, sülh və müharibə dövründə əməliyyatlara hazırlanması, bilik və təcrübə mübadiləsinin aparılması idi [1].

Azərbaycanın 2019–2023-cü illərdə Qoşulmama Hərəkatına sədrlik etdiyi dövrdə Pakistan bu təşkilatın fəaliyyətində mühüm tərəfdaşlardan biri kimi çıxış etdi. Ermənistanın işğalçı siyasətini ifşa etmək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə dəstək ifadə etmək və Cənubi Qafqazda sülh və sabitlik çağırışlarını beynəlxalq tribunallara çıxarmaq üçün Pakistan daim fəal diplomatik mövqe nümayiş etdirdi. Eyni zamanda, Azərbaycan da Pakistanın Kəşmir məsələsində ədalətli və beynəlxalq hüquqa əsaslanan mövqeyini ardıcıl şəkildə dəstəkləyir [5].

2025-ci il mayın 28-də Prezident İlham Əliyev Laçın şəhərində ikinci üçtərəfli zirvə görüşündə çıxışında bildirdi ki, Azərbaycan–Türkiyə–Pakistan üçlüyü artıq regional əməkdaşlıq modeli olmaqla yanaşı, global təhlükəsizlik arxitekturasında da yeni bir yanaşmanın nümunəsidir [3]

Beləliklə, Azərbaycan, Türkiyə və Pakistan arasında müttəfiqlik münasibətləri Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır və geniş perspektivlər vəd edir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva, Y. Yeni reallıqlar Azərbaycanla dost, qardaş ölkələrlə əməkdaşlığı gücləndirmək çağırışını edir // http://anl.az/download/meqale/iki_sahil/2021/sentyabr/756715.htm
2. İmanova S. İkinci Qarabağ müharibəsində Türkiyənin Azərbaycana siyasi dəstəyi // “Azərbaycan Respublikası 30 ildə: Cənubi Qafqazın güc mərkəzi” respublika elmi konfransı. Bakı, 14 oktyabr 2021-ci il. AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutunun nəşri, 2021. – s. 62-63.

3. Laçında Azərbaycan Prezidentinin, Türkiyə Prezidentinin və Pakistanın Baş nazirinin Zirvə görüşü keçirilib // <https://president.az/az/articles/view/69001>
4. "Pakistan və Türkiyənin mövqeyi bizim üçün son dərəcə əhəmiyyətli idi" – Nazir // <https://modern.az/news/273436/>
5. Zeynalova, Ş. Strateji tərəfdaşlığa ucalan müttəfiqlik // <https://xalqgazeti.az/az/siyaset/223206-strateji-terefdasliga-ucalan-muttefiqlik>

Məhəmməd Əliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ QAFQAZ REGIONAL GÜCLƏR ARASINDA RƏQABƏT ZONASI KİMİ

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, regional əməkdaşlıq, sülh prosesi, regional təhlükəsizlik, nəqliyyat layihələri

Keywords: South Caucasus, regional cooperation, peace process, regional security, transport projects

Ключевые слова: Южный Кавказ, региональное сотрудничество, мирный процесс, региональная безопасность, транспортные проекты

Sovet İttifaqının dağılmasından bəri Cənubi Qafqaz regional əməkdaşlığın vahid modelini həyata keçirə bilməmişdir. Son üç onillikdə müxtəlif regional əməkdaşlıq təşəbbüsləri, o cümlədən "Qafqaz Sülh Təşəbbüsü" (Eduard Şevardnadze, 1990-cı illərin sonları), "Qafqaz üçün Sabitlik Paktı" (Süleyman Dəmirəl, 2000), "Qafqazda Sabitlik və Əməkdaşlıq Platforması" (Rəcəb Tayyib Ərdoğan, 2008) və "Birləşmiş Qafqaz" (Mixeil Saakaşvili, 2011) təklif olunmuşdur. Lakin bu layihələrin heç biri uğurlu və ya davamlı olmamışdır. Çünki, heç biri regiondakı bütün ölkələrin maraqlarını eyni vaxtda ödəyə bilməmişdir.

2020-ci ilin noyabr ayında, Azərbaycan və Ermənistan arasında 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsini sonlandıran atəşkəs bəyannaməsinin imzalanmasından sonra yaranan nisbi sakitlik Qafqazda regional əməkdaşlığa ümidləri yenidən canlandırmışdır. Əsas regional oyunçular hesab edilən altı ölkənin (Türkiyə, Rusiya, Azərbaycan, İran, Gürcüstan və Ermənistan) Regional Əməkdaşlıq Platforması - "3+3" daxil olmaqla yeni formatlar təklif etmişlər.

3+3 qrupunun ilk zirvə görüşü 11 dekabr 2021-ci ildə Moskvada baş tutdu. Abxaziya və Cənubi Osetiya ilə bağlı Rusiya ilə fikir ayrılıqları səbəbindən Gürcüstan sammitdə iştirak etməsə də, tədbirdə iştirak edən digər beş ölkənin bayraqları ilə birlikdə Gürcüstan bayrağı da qaldırıldı. Bu jest Gürcüstana bir mesaj idi və layihənin gələcək görüşlərində Gürcüstanı görmək istəyini ifadə edirdi [4].

Bu arada, regional integrasiyaya ciddi çətinliklər qalmaqdadır. Bunlardan biri Ermənistan və Azərbaycan sərhədində davam edən gərginlikdir. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarının Bakının nəzarətinə qaytarılması ilə Ermənistan və Azərbaycan arasındakı sərhədlər Sovet dövrü reallıqlarına qaytarıldı. Lakin sərhədin hər iki tərəfində kənd təsərrüfatı torpaqlarının, otlaqların və su ehtiyatlarının, mədənlərin və tranzit yollarının olması iki ölkə arasında sərhədlərin müəyyənləşdirilməsini çətinləşdirir və gecikdirir. Digər bir problem isə Ermənistanın Azərbaycanın qərb bölgələrini Naxçıvanla birləşdirəcək Zəngəzur Dəhlizinin yaradılmasına qarşı çıxmasıdır.

Bu maneələr və ən əsası, Paşinyan hökumətinin Azərbaycanla sülh müqaviləsinin imzalanmasında davamlı gecikmələri və Ankara ilə Yerevan arasında münasibətlərin hələ də normallaşmasının uğursuz olması Cənubi Qafqazda Sovet dövründən qalma dəmir yolunun bərpası səylərinin uğursuzluğa düşər olmasına səbəb olub.

Rusiyanın Ukrayna ilə müharibəsi regiondakı vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirdi və dörd yeni ciddi problem yaratdı. Birincisi, Gürcüstanın müharibədə Ukraynaya açıq şəkildə dəstəyidir.

İkinci problem ondan ibarətdir ki, Ukraynadakı müharibə Rusiyanın Qafqazdakı təsirinin kəskin şəkildə azalmasına səbəb olub və faktiki olaraq onu tanınmamış dövlətlər üçün təhlükəsizlik qaranlıq statusundan məhrum edib.

Üçüncü problem, Bakının hərtərəfli sülh üçün beş maddəlik təklif təqdim etməsidir. Bu plana suverenliyin və ərazi bütövlüyünün qarşılıqlı tanınması, potensial ərazi iddialarından qarşılıqlı imtina,

sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyası, diplomatik münasibətlərin qurulması və regional nəqliyyat əlaqələrinin açılması daxildir.

Dördüncü problem Ermənistanda davam edən siyasi etirazlar və ölkənin qeyri-müəyyən gələcəyidir. Azərbaycan Respublikası Rusiyanın Qafqazda qismən zəifləməsindən istifadə edərək Qarabağ bölgəsi üzərində tam suverenliyi bərpa etməyə çalışır [5].

44 günlük müharibənin nəticələri və sonrakı 2023-cü ilin sentyabr hadisələri, nəticədə Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədləri daxilində dövlət suverenliyini tam bərpa etməsi, eləcə də Azərbaycanla Ermənistan arasında normallaşma prosesinin başlaması, uzun fasilədən sonra Cənubi Qafqazda regional təhlükəsizlik sisteminin yaradılması perspektivləri ilə bağlı real müzakirələrə başlamağa imkan verdi.

Aydındır ki, üç Cənubi Qafqaz dövləti üçün effektiv təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması, bəzən regionda ziddiyyətli maraqları olan üç qonşu ölkənin – İran, Rusiya və Türkiyənin mövqelərindən asılıdır. Bu vəzifə ikitərəfli səviyyədə mövcud problemlərlə daha da mürəkkəbləşir. Məsələn, artıq qeyd olunan Ermənistan-Azərbaycan münasibətlərinə əlavə olaraq, Ermənistanla Türkiyə, Gürcüstanla Rusiya arasında məlum ziddiyyətlər də mövcuddur. Məsələn, Gürcüstanın indiyə qədər iştirak etməkdən imtina etdiyi "3+3" regional platformasının fəaliyyətindəki çətinliklər və yuxarıda adı çəkilən altı dövlətdən yalnız İranın digər ölkələrlə tam diplomatik münasibətləri var [6].

Regional təhlükəsizlik sisteminin perspektivlərinin təhlili Cənubi Qafqazdakı vəziyyətə mənfi təsir göstərən əsas amilin - regionun geosiyasi parçalanmasının nəzərə alınması ilə başlamalıdır.

Müstəqilliklə yanaşı, Cənubi Qafqaz ölkələri etno-ərazi münaqişələrini miras aldılar ki, bu da regionun uzun illər parçalanmasını əvvəlcədən müəyyən etdi. Bu münaqişələrin "beynəlxalqlaşdırılması" nəticəsində, regiondan kənarda, məsələn, ABŞ və bir sıra Avropa ölkələrindən olanlar da daxil olmaqla, xarici aktyorlar onları həll etmək üçün cəlb edildi. Regionun gələcəyi ilə bağlı fərqli baxışlara malik vasitəçilərin sayının artması, bu vasitəçilərin "sərhədlərin toxunulmazlığı" və "xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi" prinsiplərinin qeyri-müəyyən şərtləri ilə birlikdə, həll perspektivlərinin xarici aktorların fərqli geosiyasi maraqlarından özünəməxsus asılılığının ortaya çıxmasına səbəb oldu [3].

Münaqişənin həllində real irəliləyişin olmaması Cənubi Qafqaz ölkələrini müttəfiqlər və tərəfdaşlarla əməkdaşlıqda öz təhlükəsizliklərini təmin etmək üçün fərqli xarici siyasət strategiyaları seçməyə vadar etdi ki, bu da regionun parçalanmasını daha da artırdı. Xüsusilə 2008-ci il böhranından sonra Avro-Atlantik strukturlarına inteqrasiyaya üstünlük verən Gürcüstandan və 1992-ci ildən Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsinin tərəfi və 2002-ci ildən KTMT-nin üzvü olan Ermənistandan fərqli olaraq, Azərbaycan 2011-ci ildən Qoşulmama Hərəkatının fəal üzvüdür. Azərbaycan 2019-cu ildən 2023-cü ilə qədər bu təşkilata sədrlik etmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan xarici siyasətində ənənəvi ikitərəfli və regionda üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarına üstünlük vermişdir.

Cənubi Qafqaz ölkələrinin xarici siyasət istiqamətinə əlavə olaraq, regionun geosiyasi parçalanmasına İran, Rusiya və Türkiyənin yanaşmalarındakı təbii fərqlər də təsir göstərir. Bu, xüsusilə də bəzən çətinliklər və fəsadlarla üzləşən Azərbaycanın İranla münasibətlərində özünü göstərir. Lakin, son təcrübənin göstərdiyi kimi, tərəflər, xüsusən də birgə nəqliyyat və enerji layihələri ilə bağlı ortaq iqtisadi maraqlar sayəsində bu problemləri uğurla aradan qaldırırlar. Bu cür layihələr arasında aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

- Rusiyadan İran vasitəsilə Fars körfəzi ölkələrinə və Hindistana malların daşınması üçün nəzərdə tutulmuş Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi

- Araz çayının cənub (İran) sahili boyunca Naxçıvana yeni dəmir yolu və avtomobil yolunun çəkilməsini nəzərdə tutan "Araz Dəhlizi"nin həyata keçirilməsi

- Araz sərhəd çayında Xudafərin və Qız Qalası su elektrik stansiyalarının tikintisi.

Son zamanlar, regiona dair, ABŞ və Fransaın, eləcə də bütövlükdə Aİ-nin fəaliyyətində kəskin maraq artımı müşahidə olunur. Bu, bir tərəfdən Gürcüstanın son üzvlük prosesi, digər tərəfdən isə Ermənistanın milli təhlükəsizlik siyasətini şaxələndirmək cəhdləri, xüsusən də Ermənistan-Azərbaycan sərhədində uzunmüddətli Aİ missiyası yerləşdirməsi ilə əlaqədardır. Bütün bunlar, təəssüf ki, davam edən Ukrayna böhranının mənfi təsirinə məruz qalan yeni bölücü xətlərin yaranmasına gətirib çıxarır və bu böhran kollektiv Qərbi və Rusiya arasında global qarşıdurmaya çevrilmişdir.

Cənubi Qafqazın parçalanmasının əsasən etno-ərazi münaqişələrinin nəticəsi olduğu tezisindən çıxış etsək, Azərbaycanla Ermənistan arasında münasibətlərin sürətlə normallaşması regiondakı geosiyasi vəziyyətin yumşaldılmasında müsbət rol oynaya bilər. Bu normallaşmanın mühüm nəticəsi ölkələr və xalqlar arasında etimadın son dərəcə aşağı səviyyədə olduğu bir vaxtda regional sabitliyin möhkəmləndirilməsində əhəmiyyətli bir amilə çevrilə biləcək iqtisadi əməkdaşlıq ola bilər. Müstəqilliyinin ilk günlərindən etibarən Azərbaycan bir sıra geosiyasi amillərin regionun iqtisadi inkişaf perspektivlərinə dağıdıcı təsirinin fərqlində olmuşdur. Zəngəzur dəhlizi də bu kontekstdə qeyd olunmağa dəyər, çünki bir sıra xarici qüvvələr bu layihəni "geosiyasiləşdirməklə" Ermənistan və Azərbaycan arasındakı həll olunmamış münasibətlərdən istifadə edərək regionda təsirlərini gücləndirirlər.

2025-ci ilin avqust ayının əvvəlində Azərbaycan və Ermənistan ABŞ-ın himayəsi altında sülh müqaviləsi (Birgə Bəyannamə) imzaladılar. Bu sənəd Ermənistan ərazisindən keçən və Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvanla birləşdirən Zəngəzur Dəhlizi hissəsinin açılmasını nəzərdə tutur. Daha da əhəmiyyətli, bu sənəd Amerikaya 99 il ərzində bu dəhlizi idarə etmək və inkişaf etdirmək hüququ verir.

ABŞ-ın Cənubi Qafqaz regionuna daxil olmasının bir çox tərəf - əlbəttə ki, Ermənistan və Azərbaycan, eləcə də İran, Türkiyə, Rusiya və Çin üçün strateji əhəmiyyəti vardır [1]. Burada əsas faydalanan isə ABŞ-dır. Sülh prosesində vasitəçiliyi ilə Cənubi Qafqazda daimi iştirakını təmin edir. Bu, ona İrana təsir göstərməyə, Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə daha sıx münasibətlər qurmağa və mühüm global Şərq-Qərb oxuna nəzarət etməkdə rol oynamağa imkan verəcəkdir.

Rusiya bu sövdələşmədə açıq şəkildə uduzur. ABŞ-ın Zəngəzur boşluğundakı mövcudluğu, ən azı ilkin mərhələdə, hərbi olmaya bilər, lakin bu, ABŞ-a Rusiyanın cənub sərhədində dayaq nöqtəsi verir. Bundan əlavə, saziş Moskvanın Şərq-Qərb ticarət yolu üzərində nəzarətini zəiflədir.

ABŞ və İsrailin İranla müharibəsi bölgəni təhlükə zonasına çevirmişdir. İrandan keçən ticarət yolları pozulub və Tehran artıq "Tramp xəttini" "Trampın muzdluları üçün qəbiristanlıq" adlandırır [2]. Layihə, xüsusən də müharibə şəraitində olan bir ölkədə, İran üçün qırmızı xəttə çevrilmişdir. Bu, texniki cəhətdən mümkün olsa belə, boru kəmərinin həyata keçirilməsini siyasi cəhətdən zərərli edir. Bu isə Cənubi Qafqazda təhlükəsizlik problemlərini yenidən gündəmə gətirir.

Ədəbiyyat:

1. Вашингтонский мир на Южном Кавказе: кто выиграл, а кто проиграл. // <https://caliber.az/post/vashingtonskij-mir-na-yuzhnom-kavkaze-kto-vyigral-a-kto-proigral?ysclid=mmmtmk2223j866076542>.
2. "Маршрут Трампа": Мирный путь или геополитическая мина? Скептический взгляд на ситуацию в Южном Кавказе. // https://dzen.ru/a/abPdnjQVFXk_KAuiysclid=mmmtmmbk8e6553450683.
3. Перспективы региональной безопасности на Южном Кавказе в контексте нормализации отношений между Азербайджаном и Арменией. // <https://aircenter.az/ru/single/perspektivy-regionalnoy-bezopasnosti-na-yujnom-kavkaze-v-kontekste-normalizacii-otnoseniy-mejdu-azerbaydjanom-i-armeniyey-1497>.
4. Региональное сотрудничество на Южном Кавказе не складывается. // <https://caliber.az/post/middle-east-institute-regionalnoe-sotrudnichestvo-na-yuzhnom-kavkaze-ne-skladyvaetsya>.
5. Changing Geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War. Prospect. // <https://www.cmi.no/publications/8911-changing-geopolitics-of-the-south-caucasus-after-the-second-karabakh-war>. for Regional Cooperation and/or Rivalry.
6. The Geopolitical Gordian Knot of the South Caucasus. // <https://www.clingendael.org/pub/2023/the-eu-in-the-south-caucasus/1-the-geopolitical-gordian-knot-of-the-south-caucasus/>

AZƏRBAYCAN-GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ REGIONDA SÜLHÜN VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİNATI MƏSƏLƏSİ (ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN HAKİMİYYƏTİ DÖVRÜ)

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan, Qafqaz.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджанская Республика, Грузия, Кавказ.

Key words: Heydar Aliyev, Republic of Azerbaijan, Georgia, Caucasus.

1993-cü ilin 15 iyununda hakimiyyətə qayıdan Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk illərindən başlayaraq ölkənin daxili siyasətindəki qüsurları aradan qaldırmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının milli maraqlarının həyata keçirilməsinə yönəlmiş xarici siyasət kursunu həyata keçirməyə başlamışdır. Qafqaz regionunu sülhün və sabitliyin hökm sürdüyü bir məkan kimi görmək istəyən Heydər Əliyev Azərbaycan və Gürcüstan arasında mehriban qonşuluq və strateji müttəffiqlik münasibətlərinin banisi olmuş, müstəqillik illərində Gürcüstandan dəstəyini əsirgəməmiş, ona dostluq və əməkdaşlıq əlini uzatmışdır. Bu, Ulu öndərin ciddi şəkildə həyata keçirdiyi xarici siyasətin başlıca aspektlərindən biri olmuşdur. Xüsusilə, Azərbaycan Respublikası Gürcüstanla münasibətlərini beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, bərabərlik və mehriban qonşuluq əsasında inkişaf etdirmək kursunu seçmiş və bu vədini hər bir mərhələdə etibarlı şəkildə yerinə yetirmişdir. Azərbaycanla Gürcüstan arasında diplomatik münasibətlər 18 noyabr 1992-ci ildə qurulmuşdur. 1995-ci ilin fevral ayında Gürcüstanın Bakıda, 1996-cı ilin mart ayında isə Azərbaycanın Tbilisidə səfirliyi açılmışdır. [4]

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Gürcüstanla münasibətlərin inkişafının vacibliyini hər zaman qeyd etmişdir. O, hakimiyyətə qayıtdığı ilk vaxtlardan etibarən Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərinin vəziyyətini dərindən araşdırmış və xüsusilə Gürcüstanla strateji əməkdaşlığın qurulmasına başlamaq barədə fundamental qərar qəbul etmişdir. Dövlət başçılarının qarşılıqlı rəsmi səfərləri iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafına, strateji əlaqələrin möhkəmlənməsinə xüsusi təkan vermişdir. Bu baxımdan, Ulu öndərin 1996-cı ilin mart ayında Gürcüstana ilk rəsmi səfəri zamanı “Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında dostluq, əməkdaşlıq və qarşılıqlı təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi haqqında müqavilə”, “Qafqaz regionunda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında qarşılıqlı bəyannamə” və “Neftin nəqlinin bəzi mövcud vasitələrinin inkişafı və modernləşdirilməsi, neftin nəqlinin yeni vasitələrinin işlənilib hazırlanması və belə vasitələrin köməyi ilə neftin Gürcüstan ərazisindən nəqli haqqında saziş” imzalanmışdır. [3] Ümummilli lider Heydər Əliyev Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində ərazi bütövlüyü təhdid altında olan Azərbaycanın oxşar problemlə üzləşən Gürcüstanın ərazi bütövlüyünü müdafiə etdiyini dəfələrlə bəyan etmişdir. İki ölkə arasında münasibətlər Ulu öndərin 2000-ci ilin mart ayında Gürcüstana səfərindən sonra da yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. [4]

1996-cı ildə müstəqil dövlətin rəhbəri kimi Azərbaycan Prezidenti Ümummilli lider Heydər Əliyevin Gürcüstana işgüzar səfəri ilə iki ölkə arasında münasibətlərin yeni mərhələsi başlanmışdır. Azərbaycan Prezidentinin bu tarixi səfəri zamanı Azərbaycan-Gürcüstan arasında imzalanmış “Qafqaz regionunda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq barədə” Bəyannamə əslində, imperiya siyasətinə – siyasi konfliktlərin genişləndirilməsi və etnik mübahisələrin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş bir sənəd kimi meydana çıxmışdır. Bəyannamədə kompromisin vacibliyi, qaçqınların öz ata-baba torpaqlarına qaytarılmasının zəruriliyi, hər hansı formada terrorizmin qarşısının alınması və digər məsələlər vurğulanırdı. Bu sənəd 1996-cı ildə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan dövlət başçıları tərəfindən Qafqazda sülhün yaradılmasına dair Kislovodskdə qəbul edilmiş bəyannamənin müddəalarını daha da möhkəmləndirmək xarakteri daşıyırdı. [1, s.26]

Bəyannamədə totalitar rejimin qoyduğu mirasın regionu silahlı münaqişələr, aqressiv separatizm və millətçilik ocağına çevirdiyi bildirilirdi. Azərbaycan-Ermənistan və Gürcüstan-Abxaziya münaqişələrinin baş verdiyi bir zamanda bu bəyanat beynəlxalq münasibətlər tarixində ən nadir sənədlərdən biri olmuşdur. Bu bəyannamə bütün münasibətlərin beynəlxalq prioritetlərə və təcrübələrə əsaslanaraq hüquqi səviyyədə həllinin parlaq nümunəsi olmuşdur. [2]

2002-ci ilin aprelində Türkiyə Cümhuriyyəti tərəfindən imzalanmış “Trabzon sazişi” Gürcüstan və Azərbaycan arasında strateji tərəfdaşlığı rəsmiləşdirən əsas məqamlardan biri hesab edilə bilər. Üç ölkənin daxili işlər nazirləri tərəfindən imzalanan bu saziş terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər ağır cinayətlərlə mübarizə çərçivəsində strateji əməkdaşlığı ehtiva edirdi. [5] Ümummilli liderin strateji kursunu davam etdirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev uzun illərdir Azərbaycan və Gürcüstan dövlətləri arasında qardaşlıq münasibətlərini uğurla davam etdirir və Azərbaycanla bağlı bütün global layihələrdə Gürcüstana dəstəyini əsirgəmir, hər iki dövlət Cənubi Qafqazı sülh bölgəsinə çevirmək üçün geniş fəaliyyət göstərir.

Ədəbiyyat:

1. Arıxov C. Azərbaycan-Gürcüstan: Dostluq münasibətlərinin inkişaf dinamikası (1992-2003-cü illər). Bakı, “Qanun”, 2008, 128s.
2. Kərimli Ş. “Heydər Əliyev: Gürcüstan azərbaycanlıları diaspor deyil.” Xalq qəzeti, 2023, 12 iyul, №143, s.5
3. <https://files.preslib.az/projects/azergeo/a1.pdf> Azərbaycan-Gürcüstan münasibətləri
4. <https://lib.aliyevheritage.org/ru/1407885.html>
5. <https://e-qanun.az/framework/1037>

Ramin Quliyev

Azərbaycan Dillər Universiteti

“QAFQAZ EVİ” İDEYASI VƏ ONUN REALLAŞMASI PERSPEKTİVİ

Açar sözlər: “Qafqaz evi”, sülh, əməkdaşlıq, təhlükəsizlik, sabitlik.

Keywords: “Caucasian House”, peace, cooperation, security, stability.

Ключевые слова: “Кавказский дом”, мир, сотрудничество, безопасность, стабильность.

“Qafqaz evi” ideyası ilk dəfə XIX əsrdə Azərbaycanlı maarifçi, mütəfəkkir M.F. Axundov tərəfindən irəli sürülüb. Bu ideya XX əsrin əvvəllərində Mirzə Bala Məmmədzadə[2], AXC dönəmində isə Məmməd Əmin Rəsulzadə və onun ideya dostları tərəfindən dəstəklənir və ilk dəfə real addımlar atılır. İdeya Qafqaz xalqları arasında sülhün bərqərar olmasını nəzərdə tuturdu. Rusiya imperiyasının dağılması ilə Qafqazda yaranmış dövlətlərin kəşifən təbii strateji məqsədləri: müstəqilliyin itirilməsinə yönələn təhlükələrdən birgə müdafiə zərurəti-“Şimalda rus qorxusu və cənubda ola biləcək fitnə-fəsadlar gürcülər ilə azərbaycanlıları kip dostluğa məcbur edir” (Y.V.Çəmənzəminli), strateji ehtiyacların qarşılıqlı ödənilməsi (Gürcüstanın Bakı neftinə; Azərbaycanın Qara dəniz vasitəsilə dünyaya çıxışı), ərazi-sərhəd məsələlərinin sazişlərlə tənzimlənməsi, dövlətlərin qarşılıqlı tanınmaları, hərbi-müdafiə və iqtisadi-ticarət sahələrində əməkdaşlıq zərurəti Qafqazda dayanıqlı, təminatlı və davamlı sabitlik üçün “Qafqaz Birliyi (Evi)” uğrunda birgə mübarizəni qaçılmaz edirdi. Bu məqsədlə nəzərdə tutulan I Ümumqafqaz konfransı Ermənistanın tutduğu mövqe nəticəsində dəfələrlə təxirə salındı, II Qafqaz konfransında da Ermənistan iştirak etmədi. İştirakçılar arasında (Gürcüstan, Azərbaycan və Dağlıklar Respublikası) Pakt imzalanırsa da Ermənistan ona qoşulmadı[7, s.90-97]. Ermənistanın həm Gürcüstan, həm də Azərbaycana qarşı əsassız ərazi iddiaları “Qafqaz evi” təşəbbüsünün reallaşmasına imkan vermədi. 1920-1921-ci illərdə sovet işğalından sonra Qafqaz xalqları, xüsusən Cənubi Qafqaz xalqları 1980-ci illərin sonuna qədər nisbətən dinc şəraitdə yaşasalar da, onların birgəyaşayışı müstəqil region-daxili proseslər deyil, sovet imperiyası çərçivəsindəki tələblər, həyat təzi müəyyən edirdi[6, s.12]. Əslində bu dövrdə SSRİ rəhbərliyi Azərbaycan torpaqlarını sovet Ermənistanına güzəştə getməklə daşnakların əsassız ərazi iddialarının böyük bir hissəsini ermənilər üçün təmin etmişdir.

SSRİ dağılarkən Cənubi Qafqazda ərazi-sərhəd məsələləri yenidən gündəliyə gəldi Ermənistanın Azərbaycana qarşı başlayan əsassız ərazi iddiaları və hərbi təcavüzü, Gürcüstanda gürcü-abxaz, Tsxinvali münaqişələrinin başlıca məqsədi həmin dövlətlərin müstəqilliklərinə və regiona digər ölkələrin daxil olmasına əngəl törətmək idi[4, s.19]. 1918-ci ildə olduğu kimi müstəqil Gürcüstan və Azərbaycan Respublikaları yenə strateji ehtiyacların qarşılıqlı ödənməsində maraqlı idi. 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze “Qafqaz regio-

nunda sülh, sabitlik və təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan-Gürcüstan bəyanatını imzaladılar[1; 3, s.444-449;5, s.18]. Bu “Ümumi Qafqaz Evi” ideyasının praktiki həyata keçirilməsinin başlanğıcı oldu. 1999-cu ildə İstanbul sammitində H. Əliyev tərəfindən “Cənubi Qafqazda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq haqqında pakt” ideyası irəli sürülmüşdür[3, s. 451-454; 5, s.18-24; 8,s.74-75;]. Azərbaycanla Ermənistan arasında 44 günlük müharibədən sonra Qafqaz regionun çağdaş yolu öz istiqamətini dəyişdirdi [6, s.39]. 19 sentyabr 2023-cü il tarixində keçirilmiş antiterror əməliyyatı nəticəsində Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində suverenliyi təmin edildi. 2024-cü il 1 yanvarda dırnağarası Artsax Respublikasının ləğvi müasir Qafqaz evinin formalaşmasında yeni hekayə açdı. İki dövlət arasında sərhəd delimitasiyası üzrə komissiya fəaliyyətə başlaması, Zəngəzur dəhlizinin açılması barədə razılığa gəlinməsi, 2025-ci ildə Ağ evdə ABŞ Prezidenti, Azərbaycan Prezidenti və Ermənistanın Baş naziri arasında 3 tərəfli sülh memorandumunun imzalanması Azərbaycanla Ermənistan arasında yaxın illərdə sülh sazişinin imzalanacağına ümid yaradır. Digər tərəfdən “Qafqaz Evi” ideyasını təhlükə kimi görən Rusiyanın və İranın zəifləməsi, Ermənistan siyasi rəhbərliyinin Azərbaycan və Türkiyəyə qarşı ərazi iddiasından imtina etməsi, “Böyük Ermənistan” iddialarının əsas dəstəkləyicisi olan erməni kilsəsinin siyasi nüfuzuna zərbə vurulması 30 illik müharibədən sonra “Qafqaz evi” ideyasının reallaşması perspektivi vəd edə bilər. Lakin, bu uzunmüddətli qarşılıqlı etimadın doğrulması nəticəsində mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, H.Ə. Gürcüstan parlamentinin xüsusi iclasında nitq. Tbilisi. 8 mart 1996-cı il. Müstəqilliyimiz əbədidir. V kitab, s. 414–415.
2. Əliyev Zaur. Qafqaz Evi ideyası: tarixi və bu günü// <https://publika.az/projects/gizlitarix/111462.html>
3. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı, Çarşıoğlu, 2008, 672 s.
4. Qasımlı M. XX əsrdə Cənubi Qafqazda ərazi-sərhəd problemləri//Cənubi Qafqazda ərazi-sərhəd problemləri: Qars müqaviləsindən Şuşa Bəyannaməsinə Respublika elmi konfransı tezislər, 23 sentyabr 2021 Bakı, Bakı 2021. Səh 18-19
5. Qasımlı M., Kəlbizadə E., Musayeva G., Həbibbəyli S. Heydər Əliyev və Qafqaz problemləri. Bakı, “Aspoliqraf”, 2023. 320 s.
6. “Qafqaz evi” Regionda sülh və təhlükəsizlik ideyası. Kitabı hazırlayan Ələkbərov X. Bakı, 2024. 121 s.
7. Musa İ.M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində (mart 1917 - aprel 1920-ci illər). Dərslik.. Bakı, «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2011. - 312 səh.
8. Ömərov Vahid. Heydər Əliyevin “Ümumi Qafqaz evi” ideyası// Heydər Əliyev: Qafqazda sülh və əməkdaşlıq məsələləri Respublika elmi konfransının materialları, Bakı, 3 may 2023-cü il, Bakı 2023. Səh. 75-77

Rəhim Məcnunov
DİN-in Polis Akademiyası

CƏNUBİ QAFQAZDA REGIONAL SÜLHÜN İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCANIN ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan, Cənubi Qafqaz, regional təhlükəsizlik, sülh, əməkdaşlıq

Keywords: Azerbaijan, South Caucasus, regional security, peace, cooperation

Ключевые слова: Азербайджан, Южный Кавказ, региональная безопасность, мир, сотрудничество

Cənubi Qafqaz ənənəvi olaraq regional geosiyasətdə mühüm yer tutmuş və tarixən Rusiya İmperiyası, daha sonra Sovet İttifaqı və Rusiya Federasiyası, İran və Türkiyə kimi qonşu dövlətlər və regional güclərin həmişə milli maraqları sistemində olmuşdur. Onlar həmişə Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətləri inkişaf etdirməyə çalışmışlar. Postsovet dövründə bu bölgənin rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Zamanla Cənubi Qafqaz ölkələrinin əsas üstünlükləri həm Türkiyə və Yunanıstan vasitəsilə quru dəhlizi, həm də Xəzər və Qara dənizlər vasitəsilə Asiyadan Avropaya karbohidrogenlərin və digər malların tranziti üçün unikal imkanlara malik olmuşdur [2].

Cənubi Qafqazın coğrafiyası, tarixən bu bölgəni Avrasiya daxilində birləşdirici məkan kimi müəyyən etmişdir. Lakin, bir tərəfdən etnik müxtəliflik və mürəkkəb daxili ziddiyyətlər, digər tərəfdən

isə əsas aktorların maraqları ilə birləşərək, təbii rəqabət və əməkdaşlıq üçün adətən çətinliklər yaratmışdır [4].

2020-ci il Cənubi Qafqazın müasir tarixində, regionun geosiyasi mənzərəsini kökündən dəyişdirən bir dönüş nöqtəsi oldu. Hərbi toqquşmalarla müşayiət olunan 30 illik səbirli diplomatiyadan sonra Azərbaycan qətiyyətli bir təşəbbüs göstərdi və tarixə düşdü. Sentyabr-noyabr aylarında baş verən 44 günlük müharibə təkcə Azərbaycanın hərbi potensialını deyil, həm də diplomatik kanallar tükəndikdə uzanan Qarabağ münaqişəsini güc yolu ilə həll etmək üçün strateji qətiyyətini nümayiş etdirdi. Bu cəsarətli addım Azərbaycanı beynəlxalq vasitəçilik gözləyən passiv oyunçudan öz taleyinin və geniş mənada regionun gələcəyinin fəal qurucusuna çevirdi.

Azərbaycanın Qarabağ qələbəsindən sonrakı strateji təşəbbüsləri ona orta güc statusuna gedən yolda möhkəm mövqe tutmağa kömək etdi. Avropa və Asiyanın kəsişməsindəki coğrafi mövqeyindən, enerji ehtiyatlarından və artan diplomatik təsirindən istifadə edən Azərbaycan regional gündəmi öz sərhədlərindən kənarda formalaşdırmaq qabiliyyətini nümayiş etdirdi. Konstruktiv əlaqələrə, iqtisadi əlaqələrə və çoxtərəfli əməkdaşlığa yönəlmiş proaktiv xarici siyasəti ona Cənubi Qafqazda, Xəzər regionunda və ondan kənarda tərəfdaşlıqlar inkişaf etdirməyə imkan verdi.

Bu kontekstdə, Azərbaycan regional inkişafı sadəcə reaksiya vermək əvəzinə, onları formalaşdırmaqla bilən özünəinamlı orta səviyyəli bir güc kimi ortaya çıxmışdır. Lakin bu geosiyasi transformasiya təkcə Azərbaycanın hərbi uğurları ilə deyil, həm də regional aktorlarla əməkdaşlıq münasibətləri qurmaq qabiliyyəti ilə də irəliləyir. Aparıcı regional oyunçularla konstruktiv şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, Bakı, iqtisadi əlaqənin və siyasi pragmatizmin Cənubi Qafqazda geosiyasətin əsas hərəkətverici qüvvələri kimi münaqişə və fikir ayrılıqlarını əvəz etdiyi yeni bir regional paradigma formalaşdırır [3].

Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ilə dərinləşən əlaqələri onun proaktiv regional strategiyasının əyani sübutudur. Prezident İlham Əliyevin 20-21 oktyabr 2025-ci il tarixlərində Qazaxıstana səfəri il ərzində ən yüksək səviyyədə saxlanılan aktiv və məhsuldar siyasi dialoqu vurğulayır və Bakı ilə Mərkəzi Asiya ölkələri arasında davamlı etimad və dostluğu nümayiş etdirir. Böyük beynəlxalq və regional tədbirlərdə müntəzəm görüşlər bu münasibətləri daha da gücləndirmiş, təkcə qarşılıqlı anlaşmanı deyil, həm də Azərbaycanın Mərkəzi Asiya ölkələri ilə siyasi, iqtisadi və müdafiə sahələrində əməkdaşlığı genişləndirmək istəyini nümayiş etdirmişdir. Bu səfər Azərbaycanın regional inteqrasiyanın, sabitliyin və orta q rifahın təşviqində konstruktiv rol oynamağa çalışdığı tərəfdaşlığın yeni mərhələsini qeyd edir.

Azərbaycanın türkdilli dövlətlərlə münasibətləri ənənəvi olaraq güclü mədəni, dil və tarixi əlaqələrlə xarakterizə olunur. Lakin sülhün bərqərar olması və ərazi bütövlüyünün bərpası təkcə qardaş Türkiyə ilə deyil, bütün türk dünyası ilə əməkdaşlıq üçün keyfiyyətə yeni imkanlar açmışdır. Bu münasibətlər simvolik həmrəylikdən kənara çıxaraq regional inteqrasiyanın strukturunu dəyişdirən spesifik iqtisadi, infrastruktur və müdafiə layihələrini əhatə etmişdir. Eyni zamanda, Azərbaycan türk dünyasında liderlik mövqeyini gücləndirmişdir. Sülhün və ərazi bütövlüyünün bərpası Türkiyə və digər türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açmışdır. 2025-ci il oktyabrın 6-7-də Qəbələdə keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət Başçıları Şurasının 12-ci Zirvə Görüşü bu təkamüldə dönüş nöqtəsi olmuşdur. Zirvə Görüşünün həm təşkilatçısı, həm də konseptual memarı kimi Azərbaycan türk əməkdaşlığının gələcək trayektoriyasını formalaşdırmaq qabiliyyətini nümayiş etdirmişdir [1].

Digər əhəmiyyətli inkişaf Azərbaycan-Amerika əməkdaşlığının güclənməsi idi. ABŞ, Azərbaycanın strateji əhəmiyyətini və Cənubi Qafqazda sabitləşdirici qüvvə kimi potensial rolunu qəbul edərək, Bakı ilə geniş sahələrdə əlaqələrini dərinləşdirdi.

Bu transformasiyada dönüş nöqtəsi 8 avqust 2025-ci ildə Vaşinqton sammiti oldu. Bu əlamətdar hadisə zamanı Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistanın Baş naziri Nikol Paşinyan, ABŞ Prezidenti Donald Trampın iştirakı ilə, xüsusilə Azərbaycan və onun Naxçıvan anklavı arasında dinc dövlətlərarası münasibətlərin qurulmasına və yeni nəqliyyat və kommunikasiya yollarının açılmasına yönəlmiş birgə bəyannamə imzaladılar. Zirvə görüşü həmçinin ABŞ tərəfindən dəstəklənən və Ermənistan vasitəsilə birbaşa və maneəsiz əlaqə təmin edən infrastruktur təşəbbüsü olan Beynəlxalq Sülh və Rifah üçün Tramp Marşrutunun (TRIPP) başlanğıcını qeyd etdi. Bu irəliləyişli razılaşma onilliklər boyu davam edən münaqişələrin yaratdığı durğunluğa aradan qaldırdı, regional sülh və iqtisadi inteqrasiya üçün təməl qoydu.

2026-cı ilin fevral ayında ABŞ vitse-prezidenti J.D.Vens Azərbaycan və Ermənistana diplomatik səfər təşkil etdi. Bakı və İrəvan hökumətləri bunu 2025-ci ilin avqustunda Vaşinqtonda keçirilən sülh sammitindən keçən dövr ərzində Cənubi Qafqazda Amerikanın ən əhəmiyyətli iştirakı kimi xarakterizə etdilər. Səfər Vaşinqtonun regiona artan strateji diqqətini nümayiş etdirdi. Səfər zamanı enerji, nəqliyyat bağlantısı, texnologiya və müdafiə əməkdaşlığı sahələrində konkret razılaşmalar əldə edildi və bu da Cənubi Qafqazda uzunmüddətli davamlı əməkdaşlıq siyasətinin formalaşdığını nümayiş etdirdi [6].

Azərbaycanın Avropa ilə əlaqələrə sadıqlığı Prezident İlham Əliyevin 2025-ci ilin oktyabr ayında Danimarkanın Kopenhagen şəhərində keçirilən 7-ci Avropa Siyasi Birliyi Zirvə Görüşündə iştirakı ilə aydın şəkildə nümayiş etdirildi. Bu sammit qitə təhlükəsizliyi, iqtisadi dayanıqlılıq, miqrasiya və enerji əməkdaşlığı mövzularında yüksək səviyyəli müzakirələr üçün strateji platforma təmin etdi və Avropada etibarlı siyasi və strateji tərəfdaş kimi artan rolunu nümayiş etdirdi [7].

Cənubi Qafqazın geosiyasi yenidən qurulması Asiya güclərinin də diqqətini cəlb etdi və Çin Azərbaycan üçün xüsusilə vacib tərəfdaş kimi ortaya çıxdı. Pekin "Bir Kəmə, Bir Yol" Təşəbbüsünün nəqliyyat şəbəkələrini genişləndirməyə və şaxələndirməyə çalışdığı üçün Çinin regiona marağı həm iqtisadi, həm də strateji mülahizələrdən irəli gəlir. Azərbaycan-Çin əməkdaşlığının dərinləşməsi təkcə Azərbaycanın özü üçün deyil, həm də bütün region üçün yeni imkanlar açır, çünki bu təcrübələri qonşu dövlətlərlə bölüşmək üçün imkanlar yaradır. Prezident İlham Əliyevin 2025-ci ildə Çinə rəsmi səfərləri bu əməkdaşlığı əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etdirdi. 2025-ci ilin aprel ayında Pekinə rəsmi dövlət səfəri zamanı ölkə başçımız Çin Prezidenti Si Sizinpinlə infrastruktur, enerji, ticarətin asanlaşdırılması və rəqəmsal iqtisadiyyat təşəbbüsləri sahəsində 20-dən çox ikitərəfli müqavilə imzalayaraq hərtərəfli strateji tərəfdaşlıq qurdu. Bunlara Çin, Mərkəzi Asiya və Avropanı Azərbaycan vasitəsilə birləşdirən təhlükəsiz və etibarlı ticarət yolu kimi Orta Dəhlizin əməliyyat səmərəliliyini artıran əlamətdar Beynəlxalq Multimodal Nəqliyyat haqqında Saziş də daxil idi. Daha sonra, 2025-ci ilin avqust ayının sonu və sentyabr ayının əvvəllərində Prezident İlham Əliyev Tianjində keçirilən ŞƏT sammitində iştirak etdi və orada Çinin yüksək vəzifəli rəsmiləri və digər regional dövlətlərin liderləri ilə bir sıra yüksək səviyyəli görüşlər keçirdi, nəqliyyat dəhlizləri, bərpa olunan enerji və ticarət sahələrində əməkdaşlığı gücləndirdi. Bu görüşlər Azərbaycanın əsas tranzit mərkəzi kimi rolunu möhkəmləndirdi və vacib sektorlarda birgə müəssisələrin yaradılmasına kömək etdi.

Azərbaycanın qlobal səhnədə artan diplomatik rolunun digər əhəmiyyətli təzahürü Prezident İlham Əliyevin 13 oktyabr 2025-ci ildə Misirin Şarm əl-Şeyx şəhərində keçirilən Yaxın Şərq Sülh Zirvəsində iştirakı oldu. Həm ABŞ Prezidenti Donald Tramp, həm də Misir Prezidenti Əbdülfəttah əs-Sisi tərəfindən dəvət edilən dövlət başçımızın iştirakı, mürəkkəb beynəlxalq münaqişələrdə konstruktiv şəkildə iştirak edə bilən balanslı və etibarlı bir oyunçu kimi nüfuzunu vurğuladı. Zirvə görüşü Qəzza zolağında atəşkəsi gücləndirmək, humanitar ehtiyacları ödəmək və Yaxın Şərqdə daha geniş sülh prosesinin təməlini qoymaq məqsədi daşıyırdı. Prezident İlham Əliyevin bu Zirvə görüşündə iştirakı, Azərbaycanın regional maraqlarından kənarda dialoq və sülhü dəstəkləməyə sadıqlığını vurğuladı və qlobal diplomatiyada orta güc kimi təsirini nümayiş etdirdi.

2026-cı ilin fevralın 28-də ABŞ və İsrailin, İrana qarşı birgə hücumlar başladıqdan sonrakı ilk saatlarda, bölgədə adətən sıx olan şərq-qərb marşrutları üzrə hava nəqliyyatı Cənubi Qafqaz üzərindəki dar bir dəhlizə keçmək məcburiyyətində qaldı. Son illərdə region Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin əsas halqası kimi diqqəti cəlb edir. Orta Marşrut kimi də tanınan bu dəhliz, Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz vasitəsilə İran və Rusiyanı keçərək Avropa və Çini birləşdirir [8].

İranla müharibənin başlanması Orta Marşrutun əhəmiyyətini daha da artırır. Dünya neftinin və mayeləşdirilmiş təbii qazın təxminən beşdə birinin keçdiyi Hörmüz boğazını bağlamaqla İran mövcud qlobal enerji nəqliyyat sistemini pozub.

ABŞ-ın İranla müharibəsindən sonra neft qiymətlərinin artması Azərbaycana yüz milyonlarla dollar əlavə aylıq gəlir vəd edir. Azərbaycan Prezidentinin xarici siyasət üzrə köməkçisi Hikmət Hacıyev "Euronews"-a bildirib ki, ölkə bölgədə baş vermiş yeni müharibə fonunda Fars körfəzindən enerji təchizatının azalmasını kompensasiya etmək üçün təbii qaz tədarükünü də artırır. Avropa hazırda qazının təxminən dörd faizini, yəni 12,8 milyard kubmetrini Azərbaycandan alır. 2027-ci ilə qədər bu həcm 20 milyard kubmetrə qədər artacağı gözlənilir [5]. Bütün bunlar Azərbaycanın Cənubi Qafqazda mövqeyini daha da möhkəmləndirməsinə fayda verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan regionda sülhün və sabitliyin tərəfdarıdır. // <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/azerbaycan-regionda-sulhun-ve-sabitliyin-terefdaridirnbsp-1770070391/381648>.
2. Иванов С. М. Южный Кавказ в региональной геополитике. // <https://panor.ru/articles/yuzhnyy-kavkaz-v-regionalnoy-geopolitike/3651.html#>.
3. Как Азербайджан изменил геополитику Южного Кавказа. // <https://check-point.kz/opinion?id=7384>.
4. Ларин Ю., Южный Кавказ: противоречивые интересы региональных и глобальных игроков. // <https://interaffairs.ru/news/show/54540>.
5. Луис Л. Как война в Иране влияет на Южный Кавказ? // <https://www.dw.com/ru/vojna-v-irane-usilivaet-strategicheskoe-znachenie-uznogo-kavkaza/a-76608656>.
6. Южный Кавказ играет ключевую роль в диверсификации глобальных маршрутов поставок. // <https://news.day.az/politics/1824794.html>.
7. Regional Security in the South Caucasus: The Energy Factor. // https://www.researchgate.net/publication/356661638_Regional_Security_in_the_South_Caucasus_The_Energy_Factor.
8. Rewiring the South Caucasus: TRIPP and the New Geopolitics of Connectivity. // <https://carnegieendowment.org/research/2026/03/rewiring-the-south-caucasus-tripp-and-the-new-geopolitics-of-connectivity>

Səbinə Əlizadə

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
AMEA Gəncə Bölməsi Diyarşünaslıq İnstitutu

ORTA DƏHLİZİN CƏNUBİ QAFQAZ ÜÇÜN GEOSİYASI VƏ GEOSTRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, Kəmərlər və Yol Təşəbbüsü, Orta Dəhliz, regional əməkdaşlıq, enerji tranzit marşrutları

Keywords: South Caucasus, Belt and Road Initiative, Middle Corridor, regional cooperation, energy transit routes

Ключевые слова: Южный Кавказ, инициатива «Один пояс, один путь», Срединный коридор, региональное сотрудничество, транзитные маршруты энергоносителей.

Avropanı Mərkəzi Asiya və Çinlə birləşdirəcək infrastruktur layihələrinə maraq əslində 2022-ci ildə Rusiya-Ukrayna müharibəsinin yenidən alovlanmasından sonra sürətlə artıb. Buna səbəb isə Avropanın yaranmış yeni vəziyyətdə Rusiyadan hərtərəfli asılılığını azaltmaq və əsas nəqliyyat qovşaqlarını ondan uzaqlaşdırmaq arzusudur. Avropa, Cənubi Qafqaz və Asiya arasında quru nəqliyyat dəhlizi ideyası bir neçə onillik ərzində mövcud olsa da, belə layihələrə ayrılan investisiyaların həcmi son vaxtlara qədər az idi [6]. Eyni zamanda Cənubi Qafqazdakı infrastruktur layihələri Çinin Avropa ilə də ticarətini çox asanlaşdırır. Aİ əslində Çin üçün daha gəlirli ticarət tərəfdaşdır baxmayaraq ki, Çin Rusiya ilə ilbəlil ticarət dövriyyəsinə daha artırır. Azərbaycan özünü Orta Dəhlizin açar qovşaq nöqtəsi kimi təqdim edə bilib. Ölkəmiz iqtisadiyyatını neft-qaz asılılığından xilas etməyə çalışır və bunun üçün özünün sənaye layihələrində Çinin aktiv iştirakına geniş imkanlar yaratmışdı. Prezident İlham Əliyev dəfələrlə bəyan edib ki, Azərbaycan və Çin əsl strateji tərəfdaşlardır. Beləcə, Çin Türkiyəni qabaqlayaraq ilk dəfə Azərbaycanın ikinci ən böyük ixracatçısına çevrilib [5]. Əbəs yerə deyildir ki, 2015-ci ildə Çinin Avrasiyada öz nüfuzunu artırmaq və “ABŞ-ın başçılıq etdiyi dünya nizamına” meydan oxuyan təşkilatlar yaratmaq cəhdinin bir hissəsi olan Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatında (ŞƏT) Azərbaycana dialoq tərəfdaşı statusu verilib.

Rusiya, İran və Azərbaycan dəmir yolu infrastrukturunu inkişaf etdirərək alternativ şimal-cənub nəqliyyat dəhlizi yaratma planı üzərində işə başlayıblar [3]. Bu əməkdaşlıq Azərbaycanın İran ərazisi vasitəsilə öz eksklavı olan Naxçıvana çatmaq imkanlarını da genişləndirir və Ermənistanı Şimal-Cənub Yol Dəhlizi layihəsinin icrasından kənarlaşdırır. [1] Cənubi Qafqazda Ermənistanın coğrafi imkanları zəifdir. Onun coğrafi mövqeyindən danışarkən həm neftlə zəngin Xəzər dənizinə, həm də olduqca

vacib Qara dənizə birbaşa çıxışının olmadığı reallığını kənara atmaq olmaz. Bundan başqa, Ermənistanın Azərbaycanla 30 ildən çox davam edən və hələ də yekun sülh müqaviləsinin imzalanmaması və aralarında etimadın yüksək olmadığı tərəfdaşı Rusiyadan asılılığı onu təcrid strategiyalarına qarşı kövrək edir və bununla da onun infrastrukturunu və beynəlxalq ticarət əlaqələri ləngiyir. 2023-cü ilin iyul və avqust aylarında keçirilən görüşlər zamanı Tbilisi və Pekin strateji tərəfdaşlıqlarını elan ediblər. [4]. Gürcüstan 2024-cü ildə Qara dənizdə Anaklia dəniz limanı layihəsinin tikintisinə başlamağa hazırlaşır. Bu liman Gürcüstanın ticarət infrastrukturunda böyük əhəmiyyət kəsb edəcək və Qara dənizdə Türkiyə və Avropa ilə ticarətə mane olan dərin dəniz limanı çatışmazlığını aradan qaldıracaq. Son illərdə həmçinin Çin Gürcüstanı Orta Dəhliz üçün vacib hesab etməyə başlayıb. Gürcüstan hökuməti, nəhayət, 29 may 2024-cü ildə Çin konsorsiumunun strateji Anaklia limanını tikəcəyini elan etdi. [4]. Gürcüstan və Çin strateji tərəfdaşlıqlarını imzaladıqları üçün Gürcüstanın qeyd-şərtsiz qoşulduğu paketin bir hissəsi də Vahid Çin Prinsipidir (VÇP). VÇP Çin adı altında yalnız bir suveren dövlətin olmasını və Tayvanın Çin dövlətinin ayrılmaz hissəsi olmasını nəzərdə tutur. Abxaziya və Cənubi Osetiyadakı vəziyyəti nəzərə alaraq, suverenlik çərçivəsindəki məsələlər Gürcüstan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ərazi bütövlüyü kontekstində Azərbaycan da Çinin siyasəti ilə həmfikirdi. Gürcüstan kimi Azərbaycan da VÇP-yə sadıqlığını bəyan edib. Əvvəllər Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycanın suveren ərazisi olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları ilə bağlı münaqişə uzun illər Azərbaycanın xarici siyasətini yön verən əsas faktorlardan biri olub. Buna görə də Çinin Tayvan və suverenliklə bağlı prinsipləri Azərbaycanda dərin rezonans doğurur. Prezident İlham Əliyev “China Media Group” media korporasiyasına 2023-cü il iyulun 24-də verdiyi müsahibəsində Çin-Azərbaycan ikitərəfli münasibətləri ilə bağlı aşağıdakı fikirləri səsləndirməsi bu baxımdan anlaşılandır: “Beynəlxalq gündəliyə aid təməl məsələləri götürsək görürük ki, bizim mövqelərimiz suverenlik, müstəqillik, ərazi bütövlüyü, digərlərinin daxili işlərinə qarışmamaq məsələlərində üst-üstə düşür” [2].

Hamıya məlumdur ki, Cənubi Qafqazın regional dinamikasının sürətlə dəyişir. Ənənəvi olaraq Rusiya ilə Qərb buradakı rəqabətlərini davam edərkən, Çin səssiz şəkildə hərəkətə keçib. Bununla belə, region ölkələrinin özləri, xüsusilə Azərbaycan və Gürcüstan strateji tərəfdaşlıqlar vasitəsilə arada gedən bu mübarizədən öz maraqları üçün istifadə etməyə çalışırlar. Adıçəkilən region ölkələri fokuslarını təkcə Aİ deyil, həm də Çinə çevirərək ticarət sazişlərini genişləndirirlər. Asiyadan Avropaya gedən ticarət yollarında həyati əhəmiyyət kəsb etmək əslində qarşıdakı bir neçə onillik üçün bu region ölkələrinin geosiyasi və geostrateji çəkisini müəyyən edən əsas açar amildir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası və Ermənistan Respublikası Baş nazirinin Aparatının birgə açıqlaması. (2023, 7 dekabr). Azərtac. https://azertag.az/xeber/azerbaycan_respublikasi_prezidentinin_administrasiyasi_ve_ermenistan_respublikasi_bas_nazirinin_aparatinin_birge_achiqlamasi-2844025
2. İlham Əliyev Çinin “China Media Group” media korporasiyasına müsahibəsi. (2023, 24 iyul). President.az. <https://president.az/az/articles/view/60572J>
3. Boltuc, S. (2023, October 9). Strategic Significance of the new Azerbaijan-Iran Railway Project: Shaping South Caucasus Geopolitics. Special Eurasia. <https://www.specialeurasia.com/2023/10/09/azerbaijan-iran-railway/>
4. Georgian Economy Minister says Chinese consortium to be announced as private partner for Anaklia port project.(2024,May29)Azərtac.
5. https://azertag.az/en/xeber/georgian_economy_minister_says_chinese_consortium_to_be_announced_as_private_partner_for_anaklia_port_project-3028902
6. Yenping, Y. (2024, April 24). Azerbaijan hoping to attract more Chinese investors amid closer economic relations. Global Times. <https://www.globaltimes.cn/page/202404/1311157.shtml>
7. Zhangrui, X. (2021, February 9). 28 years on, China-Europe land bridge forging stronger ties. CCTV.com. <https://english.cctv.com/2021/02/09/ARTInbczf4WN06i5blgpfFX3210209.shtml>

THE IMPACT OF PEACE ON THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM IN THE SOUTH CAUCASUS

Keywords: sustainable tourism, South Caucasus, peace, multiculturalism, Heydar Aliyev

Açar sözlər: davamlı turizm, Cənubi Qafqaz, sülh, multikulturalizm, Heydər Əliyev

Ключевые слова: устойчивый туризм, Южный Кавказ, мир, мультикультурализм, Гейдар Алиев

The South Caucasus - encompassing Azerbaijan, Armenia, and Georgia - is one of the world's most geopolitically complex yet tourism-rich regions. Decades of conflict suppressed its extraordinary natural, cultural, and historical potential. The conclusion of the Karabakh war and growing aspirations toward mutually beneficial cooperation mark a turning point. While echoes of the past pose ongoing risks, the trajectory toward peace opens unprecedented opportunities for sustainable tourism.

The ideological foundation for this transformation was laid by National Leader Heydar Aliyev, who established multiculturalism and tolerance as core principles of Azerbaijani statehood. The preservation of cultural monuments of different peoples on Azerbaijani territory illustrates this legacy - a signal that political ambitions are not pursued at the expense of cultural heritage. This approach positions Azerbaijan as a credible partner for cross-border cooperation and intercultural dialogue through tourism [1].

The most vivid illustration of peace enabling tourism is the reconstruction of Karabakh. Geographically a mountainous region with considerable tourism potential, its liberation and large-scale restoration - with billions invested in airports, roads, and smart villages - demonstrates how post-conflict recovery unlocks new destinations. Tourism revenues can offset reconstruction costs and attract further investment, creating a self-sustaining cycle of regional development [2, 3].

Environmental sustainability is equally critical. Water resources and ecosystems face pressure from climate change and unregulated tourism practices, including deforestation and unchecked expansion of tourism zones in sensitive areas [4]. Stable peace enables governments to redirect budgets from military expenditure toward environmental regulation - a prerequisite for responsible tourism growth.

At the regional level, cross-border cooperation is becoming increasingly feasible. The UNWTO's selection of Tbilisi for World Tourism Day 2024 under the theme of tourism and peace reflects global recognition of the South Caucasus as an emerging hub [5]. The region's capacity to address security challenges through direct bilateral dialogue signals that it understands and values peace. Combined with unique landscapes, cultural heritage, and strategic geography, it holds genuine potential to become a new global tourism centre.

Peace is not merely a precondition for sustainable tourism in the South Caucasus - it is its driving force. The legacy of Heydar Aliyev, the reconstruction of Karabakh, and the region's evolving political landscape together form the foundation upon which a prosperous and sustainable tourism sector can be built.

References:

1. Abilova Z. Heydar Aliyev as a founder of national multiculturalism at the state level. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2020;7(28). https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/30122020/7233
2. Bakhtadze L. et al. Economic aspects of regional tourism development. In: *Shifts in Knowledge Sharing and Creativity for Business Tourism*. IGI Global; 2024. pp. 37–53.
3. Martins F. et al. Sustainable tourism and SDGs in the South Caucasus. *Sustainable Development*. 2025;33(4). <https://doi.org/10.1002/sd.3371>
4. Aliyev A., Suleymanov A. The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus. *GeoJournal of Tourism and Geosites*. 2023; 47:515–522. <https://doi.org/10.30892/gtg.47219-1051>
5. UNWTO. *World Tourism Day 2024: Tourism and peace*. United Nations World Tourism Organization; 2024. <https://www.unwto.org/world-tourism-day-2024>

TÜRKİYƏNİN CƏNUBİ QAFQAZDA GEOSİYASƏTİ

Açar sözlər: *Türkiyə, Cənubi Qafqaz, geosiyasət, təhlükəsizlik, əməkdaşlıq*

Keywords: *Turkey, South Caucasus, geopolitics, security, cooperation*

Ключевые слова: *Турция, Южный Кавказ, геополитика, безопасность, сотрудничество*

Qafqaz regionu tarixən böyük güclərin maraq dairəsində olmuş, geosiyasi rəqabətin intensiv şəkildə yaşandığı strateji bir məkan kimi formalaşmışdır. Region üç əsas subregiondan ibarətdir: Şimali Qafqaz, Cənubi Qafqaz (Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan) və Xəzər hövzəsi ilə əlaqəli ərazilər. Region Avropa-Asiya keçidi, enerji resurslarının daşınma xətti, etnik və dini müxtəlifliyin yüksək olduğu zona kimi xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Soyuq müharibədən sonra formalaşan yeni beynəlxalq sistemdə Türkiyə Qafqazda daha aktiv və çoxşaxəli xarici siyasət yürütməyə başlamışdır. Bu siyasət enerji təhlükəsizliyi, regional sabitlik və sülhün təşviqi, milli təhlükəsizlik və türk dünyası ilə strateji integrasiya kimi əsas sütunlar üzərində qurulmuşdur. Qafqaz regionu Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin kəsişdiyi strateji bir zonadır. Region həmçinin zəngin enerji ehtiyatlarına və mürəkkəb etno-siyasi struktura malikdir. Bu xüsusiyyətlər Qafqazı beynəlxalq güclərin maraq dairəsinə daxil etmişdir.

1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması Türkiyə üçün Qafqazda yeni imkanlar yaratmışdır. Bu dövrdə Türkiyənin siyasəti əsasən diplomatik əlaqələrin qurulması və iqtisadi integrasiya üzərində cəmlənmişdir.

Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı yaxın əlaqələr, əsasən, ortaq tarix və köklərimizə əsaslanır. Qardaşlıq əlaqələrinin təbii nəticəsi olaraq Türkiyə Cümhuriyyəti 1991-ci ildə, tam 71 il sonra müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycan Respublikasını 1991-ci il noyabrın 9-da tanıyan ilk ölkə olub. 1923-cü ildə respublikanın elan edilməsi ilə müstəqilliyinə qovuşan Türkiyə qardaş türk respublikalarına ehtiyacı həmişə duymuş və müstəqillik əldə etdikdən sonra ortaq dil, mədəniyyət və tarixi bağları olan Azərbaycana imkan çərçivəsində kömək və dəstək verməyi özünün siyasi və mənəvi bir vəzifəsi bilmişdir.

Qədim tarixi köklərə malik olan Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri bu gün birgə, qarşılıqlı səylər və sarsılmaz iradə əsasında formalaşmışdır. Türkiyə-Azərbaycan münasibətləri Qafqazda Türkiyənin ən güclü dayaqdır. Hərbi əməkdaşlıq, enerji layihələri və diplomatik dəstək bu münasibətlərin əsasını təşkil edir. 2020-ci ildə Qarabağ müharibəsində Türkiyənin Azərbaycana verdiyi dəstək regionda güc balansını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Bu əməkdaşlıq “Şuşa Bəyannaməsi” ilə strateji mütəffiqlik səviyyəsinə yüksəlmişdir.

SSRİ-nin dağılmasından sonra Avrasiya kontinentində yeni beynəlxalq əhəmiyyətli geosiyasi regionlar meydana gəldi. Qara dənizlə Xəzər dənizi arasında yerləşən Qafqaz regionu ABŞ, Türkiyə, Rusiya və İran kimi dövlətlərin yeni maraq dairəsinə çevrildi. Qafqaz regionu həm də dünyanın yeganə fəvqəldövləti olan ABŞ-ın Xəzər regionundakı enerji siyasətinin həyata keçirilməsində başlıca rol oynamağa başladı. Xəzər regionunun tərkib hissəsi olan Cənubi Qafqazda yeni dövlətlərin yaranması ilə ABŞ bu region üzrə beynəlxalq, Rusiya, İran və Türkiyə isə öz regional siyasətlərini formalaşdırmaq uğrunda ilkin addımlarını atdılar. Qafqaz coğrafi baxımından şimal və cənub hissələrə bölünməklə yanaşı eyni zamanda XX əsrin 90-cı illərindən sonra müəyyən geosiyasi prosesləri özündə cəmləşdirməyə başladı. Qloballaşma prosesinin gücləndiyi bir vaxtda beynəlxalq - ABŞ və regional - Rusiya, İran və Türkiyənin maraqlarının mövcud olduğu bir region kimi Cənubi Qafqazı “geosiyasi məkan” adlandırmaq olar. Bu geosiyasi proseslərin əsas cərəyanlarını özündə cəmləşdirən Azərbaycan coğrafi-siyasi mövqeyi, enerji sərvətləri və digər resursları ilə beynəlxalq və regional münasibətlərin yeni və aparıcı subyektlərindən biri kimi ABŞ, Avropa dövlətləri, Rusiya, Türkiyə, İran və digər dövlətlərin regiondakı siyasətini tarazlaşdıraraq, təhlükəsizliyin və sabitliyin yaradılmasında təminatçı olur və Cənubi Qafqaz regionunun geosiyasi mühitinin formalaşmasına böyük təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ və Türkiyənin Azərbaycanda strateji maraqlarının formalaşmasında siyasi və dövlət xadimlərinin rolu böyükdür. Bu baxımdan Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin

mühüm diplomatik siyasi fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Onun əsasını qoyduğu və Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilən siyasətin nəticəsi olaraq kənar dövlətlərin strateji maraqları Azərbaycanla təmin olunarkən ilk növbədə Azərbaycan dövlətinin öz maraqları nəzərə alınır və əsas götürülür.

SSRİ-nin dağılmasından sonra Türkiyənin bu regiondakı marağı aşağıdakı amillərin təsiri ilə formalaşmışdır. Qafqaz Türkiyənin Şərqi Anadolu bölgəsinin qorunması və təhlükəsizliyinin saxlanması üçün bir regiondur; Orta Asiya və Volqa-Ural bölgəsindəki türk və müsəlman ölkə və topluluqlar ilə əlaqələrinin gücləndirilməsi üçün əsas ərazidir; çoxu türk və müsəlman olan, Türkiyə ilə yaxınlığı hiss edən bölgə xalqları ilə sosial-iqtisadi və siyasi əlaqələrin qurulmasının təmin edilməsi üçün bir ərazidir: strateji yeraltı zənginlikləri, neft yataqlarının olması səbəbindən həm xam maddə, həm də bazar rolunu oynayan bir ərazidir. Rusiya Federasiyasının cənuba, isti dənizlərə çıxışının qarşısının alınması və Türkiyə üçün təhdid olan əsas məsələlərdə üstünlüklər saxlaya biləcək bir bölgədir [1, s. 76].

Tarixin ən qədim zamanlarından bəri Qafqazda və Anadoluda yaşayan türklər bir-biri ilə davamlı şəkildə qaynayıb-qarışmışlar. Bu səbəbdən Türkiyənin Qafqaz ilə tarixi, sosial, mədəni, etnik, dil, din əlaqələrinin davam etməsi böyük fayda verməkdədir. Türkiyənin Qafqaz, eləcə də Cənubi Qafqaz siyasəti Türkiyənin Xəzər regionu siyasətinə də aiddir. Türkiyənin həm Qafqaz siyasəti, həm də Türk dünyası siyasəti xarakter və mahiyyət baxımından bir-biri ilə əlaqəlidir. Türkiyə Cənubi Qafqaz siyasətini region dövlətləri ilə birbaşa münasibətin qurmaqla həyata keçirir. Şimali Qafqaz bölgəsinə aid siyasəti isə bu bölgənin Rusiyanın daxilində olduğu nəzərə alınaraq Rusiya ilə münasibətlər zəminində formalaşır [2, s. 23].

Nəticə etibarilə demək olar ki, Qafqaz Türkiyə üçün yalnız yaxın coğrafiya deyil, eyni zamanda onun qlobal ambisiyalarının və çoxölçülü xarici siyasətinin əsas dayaqlarından birinə çevrilmişdir. Gələcəkdə regionda baş verəcək siyasi proseslər Türkiyənin bu siyasəti nə dərəcədə davamlı və çevik şəkildə idarə edə biləcəyini müəyyən edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Yanar S. Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç: Kalkasiya. IQ Küllür Sanat Yayıncılık. İstanbul, 2002. 256 s.
2. Winrow G. M. Turkey and the Caucasus Domestic Interests and Security Concerns. Royal Institute of International Affairs. London. Great Britain: Chameleon Press Limited. 2000, 67 p.

Sevinc Qurbanova

Azərbaycan Dillər Universiteti

ABŞ-nin CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNDƏ AZƏRBAYCANIN YERİ

Açar sözlər: *Azərbaycan, Cənubi Qafqaz, siyasət, ABŞ, münasibət*

Keywords: *Azerbaijan, South Caucasus, policy, USA, relationship*

Ключевые слова: *Азербайджан, Южный Кавказ, политика, США, отношения*

Azərbaycanın malik olduğu geostrateji mövqe ABŞ-nin Cənubi Qafqaz regionuna yönəlmiş siyasətində onun rolunun formalaşmasında həlledici amillərdən biri kimi çıxış edir. ABŞ rəsmilərinin yanaşmasına əsasən, Azərbaycan Xəzər hövzəsini Avropa ilə əlaqələndirən mühüm enerji və nəqliyyat qovşaqlarından biri kimi çıxış edir [4]. Bununla, Azərbaycan ABŞ-nin Cənubi Qafqaz siyasətində enerji və tranzit baxımından strateji əhəmiyyətə malik olaraq əlaqə funksiyasını yerinə yetirir.

Müasir dövrdə ABŞ-nin Cənubi Qafqaz siyasəti əsasən enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, nəqliyyat-kommunikasiya infrastrukturunun genişləndirilməsi və eləcə də regionda sabitliyin qorunması kimi prioritet istiqamətlər üzərində qurulub [3, s. 2]. Bu səbəbdən Azərbaycan həm coğrafi mövqeyi, həm də iqtisadi və siyasi potensial baxımından ABŞ üçün əhəmiyyətli tərəfdaş ölkələrdən biri kimi çıxış edir. Azərbaycan beynəlxalq təhlükəsizlik sahəsində fəal iştirak edərək, o cümlədən terrorizmlə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq etməklə ABŞ ilə ikitərəfli əməkdaşlığın dərinləşməsinə töhfə vermişdir.

Azərbaycan ABŞ üçün siyasi müstəvidə də mühüm tərəfdaş kimi qiymətləndirilir. Belə ki, 2025-c ildə tərəflər arasında strateji tərəfdaşlıq mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətində addımlar

atılmış, o cümlədən Strateji Tərəfdaşlıq Xartiyasının hazırlanması məqsədilə işçi qrup yaradılmışdır [6]. AR-nin Prezidenti İlham Əliyev ilə ABŞ-nin Prezidenti Donald Tramp arasında 2026-cı ildə Davosda görüş zamanı ilk növbədə iki ölkə arasında ikitərəfli münasibətlərin müxtəlif sahələr üzrə inkişafı yüksək qiymətləndirilmişdi. ABŞ Prezidenti tərəfindən Azərbaycan və Ermənistan arasında uzun müddət davam etmiş münaqişənin həlli istiqamətində əldə olunan irəliləyişlər xüsusi qeyd olunmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycan Prezidenti tərəfindən regionda artıq sülhün formalaşmağa başladığı və bunun konkret iqtisadi əlaqələrdə öz əksini tapdığı qeyd edilmişdir [2]. Bu addımlar Azərbaycanın ABŞ xarici siyasətində prioritet ölkələrdən biri kimi qəbul olunduğunu və ABŞ-nin Azərbaycanı yalnız regional aktor kimi deyil, eyni zamanda siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sahələrində etibarlı tərəfdaş kimi qiymətləndirdiyini göstərir. Xüsusilə, Azərbaycan ərazisindən keçən ticarət və tranzit əməliyyatlarının genişlənməsi regionda əməkdaşlıq mühitinin gücləndiyini nümayiş etdirir.

Regionda ABŞ tərəfindən dəstəklənən əsas təşəbbüslərdən biri Ermənistan və Azərbaycan arasında sülh prosesinin praktiki həyata keçirilməsini təmin edən yeni nəqliyyat marşrutunun - "TRIPP" ("Trump Route for International Peace and Prosperity) dəhlizinin yaradılmasıdır [5]. Bu dəhliz Azərbaycanın əsas ərazisinin Naxçıvanla birləşdirməklə yanaşı, bütövlükdə regionda iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsinə xidmət edəcək. ABŞ-in yüksək səviyyəli nümayəndəsi – vitse prezident C.D.Vensin Cənubi Qafqaza səfəri Vaşinqtonun regiona artan marağının göstəricisidir və bu səfər ABŞ-nin qısa müddətli strateji məqsədlərinə nail olmasına xidmət etmişdir [1].

Nəticədə, ABŞ-nin Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycan müxtəlif istiqamətlər üzrə əhəmiyyətli rol oynayır.

Ədəbiyyat:

1. A New Chapter in US Relations with the South Caucasus. 13 February 2026 // <https://www.commonspace.eu/opinion/new-chapter-us-relations-south-caucasus>
2. İlham Əliyevlə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti Donald Trampin görüşü olub. 22 Yanvar 2026 // <https://losangeles.mfa.gov.az/az/news/ilham-eliyevle-amerika-birlesmis-statlarinin-prezidenti-donald-trampin-gorusu-olub>
3. Məmmədli M. ABŞ-nin Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində Azərbaycanla münasibətlər: əsas məqamlar // https://aircenter.az/uploads/JG5jZ_bUmWqr.pdf
4. Paul Amanda. American Power Play in the South Caucasus. 24 February, 2026 // <https://www.epc.eu/publication/american-power-play-in-the-south-caucasus/>
5. Rudenshiold E. Corridors of Peace: How US Strategy in the South Caucasus Can Rewire Eurasia, 11 March 2025 // <https://www.caspianpolicy.org/research/security/corridors-of-peace-how-us-strategy-in-the-south-caucasus-can-rewire-eurasia>
6. Vaşinqtonda Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Amerika Birləşmiş Ştatları Hökuməti arasında Anlaşma Memorandumu imzalanıb. 9 Avqust 2025 // <https://president.az/az/articles/view/69573>

Tural Gojayev
Azerbaijan University

THE ECONOMICS OF PEACE: HEYDAR ALIYEV'S MULTICULTURALISM POLICY AS A FOUNDATION FOR REGIONAL ECONOMIC COOPERATION IN THE SOUTH CAUCASUS

Keywords: *economics of peace, multiculturalism, regional cooperation, South Caucasus, transaction costs*

Açar sözlər: *sülh iqtisadiyyatı, multikulturalizm, regional əməkdaşlıq, Cənubi Qafqaz, tranzaksiya xərcləri*

Ключевые слова: *экономика мира, мультикультурализм, региональное сотрудничество, Южный Кавказ, транзакционные издержки*

The South Caucasus has historically been characterized by geopolitical complexity and interethnic tensions. Yet, amid these challenges, Heydar Aliyev's leadership introduced a distinctive paradigm: the use of multiculturalism and tolerance as strategic tools for peacebuilding and economic development [1]. This

paper argues that Aliyev's multiculturalism policy was not merely a cultural or humanitarian initiative but a deliberate economic strategy that created the conditions for regional stability, attracting investment and enabling large-scale infrastructure projects that continue to shape the South Caucasus today.

The theoretical foundation for this argument lies in the economics of peace, a body of literature demonstrating that stable political environments reduce risk premiums, lower transaction costs, and create conditions conducive to long-term investment [2, p. 45]. Conflict, by contrast, diverts resources from productive activities to military expenditure, disrupts supply chains, and deters foreign capital. Aliyev understood this relationship intuitively. Following Azerbaijan's independence in 1991, the country faced war, economic collapse, and over one million internally displaced persons. In this context, Aliyev pursued a deliberate policy of multiculturalism, ensuring that Azerbaijan's diverse ethnic and religious communities—including Lezgins, Talysh, Russians, Jews, and others—were integrated into the national project rather than marginalized [3].

This policy yielded tangible economic dividends. First, internal stability signaled credibility to international investors. Between 1995 and 2003, Azerbaijan attracted approximately \$10 billion in foreign direct investment (FDI), primarily in the energy sector [4]. The “Contract of the Century,” signed in 1994, brought together a consortium of international oil companies—an outcome made possible by the stable domestic environment cultivated under Aliyev's leadership [5]. Investors consistently cited political stability as a decisive factor in their commitment to Azerbaijan [6].

Second, Aliyev's tolerance policy enabled regional economic cooperation that transcended political divisions. The Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) pipeline, completed in 2006, represents a landmark achievement in regional cooperation, linking Azerbaijan, Georgia, and Turkey [7]. This project could not have succeeded without the trust and stability that Aliyev's policies fostered. Similarly, the Baku-Tbilisi-Kars railway and the Southern Gas Corridor, which includes the Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP), exemplify how stability-based cooperation generates shared economic benefits across the region [8]. These projects have transformed the South Caucasus into a vital energy and transport corridor connecting the Caspian Sea to global markets.

From an institutional economics perspective, Aliyev's approach reduced transaction costs in several ways [9, p. 78]. By establishing predictable, trust-based relationships among diverse groups, the policy lowered information asymmetries and reduced the need for costly enforcement mechanisms. The result was a more efficient allocation of resources—capital flowed to productive investments rather than being consumed by conflict management. Moreover, the stability created under Aliyev contributed to what economists call “social capital”: the networks, norms, and trust that facilitate economic coordination [10].

The contemporary relevance of Aliyev's approach is evident in the evolving regional landscape. Following the end of active hostilities in 2020, new opportunities for economic cooperation have emerged. The Zangezur corridor concept, which envisions direct connectivity between Azerbaijan and its Nakhchivan exclave through Armenian territory, reflects the continued importance of transport integration for regional prosperity [11]. While political challenges remain, the economic logic of cooperation—rooted in Aliyev's vision of stability-driven development—remains compelling.

In conclusion, Heydar Aliyev's multiculturalism and tolerance policy can be understood as a foundational element of Azerbaijan's economic transformation. By prioritizing peace and stability, Aliyev created the conditions for investment, infrastructure development, and regional cooperation that continue to yield economic returns. The economics of peace, as practiced under Aliyev's leadership, offers a model for post-conflict societies seeking to translate stability into sustainable prosperity.

References:

1. Aliyev, H. *National Independence, Development, and Multiculturalism*. Baku: Azerbaijan Publishing House, 1999.
2. Collier, P. *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done About It*. Oxford University Press, 2007.
3. Guliyev, F. “State-Building and Economic Development in Post-Soviet Azerbaijan.” *Caucasus Survey*, vol. 5, no. 1, 2017, pp. 78–95.
4. State Statistical Committee of Azerbaijan. *Azerbaijan Economy: 1995–2003*. Baku: SSC Publications, 2020.
5. BP Azerbaijan. *The Contract of the Century: 25 Years of Partnership*. Baku: BP, 2019.

6. World Bank. *Azerbaijan: From Crisis to Recovery*. Washington, DC: World Bank Group, 2004.
7. Ismayilov, M. "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Regional Cooperation and Energy Security." *Caucasus International*, vol. 6, no. 1, 2016, pp. 45–60.
8. SOCAR. *The Southern Gas Corridor: A Decade of Strategic Energy Cooperation*. Baku: State Oil Company of Azerbaijan Republic, 2023.
9. North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, 1990.
10. Putnam, R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, 1993.
11. Center for Economic and Social Development. *The Zangezur Corridor: Economic Implications for the South Caucasus*. Baku: CESD, 2022.

Vəfa Şərifova

AMEA Məhəmməd Füzuli ad. Əlyazmalar İnstitutu

MOLLA NƏSRƏDDİN JURNALINDA QARABAĞ VƏ CƏNUBİ QAFQAZDA BİRGƏYAŞAYIŞ İDEYALARI

Açar sözlər: *Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan mədəniyyəti, Molla Nəsrəddin jurnalı, Qarabağ, Cənubi Qafqaz, birgəyaşayış, tarix*

Ключевые слова: *Азербайджанская литература, азербайджанская культура, журнал Моллы Насреддин, Карабах, Южный Кавказ, сосуществование, история*

Key words: *Azerbaijani literature, Azerbaijani culture, Molla Nasreddin magazine, Karabakh, South Caucasus, coexistence, history*

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai fikrinin formalaşmasında mühüm rol oynayan Molla Nəsrəddin jurnalı yalnız satirik nəşr deyil, həm də sosial, siyasi və mədəni problemlərin cəsarətlə qaldırıldığı bir tribunaya çevrilmişdir. Jurnalın əsas ideya rəhbəri Cəlil Məmmədquluzadə və onun ətrafında birləşən ziyalılar cəmiyyətin geriliyi, milli ayrı-seçkilik, dini fanatizm və sosial ədalətsizlik kimi məsələləri tənqid edərək, daha mütərəqqi və humanist dəyərləri təbliğ etmişlər. Bu baxımdan jurnalın səhifələrində Qarabağ və bütövlükdə Cənubi Qafqazda birgəyaşayış ideyaları xüsusi yer tutur. XX əsrin əvvəllərində Qarabağ və ümumilikdə Cənubi Qafqaz çoxmillətli və çoxkonfessiyalı bir məkan idi. Burada azərbaycanlılar, ermənilər, gürcülər və digər xalqlar birgə yaşayırdı. Lakin bu birgəyaşayış həmişə sabit və harmonik olmamış, xüsusilə imperiya siyasəti, sosial-iqtisadi bərabərsizliklər və milli ziddiyyətlər səbəbindən zaman-zaman qarşıdurmalar baş vermişdir. Bu mürəkkəb şəraitdə "Molla Nəsrəddin" jurnalı milli düşmənçiliyin deyil, qarşılıqlı anlaşma və sülhün tərəfdarı kimi çıxış etmişdir. Molla Nəsrəddin jurnalının əsas ideoloji istiqamətlərindən biri xalqlar arasında düşmənçilik toxumlarının səpilməsinə qarşı çıxmaq idi. Jurnal müxtəlif karikaturalar, felyetonlar və publisistik yazılar vasitəsilə insanların bir-birinə qarşı deyil, cəhalətə və ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmalı olduğunu vurğulayırdı. Jurnal açıq şəkildə milli zəmində nifrəti körükləyən qüvvələri ifşa edirdi. Qarabağda və digər bölgələrdə baş verən qarşıdurmaların səbəbi kimi sadə xalqı deyil, siyasi manipulyasiyaları göstərirdi. Cəlil Məmmədquluzadə və onun həmkarları xalqlar arasında anlaşmanın əsas yolunu təhsildə və maariflənmədə görürdülər. Onların fikrincə, savadsızlıq və dini fanatizm xalqlar arasında nifaqın əsas səbəblərindən idi. Jurnalın ən güclü tərəfi satira idi. Karikaturalarda və yazılarda müxtəlif millətlərin nümayəndələri arasında süni qarşıdurmalar gülüş hədəfinə çevrilirdi. Bu isə oxuculara düşünmək və stereotipləri yenidən qiymətləndirmək imkanı verirdi. Qarabağ məsələsi jurnalın müxtəlif nömrələrində dolayısı ilə işıqlandırılmışdır. Burada əsas vurğu münaqişənin özündən çox, onun sosial köklərinə və nəticələrinə yönəlirdi. Molla Nəsrəddin jurnalı münaqişələrdən zərər çəkən sadə insanların taleyinə diqqət çəkir, qanlı qarşıdurmaların mənasızlığını göstərir, sülh və əməkdaşlığın vacibliyini ön plana çıxarırdı. Molla Nəsrəddin jurnalı yalnız tənqid etməklə kifayətlənmir, həm də alternativ model təqdim edirdi. Jurnalın təbliğ etdiyi ideyalar Cənubi Qafqaz kimi mürəkkəb etnik tərkibə malik bölgədə sülhün əsas şərtləri kimi təqdim olunurdu. Molla Nəsrəddin jurnalı ətrafında formalaşan ədəbi mühitdə birgəyaşayış, tolerantlıq və humanizm ideyalarını təbliğ edən bir sıra görkəmli yazıçı və publisistlər fəaliyyət göstərmişdir. Onların əsərlərində Qarabağ və

bütövlükdə Cənubi Qafqaz xalqları arasında anlaşma, sülh və maarifçilik çağırışları açıq şəkildə ifadə olunurdu. Cəlil Məmmədquluzadə jurnalın banisi və ideya rəhbəri kimi onun felyeton və hekayələrində milli ayrı-seçkiliyə qarşı kəskin tənqid və xalqlar arasında anlaşma çağırışları mühüm yer tutur. “Poçt qutusu”, “Ölülər” kimi əsərlərində cəhalət və fanatizm ifşa edilir. Mirzə Ələkbər Sabirin satirik şeirlərində cəmiyyətin geriliyi, dini fanatizm və milli nifaq sərt şəkildə tənqid olunur. O, xalqlar arasında düşmənçilik yaradan qüvvələri ifşa edərək maarifçilik ideyalarını müdafiə edirdi. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərində sosial ədalətsizlik və insan hüquqlarının pozulması məsələləri ön plana çəkilir. Bu isə dolayısı ilə xalqlar arasında bərabərlik və birgəyaşayış ideyasını gücləndirirdi. Ömər Faiq Nəmanzadə jurnalın fəal müəlliflərindən biri kimi o, publisistik yazılarında milli şüurun inkişafı ilə yanaşı, digər xalqlarla qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığı təbliğ edirdi. Əliqulu Qəmküsarin yazılarında sosial problemlər, milli ziddiyyətlər və cəhalət tənqid olunur, insanlar arasında birlik və anlaşma ideyaları irəli sürülürdü. Məmməd Səid Ordubadi tarixi və publisistik əsərlərində region xalqları arasında münasibətləri işıqlandıraraq sülh və əməkdaşlıq ideyalarını vurğulamışdır. Bu yazıçılar üçün ortaq cəhət ondan ibarət idi ki, onlar milli və dini fərqlilikləri qarşıdurma səbəbi kimi deyil, maarifsizlik və sosial ədalətsizliyin nəticəsi kimi izah edirdilər.

Yusif Hüseynli

Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURALİZM İDEOLOGİYASININ REGIONAL ƏMƏKDAŞLIQ MODELİNƏ TRANSFORMASIYASI: HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ İRSİ KONTEKSTİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZ

Açar sözlər: *Multikulturalizm, Cənubi Qafqaz, regional əməkdaşlıq, Heydər Əliyev siyasi irsi, Qafqaz evi.*

Keywords: *Multiculturalism, South Caucasus, regional cooperation, Heydar Aliyev's political legacy, Caucasus House.*

Ключевые слова: *Мультикультурализм, Южный Кавказ, региональное сотрудничество, политическое наследие Гейдара Алиева, Кавказский дом.*

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində multikulturalizm ideologiyası yalnız cəmiyyət daxilində tolerantlıq və sosial harmoniyanın təmin olunması ilə məhdudlaşmır, eləcə də müxtəlif mədəniyyətlər və xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirərək regional əməkdaşlığın inkişafına da mühüm təsir göstərir. Etnik və dini müxtəlifliyi ilə seçilən Cənubi Qafqaz regionunda multikulturalizm prinsiplərinin siyasi və ideoloji səviyyədə tətbiqi sülh və sabitliyin təmin olunması baxımından önəmlidir. Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafında mühüm rol oynamış Heydər Əliyevin siyasi irsi multikulturalizm ideologiyasının formalaşması və onun regional əməkdaşlıq modelinə transformasiyası baxımından mühüm elmi əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan tarixən müxtəlif xalqların və dinlərin nümayəndələrinin qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq şəraitində birgə yaşadığı məkan kimi formalaşmışdır. Bu ənənə müstəqillik dövründə dövlət siyasətinin mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində tolerantlıq, dini və etnik müxtəlifliyin qorunması və mədəniyyətlərarası dialoqun təşviqi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Bu siyasət Azərbaycanın sosial sabitliyinin və ictimai həmrəyliyinin möhkəmlənməsində mühüm rol oynamışdır [3].

Heydər Əliyevin regional siyasətində multikulturalizm ideologiyası yalnız daxili ictimai harmoniyanın təmin olunmasına yönəlməmiş, eyni zamanda Cənubi Qafqaz regionunda əməkdaşlıq və qarşılıqlı etimad mühitinin yaradılmasına xidmət etmişdir. Bu baxımdan onun irəli sürdüyü “Qafqaz evi” ideyası xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu konsepsiya Qafqaz xalqlarının ortaq tarixi və mədəni irsini əsas götürərək qarşılıqlı hörmətə və dialoqa əsaslanan əməkdaşlıq mühitinin formalaşdırılmasını və regional məsələlərin region dövlətləri tərəfindən həll olunmasını nəzərdə tuturdu [1].

Cənubi Qafqazda regional əməkdaşlığın inkişafı baxımından Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında münasibətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Heydər Əliyevin siyasi kursu çərçivəsində iki ölkə arasında

strateji tərəfdaşlıq münasibətləri formalaşmış, siyasi, iqtisadi və enerji sahələrində əməkdaşlıq genişlənməmişdir. Azərbaycan–Gürcüstan əməkdaşlığı regionda iqtisadi integrasiyanın və sabitliyin güclənməsinə mühüm töhfə vermişdir [2].

Digər tərəfdən, Azərbaycan ilə Ermənistan arasında münasibətlər uzun müddət regional münaqişə fonunda inkişaf etmişdir. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyev regionda davamlı sülhün təmin edilməsinin dialoq və beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanan həll mexanizmləri vasitəsilə mümkün olduğunu vurğulamışdır. Onun siyasi yanaşması regional sabitliyin qorunmasına və münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə yönəlmiş diplomatik strategiya ilə səciyyələnmişdir.

Nəticədə, multikulturalizm ideologiyası yalnız sosial və humanitar dəyər kimi deyil, həm də regional əməkdaşlıq və sabitliyin formalaşması üçün mühüm siyasi konsepsiya kimi çıxış edir. Azərbaycanın multikultural təcrübəsi və Heydər Əliyevin irəli sürdüyü ideyalar Cənubi Qafqaz regionunda qarşılıqlı hörmətə, tolerantlığa və mədəni müxtəlifliyin qorunmasına əsaslanan əməkdaşlıq modelinin formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətli nümunə hesab edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Abilova Z. Heydar Aliyev as a Founder of National Multiculturalism at the State Level. International Journal of Innovative Technologies in Social Science, 7(28), 2020.
<https://rsglobal.pl/index.php/ijitss/article/view/1668>
2. Kərimli V. Ethnocultural Diversity in Azerbaijan Against the Background of Heydar Aliyev's Heritage. Problems of Arts and Culture Journal, Vol. 17, No. 4, Bakı, 2023.
<https://dergipark.anas.az/index.php/pac/article/view/2799>
3. Novruzova G. Multiculturalism in Heydar Aliyev's Policy. Eastern Studies Scientific-Theoretical Journal, Vol. 5, 2023.
<https://dergipark.anas.az/index.php/es/article/view/921>

Эльшан Исаев

Азербайджанский университет языков

АЗЕРБАЙДЖАН КАК ЦЕНТР ПОСТКОНФЛИКТНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ НА ЮЖНОМ КАВКАСЕ: ОТ «КОНТРАКТА ВЕКА» К НОВОЙ АРХИТЕКТУРЕ РЕГИОНАЛЬНОГО МИРА

Ключевые слова: Южный Кавкас, постконфликтное урегулирование, многовекторная политика, энергетическая безопасность, Гейдар Алиев

Аçar sözlər: Cənubi Qafqaz, münaqişədən sonrakı tənzimləmə, çoxvektorlu siyasət, enerji təhlükəsizliyi, Heydər Əliyev

Keywords: South Caucasus, post-conflict settlement, multi-vector policy, energy security, Heydar Aliyev

Южный Кавкас переживает глубокую геополитическую трансформацию. На фоне войны в Украине, нестабильности на Ближнем Востоке и реформирования глобальных энергетических цепочек регион всё отчетливее превращается в стратегический узел мировой политики. В этих условиях Азербайджан занимает уникальное положение: не примкнув ни к одному из противоборствующих блоков, он последовательно выстраивает роль несаменимого партнёра для всех ключевых игроков одновременно. Истоки этой политики восходят к государственной мудрости Гейдара Алиева, заложившего её фундаментальные принципы ещё в 1990-е годы.

Отправной точкой многовекторного курса стал «Контракт века» - соглашение о разработке каспийских месторождений, подписанное в 1994 году при непосредственном участии Гейдара Алиева. Этот документ не просто открыл доступ к колоссальным энергетическим ресурсам - он установил принцип, ставший краеугольным камнем азербайджанской дипломатии: строить взаимовыгодные отношения со всеми партнёрами, не превращая сотрудничество с одними в ущерб интересам других. Именно благодаря этому принципу Азербайджан сегодня сохраняет кон-

структивные связи одновременно с Россией, Европейским союзом, США и Турцией - что в нынешних условиях глобального противостояния является редким дипломатическим достижением.

Многовекторность азербайджанской политики наглядно проявляется в сложившейся к середине 2020-х годов системе партнёрств. В феврале 2022 года Азербайджан и Россия подписали Декларацию о союзническом взаимодействии, а в августе 2024 года – «Дорожную карту» сотрудничества на 2024–2026 годы с акцентом на развитие коридора «Север–Юг» [4]. Одновременно Азербайджан является крупнейшим поставщиком природного газа для Европейского союза в рамках альтернативы российским энергоносителям. ЕС остаётся главным торговым партнёром страны, обеспечивая около 41% её внешнеторгового оборота [1]. В августе 2025 года Азербайджан принял участие в Вашингтонском мирном саммите, поддержав инициативу TRIPP – транспортного коридора под американским управлением [3]. Примечательно, что в рамках постконфликтной нормализации Азербайджан уже выступает транзитным маршрутом для поставок российской пшеницы в Армению [4] – факт, красноречиво свидетельствующий о том, что Баку рассматривает региональное сотрудничество не как игру с нулевой суммой, а как платформу для общего развития.

Особого внимания заслуживает роль Азербайджана в обеспечении энергетической безопасности. На фоне нестабильности традиционных маршрутов поставок и волатильности энергетических рынков страна превращается в гаранта стабильного транзита для Европы и Центральной Азии [2]. Это стратегическое положение - следствие не случайной конъюнктуры, а долгосрочного курса, в основе которого лежит принцип Алиева: надёжный партнёр не выбирает между союзниками, а создаёт условия, при которых его присутствие выгодно всем [5].

Таким образом, Азербайджан превращается в центр постконфликтного урегулирования на Южном Кавказе - не в силу внешнего давления, а в силу последовательно проводимой политики, уходящей корнями в государственную стратегию Гейдара Алиева. В условиях новой геополитической реальности именно эта многовекторная, прагматичная и ориентированная на взаимную выгоду модель становится образцом для регионального миростроительства.

Литература:

1. Carnegie Endowment for International Peace. *The EU and the South Caucasus: Geoeconomics at Play*. December 2024.
2. Clingendael Institute. *Armenia and Azerbaijan: Peace or Pause?* 2025.
3. Al Jazeera Centre for Studies. *Azerbaijan-Armenia Agreement: US Entry Upsets Balance of Power in the South Caucasus*. 2025.
4. ТАСС. *Межгосударственные отношения России и Азербайджана*. 2024.
5. International Crisis Group. *Armenia and Azerbaijan: Getting the Peace Agreement across the Finish Line*. 2025.

MÜNDƏRİCAT

I BÖLMƏ.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI, TARİX VƏ MÜASİRLİK

<i>Aida Bashirova</i>	
THE ROAD OF TRIUMPH	4
<i>Aygun Seyidova</i>	
ORGANIZATION OF TURKIC STATES: FROM REGIONAL COOPERATION TO STRATEGIC INTEGRATION	5
<i>Ayxan Hüseynli</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV: MİLLİ VƏ MÜASİR İNKİŞAFIN HİMAYƏDARI.....	6
<i>Burak Eke</i>	
FROM YESTERDAY TO TOMORROW: HEYDAR ALIYEV	7
<i>Danuta Chmelovskaya</i>	
HAYDAR ALİYEV VE POLONYA İLİŞKİLERİ	9
<i>Elxan Yusifov, Kəmalə Yusifova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRK DÜNYASI SİYASƏTİ.....	13
<i>Emil Qasimov</i>	
TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN İNTEQRASIYASINDA HEYDƏR ƏLİYEV FAKTORU	14
<i>Gülöyşə Əhmədzaadə</i>	
TÜRK BİRLİYİ İDEYASININ FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN FƏALİYYƏTİ.....	15
<i>Həcər Atakişiyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASININ SİYASI İNTEQRASIYASI: TARİXDƏN MÜASİR ƏMƏKDAŞLIQ MODELİNƏ.....	16
<i>Xatirə Hacıyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN “REGIONUN LİDER DÖVLƏTİ STRATEGİYASI” TRACECA LAYİHƏSİ KONTEKSTİNDƏ.....	17
<i>İbrahim Kazımbəyli</i>	
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN XİLASKARLIQ MİSSİYASINDA MİLLİ DÖVLƏTÇİLİK VƏ TARİXİ VARİSLİK	19
<i>İxtiyar Yəqubov</i>	
SOVET SONRASI DÖVRDƏ ÖZBƏK TÜRKCƏSİNİN İNKİŞAFI VƏ AZƏRBAYCAN İLƏ DİL ƏLAQƏLƏRİ.....	21
<i>Namiq Əsədov</i>	
XX ƏSRİN 50-70-ci İLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN SSR-lə BOLQARISTAN XR VƏ MACARISTAN XDR ARASINDA ELMİ ƏMƏKDAŞLIĞA DAİR.....	21
<i>Nəzakət İmamverdiyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI: TARİX VƏ MÜASİRLİK KONTEKSTİNDƏ TÜRK XALQLARININ MİLLİ TƏHSİL ƏNƏNƏLƏRİ.....	23
<i>Nigar Atakişiyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANDA KİMYA SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINDAKI ROLU.....	24
<i>Mehriban Qurbanova-Ərəbxanova</i>	
AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURAL İNKİŞAF MODELİ VƏ QLOBAL DİALOQ TƏŞƏBBÜSLƏRİ.....	25
<i>Sona Kərimova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ DAYANIQLI İNKİŞAFIN AZƏRBAYCAN MODELİ: SOSIAL RİFAH VƏ İNKİŞAF YANAŞMASI.....	26
<i>Şəfəq Abdullayeva</i>	
TÜRK DÜNYASI KONTEKSTİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	27
<i>Türkan Qurbanova</i>	
MÜASİR DÖVLƏT QURUCULUĞU PROSESİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV FENOMENİ: TARİXİ TƏKAMÜL, LİDERLİK VƏ VARİSLİK.....	28
<i>Zəhra Hüseynova</i>	
TARİX YAZAN LİDER: HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASI İRSİNƏ YENİ BAXIŞ.....	30

<i>Zeynaddin Baydarov</i>	INTEGRATION PROCESSES OF AZERBAIJAN WITH THE TURKIC WORLD DURING THE SELJUK RULE APPROACHES IN TURKISH HISTORIOGRAPHY	31
<i>Александр Нестеров</i>	ПОЛИТИКА РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ЧУХУР-СААДСКОМ БЕГЛЕРБЕКСТВЕ В ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVII ВЕКА: У ИСТОКОВ АСЕРБАЙДЖАНСКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	32
<i>Рафиг Аббасов</i>	ИС ИСТОРИИ АСЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКИХ НАУЧНЫХ СВЯЗЕЙ.....	33

II BÖLMƏ. HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI, MƏDƏNİ İRS

<i>Abdumalik Xamidov</i>	BADIIY ASARLARDA XALQ TURMUSH TARZI VA MILLIY MENTALLIKNI IFODALASH VOSITALARI.....	36
<i>Aysel Ələsgər</i>	TÜRK DÜNYASININ MƏDƏNİ İRSİ VƏ ONUN İNKLÜZİV TƏHSİL MÜHİTİNDƏ TƏZAHÜRÜ.....	37
<i>Cəmilə Məhərrəmov</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASINDA ELM, TƏHSİL VƏ DİLÇİLİK SİYASƏTİ	38
<i>Ədilə Təhmasib</i>	MÜASİR DÖVRDƏ FRANSIZ-AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ	40
<i>Ələviyyə Əmərova</i>	AZƏRBAYCAN TƏHSİLİN İNKİŞAFINDA ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ XİDMƏTLƏRİNƏ BİR NƏZƏR	41
<i>Emil Ağayev</i>	VII SİNİF TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏT DƏRSLİYİNDƏ DÜNYA MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN TƏQDİMƏTİ VƏ MULTİKULTURAL TƏHSİL.....	43
<i>Fatimə Həsənova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASINDA DAVAMLI İNKİŞAFIN İDARƏETMƏ FƏLSƏFƏSİ.....	44
<i>Fatma Qəniyeva</i>	HEYDƏR ƏLİYEV İDEOLOGİYASI VƏ AZƏRBAYCANIN MİLLİ İDENTİKLİYİ.....	45
<i>Fidan Allahverdiyeva</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRK MƏDƏNİ İRSİNDƏ ROLU.....	46
<i>Fouzia Amin</i>	PAKISTAN–AZERBAIJAN STRATEGIC CONVERGENCE AND MULTICULTURALISM: BRIDGING THE TURKIC WORLD AND SOUTH ASIA.....	47
<i>Gülgün Novruzova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARINDA ETİK VƏ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİN TƏDRİSİ.....	48
<i>Gülınar Hüseynova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ GƏNCƏ ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ	49
<i>Gülınar Nəzərova</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN İCƏRİŞƏHƏRİN MƏDƏNİ İRSİNİN QORUNMASINDAKI TÖHFƏLƏRİ	50
<i>Gülxar Hüseynova</i>	AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT DİLİ STRATEGİYASI MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN QORUNMASI KONTEKSTİNDƏ: HEYDƏR ƏLİYEV VƏ KAMAL ABDULLA BAXIŞI.....	51
<i>Günay Mehdiyeva</i>	MÜASİR İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT EHTİYATININ GENİŞLƏNMƏSİNDƏ MƏDƏNİ MÜXTƏLİFLİYİN TƏSİRİ.....	52
<i>Gunel Garayeva</i>	MULTICULTURALISM AS A STRATEGY OF CIVILIZATIONAL HARMONY: PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF HEYDAR ALIYEV'S POLICY IN THE CONTEXT OF THE TURKIC WORLD AND GLOBAL TRANSFORMATIONS.....	53
<i>Hatice Şirin</i>	KADİM TÜRKÇE BELGELERDE KERVANLA TAŞINAN EMTİAYA BAĞLI LUGAT.....	54

<i>İlkin Hüseynov, Amalya Məhərrəmzadə</i>	
ORTAQ KÖKLƏRDƏN ORTAQ GƏLƏCƏYƏ UZANAN DİL VƏ MƏDƏNİ BİRLİK (AZƏRBAYCAN VƏ ÖZBƏK XALQLARI NÜMUNƏSİNDƏ)	62
<i>İlhamə İsgəndərova</i>	
MULTİKULTURALİZMİN MƏDƏNİ VƏ ETNİK MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINDA ROLU	63
<i>Jamila Ubaydullayeva</i>	
DEVELOPMENT TRENDS OF MODERN UZBEK LITERATURE	65
<i>Könül Şəxəliyeva</i>	
TÜRK DÜNYASI İLƏ ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASI	66
<i>Lalə Rüstəmovə</i>	
A CORPUS-BASED STUDY OF PHRASEOLOGICAL VARIABILITY IN ENGLISH DISCOURSE USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE	67
<i>Lamiyə Əliyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MƏDƏNİYYƏT VƏ TƏHSİL VƏHDƏTİ	69
<i>Lamiyə Orucova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA TÜRK DÜNYASI FAKTORU	70
<i>Lətifə Şirzadə</i>	
TÜRK DÜNYASI BİRLİYİ KONTEKSTİNDƏ SİNONİM PARADİQMLƏRİ	71
<i>Leyla Məmmədova</i>	
THE ROLE OF LANGUAGE IN THE MULTICULTURALISM POLICY OF HEYDAR ALIYEV	72
<i>Məhin Xızzadə</i>	
KAZUO İŞİQURO YARADICILIĞINDA MƏNƏVİ SEÇİM: BİRGƏYAŞAYIŞ MODELİ	73
<i>Mehriban Əsədullasoy</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI: MƏDƏNİ İRS KONTEKSTİNDƏ DİL AMİLİ	74
<i>Mətanət Qocayeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT SİYASƏTİ	75
<i>Nərgiz Mədətova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN TÜRK DÜNYASI SİYASƏTİNDƏ DİL BİRLİYİ VƏ MƏDƏNİ KİMLİK MƏSƏLƏLƏRİ	77
<i>Nigar Valiyeva</i>	
THE CONTRIBUTION OF HEYDAR ALIYEV TO THE TURKIC WORLD	78
<i>Rəhib Balayev</i>	
MƏDƏNİ İNTEQRASIYA VƏ BÖYÜK İPƏK YOLU: TÜRK DÖVLƏTLƏRİ KONTEKSTİNDƏ	79
<i>Rəhil Cəfərov</i>	
ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV-GÜCLÜ DÖVLƏTÇİLİYİN MEMARI	82
<i>Rəmidə Abbasova</i>	
MİLLİ MƏNƏVİ SƏRVƏTİMİZİN HAMISI: HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU	83
<i>Röya Şıxəliyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ VƏ TÜRK DÜNYASININ ORTAQ DƏYƏRLƏRİ ƏSASINDA MÜƏLLİM HAZIRLIĞINDA İNNOVATİV YANAŞMALAR	84
<i>Samirə Əhmədova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA ROLU	86
<i>Səbinə Cəfərova</i>	
MİLLİ TƏHSİLİN İNKİŞAF STRATEGİYASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	87
<i>Səbuhi Guliyev</i>	
THE KARABAKH PROBLEM IN AZERBAIJAN'S FOREIGN POLICY: HEYDAR ALIYEV'S DIPLOMATIC LEGACY AND ILHAM ALIYEV'S VICTORY STRATEGY	88
<i>Sevda Abdullayeva</i>	
HEYDAR ALIYEV AND THE IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM	89
<i>Sevda Xəspoladova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN MƏDƏNİ İRS KONSEPSİYASI VƏ GƏNC NƏSİLLƏRİN TƏHSİLİNDƏ ROLU	90
<i>Söylü Ağzadə</i>	
ORTAQ TÜRK KEÇMİŞİNDƏN MÜASİRLİYƏ: "DƏDƏ QORQUD" MOTİVLƏRİNİN ÇAĞDAŞ TÜRK ROMANINDAKI TRANSFORMASIYASI	91

<i>Türkan Əliyeva</i>	HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ TÜRK DÜNYASINDA DİL BACARIQLARININ İNKİŞAFI VƏ TÜRKOLOGİYANIN DÖVLƏT-UNİVERSİTET-SƏNAYE ƏMƏKDAŞLIĞINDA ROLU.....	93
<i>Zülfikar Bayraktar</i>	TÜRK DÜNYASI ENTEGRASYONUNDA STRATEJİK BİR LİDER: HAYDAR ALİYEV VE “TEK MİLLET, İKİ DEVLET” VİZYONU.....	95
<i>Ирина Третьяк</i>	ТВОРЧЕСТВО ШАМСИ МИРСЫ КАДЖАРА КАК ОТРАЖЕНИЕ ТРАДИЦИИ АСЕРБАЙДЖАНСКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	95
<i>Куанышбек Кенжалин</i>	КАСАХСКАЯ ЛИТЕРАТУРА И НАСЛЕДИЕ ДЕДЕ КОРКУТА: ИСТОРИЯ ИСУЧЕНИЯ.....	96
<i>Сайёра Росукова</i>	ЭТАПЫ ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ.....	97

III BÖLMƏ.

MEDIA VƏ RƏQƏMSAL MƏKANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

<i>Afina Hüseynova</i>	RƏQƏMSAL ÜNSİYYƏTDƏ VİRTUAL İDENTİKLİK VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ (SOSIAL MEDIADA İDENTİKLİYİN İFADƏ RESURLARI)	100
<i>Ayesha Zafar</i>	GENDERED DIGITAL VIOLENCE AND INTERCULTURAL DIALOGUE IN POLITICAL COMMUNICATION: A CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS OF MISOGYNY ON X IN PAKISTAN.....	101
<i>Anara Məmmədova</i>	RƏQƏMSAL MƏKANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUNFORMALAŞMASINDA DİLİN VƏ MEDİANIN ROLU.....	102
<i>Aynur Təhməzova</i>	RƏQƏMSAL MEDIADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM İDEYALARININ ROLU	103
<i>Aysən Şirinova</i>	GLOBAL MEDIA DİSKURSUNDA İNKAR KONSTRUKSIYALARININ LİNGVİSTİK TƏHLİLİ	105
<i>Aytən Hacıyeva</i>	RƏQƏMSAL ÜNSİYYƏTDƏ “NETSPEAK” (NET-DİL); SÜNİ İNTELLEKT – LİNGVİSTİK TOLERANTLIQ/MULTİKULTİRALLIQ PROBLEMLƏRİ	106
<i>Aytən Məşədi-zadə</i>	XARİCİ DİL TƏDRİSİNDƏ İNTEQRATİV PEDAQOJİ VƏ PSİXOLOJİ YANAŞMALARIN RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTƏ TƏSİRİ.....	108
<i>Aziza Normurotova</i>	İLKOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAŞA BAĞLI PSİKOLOJİK ÖZELLİKLERİ VE DEĞERLERİN OLUŞUM SÜRECİ	109
<i>Dilovar Abdullayeva</i>	PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING STUDENTS' COMPETENCE ĞIN USING GOVERNMENT ELECTRONIC SYSTEMS	110
<i>Elmira İsmayılova</i>	RƏQƏMSAL DÖVRDƏ ALMAN DİLİ TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV TƏLİM VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ.....	113
<i>Elnurə Kərimova</i>	MƏDƏNİ KODLARIN RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYASI (“NİBELUNQLAR NƏĞMƏSİ” DASTANI OBRAZLARININ MEDIA DİSKURSUNDA KONSEPTUALLAŞMASI).....	114
<i>Əminə İmanzadə</i>	TURİZM PLATFORMALARINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏTİN TRANSFORMASIYASI	115

<i>Farhad Ibrahimov</i>	DIGITAL MEDIA AS A TOOL FOR INTERCULTURAL COMMUNICATION AMONG ENGLISH LANGUAGE LEARNERS	117
<i>Fidan Abiyeva</i>	THE ROLE OF MASS MEDIA IN MILITARY ENGLISH TEACHING AND ENHANCING MULTICULTURAL COMPETENCE	118
<i>Fidan Abdullayeva</i>	CON QRININ YARADICILIĞINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQ.....	118
<i>Gülnar Abdullayeva</i>	RƏQƏMSAL DÖVRDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİL VƏ HEYDƏR ƏLİYEV İDEYALARI.....	120
<i>Gültəkin Knyazova</i>	MEDIA VƏ RƏQƏMSAL MƏKANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQUN İNSAN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA VƏ PSIXOSOSIAL İNKİŞAFINA TƏSİRİ	121
<i>Günay İmanzadə</i>	RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ SORĞU-ƏSASLI TƏLİMİN TƏTBİQİ VƏ İMKANLARI.....	125
<i>Günay Məmmədova</i>	RƏQƏMSAL MƏKANDA GENDER PROBLEMLƏRİ.....	126
<i>İlahə Əşrəfova</i>	MÜASİR FRANSIZ MEDIA DİSKURSUNDA ANQLİSİZMLƏRİN FUNKSIONAL-SEMANTİK ROLU VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASIYA ASPEKTLƏRİ.....	128
<i>Kakhramon Rayimov</i>	SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF LINGUISTIC EXAMINATION OF ADVERTISING TEXTS IN THE MASS MEDIA	129
<i>Lala Rustamova</i>	A CORPUS-BASED STUDY OF PHRASEOLOGICAL VARIABILITY IN ENGLISH DISCOURSE USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE.....	131
<i>Ləman Həziyeva</i>	AQRAR SAHƏDƏ RƏQƏMSAL TEXNOLOGİYALAR, SÜNİ İNTELLEKT VƏ MEDIA	132
<i>Mahirə Hacıyeva</i>	SOSIAL MEDIA PLATFORMALARINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQUN PROBLEMLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ.....	133
<i>Mario Soldaini, Nicholas Conti</i>	MULTICULTURALISM AND MEMORY BETWEEN THE CAUCASUS AND ITALY: RESISTANCE, MIGRATION, AND transcultural WRITING.....	134
<i>Nobahar Əzizova</i>	MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQUN İNKİŞAFINDA RƏQƏMSAL TƏDRİS METODLARININ ROLU	135
<i>Nurana Aliyeva</i>	THE PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF HUMANISM IN DIGITAL EDUCATION AND INTERCULTURAL DIALOGUE.....	137
<i>Parvana Baghirova</i>	MULTILINGUALISM IN TRANSITION: FROM SOCIETY TO DIGITAL SPACES.....	138
<i>Ruqiyya Karımova</i>	THE ROLE OF IDIOMS AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN DIGITAL MEDIA.....	139
<i>Sabina Nuraliyeva</i>	LANGUAGE, IDENTITY AND POWER IN ONLINE INTERCULTURAL COMMUNICATION	140
<i>Səidə Qurbanova</i>	MEDIA MÜHİTİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ANLAŞILMAZLIQLAR: SƏBƏBLƏR VƏ HƏLL YOLLARI	141
<i>Sevda İmanova</i>	THE APPLICATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF INTERCULTURAL COMPETENCE IN THE PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING.....	143
<i>Sevinc Hüseynova</i>	RƏQƏMSAL MEDIADA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQ KONTEKSTİNDƏ FRAZEOLoji VAHİDLƏRİN KOQNİTİV-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	144

<i>Sudaba Rajabova</i>	SOCIAL MEDIA AND DIGITAL ENVIRONMENTS IN SHAPING CROSS-CULTURAL INTERACTION.....	145
<i>Tahirə Bağirova</i>	MULTİKULTURAL TƏHSİL VƏ QLOBAL VƏTƏNDAŞLIQ YANAŞMASI.....	146
<i>Ulviyyə Yasharli Poladkhanli</i>	THE IMPACT OF DIJITAL MEDIA ON INTERCULTURAL COMMUNICATION IN SCANDINAVIA	147
<i>Vahid Aliyev</i>	RƏQƏMSAL KOMMUNİKASIYA ŞƏRAİTİNDƏ MARKETİNQ MENECMENTİNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA ROLU	148
<i>Vüsalə Ağabəyli</i>	RƏQƏMSAL MEDİANIN MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İNKİŞAFINDA ROLU	150
<i>Yeganə Qasımlı</i>	MEDİA VƏ RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ ALMAN DİLİNDƏ DİFTONQLARIN KOMMUNİKATİV-PRAGMATİK ROLU	151
<i>Zəhra Həşimova</i>	MÜASİR RƏQƏMSAL MÜHİTDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN İM VƏ RİSKLƏRİ.....	152
<i>Zərif Gülləliyeva</i>	RƏQƏMSAL MEDİA KONTEKSTİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ÜNSİYYƏT VƏ SOSİOMƏDƏNİ SƏRİŞTƏNİN FORMALAŞDIRILMASI	153
<i>Aфem Мусаева</i>	ЦИФРОВАЯ ЛИТЕРАТУРА КАК ДИСКУРС: ДИАЛОГИЧНОСТЬ И ПОСТКОЛОНИАЛЬНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В ЭПОХУ МЕДИА.....	155
<i>Анастасия Станкевич</i>	ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ В МАЛОЙ ПРОЗЕ ДИН ЛИН И ТЁТКИ: ОПЫТ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА	156
<i>Apsy Gədjibeyli</i>	ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ	157
<i>Александра Барбэнягрэ, Габриэлла Топор, Светлана Дерменжи, Людмила Беженару</i>	ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯСЫКА.....	159
<i>Айтəкин Аббасова</i>	РАСВИТИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ: РОЛЬ МЕДИА В КОНТЕКСТЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ГЕЙДАР АЛИЕВ	160
<i>Воинова-Стреха М.М.</i>	АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ СОВРЕМЕННОЙ БЕЛОРУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В КОНТЕКСТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА.....	161
<i>Дарья Трекало</i>	ЖЕНСКАЯ ПРОЗА В КИТАЕ И БЕЛАРУСИ.....	162
<i>Гюльнəра Pəəева</i>	МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В МЕДИА И ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	163
<i>Ирина Владимировна Метлушко</i>	ИСМЕНЕНИЕ ПРЕСУПОЗИЦИЙ КАК ФАКТОР УВЕЛИЧИВАЮЩИЙ ИНТЕРПРЕТАТИВНОСТЬ МЕДИАДИСКУРСА ПАМЯТИ.....	165
<i>Марет Мусламовна</i>	МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: ВЫСОВЫ И АДАПТАЦИЯ.....	166
<i>Ровшан Исмаилов</i>	РОЛЬ АУТЕНТИЧНЫХ ВИДЕОМАТЕРИАЛОВ В РАСВИТИИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ПУБЛИЧНОЙ РЕЧИ НА ИНОСТРАННОМ ЯСЫКЕ.....	167
<i>Татьяна Свистун</i>	МАКРО- И МИКРОУРОВЕНЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ).....	169

IV BÖLMƏ.
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ

<i>Aidə Rəcəboca</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ	171
<i>Arzu Baxşəliyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİNİN REGIONAL ƏHƏMİYYƏTİ	172
<i>Aynur Budaqova</i>	
MULTİKULTURAL AZƏRBAYCANDA MÜXTƏLİF XALQLARIN BİRGƏYAŞAYIŞ MƏDƏNİYYƏTİ	173
<i>Cəmalə Tağızadə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASİ KURSUNDA TOLERANTLIQ PRİNSİPLƏRİ.....	174
<i>Elbrus Bağışov</i>	
XIX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ RUSİYA İMPERİYASININ AZƏRBAYCANDA APARDIĞI XRİSTİANLAŞDIRMA SİYASƏTİ VƏ MISSIONER CƏMİYYƏTLƏRİN FƏALİYYƏTİ: TARİXİ COĞRAFIYA KONTEKSTİNDƏ	175
<i>Elnurə Əliyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ	177
<i>Gülnarə Ağayeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ	177
<i>Günay Bədəlzadə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ SİYASƏTİ KONTEKSTİNDƏ İNKLÜZİV TƏHSİLİN SOSIAL ƏHƏMİYYƏTİ.....	178
<i>Günay Süleymanova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ	179
<i>Günəl İsmayilova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ VƏ TÜRK DÜNYASINA APARAN YOL	180
<i>Könül Qafarbəyli, Elvin Qarayev</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ TOLERANTLIĞIN FƏLSƏFƏSİ.....	182
<i>Kamalə Qəhrəmanova</i>	
TOLERANTLIQ SİYASƏTİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ AZƏRBAYCANDA VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN TƏŞƏKKÜLÜ.....	183
<i>Lalə Zöhrəbzadə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİ: AZƏRBAYCAN MODELİ VƏ BEYNƏLXALQ ƏHƏMİYYƏTİ.....	184
<i>Mehriban Qasımova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ: AZƏRBAYCANIN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ STRATEGİYASI	185
<i>Məryəm Oruçlu</i>	
MÜASİR DÜNYADA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ.....	186
<i>Müjkan Məmmədzadə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA TOLERANTLIQ PRİNSİPLƏRİNİN HƏRBİ TƏHSİL SİSTEMİNƏ TƏSİRİ.....	187
<i>Naila Hüseynova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ HUMANİZM VƏ TOLERANTLIQ PRİNSİPLƏRİ: İNKLÜZİV TƏHSİLİN PEDAQOJİ ƏSASLARI	188
<i>Natavan Cəfərli</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ MULTİKULTURALİZM STRATEGİYASI	189
<i>Nigar Hacıyeva</i>	
MÜASİR TƏHSİL SİSTEMİNDƏ TOLERANTLIQ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİK. MULTİKULTURAL TƏHSİLİN BULLİNQİN PROFİLAKTİKASINDA ROLU	190
<i>Nurəngiz Kərimova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN SÜLH VƏ TOLERANTLIQ İRSİ	192
<i>Osman Əhmədzadə</i>	
HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ SİYASƏTİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ.....	194

<i>Rauf Hacı</i>	TÜRKİYƏ RESPUBLİKASINDA TOLERANTLIQ VƏ ONUN DƏYƏRLƏRİ	195
<i>Sandeep Bhatt</i>	SOCIAL MEDIA PLATFORMS AND INTERCULTURAL DIALOGUE ROLE AND IMPORTANCE OF SOCIAL MEDIA IN PROMOTION OF CULTURES	196
<i>Şəfəq Əhmədova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV – MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI.....	197
<i>Şəlalə Bağırova</i>	QEYRİ-MÜSƏLMAN İCMALAR (XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ) VƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN TOLERANTLIQ SİYASƏTİ: TARİXİ PARALELLƏR.....	199
<i>Şəmsinur Aslanova</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ SİYASƏTİNİN MÜASİR AZƏRBAYCANDA TƏZAHÜRLƏRİ.....	201
<i>Şükufə Cabbarova, Ədalət Abdıyeva</i>	TƏHSİLİN TOLERANTLIĞIN FORMALAŞMASINDA ROLU: HEYDƏR ƏLİYEVİN SİYASƏTİ.....	202
<i>Sevinc Hüseynova</i>	HEYDAR ALIYEV: PEACE STRATEGY AND HUMANISTIC FOUNDATIONS OF THE POLICY OF TOLERANCE IN AZERBAIJAN	203
<i>Ülviyyə Əhmədova</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINDA AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ MULTİKULTURALİZM.....	204
<i>Zibə Mirzəli, Məhərrə Hacıyeva</i>	AZƏRBAYCANDA DİNİ VƏ ETNİK MÜXTƏLİFLİYİN QORUNMASINDA DÖVLƏT SİYASƏTİ.....	205
<i>Анар Багиров</i>	ТОЛЕРАНТНОСТЬ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ В ПОЛИТИЧЕСКОМ КУРСЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА	206
<i>Диана Гусейнсаде</i>	НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ФУНДАМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	208
<i>Эльмира Тагусаде</i>	РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕОЛОГИИ.....	209
<i>Раиса Буралова</i>	ПОЛИТИКА ТОЛЕРАНТНОСТИ ГЕЙДАР АЛИЕВ И ФОЛЬКЛОРНОЕ НАСЛЕДИЕ НАРОДА КАК ИНСТРУМЕНТ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТИРОВ У МОЛОДЕЖИ	210
<i>Сергей Климов</i>	МЕХАНИЗМ КОНВЕРСИИ «МЯГКОЙ СИЛЫ»: ТРЕХФАЗНАЯ МОДЕЛЬ.....	211
<i>Тамилла Наубова</i>	МИР КАК ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИДЕОЛОГИЯ: ТОЛЕРАНТНОСТЬ В ПОЛИТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА.....	212

V BÖLMƏ. CƏNUBİ QAFQAZDA ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

<i>Aqil Şahmurov</i>	SSRİ-nin HƏRBİ ƏMLAKININ BÖLÜŞDÜRÜLMƏSİNİN AZƏRBAYCAN VƏ ERMƏNİSTAN ARASINDA HƏRBİ BALANSA TƏSİRİ	214
<i>Elşən Qasımlı</i>	AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ TURİZMİN ROLU: CƏNUBİ QAFQAZ PERSPEKTİVİ.....	216
<i>Gülınar Yunusova</i>	CƏNUBİ QAFQAZDA BEYNƏLXALQ MƏDƏNİ ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ: AZƏRBAYCAN-YAPONİYA ƏLAQƏLƏRİ	218
<i>Gültac Bayramova</i>	CƏNUBİ QAFQAZ REGIONUNDA DAYANIQLI İNKİŞAF VƏ ÇOXTƏRƏFLİ ƏMƏKDAŞLIQ STRATEGİYALARI.....	219

<i>Gültəkin Ərəbova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV SİYASƏTİNDƏ TƏHSİLİN ROLU VƏ CƏNUBİ QAFQAZDA REGIONAL ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ	220
<i>Günəl Yusibova</i>	ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI DEZİNFÖRMASIYA SİYASƏTİ: İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ KONTEKSTİNDƏ TƏHLİL	222
<i>Kəmalə Əfəndiyeva</i>	MƏRKƏZİ ASIYANIN TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ ERMƏNİSTAN RESPUBLİKASININ MÜNASİBƏTLƏRİ: CƏNUBİ QAFQAZDA ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ	225
<i>Kəmalə Həsənova</i>	POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA DAYANIQLI SÜLH VƏ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK MODELƏRİ	226
<i>Mahmood Athar</i>	İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ TÜRKiYƏ VƏ PAKİSTANIN DİPLOMATİK-SİYASİ DƏSTƏYİ CƏNUBİ QAFQAZDA ƏMƏKDAŞLIĞIN TƏMƏLİ KİMİ	228
<i>Məhəmməd Əliyev</i>	CƏNUBİ QAFQAZ REGIONAL GÜCLƏR ARASINDA RƏQABƏT ZONASI KİMİ.....	229
<i>Nüşabə Yaqubova</i>	AZƏRBAYCAN-GÜRCÜSTAN MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ REGIONDA SÜLHÜN VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİNATI MƏSƏLƏSİ (ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN HAKİMİYYƏTİ DÖVRÜ)	232
<i>Ramin Quliyev</i>	“QAFQAZ EVİ” İDEYASI VƏ ONUN REALLAŞMASI PERSPEKTİVİ.....	233
<i>Rəhim Məcnunov</i>	CƏNUBİ QAFQAZDA REGIONAL SÜLHÜN İNKİŞAFINDA AZƏRBAYCANIN ROLU	234
<i>Səbinə Əlizadə</i>	ORTA DƏHLİZİN CƏNUBİ QAFQAZ ÜÇÜN GEOSİYASİ VƏ GEOSTRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ	237
<i>Sevdagül Aliyeva</i>	THE IMPACT OF PEACE ON THE DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM IN THE SOUTH CAUCASUS.....	239
<i>Sevinc Muxtarova</i>	TÜRKiYƏNİN CƏNUBİ QAFQAZDA GEOSİYASƏTİ	240
<i>Sevinc Qurbanova</i>	ABŞ-nin CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNDƏ AZƏRBAYCANIN YERİ	241
<i>Tural Gojayev</i>	THE ECONOMICS OF PEACE: HEYDAR ALIYEV’S MULTICULTURALISM POLICY AS A FOUNDATION FOR REGIONAL ECONOMIC COOPERATION IN THE SOUTH CAUCASUS.....	242
<i>Vəfa Şərifova</i>	MOLLA NƏSRƏDDİN JURNALINDA QARABAĞ VƏ CƏNUBİ QAFQAZDA BİRGƏYƏŞAYIŞ İDEYALARI ...	244
<i>Yusif Hüseynli</i>	MULTİKULTURALİZM İDEOLOGİYASININ REGIONAL ƏMƏKDAŞLIQ MODELİNƏ TRANSFORMASIYASI: HEYDƏR ƏLİYEV SİYASİ İRSİ KONTEKSTİNDƏ CƏNUBİ QAFQAZ.....	245
<i>Эльшан Исаев</i>	АЗЕРБАЙДЖАН КАК ЦЕНТР ПОСТКОНФЛИКТНОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ НА ЮЖНОМ КАВКАСЕ: ОТ «КОНТРАКТА ВЕКА» К НОВОЙ АРХИТЕКТУРЕ РЕГИОНАЛЬНОГО МИРА.....	246